

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Doktora Programı

**TÜRKÇEDE ÖZNELLİĞİN BİÇİMBİRİMSEL KODLANIŞI VE
ÖZNELLİĞİN YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE
ÖĞRETİMİNDEKİ YERİ**

Seçil ALACA

Doktora Tezi

Ankara, 2022

TÜRKÇEDE ÖZNELİĞİN BİÇİMBİRİMSEL KODLANIŞI VE ÖZNELİĞİN
YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDEKİ YERİ

Seçil ALACA

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Doktora Programı

Doktora Tezi

Ankara, 2022

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan "**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**" kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

..... /...../.....

Seçil ALACA

¹Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir

*Tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Prof. Dr. Ayşe Kıran danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

.../.../.....

İmza

Seçil ALACA

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında ilk andan son ana kadar ve akademik eğitimim boyunca bana yol gösteren; her zaman destek olan, yardım eden; her soruma cevap veren ve her sorunuma çözüm bulmaya çalışan; bir danışmanın yapması gerekenden çok daha fazlasını yapan; iyi bir hoca olmayı, iyi bir düşünür olmayı, doğru soruları sormayı bana öğreten; omzumda elini her daim hissettiğim sevgili hocam Prof. Dr. Ayşe KIRAN'a bütün kalbimle teşekkür ederim. Desteği, emeği, özverisi olmasaydı bu çalışma ortaya çıkmazdı. Tüm çalışmalarımda yazdığım her metni özenle, dikkatle okuyarak kıymetli eleştirilerini benimle paylaşan Prof. Dr. Ayşe KIRAN sadece bu çalışmanın değil akademik yolculuğum süresince benim gelişimim de en önemli mimarıdır.

Çalışma süresince tez izleme komitesindeki değerli paylaşımları, kaynak önerileri, eleştirileri ve yönlendirmeleri için Prof. Dr. Yeşim AKSAN'a ve Prof. Dr. Nermin YAZICI'ya teşekkür ederim. Kıymetli hocalarımla beni doğru kaynaklara yönlendirerek tezin olgunlaşmasına ve sınırlandırılmasına yönelik katkıları, hem tezi hem de öğrenim yolculuğumda beni geliştirdi.

Tez savunma jürisinde yer alan ve tezin içeriğine yönelik katkılarda bulunan çok kıymetli hocalarımla Prof. Dr. Mustafa Durmuş, Prof. Dr. Dilek Peçenek ve Doç. Dr. Sema Aslan Demir'e de teşekkürü borç bilirim.

Bilimsel bilginin paylaşılması ile bilimin ilerleyeceğine inanan ve kendi kişisel kütüphanesini bana açan, kaynaklarını ve bilgisini benimle paylaşan kıymetli meslektaşım Dr. Mehmet Volkan Demirel'e teşekkür ederim.

Hayatımın her anında olduğu gibi tez süresince yaşadığım her türlü zorluk ve sıkıntıda ellerinden gelen desteği esirgemeyen, her kararımı destekleyen, annem Aslı ALACA'ya ve babam Ahmet ALACA'ya her zaman yanımda oldukları, yorulduğumda ellerini uzattıkları, yüreklendirdikleri için; varlığıyla bana güç veren, ihtiyaç duyduğum her an

yardımına koşan, benim için sadece bir kız kardeş değil, dost olan Melis ALACA MERCİ'e minnettarım.

Üniversitede sıralarından bugüne kadar eğitim hayatımda fikirlerimi tartışabildiğim, danışabildiğim, sık sık beni yeni kuramlar, yaklaşımlarla tanıştıran; hayatımın her alanında zorda kaldığım her an yardımına koşan, beni hiç yalnız bırakmayan sevgili dostum Kübra Fatma DURSUN ÖNEN'e; çalışma süresince elinden geldiğince bana yardım eden, hem akademik hem duygusal desteğini, yardımlarını benden esirgemeyen sevgili arkadaşım ve meslektaşım Sevda YUSUFOĞLU'na yürekten teşekkür ederim. Son olarak yine üniversitede sıralarından beri hep yanımda olup bana destek olan, bu çalışma için yardıma ihtiyaç duyduğum her an bana destek olan çok sevgili dostlarım Dr. Pınar SEL'e ve Emek YILMAZ'a; doğrudan olmasa da bu süreçte duygusal desteği ve elimden gelenin en iyisini yapabilmeme yönelik teşvikleri ile hep yanımda olan arkadaşım Barbora HALKOVA'ya da teşekkür ederim.

ÖZET

ALACA, Seçil. *Türkçede Özneliğin Biçimbirimsel Kodlanması ve Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Özneliğin Yeri*, Doktora Tezi, Ankara, 2021.

Çalışmanın temel amacı bireyin dilde kendini ortaya koyduğu, var olduğu alan olarak özneliğin incelenmesidir. Bu çalışmada öncelikle özneliğin dilde nasıl işaretlendiği ve özneliğin katmanları kuramsal olarak tartışılarak belirlenmiştir. Özneliğin üç katmanda dilde var olduğu saptanarak bu katmanların ulamları ve birbirileriyle ilişkileri incelenmiştir. Özneliğin tutumsallıkla ilgili olduğu kabul edilerek tutumsallık üst ulamı ve bu ulama bağlı kiplik türleri, tutumsallık göstericileri belirlenmiştir. Bu göstericiler arasında en belirgin tutumsallık işaretleyicisi olan biçimbirimler seçilerek meta sentez yöntemiyle incelenmiştir. Konuşucuların önermeye ilişkin kesinlik ve önermedeki kanıtla ilişkin güvenlerini derecelendirebildiği yaklaşımı temel alınarak özneliğin de derecelendirilebileceği varsayılmıştır. Öncelikle Türkçede kiplik ve öznelik işaretleyen biçimbirimlerin ulamları çeşitli deneme, mektup, gezi yazısı, vb. türlerindeki eserlerden derlenen örnekler üzerinden söylem çözümlemesi ile saptanmıştır. Biçimbirimlerin işaretlediği ulamların öznelik ile ilişkileri, hangi kiplik türlerini işaretledikleri ve öznelik dereceleri belirlenmiştir. Öznelik derecelendirmeleri bu çalışma kapsamında geliştirilen derecelendirme ölçütü çerçevesinde her bir biçimbirim için şekiller üzerinden gösterilmiştir. Biçimbirimler dil öğretiminde dilbilgisi öğretimi ile ilişkili olduğu için dil öğretiminde ve yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde dilbilgisi öğretiminin önemi tartışılmıştır. Dilbilgisi öğretimi çerçevesinde yabancı dil olarak Türkçe öğretimi kaynaklarında biçimbirimlerin öğretildiği bağlamlar, bu biçimbirimlere ilişkin tanımlamalar ve açıklamalar incelenerek eleştiriler ve değerlendirilmeler yapılmıştır. Her bir biçimbirimin işaretlediği ulamların hangi düzeylerde ve nasıl öğretilmesi gerektiğine ilişkin önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler

öznelik, biçimbirimler, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, kiplikler, tutumsallık,

ABSTRACT

ALACA, Seçil. *The Coding of Subjectivity in Turkish and the Importance of Subjectivity in Teaching Turkish As a Foreign Language*, Ph.D Dissertation, Ankara, 2021.

The study's main purpose is to examine subjectivity as the field in which the individual manifests himself via language. First, subjectivity's marking mechanisms in language and its layers are theoretically defined, identified and discussed. It was determined that subjectivity exists in language in three layers. Accordingly, the relations of these layers with their domains and each other were examined. Since subjectivity is related to the superordinate attitudinal domain, and the types of modes connected to it and its markers were identified. Among these deictics, the morphemes, the most prominent markers of attitudinality were selected and examined using the metasyntheses method. Based on the approach that speakers can indicate the degree of their confidence in the certainty of the proposition and the quality of the evidence in the proposition, it is assumed that subjectivity can also be graded. In this framework, the morphemes to be closely examined were selected by the respective mark modality and subjectivity in Turkish. The domains of these morphemes were determined by discourse analysis through examples compiled from works in various types of essays, letters, and travel writings. The relations of these domains were identified to be marked by the morphemes via subjectivity. The types of modes they marked and the degree of subjectivity were determined. Subjectivity degrees are shown through schemas for each morpheme within the framework of the rating criterion developed within the scope of this study. Since the morphemes are related to the teaching of grammar in language teaching, the importance of grammar teaching in language teaching and in teaching Turkish as a foreign language were discussed. Within the framework of grammar teaching, and the contexts in which the formalities are taught, the definitions and explanations related to these morphemes in the books of teaching Turkish as a foreign language were examined critically. Suggestions were made on how and on which level the domains marked by each morpheme should be taught.

Key Words

subjectivity, morphemes, teaching Turkish as a foreign language, modals, attitudinality

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xii
TABLOLAR DİZİNİ	xiv
ŞEKİLLER DİZİNİ	xv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: ÖZNELİK	7
2. BÖLÜM: ÖZNELİĞİN GÖSTERİMLERİ.....	46
2.1. Kiplikler	48
2.1.1. Kiplik Türleri.....	55
2.1.1.1.Bybee ve Diğerleri'nin Kiplik sınıflandırması.....	55
2.1.1.2. Palmer'ın Kiplik sınıflandırması.....	61
2.1.1.3. Lyons'un Kiplik Sınıflandırması.....	65
2.1.1.4. Coates'un Kiplik Sınıflandırması.....	68
2.1.1.5. Nuyts'ın Kiplik Sınıflandırması.....	71
2.1.1.6. Türkçe Üzerine Yapılan Kiplik Sınıflandırma Çalışmaları.....	89

2.1.1.7. Tutumsallık, Kiplikler ve Öznellik.....	107
2.2. Tanıtsallık	118
3. BÖLÜM: BİÇİMBİRİMSEL ÖZNELLİK	144
3.1. -mİş /-(y)mİş	153
3.2. -Dİr	172
3.3. -(V)r / -mAz	183
3.3.1. -(V)rDI / -mAzDI	206
3.4. -(y)Abil / -mAyAbil / -A / -mAyAbil	212
3.5. -(y)AcAk	236
3.5.1. -(y)AcAktI	257
3.6. -mAlI.....	267
3.6.1. Olmalı.....	280
3.5.1. -mAlIydI	288
3.7. -sA.....	294
3.7.1. Gönüllülük Kipliği İşaretleyicisi Olarak -sA Biçimbirimi.....	295
3.7.2. Koşul İşaretleyicisi Olarak -sA Biçimbirimi.....	309
3.7.3. -sAyDI	332
3.7.4. -sAyMIş	344
3.8. İstek ve Emir Kipi Ekleri (-(y)AyIm, -(y)AlIm, -(y)In, -(y)InIZ, -sIn, -sInAr)	347
3.8.1. -(y)AyIm.....	349
3.8.2. -(y)AlIm.....	359

3.8.3. Ø (Sıfır Biçimbirimi).....	370
3.8.4. -(y)In /-(y)InIz	379
3.8.5. -sIn /-sInIAr	387
4. BÖLÜM: YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE ÖZNELİĞİN YERİ	398
4.1. Yabancı Dil Öğretiminde Dilbilgisi Öğretimi	401
4.2. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde ve Diller İçin Ortak Başvuru Metninde Dilbilgisi Öğretiminin Yeri.....	405
4.3.YDTÖ Kaynaklarında Kiplik Öğretimi ve Öznellik Aktarımı Kapsamında Biçimbirimlerin Öğretimi.	408
4.3.1. -mİş/-(y)mİş Biçimbiriminin Öğretimi.....	410
4.3.2. -DIr Biçimbiriminin Öğretimi	412
4.3.3. -(V)r /-mAZ Biçimbiriminin Öğretimi	414
4.3.4. -(y)AcAk Biçimbiriminin Öğretimi.....	417
4.3.5. -(y)Abil /-mAyAbil/ -A /-AmAyAbil Biçimbiriminin Öğretimi..	419
4.3.6. -mAlI Biçimbiriminin Öğretimi	421
4.3.7. -sA Biçimbiriminin Öğretimi	422
4.3.8. İstek ve Emir Kipi İşaretleyicisi Biçimbirimlerinin Öğretimi	425
4.3.9. Biçimbirimlerin İşaretlediği Ulamların Düzeylere Göre Öğretimi	429
SONUÇ VE ÖNERİLER	440
KAYNAKÇA	451
EK 1. Etik Kurul İzni Muafiyeti Formu	464

EK 2. Orijinallik Raporu	465
EK 3. Turnitin Benzerlik İndeksi	466

KISALTMALAR DİZİNİ

ABVB: Birsal, Salah (2019). *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

BDA: Urgan, Mina (2021). *Bir Dinazorun Anıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

BDG: Urgan, Mina (2021). *Bir Dinazorun Gezileri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

BİŞM: Birsal, Salah (2019). *Boğaziçi Şingir Mingir*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

CARF: Ali, Sabahattin (2017). *Canım Aliye, Ruhum Filiz*. (Haz. Sevgül Sönmez), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

CMFM: Hikmet, Nâzım (1998). *Cezaevinden Mehmet Fuat'a Mektuplar – Mektuplar 2*. İstanbul: Adam Yayınları.

D-AOBM: Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni

Gazi TÖMER YTDB: *Gazi Üniversitesi TÖMER Yabancılar İçin Türkçe Dil Bilgisi (A1-A2-B1) (B2, C1)* (2018). Ankara.

HGYD: Hızlan, Doğan (2020). *Hatırlamak- Günlük Yaşamdan Dipnotlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

HŞS: Erbil, LEYLA (2019). *Her Şeyin Sonundayım - Tezer Özlü Ferit Edgü Mektupları (1966-1985)*. İstanbul: Alfa Yayınları.

İHŞ: Pamuk, Orhan (2021). *İstanbul-Hatıralar ve Şehir*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İzmir YT: *İzmir Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı A1/A2/B1/B2/C1* (2014). İstanbul: Papatya Yayıncılık.

Kİ: Bıçakçı, Barış, Çelik Behçet, Geçgin, Ayhan (2020). *Kurbağalara İnanmıyorum*. İstanbul: İletişim Yayınları.

LL: Arif, Ahmed (2020). *Leylim Leylim- Ahmed Arif'ten Leylâ Erbil'e Mektuplar 1954-1959 – ve 1977'de son bir mektup*. (Ed. Rûken Kızıler) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

NİP: Hikmet, Nâzım (1991). *Nâzım ile Piraye-Mektuplar 1* (der. Mehmet Fuat). İstanbul: Adam Yayınları.

Sİ: Yücel, Tahsin (1998). *Söylemlerin İçinden*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

ŞM: Rasim, Ahmet (2016). *Şehir Mektupları*. (Yayına Hz. Osman Sevim) İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

TÖLEM: Eebil, Leyla (Hazırlayan) (2020). *Tezer Özlü'den Leylâ Erbil'e Mektupla.*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Yedi İklim: *Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti A1/A2/B1/B2/C1 Ders Kitabı* (2015). Ankara: Yunus Emre Enstitüsü.

YDTÖ: Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi

Yeni Hitit: *Yeni Hitit 1/2/3 Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı* (2011). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

YSA: Veli, Orhan (2014). *Yalnız Seni Arıyorum – Nahit Hanım'a Mektuplar.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

227S: Mungan, Murathan (2010). *227 Sayfa.* İstanbul: Metis Yayıncılık.

bkz: Bakınız

TABLOLAR DİZİNİ

TABLO 1. Smith'in Öznellik Ulamları	23
TABLO 2. Öznel ve Nesnel Önadlar	37
TABLO 3. Öznel ve Nesnel Eylemler	39
TABLO 4. Kesinlik Belirteçlerinin Güven Değerleri	95
TABLO 5. Kipsel Ulamların İlişkisi	106
TABLO 6. Tutumsallık Bildiren Ulamlar	108
TABLO 7. Chafe'nin Bilgi Türleri ve Güvenilirlik Yaklaşımı	119
TABLO 8. Türkçede Tanıtsallığı Kodlayabilen Dilsel Düzenekler ve İşlevleri	122
TABLO 9. -Dir Biçimbiriminin Zaman ve Görünüş Ekleri ile Birleşiminde İşaretlediği Ulamlar	176
TABLO 10. Klasik Doğru Tablosu	309
TABLO 11. Akatsuka'nın İstenilirlik Tablosu ve Klasik Doğru Tablosu Karşılaştırması	312
TABLO 12. Emir-İstek Kipi İşaretleyicileri	349
TABLO 13. D-AOBM Dil bilgisel doğruluk yetkinliği	407
TABLO 14. İstek ve Emir İşaretleyicileri Öğretim Tablosu	428
TABLO 15. YDTÖ'de Biçimbirimler ve Ulamlarının Düzeylere Göre Öğretimi...	429

ŞEKİLLER DİZİNİ

ŞEKİL 1. Öznelliğin Katmanları	10
ŞEKİL 2. Olayların Gerçeklik Durumları	20
ŞEKİL 3. Öznellik Hiyerarşisi	21
ŞEKİL 4. Zaman Çizgisi	48
ŞEKİL 5. Zaman, Dil Bilgisel Zaman ve Görünüş İlişkisi	50
ŞEKİL 6. Kesinlik Derecelendirmesi.....	75
ŞEKİL 7. Nuyts'ın Anlambilimsel Hiyerarşisi	79
ŞEKİL 8. Nuyts'ın Üst Anlam Düzeyinde Tutumsal ve Konumlama Şekli	82
ŞEKİL 9. Tutumsallık, Konumlama, Kiplikler ve Öznelliğin Katmanları İlişkisi.....	88
ŞEKİL 10. Kesinliğin derecelerine göre bilgi kipi ve öznellik ilişkisi	93
ŞEKİL 11. Bilgi Kipliği Olasılık Parametreleri	145
ŞEKİL 12. -mİş / -(y)mİş Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi	172
ŞEKİL 13. -DIr Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi	183
ŞEKİL 14. -(V)r / -mAz Biçimbiriminin Varsayım - Kesinlik Bağlamında Öznellik Derecelendirmesi	199
ŞEKİL 15. -(V)r / -mAz Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi	205
ŞEKİL 16. -(V)rdI / -mAzDI Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi.....	211
ŞEKİL 17. -(y)Abil / -mAyAbil / -A / -mAyAbil Biçimbirimlerinin Öznellik Derecelendirmesi	235
ŞEKİL 18. -(y)AcAk Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi	257
ŞEKİL 19. -(y)AcAktI Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi	267
ŞEKİL 20. -mAlI Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi	280
ŞEKİL 21. “Olmalı” Yapısının Öznellik Derecelendirmesi.....	288
ŞEKİL 22. -mAlIydI Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi	294

ŞEKİL 23. Gönüllülük Kipi İşaretleyicisi Olarak -sA Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi	308
ŞEKİL 24. Koşul İşaretleyicisi Olarak -sA Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi	332
ŞEKİL 25. -sAyDI Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi	344
ŞEKİL 26. -sAymIş Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi	347
ŞEKİL 27. -(y)AyIm Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi	359
ŞEKİL 28. -(y)AlIm Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi	370
ŞEKİL 29. Ø (Sıfır) Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi	379
ŞEKİL 30. Nezaket, Yüküleme Derecelerine Bağlı Öznellik Derecelendirmesi	381
ŞEKİL 31. -(y)In /-(y)InIz Biçimbirimlerinin Öznellik Derecelendirmesi	387
ŞEKİL 32. -sIn / -sInIAr Biçimbirimlerinin Öznellik Derecelendirmesi	397
ŞEKİL 33. Üç Boyutlu Dilbilgisi Sistemi	404
ŞEKİL 34. Dilbilgisi Öğretiminde Biçim, Anlam ve Kullanım	404
ŞEKİL 35. Emir, İstek ve Şart İlişkisi	426

GİRİŞ

Okuduğumuz bir metnin o metnin yazarının kendi görüşlerini içerdiğini, öznel değerlendirmeler yaptığını ya da metnin nesnel olduğunu nasıl anlarız? Karşılıklı konuşmada karşımızdaki konuşucunun bir önermeye ilişkin /tahmin/, /varsayım/ gibi ulamları ilettiğini nasıl fark ederiz? Ana dilimizde okuduğumuz bir metnin bilimsel bir makaleden mi ya da öznel görüşlerin aktarıldığı bir denemeden, mektuptan bir bölüm olduğunu fark edebilir miyiz? Eğer öyleyse bunu fark etmemizi sağlayan tek etmen metnin türüne özgü özellikler midir? Yoksa yazarın seçtiği sözcükler, biçimbirimler, sözdizimsel öğeler midir?

Bu çalışmanın amacı yukarıdaki sorulardan yola çıkarak dilde öznellik gösteren ulamları belirlemek ve bu ulamların yazılı ve sözlü dildeki söylemlerde nasıl işaretlendiğine ilişkin genel bir sunum sergileyebilmektir. Öznellik gösteren dilsel öğelerin sergilenebilmesi için öncelikle bu dilsel öğelerin işaretlediği ulamların saptanması gerekmektedir. Bu çerçevede Türkçede öznellik ile ilişkili ulamları işaretleyen yapıların belirlenmesi önem kazanmaktadır.

Bir dilde öznellik göstericilerinin belirlenmesi o dildeki çeşitli yapıların işaretlediği ulamları ve konuşucuların tutumlarını nasıl sergilediklerini de görebilmemizi sağlamaktadır. Konuşucuların tutumlarını yansıtarak söylemlerinde alıcılara yönelik yönlendirme, denetleme yapıp yapmadıkları araştırması da bu noktadan başlayabilir. Konuşucular öznelliği bir dilsel strateji olarak kullanarak alıcılarının zihinsel süreçlerini, duygularını etkilemek amacı taşıyabilir. Böyle bir durumda örneğin politik söylemler, eğitim-öğretimde kullanılan kaynaklardaki metinlerin seçimi ve üretimi de önemlidir. Öznelliğin bu tür söylemlerde/metinlerde alıcıyı yönlendirme etkisi olup olmadığı ayrı bir araştırmanın konusudur. Bu tür araştırmaların yapılabilmesi için öncelikle öznellik göstericilerinin belirlenmesi ve ardından incelenmesi gerekmektedir.

Öznellik pek çok dilde bağlam, tonlama, kiplikler, sözcükler, sözdizim gibi pek çok dil ve dil dışı dünyaya özgü öğelerle işaretlenebilmektedir. Sondan eklemeli bir dil olan Türkçede ise biçimbirimler tüm bu öğelerin oluşturulmasına katkı sağlamanın yanı sıra sık sık temel ulam işaretleyicisi olarak söylemde yer alır. Bu bakımdan Türkçe için öncelikle biçimbirimlerin işaretlediği ulamlar ve bu ulamların öznellik ile ilişkisinin

incelenmesi Türkçede öznellik gösteriminin sergilenmesi için ilk adım olmalıdır. Türkçede öznellik gösteriminin sergilenmesi amacıyla çalışmamızda meta-sentez yöntemi kullanılarak öznellik, biçimbirimlerin işaretlediği ulamlarla ilgili alanyazını incelenip tartışılarak yeni bulgulara ulaşılabacaktır.

Öznellik konusunda alanyazınında çeşitli çalışmalar yapılmış olsa da Türkçe üzerine yapılan çalışmalar sınırlıdır. Bu çerçevede öznellik göstericilerinin çok çeşitli olduğunu saptamış olsak da çalışmamızda bu yapıların hepsini incelemek mümkün değildir. Bu nedenle bu yapılardan en işlek olan biçimbirimleri inceleyerek Türkçenin öznellik görünümünü belirlemeyi uygun bulduk. Biçimbirimler Türkçede konuşucunun pek çok ulamı oluşturmak ve tutumunu iletmek için seçtiği işaretleyicilerdendir. Örneğin iyelik ekleri ile konuşucular sözceleme anındaki sözcelerindeki önermeye ilişkin durumları sahiplenerek söylemi öznelletirebilir. Kiplik ulamlarını işaretleyen -mİş, -(y)Abilir, -mAll gibi biçimbirimleri eylemlerle kullanarak tutumlarını iletebilirler. Zaman ve görünüş eklerine eklenen kişi ekleri ile söylemdeki olgu durumlarının eyleyicisi rolünü üstlenerek söylemlerini öznelletirebilirler.

Öznellik göstericilerinin saptanması ayrıca o dilin anadili ya da yabancı dil olarak öğretime de katkıda bulunacaktır. Her iki alanda da öğretim sürecinde öğrencilerin dili kullanması, dil aracılığı ile konuşma ve yazma becerilerinde söylem üretmesi beklenmektedir. Bunun yanı sıra yabancı dil öğretim sürecinde öğrencilerin okuma ve dinleme becerilerinde metinleri anlamasının yanı sıra kimi zaman metnin yazarının tutumu, düşünceleri, yaklaşımlarını belirleyebilmesi de hedef yeterliliklerden (bkz. D-AOBM, 2021:58, 61, 96) biridir ve bu doğrultuda etkinlikler dil öğretim sürecinde yer almaktadır. Öyleyse dil öğrencilerinin konuşucuların tutumlarını, değerlendirmelerini anlayabilmeleri ve kendi ürettikleri söylemlerde düşüncelerini, bakış açılarını gösterebilmeleri için öznellik göstericilerini bir dil aracı olarak anlayabilmeleri, kullanabilmeleri gerekmektedir. Özellikle tutum gösteren ulamları ve bu ulamların nasıl işaretlendiğini bilmek dil öğrencilerinin o dildeki söylemlerini kendi bakış açılarına göre şekillendirebilmelerini, kendilerini açıkça ifade edebilmelerini sağlayacaktır.

Sondan eklemeli bir dil olan Türkçede biçimbirimler de oldukça çeşitlidir. Adlara, eylemelere eklenerek önad, ulaç, ortaçlar, vb. türetebilir. Bu çeşitlilik tüm biçimbirimlerin tek bir çalışmada ayrıntılı olarak incelenmesine engel olabilir. Bu

nedenle çalışmamızı eylemlere eklenerek konuşucunun tutumunu yansıtan biçimbirimlerle sınırlı tutacağız. Bu çalışma kapsamında incelemek için seçilen dil yapıları kiplik işaretleyicileri ve konuşucunun duygu durumunu, isteklerini, beklentilerini, zihinsel süreçlerini doğrudan gösteren ve eylemlere eklenebilen biçimbirimlerdir. Bu kapsamda da bir sınırlamaya gidilerek bu biçimbirimler arasında Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde (YDTÖ) öne çıkan yapılar belirlenmiştir. Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metnine (D-AOBM) (2001, 2021) göre belirlenen dil düzeylerine göre hazırlanan Türkçe öğretim malzemelerinde öncelik verilerek öğretilen ve konuşucunun tutumunu gösteren biçimbirimler -mİş, -DİR, -(V)r/-mAz, -(y)AcAk, -(y)Abil, -mAlI, -sA, İstek ve Emir Kipi İşaretleyicileri [-(y)AyIm, -(y)AlIm, Ø, -(y)In, -(y)InIZ, -sIn, -sInIAr] olarak belirlenmiştir. Bu biçimbirimlerin doğrudan eylemlere eklendiği ya da yardımcı eylemler ile kullanılarak ad temelli tümcelerde işaretlediği ulamlar üzerinde durulacaktır. Türkçe öğretim malzemelerinde A1, A2, B1, B2 düzeylerinde öğretilmesi hedeflenen bu yapılar öğrencinin C1 düzeyine ulaşmadan öğrendiği temel biçimbirimlerdir. Konuşucunun tutumunu da gösteren ve öznellik işaretleyicisi olan bu temel biçimbirimler dışında da Türkçede eylemlere eklenen öznellik göstericisi biçimbirimler bulunmaktadır. Çalışmamızın sınırı yukarıda da belirtildiği gibi dil öğrencisinin D-AOBM'deki dil düzeylerinden C1'e kadar öğretilmesi beklenen yapılar olarak belirlenmiştir. Türkçe öğrenim sürecini tamamlayan dil öğrencilerinin çeşitli dil araçlarına hâkim olmaları ve kendi bakış açılarını, düşüncelerini hedef dilde zorluk çekmeden ifade edebilmeleri beklenmektedir. Nitekim D-AOBM'de (2021, s. 134) B2 düzeyindeki "Genel Dil Varlığı" yetkinliklerinden biri "Söylemek istediklerini kısıtlamak zorunda kalmadan kendini açıkça ifade edebilir." olarak belirlenmiştir.

Biçimbirimlerin, işaretlediği ulamların belirlenebilmesi için kullanılan dilden yola çıkılarak belirlenen biçimbirimlerin yer aldığı söylemlerin incelenmesi gerekmektedir. Bir yapının kullanım boyutunda incelenmesi anlam boyutu ile ilgili bilgi de verecektir. Bu bağlamda sıklıkla özneliğin daha sık görüldüğü, konuşucunun/yazarın kendi fikirlerini paylaştığı, kendi bakış açısından olgu durumlarını aktardığı metin türlerinin seçilmesi gerekmektedir. Anı, özyaşam öyküsü, mektup, deneme, gezi yazıları gibi türlerde oluşturan metinler bu özellikleri taşımaktadır. Özellikle mektuplarda söylemi üreten kişiler karşılıklı konuşmaya yakın bir tutumla söylem üreterek yazıya aktarmaktadır. Nitekim bu bölümün başında sorguladığımız gibi mektup gibi yazın

türlerinin doğal dil konuşucuları tarafından daha öznel olduğunun hissedilmesinin temel nedenlerinden biri de budur. Tüm bu bilgilerin ışığında çalışmamızda incelemek üzere özellikle anı, özyaşam öyküsü, mektup, deneme, gezi yazıları gibi türlerde kaleme alınmış eserlerden söylem kesitleri örnek incelemesi için kullanılacaktır.

Biçimbirimlerin kullanımdaki dildeki işlevleri, ulamlarının belirlenmesi amaçlandığı için seçilen kaynaklar yukarıda bahsedilen türlerden rastgele seçilerek örneklem çeşitlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın birinci bölümünde Öznellik kuramına ilişkin genel bilgiler ve araştırmalar aktarılacak ve “Öznellik nedir?” sorusuna cevap aranacaktır. Benveniste (1958) karşılıklı iletişimde konuşucuların “Ben, şimdi, burada” önvarsayımı ile sözcelemeyi gerçekleştirdiklerini ve her sözcenin bu üstlenim sürecini gösterdiği için bireysel, öznel olduğunu ifade eder. Halbuki karşılıklı iletişimde ya da okuduğumuz metinlerde söylemin o söylemin üreticisinin kendi fikirleri mi, yoksa genel bilgiler içeren ve konuşucunun değerlendirmesinden uzak mı olduğunu sezebiliriz. Bu savdan yola çıkarak ayrıca özneliğin derecelendirilmesinin mümkün olup olmadığı sorgulanarak özneliğin katmanları belirlenecektir. Öznellik göstericilerinin Türkçede ortak göstericileri belirlenerek özneliğin alanı belirlenecektir.

Temel öznelik göstericileri olan Kiplikler, Tutumsallık ve Tanıtsallık çalışmanın ikinci bölümünde incelenecek ve tartışılacaktır. Kiplik türleri ve bu konudaki çalışmalar öznelik ile kiplikleri ilişkilendiren araştırmacıların sınıflandırmaları da bu bölümde aktarılacaktır. Ayrıca kipliklerin çeşitli ulamlarda derecelendirmeleri üzerine tartışılarak bu derecelendirmenin öznelik derecelendirmesine etkisi de değerlendirilecektir.

Türkçede öznelik göstericisi ulamların temel işaretleyicileri ve bu çalışmanın da temel konusu olan biçimbirimler çalışmanın üçüncü bölümünde incelenecektir. Üçüncü bölümde öncelikle biçimbirimlerin işaretlediği kiplik türleri, görünüş ve zaman eklerinin çalışmanın dışında tutulmasının nedenleri belirlenecek ve ayrı başlıklar altında her bir biçimbirim incelenecektir. Biçimbirimler kendi içlerinde işaretledikleri ulamlar ve bu ulamların öznelik ile ilişkisi kapsamında değerlendirilecektir. Yine her bir biçimbirimin kendi içinde öznelik derecelendirmesi yapılacaktır.

Çalışmanın son bölümü olan dördüncü bölümde ise öznelik ve dil öğretimi ilişkisi üzerinde durulacaktır. Yabancı dil olarak Türkçe öğretim sürecinde dilbilgisi öğretimi,

malzemelerin kurgulanması ve dil yapılarına uygun okuma, dinleme, yazma ve konuşma becerilerine yönelik etkinliklerin hazırlanabilmesi bakımından önemlidir. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde dilbilgisi öğretiminin temelini biçimbirimlerin öğretimi oluşturmaktadır. Bir dil yapısının biçim, anlam ve kullanım boyutlarının öğretilmesi de son yıllarda dil öğretiminde önem kazanmıştır. Bu bağlamda bir yapının anlam ve kullanım boyutlarının öğretilmesi için söz konusu yapının işaretlediği ulamların belirlenebilmesi oldukça önemlidir. Bir biçimbirimin işaretlediği ulamların saptanması o yapının dilin kullanım boyutundaki işlevlerini çözmemize de yardımcı olacaktır. Belirlenen ulamlar dil öğretiminde özellikle dilbilgisi öğretiminde yeni yaklaşımların benimsenmesine katkıda bulunabilir. Örneğin YDTÖ ders malzemelerinde “Belirsiz Geçmiş Zaman Eki” olarak tanımlanarak öğretilen -miş biçimbiriminin öğrenim sürecinde sorunlar yaratmaktadır. YDTÖ alanında sahip olduğumuz tecrübeden de yola çıkarak bu biçimbirimin geçmiş zaman olarak öğretildiği kaynakları sorunlu bulmaktayız. Nitekim bu tanımlamada “Aaa, Ahmet gelmiş!” sözcüğü ile “Ahmet geldi.” Sözcüğü arasındaki farkı belirlemek öğrenci için kolay olmayacaktır. Çünkü “Aaa, Ahmet gelmiş!” sözcüğünde -miş biçimbiriminin işlevi geçmiş zaman işaretlemek değildir. Ayrıca bu biçimbirimin -(y)AcAkmiş, -(I)yormuş gibi birleşimlerinin -(y)AcAktI, -(I)yordu gibi birleşimlerden farkının açıklanması da güçleşir. Bu biçimbirimi “tanık olunmayan” geçmiş zaman işaretleyicisi olarak açıklamak da yeterli olmayacaktır. Zira bu kez “Yarın Ali de bizimle gelecekmiş.” gibi bir ifade dil öğrencileri için bir karışıklık yaratabilir. Benzer biçimde -mAlI biçimbiriminin sadece /gereklilik/ ulamında öğretilmesi “Saat çok geç. Uyuyor olmalı. İstersen yarın ara.” gibi bir ifadenin dil öğrencisi tarafından anlaşılmasına engel olabilir. Öyleyse bu biçimbirimlerin işaretlediği tüm ulamların belirlenmesi, yeni betimlemelerin yapılmasını da sağlayarak YDTÖ’de dilbilgisi öğretimine katkı sağlayacaktır.

YDTÖ’de öznellik göstericilerinin işaretlediği ulamların öğretiminin yapıp yapılmadığı bu alanda hazırlanmış ders malzemeleri üzerinden saptanacaktır. YDTÖ alanında farklı Türkçe Öğretim Merkezlerinde kullanılan İzmir Yabancılar İçin Türkçe, Gazi Üniversitesi TÖMER Yabancılar İçin Türkçe, Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe ve Yedi İklim Türkçe ders kitapları incelenecektir. İncelenecek kitaplar A1, A2, B1, B2, C1 düzeylerinin tümünü içeren öğretim setleri olması, yaygınlık ve ulaşılabilirlik ilkelerine göre seçilmiştir. Bu çalışmanın yazarı Yeni İstanbul Uluslararası Öğrenciler İçin Türkçe

öğretim setinin de yazarlarından biri olduğu için bu çalışmada bu öğretim seti belirlenen ilkeleri karşılamasına rağmen inceleme dışında bırakılmıştır.

Çalışmamız Türkçede öznelliğin nasıl aktarıldığına, yansıtıldığına ilişkin genel görünümü ulaşmak için bir başlangıç adımı olarak kabul edilmelidir. Ayrıca bir kavram olarak Öznellik üzerine sorgulamalar yaparak, Türkçede yapılacak incelemelerle ve evrensel bir dilsel ulam olan Öznellik çalışmalarına kuramsal olarak katkıda bulunmak bu çalışmadaki amaçlarımızdan biri olacaktır. YDTÖ alanında ise çalışmada belirlenecek olan biçimbirimlerin işaretlediği ulamlar dilbilgisi öğretimi, öğretim malzemeleri ve izlencelerin hazırlanmasına katkıda bulunabilir. Türkçenin dilbilgisi kurallarının dilbilim kuramları ve yeni çalışmalar ışığında tekrar incelenmesi Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine de yeni bakış açıları getirebilir. Nitekim YDTÖ alanında geliştirilen öğretim malzemelerindeki dilbilgisi tanımları çoğunlukla geleneksel dilbilgisi tanımlamalarından yola çıkılarak oluşturulmaktadır. Bu tanımlamaların yeterli olmadığı ise dilin kullanım boyutu incelendiğinde açıkça ortaya çıkmaktadır. Kullanımdaki dilin özellikleri tanımlandıkça Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlere yapılacak açıklamalar öğrencilerin Saussure'ün dil, Chomsky'nin edinç olarak tanımladığı dil bilincine gönderimde bulunarak dil öğrenimi kolaylaştırabilir. Doğal dil konuşucularının dil yetisine yönelik gönderim ve açıklamalarla yapılan öğretim öğrencinin hedef dilin kurallarını kavramasını ve kullanımını kolaylaştıracaktır.

1. BÖLÜM: ÖZNEELLİK

Saussure’ün dil/söz ve Chomsky’nin edim/edinç ayrımı kullanılan dili, dil ediminden ayırır. Kullanılan dil her dil kullanıcısının zihinsel, duygusal, deneyimsel süzgecinden geçer ve aracı olarak kullanılan dil yapısının kültürel, düşünsel, ideolojik (düşün yapısal) göstergeleriyle birleşerek her kullanımda hem dil kullanıcısından hem de dile ait kültürel birikimlerden izler taşır. Bunun sonucu olarak da her sözce değişik derecelerde konuşucusundan izler taşır ve öznellik barındırır.

Benveniste, “dil doğası gereği ego kavramını içerir ve bu yüzden insan kendisini özne olarak ortaya koyar.” der. (Benveniste, 1958, s. 224) Öznenin sözcüde kendini “ben” olarak ortaya koyması için karşısına bir “sen” yerleştirmesi gerektiğini de belirtir. (Benveniste, 1958, s. 224-225) “İnsanın dildeki konumu eşsiz/özgündür” (Benveniste, 1958, s. 225) tümcesiyle her sözcenin kişiye özgü olduğunu yani bir öznellik barındırdığını vurgular.

Benveniste dilin kullanıma geçme sürecini, yani dilin söze dönüştüğü süreci “*Sözcelem*” olarak belirler. Benveniste “Sözcelem bireysel bir kullanım edimiyle dilin işleyişe geçirilmesidir.” (Benveniste, 1995, s. 139) diyerek sözcelemi tanımlarken dilin bireyselleşmesine dikkat çekmiştir.

Aslında “sözceleme, dili bireyselleştirme edimi olup, konuşucunun dili üstlenmesi ve sahiplenmesidir.” (Kıran, 2015, s. 110) Konuşucunun dili bireyselleştirmesi yani kendi deneyim, var oluş süzgecinden geçirmesi sözcelemeyi ve buna bağlı olarak her sözceyi belirli bir düzeyde öznel kılar.

Georges (1997) öznellik alanında Bréal’in, Benveniste’ten önce geldiğini belirtir:

“Tarihsel bakış açısıyla bu araştırma alanında M. Bréal Benveniste’den önce gelir. Bréal, anlambilim denemesi başlıklı kitabında bu alanın öncüsü olarak öznellik ögesinin dilin temel ögesi olduğunu ortaya koymuştur. Genel dilbilim sorunları başlıklı kitabında Benveniste bu özgün sorunsalı olgunlaştırmıştır. Benveniste’e göre öznellik temelini ve ilkesini dilde (dil yetisinde) bulur. Buna karşılık insanlık tarafından konuşulan özel diller (Türkçe, Almanca, Fransızca,...) hiç istisnasız öznelliğin izini taşır.”¹ (Georges, 1997, s. 18)

¹ Bu bölümde aktarılan alıntının Fransızcadan Türkçeye çevirisi Prof. Dr. Ayşe Kıran tarafından yapılmıştır.

Breal'in ardından da aslında Jakobson dilin anlatım işlevinde iletiyi oluşturanın "ben" olduğunu vurgulamıştır. Dilbilimci öznellikten açıkça söz etmese bile iletiyi "ben"e bağlayarak öznelliğe giden yolları açmıştır.

Smith (2003, s.155) de bütün söylem çeşitlerinde ve türlerinde belirli bir sesin bulunduğu bölümlerin var olduğunu ve bu kısımların önermesel bilgiler aracılığı ile öznellik algısı ve bakış açısı aktardığını belirtir. Bu kimi zaman belirtik kimi zaman örtüktür.

Her söylem konuşucunun sözcüsünün sorumluluğunu alması ve dili kendi algısal süzgecinden geçirerek üretmesi sebebiyle öznellik barındırır. Wierzbicka (1988, s. 14) doğal dillerin sadece dilbilimsel öğelerle tanımlanamayacağını ve dilde dünyanın insan tarafından yorumunun yer aldığını belirtir ve ayrıca her dilin kendi yapısının, dünya görüşünün, kültür felsefesinin olduğunu vurgular. (Wierzbicka, 1979, s. 313) Wierzbicka'nın bahsettiği "insan yorumu" Saussure'ün dil/söz ayrımındaki "söz"üne, Benveniste'in kastettiği söyleme ve dolayısıyla öznelliğe karşılık gelmektedir.

Bu nedenle dilde öznellik göstergelerini belirlemek ve belirtmek için benzer bir ayrımla dile, dilin kendi yapısı ve kültürel birikimine ait öznellik göstergeleri ile kullanılan dildeki öznellik göstergeleri ayrı değerlendirilmelidir.

Israeli (1997, s. 14) öznelliği Lyons'un (1982) "nesnellik karşıtı" tanımından farklı olarak değerlendirerek iki katmanlı öznellikten bahseder. Wierzbicka'nın (1979) belirttiği "her dilin kendine ait bir yapısı, dünya görüşü ve felsefesi olmasını" birinci katman (Ö1), bireyin sözünün yükümlülüğünü alarak kendi algısıyla üretici olduğu durumu ise ikinci katman (Ö2) olarak değerlendirir.

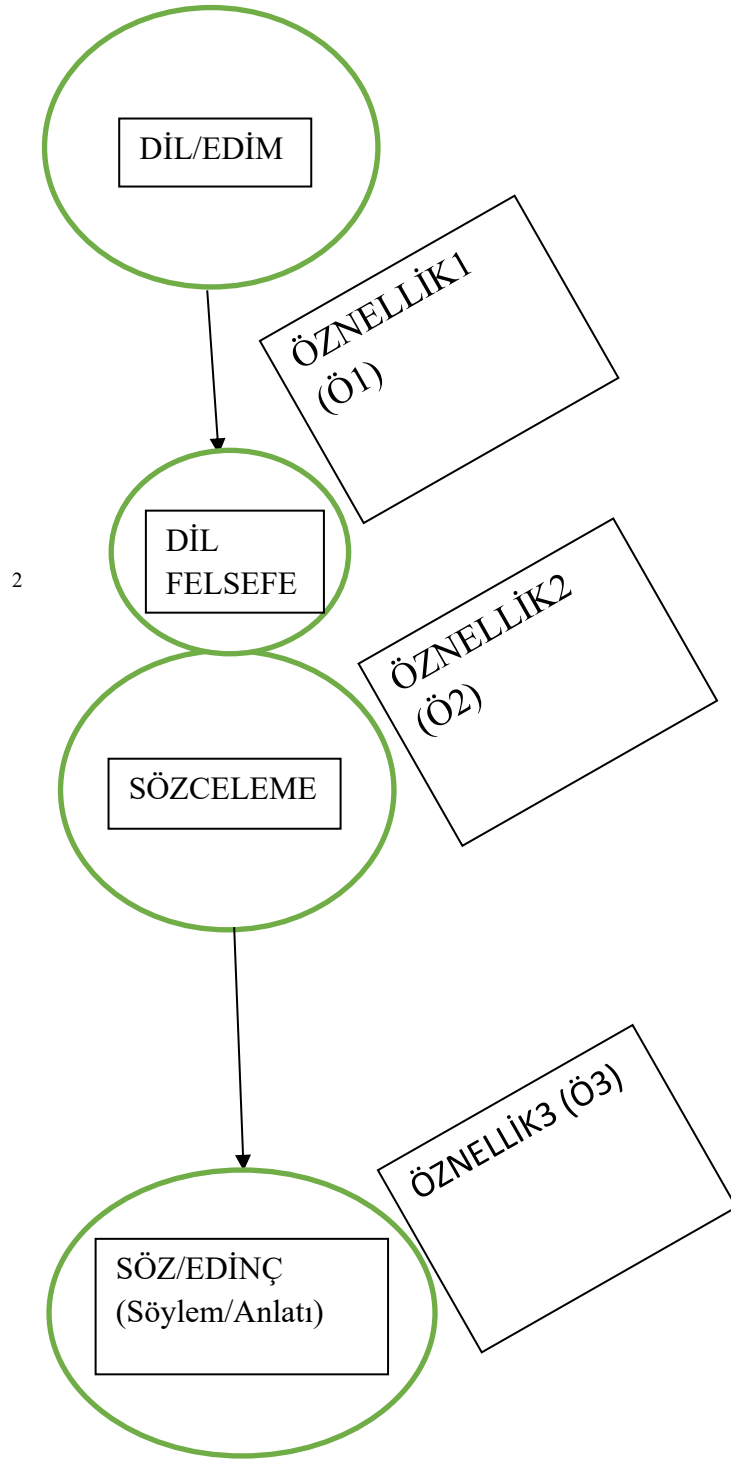
Söz konusu katmanlardan ilki (Ö1) için sözcüleme ve sözcüye bağlı olarak sözcük temelinde bir değerlendirme yapılabilir. Türkçe /t.i.l.ki/ sesletiminin karşılığı bir hayvan ve aynı zamanda bağlama göre eğretilmeli olarak "kurnaz bir kişi" olabilir. Sözcük zaman içinde edindiği bu ikinci imgesel anlamını dile ait bir dünya görüşü ve düşünce biçiminden edinmiştir. Başka bir dilde bu sözcüğün "kurnazlık" yananlamı olmayabilir.

İkinci katmanda (Ö2) ise konuşucunun, Smith'e (2003) göre ise "sorumlu kaynak" (Responsible Source)ın izini görürüz. Smith "sorumlu kaynak" terimini şöyle açıklar: "Öznellik biçimlerini açıklayabilmek için kapsamlarını belirleriz ve sorumlu zihni tespit ederiz: Sorumlu Kaynak.". (Smith, 2003, s. 156) Bu tanımı öznelliği üstlenen kaynağı

öznedenden ve hatta bağlama göre yazardan ayırmak için yapar. Smith'in sorumlu kaynak tanımı Benveniste'in sözcesinin sorumluluğunu üstlenen özne ile benzerlik gösterir. Israeli (1997, s. 14) ise ikinci katman olarak değerlendirdiği bireysel dil kullanımının ortaya çıktığı öznelliği Saussure'ün *parole* (söz) kavramı ile ilişkilendirir. Oysa bu katman aslında bizce Benveniste'in söylem katmanı ile de ilişkilendirilebilir.

Her sözcenin öznellikten izler taşıdığı konusunda farklı dilbilimciler (Wierzbicka, Lyons, Israeli, Nyuts) hem fikir olsa da Smith (2003, s. 156) belirli cümlelerin öznel ya da nesnel olup olmadığını belirleyip belirleyemeyeceğimiz sorusunun mantıklı olduğunu ve bu belirlemeyi yapmanın mümkün olduğunu söylemektedir. Öznelliğin katmanlarının, her dile ve her türlü söyleme ait bir gerçeklik olduğu bilgisinin yanında üçüncü aşamadaki bir öznellikten söz edilebilir. Konuşucu (yazan/yazar da olabilir), dil aygıtında yer alan bir dilin kültürünü yansıtan öznellik ile Ö1'de, o dili araç olarak kullanarak sözcesini üstlenerek aktardığı Ö2'de sözceleme yapılar gerçekleştirir. Ö1 ve Ö2 her konuşucunun her sözcesinde gözleyebileceğimiz katmanlardır. Öznelliğin dilsel işaretlerini ancak söylemde görebiliriz bu sebeple bir söylemde öznelliğin varlığı ya da bir tümcenin nesnel olduğu bilgisi üçüncü katmanda tartışılmalıdır. Öyleyse Israeli'nin Ö1 ve Ö2 olarak belirlediği katmanlara bizce üçüncü olarak Ö3 (3. derece öznellik) katmanını eklemek mümkündür. Bu çalışmada öznellik ve nesnellik ayrımının üçüncü katman alanında Şekil 1'de belirtildiği gibi incelenmesi benimsenmiştir.

ŞEKİL 1. Özneliğin Katmanları

² Ö1 alanındaki dil felsefesi bir bilim dalı olan dil felsefesi değildir. Bu terim çalışmamızda Wierzbicka'nın (1979) tanımıyla dilin kendi yapısının, dünya görüşünün, kültür felsefesinin varlığına ve bu yapının dil edincindeki yerine işaret etmektedir.

Ö1 alanında yer alan Dil Felsefesi dil konuşucularının dile ilişkin bilgilerini, o dilin kültürünü ve aynı zamanda *Arşiv* ve *Söylemsel Bellek* kavramını da içerir.

Kıran (yayımlanmamış kitaptan alıntı) Arşiv kavramını Michel Foucault ve Michel Pêcheux'nün tanımlarından yola çıkarak inceler ve arşivin “önceden oluşturulmuş” olduğunu ifade ederek bu kavramın da “toplumun benimsediği, yinelediği kalıp düşünceler, sözler, özlü sözler, ata sözleri, kalıp sözler, klişeleri” içerdiğini belirtir. Dilin toplumsal boyutunda dil konuşucuları tarafından ortak paylaşılan Arşiv Ö1 alanında değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra konuşucuların toplumsal konuları, meslekleri ile ilgili Arşiv'leri de bulunur. Özellikle karşılıklı konuşmalarda toplumsal konumu farklı iki konuşmacı sözcemele anındaki konumlarına göre ve kendi Arşiv'lerinde yer aldığı kadarıyla konuşmaya katkıda bulunacaktır. Örneğin bir dilbilim profesörü ile bir market çalışanın Arşiv'i aynı olamayacaktır. Sözcemele anında bir markette iletişim kurduklarında her iki konuşmacının kullandığı Arşiv ortak olabilir ve toplumsal dile ait Arşiv de ortaya çıkabilir. Fakat sözcemele uzamının üniversitede bir derslik olduğu durumda dilbilim profesörünün Arşiv'i market çalışanından farklı olacaktır. Bu durumda dilin bireysel kullanımını ile ilgili olan bireysel Arşiv sözcemele ile birleşerek Ö2 alanında değerlendirilebilir.

Söylemsel Bellek ise dil konuşucularının her sözcesinin o dile ait daha önce iletilmiş başka sözcemelelere de gönderimi olduğunu tanımlar.

“Geçmişin olduğu gibi kişisel belleklerin de insan sayısı kadar bellekten çekilip alınmış deneyimler olduğu düşüncesinden vazgeçmek gerekiyor. Toplum içinde yaşayan insanlar sözcükleri kullanır ve anlamlarını algırlar: Bu ortak düşüncenin koşuludur. Anlaşılan her sözcük anılara eşlik eder ve sözcükler ile karşılığını oluşturamadığımız anı yoktur. Anılarımızı çağırmadan önce onları konuştururuz. Dayanışma içinde olan dil yetisi ve toplumsal anlaşmaların tümü her an bizim geçmişimizi yeniden oluşturmamızı sağlar” (Maurice Halbwachs, *Les cadres sociaux de la mémoire*, Mouton (Archontes) yay., Paris, 1975 (1925) : 279.) (Ayşe Kıran, Yayımlanmamış Kitaptan Alıntı)

Söylemsel Bellek Ö1 alanında konuşucunun o dilin dilsel birikimleriyle belleğe erişimini ve bu belleği dile ait kültürel ve öznel ögeler ile birleştirmesini etkiler. Ö1 alanı konuşucunun edinci dahilinde yer alan tüm ortak dil öğelerine erişimi ve bu öğelerin o dile ait öznelliğin aktarılmasıdır.

Ö2 alanında ise konuşucu Benveniste'in (1974) öznellik olarak belirlediği konuşucunun sözcesinin sorumluluğunu alarak sözcemele edimi gerçekleştirdiği ulamdır.

“İnsan dil içinde ve dil aracılığıyla özne olarak ortaya çıkar: çünkü, gerçekte yalnızca dil, varlığın kendi gerçekliği içinde, ‘Ego’ kavramını oluşturur. Burada sözünü ettiğimiz ‘öznellik’ konuşucunun kendini ‘özne’ olarak ortaya koyma yetisidir. Her bireyin kendisi olma duygusuyla değil (bu duygu, açıklanabildiği ölçüde, yalnızca bir yansımadır), bir araya getirdiği yaşanmış deneyimlerin tümünü aşan ve bilincin sürekliliğini sağlayan tinsel bir birim olarak tanımlanabilir. Oysa ister görüngenbilimde olsun, ister ruhbilimde olsun, bu öznellik bireyde dilin temel bir özelliğinin ortaya çıkmasıdır. ‘Ben’ diyen ‘ben’dir. ‘Kişi’ ulamının dilsel niteliğiyle belirlenen ‘öznelğin’ dayanağını burada buluruz.” (Benveniste, 1995, s. 180)

Benveniste’in belirttiği bireyin kendini ortaya koyması ve “Ben” diyenin “Ben” olarak söylemde var olması Ö2 alanında konuşucunun sözcesinin sorumluluğunu alarak kendini ortaya koyduğu ulamdır. Bir konuşucu tarafından iletilen her söyleme ait bir *sorumlu kaynak* (Smith, 2003, s. 156) bulunur.

Ö3 alanı tüm bu ortak öznellik öğelerinin varlığının kabulü ve bu öğelerin üzerine konuşucunun dilsel öğelerden kendine özgü bir biçimde ve dil dışı unsurlardan yararlanarak söyleminin öznellik derecesini belirlendiği alandır.

Nuyts (2001, s. 348-385) da bilgisel kipliklerde yaptığı değerlendirmeleri konuşucu sorumluluğunu değerlendirmenin dışında tutarak gerçekleştirdiğini belirtir. Bütün yaptığı değerlendirmeleri konuşucunun sözünün sorumluluğunu aldığını varsayarak yani öznelliği Ö2’den ayırarak gerçekleştirir.

Nuyts (2001) gibi pek çok dilbilimci öznelliği Benveniste’in sözcesinin sorumluluğunu alan konuşmacı boyutundan bir adım ötede üçüncü katmanda (Ö3) incelemektedir. Fakat bu aşamada da sorumlu kaynağın tespiti öznellik değerlendirmesi ve derecelendirmesi yapılabilmesi bakımından önemlidir. Smith (2003, s. 156) sorumlu kişinin/zihnin belirlenmesinin öznellik kavramının açıklamasının bir parçası olduğunu öne sürmektedir.

Smith, (2003, s. 157) öznellik bildiren zihinsel içerik ve algı eylemleri, kiplikler, değerlendirici belirteçler gibi yapısal göstergelerin bulunmadığı cümlelerin geleneksel algımızda yansız ya da nesnel kabul edildiğini; her cümle için *Sorumlu Kaynağın* ve bir bakış açısının olduğunu varsaydığını belirtir. Öte yandan Genette (1980) tam olarak nesnel bir anlatının imkânsız olduğunu ve bütün anlatıların öznel olduğunu iddia eder. Genette “gören” (anlatıcının bakış açısı) ve “konuşan” (anlatıcının sesi) arasında belirgin bir ayrım yapar. Bizce bu iki işlev de öznedir. Öte yandan anlatıda öznellik değerlendirmesi ve sorumlu kaynağın tespiti diğer türlerden farklıdır. Smith (2003, s.

158) özellikle kurguda metnin tamamında verilen bilgileri doğru olarak kabul ettiğimizi, sorumlu kaynağı da genellikle konuşan özne ve/ ya da yazar olarak varsaydığımızı söyler.

Sözcenin sorumluluğunu alan kaynak aynı zamanda sözceye öznelliğini aktaran kişi olduğu için *Sorumlu Kaynağın* saptanması öznelliğin tespiti için önemlidir. Sorumlu kaynak, birinci tekil kişi göstergeleri yoksa öznenen ayrılmalıdır. Bu ayırım her zaman kolayca yapılamayabilir. Smith (2003, s. 159) sorumlu kaynağın tespitinin öznellik yorumunun temelini oluşturduğunu öne sürer ve bu tespiti yapabilmek için iletişim, zihinsel içerik, değerlendirme, algı ve bakış açısı ifadelerinin incelenmesi gerektiğini belirtir.

Bir tümcenin öznelliğini tartışmak için sözceden sorumlu kaynağın yanı sıra konuşucunun bilgiyi aktarma şeklini ve bilginin çeşidini belirlemek önemlidir. Israeli (1997, s. 15); Russel, Kuroda, Coppieters ve Vogeeler gibi dilbilimcilerden yola çıkarak bilgi çeşitlerini 5 ayrı grupta sınıflandırmaktadır: Algısal Bilgi, Odaklanma (focalization), Dolaylı (Reportive Style), Çıkarımsal Bilgi ve Kavramsal/Bilişsel Bilgi. Israeli, bilgi çeşitlerini açıklamak için

“

- 1) John uzundur. /Algısal Bilgi/
- 2) Açım. /Algısal Bilgi/
- 3) John aç. /Çıkarımsal-Algısal Bilgi-Dolaylı olarak edinilen bilgi/
- 4) John aptaldır.” /Kavramsal Bilgi/

(Israeli, 1997, s. 15)

örneklerini aktarır. Birinci ve ikinci cümlelerdeki bilgiler algılar aracılığı ile elde edilir ve Algısal Bilgi'dir. Odaklanma, anlatıda ve betimlemede sıklıkla kendini gösterir ve 3. kişi/kişilerin/[nesnelerin] durumunu anlatmak için kullanılır. Özellikle kurgusal metinlerde “Sorumlu Kaynak” kahramanın adeta bedenine, zihnine girerek onun algılarını aktarır. Bu durumda 3. örnek bir anlatıda böyle değerlendirilebilir. Fakat “John’un aç olduğu” bilgisi dolaylı yoldan edinilmiş bir bilgi olabilir. Söz konusu konuşucu bu bilgiyi başka birinden ya da John’dan aktarabilir. 3. örnekteki bilgi aynı zamanda John’u tanıyan birinin, John’un bakışlarından, davranışlarından çıkarım yaparak aktardığı bir bilgi olabilir. Bu durumda çıkarımsal bilgiden bahsedebiliriz. 4. örnekte ise aktarılan bilgi yalnızca sorumlu kaynağın görüşünü yansıtır ve bu da kavramsal bilgi

sınıfına girer. Konuşucu bu bilgiye kişinin davranışlarından, konuşmalarından bir değerlendirme yaparak dolayısıyla çıkarım yolu ile de ulaşmış olabilir.

Kavramsal bilginin sorumlu kaynağın kendi görüşlerini yansıtmaması sebebiyle öznellik derecesi yüksektir. Çıkarımsal bilgi de sorumlu kaynağın bilgiyi kendi çıkarımları ile edinmesi ve yorumunu bilgiye eklemesi nedeniyle öznel kabul edilmelidir. Bu durumda 3. Örnekteki cümlenin öznellik değerlendirmesini yapabilmek için bilginin edinilme yöntemini bilmek gereklidir. Konuşucunun bilgiyi aktardığını ya da çıkarım yapıp yapmadığını bilmek önemlidir.

Bilgi çeşitleri ve bilginin elde edilişi kanıtın derecesini değerlendirebilmek için de önemlidir. Lyons (1977) ve Nuyts (2001) öznelliğin derecesinin kanıtın niteliğine göre değişebileceğini iddia eder. Lyons (1977, s. 797) “Alfred evli olmayabilir. (Alfred may be unmarried.)” cümlesinin öznellik derecesinin bağlama göre değişebileceğini bildirir. Bir yoruma göre konuşucu Alfred’in evli olup olmadığı konusundaki tereddüdünü öznel bir ifade ile aktarabilir ve hatta “Ama şüpheliyim.” ya da “Böyle düşünmeye yatkınım.” gibi açıkça öznellik göstergesi olan eklemeler de yapabilir. Lyons bu yoruma göre “Alfred belki evli olmayabilir. (Perhaps Alfred may be unmarried.)” cümlesinin aşağı yukarı söz konusu cümleyi karşıladığını aktarır. Ama Alfred’in 30’unun evli olmadığını bildiğimiz 90 kişilik bir gruba ait olduğu bilgisiyse konuşucunun nesnel verilerle yola çıkarak bir tahminde bulunduğunu da söyleyebiliriz. Lyons, grup üyelerinin hepsinin medeni durumuna bakıldığı ve evli olmayan 29 kişiyi tespit ettiğimiz bir durumda kullanılan kipliğin değişebileceğini ve buna bağlı olarak öznellik/nesnellik değerlendirmesinin değişeceğini belirtir. Böyle bir bağlamda konuşucu bilimsel yöntemlerle, matematiksel bilgiyi kullanarak sebep-sonuç ilişkisi ile sonuca ulaşmıştır. Bilimsel bilginin ve bu bilgiden, güçlü kanıtlardan yola çıkılarak ulaşılan sonucun varlığı Lyons’a göre, bu tür sözcelerin nesnel kabul edilmesini sağlar.

Nuyts (2001) Lyons’un örneğini benzer bir yaklaşımla değerlendirerek kanıtın niteliğine vurgu yapar. Nuyts, özellikle bilgisel kipliklerde öznellik değerlendirmesinin kanıta ve hatta kanıtın ne kadar “iyi” olduğuna bağlı olarak yapılabileceğini iddia eder. “Alfred evli olmayabilir.” tümcesinde konuşucunun Alfred’i tanıyabileceğini, evlilik durumunun onun karakterine uymayacağı, genellikle yalnız olduğunu, vb. durumları gözlemleyerek çıkarımsal bilgi ile iletisini oluşturmuş olabileceği değerlendirmesini yapar. Fakat

Lyons'un belirttiği Alfred'in doksan kişilik bir gruba dahil olması kurgusunda konuşucu için mantıklı bir kanıtın varlığından bahsetmenin mümkün olduğunu belirtir. Nuyts'a göre Bilgisel Kipliklerde çoğunlukla *tanıtsallıktan*³ söz edemezsek de bir kanıtın varlığı mümkündür ve konuşucu sözcesinde kanıtın varlığını belirtebilir. Nuyts (2001) Lyons'un yukarıda açıklanan yaklaşımından yola çıkarak bilgisel bir değerlendirmenin kanıtın daha iyi (daha güvenilir) olmasına göre "nesnel", daha şüpheli ya da az kabul edilebilir olmasına göre ise daha "öznel" kabul edilebileceğini bildirir. Bununla birlikte Nuyts (2001), Lyons dahil pek çok yazarın Lyons'un ikili okumasından yola çıkarak iki çeşit bilgisel kipliğin varlığından bahsettiğini belirtir. Fakat ona göre özneliğin boyutu bilgisel alanın değil, kanıtsal alanın ayrımı ile ilgilidir.

Bir sözcenin öznelik derecesini belirlemede bilgi çeşitleri ve Nuyts'ın "kanıt" yorumu birlikte değerlendirilebilir. Örneğin, "John yarın gelebilir." Olasılık bildiren ve öznelik değeri olan bir sözcüktür. Bu sözcenin bilgi çeşidi bilgisine sahip olmak kanıtın derecesini de değiştirecektir. Buna bağlı olarak sözcenin öznelik derecesinin değerlendirilmesinde önemli bir rol oynayacaktır. Kiplik sözcüyü öznel olarak kabul etmemize sebep olurken bilginin çıkarımsal yolla edinildiği bilgisi sözcenin öznelik derecesini arttıracaktır. Bilgi çıkarımsal yol ile elde edilmiş ise kanıt derecesi düşük olarak kabul edilmelidir. Örneğin, söz konusu sözcü John'un yarın işinin olmadığını ve "*yarın gerçekleşecek olan etkinliğe*" John'un ilgisinin olduğunu bilen bir konuşucu tarafından aktarılmış ise kanıtın derecesi azalacak ve sözcenin öznelik derecesi artacaktır. Fakat *John'un yarın gelebileceği* bilgisi John'un kendisinden edinilmiş ise kanıt derecesi artacak ve buna bağlı olarak öznelik derecesi azalacaktır. Kanıtın güvenilirliği arttıkça, kanıt belirginleştikçe öznelik derecesi düşmektedir.

Nuyts (2001, s. 394-395) özellikle metinlerde özneliğin belirlenmesi için Lyons'un öznelik/nesnellik karşıtlığının yanında öznelik/öznelarasılık karşıtlığından yola çıkmak gerektiğini söyler. Öznelik için, "önceden düşünülmemiş bu yüzden yüksek ihtimalle konuşucuya yeni ve alıcıyla paylaşmaya da vakit olmayan yani alıcı için de sürpriz ve yeni bilgiler"; öznelarasılık için ise, "konuşucu ya da alıcı tarafından bilinen ve bu yüzden yeni veya şaşırtıcı olmayan [paylaşılan] bilgilerin aktarılması" tanımını yapar ve öznelik/nesnellik karşıtlığını kullanmak yerine "öznelik dışı (non-subjectivity)"

---

³ Bkz. Bölüm 2.2 Tanıtsallık

teriminin daha tanımlayıcı olduğunu belirtir. Özellikle Batı Avrupa dillerinde öznellik/nesnellik karşılığı yerine öznellik/öznelarasılık okumasının daha olası olduğunu aktarır.

Nuyts'ın öznellik dışı tanımını “nesnellik” adlandırmasından uzak durmak için özellikle seçer. Nuyts'ın belirlediği öznellik dışı alan bu çalışmada Şekil 1’de belirtilen Ö2 alanının karşılığıdır. Her sözcüde konuşucunun sözünün sorumluluğunu aldığı kabulü ile değerlendirilen söylemin, Ö3 katmanındaki öznellik işaretleyicilerine sahip olmaması durumunda “öznellik dışı” kabul edilebilir. Fakat bu söylemin konuşucusunun sorumluluğundan izler taşıdığı gerçeğini değiştirmeyecektir. Bu nedenle Nuyts'ın öznellik dışı tanımlaması bu çalışmada belirlenen katmanlardan Ö2’de yer aldığı biçiminde yorumluyoruz.

1.

(a) Dünya güneşin etrafında döner. (Ö2)

(b) Bence dünya güneşin etrafında döner. (Ö3)

(c) Dünya güneşin etrafında durmadan döner, tıpkı benim senin etrafında durmadan döndüğüm gibi... (Ö3)

1(a) Nuyts'ın yorumunu göre bilimsel bilginin aktarıldığı kanıtın güçlü olduğu bir sözcüde ve öznellik dışı olarak değerlendirilir. Çünkü söylemde öznellik göstericileri yer almaz. Bu çalışmada ise bu tür ifadeler Ö2 alanında kabul edilir. Çünkü her sözcüde sözcüleme süreci ile bir konuşucunun “Ben şimdi burada söylüyorum ki...” ön varsayımı ile iletiye dönüştürülür. Aynı sözcenin tarihi bir önem taşıdığı ve bu saptamayı ilk kez yapan bir bilim insanı tarafından iletiildiği bir durumda sözcenin öznellik derecesi de tartışılabilir. Çünkü bu kez güçlü kanıtın varlığından ve bilimsel geçerlilikten söz edilebilir de edilemeyebilir de.

Aynı sözcüye “bence” sözcüğünün eklenmesi ile sözcüde mantık çerçevesinde saçma gibi görünse de konuşucunun sesi duyulmaya başlar ve konuşucunun kendi fikrini aktarmaya çalıştığı kabul edilir. Bu durumda aynı sözcü Ö3 alanına girer. Yine de “bence” sözcüsi dışında güçlü bir öznellik işaretleyicisi bulunmadığı için 1(c)ye göre daha düşük bir öznellik derecesine sahip olacaktır. 1(c)de ise konuşucunun öznellik dışı bir önermeyi sözcüsinde kendi öznel sözcüsinde temel hazırlamak için ilettiğini görebiliriz. Böylece aynı sözcüde 1(c)de söylemin geneli değerlendirildiğinde oldukça yüksek derecede öznelliğe

sahip bir söylemde yer almaktadır. 1. Örnek grubunda da görülebileceği gibi Ö2 ve Ö3 alanında saydam bir çizgi vardır ve Ö2'den Ö3'e geçiş her zaman olasıdır.

Nuyts (2006, s. 26) kiplikler üzerine yaptığı çalışmada öznelliği konuşucunun sözcesine olan tutumunu bildirdiği durumlar ile de ilişkilendirir. Kipliklerle ilişkilendirdiği tutumsallığa bağlı öznelliği ise “konuşucunun sözcedeki tutumun sadece kendisine ait olduğunu belirttiği, öznelerasını ise konuşucunun tutumu kendisini de dahil ettiği daha geniş bir guruba ait olduğunu belirttiği durumlar” olarak tanımlar.⁴ Kısacası Nuyts öznelliği konuşucunun sözcenin sorumluluğunu tamamen üstelendiği, öznelerasilığı ise konuşucunun sözcenin sorumluluğunu başkaları ile paylaştığı durumlar olarak değerlendirmektedir.

Traugott (2010) ise farklı bir bakış açısıyla Nuyts'un tanımlamasını doğru bulmaz ve artsüremli (tarihsel) bir yaklaşımla öznelerasilığın öznellikten daha önce gelen bir ulam olduğunu belirtir. Traugott tarihsel olarak dilsel öğelerin yapılandırmasının düşünceden sonra gerçekleştiğini belirterek öznelerasilastırmanın, öznellikten sonra gerçekleştiğini söyler. (2010, s. 4) Traugott öznellik için Lyons'un (1982, s. 102) “... kılıcının kendisinin ve davranışlarının ve inançlarının ifadesi” tanımını kabul etmektedir. Bu iki terim için Lyons'un tanımına dayanan bir tanımlama yapar:

“Öznelleştirme: Konuşucu tarafından davranış, [düşünce] ve inançların [dilsel olarak] [değerlendirilmesi] kodlanması ve düzenlenmesi

Öznelerasilik: öznelleştirilmiş bir anlamın hitap edilenin [alıcının] merkeze alınarak [dilsel olarak] kodlanması” (Traugott, 2010, s. 4)

Karşıt gibi görünen ama birbirini tamamlayan iki bakış açısı söz konusudur. Nuyts'ın öznelerasilik tanımı konuşucunun başkalarının görüşleri ile kendi öznel anlatımını güçlendirmesiyle, Traugott'un öznelerasilik tanımı konuşucunun alıcıya yönelik bir dilsel kodlama ile öznelliği güçlendirmesidir. Traugott, bu sebeple öznelerasilığın öznellikten daha üst ve kapsayıcı bir ulam olduğunu belirterek bir derecelendirme yapar:

“öznel değil/ daha az öznel > öznel > öznelerasi”

(Traugott, 2010:4)

⁴ Ayrıntılı açıklama ve örnekler için bkz. 2.1.Kiplikler

Traugott (2010) öznellik kavramına dilbilgisel bir bakış açısıyla bakarak öznelleştirme kavramından söz eder. Öznelleştirmeyi art zamanlı bir bakış açısıyla açıklar ve bazı dil yapılarının zamanla öznelleştiğini belirtir. Kerimoğlu (2020) Traugott'un bu yaklaşımını Türkçeden bir örnekle açıklar:

“Mesela, Türkçede bugün bağlı biçimbirimine dönüşen -DİR köken olarak tur-ur fiilinden gelmiştir ve Türkiye Türkçesinde konuşurun önermeyle ilgili bilgi ve güvenini kesinlik ve olasılık yönünden belirten bir bilgi kipliği ögesi olarak kullanılmaktadır.” (Kerimoğlu, 2020, s. 57)

Traugott (2010), ayrıca Lyons'un yukarıda aktarılan öznellik tanımına göre öznellik ulamlarını şu şekilde sıralar:

“- Konuşan öznenin sözdizimsel öznenin ayrılması (Sözceleme Öznesi ve Sözce Öznesi ayrımı)

- Söz eylemlerin ve zihinsel eylemlerin edimsöz kullanımları
- Bilgisel kiplikler⁵, karşıtlık ve sınırlama içeren sözceler (Concessives)⁶, odaklayıcılar (focus particles)⁷, söylem belirleyicileri” (Traugott, 2010, s. 3)

Traugott'un “konuşan öznenin sözdizimsel öznenin ayrılması” tespitine benzer olarak Smith (2003) de özellikle anlatı metinlerinde sorumlu kaynağın tespitinin öznellik değerinin belirlenmesi için önemli olduğunu vurgular. Daha ayrıntılı ifade etmek gerekirse:

2.

(a) Ankara sıcaklardan berbat bir halde. (CARF, s. 71)

Örnek 2(a)da “Ankara” sözdizimsel öznedir, bu sözceyi oluşturan sözceleme öznesi, Smith'in ifadesi ile sorumlu kaynak, Sabahattin Ali'dir. Söylemin öznellik değerini belirleyebilmek için sözdizimsel özne ile söylemin sorumluluğunu üstlenen ve tutumunu, değerlendirmesini, yorumunu sözcede belirten sözceleme öznesi birbirinden ayrılmalıdır. Ancak bu ayrımın yapılması ile söylemin öznellik değeri ve derecesi tespit edilebilir. Sorumlu kaynağın saptanmasının ardından söz konusu sözcede sorumlu kaynağın algısal

⁵ Bilgisel kiplikler ve öznellik ilişkisi için Bkz. 2.1. Kiplikler

⁶ Önermeler arasında zıtlık, koşul bildiren bağlaçlar, sözceler. Her zaman iki söz dizisini birbirine bağlar. Ancak çoğunlukla ikinci söz dizisi birinci söz dizisinin koşulunu ortadan kaldırmaya yöneliktir. Türkçede -sA bile, -A rağmen, olsa da gibi biçimbirimler, belirteçler, vb. işaretlenir.

⁷ Tümcede söz dizimsel konumunun değişmesi ile sözcenin anlamını değiştirebilen kendinden önceki ya da sonraki sözceyi vurgulayan bağlaçlar (dA), belirteçlerdir (sadece, bile). Örneğin “Ali'nin de söylediklerine inanmıyorum.” ve “Ali'nin söylediklerine de inanmıyorum.” sözceleri arasındaki anlam farkını odaklayıcı “dA” bağlacının sözdizimsel konumu sağlar.

bilgi ile (sıcaklık) ulaştığı bir bilgiyi öznellik değeri yüksek tanımlayıcı (berbat) ile aktardığı söylenebilir.

Sorumlu kaynak ile sözdizimsel öznenin birbirinden ayrılması öznelarasılık değerlendirmesi için de önemlidir. Kıran (2015) Traugott (2010) ve Nuyts'tan (2006) farklı olarak Couqet (2007)den yola çıkarak öznelliklerarası tanımını konuşucu ve alıcı arasındaki iletinin paylaşılması ile açıklar.

“Öznelliklerarası, konuşucu ile alıcı, arasındaki belirtik ya da örtük anlaşmayla gerçekleşir. ‘ben’in ‘sen’, ‘sen’in ‘ben’ olarak söz almasıyla oluşur. Bu iki dilsel birimin tek bir göstericide (biz/siz) birleşmesiyle, iki öznellik karşılaşır, örtüşür. Zaten dilsel iletişim de ancak öznelliklerarası özelliğiyle olanaklıdır.” (Kıran, 2015, s. 114)

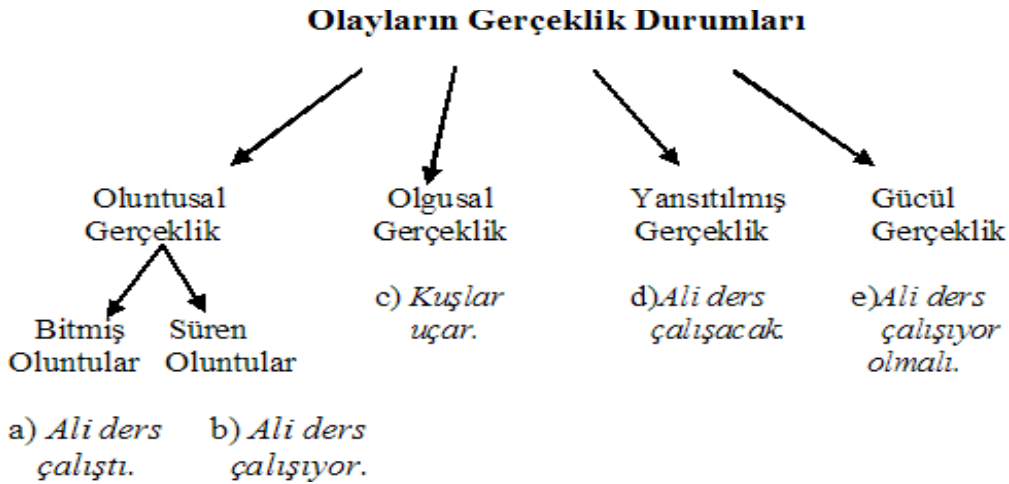
Pek çok araştırmacının tartıştığı öznelarasılık/öznelliklerarası kavramı söylemde sorumlu kaynağın sözünün sorumluluğunu alıcılar/başka katılımcılar ile paylaşması ile söylemdeki öznellik derecesini düşürmeyi amaçlaması bakımından önemlidir. Konuşucunun sözünün sorumluluğunu paylaşma çabası ve bunu sözcisinde işaretlemesi de zihinsel sürecinin bir parçasıdır. Konuşucunun öznelarasılığı tercih etmesi söylemindeki önermesine güvenin artmasını sağlama amacını taşıyabilir. Böylece konuşucunun tutumu da söyleme yansıyacaktır. Bu bakımdan Traugott'un (2010) öznelarasılığı özneliğin üstünden bir ulam olarak belirlemesi anlamlıdır. Bu bağlamda öznelarasılığın öznellik derecelendirmesindeki yerinin ayrıntılı araştırılması yeni yaklaşımların ortaya çıkmasını sağlayabilir. Fakat bu çalışmada konuşucunun sözünün sorumluluğunu tek başına aldığı ve öznel kabul edilen söylemlerin/sözcelerin öznellik derecelendirmesinin belirlenmesi ile sınırlandırıldığı için öznelarasılık zorunlu olmadıkça incelemelerde göz ardı edilecektir.

Öznelarasılığın bulunmadığı öznel sözcelerde konuşucu sözünün sorumluluğunu kimse ile paylaşmadan alarak özneliğini ortaya koyar. Ayrıca yukarıda aktarıldığı ve Nuyts'ın (2006) belirlediği gibi “kanıta olan güvenini/güvensizliğini” de göstererek özneliğini derecelendirebilir.

Uzun (2010), Nuyts'ın özneliğin derecelendirilmesi fikrini destekler ve öznellik tanımını şu şekilde yapar: “... bir metin tümcesinin önermesel içeriğinden sorumlu kaynağın (responsible source) tümcenin üreticisi olduğu durumlar...” (Uzun, 2010, s. 92) Uzun (2010) öznellik derecelendirmesini Radven ve Driven'den (2007, s. 173) uyarladığı

“Olayların Gerçeklik Durumu” (Tablo 1) sınıflandırmasına göre belirlenir ve “olgusal gerçekliği” öznellik dışı, “oluntusal gerçekliği” nesnel öznellik, “gücül ve yansıtılmış gerçekliği” ise konuşucu öznelliği olarak derecelendirir.

ŞEKİL 2. Olayların Gerçeklik Durumları (Uzun, 2010:97)

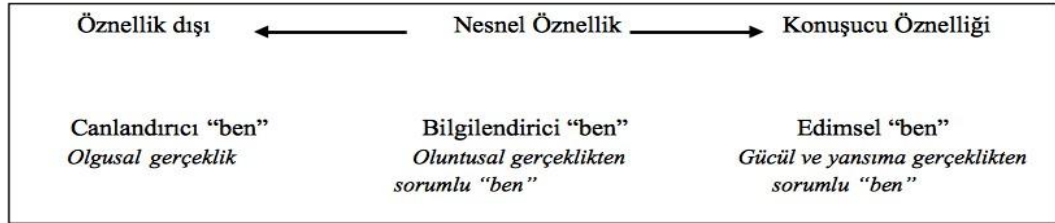
Uzun’a (2010, s. 98) göre “Olgusal Gerçeklik” durumundaki olaylar “basit görünüş (simple aspect)” ile kodlanır ve “Temel düzey genel geçer (basic generic)” bilgiyi aktardığı için sorumlu kaynak yoktur; kiplik dışıdır ve öznellik alanına girmez.

“Nuyts (2001) öznelliğin derecesini tanımlarken tanıt ile ona dayandırılan sonucun yalnızca konuşucu (metin üreticisi) için ulaşılır olması ya da dinleyiciyi (metin alıcısını) da kapsayacak biçimde daha geniş bir bilinirlik taşıması ilkesinden yola çıkmaktadır. Bu ilke olayların gerçeklik durumları açısından düşünülerek işletildiğinde olgusal olayların, Nuyts’un terimiyle dinleyiciyi de kapsayan en geniş bilinirliği taşıması nedeniyle sorumlu kaynak almadığı ve öznellik dışı kaldığı görülmektedir. Bu nedenle, bu tür gerçeklik sözcelerinin üreticisi olan “ben” bu sözcelerde Goffman’daki (1981) kavramlaştırmayı kullanırsak sadece “canlandırıcı” rolündedir.” (UZUN, 2010, s. 98-99)

Bu tür ifadelerde Uzun’un (2010) da belirttiği gibi gerçekten de sorumluluğu kaynağın izi yoktur, fakat bizce bunu aktaran bir konuşucu vardır. Sözcelemin varlığı bu iletiyi aktaran ve örtük de olsa söylemin sorumluluğunu üstlenen bir konuşucuyu ortaya çıkarır. Bu nedenle bu tür söylemler de daha önce 1. örnek grubunda da incelendiği gibi Ö2 katmanında değerlendirilebilir. Bu çalışmada bu tür ifadeler Uzun’un (2010) tanımıyla “öznellik dışı” olarak belirlenecek fakat tarafımızdan Ö2 katmanında bir sözceleme öznelliği taşıdığı da kabul edilecektir.

Uzun, Nuyts'un (2001) dereceli öznelliğinde kavramlaştırılan “öznellik dışılık (non-subjectivity)ın”, olayların gerçeklik durumu açısından düşünüldüğünde olgusal gerçeklik durumu ile ilişkili olduğunu belirtir.

ŞEKİL 3. Öznellik Hiyerarşisi (Uzun, 2010, s. 99)

Uzun ayrıca öznellik derecelendirmesinin birbirine bağlı ulamların değerlendirmesi ile gerçekleştirildiğini belirtir. Uzun, (2010, s. 98),

“Ali içeride uyuyor olmalı.

Ali içeride uyuyor.”

tümcelerini karşılaştırarak ikinci tümceyi “1. el konuşucu deneyimi” olarak kodlandığını ve konuşucunun kesin bilgi sahibi olduğu bir durumu aktardığını söyler ve bu tümcelerin de öznelliğin alanına girdiğini ancak tümcelerin içerdiği olayların nesnel öznellik sunumunda değerlendirildiğini belirtir. 1. Örnek grubunda tartışıldığı gibi “Ali içeride uyuyor.” sözcesinde konuşucu sadece bir gerçeklik durumunu betimlemektedir. Fakat yine de sözceleme kapsamında sözünün sorumluluğunu alır. Bu nedenle Uzun’un “nesnel öznellik” olarak değerlendirdiği ulam da “öznellik dışı” ulamı gibi bu çalışmada Ö2 olarak belirlenen alanda yer alır. Halbuki “Ali içeride uyuyor olmalı.” sözcesi konuşucunun tahminini, önermeye ilişkin değerlendirmesini içerir. Böylece öznellik değerine sahip olur ve Ö3 alanında değerlendirilir. Kısacası Uzun’un (2010) “Konuşucu özneliği” olarak belirlediği “Gücül ve yansıtılmış gerçeklik” aktaran sözceler Ö3 alanında değerlendirilerek kendi içinde derecelendirilecektir. Diğer ulamlar Ö2 alanında kabul edilecek; derecelendirmeye dahil edilmeyerek öznellik dışı kabul edilecektir. Uzun’un derecelendirmesi bu çalışmadaki Ö1, Ö2 ve Ö3 alanlarındaki ayrımı ilgilendirir. Uzun’un Nuyts ve Smith’ten yola çıkarak derecelendirdiği öznellik göstergeleri eylem, zaman ve kiplik temellidir. Fakat öznellik bir metinde metnin bütününde gözlenebileceği

gibi Türkçe gibi sondan eklemeli dillerde kişi ekleri, iyelik ekleri gibi belirteciler de öznellik derecelerini değiştirebilir.

Israeli (1997, s. 16), benzer bir şekilde Rusçada iki farklı ek ile konuşucunun sözceyi öznel ya da nesnel olarak aktarabileceğini belirtiyor. “Ayaklarım/bacaklarım soğuk hissediyor.” ifadesi Rusçada konuşucunun bilgiyi algısal öznellik yoluyla edinildiğini durumlarda ve öznenin bulunma hali eki ile kullanılarak oluşturulur. Fakat konuşucu bilginin algısal nesnel olduğunu düşünüyorsa özneyi yalın halde kullanarak “Ayaklarım/bacaklarım üşüdü/donuyor.” ifadesini tercih eder. Israeli, vücut bölümleri başlığı altında Wierzbicka’dan alıntı yaparak Rusçada bazı yapıların bazı organ adlarıyla kullanımında eylemin sorumlusunun ya da eyleme maruz kalanın kişiyi belirtmeden organın kendisine yüklenebildiğini bildirir.

Benzer bir durum Türkçede organ adları ve iyelik ekleri kullanımıyla hislerin ve acı/ağrı gibi fiziksel sorunların aktarılmasında da görülür. Israeli’nin Rusçadan aktardığına benzer “Ayaklarım üşüdü/üşüyor.” ifadesi bu durumu yansıtır. Fakat Türkçede Rusçadakine benzer bir ek ayrımı ya da “Ayaklarım soğuk hissediyor.” gibi bir kullanım söz konusu değildir.

3.

(a) Ellerim titriyor.

(b) Gözlerim ağrıyor.

(c) Kolum acıdı.

(d) Kalbim ağrıyor.

3(a), 3(b) ve 3(c) örneklerinde fiziksel bir sorun ya da algı, organlara ait olarak aktarılmaktadır. Konuşucu vücudunun bir bölümünde hissettiği ağrı/acı ya da titremeyi bu hissin yaşandığı organı iyelik ekleri ile sahiplenip organa yükleyerek aktarır. Örnek 3(a)’da konuşucu bir gerçeklik durumu aktarıyor ve sözceleme anında “elleri titriyor” ise sadece betimleyici bir sözce iletir ve söylemin öznellik değeri Ö2 alanında değerlendirilir. Bağlama göre söz konusu fiziksel durumun sebebi “sinirden/endişeden” dolayı ortaya çıkmışsa bir duygusal durum ifadesi olur ve öznellik derecesi yükselir. Örnek 3(d) de bir ruh haline de gönderme yapabilir. Konuşucu duygusal olarak büyük bir acı yaşadığını ifade etmek için de bu sözceyi iletir. Söz konusu durumda konuşucu “ağrı-” eyleminin

kalpte gerçekleştiğini belirterek soyut bir durumu fiziksel bir ağrı ile tarif ederek somutlaştırır. Smith (2003, s. 162) “Zihinsel İçerik” bildiren; düşünceler, inançlar ve davranışların aktarıldığı sözcelerin öznel olduğunu ifade eder. Özellikle “düşün-”, inan-”, “san-”, “tahmin et-” gibi eylemlerin kullanıldığı sözcelerde öznellik derecesinin yüksek olduğunu vurgular. Örnek 3(d)de ve bağlama bağlı olarak belirli durumlarda örnek 3(a)da bu eylemlerle ifade edilmese de bireyin hislerini aktardığı ve zihinsel içerik yansıtıldığı için sözcenin öznellik derecesi yüksektir. 3. Örnek grubundaki her sözcenin fiziksel bir gerçeklik durumunu aktardığını varsaydığımızda konuşucu sadece betimleyici rolündedir ve bu sözcelerin tümü Ö2 alanında değerlendirilir. Aynı sözceler bağlama göre konuşucunun duygusal durumuna, zihnine gönderimde bulunuyorsa aynı sözceler Ö3 alanında değerlendirilir. Ö2 ve Ö3 alanındaki geçişkenlik bu bölümde 1. Örnek grubu üzerinden tartışılmıştı. Benzer bir durum bu örnek grubunda da gözlenebilir. Kısacası öznellik söylemin tamamını kapsayan, bağlam, dil bilgisel işaretleyiciler, eylemler gibi pek çok öge ile ilişkili bir ulamdır.

Kısacası öznelğin kodlanması pek çok etkene bağlı olarak değişebilir. Smith (2003, s. 155) öznelğin dilbilgisel biçimler ve sözcük seçimi ile aktarıldığını ifade eder. Öznelğin özellikle tümce düzeyinde sözcükler ve tamamlayıcıları, belirteçler, kiplikler, eylem zaman ekleri, görünüşsel bakış açısı ve göndergelerle belirtildiğini ancak öznelğin genelde tek bir cümleden daha fazlasını kapsadığını ifade eder.

Smith’e göre öznellik değerlendirmesinde gösterim, tanıtıcılık ve zihinsel içerik aktarımıyla birlikte kişisel bakış açısı alanları bir araya gelir.⁸

Uzun, Smith’in öznelği ilişkilendirdiği ana ulamları bir tablo halinde aktarmıştır:

TABLO 1. Smith’in Öznellik Ulamları (Esinlenen: Uzun, 2010, s. 94)

<i>İletişimsel ifadeler</i> (expressions of communication)
<i>Zihinsel içerikler</i> (contents of mind)
<i>Değerlendirici/tanıtsal öznellik</i> (evaluative and evidential subjectivity)
<i>Algı</i> (perception) <i>ve bakış açısı alan tümceler</i> (perspective sentences)

⁸ Tanıtıcılık için bkz. 2.2. Tanıtıcılık

İletişimsel ifadeler metinlerde yazarın okuyucuya doğrudan hitap ettiği durumları ve metinde yer alan katılımcıların iletişimini içerir.

4.

- (a) Ölenlerin ardından yazılan yaşamöyküsü kitaplarıyla, daha o hayattayken yazılan yaşamöyküsü kitaplarının yazısı aynı değildir. Bakın isterseniz. (227S, s. 9)
- (b) ‘Peki, tüm bunlarda okur olarak benim işlevim ne?’ diye sorabilirsiniz. Ama niteliğinizi söylerken işlevinizi de yeterince belirtmiş olursunuz: okumak. (Sİ, s. 78)
- (c) Oksijen seviyesi düşük olan suda etanol üretmeye başladığında, şartlar iyileşene kadar aylarca dayanabilecek hale geliyor. Peki ne kadar alkol üretiyor? Liverpool Üniversitesi araştırmacılarından Michael Berenbrink’in sözleriyle özetleyecek olursak; “Kuzey Avrupa’daki yaşam alanlarında, buz kaplı göletlerdeki birkaç ay süren oksijensiz dönemlerde balığın kanındaki alkol yoğunluğu, bu ülkelerde alkollü araba kullanma sınırının üstünde olan 100 mililitre başına 50 miligramdan fazlaya ulaşabiliyor.” (Emren, 2017, s. 10)

Örnek 4(a)da sorumlu kaynak “Bakın isterseniz.” sözcüğü ile okuyucu ile doğrudan iletişim kurmuş ve böylece söylemin öznellik derecesini yükseltmiştir.

Yazarın okuyucu ile karşılıklı konuşması, yazarın öznelliklerarası bağlantı kurma niyeti ise metindeki öznellik değerini daha da yükseltir. 4(b)de sorumlu kaynak okuyucunun yerine bir soru oluşturarak bu soruyu cevaplamıştır. Yazar okuyucunun kendisine ilettiğini varsaydığı tümceyi tırnak işareti içine alarak belirtmiş ve okuyucunun olası sorusuna cevap vermiş, sözde öznelliklerarası bir ilişki kurmuştur. Böylece söylemin içinde çok seslilik yaratıyormuş gibi yaparak okuyucuyu metnin bir parçası haline getirmiştir. Okuyucu ile metin üzerinden kurduğu iletişim de söylemin öznellik derecesini yükseltmiştir.

Metinde okuyucuya doğrudan hitap edilmeyen fakat soru ile okuyucunun metne dolaylı olarak dahil edildiği ifadeler de söylemin öznellik değerini artırır. Bu tür kullanımlar sadece anlatı, deneme metinlerinde değil, bilimsel metinlerde de yer alabilir. 4(c)deki “Peki ne kadar alkol üretiyor?” sözcüğü ile okuyucu dolaylı olarak yazar ile iletişime davet

edilmiş ve söylem öznellik değeri kazanmıştır. Ardından söylem tekrar bilimsel bir düzlemde sürdürülmeye devam edilmiş ve bilimsel bir araştırmadan söz edilerek bir bilim insanının sözceleri doğrudan aktarım yöntemi ile okuyucuya iletilmiştir. Okuyucunun iletişime davet edilmesi ile oluşturulan özneliliğin amacı okuyucunun ilgisini çekmek, söyleme öznellik değeri ekleyerek metnin okunabilirliğini arttırmak olabilir.

İletişimsel ifadeler aynı zamanda doğrudan aktarılan söylem, dolaylı aktarılan söylem ve temsili söylemi de kapsar. (Smith, 2003, s. 159) Aktarılan söylemlerde sorumlu kaynak başka bir kaynaktan doğrudan konuşucunun söylediklerini alıntılararak aktarır ya da raporlama (yenidensunum) yöntemiyle aktarımı gerçekleştirebilir. Raporlama yönteminin gerçekleştiği dolaylı aktarımda konuşucu kendi görüşlerini, ifadelerini ekleyebilir, aktarılan söylemde değişiklik yapabilir, özetleyebilir, genişletebilir, yorum yapabilir. Özellikle dolaylı aktarım içeren cümlelerde zaman zaman çifte erişimlilik tespit edilebilir. Smith (2003, s. 160) çifte erişimliliği açıklamak için şu cümleleri paylaşır:

5.

(a) John Mary'nin yarın gideceğini söyledi. (John said that Mary was leaving tomorrow.)

(b) John Louise'in hamile olduğunu söyledi. (John said that Louise is pregnant.)

İngilizcede aktarılan söylemlerdeki kopulanın (to be eylemi) cümlenin aktarıldığı zamana göre değişmesi ve zaman belirteçleri sayesinde Mary'nin gidişinin John'un sözcésinin sözceme zamanındansa, söylem zamanına göre "yarın"(ertesı gün) gerçekleşeceğini bildirir. Ayrıca tümce yapılarından Louise'in hamileliğinin hala geçerli olduğu saptanabilir. Bu sayede konuşucunun aslında söylenenleri tekrar düzenleyerek aktardığı yani yeniden sunduğu tespit edilebilir. John'un söylediklerini aktaran konuşucu kendi sözceme anına göre zaman belirteçlerini ve bazı dilsel göstergeleri değiştirmiştir. İngilizcedeki kopulanın varlığı ve aktarılan söylemde de belirtilmesi söylemin gerçekleştiği zaman ve aktarımın gerçekleştiği zamanla ilgili bilgi verebilir. Aktarımı gerçekleştiren konuşucunun yeniden düzenleme yapıp yapmadığı bilgisine de zaman belirteçleri ve kopula sayesinde erişilebilir. Fakat Türkçede benzer bir aktarım ad eylem ekleri ile gerçekleştirildiği için aynı derecede bir çifte erişimlilik söz konusu olmayabilir. Örnek 5(a)nın Türkçe çevirisinde dinleyici eylemin gelecek zamanda gerçekleşeceğini ad eylem eki ve zaman belirteci sayesinde anlayabilir. Türkçe yorumu yapıldığında

İngilizcede aktarımın tersine John'un sözcesinde "yarın" zaman belirtecinin geçip geçmediğinden dolayısıyla aktaran sorumlu kaynağın yorumunun varlığından emin olamayabiliriz. John'un sözcüsü "Mary yarın gidecek." ya da "Mary gelecek hafta pazar günü gidecek." olabilir. Benzer bir biçimde örnek 5(b)deki cümlede Louise'in hamileliği geçmişte bir zamanda sonlanmış ya da hala devam ediyor olabilir. Oysa Türkçede dolaylı aktarılan söylemlerde temel sözcenin geçmiş, şimdiki ya da geniş zaman kullanımlarının hepsinde /-DIK+iyelik eki/ biçimbirimi kullanılır. Bu sebeple temel sözcenin hangi zamanda aktarıldığı bağlamın bilinmediği durumlarda belirsizdir. "Ali, Ayşe'nin onu aradığını söyledi" aktarımın temel sözcüsü geçmişe ya da şimdiye ait olabilir. Eylemin zamanına vurgu yapılmak istenildiği durumlarda zaman belirteçleri kullanılabilir ya da eylemin temel sözcüde konuşma anında gerçekleştiğini belirtmek için /-mAktA ol-/ biçimbirimi ile aktarım yapılabilir: "Ali Ayşe'nin şu anda onu aradığını söyledi."/ "Ali Ayşe'nin onu aramakta olduğunu söyledi/söylüyor." Benzer bir şekilde Türkçede aktarılan söylemin zamanının geçmişte olduğunu vurgulamak için "söyle-" eyleminin zamanı da değiştirilebilir. "Ali, Ayşe'nin onu aradığını söylemişti." sözcüsü aktarım zamanının geçmişte belirsiz bir zaman olduğunu ve aynı zamanda aktarılan söylemdeki eylemin zamanının da "şu andan" daha önce gerçekleştiğini -mİştI biçimbirimi ile vurgular.

Türkçede dolaylı aktarılan söylemin zamanı ve sorumlu kaynağın sözcüyü aktardığı zaman arasındaki fark özellikle geçmişte gerçekleşen fakat gelecek zamanda planlanan eylemlerde belirginleşir.

6.

Ali: "Ayşe gelecek." dedi.

(a) Ali Ayşe'nin dün geleceğini söylemişti.

(b) Ali dün Ayşe'nin geleceğini söyledi.

(c) Ali Ayşe'nin geleceğini söyledi.

6. örnek grubundaki tüm sözcükler aktarılan söylemler bağlamında çifte erişimlidir. Örnek 6(a)'da söyle- eylemi /-mİştI/ biçimbirimi kullanılmıştır ama örnek 6(b) ve 6(c)'de sadece /-DI/ biçimbirimi kullanılmıştır. Örnek6(a)'da konuşucu bahsedilen kişiden gel- eylemini

geçmişte gerçekleştirmesinin beklendiğini “dün” zaman belirteci ve “söyle-” eylemindeki biçimbirimlerin kullanımı ile yansıtır.

Örnek 6(b)de “dün” zaman belirtecinin sözdizimsel konumu değiştirilerek Ali’nin sözceyi ilettiği zaman belirlenir ve konuşucu Ayşe’nin gelmesine ilişkin zamana ilişkin bir işaretleme yapmaz. Ayşe sözceleme anına göre “dün” “gel-” eylemini gerçekleştirmiş/gerçekleştirmemiş ya da “bugün” “gel-” eylemini gerçekleştirmiş/gerçekleştirmemiş/gerçekleştirecek olabilir. “söyledi” sözcesindeki geçmiş zaman işaretleyicisi -DI sadece “söyle-” eylemine ilişkindir. Aktarılan söylemdeki sözce geçmişte iletilmiştir. Fakat söylemde Ayşe’nin gelme zamanı ve bu eylemin gerçekleşip gerçekleşmediği ile ilgili açık bir işaretleme bulunmamaktadır.

Örnek 6(c)’de ise Ayşe’nin ne zaman geleceğine dair kesin bir bildirim yoktur. 6(b)ye benzer biçimde söz konusu eylem sözceleme anına göre şimdiye ya da geleceğe ilişkin olabilir. 6(c)de geçmişte beklenen ama gerçekleşmemiş olan, gerçekleşip gerçekleşmediği bilinmeyen ya da gerçekleşmesi sözceleme anından itibaren hala beklenen bir durum olduğunu “söyle-” eyleminin sadece geçmiş zaman eki olan /-DI/ biçimbirimi ile birlikte kullanılmış olmasından anlamak mümkündür.

Dolaylı aktarımda kişi zamirlerinin aitlik ekiyle kullanılması da benzer bir çift erişimliliğe sebep olabilir. Smith (2003, s. 160) benzer bir yaklaşımla “Oedipus said that his mother was beautiful. (Oedipus annesinin güzel olduğunu söyledi)” örneğini paylaşır. Söz konusu cümlede Oedipus’un sözcesinde kendi annesinden mi yoksa başka birinin annesinden mi söz ettiği açık değildir. Bu bilgi konuşucu tarafından belirtilmediği ya da bağlam aracılığı ile anlaşılmadığı sürece cümle çifte erişimli kabul edilebilir.

Yukarıda aktarılmış olan “Ali, Ayşe’nin onu aradığını söyledi.” sözcesindeki tek belirsizlik zaman değildir. Aktarılan söylemde Ayşe’nin aradığı kişinin Ali mi yoksa başka bir kişi mi olduğu (Ali / O) belirgin değildir bu sebeple çifte erişimlidir.

Aktarılan söylemlerde konuşucunun yeniden sunum ile düzenleme yaptığı ya da kendi yorumunu ilettiği sözcelerde öznellik derecesi yükseldiğini yukarıda belirtmiştik. Yeniden sunumun açıkça görülebildiği ve dolayısıyla öznellik derecesinin en yüksek olduğu aktarılan söylem türü temsili söylemdir. Smith (2003, s. 162) temsili söylemin (anlatısal metinlerde) aynı zamanda “anlatısal monolog” olarak da adlandırılabilceğini öne sürer. Yazar/konuşucu aktarımı söylemin tamamına yerleştirir ve anlatıda çoğunlukla

ünlem, okuyucu/dinleyiciye yöneltilen doğrudan sorular, odaklama gibi yapıların söylemde yer almasıyla oluşturulur. Temsili söylemde konuşucu/yazar aktarımı gerçekleştirdiğini belirtmeden başka birinin görüş ya da düşüncesini alıntıladığını okuyucu/dinleyiciye hissettirir.

7.

- (a) Annemin sık sık hissettiğim bu ihtiyat dürtüsü “normal olun, sıradan olun, herkes gibi olun,” derdi bize. “Dikkati çekmeyin hiç.” Alçak gönüllü olmayı, azla yetinmeyi öne çıkararak ve bütün kültüre damgasını vurmuş tasavvuf terbiyesinden, geleneksel ahlaktan da çok şeyler taşıyan bu görüş insanın kafasını bir şeylere takıp okulu bırakmasını, derslere gitmemesini anlayabilecek gibi değildi hiç. Kendimi önemsememeli, ahlaki ve düşünsel takıntılarımı fazla ciddiye almamalı, tutkulu olacaksam, çalışkan, dürüst ve iyi olmak, herkese benzemek için tutku duymalıydım. (İHŞ, 334)

7(a)da sorumlu kaynak olan yazar “annesinin” sözcelerini önce tırnak içinde göstererek doğrudan aktarım ile iletmıştır. “Kendimi önemsememeli, ahlaki ve düşünsel takıntılarımı fazla ciddiye almamalı, tutkulu olacaksam, çalışkan, dürüst ve iyi olmak, herkese benzemek için tutku duymalıydım.” sözcelerinde ise -mAlli biçimbirimini birinci kişi eki ile kullanarak annesinin sözlerini aktarmaya devam ettiğini, kendisine verilen öğütleri aktardığını hiçbir aktarım yöntemi (dolaylı ya da doğrudan) kullanmadan iletir. Alıcı/okuyucu bu sözcelerin sorumlu kaynağa değil daha önce sözleri aktarılmış olan “anne”ye ait olduğunu hisseder. Bu da temsili söylemin ortaya çıkmasını sağlar ve söyleme öznellik değeri kazandırır.

Smith’in saptamalarının Türkçe örnekler üzerinden incelediğimizde görüldüğü gibi Türkçede biçimbirimlerin söylemde aktarılan söylemin zamanına, çifte erişimliliğe ve hatta temsili söylemin işaretlenmesine etkisi büyüktür. Zaman belirteçleri ve bu belirteçlerin sözdizimsel konumları da belirleyici olsa da ayrımı sağlayan ya da belirsizliğe neden olan temel öge genellikle biçimbirimlerdir. Biçimbirimlerin ve sözdizimin belirsizliğe neden olduğu durumlar özellikle dolaylı aktarımda daha belirgin olarak ortaya çıkar.

8.

- (a) Osman, pek kıymetli eşinin isteklerinin her şeyden önemli olduğunu düşünüyor.
- (b) Ahmet, o aptal kadının anlattıklarına inanmadığını söyledi.
- (c) Ahmet, o aptal kadının anlattıklarına inanmıyor.
- (d) Sema, o sevimsiz komşusunun da bu fikre katılacağına inanıyor.

Aktarılan söylemde aktarımı yapan konuşucunun sözceye “o aptal kadın”, [8(c)] “o sevimsiz komşu” [8(d)] gibi yeniden sunum sırasında yorumlar eklemiş olma ihtimali tümcelerın öznellik derecesini arttıran bir unsurdur. 8(a) da “pek kıymetli” ifadesinin aktarılan söylemin konuşucusuna ait olduğu ya da konuşucun aktarılan söyleme kendi değerlendirmesini ya da fikirlerini tersinleme (ironi) ile belirttiği yorumu yapılabilir. 8(a) da dolaylı aktarılan söylemin ilk hali “Osman: ‘Eşimin istekleri her şeyden önemlidir.’” Ya da “Osman: ‘Pek kıymetli eşimin istedikleri her şeyden önemlidir.’” olabilir. Hatta sözcenin ilk konuşucusu kabul ettiğimiz Osman, bu sözcelerin hiçbirini dile getirmemiş olabilir ve konuşucu Osman’ın davranışlarından ve kararlarından Osman’ın düşünceleri hakkında kendi fikrini aktarmış olabilir. Bu belirsizliğin temel nedeni aktarımın “düşün-” eylemi ile gerçekleştirilmiş olmasıdır. Konuşucunun başka bir katılımcının ne “düşündüğünü” kesin olarak bilmesi mümkün değildir. “düşün-” eyleminin seçilmesinin iki nedeni olabilir: Aktarılan söylemin konuşucusu “böyle düşündüğünü” söylemiştir ya da konuşucu çıkarım yoluyla katılımcının “böyle düşündüğüne” ilişkin bir değerlendirmede bulunmaktadır. İlk olasılık aktarılan söylem kapsamında değerlendirilir ama ikinci olasılık bir aktarım içermemektedir. Böylece dolaylı aktarımlarda başka bir çifte erişimlilikten söz edebiliriz. Söylemin başka birinden aktarılan söylem içerdiği ya da içermediğine ilişkin ikili bir durum söz konusu olacaktır. Aktarımın söz konusu olmadığı durumlarda öznellik değeri yükselecektir.

Örnek 8(b) de ise “o aptal kadın” ifadesinin aktarılan söylemin bir parçası olduğu yorumu daha olasıdır. Çünkü “söyle-” eylemi kendinden önceki tümceyi kapsayarak aktarılan söylemin varlığını belirler. Yine de konuşucunun yeniden sunum ile kendi değerlendirmesini söyleme eklemiş olma olasılığı vardır. Örneğin “o aptal kadın” değerlendirmesi konuşucuya ait olabilir. Bu durumda yenedensunum ortaya çıkacaktır ve söylemin öznellik değeri yükselecektir.

8(c)de “söyle-” eyleminin yer almadığı ve Ahmet’in sözcüsünün değil inancının aktarıldığı söylemde ise “aptal kadın” ifadesinin konuşucunun yorumu olduğu ihtimali daha güçlüdür. 8(b)de “söyle-” eylemi sözcenin tamamının aktarıldığı algısını güçlendirirken, 8(c)deki “inan-” eylemi sözcenin tamamını belirgin olarak kapsamıyor izlemine vermektedir⁹. Aktarılan söylemde “söyle-”, “de-” gibi eylemler dışında kullanılan eylemler konuşucunun yorumunun yeniden kodlamada aktarım sürecine dahil olması ihtimalini yükseltir. Smith (2003:163) de inanç tümcelerinin yeniden kodlama ihtimalinin olduğunu belirtir. Söz konusu yorum konuşucunun aktardığı söylemden çıkarım yapmasını içeriyorsa öznellik değeri daha da yükselecektir. Örnek 8(c)de söylemin aktarıldığı katılımcı (Ahmet) açıkça “aptal kadın” ya da “inanmıyorum” sözcelerini kullanmış olabilir. Yani temel sözc “Ahmet, ‘O aptal kadının söylediklerine inanmıyorum.’ dedi.” olabilir. Bu durumda “inan-” eylemi söylemin aktarıldığı konuşucuya ait olacağı için Ö2 alanında değerlendirilebilir. Fakat konuşucu Ahmet’in tavrından, seçtiği sözcüklerden hatta vücut dilinden bu çıkarımı yapmış olabilir. Böyle bir durumda konuşucunun açıkça değerlendirmesini içeren bu aktarım öznel kabul edilmelidir.

Benzer bir durum örnek 8(d) de tespit edilebilir. “sevimsiz komşu” ifadesinin konuşucunun yorumu olduğu düşünülebilir fakat tüm tümce alıcının çıkarımını, değerlendirmesini de içeriyor olabilir. Söz konusu değerlendirmelerden emin olabilmek için aktarılan söylemlerin ilk konuşucularına ait sözceleri ve bağlamı bilmek gerekir. Dolaylı aktarılan söylemlerde öznellik derecesini belirleyebilmek ve hatta bu aktarımların çıkarımsal bilgi ile elde edilmiş olup olmadığından emin olmak için temel sözceye erişime sahip olunmalıdır.

Bunun yanı sıra dolaylı aktarımın yer aldığı söylemlerde söyleşimliliğin varlığı sözcenin öznellik derecesini artırır. Yani birinci sözcileyen ile ikinci sözcileyenin sesleri birbirine karışır. Dolaylı aktarılan söylemlerde temel sözcenin bilinmediği durumlarda söyleşimlilik ortaya çıkar. Dolaylı aktarımlarda iki konuşucunun varlığı açıkça görülebilir. İkinci konuşucu sözcenin ilk halini yorum katarak ya da katmayarak aktarır. İkinci konuşucu yorumunu katmadan aktarım yapsa da sözc artık ilk halinden farklı bir

---

⁹ İnan- eylemi anlamında şüphe barındırır ve söylemek eyleminden daha az kesindir. İnan: Bir şeyi doğru olarak benimsemek. (TDK Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> son erişim: 05.12.2021) inan- eylemi zihinsel eylemlerdendir ve konuşucunun zihnine ilişkin bilgi verir. Kısacası sözcüğün içeriği de öznelidir.

zamanda, farklı bir kişi tarafından yeniden üretilmiş olduğu için ilk halinden farklıdır. Aktarım sürecinden yeniden üretilen sözcenin, yeni konuşucunun sözcüyü kendi yorumu ve yeniden sunumu ile aktarması ile öznellik derecesi artacaktır. Bu nedenle dolaylı aktarım içeren söylemler doğrudan aktarım içeren söylemlere göre daha öznel kabul edilebilir. Elbette söylemde yer alan diğer işaretleyiciler ve bağlam bu durumu değiştirebilir.

Nuyts (2001) Smith'in yenedensunum olarak değerlendirdiği ifadeleri edimsellik ve betimsellik kavramları ile açıklar. Nuyts (2001:385) edimsel (performative) ve betimsel (descriptivity) sözceleri ve bu sözcelerdeki öznellik göstergelerini ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini söyler. Edimsel sözceler, konuşucunun başka bir öznenin olayların gerçeklik durumlarındaki düşüncelerini, bilgisel değerlendirmelerini aktardığı ya da bu aktarımı yaparken kendi değerlendirmesini de dâhil ettiği tümcelerdir. Betimsel sözceler ise aktarılan söylem aracılığı ile bir başkasının değerlendirmesini içerir ve öznellik değerlendirmesi dışındadır. Nuyts'a göre öznellik edimsellik ve betimsellik arasındaki ayrımla doğrudan bağlantılıdır ve edimsel ifadelerde geçerlidir. Kısacası konuşucu aktardığı söyleme kendi değerlendirmesini, yargısını, yorumunu da ekleyerek iletirse söylem öznellik değeri kazanır. Konuşucu sadece söz konusu söylemi aktarma amacındaysa ve herhangi bir değerlendirme yapmadan söylemi aktarırsa bu sözcü betimseldir ve öznellik dışıdır.

9.

- (a) Uzmanlar “Açıkçası elimizdeki verilerin işe yarayıp yarmayacağından emin değiliz.” diyor. /Betimsel/
- (b) Doğrusunu söylemek gerekirse uzmanlar “Elimizdeki verilerin işe yarayıp yarmayacağından emin değiliz.” diyerek halkı tedirginliğe sürüklüyorlar. /Edimsel/

Örnek 9(a)da konuşucu başka bir katılımcının sözcüsünü doğrudan aktarmış ve bu sözcüye ilişkin yargısını, değerlendirmesini, tutumunu ya da yorumunu iletmemiştir. Aktarılan söylemin içinde yer alan “Açıkçası” sözcüsü konuşucuya değil söylemi aktarılan “uzmanlar”a aittir. Nuyts bu tür sözcelerin betimsel olduğunu ve konuşucunun öznelliğini göstermediğini öne sürer. Örnek 9(b)de ise “Doğrusunu söylemek gerekirse” sözcüsü söylemi aktaran konuşucuya aittir ve konuşucunun tutumunu gösterir. Konuşucu

aktardığı söyleme ilişkin yargısını, yorumunu da ileterek sözcenin edimsel olmasını sağlamıştır. Nuyts bu tür ifadelerin konuşucunun öznelliğini yansıttığını ve aktarılan söylemlerde ancak bu tür edimsel ifadelerle ilgili öznellik tartışması yapılabileceğini belirtir. Nuyts'ın edimsellik ve betimsellik ayrımı sadece aktarılan söylemlerle ilgili değildir. Bu bölümde daha önce aktarılan Uzun'un (2010) "öznellik dışı" ve "nesnel öznellik" olarak belirlediği ifadeler de betimseldir. Nitekim Uzun, Nuyts'ın ayrımından yola çıkarak bu derecelendirmeyi yapmıştır. Kısacası betimsel ifadeler konuşucunun değerlendirmesini içermeyen, bir gerçeklik durumunun doğrudan sunulduğu sözcelerdir. Edimsel sözceler ise konuşucunun bu gerçeklik durumuna ilişkin değerlendirmesini aktardığı ifadelerdir.

Söylemde öznellik derecesini arttıran bir diğer gösterim de zihinsel içerik bildiren ifadelerdir. Smith (2003, s. 162) "düşün-" ve "inan-" gibi inanç ve düşünce bildiren eylemleri "Zihinsel İçerik" başlığı altında değerlendirir ve benzer biçimde inanış ve düşünce aktaran eylemlerin öznellik taşıdığını belirtir. "Düşün-" ve "inan-" gibi eylemler ya da düşünce, inanç bildiren eylemler zihinsel içeriği ileten temel gösterimlerdir. Türkçede "bence", "bana göre", "fikrimce" sözceleri düşünce, fikir, kanı bildirmek için kullanılır ve konuşucunun zihinsel içeriğini aktararak bakış açısını gösterir. Benzer şekilde "zannet-/san-" gibi eylemler de konuşucunun inanç ya da düşüncelerini bildirebilir. Bununla birlikte aktarılan söylemlerde konuşucunun sorumlu kaynak olarak değerlendirilmediği ve "Zihinsel İçerik" bildiren eylemlerin sorumlu kaynağa ait olmadığı durumlarda öznellik söz konusu değildir. Uzun (2010, s. 93) bu durumu şu örnekle açıklar: "Ayşe, Mehmet'in hasta olduğuna inanıyor." Bu tümcedeki "inan-" eylemi Ayşe'ye yüklenmektedir ve sorumlu kaynak sadece aktarıcı olarak tümcedeki varlığını korumaktadır. Yani Nuyts'ın (2001) tanımı ile betimsel bir ifadedir. Bu durumda Uzun'a göre bu tümce özne değildir. Fakat yukarıda da aktarıldığı gibi bağlamı bilmek sözcenin öznellik derecesini değiştirebilir. Aktarılan söylemdeki bilgiye çıkarımsal yolla erişilmişse öznellik derecesi artacaktır. Ayşe'nin Mehmet'in hasta olduğuna inanması konuşucunun Ayşe'nin yorumlarından, davranışlarından çıkardığı bir sonuç olması durumunda sözcenin öznellik değeri artacaktır. Aktarılan söylemlerde de "bilginin çeşidi" söylemin öznellik derecesini etkilemektedir.

8. örnek grubunu “Zihinsel İçerik” ulamı açısından yeniden ele alırsak “inan-” ve “düşün-” eylemlerini bulunduran 8(a), 8(c) ve 8(d) örneklerinin öznellik dereceleri bu sözcelerdeki eylemlerin konuşucuya mı yoksa sözcisi aktarılan kişilere mi ait olduğu bilgisine göre değişecektir. Söz konusu eylemler konuşucunun çıkarım yoluyla elde etmiş olması durumunda bu tümceler öznelidir. Örnek 8(b)’de “inan-” eyleminin aktarıma dahil olduğundan yani bu inan- eyleminin sorumlu kaynağının/üstlenicisinin Ahmet olduğu açıkça görülmektedir. Fakat örnek 8(c)de “inan-” eyleminin sorumlu kaynağı/üstlenicisi bağlama göre aktarımı yapan konuşucu da olabilir. Daha önce de belirtildiği gibi konuşucu Ahmet’in mimiklerinden, tavırlarından bu çıkarımı yaparak bu aktarımı yapmışsa cümlenin öznellik derecesi artacaktır. Örnek 8(d)de de benzer bir değerlendirme söz konusudur.

Aktarılan söylemlerde öznellik dereceleri ve belirtecileri pek çok etkene göre değişebilir. Aktarılan söylemlerde kullanılan eylemler, çift erişimlilik ve aktarıcının yeniden sunum sırasında söyleme eklediği yorumlar bu etkenlerden en çok gözlenenleridir. Fakat zihinsel içerik ve edimsel sözceler sadece aktarılan söylemlerle ilgili değildir.

Aktarılan söylemler dışında özellikle metinlerde Smith (2003, s. 164) değerlendirici ve tanıtısal belirteçler, ön adlar, kiplikler ve ara sözlerle tutum bildiren dilbilimsel ifadeler olduğunu belirtir ve bu ifadeleri öznellik kapsamında değerlendirir. Smith (2003, s. 164), belirteçlerin durumla ya da konuşucu/yazarla ilişkisine göre sınıflandırılabilceğini belirtir: Konuşucunun tutumunu (doğrusu, dürüst olmak gerekirse) ve konuşucunun değerlendirmesini (neyse ki, şaşırtıcı olarak) aktaran belirteçler ve konuşucunun önerme ile bağını gösteren tanıtısal belirteçler (açıkçası, sözde, görünüşe göre, büyük ihtimalle, muhtemelen). Bu belirteçler tümcenin herhangi bir yerinde bulunabilir. Bunlar parantez içi ifadeler olarak da adlandırılabilir. Türkçede bu belirteçlerin bazılarının yerini kalıp ifadeler de alabilir.

“doğrusu”, “açık bir şekilde söylemek gerekirse”, “açıkçası”, “dürüstçe”, “dürüst olmak gerekirse”, gibi ifadeler ve belirteçler konuşucunun tutumunu belirtirken; “neyse ki, şaşırtıcı olarak, büyük ihtimalle/yüksek ihtimalle, anlaşılan/görünüşe bakılırsa/görünen o ki, sözde, güya, açıkça” gibi ifadeler konuşucunun değerlendirmesini belirtir. “Görünüşe göre, “Görünen o ki”, “görünüşe bakılırsa”, “büyük ihtimalle/olasılıkla”, “açıkça”,

“iddiaya göre” gibi ifadeler ise bağlama göre değişmekle birlikte aynı zamanda önermenin tanıtısallığı ile ilgilidir.

Söylemde başka bir katılımcının görüşlerinin aktarıldığı belirtilmediği sürece bu tutum ve değerlendirmelerin sorumluluğu konuşucuya aittir. Cinque’ye göre (1999) bu belirteçlerin sözdizimsel konumu öznellik derecesini etkileyebilir. Özellikle aktarılan söylemlerde yapılan değerlendirme, tutum ya da tanıtısallık belirtecin sözdizimsel konumuna göre konuşucuya ya da aktarılan söyleme ve/veya konuşucuya da ait olabilir. (bkz. 9. örnek grubu) Daha öncede belirtildiği gibi kimi zaman özellikle de dolaylı aktarım ifadelerinde bu ayrımı yapmak zordur.

Cinque, (1999, s. 84-85) aynı zamanda belirteçleri “söz edimsel, değerlendirici ve tanıtısal” olarak sınıflandırmıştır. “Açıkçası/Açıkça”, “dürüstçe”, “içtenlikle” gibi belirteçler konuşucunun açıklama edimini gerçekleştirdiği için söz edimsel kabul edilebileceğini ifade eder. Bu belirteçlerin aynı zamanda değerlendirici olduğunu da ekler. Konuşucunun değerlendirilmesinin bulunduğu bir sözce de öznel olarak kabul edilir. Bu durumda değerlendirici belirteçlerin yer aldığı sözcelerin öznellik derecesi yüksektir.

10.

(a) Açıkçası yazılarında beni ikna etmeyen, kafama yatmayan bir şeyler vardı, ama bunların neler olduğunu ifade etmek konusunda kendimi yeterli hissetmiyordum. (227S, s. 218)

10(a)da konuşucu sözceleme anında söylemini aktarmadan önce “Açıkçası” sözcüğü ile açıklama edimini “açık davranacağını” bildiren tutumu ile gerçekleştirmektedir. Konuşucunun tutumu ve açıklama edimi tüm söylemi kapsar ve söylemin tamamına yayılan bir öznellik değeri ortaya çıkar.

Değerlendirme bildiren belirteciler farklı biçimlerde de gözlenebilir. “Ama”, “Fakat”, “ancak”, “yine de”, “hâlâ” gibi bağlaçlar da yazarın durumlar arasındaki görüşünü ilettiği için değerlendirme bildirebilir. (Smith, 2003, s. 169)

Türkçede bazı bağlaçlar ve belirteçler tümcedeki sözdizimsel konumlarına ve bağlama bağlı olarak farklı anlamlar taşıyabilir. Bağlama göre değerlendirici ya da tutum gösterici

olabilir ve dolayısıyla tümcenin öznellik derecesini etkileyebilirler. “Yani” sözcüğünü ele alırsak, çeşitli bağlamlarda sözcenin öznellik derecesini artırdığını görebiliriz.

11.

(a) A: “Artık gidelim mi?”

B: “Yani!” /Çoktan gitme vaktimiz geldi, ben zaten gitmek istiyorum./

(b) “Yani ikna oldu mu?” /Sonuç olarak / sonuçta ikna oldu mu/

(c) “İkna oldu, yani?” /Kısacası ikna oldu, öyle mi?/

(d) “Yani bütün bunlar olurken sen de orada mıydın?” /Bütün bunlar olurken seinn de orada olduğunu anlıyorum, doğru mu?/

(e) “Yani ben de seninle aynı görüşteyim.” /Özetle / Kısacası ben de seninle aynı görüşteyim./

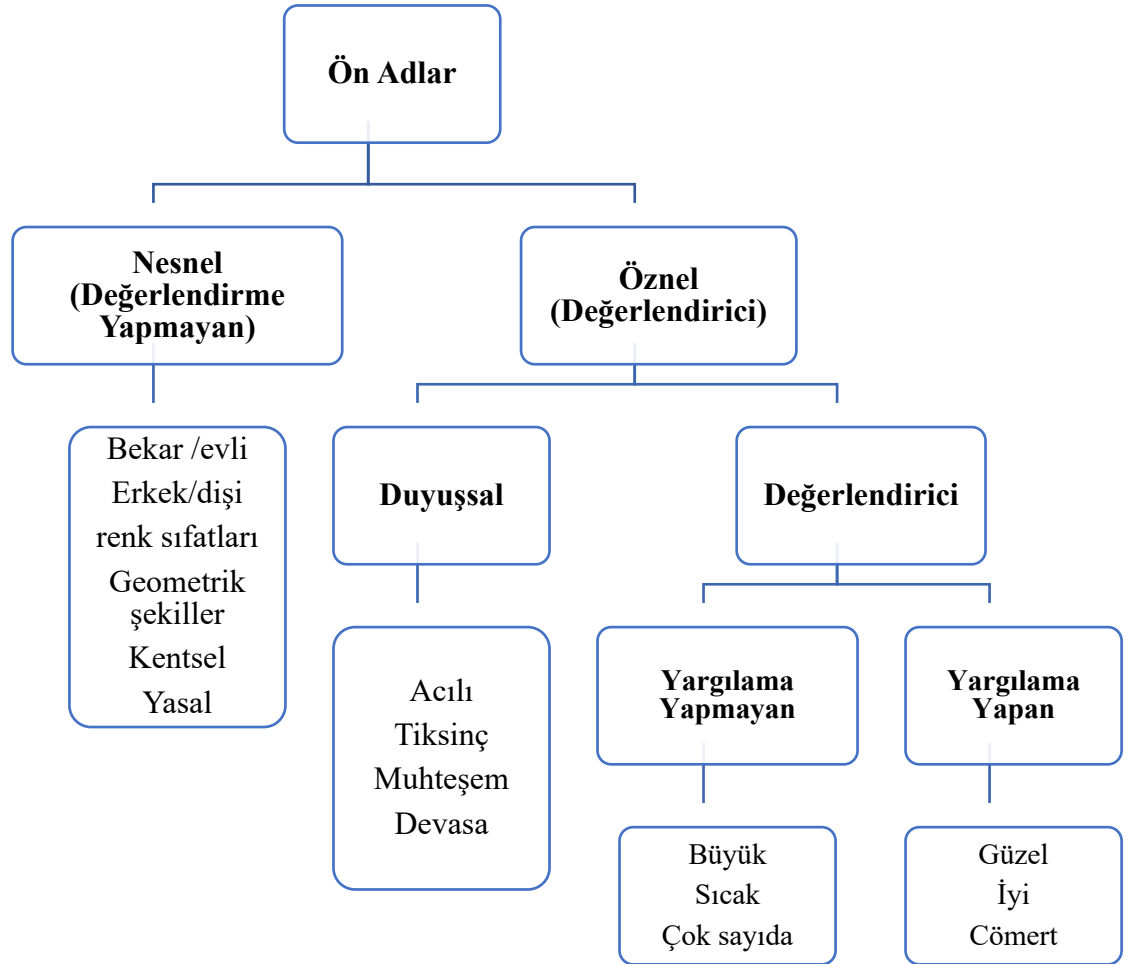
Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre “Yani” “Demek oluyor ki, sözün kısası, doğrusu” anlamlarında Arapçadan ödünçlenen bir sözcük. Konuşucunun tutumunu bildiren sözcük farklı bağlamlara göre, şaşırma, onaylama, sonuca varma, açıklama yapma gibi anlamlar kazanır. 11(a)daki karşılıklı konuşmada “Yani!” sözcüğü tersinleme aracılığı ile konuşucu B’nin sabırsızlığını ve gitmeye bir süredir hazır olduğunu gösterir. Sözcüğün tersinleme içermesi ve konuşucunun tutum ve duygularını belirtmesi söylemin öznelliğini artırmaktadır. 11(b) ve 11(c) örnekleri ise benzer durumlara ait farklı öznellik derecesindeki tümcelerdir. 11(b) deki “yani” açıklama beklentisi içerirken 11(c)de aynı sözcük ek olarak sonuç olarak/sonunda anlamlarını da taşır. Yukarıda söz edildiği gibi bazı bağlaçların ve belirteçlerin sözdizimdeki yerlerine göre öznelliklerinin derecesi değişebilir. 11(d) edinilen bilgi aracılığı ile ulaşılan bir yorumu /kesinlemek/, /emin olmak/, /sonuca varmak/ anlamlarını taşırken 11(e) /açıklama yapma/ anlamına daha yakındır.

Coates (1987, s. 128) de “yani” (well, well I mean) gibi söylem belirleyicilerini bilgisel kiplik göstergesi olarak değerlendirerek öznel kabul eder.

Özbek (1998) de bir bütüncü üzerinden incelediği söylem belirleyicilerinde “yani”nin sözdizimindeki yerine göre farklı anlamlar taşıyabileceğini belirler. Konuşucu açıklama yapmak, bir sonraki sözcünü hatırlamak ve söylemi bölmek için zaman kazanmak gibi amaçlarla bu söylem belirleyicisini kullanabilir. Özbek “yani” söylem

TABLO 2. Öznel ve Nesnel Önadlar (Rivara, 2000, s. 84-89)

Tablo 2’de görülebileceği gibi sözcükler tek başına öznel bir değere sahip olabilir ve bu öznel ön adlar söylemde kullanıldığında söyleme öznellik değeri kazandırır. Ön adlar olarak belirlenen tablodaki sözcükler aynı zamanda tümcede ad olarak da kullanılabilir ve aynı biçimde öznel adlar olarak değerlendirilir. “Güzel bir kadın” sözcesinden ön ad görevinde bulunan ve yargılama yapan öznel “güzel” sözcüğü, “Kadın çok güzel.” sözcesinde addır ve yine yargılama yapan öznel bir işaretleyici olarak söylemde yer alır. Bunun yanı sıra insana özgü ön adları cansız nesnelere için kullanıldığı durumlar da söyleme öznellik değeri sağlar. Örneğin mimari bir yapıyı “uzun”, “kısa”, hatta

“dikdörtgen” olarak tanımlamak nesnel bir değerlendirme içerirken aynı yapı için “gösterişli”, “şık”, “alımlı” ön adlarını kullanmak öznel bir değerlendirme gösterir.

Ön adlar dışında eylemler de anlambilimsel göndermelerine göre öznellik değerine sahip olabilir. Smith’in (2003) “*Zihinsel İçerik*” ulamında belirlediği “inan-, düşün-, vb.” eylemler öznel eylemlerden bazılarıdır.

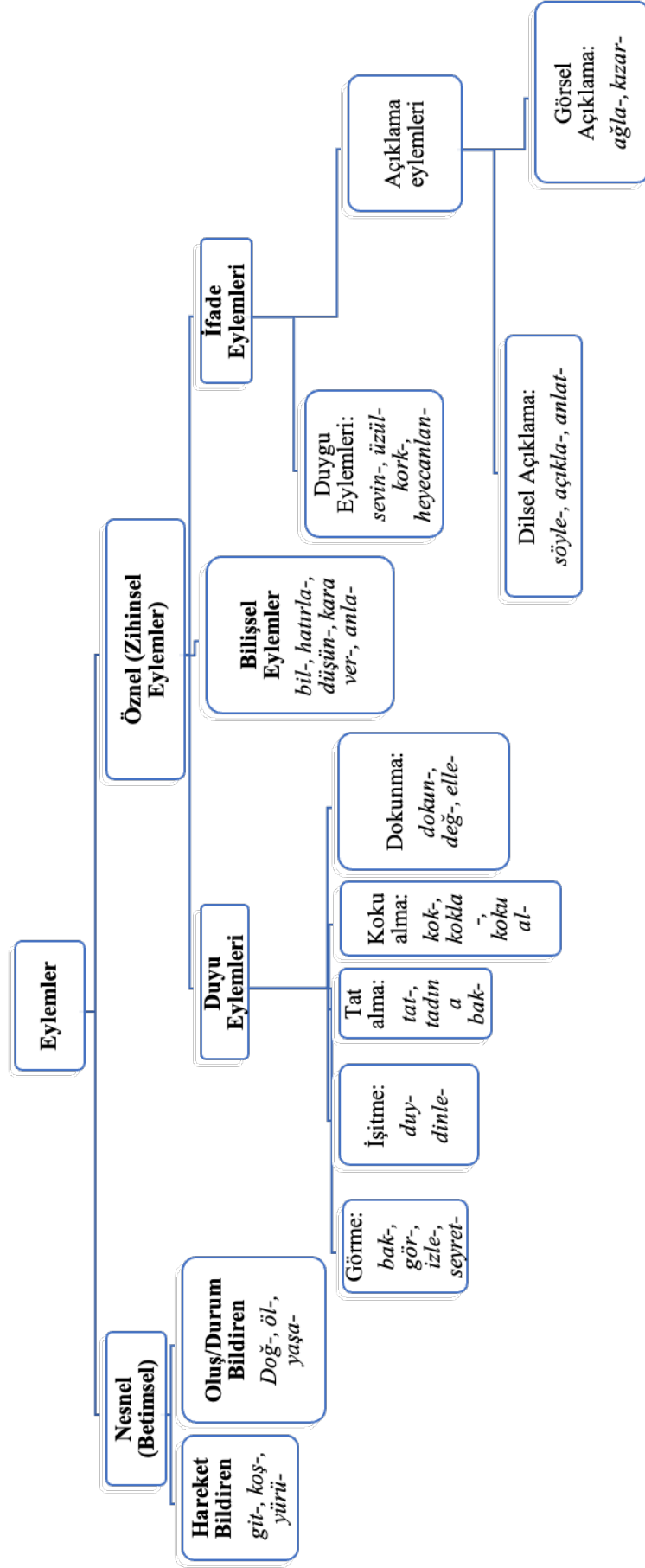
Smith’in “Zihinsel İçerik” olarak belirlediği ulamı eylemler bağlamında “zihinsel eylemler” olarak değerlendirebiliriz. Türkçedeki zihinsel süreci işaretleyen eylemleri ayrıntılı olarak inceleyen ve sınıflandıran Hirik (2018) zihinsel eylemlerin¹⁰ konuşucunun duygu durumunu, psikolojik sürecini, düşüncesini gösteren eylemler olduğunu belirtir. Ayrıca bu eylemlerde konuşucunun “doğrudan düşüncesini kullandığını” belirtir. (Hirik, 2018:22) Konuşucunun duygu durumunu, zihinsel sürecini işaretleyen bu eylemler aynı zamanda öznellik göstericisidir. Zihinsel eylemler üzerine çeşitli sınıflandırmalar bulunsa da burada Hirik’in sınıflandırmasını temel alarak eylemleri öznel/nesnel ayrımı ve zihinsel eylemleri de gruplarına göre tablo ile gösterebiliriz

---

¹⁰ Hirik(2018) “mental fiiller” adlandırmasını kullanmıştır. Fakat bu çalışmada “mental verbs” teriminin karşılığı “zihinsel eylemler” olarak belirlenmiş ve bu tanımlama kullanılmıştır.

Tablo 3: Öznel ve Nesnel Eylemler (Hirik, 2018:38)'ten esinlenilmiştir.

Hirik (2018, s. 58) Bilişsel Eylemlerin diğer kişiler için kullanıldığında öznellik göstericisi olduğunu belirtir. Örneğin “düşün-” eylemini kendisi için kullanan konuşucu önermenin kesinliğinden emin olabilirken başka biri için kullandığında önermenin kesinliğinden emin olamaz. Yukarıda tartışıldığı gibi bu Nuyts’ın (2001) belirlediği edimsellik ve betimsellik kavramları ile ilgilidir. Zihinsel eylemler öznel değere sahip olsa da betimsel olarak kullanıldıklarında Ö1 ve Ö2 alanında değerlendirilir.

Kısacası Tablo 2 ve Tablo 3’te aktarılan ön adlar ve eylemlerin öznellik değerlerini Şekil 1 ile birlikte değerlendirdiğimizde doğal bir dildeki tüm sözcük grupları kendi içinde öznel ve nesnel sözcükler olarak sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırma Ö1 düzeyinde o dile ait düşünce dünyası içinde değerlendirmeyi içeren bir ayrımı içerir. Konuşucu sözceleme sürecinde nesnel ya da öznel sözcüklerin seçimini yapar ve sözcesinde kullanır. Bu sözceleme sürecinden sözünün sorumluluğunu alarak “ben”i ortaya koyması bir öznellik değeri taşır. Buna ek olarak öznel sözcükleri seçmesi Ö2 alanındaki öznellik derecesini de yükseltebilir. Fakat bu sözcüklerin öznellik değerleri Ö3 alanında ancak edimsel sözcelerle etkili olabilir. Hirik’in (2018) de belirttiği gibi ve bu bölümde çeşitli örnek gruplarında da açıklandığı gibi (bkz. 8., 9. Ve 10. örnek grupları) öznellik değerine sahip sözcükler aktarılan söylemlerde söylemin aktarıldığı katılımcıya aitse betimseldir ve Ö3 alanındaki öznellik derecelendirmesini etkilemez. Öte yandan bu çalışmanın temel amacı olan öznellik derecelendirmesi açısından değerlendirdiğimizde bu sözcüklerin Ö1 alanında öznellik derecelerinin de değiştiğini düşünmekteyiz. Bu konuda da ayrıca detaylı bir çalışmaya ihtiyaç duyulsa da genel bir değerlendirme ile örneğin Tablo 2’deki “Değerlendirici-Yargılama Yapan” ön adlar, ön adlar içinde Ö1 alanındaki öznellik derecesi en yüksek gruptur. Çünkü adlandırmadan da görülebileceği gibi konuşucunun değerlendirmesini ve yargısını içerir. Tablo 3’te de “Bilişsel Eylemler” Ö1 alanında en yüksek öznellik derecesine sahip eylemler grubudur. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi konuşucunun zihinsel sürecini, *Zihinsel İçeriğini* gösterir.

Bu çalışmanın amacı Ö2 alanındaki öznellik derecesi olmadığı için şimdilik sadece öznel/nesnel ayrımındaki sınıflandırmanın aktarılması ile yetinilecektir. Öznel/nesnel ayrımı yapılan ön ad ve eylemlerin edimsel sözcelerle öznellik belirleyicisi ulamları işaretleyen biçimbirimler ile birleşmesi ise Ö3 alanında incelenmesi gereken durumdur. Özellikle öznel eylemler öznellik işaretleyen biçimbirimler ile birleşerek söylemin

öznellik derecesini yükseltebilir. Bu etkileşimin söylemdeki öznellik derecesine etkisi “3. Biçimbirimsel Öznellik” bölümünde örnekler üzerinden ayrıca tartışılacaktır.

Smith (2003)’in belirlediği bir diğer öznellik ulamı algı ve bakış açısı bildiren tümcelerdir.

“Algının dilbilimsel sunumu doğrudan, bağlamsal ya da çıkarımsal olabilir.” (Smith, 2003, s. 170) Bir tümcede yer alan algı bildiren sözceler (örneğin, duy-, gör-, vb. eylemler) tümcedeki öznellik değerini artırır. Algının sunumu çıkarımsal olduğunda ise öznellik derecesi yükselir. Smith (2003, s. 170) algı ve çıkarımın birleşimi için “John Mary’nin okula yürümüş olduğunu gördü.” tümcesini paylaşır ve “John’un Mary’nin ayakkabısındaki çamuru görerek bu yorumu yapması” durumunda algı aracılığı ile bir çıkarıma ulaşıldığını ve bu durumun öznellik derecesini yükselttiğini belirtir. Türkçede benzer bir durum için böyle bir yapı kullanılması pek muhtemel değildir. Bunun yerine “John Mary’nin okula yürüdüğünü anladı.” tümcesi doğal dile daha uygundur. Bu tümcenin de öznellik derecesi yüksek olsa da sebebi algının varlığı değil “anla-” eylemi ile bağlantılı olarak çıkarımın varlığıdır. Özellikle anlatı metinlerinde algı, algı bildiren eylemler olmadan metnin içine yerleştirilebilir.

12.

- (a) Karşısında oturan güzel kadının uzun, dalgalı ve belli ki yeni boyanmış saçlarını; yüzüne tam oturan yuvarlak burnunu ve tek başına sıradan olan fakat yüzündeki diğer ayrıntılarla birleşince güzelleşen koyu kahverengi gözlerini inceledi.
- (b) Sıcaklar arttıkça serin yerler aramak, âdeta tabii bir ihtiyaç hâline geliyor. (...) Büyükdere’de biraz oturup karnımı doyurayım diyerek uzunca, bahçesi denize kadar uzanan bir lokantaya girdim. Sofrada alafranga, beyaz, kar gibi örtü. Takımlar temiz. Ortada bir liste. (ŞM, s. 46)

Örnek 12(a)da anlatıcı öznenin algıladıklarını yansıtmaktadır. Karakterin tüm bu betimlemeye görme algısı ile ulaştığını dünya bilgilerimizle bilir ve anlarız. Karakterin gözünden tarif edilen kadına ait özellikler aynı zamanda bakış açısını da göstermektedir. Hem değerlendirici hem de betimleyici bir yöntemle algılanın aktarılması söylemin öznellik derecesini yükseltmiştir.

Benzer bir şekilde örnek 12(b)de anlatıcının betimlediği lokanta, masa ve bahçeyi görme duyusu ile algılayıp aktardığını fark etmek mümkün. Ayrıca anlatıcının sıcaklardan, açlıktan söz etmesi de yine anlatıcının duyularını söylemine aktardığını gösterir. Anlatıcının algılarının (sıcaklık, beyaz, kar gibi örtü) söyleminde yer alması söylemin öznellik derecesini yükseltmiştir.

Söylemin öznellik derecesini etkileyen bir diğer ulam Smith'in de belirttiği bakış açısı içeren tümcelerdir. Smith'e (2003, s. 172) göre bakış açısı katılımcının ya da aktaranın bulunduğu noktayı (standpoint) işaretleyen biçimlerdir. Smith kişinin durduğu noktanın bakış açısını etkilediğini Mitchell (1986, s. 1)'den alıntıyla şu örnekle açıklar:

“Eğer ben ağaç yakınımda dersem, benim uzamdaki bulunduğum nokta nedeniyledir. Eğer ben bank köşede dersem ve sen caddenin karşısında dersen farklı yerlerde duruyorsak ikimiz de haklı olabiliriz.” (Smith, 2003, s. 172)

Smith bakış açısı içeren ve belirli bir duruş noktası içeren örneklerin dönüşlülük zamirleri, yer ve zaman belirteçleri gibi dilsel ögeler içerdiğini belirtir. Dönüşlülük zamirleri özellikle İngilizce örneklerde anlatıcının bakış açısını göstermede etkili olsa da Türkçe dönüşlülük zamiri “kendi” bakış açısı farkını belirgin bir şekilde göstermez. Smith (2003, s. 174) iyelik eklerinin de bakış açısı bildirebileceğini ifade eder. Türkçe gibi sondan eklemeli diller için iyelik ekleri konuşucunun bakış açısını gösterebilir.

Smith (2003) ve Israeli (1997) Kuno'dan (1987) aktararak bakış açısına “Empati” kavramını da dâhil ederler.

“

- a. Paul bana bir mektup yazdı.
- b. Paul bana bir mektup gönderdi.
- c. Paul'den bir mektup aldım.” (Israeli, 1997, s. 24)

Israeli (1997, s. 24) yukarıdaki üç örneğin de yüzeysel bir okumayla ya da İngilizcede aynı durumu aktardığını a, b ya da c ile ifade edilmesinin konuşucunun seçimi olduğunu belirtir. Bu tümceler arasındaki farkın da empati kavramı ile açıklanabileceğini ekler. Özellikle anlatı metinlerinde anlatıcı/konuşucunun empati ya da bakış açısı kavramı ile

olayların gerçeklik durumundaki bulunduğu nokta ile açıklanabilir. Kuno ve Kuroda bu durumu kamera açısı ile de açıklar:

“

- a. John Mary'e vurdu.
- b. John karısına vurdu.
- c. Mary'nin kocası ona (Mary'e) vurdu.

Yukarıdaki tüm tümceler mantıksal içerikte birbiri ile aynıdır ama kamera açısı açısından farklılık gösterirler. (a)da kameranın John ve Mary'e eşit mesafede bulunmasıyla, konuşucu olayı nesnel bir şekilde tarif eder. Diğer yandan örnek (b)de kamera John'a Mary'den daha yakındır. Bu durum konuşucunun John'u "John" olarak Mary'i ise "John'un karısı" olarak tanımlamasından anlaşılabilir. Örnek (c)de ise durum tam tersidir ve kamera Mary'e John'dan daha yakındır. (Kuno&Kaburaki, 1977: 627)" (Kuno ve Kaburaki'den aktaran: Israeli, 1997, s. 24).

Konuşucu aktardığı, tarif ettiği olayda kamerayı eşit mesafede ya da bir katılımcıya yakın bulundurarak söyleminde bunu işaretleyebilir. Kameranın katılımcılara eşit mesafede bulunduğu iletilerde Kuno ve Kaburaki'nin (1977) de belirttiği gibi söylem öznellikten uzaklaşır. Bakış açısının belirtildiği empatinin yer aldığı söylemlerde ise söylemin öznellik derecesi yükselecektir. Elbette bu durumlardaki öznellik değerlendirilmesi bağlamla birlikte farklı öznellik işaretleyicilerine göre de değişecektir.

Smith (2003, s. 176) de birden fazla dilbilimsel ögenin öznelliğe katkıda bulunduğunu belirterek belirlediği dilbilimsel öğeleri şu şekilde listeler:

“Öznelliğe katkıda bulunan dilbilimsel biçimler:

- İletişimsel eylemler
- İşaret Adılları: uzam, zaman
- Yer-Yön Edatları
- Ön Adlar
- Tanımsal eylemler ve belirteçler
- Kiplik belirteçleri, ön adları ve eylemleri
- Deneyimleyici yüklemeler¹¹
- İyelik Ekleri
- Sürerlik görünüşü¹²

¹¹ Smith burada anlambilimsel rollere göre bir tümcedeki eylemin hislerle ilgili olması durumunda bu eylemin deneyimleyen kişi için kullanılan "Deneyimleyici" terimini ve bu tür eylemleri kapsayan yüklemelerden bahsetmektedir. Bu eylemler genellikle görmek, koklamak gibi duyuşal eylemlerdir. (bkz. Tablo 3)

¹² Smith dilbilimsel görünüşün iki alt bileşeni olduğunu belirtir. Bunlar durum türü ve bakış açıdır. Durum türü durum ve eylem cümlelerini kapsar. Sürerlik görünüşü kiplik, zaman, görünüş ulamlarından görünüş

Önermesel tümleçler

Durum Türü: Durum ve eylem tümceleri” (Smith, 2003, s. 176)

Smith, listenin tamamlanmadığını ama genel bir fikir vermek için yeterli olduğunu da ekler. Smith’in belirlediği dilsel yapıların bir söylemde varlığı söylemin öznellik derecesini arttırmaktadır fakat bu yapıların hem bağlama göre değerlendirilmesi hem de diğer dil yapıları ile değerlendirilmesi gerekmektedir.

Smith (2003, s. 183) söylemde öznellik değerlendirilmesi yapabilmek için özne ile sorumlu kaynağın ayırımının yapılmasının önemli olduğunu da açıklayarak özneliğin pek çok tümceye yayılabileceğini ve devamlılığını sürdürebileceğini belirtir. Smith’e göre söylemdeki öznellik zamanın, uzamın ya da yeni bir sorumlu kaynağın ortaya çıkması ile bölünebilir.

Nuyts ise özneliğin alanını anlambilimsel olarak çizer. Nuyts (2001, s. 393) Lyons’un kanıtın niteliğine ilişkin yorumuna alternatif olarak kanıtın durumuna ilişkin fark ve bu kanıtı dayanarak yapılan etkileşimde bulunanların bakış açısından (bilgisinden) yola çıkılarak yapılan bilgisel değerlendirme olarak belirler. Ardından öznellik alanında iki ayrı uç nokta olduğunu öne sürer. İlk uç konuşucunun kanıtı sadece kendisinin bildiğini (erişiminin olduğunu) belirterek bir sonuca ulaştığı, çıkarım yaptığı sözcelerdir. İkinci uçta ise konuşucunun da dahil olduğu daha geniş bir grup tarafından kanıtın bilindiği (erişimin olduğu) ve çıkarım yapıldığı sözceler bulunur. Bu ayrım yukarıda tartışılan öznellik / öznelarasılık ayırımıdır. Nuyts’ın belirlediği öznellik alanından da görüleceği gibi öznellik tanıtımsallık ve bilgisel kiplikler ile doğrudan ilişkilidir. Nitekim daha sonraki çalışmasında Nuyts (2006, s. 26) kiplikler üzerinden özneliğin ulamını değerlendirir ama özneliğin kipliklerden, zamandan ve uzamdan daha geniş bir ulamı olduğunu ileri sürer.

Öznellik dilde bireyin kendini var ettiği boyuttur. Sassurre ve Chomksy’nin dil/söz, edim/edinç ayırımından bir adım ilerde bireyin “söz”e dahil olduğu noktadadır. Dilin kullanım boyutu yani söz olarak var olması her dilin kendine ait özneliğini barındırır. Dil konuşucusu ise dil ve sözün olasılık ve yeterliliklerinden yararlanarak bir birey olarak kendi varlığını sözün içine yerleştirir. Söylemlerde, öznellik bu noktadan itibaren gözlenir ve değerlendirilebilir. Dilin konuşucuya öznellik boyutunda sağladığı ihtimaller bu

---

kategorisine ait bir alt ulamdır. Eylemin tekrarlanması, bitmişlik ve bitmemişlikle ilgilidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Smith (2003: 67-71) ve bu çalışmadaki 2. Kiplikler bölümü.

bölümde genel çerçevede incelenmiştir. Bu bölümde aktarıldığı gibi bazı araştırmacılar (Smith, 2003; Traugott, 1989; Nuyts, 2001, 2006) öznellik ulamlarını belirlemek ve dilde öznelliğin ortaya çıkışını dilbilgisel olarak açıklamak istemişlerdir ve öznelliği farklı ulamları kapsayan dilsel bir ulam olarak değerlenmişlerdir. Söylemde öznellik dilsel yapılar, biçimbirimler, sözcükler, söz dizimi gibi pek çok farklı öge ile işaretlenebilir.

2. BÖLÜM: ÖZNELLİĞİN GÖSTERİMLERİ

Öznellik bölümünde belirtildiği gibi öznellik anlambilimsel bir ulamdır. Söylemin genelinde yayılabilir de bir kısmında da bulunabilir. Ayrıca bu anlamı sağlayan dilbilimsel ögeler de belirlenebilir. Örneğin bu çalışmada 1. Öznellik bölümünde aktarılan Smith'in (2003) ve Traugott'un (1989) belirlediği dilbilimsel ögeler İngilizce ve Avrupa Dilleri için geçerlidir.

Her dilin kendine özgü bir öznellik yapısı olduğu gibi (Ö2) doğal dillerdeki öznellik işaretleyicileri değişebilir. Örneğin Wierzbicka (1997, s. 22) koşul ulamının bir dil evrenselliği olduğunu fakat her dilde aynı biçimde gösterilmediğini belirtir. Bir Avustralya dili olan Arrernte (Aranda) dilinde koşul ulamının “peke” (belki) sözcüğü ile oluşturulduğunu örneklerle gösterir. Bu dilde bize göre bir öznellik göstericisi de olan koşul ulamı Wierzbicka'nın örneğinde şu şekilde gösterilir:

“Kwatye peke urnte-me ayenge petye-tyekenhe.

su belki düş- 1.kişi sonralık eki gel- eylem-olumsuzluk eki

(Yağmur yağarsa ben gelmeyeceğim.)” (Wierzbicka, 1997, s. 22)

Bu örnekten de görülebileceği gibi doğal dillerin kendi yapıları, sistemleri ve ulamları işaretleme biçimleri kendilerine özgüdür. Bu nedenle de Türkçedeki öznellik göstericisi dilbilimsel ögeler Hint-Avrupa dillerinden farklı olabilir.

Örneğin Nuyts'ın (2001, 2006) belirlediği öznellik alanı kipliklerle doğrudan ilişkilidir ve kiplikler Türkçede Avrupa dillerindeki gibi yardımcı eylemlerle (can, could, may, might) değil eylemlere eklenen biçimbirimlerle işaretlenir. Kiplik belirteçleri (açıkçası, belki, büyük ihtimalle, vb.) ve ön adları (muhtemel, gerekli, vb.) da öznellik göstericisidir fakat bu dilbilimsel ögeler sıklıkla tümcede kiplik işaretleyicisi biçimbirimler ile birlikte kullanılır. Ayrıca sözcük düzeyinde öznelliğin sözcelemden bağımsız olduğu durumlarda Ö1, sözceleme ile birlikte genellikle Ö2 alanında yer aldığını 1. Öznellik bölümünde belirtmiştik. Bu sözlükselbirimsel ögeler bağlam gibi dil dışı ögeler ya da diğer dilbilimsel öznellik göstericiler ile birleşerek Ö3 alanında öznellik derecelendirmesine katkıda bulunmaktadır. Bu ögelerin tümcedeki konumları da öznellik değerlendirmesini değiştirebilir. Bu sözdizimsel etki Türkçe için örneğin soru işaretleyicisi “ml”

biçimbirimi için de geçerlidir. Kerimoğlu da bener bir yaklaşımla mI biçimbiriminin kiplik ulamında değerlendirilebileceğini belirtir:

“Söz dizimi ilişkileri de kiplik bildirebilmektedir. Özellikle kalıplaşmış ifadeler, deyimler konuşurun ifade ettiği önermeye bakışını yansıtan özellikler gösterdiğinde kiplik işaretleyicisi olarak değerlendirilebilir.

a. Gelir mi gelir.

Bu cümlemin “Ali yarın gelir mi?” sorusuna konuşurun verdiği bir cevap olarak değerlendirilmesi halinde geleceğe yönelik bir olasılık anlamının söz konusu olduğu görülür. mi ögesinin tekrar eden iki fiil arasında olasılık bildirmesi sentatik bir yapının da kiplik alanı için kullanılabildiğini göstermektedir.” (Kerimoğlu, 2020, s. 47)

Kerimoğlu'nun aktardığı “Gelir mi gelir.” Örneği kiplik ulamında konuşucunun varsayımını ve değerlendirmesini, kısacası tutumunu da içerdiği için aynı zamanda öznellik göstericisidir. Ayrıca bu tür ifadelerde mI biçimbirimi “odaklayıcı” işlevindedir. Traugott'un (1989) belirlediği öznellik göstericisi dilbilimsel ögeler arasında yer alır. Fakat Avrupa dillerinde soru biçimi ile sağlanan öznellik daha farklı bir sistemle oluşturulur. Farklı dillerde de detaylı incelemeye ihtiyaç duyulan bir değerlendirme olsa da soru işaretleyicisinin tümcedeki konumuna göre kiplik işaretlemesi Türkçeye özgü bir durum olabilir. En azından bu kullanım biçimiyle Avrupa dillerinden farklı bir öznellik işaretlemesi olduğu görülebilir.

Genel bir bakış açısıyla denilebilir ki sondan eklemeli bir dil olan Türkçede özneliğin işaretlenmesini sağlayan en geniş göstericiler biçimbirimlerdir. Yukarıda da belirtildiği gibi özellikle kiplikler belirteçler ve ön adların varlığı yadsınamasa da doğrudan biçimbirimler ile ilişkilidir. Bu nedenle bu çalışmada sadece biçimbirimlerin işaretlediği ulamlar ve bu ulamlar çerçevesinde öznellik derecelerine odaklanılmıştır. Ö3 alanında öznellik değeri olan biçimbirimlerin her biri alt başlıklar halinde incelenecek ve bu biçimbirimlerin işaretlediği ulamların öznellik ile ilişkileri açıklanmaya çalışılacaktır.

Türkçede özneliği kodlayan biçimbirimler çoğunlukla aynı zamanda kiplik göstericisidir. Öznellik değerleri de işaretledikleri kiplik ulamları ile doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle biçimbirimlerin işaretlediği ulamlar ve öznellik derecelerinin incelenmesi için öznellik ile doğrudan ilişkili olan kiplikler ve kiplik türlerini betimlemek gerekmektedir.

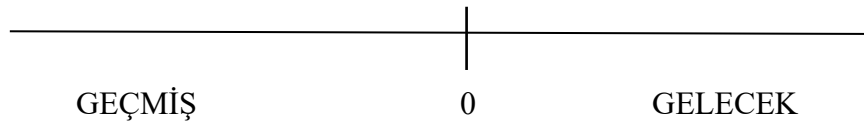
2.1. KIPLİKLER

Kiplik, öznellik kuramının ayrılmaz bir parçasıdır. Özel bir ifadede kiplik öğeleri bulunmayabilir ama kiplik öğelerine sahip tümceler genellikle öznellik değerine de sahiptir. Kiplik belirticileri pek çok dilde aynı zamanda öznelliği de belirtir. Çalışmanın bu bölümünde genel olarak kiplik kavramından söz edilecek ve daha çok öznellik ile ilişkisi üzerinde durulacaktır.

Kiplik çalışmaları genellikle zaman ve görünüş ulamlarının yanında anlambilimsel bir alan olarak görülmektedir. Bu üç ulam insan zihnindeki mantığın bir yansıması olarak dil tipolojisi çalışmalarının ortak alanları olarak kabul edilir.

Pek çok dilbilimci ve dilbilgisi gibi Comrie (1985, s. 2) zaman ve dil üzerine yaptığı incelemede öncelikle zamanı düz bir çizgi olarak kabul eder.

ŞEKİL 4. Zaman Çizgisi (Comrie, 1985, s. 2)

Comrie (1985, s. 2) çizelgedeki 0 noktasını “Şimdi” olarak kabul eder. Söz gelimi bir olay geçmişte ise 0’ın solunda; bu olaydan sonra gerçekleşen başka bir olay da 0’a yaklaşıyor diğer olayın sağında yer alır. Bu zamansal yerleştirmeler dildeki zaman kavramının (İng: Tense) temel mantığını açıklar. Her dilde, farklı aralıklarla yapılabilsede, zamanda “yerleştirme” kavramı bulunmaktadır. Dildeki zaman (tense) “zamandaki yerleşimin dilbilgiselleşmiş ifadesi”dir. (Comrie, 1985, s. 9)

Comrie (1985, s. 9) dilbilgisel zamanı geçmiş ve geçmiş dışı olarak iki temel karşıtlık olarak değerlendirir. “John sang.” (John şarkı söyledi.) ve “John sings.” (John şarkı söyler.) geçmiş ve geçmiş dışı karşıtlığını gösterirken “John sings.” (John şarkı söyler.) ve “John is singing.” (John şarkı söylüyor.) arasındaki ayrım dilsel zaman ve görünüş farkıdır. Kısacası ilk iki karşılaştırma eylemin zamanı ile ilgiliyken ikinci karşılaştırma eylemin devamlılığı, bitmişliği ile ilgilidir.

Benzer (2012) yaşanan gerçek zamanın başlangıcı sonu ya da sınırlanması olmadığını belirtir ve dilde zamanı eylem zamanı (tense) olarak “(...) gerçek zamanın insan zihninde

oluşumunun dile yansımaları sonucu ortaya çıkan dil bilgisi sınıflamasıdır.” şeklinde tanımlar. (Benzer, 2012, s. 9-10)

Kerimoğlu (2020) Comrie'nin açıklamalarını da aktararak kiplik ve zaman arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin önemini açıklar:

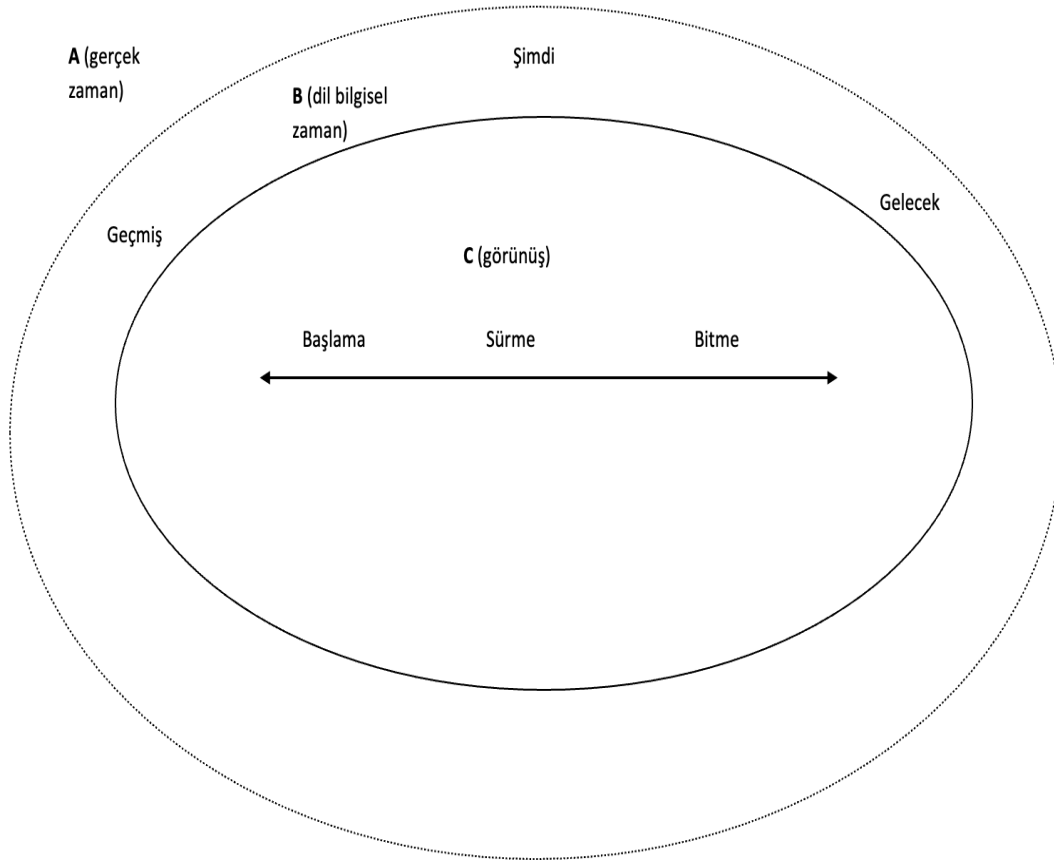
“Zaman ve kiplik fiil ile ilişkili kavramlardır. Dolayısıyla bu iki kavram arasındaki yakınlıklar, farklılıklar önem kazanmaktadır. Zaman ve kiplik ilişkisi bağlamında söz edilmesi gereken konulardan biri işaretleyicilerin ortaklığı problemidir. Türkçeden örnek vereyim, - (y)AcAk eki gramer geleneğinde gelecek zaman eki olarak ele alınır. Ancak bu biçim, her durumda sadece zamanı işaretlemez. Ali derhal buraya gelecek cümlesindeki kiplik kategorisi içerisinde emir semantik anlamını taşımaktadır. Ancak cümlenin zamanı, olay (Ali'nin gelmesi) henüz gerçekleşmediği için gelecek zamandır. Bu durum ‘Bir işaretleyici hem zaman hem de kiplik bildirebilmektedir.’ yargısını kuvvetlendirir.” (Kerimoğlu, 2020 s. 26)

Görünüş, Zamana göre sınırları daha zor çizilen ve tanımlanan bir ulamdır. Comrie (1998) görünüşü açıklamak için öncelikle bitmişlik ve bitmememişlik ayrımı yapar. Dilsel zamanın olayın konuşma anına göre zamansal konumunu belirttiğini, görünüşün ise zamansal bir konumlandırma ile ilgili olmadığını, bir durumun içsel zamansal tutarlılığı ile ilgili olduğunu belirtir. (Comrie, 1998:5)

Kerimoğlu (2020, s. 27) daha basit bir açıklamayla Görünüşün eylemin başlama, devamlılık, bitme, tekrar etme süreçleriyle ilgili olduğunu ifade eder. Görünüşün zamandan ayrı bir kategori olmadığını, aradaki farkın zamanın niteliği olduğunun altını çizer.

Demirel (2021) görünüş ve zamanın iç içe oluşundan yola çıkarak zaman, dil bilimsel zaman ve görünüş arasındaki ilişkiyi aşağıdaki şekil ile gösterir:

ŞEKİL 5. Zaman, Dil Bilgisel Zaman ve Görünüş ilişkisi (Demirel, 2021, s. 23)

Şekil 5'ten de görüldüğü üzere dilbilgisel zaman ve görünüş iç içedir ve görünüş dil bilgisel zamandan bağımsız değildir. Geçmişte gerçekleşen bir eylemin sürerli olduğu ya da bitmişliği gösterilebilir.

13.

- (a) Mektubunu alınca hem sevindim hem şaşırdım. Aynı şeyleri ben de sana yazmak istiyordum. (YSA, s. 148)
- (b) Bununla beraber *Markopaşa* bir gün içinde satıldı. Herkes tarafından aranıyor, fakat mevcudu kalmadı. Zaten 6.000 nüsha basmıştık. İkinci nüshayı daha fazla basmayı düşünüyoruz. (CARF, s. 107)

13(a)da “şaşırdım” sözcüğü -DI biçim birimi ile geçmişte tamamlanmış bir durumu gösterir. Hem görünüş alanında bitmişlik hem de dilbilgisel zaman alanında geçmiş zaman işaretlenmiştir. Aynı örnekteki “istiyordum” sözcüğünde ise -Iyor biçim birimi ile eylemin devamlılığı yani görünüş alanında sürme, -DI biçim birimi ile dilbilgisel zamanda geçmiş işaretlenmiştir. 13(b)de de “satıldı” ve “kalmadı” sözcüklerinde -DI biçim birimi ile 13(a)daki ilk tümceye benzer biçimde bitmişlik ve zaman işaretlenmiştir. “basmıştık” sözcüğünde ise -mİştİ biçim birimi ile geçmişte gerçekleşmiş, tamamlanmış bir olgu durumu yani yine görünüş alanında bitmişlik ve dilbilgisel geçmiş zaman işaretlenmiştir. “düşünüyoruz” sözcüğü de sözcük öznelerinin “düşün-“ eylemini hem sözcük anında hem de sözcük anının öncesinde ve aynı zamanda sözcük anının sonrasını da kapsayan bir zaman diliminde sürdürdüğünü gösterir. “düşün-” eyleminin devam etmesi, kesintiye uğramadan sürmesi de söz konusudur. Bu bakımdan -Iyor biçim birimi genellikle hem görünüş alanında sürme / sürerlik hem de dilbilgisel zaman alanında şimdi, yakın geçmiş ve yakın gelecek işaretler.

Görünüş üzerine daha ayrıntılı çalışmalar ve farklı sınıflandırmalar da yapılmıştır. Örneğin Johanson (2016) “Türkçede Görünüş” çalışmasında Türkçedeki görünüş alanının bitmişlik/bitmemişlik ve sürerlik ayrımlarından daha geniş olduğunu öne sürer ve Türkçede görünüş işaretleyen biçim birimleri ayrıntılı olarak inceler. Fakat “görünüş” bu çalışmanın temel konusu olmadığı için sadece Kiplik ve dolayısıyla öznellik ile olan ilişkisi ve karşılaştırması üzerinde durmakla yetineceğiz. Nitekim görünüş tanımlaması ve sınırları çizilmesi zor bir alan olarak dilbilimsel çalışmalara konu olmaya devam etmektedir.

Kiplik de görünüş gibi tanımlanması ve sınırları çizilmesi pek kolay olmayan bir ulamdır. Anlambilimin önemli araştırma alanlarından biri olan kiplik pek çok dilbilimci (Palmer, Lyons, Bybee, Coates, Nuyts, vb.) tarafından incelenmiş ve sınıflandırılmıştır.

Bybee ve diğerleri (1994, s. 176) de kipliğin görünüş ve zaman kadar kolay tanımlanamayacağını ifade eder. Palmer’dan ve Lyons’tan yola çıkarak genel olarak önerilen tanımın ise “Konuşucunun tavrının ve görüşünün dilbilgiselleşmesi” olduğunu ileri sürer. Bybee ve diğerleri (1994, s. 177) Bybee (1985)’nin bir önceki çalışmasında belirttiği “kipliğin gerçek anlamının artsüremli ilişkiler çalışmaları aracılığı ile ortaya çıkacağı” ifadesine atıfta bulunur ve kipliklerin sınıflandırılmasının kesin bir art süremli

genelleme için kullanabileceğini söyler. Fakat Nuyts (2006, s. 5) bu görüşe katılmadığını belirtir ve kipliğin anlaşılması oldukça zor bir kavram olduğunu ileri sürer.

Nuyts (2006, s. 5), kipliğin bir dilin anlam çözümlemesi için temel alanlardan biri olduğunu fakat kiplik kavramının ne olduğu ve incelenen verilerde nasıl çözümlenebileceği üzerine ortak bir tanımın ya da yöntemin henüz var olmadığını belirtir. Kipliğin zaman ve görünüş (aspect) ile aynı düzeyde sınıflandırılmaması gerektiğini; daha üst bir kategoriye ait olduğunu ileri sürer. Yani Nuyts'a göre dilbilgisel zaman ve görünüş, kiplik kavramının altında bir sınıflandırmaya aittir. Kiplik kavramının anlambilimsel sınırları diğer iki kavrama göre daha geniştir. Nuyts, bu açıklamayı pek çok dilbilimcinin zaman, görünüş ve kipliği yan yana bir anlambilimsel sınıflandırma çerçevesinde değerlendirdiği için yapmayı gerekli görmüştür. Comrie'den aktardığı¹³ dilbilgisel zaman ve görünüş tanımlarını kiplik için yapmanın mümkün olmadığını çünkü kipliğin anlamsal alanını diğer kavramlarla karşılaştırarak yapılan basit bir tanımla belirlemenin mümkün olmadığını ifade eder.

Nuyts'ın saptamasının doğru olduğunu düşünüyoruz. Çünkü kiplikler soyut bir biçimde metnin derin anlamına gizlenir. Mutlaka bir anlambilimsel çözümlemesi gerektirir, kimi zaman bir bağlam belirleyici olur. Sonuç olarak Nuyts'a (2005, s. 7) göre kiplik kavramını tanımlamanın tek yolu onu daha özgül anlamsal kategorilere ayırmaktır. Yani kiplik kavramını anlamak için kiplik türlerini tanımlamalı, bu türlerin anlam alanlarını belirlemeliyiz. Böylece bir üst kategori olan kiplik kavramının genel tanımını kavrayabiliriz.

Palmer, (2013, s. 2) kiplik için Lyons'un (1977, s. 452) konuşucunun görüşünü ya da tutumunu bildirmesi tanımını ön bir tanım olarak kabul eder ve kipliğin, zaman ve görünüşten eylemin türüne değil önermenin durumuna işaret etmesiyle ayrıldığını belirtir. (Palmer, 2001, s. 1) Kiplik anlamı taşıyan ve taşımayan durumların temel de gerçek (realis) ve gerçek olmayan (irrealis) olarak ayrılabilceğini belirten Palmer (2001, s. 1) bu ayrımı Mithum'dan (1999, s. 173) yaptığı alıntı ile açıklar:

“Gerçek (realis) gerçekleşmiş, ortaya çıkmış ya da olmakta olan, doğrudan algılayarak bilinen durumları betimler. Gerçek olmayan (irrealis) ise ancak düşünce dünyasında yer

¹³ Nuyts, 2005:6; Comrie, B. (1985), *Tense* Comrie, B. (1976), *Aspect* teki dilbilgisel zaman ve görünüş tanımlarını aktarır. Bu bölümde bu tanımlar daha önce aktarıldığı için burada tekrarlanmamıştır.

alan, sadece hayal gücü aracılığı ile bilinen durumları gösterir. (Mithum, 1999, s. 173)” (Mithum’dan aktaran: Palmer 2001, s. 1)

Palmer, bu ayrımla kipliği zamandan da ayırır. Farklı dillerde gerçek ve gerçek olmayan gönderimlerinin farklı dilbilgisel gösterimleri olabileceğini de belirtir. (Palmer, 2001, s.

2) Söz konusu ayırımı aşağıdaki örneklerle açıklayabiliriz:

14.

(a) Ayşe bize geldi.

(b) Ayşe yarın akşam bize gelecek.

(c) Ayşe yarın akşam bize gelebilir.

14(a) bir gerçeklik(realis) taşır çünkü Ayşe’nin gelişi tamamlanmış, olmuş ve yaşanmış bir gerçekliktir. 14(b) ve 14(c)de ise eylem henüz gerçekleşmemiştir ve bu sebeple gerçek olmayan (irrealis)dır. Gerçek olmayan (irrealis) söylemlerin öznellik değeri daha yüksektir. 14(a) ve 14(b) niyet ve ihtimal bildirdiği için öznellik değerine sahipken 13(a) öznellik dışıdır.

Palmer, (2003, s. 2) gerçek ve gerçek olmayan ayırımı için kiplik olmayan (non-modal) ve kiplik (modal) terimleriyle de açıklanabileceğini belirtir. Gerçeklik bildiren durumların dilbilgisel işaretleri olmadığını fakat kipliklerin her zaman kiplik sistemini oluşturan kiplik işaretleyicileri olduğunu belirtir. Palmer’e göre kipler dilbilgisel işaretleyicilerdir ama kiplik sözcenin tamamında yer alan anlam ile ilgilidir.

Türkçeden yola çıkarak bazı biçimbirimlerin bağlama göre kiplik anlamı taşıdığını görebiliriz. Aynı zamanda bazı belirteçlerin yine bağlama göre tanıtıcılık bildirebileceğini, dolayısıyla da kiplik belirtebileceğini söyleyebiliriz. Yani kiplik sadece eylem ile ya da dil bilgisel gösterimlerle ilgili değildir.

15.

(a) Akşam belki Ahmet de gelecek.

Türkçede -(y)AcAk biçimbirimi yukarıda Kerimoğlu’ndan (2020) yapılan alıntı da belirtildiği gibi gelecek zaman ve kiplik işaretleyicisidir. 15(a)da -(y)AcAk biçimbirimi “belki” belirteci ile birlikte kiplik gönderimini oluşturur. “belki” sözcüğünün tümcede yer almadığı durumda önerme kesinliğe yaklaşacaktır ve /varsayım/ ulamı ortadan

kalkacaktır. Kısacası kiplik tümcenin tamamında gözlenebilen ve çoğunlukla bağlam ile kesinlik kazanan bir ulamdır.

Emeksiz (2008) de Türkçede kiplik anlamının belirsizliği üzerine yaptığı çalışmada kipliği “anlamsal bir ulam” olarak tanımlar:

“Kiplik önerme boyutunda yalnızca yüklemi değil [kimi zaman]tüm tümceyi kapsayan ve bakış açısı yansıtan anlamsal bir ulamdır ve bu nedenle tek bir dilbilgisel yapıya indirgenemez. Kip ise bu anlamsal ulamın dilbilgiselleşmiş biçimidir. Bu ayrım kavramsal zaman (time) ve dilbilgisel zaman (tense) ayrımına benzer. Zaman ve kiplik kavramsal yapıları; dilbilgisel zaman ve kip dilbilgisel yapıları karşılık gelir.” (Emeksiz, 2008, s. 57)

Kerimoğlu (2010, s. 435) da kip ve kiplik ayrımının altını çizerek kiplik sadece dilbilgisel bir kiplik işaretleyicisi olduğunu belirtir. Kipliğin edimbilimsel, anlambilimsel, tipolojik ve mantıksal yaklaşımlarla incelendiğini söyler. Çünkü kipliğin çok geniş anlamsal bir alan olduğunu ve tek bir alanda sınırlandırılmayacağını belirtir.

Palmer (2001, s. 4) dillerin kiplik anlamını dilbilgisel olarak iki yöntemle taşıdığını da belirtir: kip ve kiplik sistemi. Almanca gibi bazı diller hem kip sistemine ait olan kiplik eylemlerine hem de haber ve istek kiplerine sahip olabilir. Ama Palmer’a göre çoğu dilde bu iki yöntemden biri vardır ya da biri daha öne çıkararak diğer yöntemi geride bırakır.

Palmer’ın kip ve kiplik sistemi ayrımı kipliğin daha anlamsal bir ulam, kiplik ise daha dar bir dilbilgisel kodlama biçimi olduğu önermesini güçlendirir. Türkçede yer alan istek kipi, emir kipi, dilek kipi gibi adlandırmalara sahip dilbilgisel kodlamalar kip olarak değerlendirilirken, kiplik bağlama da bağlı olarak bu kiplerle birlikte pek çok biçimbirimi, belirteçleri, sıfatları içerebilir. Öte yandan Türkçede kiplik işaretlemesinde öne çıkan yöntem biçimbirimsel işaretlemedir.

Lyons (1977, s. 787), mantıktan ve felsefenin yola çıkar ve daha biçimci bir yaklaşımla gereklilik ve olasılığın kiplik mantığının temel kavramları olduğunu belirtir. Lyons (1977) kipliği genel olarak önermenin doğruluğu ve mantıksal olarak bir önermenin karşıtlığının doğruluğu üzerinden değerlendirir. Aynı zamanda nesnel ve öznel kiplik kavramından bahseder. Öznel kiplik bildiren ifadelerin; gerçeklikten çok görüş bildirdiğini, söylenti ya da belirsiz/kesin olmayan çıkarımlar olduğunu ve/veya aktarıldığını belirtir. (Lyons, 1977, s. 799) Öznel ve nesnel bilgisel kipliklerin ayrımı konuşucunun kanıtı ile ilgilidir. (Lyons, 1977, s. 797-98)

Coates (1987), Lyons'un bilgisel kiplik tanımından yola çıkarak mantıkçıların incelediği nesnel bilgisel kipliğin sadece doğal dilde görülen bir durum olduğunu ve bilgisel kipliğin dilbilimciler tarafından öznellik ile doğrudan ilişkilendirildiğini belirtir.

Herslund (2006, s. 39) ise Palmer (1986, s. 16) ve Traugott (1989)'un çalışmalarından yola çıkarak konuşucunun sözcesindeki önermenin içeriğine olan tutumunun kiplik olduğunun varsayılması durumunda kipliğin öznellik başlığı altında değerlendirilmesinin mümkün olduğunu ifade eder. Lyons'un özne ve nesnel kiplik ayrımını desteklemekle birlikte yetersiz bulur. Lyons'un ayrımının sadece eylem ve belirteçleri içerdiğini ve belirli bir model içermemesi gibi farklılıkları da açıkça belirtmediğini ileri sürer. (Herslund, 2006, s. 39)

Kiplik çalışmalarının pek çoğu farklı yaklaşımlar içerse de kiplik ile özneliği doğrudan ilişkilendirmektedir. Kipliğin "*konuşucunun önermeye karşı tutumu*" olarak tanımlanmasından yola çıkarak tutum bildirmenin doğrudan öznellik ile ilgili olduğu, dolayısıyla tutum bildiren kipliklerin aynı zamanda öznellik bildirdiği sonucuna ulaşabiliriz.

2.1.1. Kiplik Türleri

Kiplik üzerine pek çok dilbilimci çalışma yapmış ve kiplikleri ulamlarına göre sınıflandırmayı denemiştir. Kipliklerin ulamlarının belirlenmesi öznellik ile ilişkileri açısından da önemlidir. Bu nedenle bu bölümde özellikle öznellik ile ilişkilendirilebilen ulamların farklı araştırmacılar tarafından sınıflandırılmasına yer verilecektir.

2.1.1.1. Bybee ve Diğerleri'nin Kiplik Sınıflandırması

Bybee ve diğerleri (1994, s. 177) kiplikleri dört temel gruba ayırır: "Kılıcıya yönelik, konuşucuya yönelik, bilgisel kiplik ve yan tümce kipliği". Kılıcıya yönelik kiplik ana tümcedeki yüklemde belirtilen eylemi gerçekleştiren kılıcı üzerindeki içsel ve dışsal koşulları bildirir. Kılıcıya yönelik kiplik; "zorunluluk, gereklilik, yeterlilik ve isteği" içerir. Bybee ve diğerleri (1994, s. 178) art süremlili çalışmaların önemine burada da değinerek bazı dilbilgisel kodlamaların zamanla anlam değiştirebileceğini belirtir ve orta

İngilizcede *will* (istek kaynağından) ve *shall* (zorunluluk kaynağından) yardımcı eylemlerinin birinci kişinin niyetlerini bildirmek için kullanıldığı bilgisini paylaşır. Günümüz İngilizcesinde ise zorunluluk bildiren dilbilgisel “have to” kipliğinin zaman zaman niyet de bildirebildiğini aktarır.

16.

(a) have to go now. /I gotta go now. (Gitmek zorundayım. / Gitmeliyim.)

Özetle, kipliklerin dilbilgisel anlam kodları zaman zaman değişime uğrayabilir. Bu nedenle kılıcıya yönelik kiplik bildiren zorunluluk, gereklilik, yeterlilik ve istek ulamları anlamsal olarak ve bağlam içinde değerlendirilmelidir. Nitekim Türkçede -mAlli biçimbirimi ile işaretlenen gereklilik ulamı bağlama göre güçlü gereklilik, zayıf gereklilik ve öneri iletebilir.

17.

(a) Sınav süresi dolunca kalemlerinizi bırakmalısınız.

(b) Hayatın tadını çıkarmak için üzüntülerinizi bir kenara bırakmalısınız.

17(a) ve (b)de aynı eylem ile kullanılan -mAlli biçimbirimi ilk örnekte (17(a)) /güçlü gereklilik/ işaretlerken 16(b)de /öneri/ ulamını işaretlemektedir. Her iki örnek de kılıcıya yönelik kiplik ulamındadır.

Bybee ve diğerleri (1994, s. 178-179) kılıcıya yönelik kipliklerin söz edimin gerçekleştiği emirde de kullanılabileceğini belirtir ve Palmer (1974), Lyons (1977) ve Coates (1983)’ten aktararak kılıcıya yönelik kipliklerin konuşucunun bir zorunluluk yarattığı ya da izin verdiği durumlarda öznel olduğunu ileri sürer. Çünkü konuşucu bir zorunluluğu ya da izni yaratma sürecine dahil olur.

“Konuşucuya yönelik kiplikler koşulların varlığını aktarmaz; bunun yerine konuşucunun bu koşulları alıcıya dayatmasını sağlar.” (Bybee ve diğerleri, 1994, s. 179) Konuşucuya yönelik kiplikler emir, yasaklama, dilek, teşvik, uyarı ve izindir.

Bu yorumlar ışığında 17. Örnek grubunu tekrar değerlendirirsek 17(a)da konuşucu kılıcıya yönelik bir /zorunluluk/ yaratmaktadır ve bu nedenle öznedir. Ayrıca /emire/ yaklaşan bir işaretleme olduğu için 17(a) konuşucuya yönelik kipliklere yaklaşıyor. 17(b)de ise bir /zorunluluk/ söz konusu değildir fakat /öneri/ ulamı ile birlikte konuşucunun

önermeye ilişkin tutumunu da görebiliriz. Konuşucu örtük olarak “üzüntüleri bir kenara bırakmanın daha iyi olduğu” değerlendirmesini de yansıtmaktadır. Konuşucunun değerlendirmesinin varlığı 17(b)nin öznellik derecesinin 17(a)dan daha yüksek olmasını sağlar.

Kılıcıya yönelik kipliklerden yeterlilik kipliğinin, sadece içsel koşullara ait yeterliliği değil, toplumsal ve fiziksel koşullar gibi dışsal koşulları da içeren bir kapsamı olduğunu belirten Bybee ve diğerleri (1994, s. 178) yeterliliğin bu genel kapsamını *kök olasılık* olarak adlandırır.

18.

(a) Yüzebilirim.

(b) Yüzemedim çünkü deniz çok dalgalıydı.

Örnek 18(a) içsel bir koşul ile ilgidir ve konuşucunun yeterlilikten yoksun olmama durumunu bildirir. 18(b) ise hem içsel hem dışsal koşulları kapsamaktadır. Konuşucu yine yeterlilikten yoksun olduğunu bildirir fakat bu yoksunluğun sebebi bir dış koşulun varlığıdır.

Bybee ve diğerleri (1994, s. 179) bilgisel kiplikleri bir önerme ileri süren ve konuşucunun önermenin doğruluğuna olan bağlılığını gösteren kiplikler olarak tanımlar ve bilgisel kipliklerin “olasılık, varsayım ve çıkarımsal kesinlik” olduğunu ifade eder.

Bybee ve diğerleri (1994)’ne göre bu kipliklerin arasındaki temel fark önermenin doğru olma dereceleridir. Olasılık en düşük doğruluk derecesini gösterirken çıkarımsal kesinlik doğru olma derecesi en yüksek bilgisel kipliktir. Çıkarımsal kesinlikte konuşucu önermesinin doğru olduğunu varsaymak için iyi bir sebebi olduğunu ima eder. Bybee bu tanımlar için şu örnekleri aktarır:

“Olasılık:

(a)“I **may** have put them down on the table; they’re not in the door. (Coates 1983: 133) (Onları masanın üzerine koymuş olmalıyım, kapıda değiller.)”

Varsayım:

(b)“ The storm **should** clear by tomorrow. (Fırtına yarına dinmiş olur./diner.)”

Çıkarımsal kesinlik:

(c)“ There **must** be some way get from New York to San Francisco less than \$600. (New York’tan San Francisco’ya gitmek için 600\$’dan daha ucuz bir yol olmalı/olmak zorunda.)” (Bybee ve diğerleri, 1994 s. 180)

Yukarıda paylaşılan örneklerden de görülebileceği gibi İngilizcede var olan kiplik belirticileri Türkçede genelde biçimbirimler olarak kodlanır ve farklı yöntemler ile bağlama bağlı olarak olasılık, varsayım ya da çıkarımsal kesinlik bildirilebilir.

Bybee ve diğerlerinin (1994) “Varsayım” örneğinde [(b)] İngilizcede “should” olarak kodlanan kiplik Türkçeye farklı yöntemlerle çevrilebilir. “Fırtına yarına dinmiş olur.” çevirisinde $-(V)r^{14}$ biçimbirimi ihtimal anlamını belirtirken $-miş$ biçimbirimi bitmişliği vurgular. Zaman sözcüğü “yarın” ise $-A$ biçimbirimi ile birlikte geleceğe gönderimde bulunur. Bitmişliği vurgulamadan yapılan “Fırtına yarına biter.” çevirisi de varsayım anlamıyla hâlâ bilgisel kiplik taşımaktadır. Özetle, Türkçede bilgisel kiplik farklı biçimbirimlerle ve zaman zaman tümcenin tamamına yayılarak belirtilebilir.

19.

- (a) Aradığın belgeler çekmede olabilir. (Olasılık)
- (b) Ayşe bu hediye beğenecektir. (Varsayım)
- (c) Uzun yoldan geldiler, yorgun olmalılar. (Çıkarımsal Kesinlik)

Bybee ve diğerleri (1994)’nin belirlediği bilgisel kiplik alt ulamlarının tümü aynı zamanda öznellik göstericisidir. Çıkarımsal Kesinlik ulamında kanıt gösterildiği için doğru olma olasılığı en yüksek bilgisel kiplik olarak belirlense de bu “doğru olma derecesi” konuşucu tarafından gösterilmektedir ve konuşunun önermesine olan inancını, bağlılığını da gösterir. Ayrıca çıkarım yolu ile ulaşıldığı için konuşucunun zihinsel sürecinin de gösterir ve söylemin öznellik derecesini yükseltir.

Bybee ve diğerleri (1994, s. 180) bilgisel kiplik başlığı altında “karşıt gerçeklik” terimini de tartışır. Karşıt gerçeklik zorunluluğun “karşı olgusalılığı”dır.

“I should have mailed this yesterday, but I forgot. (Bunu dün göndermeliydim ama unuttum.)” (Bybee ve diğerleri, 1994, s. 180)

Gerçekleşmemiş zorunluluk (Türkçede gereklilik olarak da görülebilir) karşıt gerçekliği oluşturmaktadır.

¹⁴ Bu çalışmada $-(V)r$ biçimbiriminin $-Ir$ ve $-Ar$ dönüşümlü kullanımını kısaca (V) ile gösterilmektedir.

Karşı olgusallık sadece gereklilik kipliklerinde görülmez. Koşul ve isteklilik ifadelerinde de karşı olgusallık bulunabilir. Bu durumda Bybee ve diğerlerinin Kılıcıya yönelik kiplikler grubunda değerlendirdiği /istek/ ulamı da karşıt gerçeklik iletebilir.

20.

(a) Adım Mîna olacağına Mine olsaydı keşke. Mine'yi Mîna'ya yeğ tutmamın birçok nedeni var: Mine'yi herkes doğru telaffuz eder. (BDA, s. 96)

(b) Seni tanımasaydım, hayatımda böyle bir aşk bulunmasaydı, hayatım ne kadar boş bir hayat olacaktı. (YSA, s. 65-66)

20. örnek grubunda görüldüğü gibi karşı olgusallık /koşul/ ulamında ve /istek/ ulamında da ortaya çıkabilir. Bybee ve diğerlerinin karşı olgusallığı bilgisel kiplikler ulamında tartışmasının temel nedeni bu tür ifadelerin aynı zamanda /varsayım/ da işaretlemesidir. Gerçekleşmemiş olduğu için “karşıt gerçeklik” bildiren bu tür karşı olgusallık ifadeleri aynı zamanda öznellik alanındadır. Çünkü konuşucunun /varsayım/ ulamında tutumunu, gerçekleşmemiş isteklerini ve kimi zaman bu isteklerin gerçekleşmemesine ilişkin örtük bir /pişmanlık/ ile duygusal bir tutum da bildirebilir.

Bybee ve diğerleri'nin (1994) son sınıfı yan tümce kipliğidir.

“Son olarak Bybee yan tümce kipinden söz eder. Örneğin {-A rağmen} yapısı gibi ödünleyici (concessive) ve {-sIn diye} yapısı gibi amaca yönelik (purposive) bağlamaların kullanıldığı tümceciklerde olduğu gibi. Konuşucuya yönelik (speaker oriented) ve bilgisel kipliği ifade etmek için kullanılan aynı biçimler belli yan tümce türlerinde eylemi belirtmek için de kullanılır.” (Öztürk, 2012, s. 45)

Bybee ve diğerlerinin (1994) belirlediği yan tümce kipliği aslında İngilizcedeki “I suggested that”, “so that” gibi İngilizcede yan tümce görevinde kullanılan ifadeleri kapsar. Türkçede ise bu ifadeler “öner-” gibi öznel eylemler ya da “-DIĞI için”, “nedeniyle”, “-sIn diye” gibi neden-sonuç bildiren yapılarla işaretlenebilir. Aynı zamanda Öztürk'ün (2012) belirttiği ve yukarıda aktarıldığı üzere “-A rağmen” gibi “sınırlama içeren sözcükler” (concessive) de bu kiplik sınıfındadır. 1. Öznellik bölümünde söz edildiği gibi Traugott (2010) sınırlama içeren sözcükleri öznellik alanında değerlendirmiştir. Smith'in (2003) de yazarın/konuşucunun önermeler arasındaki tutumunu gösterdiği bağlaçların öznel olduğunu belirttiği 1. Öznellik bölümünde aktarılmıştı. Bybee ve diğerlerinin (1994) “yan tümce kipliği” olarak belirlediği ulam bağlama göre değişmekle

birlikte konuşucunun önermeye ilişkin ve hatta iki önerme arasındaki değerlendirilmesini illettiği için öznelliğin alanındadır.

21.

- (a) Açıkça konuşmak icap ederse, yengemler bile, bütün iyi kalpliliklerine rağmen çok basittirler. (CARF, s. 51)
- (b) Ama konuşabilecek halde değildi; zangır zangır titriyor, bir şeyler kekeliyordu. Toparlanсын diye, ona biraz konyak içireyim dedim. (BDA, s. 235)
- (c) Reşat Nuri'nin sana bir romanını tavsiye edeyim, onu oku: Yeşil Gece. (CMFM, s. 14)

21(a)da konuşucunun iki önerme arasında zıtlık ilişkisi kurması bu iki önermeye ve bu önermelerin arasındaki ilişkiyle ilgili konuşucunun değerlendirmesi bulunur. Konuşucu “iyi kalpli olmak” ve “basit olmak” arasında bir zıtlık ilişkisi kurarak ikinci önermenin “istenmeyen” bir durum olduğunu da gösterir. Bir kişinin iyi kalpli olması ama “basit” olmasının birbirine zıt durumlar olduğunun işaretlenmesi konuşucunun öznel değerlendirmesidir. Ayrıca bu zıtlık ile konuşucunun “basit olmak” durumuna ilişkin tutumunu (istenmeyen) da görebiliriz.

21(b)de konuşucunun sözcemele anında uzamda bulunan başka bir kişinin “toparlanmasını” istediğini ve bu isteğini gerçekleştirmek amacı için yaptıklarını gösteren “-sIn diye” ifadesi de konuşucunun isteklerini, amaçlarını gösterdiği için öznelliğin alanındadır.

Son olarak yukarıda belirttiğimiz gibi, Bybee ve diğerlerinin (1994) yan tümce kipliği olarak değerlendirdiği “I suggested that” gibi kalıplar Türkçede “Tavsiye ediyorum ki (...)” gibi ifadelerle pek sık kullanılmaz. Bunun yerine örnek 21(c)deki gibi kiplik eylemler, öznel eylemlerin tümcede çeşitli kiplik işaretleyicileri (-AyIm) ile çekimlenerek daha yaygın kullanılır. Konuşucunun önerisini ve isteğini gösterdiği için Bybee ve diğerlerine göre (1994) kılıcıya yönelik kiplikler ulamında değerlendirilir.

Bybee ve diğerlerinin (1994) kiplik sınıflandırması günümüz çalışmalarına göre güncelliğini yitirse de yükümlülük kipliğinin öznel olduğu değerlendirilmesi ve yan tümce kipliği tanımı ile önermeler arasındaki bağın kurulduğu ifadeleri de kiplik ulamında değerlendirmeleri kiplik çalışmaları için temel oluşturmuştur ve bu çalışma için

önemlidir. Yukarıda yapılan incelemeler ile sınıflandırmak için her ulamın özneliğinin alanında olduğu ama öznellik derecelerinin değişebileceği görülebilir.

2.1.1.2. Palmer'ın Kiplik Sınıflandırması

Palmer (2001) kiplikleri temel olarak iki başlık altında değerlendirir: Önermesel Kiplik ve Eylem Kipliği. Konuşucunun gerçeklik durumuna ya da önermeye olan yaklaşımını ya da doğruluk değerini yansıtan bilgisel ve tanıtısal kipliği önermesel kiplik altında; gerçekleşmemiş fakat gerçekleşmesi sadece olası olan durumları bildiren yükümlülük ve devingen kiplikleri ise eylem kipliği başlığı altında değerlendirir ve tüm kiplik ulamlarını aşağıdaki gibi belirler:

“Önermesel Kiplik (Propositional Modality)

Bilgisel (Epistemic)

Kurgusal (speculative)

Çıkarımsal (deductive)

Varsayımsal (assumptive)

Tanıtsal (Evidential)

Aktarılan (Reported): Aktarılan (1. elden), Aktarılan (2. elden), Aktarılan (genel dünya bilgisi)

Duyuşsal (Sensory): Görsel, Görsel olmayan, İşitsel

Eylem Kipliği (Event Modality)

Yükümlülük (deontic)

İzin (permissive)

Zorunluluk (obligative)

Yükümleyici (commisive)

Devingen (dynamic)

Yeterlilik (abilitive)

Gönüllülük (volitive)” (Palmer, 2001, s. 22)

Bilgisel kiplik Palmer'e (2013:50-51) göre diğer kipliklerden en kolay şekilde ayrılabilen kipliktir ve dilsel işaretleyicilerden olasılık ile gerekliliği kapsar.

Palmer bilgisel kipliklerde bu ayrımı aşağıdaki şekilya göre yapmaktadır:

“Olası bir çıkarım/yargı   Kurgusal

Tek olası çıkarım/yargı   Çıkarımsal

Mantıksal bir çıkarım

Varsayımsal” (Palmer, 2001, s. 6)

22.

- (a) Ayşe evde olabilir. (Kurgusal)
- (b) Işıkları açık, Ayşe evde olmalı. (Çıkarımsal)
- (c) Saat altı. Ayşe bu saate evdedir. (Varsayımsal)

Palmer (2013, s. 7) Lyons’a (1977, s. 792) atıfta bulunarak “bilgisel kipliklerin genellikle, belki de her zaman, Lyons’un adlandırdığı gibi “*öznel*” olduğunu; doğrulanabilir, nesnel bilgi ile ilgili olmadığını belirtir. Yukarıdaki örnek grubundaki tüm sözcükler konuşucunun önermeye ilişkin tutumunu yansıttığı için öznel dir.

Palmer (2001) dil tipolojileri kapsamında yaptığı kiplik çalışmasında araştırmacı, bilgisel ve tanıtısal kipliği birbiriyle karşılaştırarak tanımlar.

“[...] bilgisel kiplik, konuşucunun önermedeki gerçeklik durumu hakkındaki yargısını ifade ederken, tanıtısal kiplikte konuşucu gerçeklik durumu için kanıtları olduğunu belirtir.” (Palmer, 2001, s. 8)

23.

- (a) Ali ile az önce telefonda konuştum. Yoldaymış, geliyormuş. (Aktarılan -1. elden)
- (b) Duydum ki Ali bu hafta sonu buraya gelecekmiş. (Aktarılan-2. elden)
- (c) Bu bölgeye özel yiyeceklerin her birinin ortaya çıkış hikâyesi varmış. (Aktarılan-Genel Dünya Bilgisi)
- (d) Gördün mü? Şu köşedeki bina yıkılmış. (Duyuşsal-Görsel)
- (e) Hava çok soğukmuş. (İç mekândan dışarıya çıkan bir konuşucu) (Duyuşsal-görsel olmayan)
- (f) Mutfaktan sesler geliyor. Belli ki annem uyanmış. (Duyuşsal-İşitsel)

Palmer bu tanıtısal türleri için özel işaretleyicileri olan dilleri ele alarak örnekler verir. Türkçede her farklı alt ulam için özel bir işaretleyici olmasa da 23. örnek grubunda görülebileceği gibi bağlam aracılığı ile benzer işaretleyiciler bu alt ulamların göstericileri olabilir.

Palmer'ın eylem kiplikleri altında değerlendirdiği Yükümlülük ve Devingen kiplikler arasındaki temel fark yükümlülük kipliğinde koşullanma durumu dışarı kaynaklıyken, devingen kipliklerde içsel kaynaklıdır. (Palmer, 2001, s. 9) Yani yükümlülük kipliği zorunluluk ve izin anlamları, devingen kiplik ise yeterlilik ve gönüllülük yani istek anlamları taşır.

24.

- (a) Ayşe bu akşam dışarı çıkabilir. (İzin) (Yükümlülük Kipliği)
- (b) Ayşe bu akşam eve erken gelmek zorunda. (Zorunluluk) (Yükümlülük Kipliği)
- (c) Ayşe Fransızca konuşabilir. (Yeterlilik) (Devingen Kiplik)
- (d) Ayşe bu konuda sana yardım eder. (Gönüllülük/İsteklilik) (Devingen Kiplik)

/İsteklilik/ 24(e)de-(V)r/-mAz biçimbirimi ile işaretlenmiştir. Türkçede isteklilik bildirme anlamını karşılayan farklı gösterimler vardır ve bağlam ile birleşince Türkçedeki isteklilik bildirimi oldukça çeşitlenebilir.

Rentzch (2013) de Türkçede /istek/ ulamının farklı işaretlemeleri olduğunu vurgular. /İstek/ ulamını katılımcı içi ve katılımcı dışı olmak üzere ikiye ayırır. Örneğin /-mAk iste-/ yapısının katılımcı içi, /-mAsI+iyelik iste-/ yapısının ise katılımcı dışı olduğunu belirtir. Fakat her iki yapı da Türkçede istekliliği işaretler. Ayrıca emir kipinin de bağlama bağlı olarak istek işaretleyebileceğini örnek ile gösterir:

“Haydi baba kalk gidelim.

(Atay 1972: 518)

→ BenK seninM kalkmanıO istiyorum.

<İstek>

(...)

Şeytan çık şunun kolundan da, tepetaklak yuvarlansın merdivenlerden diyor.

(Ümit 2003: 107)

→ V (katılımcı), Ö'nün (özne) merdivenlerden yuvarlanmasınıO ister.

<İstek>” (Rentzch, 2013:148-149)

Aslan Demir (2008) de /istek/ bildirimi kipliğin de dahil olduğu geniş bir anlambilimsel ulam olarak değerlendirir ve Türkçede istekliliğin çeşitli biçimbirimler, sözlüksel işaretleyiciler (kiplik yüklemeleri, belirteçleri, vb.) ve sözdizimsel işaretleyiciler ile gösterilebileceğini belirler.

25.

- (a) İstanbul'a öyle gelmek istiyorum ki, bu adeta benim için beraat olacak! Hem gelirsem bir hafta on beş gün filan kalırım ve sen beni her gün görmeye gelirsin. Olmaz mı? (NİP, s. 27)
- (b) Tek arzum seni tekrar görebilmekten ibaret. Buna nasıl muvaffak olabileceğim, bilmiyorum. Ankara'ya dönmek herhalde biraz güç. Sen bir aralık İstanbul'a gelemez misin? “(YSA, s. 37)
- (c) Siz nikâh dairesine, perşembe günü için kaydettiriniz. Saatini siz kararlaştırınız, yalnız mümkün mertebe تنها bir zaman olsun, onun için öğleden evvel bana daha muvafık gibi geliyor. (Sabahattin Ali, s. 47)

25. örnek grubundaki her bir söylemde konuşucunun istekliliğini gösteren işaretleyiciler bulunmaktadır. Örneğin 25(a)da bu isteklilik öncelikle “istiyorum” sözcüğü ile sözcükleşmiştir. Ayrıca “öyle” ve “ki” sözcükleri ile bu /isteklilik/ güçlendirilmiştir. Ayrıca “sen beni her gün görmeye gelirsin” sözcüğü ile konuşucu yine alıcıya yönelik bir /isteğini/ iletmektedir. Konuşucu alıcıdan “kendisini her gün görmeye gelmesini” istemektedir ve bunu –(V)e biçimbirimini ikinci kişi ile kullanarak göstermiştir. “Olmaz mı?” sözcüğü ile de bu alıcıya bu isteğini gerçekleştirip gerçekleştirilmeyeceğini sormaktadır.

25(b)de konuşucu isteğini “Tek arzum” sözcüğü ile iletmektedir. Görüldüğü gibi hem “iste-” eylemi hem de yakınanlamlısı “arzu” sözcüğü konuşucunun isteklerini işaretleyebilir. Ayrıca “Sen bir aralık İstanbul'a gelemez misin?” sözcüğünde /rica/ ulamında konuşucu yine aslında alıcıya yönelik bir /istek/ iletmektedir.

25(c)de de –(y)InIz biçimbirimi ile konuşucu alıcıdan /beklentisini/, /isteğini/ iletmiştir. Ayrıca “tenha bir zaman olsun” sözcüğünde de konuşucu alıcının “tenha bir zaman” seçmesini istediğini belirtmektedir.

Kısacası 25. örnek grubundan da görülebileceği ve Rentzch (2013) ve Aslan Demir'in (2008) de belirttiği gibi Türkçede konuşucunun /istekliliğini/ işaretleyebileceği biçimbirimsel, sözlükbirimsel olmak üzere çeşitli araçlar bulunmaktadır.

Palmer (2013, s. 10) kiplik öznellik ilişkisini Lyons'un (1977, s. 452) konuşucunun fikrini ya da tutumunu bildiren ifadeleri öznel kabul ederek değerlendirir ve İngilizcede özellikle

Bilgisel Kiplik ve Yükümlülük Kipliğinin öznel olduğunu ifade eder. Fakat bu değerlendirmenin yalnızca bu kiplik ifadelerinin sözedimler gibi edimsel sayıldığı durumlarda geçerli olduğunu belirtir. Yükümlülük kipliği konuşucunun izin verdiği ya da zorunluluk bildirdiği, bilgisel kiplik ise konuşucunun önermenin doğruluğuna dair yargı bildirdiği ifadeler olarak tanımlandığından bu ifadeler edimsel dolayısıyla öznelidir.

Palmer (2001) Yükümlülük Kipliği ve öznellik ilişkisini başka bir açıdan da tartışır. Genellikle /izin/ ve /zorunluluk/ ulamlarının işaretlendiği yükümlülük kipliklerinin konuşucu kaynaklı olduğunu söyleyen Palmer (2001, s. 75) buna rağmen yükümlülük kipliğinin her zaman öznel olmayabileceğini belirtir. Palmer (2001, s. 75) “Burada sigara içebilirsiniz.” ve “Tapınağa girmeden ayakkabılarınızı çıkarmalısınız.” gibi ifadelerde konuşucunun dahil olmadığını fakat genellikle konuşucunun söz konusu /izin/ ve /zorunluluğa/ katıldığına ilişkin bir sezdirim bulunduğunu söyler.

Bizce Palmer’ın belirlediği konuşucunun dahil olmadığı /izin/ ve /zorunluluk/ ulamları sorumlu kaynağın açıkça bilinmediği, belli olmadığı ifadelerdir. Özellikle kamusal alanlardaki uyarı, izin, yasaklama bildiren yazılı levhalar; sesli ve tekrar eden uyarılar bu bağlamda değerlendirilebilir. Nitekim yukarıda aktarılan Palmer’ın verdiği örnekler de kamusal alanda verilen bir izni (Burada sigara içebilirsiniz.) ya da zorunluluğu (Tapınağa girmeden ayakkabılarınızı çıkarmalısınız.) iletiyor gibi görünmektedir. Sorumlu kaynağın bulunmadığı bu tür ifadeler öznellik dışıdır. Sorumlu kaynağın belirlenebildiği ve konuşucunun yükümleyici olduğu, /izin/ ve /zorunluluk/ ulamlarının kaynağı olduğu ifadeler ise özneliğin alanındadır.

2.1.1.3. Lyons’un Kiplik Sınıflandırması

Lyons (1977, s. 797) mantıkçıların kiplik anlayışına yakın bir sınıflandırma ve değerlendirme yapar. Zorunluluk ve olasılık kipliklerdeki temel anlam farkıdır. Önermenin gerekli ya da olası doğruluğunu gösteren aletik kiplikten (doğruluk kipliği) söz ederek zorunluluk ve olasılık gösteren diğer iki tür olarak yükümlülük kipliklerini ve bilgisel kipliği sınıflandırır. Bilgisel kiplik için şu tanımı yapar: “Konuşucunun önermenin doğruluğuna olan bağlılığını dilsel ya da dil ötesi, vurgu, tonlama, ezgi gibi bürünsel bir şekilde açıkça belirttiği her sözce bilgisel kiplik ya da kipleşmiş sözcüddir.”

(Lyons, 1977, s. 797) Aynı zamanda Lyons'a göre iki tür bilgisel kiplik vardır: Öznel ve nesnel. (1977, s. 797) Bilgisel kiplik taşıyan bir önerme eğer kanıtı dayalıysa ve bağlam aracılığı ile bu kanıtın varlığı biliniyorsa nesnel bilgisel kiplik olarak tanımlanabilir. (Lyons, 1977, s. 798)

Lyons (1977, s. 798) “Alfred may be unmarried. (Alfred evli olmayabilir.)” tümcesinden yola çıkarak Alfred'in otuzu evli olmayan doksan kişilik bir grupta olduğu ve kimin evli olup olmadığı belli olmadığı bilgisiyle değerlendirildiğinde tümcenin nesnel bir gerçeklik olduğunu belirtir. Bu ve benzeri durumların dışında aynı tümce öznel olarak değerlendirilir.

Renzhi (2004) Lyons'un bilgisel kipliklerde yaptığı öznellik / nesnellik ayrımına karşı çıkarak bilgisel kipliklerin “gerçeklerden çok görüşlerle” ilgili olmasının nesnel bir değerlendirmeye yer bırakmayacağını belirtir. Lyons'un “Alfred evli olmayabilir.” örneğinde konuşucunun Alfred'in evli olmadığına dair eğilimini, tercihini ya da çıkarımını aktardığı için şüpheli bir yargı içerdiğini ve bu sebeple öznel olduğunu belirtir. Lyons'un nesnellik yorumunun aletik kiplik (doğruluk kipliği) ile ilgili olabileceğini ve ancak doğruluk kipliğinde nesnellik değerlendirilmesinin yapılabileceğini belirtir. Kısacası tüm bilgisel kipliklerin öznel olduğunu ifade eder.

Renzhi'nin (2004) değerlendirmesine katılarak bu çalışmada tüm bilgisel kipliklerin öznel olduğunu varsayıyoruz. Nitekim kanıtın matematiksel bir doğruluk, kesinlik sağladığı bir bağlamın yaratılmasının doğal dilde pek mümkün olmadığını düşünüyoruz. Öte yandan Renzhi'nin yorumu ile Lyons'un nesnellik değerlendirmesinin aletik kiplik (doğruluk kipliği) ile ilgili olduğu durumlarda öznellik dışı değerlendirmesi yapılabilir.

26.

- (a) İki iki daha dört eder.
- (b) Dikdörtgen yuvarlak olamaz.
- (c) Balıklar karada nefes alamaz.

26. örnek grubunda kanıtın temelinin bilimsel bilgi olduğu ve bilimsel geçerliliği olan bilgilerin ifade edildiği tümceler, başka bir deyişle genel-geçer doğruluğu olan tümceler aletik kiplik bağlamında değerlendirilebilir. Konuşucunun tutumu, değerlendirmesi, yargısı bulunmadığı için bu tür ifadeler öznellik dışıdır. Elbette bağlama ve o dile özgü

öznellik derecesine göre bu değerlendirme değişebilir. Söz gelimi 26(a) alıcıya “yaptıklarının sonuçlarına katlanmak zorundasın” gibi bir sezdirim iletmek amacıyla kullanılabilir ve bu durumda öznelğin alanına girebilir. Bu tür özel bağlamlar dışında konuşucu bilimsel dayanağı olmayan genel-geçer bilgileri de tutumunu söyleme dahil etmeden aktarabilir. Bu tür ifadelerde de genelleme kipliği olarak değerlendirilir ve yine öznellik dışıdır.

27.

- (a) Türkler çok sıcakkanlıdır.
- (b) Tavşanlar hızlı koşar.
- (c) Almanlar çok bira içer.

Bir gruba, cinse, türe özgü genellemelerin aktarıldığı 27. örnek grubundaki ifadeler genelleme kipliğinin alanındadır. Bu tür ifadeler aynı zamanda 27(a) ve (c)deki gibi Arşiv alanında “klişelerin” aktarıldığı ifadeler de olabilir. 1. Öznellik bölümünde belirtildiği gibi Arşiv Ö1 alanındaki öznellik ile ilgilidir ve konuşucu öznelğini yansıtmaz. Fakat yine bağlamın önemine vurgu yapmakta fayda vardır. 27(a)nın Türkiye seyahatinde kendisine sık sık kaba, soğuk davranıldığını anlatan bir konuşucu tarafından iletiildiği bir durumda tersinleme (ironi) ortaya çıkar ve bu ifade öznelğin alanında değerlendirilir. Genelleme Kipliğinin öznellik ile ilişkisi bu çalışmada bu kipliği işaretleyen biçimbirimler ile ayrıntılı inceleneceği için¹⁵ burada Lyons’un bilgisel kiplikler ile ilgili öznellik/nesnellik yorumunun doğruluk kipliğinin yanı sıra genelleme kipliği ile de ilgili olabileceğini aktarmakla yetineceğiz.

Lyons’un bilgisel kiplik üzerinden öznellik değerlendirmesi farklı dilbilimcilerin de ilgisini çekmiş (Nuyts, 2001; Herslund, 2006; Coates, 2003; vb.) ve öznellik çalışmalarında da değerlendirilmiştir. Lyons’un bilgisel kiplikteki öznellik tanımı tanıtısallıkla doğrudan ilgilidir ve kanıtın derecesinin önemini ortaya çıkarır. Bağlama bağlı olarak kanıtın varlığından alıcının haberi olması olasılığını da ortaya çıkarır ve bu bakımdan öznellik değerlendirmesini doğrudan bağlam ile ilişkilendirmiş olur.

Lyons’un (1977, s. 823) diğer bir başlığı olan yükümlülük kipliği de /zorunluluk/ ve /izin/ kavramlarını içerir.

¹⁵ Bkz. 3.3 -(V)r / -mAz biçimbirimi

Lyons'un bilgisel kiplikler üzerinden öznellik kavramını tartışması ve kanıtın niteliğine göre sistemli bir öznellik alanı belirlemesi oldukça önemlidir. Nitekim Lyons'un bu saptamasından sonra kiplikler ve öznellik üzerine pek çok araştırmacı da tartışmış ve özneliliğin çerçevesini çizmeye çalışmıştır. Yaptığımız çalışma için de Lyons'un saptamaları bu bakımdan önemlidir. Fakat Lyons'un kiplik sınıflaması güncelliğini yitirmiş ve ardından gelen pek çok araştırmacı daha geniş sınıflandırmalar yapmıştır. Bu nedenle Lyons'un sınıflandırmasına ilişkin ayrıntılı bilgi verilmeyecektir.

2.1.1.4. Coates'un Kiplik Sınıflandırması

Coates (1980, s. 24) kiplikleri öncelikle çokanlamlı (polysemy) ve tek anlamlı (monosemy) olarak sınıflandırmak gerektiğini belirtir. İngilizcede yer alan "can" yardımcı fiilinin hem yeterlilik hem de olasılık bildirmesi gibi bazı kiplik belirticileri çok anlamlı olabilirler. Türkçede yer alan -(y)Abil biçimimizi de benzer şekilde /yeterlilik/, /izin/, /olasılık/, /rica/ anlamları taşır.

28.

- (a) Ali iyi derecede İngilizce konuşabilir. /Yeterlilik/
- (b) Çıkabilirsiniz. /İzin/
- (c) Girebilir miyim? /İzin/
- (d) Bana yardım edebilir misiniz? /Rica/
- (e) Bu akşam Ali de gelebilir. /Olasılık/

Coates'un ayrımı Türkçe kiplikleri sınıflandırmada yararlı olacaktır. Türkçedeki pek çok kiplik belirticisi bağlama göre farklı anlamlar taşıyabilmektedir ve bu sebeple aynı biçimimiz farklı kiplik başlıkları altında değerlendirilebilir.

Emeksiz (2008) Türkçedeki kiplik türlerinde çok anlamlılığı gösterir.

"Pek çok dilde olduğu gibi Türkçede de -Abil, -Ar, -mİş, -mAlI, -AcAk kip biçimleri tümcede hem bilgisel hem de yükümlülük kipliklerini işaretler.

1. Emrah yarın gidebilir.

(1) iki eklenti taşımaktadır: 'Emrah'ın yarın gitmesine izin veriyorum.' eklentisi yükümlülük kipliğini (deontic modality) işaretler ve izin verme işlevini yerine getirir. 'Emrah'ın bu işi yapabilme kapasitesi/olasılığı var.' eklentisi ise bilgiseldir (epistemic) ve olasılık gösterir." (Emeksiz, 2008, s. 55)

Emeksiz (2008) -mAll yükümlülük kipliğinin hem önerme hem de zorunluluk bildirebildiğini de belirtir. Yani bir kiplik türünün de iki farklı anlam taşıyabileceğini açıklar. Çokanlamlı durumlar için alan yazının edimbilimsel yaklaştığını ve bağlama bağlı yorum yapmak gerektiğini de ekler. Çokanlamlı kipliklerde bağlama bağlı yorumlanan kiplik ulamı söylemin öznellik derecesini de etkileyecektir. Emeksiz'in (2008) de belirttiği gibi -mAll ve -(y)Abil biçimbirimleri hem bilgisel kiplik hem de yükümlülük kipliği işaretleyebilir. Bu biçimbirimlerin bilgisel kiplik işaretlediği söylemlerde /varsayım/, /olasılık/ ulamları bulunacağından ve kantın yeterlilik derecesi düşeceğinden söylemin öznellik derecesi artacaktır.

29.

- (a) Ahmet yarına kadar eşyalarını toplamalı. /Yükümlülük/
- (b) Ahmet şu anda yolda olmalı. /Yükümlülük/, / Bilgisel/
- (c) Ahmet de bizimle gelmeli. /Yükümlülük/, / İstek/
- (d) Ahmet bu akşam arkadaşlarıyla dışarı çıkabilir. /İzin /, /Olasılık/

Örnek 29(a) yükümlülük kipliğine daha yakın bir anlam taşırken örnek 29(b) konuşucunun Ahmet'in sözceleme anında bulunduğu durum ile ilgili tahminini de gösterebilir. Bu durumda bilgisel kiplik ulamında değerlendirilir. -mAll biçimbirimin örnek 29(b)deki gibi bilgisel kiplik işaretlediği durumlarda ise öznellik değeri yüksektir. Örnek 29(c)de ise konuşucu aynı biçimbirim yükümlülük kipliği işaretleyebileceği gibi konuşucunun /istekliliğini/ de bildirebilir. Örnek 29(c)

1. /Ahmet'in bizimle gelmesi gerekli./
2. /Ahmet'in bizimle gelmesi zorunlu./
3. /Bana sorarsanız Ahmet'in bizimle gelmesi iyi olur. /
4. /Ben Ahmet'in bizimle gelmesini istiyorum./

anlamlarını taşıyabilir. Bu durumda bağlama bağlı olarak değişen gönderimlere sahip olduğu için -mAll biçimbirimi çokanlamlı kiplik işaretleyebilmektedir. Benzer bir yorum örnek 29(d) tümcesi için de yapılabilir. Söz konusu tümce

1. /Ahmet'in arkadaşları ile dışarı çıkmasına izin veriyorum./
2. /Ahmet'in bu akşam arkadaşları ile dışarı çıkma olasılığı var./

anlamalarını taşıyabilir. /İzin/ anlamı içeren ilk yorum yükümlülük kipliği; /olasılık/ anlamı içeren ikinci yorum ise bilgisel kipliktir. İkinci yorum konuşucunun kanıtı olan güvenin azlığını, kanıtın yetersizliğini ya da konuşucunun varsayımını gösterdiği için daha öznelir. -Abil biçimbirimi de -mAlli biçimbirimine benzer bir şekilde çok anlamlı kipliktir ve bağlama bağlı olarak kiplik türü ve buna bağlı olarak öznellik derecesi değişebilir.

Coates, çokanlamlı ve tekanlamlı kiplik ayrımının dışında da kiplik tanımlamaları ve ayrımları yapmıştır. Coates'a göre (2003, s. 331) bilgisel kiplikler konuşucunun önermeye olan güvenini ya da güvensizliğini göstermek için sözcesinde kullandığı dilbilimsel işaretleyicilerdir. Araştırmacı, Lyons'un ortaya koyduğu öznel bilgisel kipliğin varlığını da kabul eder ve bu kavramı tanımlar: "Günlük konuşmada bilgisel kiplik nesnel bir gerçekliği iletmek için değil konuşucunun önermeye karşı tavrını iletmek için kullanılır." Bilgisel kipliklerin güvenden şüpheye kadar geniş bir aralıkta konuşucunun tavrını belirtebileceğini bilmenin de önemli olduğunu ekler.

Coates, (1980, s. 24) kök kiplik kavramından da söz eder ve bilgisel kiplikten ayrılması gerektiğini ileri sürer. Kök kipliğin genelde yükümlülük kipliği (/izin/ ve /zorunluluk/) ile ilişkilendirildiğini de söyler. Fakat iki tür olasılık ve gereklilikten bahsetmek gerektiğini ve bunları da kök / bilgisel olarak ayırmak gerektiğini belirtir. Coates'a göre (1980) Kök kiplikteki olasılık izin verme anlamına daha çok yaklaşırken bilgisel kiplikteki olasılık sadece varsayım anlamı ile sınırlıdır. Kök kiplikteki gereklilik zorunluluğa daha yakın bir anlam taşıyabilir, bilgisel kiplik ise gereklilik anlamı ile sınırlıdır.

30.

- (a) Çıkabilirsiniz. /Çıkmanıza izin veriyorum./ (Kök Kiplik)
- (b) İşlerimiz biterse erken çıkabiliriz. /Erken çıkma olasılığımız var./ (Bilgisel Kiplik)
- (c) Kapalı alanlarda sigara içmemelisiniz. /Kapalı alanlarda sigara içmeme zorunluluğunuz var./ (Kök Kiplik)
- (d) İstanbul'a gelmişken Topkapı Sarayını da görmelisiniz. /Topkapı Sarayını görmeyi öneririm./ (Yükümlülük kipliği)

30. örnek grubu da öznellik değerlendirmesi açısından 29. örnek grubuna benzer bir şekilde değerlendirilebilir. Coates'in kök kiplik olarak değerlendirdiği zorunluluk ve izin anlamları taşıyan 30(a) ve 30(c)deki öznellik derecesi, olasılık anlamı taşıyan ve Coates'ın bilgisel kiplik olarak tanımladığı 30(b)'ye göre daha az öznel. Örnek 30(d) ise zorunluluktan çok öneri anlamı taşımaktadır ama gerekliliğin kapsamında olduğu için yine yükümlülük kipliği ulamında değerlendirilir. Öznellik derecesi 30(b)'ye göre daha düşük, fakat 30(a) ve 30(c)'den daha yüksektir.

Yükümlülük kipliğinin öznellik değeri Bybee ve diğerleri (1994) ve Palmer (2001) tarafından tartışılmış ve bu çalışmada da aktarılmıştır. Yükümlülük kipliği öznellik ile daha çok sözedim durumunda ve konuşucunun alıcıya yönelik /izin/ ya da /zorunluluk/ ulamlarını yarattığı durumlarla ilişkilendirilmektedir. Öte yandan bilgisel kiplikler pek çok araştırmacı tarafından (Lyons,1977; Coates, 1980; Palmer, 2001; Bybee ve diğerleri, 1994; Nuyts, 2006; Renzhi, 2004) öznellik ile doğrudan ilişkili kabul edilmektedir. Bilgisel kiplikler konuşucunun önermeye olan bağlılığını, kimi zaman değerlendirmesini ve/veya tutumunu içerdiği için öznellik derecesi en yüksek kipliklerdendir. Bu açıdan yükümlülük kipliğinden daha öznel kabul edilmelidir. 30. örnek grubundaki öznellik değerlendirmesi de bu yaklaşım ile yapılmıştır.

2.1.1.5. Nuyts'ın Kiplik Sınıflandırması

Nuyts, (2006, s. 12) Coates'un (1980) belirlediği kök kipliğinin aslında bilgisel kiplik ile eş değer olduğunu savunur ve bu ayrımı kendi sınıflandırmasında kullanmaz. Nuyts geleneksel kiplik sınıflandırmalarını üç başlık altında tartışır: "Devingen Kiplik, Yükümlülük Kipliği, Bilgisel Kiplik (+,-Tanıtsallık)".

Devingen kiplik temel olarak tümcede yer alan öznenin ya da katılımcının kapasitesini/yeterliliğini bildirir. Fakat Nuyts'a göre devingen kiplik daha karmaşık anlamsal alanlara da sahip olabilir.

31.

“(a) John can cook fabulously. (John harika yemek yapabilir.)

(b) John is able to come to the party tomorrow after all. (John sonuçta/her şeye rağmen yarın partiye gelebiliyor.)

(c) The table has been dismantled, so that it can be transported more easily. (Daha kolay taşınabilsin diye masa demonte edildi.)” (Nuyts, 2006, s. 7)

Nuyts’a göre devingen kiplik örnek 31(a)da olduğu gibi tümcenin katılımcısına ait içsel bir yeterliliği bildirebilir. Aynı zamanda örnek 31(b) ve 31(c) de olduğu gibi katılımcının/örtülü katılımcının yeterliliği şartlara bağlı olarak ortaya çıkabilir ya da belirlenebilir. 31(b) de katılımcının yeterliliğinin belirleyen şartlar örtülüken 31(c)de yeterliliği taşıyan dilbilgisel bir özne yerine örtülü bir katılımcı vardır. Yani, 31(b)deki “after all (sonuçta/her şeye rağmen)” sözcüğü belirli zorlu şartların varlığına işaret eder. Örnek 31(c) de ise tümce edilgen de olsa örtülü olarak “masayı taşıyabilecek olan” bir katılımcının varlığı söz konusudur ve bu katılımcının “masayı daha kolay taşıyabilme” yeterliliği “masanın demonte edilmesi” durumuyla doğrudan ilgilidir.

Nuyts (2006, s. 8) bağlama bağlı olarak yukarıda aktarılan okumaların da değişebileceğinin altını çizer. 31(a)ya “karısının ona gerekli talimatları verdiği düşünülürse” sözcüğü eklendiğinde anlam içsel bir yeterlilik değil şartlara bağlı bir yeterliliğe değişir. Çünkü artık John’un yemek yapabilme yeterliliği karısının ona aktardığı bilgiler ile ilgilidir ve içsel kaynaklı bir yetenek söz konusu değildir.

Yükümlülük kipliğinin geleneksel olarak /izin/ ve /zorunluluk/ ulamlarında kullanıldığını aktaran Nuyts (2006, s. 9) bu tanımlamayı oldukça dar ve hatta bazı durumlarda talihsiz bulur. Daha geniş ve genel anlamı ile yükümlülük kipini şöyle tanımlar: “Her zaman olmasa da genellikle konuşucunun adına, sözcede ifade edilen olgusal duruma ilişkin ahlakî istenilebilirliğin (moral desirability) derecesinin belirtisi.” (Nuyts, 2006, s. 9) Bu tanımdaki “derece” kavramının altını çizen Nuyts, ahlakî kavramının da değerlendirmeden sorumlu kişinin “etik” ölçütlerinden toplumsal kurallara kadar geniş bir anlamı olduğunu belirtir. Nuyts (2006, s. 30) etik ölçütlerindeki farkı bir mafya üyesinin herhangi bir gerçeklik durumuna ilişkin yükümlülük değerlendirmesi daha olumlu olabilirken sıradan bir bireyin aynı durum için değerlendirmesi ahlakî olarak kabul edilemez olabilir örneği ile açıklar. Bu mafya üyesi bu çelişkinin kesinlikle farkındadır. Tanımdaki derecelendirme kavramı da ahlaki gereklilikten¹⁶ istenilebilirliğe,

¹⁶ Ahlaki gereklilik kavramı felsefeden gelmektedir. Fiziksel ihtiyaç ve mantıksal gereklilikten farklı olarak bireyin sebeplere ve güdülere bağlı olarak geliştirdiği istemidir. bkz. Son erişim tarihi 15.04.2022 (https://www.informationphilosopher.com/freedom/moral_necessity.html)

kabul edilebilirliğe ve bu durumların olumsuzlarına kadar geniş bir anlamsal alan içeren bir ölçektir.

32.

“(a) We cannot afford to lose face, so we must resolve this problem before it gets public. (Saygınlığımızı kaybetmeyi göze alamayız, bu yüzden bu sorunu halka ulaşmadan çözmek zorundayız.)

(b) (It is) Good that you solved that problem before it got into the papers. (Bu sorunu gazetelere çıkmadan çözmen iyi oldu./ İyi ki bu sorunu gazetelere çıkmadan çözdün.)

(c) You may go now. (Şimdi gidebilirsin.)

(d) I insist that you leave the room immediately. (Odayı bir an önce terk etmende ısrar ediyorum.)” (Nuys, 2006, s. 9)

Nuys aktardığı örneklerden 32(a)da kiplik eyleminin, yükümlülük kipliğinin anlamsal alanının en doğrudan anlatımı olarak belirler ve ahlakî gereklilik belirttiğini ifade eder. 32(b)deki bildirimsel ön ad (it is good) ahlakî istenilebilirlik ifadesi taşır ve diğer örneklere göre daha karmaşık bir yolla /izin/, /zorunluluk/ ya da /kısıtlama/ anlamı taşır.

Türkçede bunun gibi ifadeleri Nuys’un belirttiği açıklıkta yükümlülük kipliği altında değerlendirmek zordur. “iyi ki, iyi oldu” gibi sözcükler genellikle konuşucunun duruma ya da önermeye yönelik değerlendirmesini gösterir ve bir /kısıtlama/, /izin/ ya da /zorunluluk/ anlamı içermeyebilir ve bu durumlarda yükümlülük kipliği altında değerlendirilmez. Fakat “iyi olur”, “yerinde olur”, “iyi edersin” gibi söz öbekleri bağlama bağlı olarak benzer şekilde izin verme ya da /istek/ ve/veya /emir/ anlamı taşıyabilir. “Bu işe karışmasan iyi edersin.” gibi bir tümce bağlama göre tehdit, yasaklama ya da tavsiye anlamları içerebilir. Yani aslında Nuys’ın da belirttiği gibi kiplik anlam alanlarını keskin çizgilerle ayırmak ya da kipliği sadece sözlük anlamıyla kiplik taşıyan belirteçler, biçimbirimlerle tanımlamak yeterli olmayacaktır. Benzer biçimde tüm bu anlam alanlarının bağlama göre değişmesi söylemin öznellik derecesini de etkileyebilir. Öznelğin alanı kipliğe benzer biçimde biçimbirimler, sözcükler ile sınırlanamaz. Kiplik taşıyan tüm söylemler öznelğin alanına girse de söylemin tamamına yayılmış başka öğeler söylemin öznellik derecesini değiştirecektir.

32(c)deki tümce bir izin bildirir ve açık bir yükümlülük kipliğidir. 32(d) söz edimsel bir eylemle bir emir anlamı taşır ve bu nedenle yükümlülük kipliği olarak değerlendirilir.

/İzin/, /zorunluluk/ ve /bildirme/ ifadeleri başka bir bireyin eylemlerini ya da durumunu teşvik etmeyi ya da engelle(me)meyi bildirdiği için yükümlülük kipliği içinde ele alınır. (Nuyts,2006:9) Bu açıklama ile Nuyts,

“-Beni yalnız bırakmanı istiyorum. /Beni yalnız bırak./

-Peki seni yalnız bırakacağım.” /Olur./ (Nuyts, 2006, s. 10)

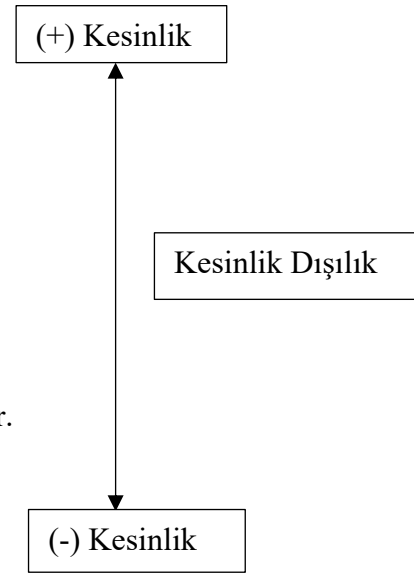
tümcelerinin de yükümlülük kipliği başlığı altında değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürer. Yukarıdaki tümcelerdeki /istek/ anlamı alıcıya bir bildirim, yönlendirme ve buna bağlı olarak bir yükümlülük içerir. Söz konusu tümce konuşucu tarafından daha keskin bir ifade ile “Beni yalnız bırak.” olarak da örtük biçimde ifade edilebilirdi. Fakat “iste-” eylemi burada konuşucun isteğinden çok bir yükümlenmeyi daha az keskin bir ifade ile iletmesiyle ilgilidir. Bu sebeple bu tür tümceler Nuyts’a göre yükümlülük kipliği altında değerlendirilmelidir.

Nuyts bilgisel kipliğin temel tanımın görece daha az tartışmalı olduğunu ileri sürerek bilgisel kipliğin anlamsal ulamını kısaca şu şekilde belirler: “... olgusal durumun mümkünlüğünün derecesi.” (Nuyts, 2006, s. 10) Yükümlülük kipliğinde olduğu gibi bilgisel kiplikte de bir derecelendirme söz konusudur. Bilgisel kipliğin ölçeği olgusal durumun gerçek olduğu mutlak kesinlikten başlar, ortada evrede bulunan (olumlu tarafta) /tahmin/, /olasılık/ ve (olumsuz tarafta) /mümkün olmama/ ile devam eder ve gerçek olmayan mutlak kesinlik ile son bulur. Yani bir duruma dair “Kesinlikle böyledir.” ve “Kesinlikle böyle değildir.” yargılarının arasında bulunan bütün değerlendirmeler, varsayımlar ve tahminlerden oluşan bir ölçek bilgisel kipliğin temelini oluşturur.

ŞEKİL 6. Kesinlik Derecelendirmesi

33.

- (a) Ahmet kesinlikle evdedir.
- (b) Ahmet büyük ihtimalle evdedir.
- (c) Ahmet herhalde evdedir.
- (d) Ahmet belki evdedir.
- (e) Ahmet evde olmayabilir.
- (f) Ahmet herhalde evde değildir.
- (g) Ahmet büyük ihtimalle evde değildir.
- (h) Ahmet kesinlikle evde değildir.

Nuyts'ın belirlediği bu derecelendirme aynı zamanda konuşucunun önermenin varsayımının gerçekleşme ihtimaline duyduğu güveni, bağlama göre önermeye ilişkin çıkarımını da içerdiği ve derecelendirdiği için doğrudan öznellik derecesi ile de ilgilidir. Konuşucunun sözcesindeki önermeye duyduğu güvenilirlik düştükçe öznellik derecesi de artacaktır. Bu durumda bilgisel kipliklerde kesinlikten kesin olmayana doğru bir derecelendirme öznellik değerinin de arttığı bir derecelendirmeyi gösterir.

Nuyts (2006, s. 11) bilgisel kiplik sistemini kiplik belirteçleri ve ön adları, kesinlik, olasılık, ihtimal, imkânsızlık, mümkün olmama gibi durumları bildiren bütün ifadelerin oluşturduğunu belirtir. Ayrıca derecelendirme içerdiği için derecelendirme ifadeleri (neredeyse kesin, muhtemelen, yüksek ihtimalle, vb.) ve hatta oran bildiren ifadeler (yüzde doksan ihtimalle, vb.) de bilgisel kiplik bildirmektedir. Nitekim yukarıdaki örnek grubunda -Dir biçim birimi de bilgisel kiplik işaretleyicisi olsa da kesinlik derecelendirmesini sağlayan bilgisel kiplik belirteçleridir.

Nuyts (2006, s. 11-12) bilgisel kiplik alt başlığını artı/eksi tanıtısal olarak belirtmiştir. Tanıtısallığı bilgisel kipliğin bir parçası olarak değerlendirir. Bazı araştırmacılar tanıtısallığı kiplik sisteminin dışında tutular da ona göre bilgisel kiplik ve tanıtısallık arasındaki yakınlık, bilgisel kipliğin, yükümlülük ve devingen kipliklerine olan yakınlığından daha fazladır. Nuyts'a göre Tanıtısallığın kanıt ile ilgili olması ve bilgisel kipliklerin de konuşucunun önermeye olan bağlılığını kanıttan yola çıkarak belirlemesi

bu iki ulamı birbiri ile iç içe bir hale getirir. Fakat yine de iki ulamın ayrı olarak değerlendirilmesi gerektiğini de belirtir.

Nuyts'ın çalışmasının en dikkat çekici yönü bir üst ulam olarak “Kiplik” başlığını sorgulamasıdır. Ona göre Kiplik tüm ulamlarıyla birlikte bir üstanlam oluşturduğu için zaman, görünüş ile eşdeğer düzeyde incelenebilecek bir ulam değildir. Anlambilimsel olarak bir tümcede kiplik göstericileri zaman ve uzamı kapsar; tersi ise mümkün değildir.

34.

“(a) Tanıtsallık ve zaman:

He is apparently planning to go to some party tomorrow.

(Belli ki/Görünen o ki yarın bir partiye gitmeyi planlıyor.)

(b) Bilgisel Kiplik ve zaman:

He'll probably leave shortly after lunch.

(Muhtemelen öğle yemeğinden kısa süre sonra ayrılacak(tır).)

(c) Yükümlülük Kipliği ve zaman:

You have to deliver the report tomorrow.

(Raporu yarın teslim etmek zorundasın.)

(d) Zaman ve uzam:

Yesterday around this time I was still in Paris.

(Dün bu saatlerde hala Paris'teydim.)

(e) Zaman ve nicel görünüş:

Your mother called more than 20 times last week.

(Annen geçen hafta 20'den fazla kez aradı.)

(f) Uzam ve nicel görünüş:

In Frankfurt they have a book fair each year.

(Frankfurt'ta her yıl bir kitap fuarı var.)

(g) Nicel ve nitel görünüş:

During the ceremony he started crying several times.

(Tören boyunca çok kez ağlamaya başladı.)” (Nuyts, 2006:19)

Nuyts, verdiği örnekler ile çeşitli tümcelerdeki zaman ve ulam göstergelerinin kipliği kapsamadığını aksine kipliğin bu göstergeleri kapsadığını açıklar. 34(a)'da Nuyts'ın tanıtsallık olarak belirlediği “apparently (Belli ki/ Görünen o ki)” sözcüğü öznenin “yarın partiye gitmeyi planlaması”nı kapsıyor; zaman göstericisi ise tanıtsallık belirticisini kapsamıyor. Konuşucunun çıkarımı sözcüleme zamanına aittir ve “yarın”da konumlanmamıştır. “Başka bir deyişle zaman belirteci tanıtsallık belirtecinin

anlambilimsel kapsamındadır, tam tersi mümkün değildir.” (Nuyts, 2006, s. 19) 34(b)’de de benzer şekilde konuşucunun tutumu sözceleme anına aittir; olasılık kapsamı “öğle yemeğinden kısa bir süre sonra” zaman belirteci ile sınırlı değildir. Benzer bir şekilde 34(c)’de alıcının zorunluluğu “yarın”a ait değildir. Sözcenin iletildiği zamandan itibaren “raporun yarın teslim edilmesi” zorunluluğu geçerlidir. Yani zorunluluğun kapsamı zaman belirtecinden daha geniştir. Benzer bir biçimde örnek 34(d)’de “Dün bu saatlerde”, “Paris’te” olma durumunu kapsamaktadır. Yine 34(d)’de yer alan “geçen hafta” zaman belirteci “20’den fazla” yı kapsamaktadır. Örnek 34(d)’deki “aramak” eyleminin kaç kez yapıldığı yani sıklığı nicel görünüştür ve sıklık belirli bir zamanda sözceleme anına göre “geçen hafta” içinde gerçekleşmiştir. Bu durumda zaman nicel görünüşü de kapsamaktadır. Örnek 34(e)’de de görüleceği gibi uzam da nicel görünüş kapsamaktadır. Nicel görünüş ve nitel görünüş arasındaki ilişkide ise sıklık nitel görünüşü kapsamaktadır. Türkçede aynı durumun biçimbirimler ve zaman belirteçleri ile sağlandığını görebiliriz. Özellikle tanıtısal/zaman ve tanıtısal/görünüş ilişkisinde tanıtısalın diğer ulamları kapsamaları biçimbirimlerin sıralaması ile de görülebilir. Ayrıca yine bilgisel kiplik ve yükümlülük kipliğinin anlamsal olarak zamanı kapsayan bir ulam olduğu aşağıdaki örnekler aracılığı ile de görülebilir.

35.

- (a) Duyduğuma göre mektepteki işlerin bu ay içinde tekrar başlayacakmış. Bu hesaba göre İstanbul'a gelsen de pek az kalabileceksin. (YSA, s. 77)
- (b) Türkçe okuyup anıyormuş ama, konuşulduğunu ilk kez duyuyormuş meğer. (BDG, s. 171)
- (c) Kaliforniya'nınki gibi sürekli bahar iklimlerini sevmediğim için, Bodrum'da mevsim değişikliklerini yaşamaktan ayrıca hoşlanırım. Kimi zaman, özellikle ocak ayında, günlerce süren soğuk yağmurlar yağabilir. (BDG, s. 37)
- (d) Diyorsun ki "Mektubunu öyle bir zamanda gönder ki elime pazartesi günü geçsin". (YSA, s. 104)

35(a)’da “duyduğuma göre” sözcüğü ve -miş biçimbirimi ile sağlanan tanıtısal -(y)AcAk biçimbirimi ile işaretlenen gelecek zaman gönderimini kapsamaktadır. Konuşucu alıcı hakkındaki “işlerin bu ay içinde tekrar başlayacak” önermesinin tamamını başka birinden duyarak bu bilgiyi edindiğini aktarır. Bu nedenle tanıtısal önermedeki gelecek zaman

gönderimini kapsar. Görüldüğü üzere biçimbirim sıralamasında da önce gelecek zaman gönderimini sağlayan -(y)AcAk biçimbirimi sonra tanıtısallık işaretleyen -mİş biçimbirimi yer almaktadır. Türkçede tanıtısallık işaretleyen -mİş biçimbirimi zaman, görünüş ve kiplik işaretleyen biçimbirimlerinden sonra gelir ve anlamsal olarak da kendinden önce gelen işaretleyicinin ulamını kapsar. Fakat zaman işaretleyicisi olduğu -mİştİ birleşiminde durum farklıdır ve artık tanıtısallık gönderimi sağlamaz. Bu birleşiminde -mİş biçimbiriminin işlevi bitmişlik görünüşü işaretlemektir. -mİştİr birleşimi için de benzer bir yorum yapılabilir. Bu birleşimde de -mİş biçimbirimi tanıtısallık işaretleyicisi değildir ve bitmişlik ve/veya geçmiş gönderimine sahiptir.¹⁷

35(b)de de tanıtısallığın sürerlik görünüşünü kapsadığını görebiliriz. Üstelik bu kez tanıtısallık belirteçleri söylemde yer almamaktadır ve tanıtısallığı sağlayan sadece -mİş biçimbirimidir. “Türkçe anlıyormuş” sözcesinde sürekliliği bulunan “anla-” eylemindeki devamlılığı -(I)yor biçimbirimi işaretler. -mİş biçimbirimi de aktarılan bilgiyi göstererek tanıtısallığı işaretler. Yine tanıtısallık ulamı “Türkçe okuyup anla-” olgu durumunun tamamını kapsayan bir ulamdır. Aynı söylemde benzer biçimde “ilk kez duyuyormuş” sözcesinde ise -(I)yor biçimbirimi görünüşten çok sözcemele anı ile eşdeğer bir zaman gönderimine sahiptir. 35(a)dakine benzer olarak tanıtısallık bu zaman gönderimini de içine alan bir ulam olarak söylemde yer alır.

35(c)de için bilgisel kiplik işaretleyen -(y)Abil biçimbiriminin “ocak ayında” zaman belirtecini kapsadığını fakat tam tersinin mümkün olmadığını söyleyebiliriz. “yağmurların yağma ihtimalinin” sadece ocak ayı için geçerli olduğu itirazına bilgisel kipliğin konuşucunun tutumu ile ilgili olduğu yanıtını verebiliriz. Konuşucunun bu ihtimali söyleminde belirtmesi, varsayımın gerçekleşmesine ilişkin değerlendirmesi sadece “ocak ayı” ile sınırlı değildir. Konuşucu sözcemele anından geçerli olmak üzere varsayım ulamını işaretler, bu varsayımının geçerli olduğu, olabileceği zaman dilimini işaretlemesi yine varsayım ulamının içindedir. Kısacası konuşucunun tutumu “ocak ayında yağmur yağma” varsayımdır. Zaman belirteci varsayıma dahildir.

35(d)de bu durumu daha açık görebiliriz. Aktarılan söylemin konuşucusunun isteği “mektubun eline geçmesi” sözcemele anından itibaren geçerlidir ve zaman belirteci

¹⁷ -mİş biçimbiriminin işaretlediği ulamlar ve öznellik ile ilişkisi hakkındaki ayrıntılı bilgi bu çalışmada 3.1 -mİş / -(y)mİş bölümünde tartışılacaktır.

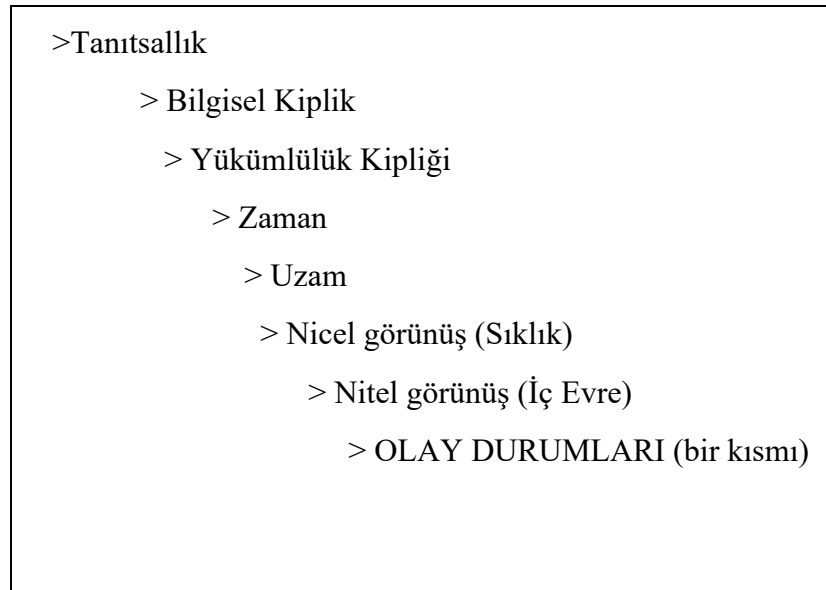

“pazartesi günü” ile sınırlı değildir. Alıcıya yöneltilen istek, yükümlleme sözceleme anında başlar ve devam eder. Bu isteğin gerçekleşmesinin zamanı belirtilmiş olsa da yükümlleme daha genel bir ulamdır ve zaman da dahil olmak üzere söylemdeki diğer öğeleri kapsar.

Kısacası Nuyts’ın (2006) bizim de katıldığımız saptamasına göre konuşucunun tutumu söylemdeki en geniş ulamdır ve görünüş, zaman gibi diğer ulamları kapsar. Konuşucu söyleminde çeşitli dilbilgisel işaretleyicilerle işaretlediği çeşitli ulamların hepsine tutumu ekler ve bu tutumu söylemin tamamına yerleşerek tüm ulamları içine alır. Öyleyse öznellik de söylemdeki diğer dilbilgisel öğeleri kapsayan bir ulamdır çünkü konuşucunun tutumunu sözcüne yerleştirmesi Ö3 alanında bir öznellik göstericisidir.

Nuyts (2006) bu saptamalarına bağlı olarak hiyerarşik bir anlambilimsel ilişki şekili oluşturur.

ŞEKİL 7. Nuyts’ın Anlambilimsel Hiyerarşisi (Nuyts 2006:20)

Nuyts bu hiyerarşik sıralamanın mantığını şu şekilde açıklar: Bir olgu durumunun gerçekleşme olasılığını düşünmeye başlamadan önce bu olgu durumuna ilişkin kanıt ihtiyacımız vardır. Dolayısıyla tanıtsallık bilgisel kiplikten önce gelen bir ulamdır. Benzer biçimde bir olgu durumunun istenilebilirliğini düşünmeden önce olgu durumunun olası varlığı ya da var olmaması ile ilgili varsayıma ihtiyacımız vardır. Bu nedenle de bilgisel kiplik yükümlülük kipliğinden önce gelen bir ulamdır. (Nuyts, 2006, s. 20) Kiplikler

arasındaki bu anlamsal hiyerarşik sıralama bizce aynı zamanda öznellik derecelendirmesini de gösterir. Tanıtsallık, bilgisel kiplikten ve bilgisel kiplik de yükümlülük kipliğinden daha öznedir.

Bu kapsam derecelendirmesinde Tanıtsallığın en üstte yer alması ilgi çekicidir. Nuyts (2006) tanıtsallığı bilgisel kiplik ile bağlantılı gördüğü için çıkarım yolu ile ulaşılan bilgilerin yer aldığı önermeleri de tanıtsallık kapsamında değerlendirir. Palmer'ın (2001) çıkarımsal yargı olarak bilgisel kiplik ulamında değerlendirdiği yargıları Nuyts tanıtsallıkla ilişkili bulur. Çünkü çıkarım ve akıl yürütme ile ilgili önermelerde konuşucunun önermeye olan güveninin derecesi kanıttan yola çıkılarak yorumlanmış olabilir. (Nuyts, 2006, s. 23) Böylece konuşucunun önermeye olan bağlılığının derecesini aktardığı (bilgisel kiplik) bir iletide konuşucu önermedeki çıkarıma bir kanıttan ulaşarak kanıta olan güvenini (tanıtsallık) de derecelendirdiğini işaretleyebilir. Bu sebeple tanıtsallık bilgisel kipliği kapsayan bir ulam olarak değerlendirilmiştir.

Ayrıca yukarıdaki 34. ve 35. örnek gruplarında da tartışıldığı gibi tanıtsallık zaman, görünüş gibi diğer dilbilgisel öğeleri kapsayan bir ulamdır. Benzer bir incelemeyi Türkçe için tanıtsallık ve bilgisel kiplik karşılaştırmasında da görebiliriz.

36.

- (a) Evcil hayvanlarla ilgili gümrük kurallarını incelemiş. Çoğu Avrupa ülkelerinde, evcil hayvanlar gümrükte bir süre karantinaya alınmış. Eğer kedisi gümrükte böyle bekletilip, bir iki hafta kafesinde kapalı kalırsa, bunalıma girebilirmiş. (BDG, s. 175)
- (b) Koruyucu anne olarak bir çocuğu büyütmek, yasal açıdan hiçbir hak vermezmiş insana. O çocuğun her an ortaya çıkabilecek bir yakın akrabası, onu dakikasında elinizden alabilirmiş. (BDA, s. 29-30)
- (c) Belki salıya kadar beklemene razı olamayacak, bu mektubun bir an evvel eline geçmesi için, ev adresine göndereceğim. Başkalarının eline geçebilirmiş. Geçsin. (YSA, s. 123)

36. örnek grubunda -(y)Abilir ve -miş biçimbirimlerinin birleşiminin /varsayım/ ve /tanıtsallık/ ulamlarını işaretlediğini görebiliriz. Konuşucu önermenin gerçekleşme olasılığı ile ilgili değerlendirmeye başka bir kaynaktan eriştiğini sezdirmektedir. Örneğin 36(a)da “bunalıma girebilme” olasılığı değerlendirmesi konuşucuya ait değildir,

konuşucu sadece söz konusu önermeyi aktarmaktadır. Benzer bir durum 36(b) ve (c) için de geçerlidir. Biçimbirimsel sıralama da tanıtısallığın varsayımı kapsadığını gösteren bir biçimde önce /varsayım/ işaretleyicisi –(y)Abil ve sonra kapsayan ulam olan aktarımsal tanıtısallık işaretleyicisi -mİş biçimindedir.

Nuyts'ın (2006) belirlediği tanıtısallığın üst ulam olması elbette sadece yukarıda belirtilen aktarımsal tanıtısallık ile ilgili değildir. Nuyts yukarıda da belirtildiği gibi “kanıtın varlığı ve kanıtı olan güvenin derecelendirmesi” bakımından tanıtısallığı bir üst ulam olarak belirlemiştir. Hatta Nuyts (2006) aktarımsal tanıtısallığı bu hiyerarşik sınıflandırmanın dışında tutar. Fakat bizce Türkçe için aktarımsal tanıtısallık da bu hiyerarşik sıralamada bir üst ulam olarak yer alır. Yukarıdaki 36. örnek grubunu bu bakımdan yeniden değerlendirirsek konuşucunun bilgiyi başka bir kaynaktan edindiğine ilişkin gönderimi aktarılan söylemdeki kanıtına dayanır. Sorumlu kaynak başka bir kişidir ve konuşucu tanıtısallık ile bu önermenin kendisine ait olmadığını, başka birinin önermesini aktardığını özellikle işaretleyerek kanıtına olan örtük güvensizliğini de gösterir. Fakat /varsayım/ ulamı edimsel değil betimseldir, sözceleme anındaki konuşucunun değerlendirmesini içermez.

Örneğin 36(b)de “O çocuğun her an ortaya çıkabilecek bir yakın akrabası, onu dakikasında elinizden alabilirmiş.” sözcesinde konuşucu önermeyi, bilgiyi başka bir kaynaktan edindiğini gösterirken aynı zaman da bu olasılığın “doğru olup olmadığından emin olmadığını”, “doğru olup olmadığını bilmediğini” sadece “kendisine böyle söylendiğini” de sezdirmektedir. Bu durumda tanıtısallık konuşucunun kanıtın güvenilirliğine olan tutumu ve önermesine bağlılığını da göstermektedir. 36(b)de konuşucunun önermesine olan bağlılığının düşük, kanıtı olan güvenilirliğinin düşük olduğunu görebiliriz. Bu noktada tanıtısallık bilgisel kipliklere benzer bir işaretleme de yapmaktadır.

Tanıtısallığın çıkarım işaretlediği ifadelerde de tanıtısallık zaman, görünüş ve bilgisel kipliği kapsar.

37.

(a) Demek ki isteseymiş yaparmış.

(b) Görünen o ki büyük ihtimalle zamanında yetişemeyeceğiz.

Örnek 37(a) da “demek ki” ve -miş biçimbirimi ile işaretlenen tanıtısal ulamı koşul ulamı ile işaretlenen /varsayımı/ kapsayan bir ulamdır. Konuşucu çıkarım yolu ile ulaştığı bir varsayımı aktarmaktadır. 37(b)de ise “Görünen o ki” ile işaretlenen tanıtısal “büyük ihtimalle” ve -(y)AcAk biçimbirimi ile işaretlenen bilgisel kipliği kapsamaktadır. Konuşucu 37(a)ya benzer biçimde /varsayım/ içeren önermesine çıkarım ile ulaşmıştır.

Nuyts (2006) Yükümlülük Kipliği, Bilgisel Kiplik ve Tanıtısal tutum ile ilgili olduğu için bir grupta toplar ve tutumsal kategorilerin bu üç ulamdan ibaret olamayacağını ekleyerek bu gruba konuşucunun beğenme ya da beğenmeme derecesini aktardığı “Duygu Kipliğini (boulomaic attitude¹⁸)” ekler. Ancak bu grup /Zaman/, /Ulam/, /Nicel Görünüş/ ve /Nitel Görünüş/ ile karşılaştırmalı bir alandır. Üst anlamda “Tutumsallık” ve karşısında “Konumlama” bulunur.

ŞEKİL 8. Nuyts’ın Üst Anlam Düzeyinde Tutumsal ve Konumlama Şekli (Nuyts, 2006, s. 27)

“Üst Anlam Düzeyi:

Tutumsal (X) Konumlama

Temel Düzey:

Tanıtsallık, Bilgisel Kiplik, (X) Zaman, Uzam, Nicel Görünüş”

Yükümlülük Kipliği, Duygu Kipliği

Nuyts (2006) Tutumsal ulamın sözceye bağlılıkla ilgili olduğunu belirtir, karşısına yerleştirdiği Konumlama ise sözceye bağlılık, bağlılık derecesini gösterme gibi tutumla ilgili olmayan zaman, ulam, nicelik gibi alanları kapsar. Kısacası Nuyts Kiplik kavramı yerine “Tutumsal” kavramını önerir ve söylemde “Konumlama” olarak belirlediği Zaman, Uzam ve Görünüşü kapsayan anlam alanı ile eşdeğer bir anlamsal ulam oluşturur. Tutumsallık da Konumlama da yer alan tüm ulamlar gibi dilbilgisel işaretleyicilere sahiptir. Nuyts Devingen Kipliğin Tutumsal anlam düzeyinde yer almadığını belirtir. Çünkü Nuyts’a göre Devingen kiplik aslında Nicel Görünüş ulamının alt ulamıdır. “yeterlilik/yetenek” ve “ihtiyaç” gibi kavramlar “yineleme”, “alışkanlık” ya da “genelleme” gibi kavramlarla anlamsal olarak dünyadaki olgu durumlarının “görünümü”

¹⁸ Konuşucunun olgu durumunu beğenmesi ya da beğenmemesini (duygusal olarak) işaretlemesi (Nuyts, 2006, s. 24)

ile ilgili olmaları bakımından benzerdir. (Nuyts, 2006:20) Kısacası bir kişinin yeteneklerinin, yeterliliklerinin aktarıldığı ifadeler genelleme kipliğine yakın bir anlamsal gönderime sahiptir ve konuşucunun tutumunu yansıtmaz. Örneğin “Ali yüzebilir.” ya da “Ben satranç oynayabilirim.” gibi sözceler sadece bir yeterliliğin tanımlandığı ve tutumun yer almadığı ifadelerdir. Tutumsallıktan yoksun oldukları için bu tür ifadeler öznellik dışıdır.

Tutumsallık ve Konumlama üst ulamları dilin söze dönüştüğü sözceleme anında sözcüyü oluşturan iki temel anlamsal alandır. Konuşucu sözceleme anında Konumlama ile önermesindeki zamanı, görünüşü, uzamı işaretler. Önermesine ilişkin bir değerlendirme aktarmak istediği durumlarda da Tutumsallık ulamından işaretleyiciler seçer.

Kiplikleri de kapsayan ve konuşucunun önermeye dair tutumunu aktardığı tüm söylemleri kapsayan Şekil 8’de gösterilen Tutumsal anlam düzeyi doğrudan öznellik ile ilişkilidir. Nuyts (2006, s. 26) da tutumsallık bildiren anlam alanlarının Öznellik ve Öznelararasılık ayrımının ortak özelliği olduğunu belirler. Yani öznelliği tutumsal alanın bir belirleyicisi olarak anlambilimsel açıdan üst anlam grubunda değerlendirir. Tutumsal kategorideki öznellik “konuşucunun sözcesindeki tutumun açık bir şekilde kendisine ait olduğunu belirttiği”; öznelararasılık ise “konuşucunun tutumun kendisinin de dahil olduğu daha geniş bir gruba ait olduğunu belirttiği” durumları tanımlar.¹⁹

38. “

(a) Bilgisel Kiplik

It is improbable that the maffia is behind this killing. (Öznelarası)

(Bu cinayetin arkasında mafyanın olması ihtimal dışıdır.)

I am sure the mafia did it. (Öznel)

(Mafyanın yaptığından eminim.)

(b) Tanıtsallık

It is obvious that the sheriff helped them. (Öznelarası)

(Şerifin onlara yardım ettiği ortada.)

I gather he didn’t do it. (Öznel)

(Onun yapmadığını duydum.)

¹⁹ Nuyts’ın (2006) öznellik ve öznelararasılık tanımları 1. Öznellik bölümünde de aktarılmış ve tartışılmış. Burada örneklerin açıklamalarının anlaşılabilirliği için sadece genel olarak tanımın temel özelliklerini belirtilen kısımları aktarılmakla yetinilmiştir.

(a) Yükümlülük Kipliği

It is advisable that you stay out of this business. (Öznelarası)

(Bu işin dışında kalman tavsiye edilir./Bu işin dışında kalsan iyi olur.)

I insist that you investigate this case to the bone. (Öznel)

(Bu davayı sonuna kadar soruşturmanda ısrar ediyorum./ısrarcıyım.)

(b) Duygu Kipliği

Your help in this investigation is highly welcome. (Öznelarası)

(Bu soruşturmadaki yardımınız oldukça hoş karşılanır./kabul edilir.)

I'd love it if you could help us out with this problem. (Öznel)

(Bu sorunu çözmemize yardım edersen çok sevinirim.)”

(Nuyts, 2006, s. 26)

Yukarıda Nuyts'tan aktarılan 38. örnek grubunda öznel ve öznelarasındaki temel fark konuşucunun kendi tutumunu açıkça belirtmek amacıyla “Ben” kişi adılı, birinci kişi iyelik ekleri gibi doğrudan konuşucuyu işaretleyen dil bilgisel yapıları kullanması (öznel) ve genelleme ifadeleri ile kişi işaretleyicileri yerine edilgen, kesinlik, genelleme bildiren yapıları (öznelarası) kullanmasıdır. Ayrıca kiplikler ve öznelik/öznelarasılık sağlayıcıları 38. Örnek grubunda kiplik belirteçleri ya da ön adlarıdır. Türkçede ise bu durum biçimbirimler ile de desteklenebilir. Nuyts'ın yaklaşımı ile Türkçe örnekleri değerlendirirsek:

39.

Bilgisel Kiplik:

(a) Yazdıkları hakkında sahiplerinin yüzlerinden, tarihlerinden, haklarında edilen sözlerden ya da onlara ilişkin uydurulmuş hikâyelerden, hatta mitolojilerden, verdikleri röportajlardan, nasıl göründüklerinden bağımsız bir okuma yapmak çoğu kez mümkün değildir. (227S, s. 119) (Öznelarası)

(b) Sevse de sevmese de Dame de Sion'un iyi bir okul olduğunu, orasını bitirmeye karar verdiğini açıkladı. Sonra da her istediklerini yaparak, ağabeyini de onu da şımartıp, ahlâklarını bozmakla suçladı beni. Hakkı da vardı büyük bir olasılıkla. (BDA, s. 37) (Öznel)

Tanıtsallık:

- (c) Çeşitliliğini, katmanlarını, katmanlar arasındaki diyalogu yitiren dilin canlılığından bahsedilemeyeceği açık. (Kİ, s. 189) (Öznelarası)
- (d) Yazarken hava bulutlu idi, diyorsun ama, belli ki senin için güneşli imış. (CARF, s. 29) (Öznel)

Yükümlülük Kipliği:

- (e) Değerli eşyalarınızı yanınızdan ayırmamanız tavsiye edilir. (Öznelik dışı)
- (f) Yasal süreçleri iyi bilen birinden yardım alınsa iyi olur. (Öznelarası)
- (g) Yazıyla uğraşmak isteyen genç arkadaşlara hep şunu öneririm: En kısa yazınızı bile en az bir gün bekletin. (227S, s. 49) (Öznel)

Duygu Kipliği:

- (h) Oysa Salah Birsal, "Mambo İtaliano" adıyla yazdığı bir konuşuda, onun bir şiirini övdüğü için biraz kasılması hoş karşılanabilir. (ABVB, s. 227) (Öznelarası)
- (i) Oradaki hikâyeleri okuyup nasıl bulduğunu bana yazarsan çok sevirim. (CARF, s. 9) (Öznel)

39. örnek grubunda Nuyts'ın sınıflandırmasına göre belirlenen kiplik türlerinde öznelarasılığın Türkçede çoğunlukla edilgenlik işaretleyen biçimbirimler ile sağlandığı görülebilir. Ayrıca bilgisel kiplikte "mümkündür/mümkün değildir", "olasıdır/olası değildir" gibi kiplik belirteçlerinin ve kesinlik işaretleyicisi -Dir biçimbirimi ile birlikte yüklem olarak kullanıldığı ifadeler de öznelarasılık gösterebilir.

39(a)da "mümkün değildir" bir genelleme kipliği de sağlamaktadır. Söz konusu değerlendirme sözcülemeyi gerçekleştiren sorumlu kaynağa ait olsa da genel bir bilginin, herkes tarafından kabul edilen bir önerme aktarılmış gibi görünmektedir. Halbuki 39(b)de konuşucunun sesi açıkça duyulur. /Varsayım/ ulamı ve bu ulamın derecelendirmesi konuşucunun değerlendirmesidir; kısacası "büyük olasılıkla" değerlendirmesi konuşucuya aittir.

39(c) ve (d)de de benzer bir ikilik bulunur. Çıkarım yolu ile ulaşıldığı görünen ve bu nedenle tanıtımsallık ulamında kabul edilen ifadelerden ilkinde (39(c))bu çıkarım "açık" sözcüsi ile işaretlenmiştir. "açık", "açıktır", "ortada" gibi ifadeler önermenin görünen bir durumu, herkes tarafından fark edilebilecek bir olgu durumu olduğunu gösterdiği için

tanıtıcılık ulamını işaretleyebilir. 39(c)de yüklem görevindeki “açık” adından önce edilgen ile kullanılan eylem ile genelleme yapıldığı da belirtilmiştir. Bağlam aracılığı ile söz konusu önermenin genel bir durumu niteliği ve herkes için geçerli olduğu okuması yapılabilir. 39(d)de ise “belli ki” belirteci ve -miş biçim birimi ile işaretlenen tanıtıcılık ulamı konuşucunun kendi çıkarımının göstericisidir ve sadece konuşucunun öznelliğini yansıtır. Üstelik konuşucu bu çıkarımı ile alıcının ruh halini tanımladığı için öznellik değeri de yükselmiştir.

Yükümlülük kipliğinde öznellik dışı, öznel ve öznel arası farkı özellikle kiplik eylemlerinin etken ve edilgen durumda kullanılması ile daha açık görülebilir. Nuyts’ın İngilizce için öznelarası olarak belirlediği ifadeler Türkçe için öznellik dışı değerlendirmesine daha uygundur. 39(e)de “tavsiye edilir” sözcisinde sorumlu kaynağın sesi yer almaz ve bu önerinin kaynağı gösterilmez. Ayrıca edilgen çatı ile verilen genel bir ifade ile söz konusu önerinin herkese yönelik olduğu görülebilir. Bu tür ifadeler Türkçede sorumlu kaynağın saptanamaması nedeniyle bu çalışmada öznelarası yerine öznellik dışı kabul edilecektir. Öte yandan 39(f)deki gibi eylemin edilgen kullanımının ardından “iyi olur” sözcüğü ile /öneri/ ulamı konuşucunun da içinde olduğu daha geniş bir grubun önerisini iletir. 39(g)de ise “öneririm” sözcüğü açıkça konuşucunun kendi önerisini belirtmektedir. Birinci kişi eklerinin kullanılması /öneri/ ulamının sorumlu kaynağının sadece konuşucu olduğunu işaretler.

39(h)de “hoş karşılan-” ile duygu kipliği -(y)Abil biçim birimi ile de bilgisel kiplik işaretlenmiştir. Bilgisel kipliği değerlendirme dışında tutarak duygu kipliğinde öznelarasılığı değerlendirirsek yine edilgen kullanımının temel belirleyici olduğunu görebiliriz. Olgu durumunun bu kez alıcının da içinde bulunduğu geniş bir grup tarafından “beğenileceği”, “hoş karşılanacağı” varsayılmıştır. 39(i)de “sevin-” eyleminin birinci kişi ekleri ile kullanılması konuşucunun duygu durumunun gösterilmesini sağlamaktadır. Söz konusu duygu durumu sadece konuşucuya ilgilidir ve konuşucunun öznelliğini yansıtır.

Kısacası Türkçede paylaşılan öznelliğin yani öznelarasılığın gösteriminde edilgen kullanımın öne çıktığını söyleyebiliriz. Sargın (2010, s. 49) da Türkçede edilgen yapıların kullanımının “olay durumunun katılımcılarının silinmesi yoluyla yazarların öznel kimliklerini dilsel olarak örtükletirmede kullanılan stratejilerden biri” olduğunu belirler.

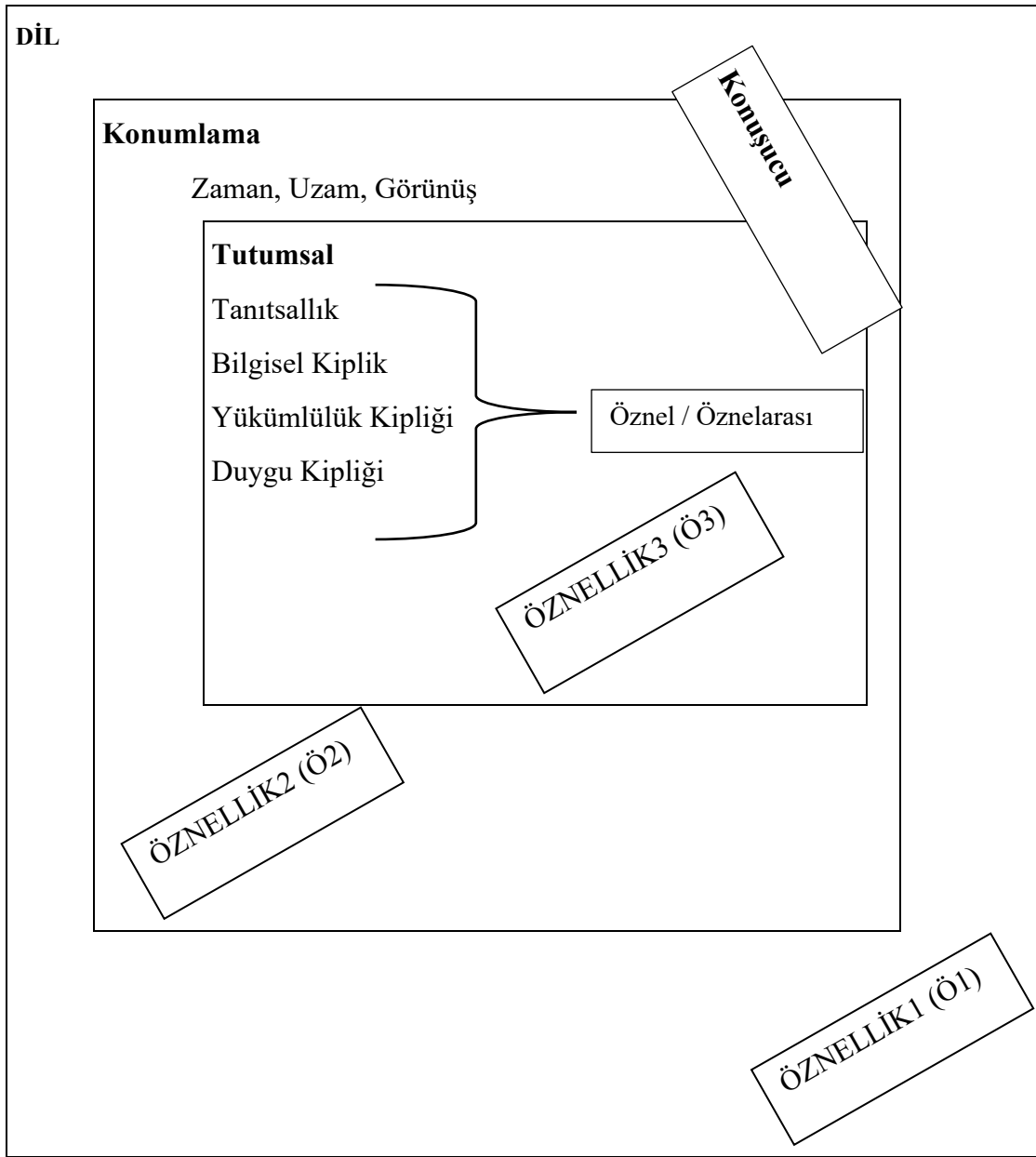

Bu çalışmada öznelerarasılık ve öznellik farkı üzerinde durulmayarak sadece öznelliğin derecelendirmesi yapılacağı için edilgen yapılar ile kullanılan kiplik işaretleyicileri çalışmanın dışında tutulacaktır. Bu nedenle öznellik ve öznelerarasılığın Türkçede işaretlenişi ile ilgili daha çok çalışmaya ihtiyaç duyulduğunu belirterek öznellik/öznelerarasılık farkı ile ilgili 39. örnek grubu üzerinden yapılan açıklamalarla yetinilecektir.

Nuyts (2006, s. 26) öznel ve öznelerası farkına göre yaptığı hiyerarşik sınıflandırmada sadece /Zaman/ kategorisinin üstündeki anlam alanları için geçerli olabileceğini belirtir. Konumlama alanındaki /Zaman/, /Ulam/, /Nicel/ ve /Nitel Görünüş/ ulamlarında konuşucunun kendi görüşünü bildirdiği ya da görüşünün başkaları tarafından desteklendiğini bildirdiği ayrımı yapılamaz. Kısacası öznellik “Tutumsallık” ulamının belirgin bir özelliğidir.

Nuyts’ın (2006) kiplikleri de kapsadığını belirlediği Tutumsallık ulamını öznellik ile ilişkilendirmesi bu çalışmada da belirtildiği gibi kipliklerin öznellik işaretleyicisi de olduğunu da gösterir. Konumlama alanında yer alan /Zaman/, /Uzam/ ve /Görünüşi/ gösteren dil bilgisel işaretleyiciler ancak Ö2 alanında bir öznellik değerine sahiptir. Nuyts’ın şekili üzerinden anlam alanlarının öznellik ile ilişkisi bu çalışmada belirlenen öznellik alanları ile şu şekilde gösterilebilir:

ŞEKİL 9. Tutumsallık, Konumlama, Kiplikler ve Öznelliğin Katmanları İlişkisi

Yukarıdaki Şekil 9, Şekil 1 ile Nuyts'ın belirlediği Tutumsal alanın (Şekil 8) ortak değerlendirmesidir. Her dilin kendine ait dil felsefesini, düşünce yapısını, arşivi içeren Ö1 alanı Ö2 ve Ö3'ü kapsamaktadır. Ö2 alanında Nuyts'ın belirlediği *Konumlama* alanına ait /Zaman/, /Uzam/ ve /Görünüş/ kategorileri yer alır. Konuşucunun sözünün sorumluluğunu alarak “Ben, şimdi, burada, diyorum ki:” ile sözceleme gerçekleştirilmesi Ö2 alanındadır ve /Zaman/, /Uzam/, /Görünüş/ ile doğrudan ilgilidir. Son olarak Ö3 alanı konuşucunun önermeye ilişkin yargısını, tutumunu belirttiği ve Nuyts'ın “Tutumsal” olarak tanımladığı kiplikleri de kapsayan ulam ile doğrudan ilgilidir. Öznel ve öznelarası

değerlendirme de Ö3 alanında yer alır çünkü bu iki kavram kiplik içeren söylemlerde öznenin kendini ortaya koyarak önermesine ilişkin tutumunu açıkça belirttiği ya da bu sorumluluğu alıcı/diğer kişiler ile paylaştığı durumları tanımlar. Bir başka anlatımla kendisi (ben) ile karşısındaki (sen) arasında kurduğu ilişkiyi gösterir.

Bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Şekil 8'e göre belirlenen ulamların yer aldığı Ö3 alanında kiplik işaretleyen biçimbirimlerin öznellik ile ilişkisi incelenecektir. Nuyts'ın belirlediği Tutumsallık alanının konuşucu öznelliğinin ortaya çıktığı alan olarak kabul ederek bu ulamları işaretleyen biçimbirimler incelenerek öznellik dereceleri belirlenecektir.

2.1.1.6. Türkçe Üzerine Yapılan Kiplik Sınıflandırma Çalışmaları

Buraya kadar tipolojik ve anlam alanları açısından incelenen kiplik ve kiplik türleri alanı hakkında Türkçede de son dönemlerde çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. (Emeksiz, 2008; Kerimoğlu, 2020; Benzer, 2012; Göksel ve Kerslake, 2005; Hirik, vb.) Göksel ve Kerslake (2005:294) Türkçede kiplik türlerini ayrıntılı olarak sınıflandıran çalışmalardan biridir. Kiplik dışı dil bilgisel işaretleyicileri eylem cümlelerinde -DI, -(I)yor, -mAktā; ad cümlelerinde ise işaretleyicisiz ya da -(y)DI olarak belirler. Kiplik türlerini ve işaretleyicilerini de şu şekilde gruplandırır:

- “(i) Genelleme, Genel kural, ilke bildirme: -(A/I)r / -mAz, -DIr
- (ii) Varsayım ya da Önsav: -(A/I)r / -mAz, -DIr, olacak, olmalı
- (iii) Meydana gelen bir olayın ya da durumun olanaklılığı ve gerekliliğine dair ifadeler: - (y) Abil / -(y) AmA, -mAlI
- (iv) Dolaylı olarak elde edilen bilgiye dayalı ifadeler: -mIş, -(y)mIş
- (v) Meydana gelecek bir olay ya da duruma dair arzu ya da istek bildiren ifadeler: Emir, Dilek, Şart ve Geniş Zaman” (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 294-295)

Kerimoğlu (2020) da dildeki tüm ifadeleri kapsayan mükemmel bir sınıflandırma olmadığını vurgulayarak anlamsal bir sınıflandırma yapar:

“Yeterlilik, Olanak, Zorunluluk, Gereklilik, İzin, Emir, İstek, Niyet/Gönüllük, Olasılık, Çıkarım, Varsayım” (Kerimoğlu, 2020, s. 33-42)

Ayrıca Türkçede bu anlamları sağlayan çeşitli dil öğeleri olduğunu belirtir. Bu öğeleri de şu şekilde gruplandırır:

- “1. Biçimbilgisi öğeleri: ekler, edatlar, morfo-sentatik öğeler, kiplik yardımcı fiiller
- 2. Sözlük öğeleri: zarflar, isimler, kiplik yüklemeleri
- 3. Söz dizimi öğeleri
- 4. Tonlama
- 5. Bağlam” (Kerimoğlu, 2020, s. 43-48)

Benzer (2012) Türkçedeki biçimbirimlerin zaman, görünüş ve kiplik özelliklerini incelemektedir. Kipliklerin konuşucunun öznel tutumunu yansıttığını, konuşunun aktardığı bilginin doğruluğundan emin olmadığı durumlarda kullanıldığını belirtir. (Benzer, 2012, s. 127) Kiplikleri de anlamsal olarak “ihtimal, belirsizlik, belirlilik, küçümseme, kesinlik, tahmin, sonradan farkına varma, şaşırma, övünme, söylenti, şüphe, alışkanlık, niyet, söz verme” (Benzer, 2012, s. 127) olarak sınıflandırır.

Benzer (2012) kiplik için Türkçede özel ekler olmadığını belirterek biçimbirimleri farklı başlıklar altında zaman ve görünüş anlam alanlarının yanı sıra kiplik anlamlarıyla da inceler. Örneğin –(I)yor biçimbirimini zaman ve görünüş anlamlarıyla inceledikten sonra kiplik anlam alanı için şu açıklamayı yapar:

“-(I)yor eki bildirme, buyruk, alışkanlık olmak üzere üç farklı kiplik türünü yansıtabilmektedir.

Bildirme kipliğinde,

Başta Rusya olmak üzere Karadeniz’e kıyısı olan ülkelerin kıyılara kurdukları fabrikaların atıkları da hem insanlar hem de deniz canlıları için ölüm saçıyor.

Alışkanlık kipliğinde,

Kitap okumayı seviyor.

Buyruk kipliğinde,

Kapını kapatıp yatıyorsun.” (Benzer, 2012, s. 161-162)

Hirik (2015, s. 1369) “kiplikler söz konusu cümleyi nesnel olmaktan çıkararak öznel veya daha öznel bir hale getirmektedir. Bu nedenle kip ve kiplik, konuşur hakkında bilgi edinilmesini sağlayan en belirleyici ipuçlarıdır.” diyerek kiplikleri doğrudan öznellik ile ilişkilendirmiştir.

Hirik (2015, s. 1370) ayrıca kiplik anlamının “Bağımlı biçimbirimler, sözlüksel öğeler, sözdizimsel öğeler, söyleme dayalı öğeler ve birden fazla öğeden oluşan birleşik öğeler (bağımlı biçimbirim+sözlüksel öğeler, bağımlı biçimbirim+sözdizimsel öğeler vb.)” farklı dil bilgisel birimlerden ve yapılardan sağlanabileceğini de belirtir. Kiplikleri anlamsal olarak “bilgi temelli olmaları, dışsal ya da içsel bir gücün yönlendirmesine dayalı olmaları

ve konuşurun duygusal yaklaşımını yansıtmaları bakımından” (Hirik, 2015, s. 1369) Bilgi Kipliği, Yükümlülük Kipliği ve Duygusal Kiplik olarak üç ana başlıkta sınıflandırır. Her bir ana başlık için de alt başlıklarla birlikte şu şekilde genel bir sınıflandırma yapar:

“1) Bilgi Kipi

1. Kesinliğin derecelerine göre bilgi kipi
  - A. Kesin dışılık
  - B. Uzak olasılık
  - C. Yakın olasılık
  - D. Kesinlik
2. Delile dayalı bilgi kipi
  - A. Doğrudan delile dayalılık
    - a. Görsel
      - b. İşitsel
    - c. Duyusal
  - B. Dolaylı delile dayalılık
    - a. Aktarımsal
      - i. İkinci elden-üçüncü elden
      - ii. Halk bilgisine dayalı
    - b. Çıkarımsal
      - i. Sonuca dayanan çıkarım
      - ii. Akıl yürütmeye dayalı çıkarım
    - c. Algısal
      - i. Algısal delile dayalılık
      - ii. İdrak etmeye dayanan delile dayalılık
3. Dolaylı olasılık temelli diğer bilgi kipi
  - A. Tahmin
  - B. Çıkarım
  - C. Varsayım
  - D. Şüphe
  - E. Hayret
  - F. Endişe
  - G. Tereddüt
  - H. Merak

2) Yükümlülük Kipi

1. Dışsal Katılımcı Temelli
  - A. Gereklilik
  - B. Zorunluluk

- C. Emir
- D. Rica
- E. Şart
- F. Yasaklama
- G. Uyarı/tehdit
- H. Nasihat
- İ. İzin
- 2. İçsel Katılımcı Temelli
  - A. İstek
  - B. Yeterlilik

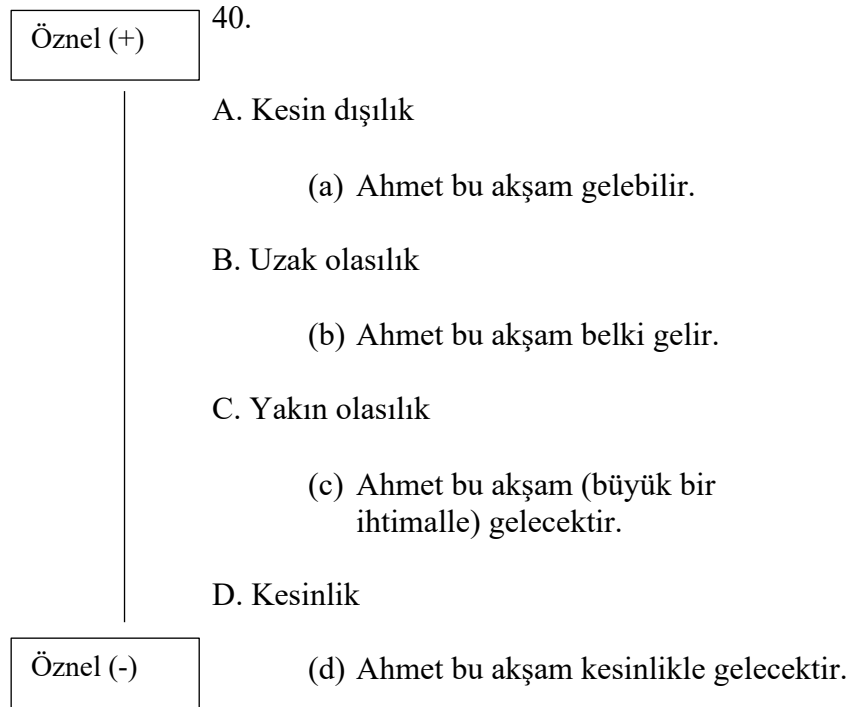
3) Duygu Kipi

- 1. Üzüntü
- 2. Sevinç
- 3. Kıskançlık
- 4. Pişmanlık
- 5. Tedirginlik
- 6. Korku
- 7. Özlem
- 8. Öfke
- 9. Beklenti ”

(Hirik, 2015, s. 136-1370)

Hirik'in bu geniş sınıflandırmasında Bilgisel Kipliklerin Kesin dışılık ve Kesinlik arasında sınıflandırılması öznellik derecelerini de sınıflandırma niteliği taşır. Konuşucunun önermeye olan güveni Kesinliğe yaklaştıkça artmakta kesinlikten uzaklaştıkça azalmaktadır. Lyons'un (1977), Palmer'ın (2001) ve Nuyts'ın (2001, 2006) bilgisel kiplik ve öznellik ilişkisindeki önermedeki kanıtın eksikliği ya da konuşucunun önermesine/kanıta olan güveninin eksikliği sözcenin öznelliğini arttırmaktadır yorumundan yola çıkarak bilgisel kipliklerdeki kesinlik derecesinin öznellik derecesini etkilediği sonucu elde edilebilir. Bu durumda Hirik'in Bilgisel Kiplik sınıflandırmasında Kesin dışılık öznellik değeri en yüksek kabul edilerek kesinliğe doğru azalan bir öznellik derecelendirmesi yapılabilir.

ŞEKİL 10. Kesinliğin derecelerine göre bilgi kipi ve öznellik ilişkisi

Şekil 10’da belirlenen derecelendirmede kesinlik ile ilgili tüm ulamların öznellik alanı içinde olduğuna dikkat çekmek önemlidir. Kesinlik bildiren bir sözcenin öznellik değeri kesinlik dışılık ve yakın/uzak olasılık ulamlarından daha düşük olsa da konuşucunun önermenin kesinliğine olan inancını gösterdiği için öznedir. Örneğin 40(d)de konuşucu “Ahmet’in bu akşam geleceği” önermesindeki tahminine olan güveni güçlüdür bu nedenle öznellik derecesi düşüktür. Fakat güvenin derecesi yüksek de olsa bu güven ve değerlendirme konuşucunun kendi algı dünyası, kanıtları, çıkarımları ile ilgilidir ve konuşucu öznelliğini yansıtır.

40. örnek grubunda kesinlik ve kesinlik dışı arasındaki derecelendirmelerin farklı biçimbirimler ve kiplik belirteçleri ile işaretlenebildiği görülebilir. Elbette bağlam da bu derecelendirmenin belirlenmesinde önemlidir. Örneğin Hirik (2017, s. 1964) “Herhalde” belirtecinin bağlam ile birleşerek kesinlik ya da yakın/uzak olasılık da işaretleyebildiğini belirtir. Hirik (2017) “Herhalde” belirtecinin “Sınavına çalıştın mı?” sorusuna kendinden emin bir tonlama ile verilen bir cevap olduğunda kesinlik işaretleyeceğini açıklar.

41.

- (a) Tekne gezilerinde bir de büklerin güzelliğiyle karşılaşırız. Sözlüklerde bulunmayan, Gökova'ya özgü bu “bük” sözcüğü, “bükülmek” fiiline bağlıdır herhalde. “Bük” iç içe kıvrılan koy anlamına gelir. (BDG, s. 67) (Yakın olasılık)
- (b) Artık atölyeleriyle, tanıtım yazılarıyla vs. herhalde bizim de iyi kötü bir yazarlık kurumumuz var. (Kİ, s. 100) (Kesinlik)

41(a)da sorumlu kaynak çıkarım yoluyla bir tahminde bulunmaktadır. “Herhalde” belirteci ile /tahmin/ ulamı işaretlenmiştir ve bağlam aracılığı ile /çıkartım/ ulamı ortaya çıkmaktadır. Yine bağlam aracılığıyla /tahmin/ ulamının /yakın olasılık/ gönderimine sahip olduğu görülebilir. Görüldüğü gibi Hirik'in belirlediği Bilgi Kipliği alt ulamlarından 1. ve 3. ulamı birlikte değerlendirmek mümkündür. Bir söylem hem “1. Kesinliğin derecelerine göre bilgi kipliği” ulamında derecelendirilebilir hem de “3. Dolaylı olasılık temelli bilgi kipliği” ulamında işaretlenen anlamsal ulam ile de sınıflandırılabilir. Kısacası “3. Dolaylı olasılık temelli bilgi kipliği” altındaki tüm ulamlar Kesinlik ve Kesin dışılık ile derecelendirilebilir. Fakat 41(b)de görüleceği gibi 3. ulamdan işaretleme yapılmayan ifadelerde de 1. ulamdaki derecelendirme geçerli olabilir. 41(b)de “Herhalde” belirteci /Kesinliğe/ yaklaşan bir işaretleme yapar. Bağlam aracılığı ile sorumlu kaynağın bir /varsayım/ ulamı işaretlemediğini “yazarlık kurumunun var olduğu” önermesine olan inancını, güvenini kesinleştirmek için “herhalde” belirtecini kullandığı görülebilir. Bu örnekte “herhalde” belirteci “mutlaka” belirtecine yakın yeni bir anlam kazanmıştır.

“Herhalde” belirtecinin bağlama göre /kesinlik/ ve /kesinlik dışı/ arasında çeşitli derecelerde işaretleme yapabilmesi sözcüğün anlambilimsel özelliği ile de ilgilidir. Ruhi ve diğerleri (1997) kesinlik ve kesinlik dışılık işaretleyen belirteçleri inceledikleri çalışmalarında “herhalde” belirtecinin “bilmeye dayalı” ve orta derecede bir “güven” derecesi işaretlediğini belirlerler. Bu nedenle de genelleme kipliğine yakın ve öznellik dışı ifadelerde kullanılabildiğini ileri sürerler. Ruhi ve diğerleri (1997) ayrıca “kesinlikle”, “mutlaka”, “belki”, “herhalde” ve “galiba” belirteçlerini öznellik/nesnellik, kesinlik/kesinlik dışılık değerlendirilmesi ile karşılaştırırlar. “Mutlaka”, “belki” ve “herhalde” belirteçlerinin genelleme bildiren ifadelerde -DİR biçim birimi ile kullanılabildiğini fakat -MIŞ biçim birimi ile kullanılmadığını ve bu nedenle “nesnel yargıların” kesinlik derecelerini belirlediklerini

belirlerler. Örneğin “*Ahmet mutlaka gelmiş.” gibi bir ifade doğal dilde mümkün değildir ama “Ahmet mutlaka gelmiştir.” ifadesi geçerlidir.

Öte yandan “kesinlikle” ve “galiba” belirteçlerinin “emin”, “neşeli” “yorgun”, “akıllı” gibi “kişinin kendi durumu ile ilgili yargıya varmasına el veren” ön adlar ve “inan-” gibi öznel eylemlerle kullanılabildiğini bu nedenle de bu belirteçlerin öznel olduğunu belirtirler. Örneğin “*Mutlaka/Herhalde neşeliyim.” İfadesinin doğal dilde geçerli olmadığını yalnızca çıkarım ile birleştğinde bu tür ifadelerde bu belirteçlerin kullanılabildiğini belirler. Ama “Kesinlikle/Galiba neşeliyim.” kullanımının geçerli olduğunu çünkü bu belirteçlerin “inanmaya” dayalı olduğunu, diğerlerinin ise “bilmeye” dayalı olduğunu ileri sürerler. (Ruhi ve diğerleri, 1997, s. 108-109) Bu saptamalarından yola çıkarak bu belirteçleri güven ve “inanama/bilme”ye dayalı olmaları bakımından aşağıdaki tablodaki gibi ayırırlar:

TABLO 4. Kesinlik Belirteçlerinin Güven Değerleri (Ruhi ve diğerleri, 1997, s. 110)

	Yükümlenme (Güven)		Yükümlenmeme (Zayıf güven/güven yokluğu)
Bilmeye Dayalı Yargı	MUTLAKA	HERHALDE	BELKİ
İnanmaya Dayalı Yargı	KESİNLİKLE		GALİBA

Ruhi ve diğerleri (1997) Tablo 4’teki “Bilmeye Dayalı Yargı” işaretleyen belirteçleri nesnel, “İnanmaya Dayalı Yargı” işaretleyen belirteçleri öznel olarak değerlendirir. Fakat bizce bu saptama bu çalışmada ele alınan Öznellik değerlendirmesi açısından geçerli değildir. Bu belirteçlerin öznellik ile ilişkileri Tablo 4’teki Yükümlenme (Güven) ve Yükümlenmeme (Zayıf güven/güven yokluğu) ile daha çok ilişkilidir. Şekil 10’da gösterilen derecelendirme bu belirteçlerin de öznellik derecesini belirler. Ayrıca Tablo 4’teki tüm belirteçler öznel söylemlerde de yer alabilir. Bu belirteçler öznellik değeri taşıyan ulamların yer aldığı söylemlerde öznellik derecelendirmesine kesinlik ve kesin dışılık çerçevesinde katkıda bulunabilirler. Derecelendirmede öznellik derecesini düşürseler de öznellik değerine sahip olmaya devam edeceklerdir.

42.

- (a) Onun yanına çömelip, “annenizi yakında görürsünüz mutlaka” diyerek, avutmaya çalıştım. Hattâ kel kafasını öptüm bile galiba. (BDG, s. 119)
- (b) Mektubu şu adrese yolla, çünkü İstanbul'da nerede kalacağımı bilmiyorum. Galatasaray'da kalırsam mektup belki elime geçmez. Bu adrese her halde uğrayacağım. Mektubu bana verirler. (CARF, s. 63)
- (c) Belki ben senden evvel Ankara'ya dönmüş olurum. (CARF, s. 81)
- (d) Galiba askerlikten yakamı sıyracağım, o zaman kavuşacağımız günleri daha çok yaklaştırmış oluruz. (CARF, s. 27)
- (e) Sana bir şiir göndereceğimden bahsetmiştim. O şiiri gönderiyorum. Herhalde beğenmeyeceksin. (YSA, s. 53)

42(a)da “mutlaka” belirteci /varsayım/ ulamı ile birlikte, varsayımın gerçekleşme olasılığına ilişkin inancın, güvenin güçlü olduğunu göstermek için kullanılmıştır. Aynı zamanda bağlam okuması ile alıcıyı ikna etmek için de bu güvenin güçlendirildiğini söyleyebiliriz. Hem alıcıyı ikna çabasının hem de /varsayım/ ulamının varlığı ile söylem öznellik değeri kazanır. “Mutlaka” belirteci ise konuşucunun önermeye olan güveninin yüksek olduğunu gösterdiği için konuşucunun önerme ile ilgili tutumunu, yaklaşımını da işaretler. Konuşucunun tutumunun, değerlendirmesinin gösterilmesi özneliğin alanındadır.

42(b)de yine /varsayım/ ulamında önermenin gerçekleşmesinin olasılığına ilişkin düşük derecedeki güven “belki” belirteci ile işaretlenmiştir. Güvenin düşmesi ile öznellik derecesi de yükselmiştir.

42(c)de de benzer bir değerlendirme yapılabilir. Üstelik bu kez önermedeki /varsayım/ ulamı sorumlu kaynağın kendisi ile ilgili bir değerlendirmedir. Ruhi ve diğerlerinin (1997) “kişinin kendi durumu ile ilgili yargıya varmasına el veren” ifadeler tanımı araştırmacıların belirttiğinin aksine görüldüğü gibi “belki” belirteci için de bu söylemde geçerlidir.

42(d)de “galiba” belirteci düşük güven ve yüksek öznellikle /varsayım/ ulamının gerçekleşme olasılığına ilişkin derecelendirme yapar. Konuşucunun bu /varsayıma/ ulaşma yöntemi ve kanıtının güvenilirliği de öznellik derecelendirmesi için önemlidir. Fakat bu bilgilerin bağlamda yer alamadığı durumda derecelendirme işlevini sadece “galiba” belirtecinin sağladığını söyleyebiliriz.

42(e)de “herhalde” belirteci /varsayım/ ulamının kesinlik derecelendirmesini orta derecede olarak belirler. Böylece öznellik derecelendirmesi de kesinlik / kesin dışılık ilişkisi bağlamında orta derecede olacaktır. Ayrıca 42(e) alıcının “beğenmeyeceği” varsayımı konuşucunun inancı ile ilgilidir ve buna ilişkin bir bilgisi ya da kanıtı bulunmamakta ya da söylemde gösterilmemektedir. Bu durumda “herhalde” belirteci Ruhi ve diğerlerinin belirlediği gibi sadece “bilmeye dayalı yargılarda” değil “inanmaya dayalı yargılarda” da yer alabilir.

Kısacası Tablo 4’teki belirteçlerin tümü öznellik değerine sahiptir. Söylemde kesinlik ve kesinlik dışılık derecelendirmesini ve buna bağlı olarak da öznellik derecelendirmesini sağlarlar. Kiplik belirteçleri ve öznellik ile ilişkisi elbette burada yapılan değerlendirmelerden daha geniş ve ayrıntılı çalışılması gereken bir alandır. Bu çalışmanın alanı biçimbirimler olduğu için sözlükbirimsel göstergeler değerlendirmelerin dışında tutulacaktır. Bu nedenle biçimbirimlerin öznellik ile ilişkisini değerlendirilebilmek için sadece kesinlik derecelendirmesi ile ilgili belirteçlere değinilmiştir.

Hirik’in (2017) Bilgisel Kipliklerdeki kesinlik derecelendirmesinin yanı sıra Duygu Kipliğini de sınıflandırmasına dahil etmesi öznellik alanı bakımından önemli ve dikkat çekicidir. Bu çalışmada daha önce bahsedildiği gibi Nuyts (2006) da duygu kipliğini Tutumsallık ulamında değerlendirir ve konuşucu özneliği ile doğrudan ilişkili olduğunu belirtir.²⁰ Nuyts’ın belirlediği duygu kipliği ulamaları daha çok konuşucunun beğenisi, hoşlanması ya da beğenmemesi, hoşlanmaması gibi ulamlarla ilişkiliyken Hirik’in yaptığı alt sınıflandırma oldukça geniştir. Konuşucunun duygu durumu ile ilgili işaretleme yaptığı her tür ulam duygu kipliğinde değerlendirilebilir. Bu işaretleme sözcük seçiminin yanı sıra çeşitli biçimbirimler, karşı olgusalılık gibi ögelerle de yapılabilir.

43.

(a) Onun sözünü dinleseydim keşke. Hem sigaradan kurtulur, hem de belki yüzme şampiyonu olurum gençliğimde. (BDG, s. 28) /Pişmanlık/

(b) Dadım ben ancak otuz yaşlarındayken öyküsünü bana anlattı. Şok geçirdim. "O herif bir canavarmış!" diye bağırdım. Gülistan Hanım, "efendime

²⁰ Bkz. 2.1.1.5 Nuyts’ın Kiplik sınıflandırması

saygısızlık etmeye hakkın yok! Bunu bana nasıl söylersin, terbiyesiz!" diyerek üstüme yürüdü. (BDA, s. 24) /Öfke/

(c) Mektubuna doğrusu çok üzüldüm. Senden bambaşka bir cevap bekliyordum. Düşünüyorum, düşünüyorum, bir türlü çıkaramıyorum. Acaba kime, ne söylemişim? Sana sormayacağım. Yalnız kendim düşüneneceğim. (YSA, s. 69) /Üzüntü/, /Merak/

(d) Sezer'in İstanbul'a gelişine seviniyorum. Ne de olsa, ara sıra kaynatırız. O da büyük yemekler yapmayı sever. (TÖLEM, s. 31) /Sevinç/, /Memnuniyet/

43. örnek grubunda görüleceği gibi duygu kipliği bağlam ile doğrudan ilgilidir. Bununla birlikte Türkçede bazı biçimbirimler duygu kipliğindeki ulamları işaretleyebilir. Örneğin 43(a)da /pişmanlık/ ulamını sağlayan “keşke” ünlemi ile birlikte kullanılan -sAydI biçimbirimidir. 43(b)de /öfke/ ulamını sağlayan ise “nasıl” soru belirteci ile birlikte -(V)r biçimbiriminin kullanılmasıdır. 43(c) ve (d)de ise /üzüntü/ ve /sevinç/, /memnuniyet/ ulamları “üzül-” ve “sevin-” eylemleri ile işaretlenmiştir. Ayrıca 43(c)de “Acaba” belirteci ile /merak/ ulamı da işaretlenmiştir. Aynı sözcüde yer alan -mİş biçimbirimi ile de konuşucu Tanıtsallığı da işaretlenmiştir. Bu örnek aynı sözcüde birden fazla kiplik türünün yer alabildiğini de gösterir. Söylemde birden fazla kiplik türünün işaretlenmesi öznellik derecesini de etkileyecektir. Nitekim duygu kipliği ve tanıtsallık yüksek derecede öznellik işaretleyen ulamlardır. Bu ulamların söylemde birlikte yer alması da öznellik derecesini yükseltir.

Duygu Kipliği konuşucunun duygu durumunu, zihinsel sürecini, önerme ile ilgili duygusal değerlendirmesini içerdiği için öznellik derecesi en yüksek kipliklerdendir. 43. örnek grubundaki tüm örnekler bağlam ile birlikte kipliklerin varlığı ile konuşucunun öznelliğini yüksek bir öznellik derecesi ile iletmektedir.

Öznellik ve Kiplik ilişkisini Türkçe üzerinden inceleyen bir başka araştırmacı da Johanson'dur. Johanson (2014:20) Öznel ve Nesnel Kiplik ayrımı yaparak “konuşucunun önermeye ilişkin bilişsel ya da duyuşsal tutumunun” işaretlendiği ifadeleri öznel kiplik olarak tanımlar. Öznel ve Nesnel Kiplik ayrımını da üç ayrı ulamda değerlendirir.

Bunlardan ilki önermenin gerçekleşmesi ile ilgili olarak konuşucunun isteğini gösteren Öznel Gönüllülük Kipliğidir. Öznel Gönüllülük Kipliğinde /arzu/, /gereklilik/, /umut/, /korku/, /emir/, /talep/, /niyet/, /teşvik/, /izin/, /uyarı/, /öneri/, /söz verme/ gibi ulamlar

işaretlenir. Nesnel Gönüllük Kipliği ise konuşucu temelli değildir ve konuşucudan bağımsız olarak önermenin istenilebilirliği ile ilgilidir. Daha genel anlamda isteklilik, gereklilik, olanaklılık ifade eder. Toplumsal kurallar, yasalar, gelenekler gibi daha yüksek bir isteği iletebilirler. (Johanson, 2014:20)

44.

- (a) Bana ahvaliniz hakkında mektup yazın. Her ikinizin gözlerinden, yanaklarınızdan öperim. (CARF, s. 149)
- (b) Lütfen sarı çizgileri geçmeyiniz.

44(a) konuşucunun alıcıdan beklentisini, isteğini ve yükümlemesini iletir ve öznel gönüllülük kipliği ulamındadır. 44(b)de ise genel bir kuralın iletildiği sözcede sorumlu kaynağın sesi, izi bulunmaz. Yasaların, toplumsal kuralların genel bir kitleye yükümlendiği; sorumlu kaynağın saptanamadığı ifadeler nesnel gönüllülük kipliğinde değerlendirilir. Fakat bizce bu tür ifadeler artık gönüllük kipliğinde değil yükümlülük kipliğinde değerlendirilmelidir. Çünkü sadece bir isteksizlik ile değil, alıcıya yönelik bir yükümlenme aracılığı ile /yasak/, /uyarı/ işaretlenmektedir. Gönüllülük kipliğinde nesnel kiplik değerlendirmesi mümkün değildir. Gönüllülük kipliği işaretleyicilerinin kullanıldığı ve öznellik dışı kabul edilen ifadeler Türkçede yükümlülük kipliğinin alanına girmektedir. Nitekim bir istek/isteksizlik durumunun konuşucudan bağımsız olduğu bir önerme doğal dünya ve dil gerçekliğine de uygun değildir. /istek/, /arzu/ gibi duyuşsal ulamlar insan ve dolayısıyla konuşucu ile ilgilidir. Sorumlu kaynağın tespit edilemediği, sözcede bulunmadığı durumlarda bu /istek/, /arzu/ ulamları yerini yükümlenmeye bırakmaktadır.

45.

- (a) Beni yalnız bırakmanı rica ediyorum.
- (b) Özel eşyalarınızı yanınızdan ayırmamanız rica olunur.

45(a)da konuşucu özneliğini taşıyan bir /istek/, /rica/ ulamı bulunmaktadır. Bu tür ifadelerin de gönüllük ya da yükümlülük kipliğinde kabul edilip edilmeyeceğine ilişkin ikilik daha önce bu çalışmada aktarılmıştır.²¹ 45(a)nın toplumsal ilişkilerde daha üst konumda bulunan birinin, daha alt konumdaki birine iletildiği durumlarda, tonlama ile daha /emir/ ulamına

²¹ Bkz. 2.1.1.5. Nuyts'ın Kiplik Sınıflandırması

yaklaşan bir bağlam yarattığı durumlarda bu sözcü yükümlülük kipliği olarak da değerlendirilebilir. Bunun dışındaki bağlamlarda konuşucunun gerçekten bir /dileğini/, /isteğini/ iletmediğini kabul edersek gönüllülük kipliğinde kabul edilir.

Fakat 45(b)de söz konusu /rica/ ulamı için sorumlu kaynak saptaması yapılamamaktadır. Söz konusu /rica/ ulamı yükümlenmenin gücünü düşürerek /nezaket/ ulamını oluşturmak için oluşturulmuştur. 45(b) aslında “Özel eşyalarınızı yanınızdan ayırmayın/ayırmamalısınız.” okumasına sahiptir. Alıcılara yönelik bir yükümlenmeyi içerir ve sorumlu kaynağın saptaması mümkün olmadığı için de öznellik dışı kabul edilir. Kısacası yukarıda belirtildiği gibi gönüllülük kipliği nesnel kiplik alanında değerlendirilmemelidir. Öznellik dışı kabul edildiği ifadelerde bir yükümlenmeyi de taşıdığı için yükümlülük kipliğinin öznellik dışı alanında değerlendirilmelidir.

Johanson’un (2014, s. 20) ikinci ulamı öznel ve nesnel bilgisel kipliktir. Öznel bilgisel kiplikler konuşucunun önermenin içeriğine ilişkin olasılık ya da kesinlik değerlendirmesiyle ilgilidir. Konuşucu öznel bilgisel kipliklerde önermenin doğruluğuna ilişkin bağlılığını /düşük olasılık/, /olası/, /yüksek olasılık/ ve /çok yüksek olasılık/ ölçeğinde derecelendirebilir. Bu derecelendirme Nuyts (2006) (Bkz. Şekil 6) ve Hririk’ten (2015) aktarılan derecelendirme ile benzerdir. Şekil 10’daki gibi Kesinlik/Olasılık derecesi düşükçe öznellik derecesi artmaktadır. Nesnel bilgisel kiplikler ise olgu durumunun gerçekleşmesine ilişkin olasılığın genel bilgi ile değerlendirilmesi için kullanılır.

46.

- (a) Yaz geçiyor sen gelmiyorsun. Belki bir gün geleceksin ama o kadar geç gelmiş olacaksın ki seni gördüm mü görmedim mi, doğru dürüst anlayamadan kalkıp geri gideceksin. (YSA, s. 61)
- (b) Bu madde, anayasanın değiştirilemeyen, değiştirilmesi dahi teklif edilemeyen maddeleri arasındadır. (Eker, 2017, s. 40)

46(a)da “belki” ile belirlenen olasılık derecelendirmesi konuşucunun önermeye ilişkin kendi değerlendirmesi ile ilgilidir. Alıcının “gelip gelmeme” olasılığına ilişkin kendi tahminini iletmektedir. Halbuki 46(b)de -Dİr biçimbirimi ile kesinlik derecesi yükseltelen sözcüdeki kesinlik var olan, bilinen gerçekliklerden, genel bilgilerden yola çıkılarak belirlenmiştir.²²

²² -Dİr biçimbiriminin öznellik ile ilişkisi ve bu tür ifadelerin öznellik dışı kabul edilmesi ile ilgili ayrıntılı tartışma için bkz 3.2. -Dİr biçimbirimi.

Konuşucunun kesinlik, olasılık derecelendirmesini içermez. Bu nedenle Johanson'un tanımı ile nesnel kiplik, bu çalışmada bizim tanımımızla öznellik dışıdır.

Johanson'un (2014, s. 20) son öznel/nesnel karşılaştırması yükümlülük kipliği ile ilgilidir. /İzin/, /zorunluluk/ ya da /öneri/, /yükümlülük/ gibi ulamların işaretlendiği harekete geçme özgürlüğü ya da görevi bakımından olanaklılık ve gereklilik öznel yükümlülük kipliktir. Öte yandan ahlaki ya da toplumsal kurallar, yasalar ile ilgili zorunluluklar, kabul edilebilir/edilemez, izin verilebilir/verilemez olgu durumları ve yasaklar nesnel yükümlülük kipliği ile ilgilidir.

47.

- (a) Kendini yorma, sen cesur bir insansın, fakat şimdi nezle olmaktan bile korkmalısın. Emin ol ki bir yıla varmadan, eskisinden daha güçlü kuvvetli olacaksın. (CMFM, s. 49)
- (b) Sınav sırasında tüm elektronik aletler (telefon, saat, vb.) kapatılmalı ve masanın üzerinden kaldırılmalıdır.

47(a)da sorumlu kaynak alıcıya “korkmalısın” sözcüğü ile /öneri/ iletmektedir. Konuşucunun kendi dünya görüşü çerçevesinde değerlendirdiği bilgilerden yola çıkarak alıcıya bir /gereklilik/ iletir. Bağlam aracılığı ile bu gerekliliğin güçlü bir gereklilik ya da zorunluluk olmadığını daha çok /öneri/ ulamının işaretlendiğini görebiliriz. 47(b) ise yukarıda gönüllük kipliğinin öznel/nesnel karşılaştırmasında söz edildiği gibi sorumlu kaynağın saptanamadığı bir ifadedir. Sorumlu kaynağın saptanamadığı fakat alıcıya yönelik yükümlenmenin yer olduğu ulamlar Johanson'un nesnel kiplik sınıflandırmasında yer alır; bu çalışmada ise öznellik dışı olarak kabul edilmektedir.

Johanson'un (2014, s. 21) kiplik ve öznellik ilişkisi ile ilgili diğer önemli saptaması da öznel ve nesnel kipliklerin bir arada olduğu söylemlerde öznel kipliğin, nesnel kipliği kapsayarak söylemi öznellediği yorumudur. Bu çalışmada da belirtildiği gibi öznellik söylemin geneline yayılabilir ve söylemin tamamını etkiler.

Rentzsch (2013) Türk dillerinde kipselliğin anlambilimsel genel görünüşünü sınıflandırmaya çalışır ve kipliği üç temel başlıkta toplar: “Olay kipselliği, Görünüşsel

kipsellik, Epistemik kipsellik”²³. Olay kipselliği ve görünüşsel kipsellik /olanaklılık/, /gereklilik/ ve /isteği/ kapsar ve Olay kipselliği ve görünüşsel kipsellik arasındaki temel fark görünüşsel kipselliğin olaya öznel bir bakış açısı katmasıdır.

“Olay kipselliği, olaya kipsel bir nitelik ekleyerek olayın anlambilimsel yapısını değiştirirken, görünüşsel kipsellik olayın yapısına dokunmaksızın, olayın katılımcı tarafından yerine getirilmesinin bilinçli bir varlığın kanısınca mümkün, lazım ya da istenilir olduğunu belirtir. Başka bir deyişle görünüşsel kipsellik, olaya öznel bir bakış katar. Olay kipselliği ise, somut bağlama dayalı olarak öznel ya da nesnel yorumlara açık olabilir.” (Rentsch, 2013, s. 146)

Rentsch (2013) olay kipselliğinin hem öznel hem de nesneliği gösterebileceğini şu örneklerle açıklar:

48.

“

(a) Eğer bugün Türkçeyi İngilizce kadar iyi konuşabiliyor, yazabiliyorsam, bunu babamdan çok Türkân Abla’ya borçluyum. (Ümit 2008: 98)

(b) Buyur, otur. Kitapları yere koyabilirsin. (Ümit 2003: 77)

(...)

Mesela yukarıda anılan örnek 48(a)’da -(y)Abil- tümcenin öznesinin nesnel bir yeteneğini betimlerken, örnek 48(b)’de aynı öge konuşurun (K) muhataba (M) olayı (O) yerine getirmesi için izin verdiğini, başka bir deyişle olayın yerine getirilmesinin konuşurun öznel bakışına göre mümkün olduğunu ifade eder.” (Rentsch, 2013, s. 137, 146)

Aslında Rentsch’in belirlediği bu ayrım Nuyts’ın (2006) Devingen Kipliklerin Tutumsallık ulamında yer almaması ile benzer bir bakış açısı gösterir.²⁴ Bir kişiye, gruba ait yeterliliklerin tanımlandığı ifadeler sadece bir gerçeklik durumunu gösterir ve konuşucunun tutumunu yansıtmaz. Konuşucu bu tür ifadelerde sadece bir olanaklılığı betimler, edimsel değildir ve bu nedenle öznelliğin alanında değildir. Çalışmamızda da bu tür ifadeler daha önce belirtildiği gibi öznellik dışı kabul edilmiştir.²⁵ Rentsch’in Olay Kipselliğindeki öznel ve nesnel okuma farkının temel nedeni aynı biçimbirim ile farklı ulamların ve buna bağlı olarak farklı kipliklerin işaretlenebilmesidir. -(y)Abil biçimbirimi 48(a)’da /olanaklılık/, /yeterlilik/ ulamında Devingen Kiplik işaretlerken, 48(b)’de /izin/ ulamında yükümlülük kipliği işaretler. Nitekim Rentsch (2015) de sonraki çalışmasında Olay Kipselliğini nesnel olarak değerlendirir.

²³ Rentsch, Epistemik kipsellik terimini tercih etmiştir. Çalışmanın genelinde İngilizce Epistemic Modality’nin karşılığı Bilgisel Kiplik olarak aktarılmıştır.

²⁴ Bkz. 2.1.1.5. Nuyts’ın Kiplik Sınıflandırması

²⁵ Bkz. -(y)Abil / -mAyAbil / -A / -AmAyAbil

Rentzsch (2015, s. 17) Olay Kipselliği (Event Modality) adlandırmasını Palmer'ın sınıflandırmasından yola çıkarak belirlemiştir.²⁶ Bu kiplik ulamında eylemin yapısı etkilenir ve dönüşür. Rentzsch (2015)'e göre Olay Kipselliği eylemin özellikleri ile ilgili olduğu için bakış açısı ya da tutum iletmez ve bu nedenle de nesnel kabul edilir.

Rentzsch (2013) olay kipselliğinin işaretleyicileri olanaklılık için “-(y) Abil, -mAyAbil, -mAsI mümkün”, gereklilik için “-sA iyi, -mAsI lazım, -mAsI şart gibi unsurlar”, istek için ise “-mAk iste-, -mAsInI iste-” olarak belirlemiştir. Gereklilik grubunda değerlendirdiği “-sA iyi” yapısının bağlama bağlı olarak istek de bildirebileceğini de ifade eder.

“Tamam, ek sözleşmeyi e-mailine yolladım. Yarınki toplantıya gitmeden bakarsan iyi olur.

(Ümit 2008: 30)

(...)

Zayıf gereklilik ile istek alanları arasında bir kesişme sahası olduğu, örnekteki -sA iyi ögesinin hem gereklilik olarak (‘bakman gerek, bakmalısın’), hem de istek olarak (‘bakmanı istiyorum’) anamlanabilmesinden belli olur.” (Rentzsch, 2013: 142)

Rentzsch'e göre (2013, s. 145-146) “-(y)A, -(y)InIz, -sIn, -mAlli gibi, kipsel anlamlar taşıyan tasarlama (dilek) kipleri”, “kipsellikten başka görünüşsel bir bileşim de saptandığı” için Görünüşsel Kiplik olarak adlandırılır. Görünüşsel kipliğin anlam alanını ise “olanaklılık, gereklilik ile istek gibi kipsel kavramları bilinçli bir varlığın (V) bakış noktasından (N) sunması” olarak tanımlar. (Rentzsch, 2013, s. 146)

Görünüşsel Kiplik olgu durumları ile ilgili görüş de işaretler ve üç alt ulamı bulunur. Bunlardan ilki “Sonralık (prospective)”tır. Bu kiplik ulamı eylemin gelecekte gerçekleşeceğini bildirebileceği gibi sözceleme anında gerçekleşmekte olan bir eylem ile de ilgili olabilir. Rentzsch (2015, s. 17) bu açıklama için “Oturacağım.” örneğini verir. Konuşucu bu sözceyi iletildiğinde henüz oturmamış ve gelecekte bu eylemi gerçekleştireceğini iletilebileceği gibi sözceleme anında “oturma” eylemini gerçekleştirmekte olabilir ve bunu sürdüreceğini bildirebilir.

Görünüşsel Kipliğin ikinci alt ulamı bilinçli bir öznenin eylemin istenilirliğine, gerekliliğine, izin verilebilirliğine ilişkin duygularını, zihinsel ya da ahlaki tutumunu işaretlediği duygusal (emotive) kipliktir. (Rentzsch, 2015, s. 17) Türk dillerinde duygusal kiplik işaretleyicileri söz konusu öznenin tutumuna ilişkin koşulların içsel ya da dışsal

²⁶ Palmer'ın kiplik sınıflandırmasında “Event Modality” bu çalışmada “Eylem Kipliği” olarak çevrilmiştir. Rentzsch İngilizce metinlerinde “Event Modality” olarak belirlediği sınıfı Türkçe metinlerinde “Olay Kipliği” olarak adlandırmıştır.

oluşu ile ilgili bir işaretleme yapmaz. Sadece sözceleme anında bilinçli bir zihin tarafından eylemin istenir, gerekli ya da izin verilebilir olup olmadığına ilişkin değerlendirilmesini ifade eder. Bu bakımdan duygusal kiplikler öznelidir. Rentzsch bu ayrımı “Okuman lazım.” ve “Okumalısın.” örnekleri üzerinden açıklar. “Okuman lazım.” sadece “okumanın gerekliliğini” vurgularken; “Okumalısın.” bilinçli bir zihnin “oku-” eylemin ilişkin bakış açısını gösterir. (Rentzsch, 2015, s. 18)

Rentzsch’in saptamasından yola çıkarak Türkçede -mAlli biçimbirimi ile işaretlenen gereklilik ulamlarının öznel olduğu yorumunu da yapabiliriz. Nitekim Rentzsch (2015, s. 18) de bu tür ifadelerin alıcının söz konusu eylemi gerçekleştirmesinin gerekli olduğuna ilişkin konuşucunun değerlendirmesini gösterdiğini belirtir.

49.

(a) Annenin hastalığının oldukça iyi olduğunu öğrendim. Çok sevindim. Şimdi yegâne dikkat edilecek nokta gıda meselesi, biraz da istirahat. Bir de yeniden soğuk almaması lazım. (YSA, s. 132)

(b) Mütevekkil olma derken, seni daha kuvvetli olmaya davet ediyorum. En evvel de asap bakımından kuvvetli olmalısın. (YSA, s. 152)

Rentzsch’in (2015) yorumuna göre 49(a)da /gereklilik/ ulamını işaretleyen sözce yalnızca bir durumun gerekliliği ile ilgilidir ve konuşucunun bu gerekliliğe ilişkin öznel bir değerlendirmesi sözcüde yer almaz. Fakat yine Rentzsch’in (2015, s. 18) yorumuna göre 49(b)de -mAlli biçimbirimi ile sağlanan /gereklilik/ ulamı konuşucunun /Bu şartlar altında, kuvvetli olman gerektiğini düşünüyorum./ okumasına sahiptir. Konuşucunun bilinçli bir zihin ile değerlendirmesini ve buna bağlı olarak öznellik içerir.

Söylemde yer alan tüm diğer öznellik işaretleyicilerinin yok sayıldığı durumlarda Rentzsch’in bu saptamasına katılıyoruz. Türkçede “lazım” ile sağlanan /gereklilik/ ulamları olgu durumunun gerekliliğine vurgu yaparken -mAlli biçimbirimi konuşucunun değerlendirmesini yansıtır. Fakat bu saptamanın geçerliliği için daha ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Görünüşsel Kipliğin son ulamı koşuldur. Türk dillerindeki koşul işaretleyicisinin iki işlevi bulunur: koşul bildiren öncülü işaretlemek ve duygusal son işaretleyici olarak tümcede yer almak. Rentzsch Türkçedeki -sA biçimbirimini bu bağlamda değerlendirir

ve bu biçimbirimin iki farklı işlevinin tek bir kaynaktan geldiğini düşünür. (2015, s. 18) Johanson (2014, s. 48) da benzer bir değerlendirme yaparak bu biçimbirimin “varsayımsal kiplik” de işaretlediğini belirtir. Johanson ve Rentzsch Türk dillerinin genelinde incelemeler yaptıkları için biçimbirimler üzerinden değerlendirmeler yapmakta ve aynı kökenden geldiğine inandıkları biçimbirimi tek bir ulamda değerlendirmektedirler. Rentzsch (2015) Bu biçimbirimin /koşul/ ulamının mı yoksa /istek/ ulamının mı etimolojik olarak önce geldiğinin belirlenmesinin mümkün olmadığını belirtir. Türkçede yaygın olarak /istek/ ve /koşul/ ulamları iç içe girmiştir ve bu biçimbirim farklı yapılarla birleşerek Rentzsch’in de belirttiği gibi farklı ulamları işaretleyebilmektedir.

50.

- (a) Son mektubunda birkaç gün için gelmek ihtimalinden bahsediyorsun. Bunu okuduğum zaman çok sevindim. Gelirsen çok iyi olur. (YSA, s. 135)
- (b) Bunun için sana ne kadar çok teşekkür etsem, ne kadar minnettar olsam azdır. (CARF, s. 15)

50(a)da -sA biçimbirimi ikinci kişi eki ve “iyi olur” sözcüğü ile birlikte kullanılarak konuşucunun alıcıdan /beklentisini/, /isteğini/ açıkça işaretlemiştir. -sA biçimbirimi /koşul/ ulamı işaretleyicisi gibi görünse de /istek/ ulamını oluşturur.

Türkçede -sA biçimbirimi kendisinden önce zaman ekleri ile kullanıldığında koşul işaretleyicisi görevindedir. Zaman eklerinin bulunmadığı eylem ile birlikte son ek olarak tümcede yer aldığı ise /istek/, /dilek/ işaretleyicisidir. Elbette yukarıda belirtildiği gibi kökenbilimsel (etimolojik) olarak kaynağın belirlenmemesi ve iki farklı işlevi nasıl kazandığının bilinmemesi bu işaretlemelerde de ikilik yaratarak bu biçimbirimin çokanlamlı kiplik işaretleyicisi olmasını sağlar. Bu nedenle Türkçede bu durumun istisnaları oldukça yaygındır.

50(b)de de -sA biçimbirimi bir son işaretleyicidir ve dilbilgisel olarak /istek/ ulamı işaretleyicisi gibi görünür. Halbuki konuşucunun isteğinden çok /varsayım/ ulamı yaratmaktadır.

Bu çalışmada da bu biçimbirimin iki farklı işlevi olduğu kabul edilerek ayrı başlıklarda kiplik değerlendirmesi yapılacaktır.²⁷

Rentzsch'in (2015) Türk dilleri için belirlediği son kiplik sınıfı Bilgisel Kiplik ise olayların durumunu değil önermeyi etkilemektedir. "(...)bir önermenin gerçeklik değerinin bilinçli bir varlık tarafından değerlendirilmesi" (Rentzsch, 2013, s. 154) bilgisel kipliğin tanımıdır ve olanaklılıktan çok olasılığı kapsamaktadır. Kısacası "Bu kipsellik türü önermenin gerçekliğinin ihtimalini belirtir." (Rentzsch, 2013, s. 154) Bilgisel kiplikler de duygusal kiplikler gibi bilinçli bir zihnin değerlendirmesini içerdiği için doğası gereği öznel'dir. (2015, s. 18)

Rentzsch (2013) kiplik-öznel ilişisini kiplik türlerini belirlemek için temel bir ulam olarak kabul etmiştir. Belirlediği üç temel kiplik alanının ayrımını öznel ve istek ile ilişkileri üzerinden tablolastırmıştır:

TABLO 5. Kipsel Ulamların İlişkisi (Rentzsch, 2013:161)

	istek anlamlarıyla ilgili	Öznel
olay kipselliği	x	–
görünüşsel kipsellik	x	x
epistemik kipsellik	–	x

Rentzsch'in (2013, 2015) sınıflandırması kipliklerin türlerinin öznel ile ilişkileri ile belirlenmesi bakımından önemlidir.

Kiplik türleri üzerine yapılan çalışmalarda görüleceği ve burada aktarıldığı gibi kiplikler ve öznel arasında bir bağ bulunmaktadır. Kiplik türüne ve bağlamına göre öznelin varlığı ve derecesi de değişmektedir. Türkçede de kiplikler üzerine yapılan pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu bölümde kiplik ulamının genel sınıflandırmasına ve öznel ile ilişkisine ait çalışmalar aktarılmıştır. Özellikle kipliklerin çok anlamlılığı ya da kiplik türlerinin ayrı ayrı incelendiği, kiplik bildiren belirteçlerin, biçimbirimlerin tanımlandığı, vb. araştırmalara çalışmanın ilerleyen bölümlerinde gerekli başlıklar altında yer verilecektir.

²⁷ Bkz. 3.7 -sA biçimbirimi

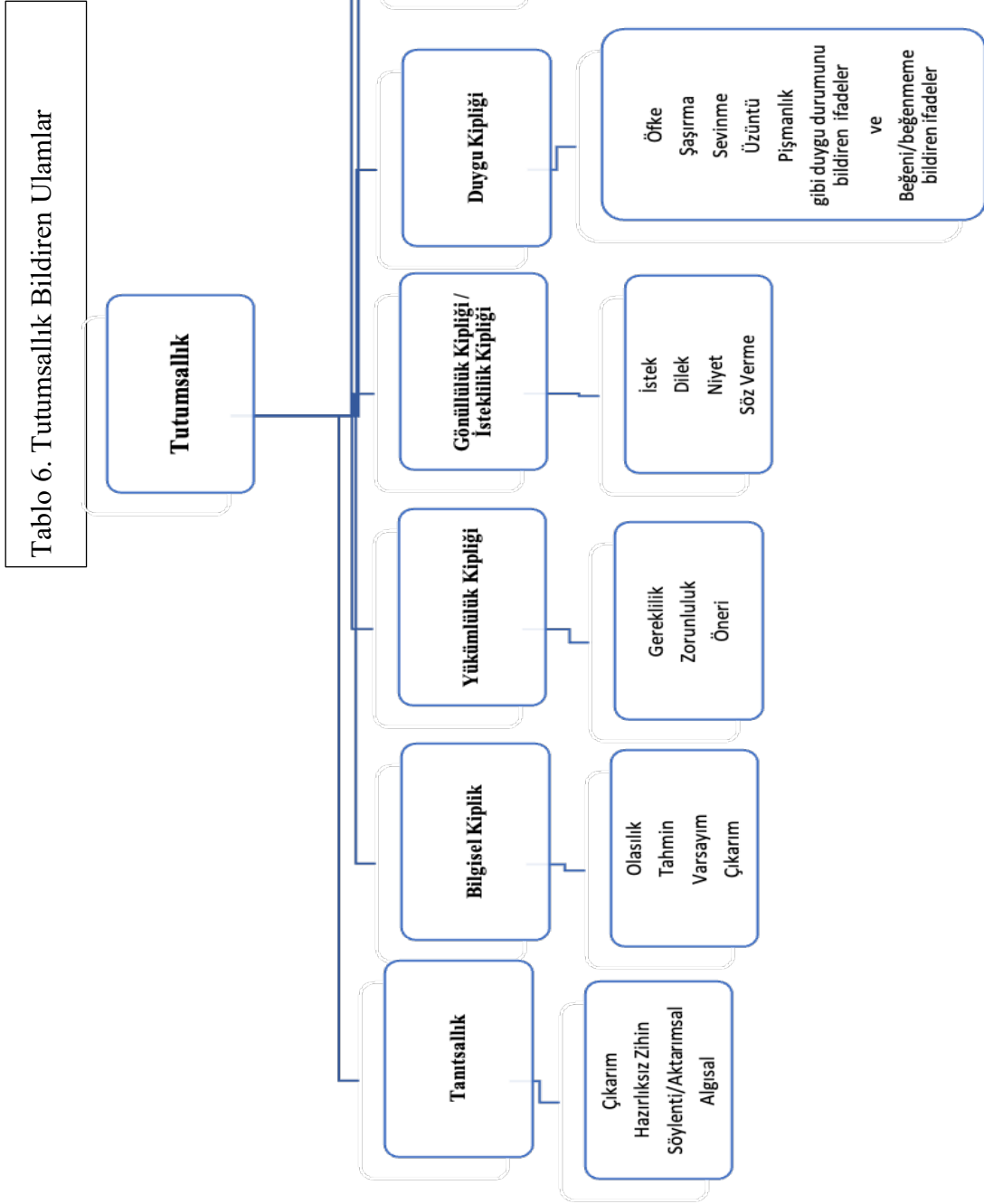
2.1.1.7. Tutumsallık, Kiplik ve Öznellik

Bu çalışmada Nuyts'ın (2006) tutumsallık olarak belirlediği genel adlandırma kipliklerin üstünde bir ulam olarak kabul edilecektir. Tutumsallığın öznellik ile doğrudan ilişkili olduğu bu çalışmada daha önce belirtilmişti. Tutumsallık ve öznellik kiplikleri kapsayan bir ulamdır. Bu nedenle bir üst ulam olarak kiplik türlerinin üzerinde yer alır. Dilbilim çalışmaları ışığında tutumsallık üst ulamının yeni alt ulamları da keşfedilebilir ve sınıflandırma genişletilebilir.

Tutumsallık ulamında yer alan kiplik türlerinin de kendi içlerinde öznel ve öznellik dışı değerlere sahip olabilir. Nuyts'ın yaklaşımına benzer olarak öznellik/ nesnellik ayrımı yerine konuşucu özneliğinin Ö3 alanında öznellik ve öznellik dışı olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Ayrıca kiplikleri işaretleyen biçimbirimler farklı ulamları işaretleyebilir ve öznellikleri derecelendirilebilir. Örneğin bilgisel kipliklerde kesinlik derecesi düştükçe öznellik derecesi yükselmektedir. Yükümlülük kipliğinde de yükümlenme derecesesi düştükçe öznellik derecesi yükselmektedir.

Bunun yanı sıra kiplik türlerinin birbirlerine kıyasla öznellik dereceleri değişebilir. Örneğin bu çalışmada daha önce de belirtildiği gibi bilgisel kiplikler ve duygu kipliği, yükümlülük kipliğine göre daha öznelidir.

Tüm bu önermelerin ışığında bu çalışmada Tutumsallık sınıflandırmasını aşağıdaki gibi (Tablo 6) kabul edeceğiz.

Her bir ulamın kendi içinde öznellik derecelendirmesi ilgili biçimbirimlerin incelendiği bölümlerde ayrıca yapılacaktır. Çünkü bu derecelendirmenin yapılabilmesi için öncelikle hangi ulamların işaretlendiği saptanmalıdır. Türkçede biçimbirimlerin çokanlamlı kiplik işaretleyicisi olduğu daha önce belirtilmişti. Biçimbirimler farklı kiplik türlerini işaretlemenin yanı sıra aynı kiplik türünde farklı alt ulamları da işaretleyebilirler. Tablo 5'te belirlenen Tutumsallık ulamları Ö3 alanında öznellik işaretleyicisidir. Öznellik dışı kabul edilen ulamlar bu tabloda gösterilmemiştir. Nuyts'ın (2006) ayrımından yola çıkarak Görünüş ve Zaman bildiren dilbilgisel öğelerin "Konumlama" (bkz. Şekil 8) üst ulamında bulunduğunu ve öznellik dışı olduğunu kabul ediyoruz. Örneğin Türkçede geçmiş zaman işaretleyen -DI biçimbirimi konuşucunun tutumunu göstermez ve bu nedenle öznellik alanının dışındadır.

Koşul da Tutumsallık gösteren bir ulam olarak kabul edilmiştir. Nitekim 2.1.1.6. Türkçe Kiplik Sınıflandırmalarında tartışıldığı gibi koşul ulamı da Johanson'un (2014) belirttiği gibi "varsayımsal kiplik" ya da /istek/ ulamı işaretleyebilir. Fakat bunun dışında /koşul/ ulamı konuşucunun bir önermeye ilişkin istenilir ya da istenmez durumları gösterebilir.²⁸ Johanson (2014) ve Rentzsch (2015) gibi araştırmacılar tarafından sadece /varsayım/ işaretlediği kabul edilen koşul tümcelerinde de /istek/ ulamını bildirebilir. Bu bakımdan ne sadece Bilgisel Kiplik ne de sadece Gönüllük Kipliği ile ilgilidir. Ayrı bir başlıkta değerlendirilmesi gereken bir ulamdır ve bizce belki de kiplik türlerinde yeni bir ulam olarak değerlendirilmelidir. Koşul ulamının Tutumsallık sınıflandırılmasına eklenmesi bu ulam konusunda daha çok çalışılması gerektiğini de gösterir. Bu çalışmada belirlenmeyen yeni ulamlar Tutumsallık gösteren ulamlara ilerleyen çalışmalarda eklenebilir.

51.

- (a) Çünkü hiçbir zaman unutamayacağım bir incelikle, Miss Burns, "böyle işlerle uğraşırsan, kitap okumaya vaktin kalmayabilir" demişti. (BDA, s. 106)
- (b) Ha, kendisinden, şu yazdığım kitap için malzeme istemiştin, onu bulabildiyse göndersin. (NİP, s. 99)

51(a)da "böyle işlerle uğraşmak" ve kitap "okumaya vaktin kalmaması" iki istenmeyen olgu durumunu gösterir. /Varsayım/ ulamı ile birlikte iki istenemeyen durum ile

²⁸ Koşul ulamının öznellik ile ilişkisi ve istenilir/istenilmeyen durumları işaretlemesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. 3.7.2 Koşul İşaretleyicisi Olarak -sA Biçimbirimi

konuşucunun /isteksizliği/ de örtük olarak iletilir. Nitekim “böyle işlerle uğraşırsan, kitap okumaya vaktin kalmayabilir” sözcüsü aslında dolaylı olarak /Böyle işlerle uğraşmamalısın./, /Böyle işlerle uğraşmanı istemiyorum./ iletilerini de içerir. 51(b)de de /varsayım/ ulamının yanı sıra iki istenir olgu durumu ve buna bağlı olarak /isteklilik/ ulamı bulunur. “bulabildiyse göndersin” sözcüsünde konuşucu “bulabilmenin” ve “göndermenin” gerçekleşmesini de istemektedir.

Duygu Kipliği bu çalışmada Hirik (2015) ve Nuyts’ın (2006) belirlediği ulamların birleşimi olarak kabul edilmiştir. Hem konuşucunun duygusunu bildiren hem de önermeye ilişkin beğenisini ya da beğenmemesini bildiren ifadeler duygu kipliğinde değerlendirilecektir. Bu ulamda “sevin-”, “hoşlan-”, “üzül-” gibi duygu bildiren öznel eylemlerin yanı sıra -sAydI, -mAllydI gibi karşı olgusalılık ile /pişmanlık/ işaretleyen biçimbirimler de yer alır.

52.

- (a) İstanbul'a geldiğim zaman bana surat asacağını şimdiden söylüyorsun. Çok üzüldüm. (CARF, s. 39)
- (b) Paris'e dair olan konuşmalardan hoşlanmıyorum. Çünkü bana Paris bir ayrılma zarureti gibi görünüyor. (YSA, s. 43)
- (c) Bildiklerimi ona anlatmalıydım. Ama artık çok geç.
- (d) Keşke gençliğimde daha girişken biri olsaydım.

52(a) ve (b)de duygu ve beğeni bildirimini öznel eylemler aracılığı ile sağlanmıştır. 52(a)da /üzüntü/ ulamı ve 52(b)de /beğenmeme/ ulamı duygu kipliğindedir ve konuşucunun önermeye ilişkin tutumunu bildirdiği için öznelidir. 52(c) ve (d)de ise /pişmanlık/ ulamı -mAllydI ve “keşke” ünlemi ile birlikte kullanılan -sAydI biçimbirimi ile sağlanmıştır. Yine konuşucunun önermeye ilişkin tutumunu bildirir ve öznelidir.

Gönüllük Kipliği bu çalışmada Yükümlülük Kipliğinin bir alt ulamı olarak kabul edilmeyip ayrı bir ulam olarak kabul edilmiştir. Çünkü Türkçede gönüllük kipliği işaretleyicileri /gereklilik/ ve /zorunluluk/tan ayrılabilir. Yükümlülük Kipliğinin öznellik ile ilişkisi yükümlenme derecesi ile ilgiliyken Gönüllülük Kipliğinde böyle bir durum söz konusu değildir. Yükümlülük Kipliği genellikle alıcıya yönelik bir yükümlenme yaratır fakat Gönüllülük Kipliği konuşucunun isteklerini, dileklerini, beklentilerini iletir. Bu bakımdan iki kipliğin ayrı ayrı incelenmesi gerektiğini düşünüyoruz. Gönüllülük

kipliğinde “iste-”, “dile-” gibi eylemlerin yanı sıra emir-istek kipi işaretleyicileri (- (y)AyIm, -(y)AlIm), /dilek/ ulamını işaretleyen -sA biçimbirimi, bağlam ile birleşerek /istek/, /rica/ bildiren -(V)r / -mAz biçimbirimi, /niyet/ ve /söz verme/ ulamlarını işaretleyebilen -AcAk biçimbirimi, vb. yer alır.

53.

- (a) Oradan elime geçecek parayı Ankara'ya geldikten sonra almak istiyorum. Bununla da meşgul olmasını Fahir'den rica etmişim. Fahir'i görürsen lütfen sen de söyle. Parayı buraya göndermemelerini, Ankara'da ben gelinceye kadar alıkoymalarını temin etsin (YSA, s. 99-100) /İstek/
- (b) Benim Sevgili Aliye'm, sular bulanmadan durulmaz derler. Biz de artık ikimizin de canını sıkan şeylerden bahsetmeyelim de bunları büsbütün unutalım. (CARF, s. 53) /İstek/
- (c) Keşke ben de yeterince önemli bir komünist sayılsam da, mezarımın başında bu güzel marşı söyleseler. (BDA, s. 225) /Dilek/
- (d) Bu arada aklım hep sendeydi. Hatta bir iki defa niyetlendim, oturduğum yerden, senin mektubunu beklemeden bazı şeyler yazayım dedim. Bunlar iyi şeyler olacaktı. Sana dair olan düşüncelerimden, hislerimden bahsedecek, hasretimi anlatacaktım. (YSA, s. 61) /Niyet/
- (e) Sana mutlaka geleceğim. Ne bok yerse yesin kötüler, geleceğim. Pusuda fırsat kolluyorum şimdi. (LL, s. 73) /Söz verme/

Yükümlülük Kipliği konuşucunun bir yükümlenme yarattığı gereklilik ve zorunluluk ulamlarını kapsar. Konuşucu Tutumsallık gösteren yükümlülük kipliğinde bir durumun sadece gerekli ya da zorunlu olduğunu belirtmez, önermedeki gerekliliğin, zorunluluğun gerçekleştirilmesine ilişkin tutumunu, beklentisini de iletir. Yükümlenmenin derecesi ile öznellik derecelendirmesi doğrudan ilişkilidir. Türkçede yükümlülük kipliği çeşitli biçimbirimler ile (-mAlI, -sIn, -(y)In(IZ) gibi) ile işaretlenebilir. Ayrıca “lazım”, “zorunda”, “gerek”, “gerek-” gibi sözlükbirimsel işaretleyiciler ile de yükümlülük kipliği ulamı oluşturulabilir.

54.

- (a) Son günlerde yazdığım şiirler pek kötü değil zannındayım. Bununla beraber çok daha büyük, çok daha ileri bir hamle lazım. İnşallah bu olacak. (YSA, s. 45) /Gereklilik/
- (b) Mesele şu: aramızdaki münasebetlerden bir tanesi olan, fakat zaten bilfiil çoktandır mevcut bulunmayan ve daha senelerce de mevcut olamayacağı anlaşılan karı kocalık münasebetimizi, kadın erkek münasebetimizi tasfiye etmemiz, kesmemiz gerekıyor. (NİP, s. 293) /Gereklilik/
- (c) "Başkalarına karışmamalı" derler. Tam tersine başkalarına karışmalı, başkalarının yanlış düşüncelerine de, yanlış davranışlarına da karışmalı. Örneğin herifin biri, sokak ortasında yanındaki kadını dövüyorsa, aralarına girmeli, bunu yapmaya hakkı olmadığını söylemeli o herife. Kadıncağızı onun elinden kurtarmalı. (BDA, s. 60) /Gereklilik/
- (d) Ne yaparsın, bugünkü dünyada insanların büyük bir çoğunluğu sevmediği işleri yaparak hayatlarını kazanmak zorundadırlar: (...) (NİP, s. 13) /Zorunluluk/
- (e) Bunu başarabilmek için, yaşlıların "generation gap" denilen kopukluğu, yani kuşaklar arasındaki uçurumu aşmaları gerek. Torunlarıyla, torunları yoksa başka gençlerle iletişim kurabilmek için her fırsattan yararlanmalıdırlar. (BDA, s. 22) /Öneri/

54. örnek grubunda görüldüğü gibi /gereklilik/ ulamı farklı sözlükbirimler [54(a), 54(b)] ve biçimbirimler ile [54(c)] işaretlenebilmektedir. Ayrıca 54(c) ve (e)de kullanılan -mAlli biçimbirimi bağlam ile birlikte /gereklilik/ ya da /öneri/ ulamlarını işaretleyebilir.

Bilgisel Kiplikler bu çalışmada da aktarıldığı gibi pek çok çalışmada öznellik ile doğrudan ilişkilendirilmiştir. Bilgisel Kiplikler /varsayım/, /tahmin/, /olasılık/ ile birlikte konuşucunun varsayımın gerçekleşme olasılığına ilişkin kesinlik derecelendirmesi ile ilgilidir. Bu derecelendirme kanıtın niteliği ile de ilgilidir. Türkçede bilgisel kiplik ulamı kesinlik derecelendirmesi de yapan belirteçler (herhalde, belki, kesinlikle, vb.) ve olasılık bildiren belirteçler (büyük ihtimalle, muhtemelen, vb.) ile sağlanabileceği gibi -AcAk, -(V)r/-mAz, -(y)Abil, -Dİr gibi biçimbirimler, "olmalı", "olsa gerek" gibi birleşik yapılar ile de işaretlenebilir.

55.

- (a) Rüyasında belki de kendini sis içindeki gemide, tehlikenin eşğinde görecektir. (İHŞ, s. 202) /Varsayım/
- (b) Sezer de geldi gitti. Nisan 12'de filan Türkiye'ye döner, seni arar mutlaka. (TÖLEM, s. 28) /Varsayım/, /Tahmin/
- (c) Paris güvenilir bir kent de değildir. New York kadar tehlikeli olmamakla birlikte, her an soyulabilirsiniz. (BDG, s. 143) /Olasılık/
- (d) Ankara'ya gelmiş olmalısın herhal. Bundan önce de sana -Ankara'ya - yazdım. Eline geçmedi anlaşılan. (LL, s. 53) /Tahmin/, /Çıkarım/
- (e) Anladığım kadarıyla, Gaelic, çoktandır arkaik bir dil durumuna düşmüş. Ancak kırsal kesimde, bir köylü diyalekti olarak kullanılıyordur belki. (BDA, s. 178) /Varsayım/, /Çıkarım/

55(a)da “belki” belirteci ve -AcAktır biçimbirimi ile bilgisel kiplik ulamında /varsayım/ işaretlenmiştir. Aynı biçimbirim ile “Bence seni arayacaktır.” gibi bir sözcüde /tahmin/ ulamı da işaretlenebilir. 55(b)de “filan” ve “mutlaka” belirteçleri ve -(V)r / -mAz biçimbirimi ile hem /varsayım/ hem de /tahmin/ ulamı işaretlenmiştir. Bu biçimbirim ile “Muhtemelen gelir.” gibi bir ifade de /olasılık/ ulamı da işaretlenebilir. 55(c)de /olasılık/ ulamını şartleyen -(y)Abil biçimbirimi bu çalışmada tutumsallık ve öznellik dışı kabul edilen devingen kiplikte /yetenek/, /yeterlilik/ gibi ulamları da işaretleyebilir. 55(d)de -miş olmalı yapısı ile /tahmin/ ulamı, “Eline geçmedi anlaşılan” sözcüsi ile ise /çıkarım/ ulamını işaretlenmiştir. 55(e)de de benzer biçimde -yordur birleşik biçimbirimi ve “belki” belirteci ile /varsayım/ ve bağlam ile birleşerek /tahmin/ ulamları işaretlenmiştir. 55. örnek gurubunda görüldüğü gibi Türkçede tutumsallık göstericileri birden fazla ulamı hem aynı sözcüde işaretleyebilir hem de aynı biçimbirimi farklı sözcelerde farklı ulamları işaretleyen işlevleri olabilir. Bu nedenle her işaretleyici kendi içinde değerlendirilmeli ve işaretlediği ulamlar saptanarak öznellik ile ilişkisi belirlenmelidir.

Konuşucunun tutumunu gösteren bir diğer ulam Tanıtsallıktır. Tanıtsallık ve bilgisel kiplikler birbiri ile yakın ulamlardır. Tanıtsallık kanıtın varlığı ve konuşucunun kanıtla ilişkin mesafesini, zaman zaman güven/güvensizliğini gösterir. Bilgisel Kipliklerde ise kanıtla bağlı olarak önermedeki varsayımın gerçekleşme olasılığı derecelendirilir. Her iki ulam da güçlü tutumsallık göstericileridir. Öznellik dereceleri de oldukça yüksektir.

Çünkü tanıtıllık ulamında konuşucunun kanıta ilişkin tutumunu, bilgisel kipliklerde kanıttan yola çıkarak yaptığı değerlendirmeyi görebiliriz. Örneğin 55(d)de “Ankara’ya gelmiş olmalısın herhal.” sözcesinde konuşucunun /tahmin/ ulamını yaratması için bir kanıta ihtiyacı vardır. Kanıtını değerlendirip /tahmine/ ulaşır ve “herhal” ile tahminin gerçekleşme olasılığını derecelendirir. Fakat sözcesinde kanıtının varlığını belirtmez. Yine de /tahmine/ ulaşmak için konuşucunun mantık çerçevesinde bir kanıta, bilgiye sahip olduğunu dünya bilgisi ile bilebiliriz. Örneğin 55(d)de alıcı daha önce söylemdeki sorumlu kaynağa “Ankara’ya gitmeyi planladığını” iletmiş olabilir. Sorumlu kaynak alıcının yolculuk süresini hesaplayarak bu /tahmine/ ulaşmış olabilir. Aynı örnekte yer alan “anlaşılan” sözcesi ile işaretlenen /çıkarma/ hangi kanıtlarla ulaşıldığı açıkça gösterilmemiştir. Yine dünya bilgisi ile /çıkarma/ ulamına ulaşmak için konuşucunun bir neden-sonuç ilişkisi kurduğunu ya da bir kanıta, bilgiye sahip olduğunu bilsek de söylemde açıkça işaretlenmemiştir. Fakat /çıkarma/ ulamına bir kanıttan yola çıkılarak ulaşıldığı ayrıca işaretlenseydi tanıtıllık ulamının varlığından söz edebilirdik. Kısacası bilgisel kiplik sadece tahmini, çıkarımı ve tahmine, çıkarıma ilişkin derecelendirmeyi iletirken tanıtıllık bunu gerekçelendiren kanıtın varlığını ve kanıta olan güveni iletir. Tanıtıllığın genel olarak belirlenen alt ulamları /çıkarma/, /hazırlıksız zihin/ ve /söylenti/-/Aktarımsal/dır.

56.

- (a) Yerler ıslak, yağmur yağmış. /çıkarma/
- (b) Hava ne kadar soğukmuş! /hazırlıksız zihin/²⁹ /algısal/
- (c) (Fatma söyledi.) Ali ve Ayşe evlenmiş. /söylenti/

56. örnek grubunda temel ulamları örneklendirilen tanıtıllık için -mİş biçimbiriminin her bir ulam için işaretleme yapabildiği ve bağlam aracılığıyla alt ulamların belirlenebildiği görülmektedir. 56(a)da /çıkarma/ nasıl ulaşıldığı, kanıt ile sonuçtan yola çıkılarak önermenin oluşturulduğu “Yerler ıslak” sözcesi ile belirtilmiştir. Fakat bu önermenin geçerliliğine, doğruluğuna ilişkin açık bir işaretleme yapılmamıştır. 56(b)de konuşucunun dışarıya çıkıp “havanın soğuk olduğunu” fark ederek iletildiği sözcede konuşucunun yeni ve hazırlıklı olmadığı bir durumla karşılaştığını işaretlemektedir. Bu

²⁹ Hazırlıksız zihin terimi Aksu-Koç ve Slobin’in (1986) tanımladığı bir ulamdır. Bu ulam hakkında ayrıntılı tartışma için bkz. 2.2 Tanıtıllık ve 3.1 -mİş / (y)mİş biçimbirimi

hazırlıksızlık konuşucunun zihinsel sürecine ilişkin bilgi verir ve aynı zamanda /şaşıрма/ ulamının da ortaya çıkmasına neden olur. /Şaşıрма/ ulamının varlığı Duygusal Kiplik ile de ilişkilidir. Öyleyse tanıtısal ve duygusal kiplik aynı sözcüde yer alabilir. Ayrıca konuşucunun “havanın soğuk olduğu” bilgisine duyu organları aracılığı ile ulaştığını dünya bilimizle biliriz. Bilginin kaynağının, kanıtın konuşucunun duyu organları, algısı olduğu ifadeler /algısal/ tanıtısallığı gösterir. 56(c)de ise konuşucu sadece sözcesindeki önermeyi başka bir kaynaktan edindiğini göstermektedir. Yine önermenin doğruluğuna, geçerliliğine ilişkin bir değerlendirmede bulunmamaktadır. Fakat kaynağın başka biri olduğunu göstererek söz konusu bilgiyi teyit etmediğini, önermedeki bilginin doğru olup olmadığına ilişkin sorumluluğu almadığını da örtük olarak işaretlemiş olur. Aslında bir bakıma kanıtı olan aktarıcıya ilişkin açık bir güven işaretlemeyerek güven derecesini de gösterir. Kısacası konuşucu başka bir kaynaktan edindiği bu bilginin güvenilir olduğuna ilişkin açık bir değerlendirme yapmayarak kanıtı güvensizliğe yaklaştırır. Tanıtısallık tam olarak bu noktada bilgisel kipliklerden ayrılmaktadır. Duygu kipliği ve tanıtısallığın aynı sözcüde yer alabilmesi gibi bilgisel kiplikler ve tanıtısallık da aynı sözcüde yer alabilir. Konuşucu hem kanıtı ve kanıtı olan güvenini/güvensizliğini hem de önermenin geçerliliğine ilişkin değerlendirmesini işaretleyebilir.

57.

(a) Gözleri şişmiş ve kızarmış. Galiba ağlamış. /Algısal/ /Çıkarım/

(b) Aramalarıma cevap vermiyor. Herhalde uyuyakalmış. /Çıkarım/ /Tahmin/

57(a)da konuşucu görsel kanıtlardan yola çıkarak bir çıkarımda bulunmaktadır ve çıkarımının doğruluk derecesinin “galiba” belirteci ile düşük olduğunu belirler. “Galiba” belirteci kanıtın güvenilirliği ile değil önermenin geçerliliği ile ilgilidir. Konuşucu çıkarıma ulaştığı kanıtlara olan güvenini değil çıkarım yolu ile ulaştığı önermenin doğruluğuna ilişkin bir değerlendirme yapar. Kısacası görme duyusu ile ulaştığı /algısal/ “gözleri şişmiş ve kızarmış” sözcüsi ile ilgili bir derecelendirme bulunmamaktadır. Bu nedenle bu derecelendirme bilgisel kipliğin alanındadır. Böylece sözcüde hem tanıtısallık hem de bilgisel kiplik yer alır. 57(b)de de yine /çıkartım/ ile ulaşılan önermenin geçerliliği “herhalde” belirteci ile derecelendirilmiştir. 57(a)ya benzer biçimde bu derecelendirme kanıtla ilgili değil, çıkarım ile ulaşılan önermenin geçerliliği ilgilidir. Böylece sözcüde tanıtısallık ile birlikte bilgisel kiplik de yer alır.

Tanıtsallık ve öznellik arasında güçlü bir bağlantı bulunmaktadır. Bu bağlantının ve Tanıtsallığın daha ayrıntılı incelenmesi gereklidir. Bu nedenle Tanıtsallık ulamı bu çalışmada yeni bir başlık altında değerlendirilecektir.³⁰

Tutumsallığın bir üst ulam olarak belirlenmesi kiplik türlerinin ve kipliklerin alt ulamlarının iç içe geçtiği söylemleri değerlendirmek için de faydalı olacaktır. Nitekim kiplik işaretleyicileri, bağlam gibi ögeler söylemin geneline yayılabilir. Söylemde yer alan farklı kiplik işaretleyicileri hem farklı ulamları ayrı ayrı işaretleyebilir hem de birleşerek söylemin genelinde yeni bir ulam yaratabilir. Bu birleşim söylemdeki genel tutumsallığı göstererek Ö3 alanındaki konuşucu öznelliğini yansıtır. Hatta konuşucunun sesi yani Ö3 alanındaki öznellik bu tür ifadelerde çok daha açık görülür.

58.

(a) Sevgili Ferit,

Çok şuurlu bir delilik ve çok büyük bir espri, Beckett'i aşan bir absürd içindeyim. Durum korkunç. Ya o son çevirdiğim Bergmann'daki kızın durumuna düşeceğim, ya deli bir yazar, ya çok romantik bir aşık ve aşk (neyse işte) ve kumsal, yüzmek, sessizlik. Bu çocuk bana lazım. Gel. Veya Paris-gidiş-dönüş uçak bileti al. Veya (unuttum) -Roma' da buluşalım. İki taraflı uçak bileti temin et. Senin ve benim için. Gidiş ve dönüş ve Roma' da 1 veya 2 günlük para. Biliyorsun, buradan çıkış zor. Giriş kolay. Sen tek doktorum olabilirsin. Burada iki Alman var, senin yerini tutuyorlar (Hasso Pfeiler ve Margit Rostock) ama onların çok vakitleri yok. Mektubu hemen kesebilirim veya çok uzatabilirim. Hemen gel. Sen olmazsan hiç kimseyi göremeyeceğim. En çok ve en uzun sana inandım. Gel ve ben sana emir edene kadar Monsieur'den hiç söz etme. (HŞS, s. 17)

58(a)da altı çizili sözlükbirimsel ve biçimbirimsel işaretleyiciler çeşitli tutumsallık ve kiplik ulamlarını sağlamaktadır. Örneğin “korkunç” sözcüğü ile bu çalışmada daha önce belirtilen öznellik bildiren “Duyuşsal” (bkz. Tablo 2) ön ad kullanımı ile Duygu Kipliği ve Ö3 alanında öznellik işaretlenmiştir. “Bergmann'daki kızın durumuna düşeceğim” sözcüğündeki -AcAk biçimbirimi bağlam ile birleşerek /olasılık/ işaretlemiştir. “lazım”

³⁰ Bkz. 2.2 Tanıtsallık

sözcü ile yükümlülük kipliğinde /gereklilik/ “Gel”, “al”, “buluşalım”, “temin et” sözcükleri ile /istek/ ulamı işaretlenmiştir. “Sen tek doktorum olabilirsin.” sözcü ile /varsayım/ ve “kesebilirim”, “uzatabilirim” sözcükleri ile devingen kiplikte /yeterlilik/ hem de bilgisel kiplikte /olasılık/ işaretlenmiştir. Görüldüğü gibi aynı biçimbirim ile farklı ulamlar, farklı biçimbirimler ile de benzer ulamlar işaretlenmiştir. “Sen olmazsan hiç kimseyi göremeyeceğim.” sözcü ile koşul ve buna bağlı /varsayım/ ve aynı zamanda istenilmeyen olgu durumları ile /isteksizlik/ ulamı söylemde yer alır. Son olarak “Gel ve ben sana emir edene kadar Monsieur'den hiç söz etme.” sözcüğünde sıfır biçimbiriminin olumlu ve olumsuz kullanımları ile güçlü yükümlenme ile /emir/ ve /yasaklama/ ulamları aktarılmaktadır. Fakat bağlam, bu ulamların birleşimi ve farklı ögeler ile söylemin geneli değerlendirildiğinde sorumlu kaynağın duygusal kiplikte /çaresizlik/, /üzüntü/ gibi hislerini de aktardığı görülebilir. Sorumlu kaynağın tutumu ve buna bağlı olarak öznellik tüm söyleme yayılmıştır. Her bir ulam tek başına değerlendirildiğinde konuşucunun farklı tutumlarını iletse de söylemin geneli ve tüm bu ulamların birleşimi sorumlu kaynağın duygusal durumuna, duygularına, içinde bulunduğu ruh durumuna erişmemize izin verir. Bu erişim bir söylemde konuşucunun sesini duymamızı sağlayan temel ögedir. Yukarıdaki gibi söylemi parçalayarak incelediğimizde bu sesi duymamızı sağlayan kodlamanın kiplik, özne ön adlar, özne işaretleyiciler olduğunu görebiliriz. Bu nedenle söylemdeki özneliliğin saptanabilmesi için Smith'in belirttiği gibi sorumlu kaynağın belirlenmesinin ardından tutumsallık işaretleyicilerinin varlığı sorgulanmalı ve bu ögelerin işaretlediği ulamlar belirlenerek öznellik dereceleri belirlenmelidir. 58(a)'nın öznellik derecesini yükselten temel ulam çeşitli kipliklerin söylemde yer almasının yanı sıra söylemin geneline yayılan duygu kipliğinin varlığıdır.

Özetle bu çalışmada temel olarak Nuyts'ın (2006) belirlediği Tutumsallık ulamı kipliklerin üzerinden bir anlamsal ulam olarak kabul edilecektir. Söylemde tutumsallığın varlığı söylemin öznellik alanında değerlendirilmesini sağlamaktadır. Bu özneliliğin derecelendirmesi de her bir kiplik türü için değişebilir. Kiplik türleri Türkçe değerlendirmeler için Tablo 6'daki gibi belirlenmiştir. Fakat Tablo 6'da belirlenen alt ulamlar bu kiplik türleri için genel olarak belirlenen ulamlardır. Her bir biçimbirimin işaretlediği bu tabloda yer almayan farklı ulamlar da ayrıca değerlendirilerek bu ulamların öznellik ile ilişkileri tartışılacaktır.

2.2. TANITSALLIK

Tanitsallık en sade ifadeyle, konuşucunun sözcesinde iletisinin kanıt olduğunu ya da olmadığını, bazen de iletisindeki kanıtın yeterliliğinin derecesini belirtmesidir. Diğer bir ifade ile konuşucunun sözcesindeki önermeye ait bilgiyi nasıl ya da hangi yollarla edindiğini farklı dilsel kodlarla göstermesidir.

Konuşucu sözcesinde bilgisinin kaynağını işaretleyebildiği gibi bu kaynağın kendi çıkarımı olduğunu, duyu organlarının yardımı ile bir bilgiye eriştiğini de bildirebilir. Örneğin “Ahmet yoldaymış.” tümcesinden alıcı konuşucunun Ahmet’in yolda olduğu bilgisini Ahmet’ten ya da başka bir kaynaktan edindiğini ortaya koyar Türkçede –miş son eki başka anlamları ile birlikte bilginin kaynağının birinci elden olmadığını bildirebilir. “Duyduğuma göre Ahmet bugün bize katılmayacakmış.” tümcesinde “Ahmet’in akşam bize katılmayacağı” önermesinin başka bir kaynaktan duyma yoluyla elde edildiği “Duyduğuma göre” sözcesi ile de belirtilir. “Duyduğuma göre” söz kalıbı bilginin doğrudan Ahmet’ten değil, ikinci bir kaynaktan elde edildiğini ve bu kaynağın da belirtilmediğini gösterir. Bu sözcede “Duyduğuma göre” söz kalıbının yer almaması durumunda bilginin Ahmet’ten ya da başka bir kaynaktan elde edilmiş olduğu şeklinde iki farklı yorum yapılabilirdi. Kısacası sözce yine tanitsallık içerirdi fakat bilginin kaynağı, kanıtın türü belirtilmemiş olurdu.

Bilgi başka bir kaynaktan sözlü iletişim aracılığı ile edinebileceği gibi duyu organları da bilgi edinme yöntemi olabilir. Örneğin dışarı çıktığında yerlerin ıslak olduğunu gören, ya da toprağın nemli kokusunu fark eden biri “Yağmur yağmış.” sözcesi ile kanıtlardan yola çıkarak çıkarım yapıp –miş soneki ile bu bilgiye bir kanıt yoluyla eriştiğini belirtebilir. Alıcı, bilginin kaynağının konuşucunun gördüğü ıslak zemin ya da aldığı koku mu yoksa başka birinden duyarak öğrenme mi olduğunu sadece bağlam aracılığı ile bilebilir. Türkçede bu farkı her zaman açıkça gösterebilen sabit bir işaretleyici bulunmaz. Fakat tanitsallığın bir dilde farklı göstericileri bulunabilir ve bu göstericiler bazı dillerde ayrıntılı olarak kanıtın kaynağını da açık olarak işaretleyebilir.

Chafe (1986, s. 262) tanitsallığın “kanıt” göstermekten daha geniş bir anlamda kullanıldığını ve konuşucunun bilgiye olan tutumunu da içerdiğini belirtir. Chafe tanitsallık için bilme biçimleri ve bilginin güvenilirliği (ya da geçerliliğini) temel alır. Bilme biçimlerini “inanç, tümevarım, söylenti ve tümdengelim” olarak sınıflandırır.

“İnanç” dışında her bir bilme biçiminin farklı bilgi kaynakları bulunur. Chafe, inanç için bilgi kaynağının sorunlu olduğunu ifade eder; tümevarımın bilgi kaynağı kanıt, söylentinin bilgi kaynağı dil ve tümdengelim bilme kaynağı varsayımdır. Güvenilirlik derecesi bilme biçimlerine göre değil her bilme biçimindeki tanıtıcılık kodlarına ve kanıtın derecesine göre değişir. Bu çerçevede “inanç”, güvenilirliği en az bilme biçimidir. Çünkü Chafe’ye göre (1986, s. 266) insanlar, saygı duydukları kişiler öyle inandığı ya da sadece inanmak istediği için inanırlar. İnanç bilme biçimine dahil sözcelerde sıklıkla “bence”, “bana göre”, “(...) olduğuna inanıyorum/düşünüyorum.” gibi dilsel kodlamalar bulunur.

TABLO 7. Chafe’nin Bilgi Türleri ve Güvenilirlik Yaklaşımı (Chafe, 1986, s. 263)

bilginin kaynağı	bilme biçimi	güvenilir	bilginin eşleştirilmesi
???	--- >	inanç	---- > b
kanıt	--- >	tümevarım	---- > i
dil	---- >	söylenti	---- > l
varsayım	--- >	tümdengelim	---- > g
			i
			güvenilmez

Chafe (1986, s. 263) tablodaki bilgileri bir örnek grubu ile açıklar:

59.

(a) Bacağımda bir şeyin gezindiğini hissediyorum.

Chafe bu sözcedeki “bacağımda bir şey geziniyor” fikrini bilgi olarak kabul eder ve kanıtın duyular, bilme biçiminin de tümevarım olduğunu belirtir. (Chafe, 1986, s. 263)

Bu sözcenin ardından söylem aşağıdaki örnek grubu ile devam edebilir:

60. “

(a) Muhtemelen bir örümcektir.

(b) Bir örümcek olabilir.

(c) Bence bir örümcek.

(d) Bir örümcek olmalı.”

60(a)da bilgi bu nesnenin örümcek olduğudur ve “muhtemelen” sözcüğü ile bilginin güvenilirliği derecelendirilir. 60(b)de de benzer bir durum vardır fakat konuşucu güvenilirlik derecesini düşürmektedir. 60(c)de ise konuşucu bilgisinin kaynağının inanç olduğunu göstermektedir. 60(d) tek başına kanıtı göstermeden bir tümdengeliyi belirtir.

Söylem “Tuhaf hissettiriyor.” ifadesi ile devam ederse konuşucu hissettiğini “tuhaf” sözcüğü ile yaklaşık olarak tarif etmekte ve sözlü kaynakla eşitlemektedir. Öte yandan Garip bir şekilde iyi hissettiriyor.” gibi bir ifade ile devam ederse beklentinin karşıtını gösterir. Yani aslında 59(a)daki ve 60. örnek grubundaki önermelerin iyi hissettirmesi değil; kötü, tuhaf hissettirmesi beklenir.

Chafe'nin beklenti ile ilgili değerlendirmesi Türkçede tanıtısallığın incelenmesi için de önemli olabilir. Nitekim daha önce de belirtildiği gibi Türkçede tanıtısallığın ulamlarından biri /hazırlıksız zihin/dir. Bu ulamın işaretlendiği söylemlerde de sıklıkla konuşucunun beklentisinin aksine bir durum ile karşılaştığını göstermesi söz konusudur. “2.1.1.7. Tutumsallık, Tanıtısallık ve Öznellik” bölümünde tartışılan /hazırlıksız zihin/ ve /algısal/ tanıtısallık gönderimine sahip örnek 56(b)yi burada yeniden ve bu bağlamda inceleyebiliriz.

61.

(a) Hava ne kadar soğukmuş! /Güneşli bir bahar gününde kapalı bir alandan açık havaya çıkan bir konuşucunun iletisi./

61(a)da bağlamı ile birlikte verilen örnekte bağlam aracılığı ile konuşucunun hava sıcaklığının beklediğinin aksine olduğunu görebiliriz. Konuşucu bu duruma hazırlıksız olduğunu, belki şaşırıldığını ve beklemediği bir durum ile karşılaştığını tanıtısallık işaretleyicisi -miş biçim birimi ile gösterir. Konuşucunun kanıtı duyu organlarıdır ve algısal yollarla ulaştığı bilginin beklentiye karşılamadığını gösterir. Öte yandan bu kanıtın güvenilirliği tartışmalı olabilir. Konuşucu kanıtının güvenilirliğini derecelendirmez ve sadece /şaşıрма/, /hazırlıksız zihin/, /beklentinin tersi/ gibi ulamları işaretler. Ama konuşucunun kanıtının kendi duyuları, algısı olduğu durumlar öznedir. Çünkü aynı bağlamda bulunan başka bir konuşucu 61(b)ye

62.

(a) Yoo! Hiç de soğuk değil. Sen hasta mı oluyorsun acaba?

(b) Hava 25 derece. Ne soğuşu!

gibi cevaplar verebilir. Bu durumda bağlam değişir ve 61(a)daki iletideki güvenilirlik derecesi düşer. 62(a) ve (b)nin iletilmediği ve karşılıklı konuşmanın gerçekleşmediği bağlamlarda da aynı güvenilirlik şüphesi söz konusu olacaktır. Çünkü duyular aracılığı ile ulaşılan bilgiler bireye özel ve dolayısıyla öznedir.

Güvenilirlik derecesi sorgulamasından yola çıkarak Lyons'un (1977) bilgisel kiplikler için getirdiği kanıtın derecesine göre değişen öznellik değeri yorumunu tanıtsallık için de yeniden değerlendirmenin mümkün olduğunu söyleyebiliriz. Konuşucunun bilgiyi edinme yöntemini belirttiği ve doğal olarak söylemde en azından bilgiye göre güveninin konumunu belirlediği için tanıtsallık öznellik de bildirir. Tanıtsallık bildiren söylemlerde tanıtsallık türüne göre öznellik derecesi değişebilir. Chafe'nin tanıtsallık sınıflandırması bağlamı ve tümcenin genel değerlendirmesini içerir. Konuşucunun bilgiye olan tutumunun yanı sıra bilgiye hangi yöntemlerle ulaştığı güvenilirlik derecelendirmesini belirler. Güvenilirlik derecesi azaldıkça öznellik derecesi artar.

Chafe (1986, s. 264) konuşucuların her bilginin eşit derecede güvenilir olmadığını bildiğini ve bazı bilgilerin diğerlerinden daha kesin olduğunu bilinçli ya da bilinçsiz farkında olduklarının altını çizer. Bu sebeple de konuşucu bilginin güvenilirliğine dair değerlendirmesini çeşitli ifadeler ile işaretleyebilir. Bu ifadeler güvenilirliğin derecesini ve konuşucunun bu dereceyi değerlendirmesini işaretlediğinden öznellik değeri de taşır.

Chafe'nin (1986) bilginin güvenilirliğine ilişkin derecelendirme yorumu aslında bilgisel kiplikleri de kapsayan bir tanıtsallık tanımını da ortaya çıkarmaktadır. Örneğin "Kesinlikle gelmiştir." gibi bir sözceyi Chafe'nin yaklaşımı ile tanıtsallık kapsamında ve güvenilir derecesi yüksek olarak belirlenecektir. Bağlam ile birlikte bilginin kaynağı belirlenerek söz konusu önermeye konuşucunun hangi kanıtlarla ulaştığı belirlenebilir. Böylece tümdengelim, tümevarım, inanç ayırımı yapılabilir.

Chafe (1986, s. 262-265) tanıtsallığın sözlü ve yazılı dildeki farkının da altını çizer. Özellikle akademik metinlerde yazarların sözcelerini üretirken daha çok zamanlarının olması, konuşmanın toplumsal bir etkinlik olması gibi sebeplerle yazılı dilin tanıtsallık kodlamalarında daha özenli olduğunu tespit eder. Özellikle akademik metin yazarlarının bir bilginin "nasıl" doğru olduğunu tanıtsallık belirticileri ile gösterme eğiliminde olduğunu da öne sürer. Tanıtsallığın bir öznellik göstericisi olduğunu kabul edersek

akademik metinlerde tanıtısallığın daha sık kullanılması aslında ilginç bir saptamadır. Çünkü nesnel yorumlar içermesi beklenen, konuşucu öznelliğinin yer almasının beklenmediği akademik metinlerde tanıtısallık işaretleyicilerinin sık kullanılıp kullanılmadığı Türkçe için (bu konuda çalışmalar bulunsa da) daha kapsamlı incelemeye değer bir durumdur.³¹ Sargın (2010, s. 46) Fairclough (1992, s. 162) aktararak bu durumun nedeninin önermeye karşı düşük güvenilirlik duyulması ile ilgili olmadığını, bilim insanlarının dikkatli ve temkinli bir öznellik yansıtma amacından kaynaklandığını belirtir.

Sargın (2010) Chafe'nin tanıtısallık sınıflandırmasına göre Türkçede tanıtısallığı incelemiş ve tanıtısallık bildiren dil düzeneklerini tablolastırmıştır. Sargın, çalışmasında Türkçede genellikle bilgisel kiplik ya da yükümlülük kipliği belirticisi olarak sınıflandırılan bazı eklerin de bağlama göre tanıtısallık gösterdiğini ifade etmektedir. Sargın (2010:36) tanıtısallığı Chafe'nin yaklaşımı doğrultusunda “yazarın, verdiği bilginin kaynağı ya da güvenilirlik derecesine duyduğu güveni yansıtmak için kullandığı tüm dilsel düzenekler” olarak tanımlar ve bu tanımdan yola çıkarak da çeşitli biçimbirim ve sözlükbirimsel işaretleyicileri Türkçede tanıtısallık kodlayan düzenekler olarak belirler. Bu düzenekler ve işlevlerini “Türkçede tanıtısallığı kodlayabilen dilsel düzenekler ve işlevleri” (Sargın, 2010, s. 37) olarak aşağıdaki gibi tablolastırır.

TABLO 8. Türkçede Tanıtısallığı Kodlayabilen Dilsel Düzenekler ve İşlevleri (Sargın, 2010:37)

Tanıtsallığı kodlayan dilsel düzenek	İşlev	Örnek ³²
		63.
-miş	-tümevarım (kanıttan yola çıkarak bir sonuca ulaşma) -söylenti (tanık olunmayan başkasından öğrenilen bilgi)	(a) Yerler ıslak. Sanırım yağmur yağmış. (b) Ali yarın akşam buraya gelecektir.

³¹ Sargın (2010) akademik metinlerden oluşturduğu bir bütüncü ile tanıtısallığın bu metinlerde nasıl kullanıldığını incelemiştir.

³² Sargın'ın belirlediği biçimbirimler, belirteçler ve dilsel yapılar ve bunların işaretlediği ulamlar için örnekler tabloya bizim tarafımızdan eklenmiştir.

<i>-Dlr</i>	- tümevarım (kanıttan yola çıkarak bir sonuca ulaşma)	(c) Bu resimdeki detaylar çok iyi çizilmiş. Bence bu resmi bir ressam yapmıştır.
<i>-AcAk</i>	-tümevarım (kanıttan yola çıkarak bir sonuca ulaşma) -tümdengelim (çıkarım sonucunda bir varsayıma ulaşma)	(d) Hava çok kapalı, yağmur yağacak. (e) Hükümet yakında vergileri düşürecektir. (Sargın, 2010: 35)
<i>-mAll</i>	-tümevarım (kanıttan yola çıkarak bir sonuca ulaşma)	(f) Işıklar açık, evde olmalı.
<i>-DI</i>	- duyusal kanıt (doğrudan tanık olarak edinilen bilgi)	(g) Az önce Ali'nin dışarı çıktığını gördüm.
<i>-Iyor</i>	- duyusal kanıt (doğrudan tanık olarak edinilen bilgi)	(h) Karşıdaki adam bize doğru bakıyor.
<i>(y)-AbIl</i>	-tümdengelim (çıkarım sonucunda bir varsayıma ulaşma)	(i) Enflasyon nedeniyle gıda fiyatlarında artış olabilir.
<i>-A/İr</i>	-tümdengelim (çıkarım sonucunda bir varsayıma ulaşma)	(j) Önümüzdeki hafta hava sıcaklıkları yükselir.
<i>galiba, herhalde</i> <i>belirteçleri</i>	-tümevarım (kanıttan yola çıkarak bir sonuca ulaşma)	(k) Galiba teklifimizi kabul edecek. (l) Herhalde eve ulaşmıştır.
<i>bence, kanımca,</i> <i>fikrime göre gibi</i> <i>belirteçler</i>	-inanç (konuşucunun öznel değerlendirmesi)	(m) Bence bölgedeki kuraklık gittikçe büyük göçlere neden olacak.
<i>gör-, duy,</i> <i>gözleme-</i> gibi <i>eylemlerle</i> <i>birlikte -Iyor</i> <i>soneki ve birinci</i> <i>kişi eki kullanımı</i>	- duyusal kanıt (doğrudan tanık olarak edinilen bilgi)	(n) Uzmanlar son yıllarda ülkemizdeki sağlık sorunlarında bir artış olduğunu gözlemliyor.

<i>söyle-, belirt-</i> gibi aktarma eylemleri	-söylenti (tanık olunmayan başkasından öğrenilen bilgi)	(o) Şirket hisselerinin yakında değer kaybedebileceğini söylüyorlar.
---	--	--

Sargın'ın (2010) tanıtımsallık tanımı Chafe'ninki gibi bilgisel kiplikleri de kapsar. Sargın (2010) Nuyts'ın (2006) tanıtımsallığın bilgisel kiplikleri kapsayan bir ulam olduğu yaklaşımını da benimser. Örneğin yukarıda Sargın'dan (2010) aktarılan 63(e)'yi "sonucun altında yatan neden, eğer bağlamda belirtilmiyorsa, dinleyicinin dünya bilgisi ya da konuşucu ile olan ortak bilgisi yoluyla ulaşabileceği bir varsayım" olarak değerlendirir. Ayrıca -AcAktır yapısının örneğin -Abil biçimbirimine göre daha kesin yargıları gösterdiğini ve 63(e)'de "hükümetin daha önce benzer durumlarda benzer bir tutum sergilediği varsayımını akla getirdiğini" belirtir. (Sargın, 2010, s. 35)

Yine Sargın'ın yaklaşımı ile 63(j)'de "hava sıcaklıklarının yükselmesine" ilişkin bir varsayım ileten konuşucunun /varsayım/ ulamına "deneyimleri" ile ulaştığı ya da hava sıcaklıkları ile ilgili gözlem yaptığı düşünülebilir. Fakat bizce konuşucu sözcesinde özellikle aktarmadığı, bağlam yardımı ile örtük de olsa belirtilmediği durumlarda kanıtın varlığı, bilgiye nasıl ulaşıldığı ya da kanıtın güvenilir olup olmadığı bilinemez. Dünya bilgisi ile alıcı elbette konuşucunun önermesine ilişkin bir neden-çıkarım ilişkisi olduğunu bilecektir. Bu açıdan tanıtımsallık genel bir ulamdır ve doğal dillerde Nuyts'ın (2006) da belirlediği ve bu çalışmada daha önce de aktarıldığı gibi bilgisel kiplikleri kapsayan bir ulamdır. Fakat tanıtımsallığın öznellik ile ilişkisi tanıtımsallık ulamlarının sözcede açıkça işaretlenmesi ile doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle bu çalışmada 63(j)'deki gibi ifadeler konuşucunun önermedeki varsayımın gerçekleşmesi ile ilgili değerlendirmesiyle ilişkili olduğu kabul edilecek ve bilgisel kiplik olarak değerlendirilecektir. Öte yandan 63(c)'deki gibi bağlam ile birlikte konuşucunun çıkarıma ulaştığı yol ya da kanıtın varlığı belirtildiği ifadelerde tanıtımsallığın varlığı kabul edilebilir. 63(c)'de konuşucu "Bu resimdeki detaylar çok iyi çizilmiş." sözcesi ile görme duyusu ile ulaştığı bir /farkındalığı/ işaretler. Ardından duyu organları ile /algısal/ tanıtımsallık aracılığı ile elde ettiği kanıttan yola çıkarak /tahmin/ ulamını oluşturur. /Tahmin/ ulamı konuşucunun öznel çıkarımı ile ilgilidir. Kanıtı olan güven ile ilgili bir işaretleme bu ulamın yer aldığı sözcede bulunmaz. Böylece söylemde tanıtımsallık ve bilgisel kiplik birlikte yer alır. Hatta bu tür ifadelerde bu iki tutumsallık türü birbirini kapsayan birbiri

ile iç içe geçen ulamlardır. Ayrıca “bence” sözcüğü ile de /inanç/ işaretlemesi yapar. Tüm bu ulamların varlığı söylemin öznellik derecesini de oldukça yükseltir.

Sargın’ın (2010) Tablo 8’de belirlediği tanıtıcılık ulamlarının tümü bu çalışmada tanıtıcılık işaretleyicisi olarak kabul edilmeyecektir. Nitekim bu bölümde aktarılacağı gibi -DI biçim birimi Türkçede tanıtıcılık işaretlemesi yapmaz. 63(g)de duyu organları yoluyla elde edilen kanıtı sağlayan “gör-” eylemidir. Aynı biçim birim “Ali dün akşam bize geldi.” gibi bir tümcede sadece bir gerçeklik durumunu aktarmaktadır. Dünya bilgisi ile konuşucunun “Ali’nin geldiğine” tanık olduğunu ve bu olgu durumunu deneyimlediğini bilsek de konuşucu özellikle bu tanıklığına ilişkin bir işaretlemeye bulunmamaktadır. Konuşucu kanıtına ilişkin bir güvenilirlik derecelendirmesi de göstermez. Bu bakımdan bu tür ifadeler tutumsallık gösteren tanıtıcılığın ve de öznellik alanının dışındadır. Yine benzer bir değerlendirme ile -(I)yor biçim birimi Türkçede sürerliliği gösteren bir görünüş işaretleyicisidir ve sadece bir olgu durumunun sürmekte olduğunu iletmek için kullanılır. Örnek 63(h)de yine dünya bilgimizle konuşucunun duyuları aracılığı ile söz konusu önermeye ulaştığını biliriz. Fakat konuşucu bu süreci yani sözcüğündeki önermeye hangi yollarla ulaştığını, kanıtının var olup olmadığını belirtmediği sürece tutumsallıktan söz etmemiz mümkün değildir. Bu tür ifadeler yalnızca Ö2 alanındaki öznellik göstericisi olarak kabul edilebilir.

Sargın (2010) öznelliği tanıtıcılık üzerinden değerlendirir ve nesnellik-öznellik ve Nuyts’ın (2001) yaklaşımını da benimseyerek öznellerarasılık ayrımı yapar. Öznellerarasılığı konuşucunun öznelliğini başkaları ile paylaşarak sorumluluğunu azalttığı zayıf bir öznellik olarak belirler. Türkçede -DIr ve -(V)r/-mAZ biçim birimlerinin kesinlik göstericisi olduğundan yola çıkarak daha çok nesnellik işaretlediğini öne sürer. Öznellerarasılığın ise “(...) tartışılmaz bir gerçektir” gibi ifadelerle sağlandığını belirtir.

-DIr ve -(V)r/-mAZ biçim birimleri Sargın’ın da ifade ettiği gibi Türkçede genel bilgileri aktarabilir ve öznellik dışı işaretlemeler yapabilir. Öte yandan aynı biçim birimler öznellik göstericisi de olabilir. Bağlam, söylemde yer alan diğer dilsel yapılar ve işaretleyiciler bu farkı belirlemek için önemlidir. Ayrıca bu farkın belirlenmesi ve hem bu biçim birimlerin hem de Tablo 8’de yer alan kimi biçim birimlerin öznellik göstericisi olduğu ya da öznellik dışı işaretlediği ulamların ayrı ayrı incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle her bir biçim birim için ayrı değerlendirmeler yapılarak bu fark belirlenecektir.

Chafe'nin (1986) ve Sargın'ın (2010) geniş bir şekilde bağlamı dahil ederek bilgiye olan tutumu da dahil ettiği tanıtımsallık yaklaşımının dışında; tanıtımsallık pek çok araştırmacı tarafından bir Kiplik ulamı olarak betimlenmiştir. Palmer (2001:8) tanıtımsallığı bilgisel kiplik ile birlikte önermesel kiplik başlığı altında değerlendirir. Palmer'a göre (2001:8) bilgisel kiplik ve tanıtımsallığın farkı; bilgisel kipliğin konuşucunun önermenin olgusal durumuna dair yargısını, tanıtımsallığın ise konuşucunun önermenin olgusal durumuna dair kanıtını belirtmesidir. Bu çalışmada da daha önce örnekler üzerinden açıklanarak belirlenen ayırım Palmer'ın belirlediği bu yaklaşımla benzerdir. (bkz. 2.1.1.7. Tututmsallık, Kiplikler ve Öznellik)

Palmer'ın tanıtımsallığı bilgisel kiplik ile birlikte önerme kipliği altında değerlendirmesi tanıtımsallığın konuşucu ile önerme arasında değerlendirici bir ilişki içerdiğini de gösterir. Bu ilişki tanıtımsallığın aynı zamanda öznellik göstergesi olduğunu da ortaya koyar.

Palmer (2001, s. 36) tanıtımsallığı önerme kipliği altında inceler ve tanıtımsallığın temel iki alt ulamı olduğunu belirtir: Aktarılan Bilgi (Reported) ve duyular aracılığı ile elde edilen kanıtın belirtildiği Duyusal Bilgi (Sensory). Duyusal Bilgi başlığı konuşucunun bir bilgiyi duyuları aracılığı ile elde ettiğini dil bilgisel kodlamalarla gösterdiği tanıtımsallık ulamıdır. Bu iki temel ayırımın alt ulamalarında daha geniş bir tanıtımsallık sistemi olan dillerin varlığından da söz eder. Örneğin, Brezilya ve Kolombiya'da konuşulan Tuyuca dilinin görsel, görsel olmayan, görünür (bariz), gibi duyusal bilgi kaynaklı; ikinci elden edinilen bilgi ve çıkarımsal gibi aktarılan bilgiye dayalı tanıtımsallık işaretleyicilerine sahip olduğunu örnekler ile aktarır. Türkçede ise konuşucular kanıtının kaynağını eylemler, farklı dilsel yapılar ile gösterebilir fakat bu ayırımı belirleyen özel biçimbirimler bulunmamaktadır.

64.

(a) Duyduğuma göre mektepteki işlerin bu ay içinde tekrar başlayacakmış. Bu hesaba göre İstanbul'a gelsen de pek az kalabileceksin. (YSA, s. 77)

64(a)da tanıtımsallık ulamları birbirinden farklı dilsel öğelerle işaretlenmiştir. Her bir öge de farklı bir tanıtımsallık ulamını göstermektedir. “Duyduğuma göre” sözcüğü ve -AcAkmİş biçimbirimi ile /söylenti/ ulamı işaretlenmiştir. Ayrıca “Duyduğuma göre” sözcüğü konuşucunun önermedeki bilgiye “duyarak” yani duyu organları ile ulaştığını gösterdiği için /algısal/ tanıtımsallığı da işaretler. “Bu hesaba göre” sözcüğünün -AcAksIn biçimbirimi

ile birlikte kullanılması da konuşucunun önermedeki bilgiye /çıkırım/ yolu ile ulaştığını gösterir. -AcAk biçimbirimi Türkçede aynı zamanda sözceleme anına göre sonra gerçekleşmesi beklenen olgu durumlarını, beklenti ve niyetleri işaretlemek için de kullanılır. Fakat görüldüğü gibi bağlama ve başka biçimbirimler ya da dilsel yapılar ile birleşerek farklı ulamları da işaretleyebilmektedir. Kısacası 64(a)da görüleceği gibi Türkçede tanıtısal ulamlarını ayrı ayrı işaretleyen biçimbirimler bulunmamaktadır. Farklı ulamlar farklı dilsel stratejiler ile oluşturulmaktadır.

Aktarılan bilgiye bağlı tanıtısal Willet'in (1988, s. 57, 96) İkinci el kanıt, üçüncü el kanıt ve Folklordan gelen kanıt olarak sınıflandırdığını aktaran Palmer (2001, s. 40) bu alt ulamları Alıntısıl, Söylenti ve Folklorik olarak yeniden adlandırır. Türkçe gibi bazı dillerde bu ayrımları belirten farklı biçimbirimler olmayabilir. Palmer (2001, s. 40-41), Willet'in sınıflandırmasını yeniden adlandırmasına rağmen özellikle Folklorik tanıtısal "Folklor" (Halk Bilimi) alanı ile karıştırılacağından endişe duyar. Folklorik tanıtısal doğru olduğu kabul edilen, doğruluğuna inanılan, kulaktan kulağa yayılan bilgiler için kullanılmaktadır. Geleneklerle ya da folklor ile ilgili olmak zorunda değildir. Bu sebeple Willet'in alt başlıkları yerine Alıntısıl (2), Alıntısıl (3) ve Alıntısıl (genel) terimlerini kullanmayı tercih eder.³³

Palmer (2001, s. 47) Aksu-Koç ve Slobin'den (1986, s. 159) örneklerle alıntılarla Türkçeyi doğrudan ve dolaylı kanıt başlığı altında sadece alıntısıl ya da çıkarımsal tanıtısal kategorilerine sahip diller grubunda değerlendirir.

65.

(a) Ahmet gelmiş.

(b) Yağmur yağacakmış.

65(a)daki tümcenin Aksu-Koç ve Slobin'e (1986, s. 159) ve Palmer'a (2001, s. 47) göre iki farklı yorumu bulunur. Bu sözcenin Ahmet'in ceketinin sandalyede asılı olduğunu gören bir konuşucuya ait olduğu düşünüldüğünde çıkarımsal tanıtısal olarak değerlendirilir. Konuşucu Ahmet'in geldiği bilgisini başka birinden duyduğunda ise söylenti başlığı altında değerlendirilir. Örnek 65(b)de ise yoruma açık bir durum yoktur ve sözcenin aktarılan bilgi sınıfında olduğu açıktır. Konuşucu söz konusu bilgiye başka

³³ bkz. 2.1.1.2 Palmer'ın Kiplik Sınıflandırması

bir kaynaktan ulaşmıştır. Bu kaynak başka bir konuşucu, haberler, vb. olabilir. Palmer (2001, s. 48), örnek 65(a)daki çıkarımsal tanıtımsallık yorumunun sadece ön koşulların bilindiği durumlarda geçerliliği olduğunu, bağlamdan bağımsız durumlarda doğrudan söylenti başlığı altında değerlendirilmesi gerektiğini de belirtir.

Palmer'ın Aksu-Koç ve Slobin'den yola çıkarak aktarılan ya da çıkarımsal tanıtımsallık kodlayan -mİş/-(y)mİş biçimbirimi, bağlama göre duyusal (algısal) tanıtımsallık da gösterebilir.³⁴ Nitekim Aksu-Koç ve Slobin (1982, s. 187) bu tür ifadelerin /çıkarmı/, /söylenti/ ve /şaşıрма/ olmak üzere üç ulam iletebileceğini belirtir. /Şaşıрма/ ulamı Ahmet'i bir anda karşısında gören bir konuşucunun 65(a)daki sözceyi ilettiği bağlamda ortaya çıkar. Duyusal (algısal) tanıtımsallık farklı bağlamlarda, farklı alt ulamlarla da söylemde yer alabilir.

66.

(a) Çok sıcakmış!

(b) Eviniz ne kadar büyükmüş!

Konuşucunun sıcak bir nesneye dokunduğu ve örnek 66(a)daki sözceyi aktardığı bir durumda konuşucunun duyuları ile ulaştığı bir durumu betimlediğini kabul edebiliriz. Bu durumda konuşucu -(y)mİş biçimbirimini kullanarak nesnenin sıcak olduğu sonucuna duyuları ile ulaştığını ve hatta belki de beklemediği bir durumla karşılaştığını, buna şaşırdığını iletmektedir. Konuşucunun bilgiye algı ile ulaşması söyleme öznellik değeri kazandırır. Bağlama bağlı olarak konuşucunun şaşkınlığını da aktardığı bir yorumda ise söylemin öznellik değeri yükselecektir.

Örnek 66(b)de ise yine konuşucu belki beklentisinin tersi ile ya da beklentisine uymayan bir durumla karşılaştığını da vurgulayarak görme duyusu ile ulaştığı bir sonucu sözcesinde -(y)mİş biçimbirimi ile göstermiştir. Her iki örnekte de konuşucu tanıtımsallık vurgusu yapmadan söz konusu durumu ifade edebilirdi. Ama bu kez /beklentiye uymayan bir durum ile karşılaşma/ ulamı sözcede bulunmazdı:

³⁴ -mİş ve -(y)mİş biçimbirimlerinin farklı işaretleyiciler olduğunu ifade eden araştırmacılar da bulunmaktadır. (Csato; Johanson, 2003, vb) Palmer'ın Aksu-Koç ve Slobin'den aktardığı örnekler eylemler ile kullanılan -mİş biçimbirimi, tarafımızdan verilen örnekler ad soylu sözcükler ile kullanılan -(y)mİş biçimbirimi olsa da bu çalışmada her iki biçimbirim de tanıtımsallık işaretleyicisi olarak kabul edilmiş ve aynı ulamda değerlendirilmiştir. Bu biçimbirimin tanıtımsallık ve öznellik ile ilişkisi hakkındaki ayrıntılı inceleme için bkz. "3.Biçimbirimsel Öznellik", "3.1.-mİş".

67.

(a) Çok sıcak!

(b) Eviniz ne kadar büyük!

67. örnek grubundaki her iki tümce de öznellik değerine sahiptir fakat tanıtısallık belirtmemektedir. Ünlem işareti ile belirtilen konuşucunun duygu durumunu aktarması, vurgu ile şaşırma, hoşnutsuzluk gibi duyguları bildirmesi söyleme öznellik değeri kazandırır. Fakat 66. örnek grubunda konuşucunun tanıtısallık vurgusu yapması söylemde kendi algısını, bakış açısını işaretlemesi her iki söylemin de öznellik değerini arttırmıştır. Tanıtısallık vurgusu konuşucu tarafından bilinçli olarak seçilerek önermeye olan şaşırma, yeni karşılaşılan bilgi özellikle işaretlenmiştir. Bu durumda konuşucu önermeye kendi tutumunu eklemeyi seçerek söylemin öznellik değerini yükseltir.

Öyleyse örnek 66(a) ve 66(b)deki tanıtısallık kodlaması bağlama bağlı olarak duyular aracılığı ile elde edilen kanıtların aktarımını göstermektedir. Fakat -mİş/-(y)mİş biçimbirimi duyusal kanıtlarla elde edilen bilgilerde sözcüde sonradan fark etme (Aksu-Koç ve Slobin (1986) tarafından “hazırlıksız zihin³⁵ (unprepared minds)” olarak tanımlanmaktadır) anlamı da bildirebilir. Bu durumda Türkçede doğrudan görsel ya da işitsel tanıtısallık kodlaması bulunmasa da bağlama göre duyular aracılığı ile elde edilen bir bilginin konuşucuyu çıkarımsal bir fark etme durumuna ulaştırdığını gösteren bir kodlama bulunmaktadır. 66. örnekteki tümceler Palmer’ın duyusal kanıt ve doğrudan ya da dolaylı kanıt başlıklarının arasında bir ara başlıkta bulunmaktadır. İki sınıflamaya da ait özellikler taşıdığı için sadece bir grubun içinde değerlendirilemez. Palmer’ın sınıflandırmasına göre Örnek 66(a) ve 66(b) sözceleri Duyusal/Dolaylı tanıtısallık olarak yeni bir sınıflandırma altında değerlendirilebilir.

Aksu-Koç tanıtısallığı gerçeğin göreceli olduğu farkındalığının dildeki ifadesi ile ilgili olarak tanımlar (2000) ve Aksu-Koç ve Slobin (1986)’de Türkçedeki -mİş biçimbiriminin duyusal tanıtısallık sunduğunu ifade eder ve duyusal kanıtın çıkarımla desteklendiği durumlarda bu biçimbirimin kullanıldığını ekler. Aksu-Koç ve Slobin (1986) Türkçede

³⁵ Aksu-Koç ve Slobin’in (1982,1986) “unprepared minds” olarak belirledikleri ulam tarafımızdan “hazırlıksız zihin olarak çevrilip terim olarak önerilmiştir.

tanıtsallığı “deneyim ve çıkarımsallık, söylenti, edimsel uzanım, hazırlıksız zihin ve dolaylı deneyim” terimleriyle inceler.

Aksu-Koç ve Slobin’e (1986) göre örnek 65(a)daki “Ahmet gelmiş.” sözcesinde “ceketin asılı” olması kanıtından yola çıkan konuşucu Ahmet’in arabasının sesini duyduğu durumda aynı sözceyi kullanmaz. (“Ahmet geldi.” ya da “Ahmet geliyor.” diyebilir.) Çünkü Ahmet’in arabasının sesini duyan konuşucu sürece dahil olur. -mİş biçimbirimi sürecin tamamlanmış olduğu ve duyular aracılığı ile ulaşılan tanıtsallığı bildirir. -mİş biçimbiriminin kullanımı konuşucunun “uyarılmış bir bilinci” olmaksızın yaşadığı bir deneyimi gösterir. Bu biçimbirim konuşucunun olaya dahil olmadığı durumlardan daha çok “bilinç eksikliği”ni işaretler.

Aksu-Koç ve Slobin (1986, s. 160) bilinç eksikliği için “Uyumuşum.” ve “Elimi kesmişim.” örneklerini paylaşır. Bu örneklere benzer durumlarda konuşucu olaya dahil olmasına rağmen bu biçimbirimi bir eylemi farkında olmadan yapma yani Aksu-Koç ve Slobin’in deyimi ile bilinç eksikliği ile gerçekleştirme belirticisi olarak kullanır. Konuşucunun Aksu-Koç ve Slobin’in tanımı ile “bilinç eksikliğini” işaretlemesi konuşucunun bilinç durumunu söyleme aktarır ve buna bağlı olarak söylem öznellik değeri taşır.

Aksu-Koç, Slobin (1986, s. 162) edimsel uzam başlığında “Ahmet gelmiş.” örneğinin başka bir bağlamda /sürpriz/, /şaşıрма/ anlamları içerebileceğini tartışır. Konuşucunun dışarıdan birinin yaklaştığını duyduğu, kapıyı açtığı ve beklenmeyen bir misafir olarak Ahmet’i karşısında bulduğu bir bağlamda aynı sözceyi tam bir algısal bilgiye sahip olmasına karşın kullanması durumunda /şaşıрма/ anlamı içereceğini belirtir. “Sema buradaymış.” (Aksu-Koç, Slobin, 1982, s. 196) tümcesini de konuşucunun Sema’nın varlığına zihinsel olarak hazır olmadığı bir durumda aktardığında şaşırma anlamı ileteceğini belirtir. Aksu-Koç ve Slobin’e (1982) göre konuşucu bu tür ifadelerde “Zihinsel olarak daha önce hazırlıklı olmadığım bir şeyi az önce fark ettim.” gönderimi ile psikolojik olarak olgu durumu ile arasına mesafe koyar. Mesafenin özel olarak işaretlenmesi de konuşucunun henüz karşılaştığı bu bilgiye ilişkin güvensizliğini gösterir ve böylece söylemdeki öznellik derecesi yükselir.

Aksu-Koç ve Slobin (1986) edimsel uzanım altına tersinlemeyi de dahil eder. “Her gün koşuyormuş.” tümcesi koşma eylemini gerçekleştiren kişinin spordan nefret ettiği bilinen

biri olduğu durumlarda edimsel bir uzam taşır. /Şaşıрма/ anlamı aynı zamanda övgü de içerebilir. “Kızınız çok güzel piyano çalıyormuş.” tümcesi konuşucu tarafından gururlu bir anneye kızının piyano resitalinin sonunda iletilirse övgü anlamı içerebilir. Fakat yine /şaşıрма/, /beklentinin üstünde bir durumla karşılaşma/ anlamlarını da kapsar.

Aksu-Koç ve Slobin (1986, s. 164) Türkçedeki -DI ve -mİş biçimbirimlerini karşılaştırırlar ve -DI biçimbiriminin hazırlıklı zihin ile yaşanan doğrudan deneyimleri, -mİş biçimbiriminin ise hazırlıksız zihinle yaşanan dolaylı deneyimleri işaretlediğini ifade ederler. Aksu-Koç ve Slobin (1982) bu farkı belirtmek için 1974 yılında Richard Nixon’un istifasına herkesin hazırlıklı olduğunu ve bu nedenle istifanın gerçekleşmesinin ardından kitlesel medyanın bu haberi “Nixon istifa etti.” olarak aktardığını söylerler. Öte yandan aynı dönemde Bülent Ecevit’in aniden istifa etmesini aynı kitle iletişim araçlarının “Ecevit istifa etmiş.” olarak aktardığını belirtirler. Ecevit’in istifası herkes için şaşırtıcı ve beklenmedik bir durum olduğu için /hazırlıksız zihin/ durumunu gösteren -mİş biçimbiriminin tercih edildiğini ileri sürerler.

Aksu-Koç (1988) başka bir çalışmada ise Türkçenin tanıtısal sistemine -DIr biçimbirimini de ekler.

“Çalışmanın sonunda kesin olarak Türkçenin kanıt sistemine (evidential system) sahip bir dil olduğu vurgulanır. Bu sonuca -mİş ekinin (çalışmada “particle” terimiyle karşılanır.) semantik özellikleri yardımıyla varılmıştır. -DIr ekinin de çıkarım ve tahminleri işaretlemeye kullanılan bir bilgi kipliği ögesi olarak işlev gördüğü belirtilir. Buna göre, -DIr yargılara dair, -mİş kanıtlara dair işaretlemeler yapmaktadır. (Aksu-Koç 1988:205) Ayrıca -DI ekinin de modal anlamlar taşıdığı, bu ekler konuşurun “birinci elden” bir bilgiye yani kanıtı dayandığını ifade edebildiği vurgulanır (Aksu Koç 1988:206)” (Kerimoğlu, 2020, s. 129)

Öte yandan aynı biçimbirim bilgisel kiplik işaretleyicisi olarak da söylemde yer alabilir. Özellikle görünüş işaretleyen biçimbirimlerle birleşerek bilgisel kipliğin alanında /tahmin/, /varsayım/ gibi ulamları işaretleyebilir.

68.

- (a) Belki evdedir.
- (b) İşten çıkmıştır. Yoldadır.
- (c) Merak etme, seninle konuşup her şeyi anlatacaktır.
- (d) Eminim ki o senin kadar üzölmüyordur.

68(a)da ad temelli tümcede -DIr biçimbirimi “belki” belirteci ile birlikte /varsayım/ ulamını işaretlemektedir. “Belki” belirteci ile de söz konusu varsayıma ilişkin bir

derecelendirme yapılmaktadır. Bu /varsayımın/ kanıtı, kaynağı söylemde bulunmaz. Bu nedenle -Dİr biçimbirimi 68(a) tanıtısal değil bilgisel kiplikle işaretlemiştir. 68(b)de de -mİştir ve yine addan sonra kullanılan -Dİr biçimbirimi benzer biçimde bilgisel kiplik işaretleyicisidir. Konuşucu “isten çıkmıştır” /varsayımına/ sözü edilen kişinin her gün aynı saatlerde işten çıktığını bilmesinden yola çıkarak ulaşmış olabilir. Ya da daha önce saat kaçta işten çıkacağına ilişkin bilgi, sözü edilen kişi tarafından konuşucuya verilmiş olabilir. Bu ön koşulların varlığını dünya bilgimizle bilsek de konuşucu bu bilgileri işaretlemeyi seçmediği sürece kanıtla ilgili bir bilgiye erişmemiz mümkün değildir. Nitekim herhangi bir kanıtın varlığı söz konusu olmayabilir. Örneğin 68(c)de -AcAktır biçimbirimi ile işaretlenen /varsayım/ ulamı herhangi bir kanıtın varlığına dayanmayabilir. Konuşucu sadece alıcıyı rahatlatmak için bir /varsayım/ işaretlemiş olabilir. Hatta konuşucu sözü edilen kişiyi hiç tanımayabilir ve onun hakkında varsayımda bulunmaya yetecek kadar kanıtla sahip olmayabilir. 68(d)de de benzer bir yorum yapılabilir. Konuşucu /varsayım/ ulamına ilişkin bir kanıtla sahip olabilir ya da olmayabilir. Fakat önermesindeki /varsayımın/ derecesini kendi öznel değerlendirmesi ile “eminim” sözcüğüyle güçlendirir. Bu derecelendirme kanıtla ilgili değil, konuşucunun önermedeki /varsayım/ ulamına inancı ile ilgilidir. Bu nedenle -Dİr biçimbiriminin bu tür ifadelerde tanıtısal değil bilgisel kiplik işaretlediğini kabul edebiliriz.

Türkçede aynı biçimbirim ile farklı kipliklerin, ulamların işaretlenmesinin mümkün olduğunu daha önce de belirtmiştik. Fakat özellikle bilgisel kiplik tanıtısal geçişgenliği -Dİr biçimbirimi özelinde dikkat çekicidir. Çünkü bazı araştırmacılar bu iki kiplik ulamını birlikte değerlendirmektedir. Kanıtla ilgili işaretleme yapan bir biçimbirimin ayrıca bu kanıttan yola çıkarak ulaşılan /varsayım/ ulamını derecelendiren bir işaretleme de yapması aslında Tutumsallık üst ulamında tanıtısallığın mantık ve dil doğasında bilgisel kiplikleri kapsamaması ile ilgili olabilir.

Bu çalışmada daha önce Nuyts’ın (2006), Palmer’a benzer bir biçimde tanıtısal bilgisel kiplikle birlikte değerlendirdiği ve Tutumsallık üst ulamdaki en kapsayıcı ulam olarak belirlediği aktarılmıştı.³⁶ Nuyts’a (2006, s. 11-12) göre bilgisel yargılar kanıtla ya da tanıtısalığa dayanır. Nuyts, Chafe (1986) gibi tanıtısallığın “bilginin kaynağıyla” ilgili olduğunu belirtir. Bilgi edinim yollarını şu şekilde maddeler:

³⁶ bkz. 2.1.1.5 Nuyts’ın Kiplik Sınıflandırması

“

- Doğrudan kendi duyuşsal organları yoluyla algılanan (sıklıkla ‘deneyimsel’ olarak adlandırılır)

“Ofis saatlerini değiştirdiğini fark ettim.”

- Bir başka bir dayanaktan dolaylı çıkarım, doğrudan algılanan bilgi (‘çıkartımsal’)

“Arabası buraya park edilmiş ve evdeki ışıklar açık, eve gelmiş olmalı.”

- Diğer genel ardalın bilgisi ile bağdaşık çıkarımlar (‘akla dayalı/mantıksal’)

“Bu hikâye oldukça inandırıcı görünüyor.”

- Başkalarından alınan (‘söylenti’ ya da ‘aktarımsal’)

“Yeni bir işi olduğunu duydum.”/ (Yeni bir işi varmış.)” (Nuyts, 2006, s. 11)

Bu sınıflandırma aynı zamanda herhangi bir sözcede farklı dilbilgisel kodlamalarla belirtilen tanıtısalılığın da belirlenmesini sağladığı gibi tanıtısalılığın kapsamını belirlememizi kolaylaştırır.

Nuyts (2006, s. 30), kendi sınıflandırmasında da tartışmalı durumlar olabileceğini belirtir. Özellikle anlatıda yer alan doğrudan ya da dolaylı aktarım sözcelerinin söylenti altında mı değerlendireceğini sorgular. Sözelimi anlatılarda yer alan “diye sordu”, “diye cevapladı” gibi karşılıklı konuşma içeren söylemler ya da ara sözler tartışmalı bir durum yaratır. Ya da “Finans uzmanlarına göre bu hükümetin iflas ettiği ilan edilmelidir.” gibi bir tümce söylenti başlığı altında mı değerlendirilmeli sorusuyla, tanıtısalılığın daha kapsamlı bir incelemeye ihtiyacı olduğunun altını çizerek.

Haan (1999), Palmer’ın tanıtısalılığı bilgisel kiplik ile birlikte değerlendirdiği yaklaşımına karşı çıkar. Haan, tanıtısalılık ve bilgisel kipliği birbirinden keskin bir şekilde ayırdığını ifade eder. Anlambilimsel olarak bilginin kaynağının (Tanıtısalılık) ve konuşucunun sözcesine bağlılığının (Bilgisel kiplik) kodlanmasında bir fark olduğunu vurgular. Her iki kiplik de kanıtla ilgili olsa da bu kanıtla ne yaptıkları konusunda ayrılırlar. Bilgisel kiplik kanıtı değerlendirir ve bu değerlendirmeye bağlı olarak konuşucunun sözcesine olan güveninin derecesini gösterir. Tanıtısalılık ise konuşucunun sözcesinde bir kanıt olduğunu gösterir fakat bu kanıtı değerlendirmeyi reddeder. Tanıtısalılık ve bilgisel kiplik göstericilerinin de kökenlerinin farklı olduğunu belirten Haan (1999) Türkçeyi de dahil ettiği tanıtısalılık biçimbirimlerinin zaman eklerinden geliştiği diller olduğunu söyler. Bybee ve diğerlerinden (1994, s. 95) alıntılanarak Türkçedeki -miş biçimbiriminin geçmiş zaman işaretleycisi olduğunu belirterek kökeninin zaman eki olmasından yola çıkarak bu yorumu yapar. Fakat Türkiye Türkçesindeki -miş biçimbirimi tek başına

kullanıldığında tanıtsallık işaretleyicisidir. -mİş olabilir, -mİşİr, -mİşİ gibi kullanımlarında ise bitmişlik işaretleyicisi olabilir.

69.

- (a) Ahmet geldi.
- (b) Ahmet gelmiş.
- (c) Ahmet gelmiş olabilir.
- (d) Ahmet de gelmişti.
- (e) Ahmet çoktan gelmiştir.

Konuşucunun örnek 69(a) yerine 69(b)'yi tercih etmesinin sebebi tanıtsallığı vurgulamaktır. Konuşucu Ahmet'in geldiği bilgisine yukarıda tartışıldığı gibi çıkarım yolu ile ulaşmış olabilir, birinden duymuş olabilir ya da hiç beklemediği için şaşırması olabilir. -mİş biçimbiriminin tümcedeki işlevi tanıtsallıktır. Türkçede geçmiş zamanın gerçek işaretleyicisi -DI biçimbirimidir. Örnek 69(c) de ise Ahmet'in gelme olasılığı bilgisel kipliktir ve -mİş biçimbirimi bu tümcede bitmişlik bildirmektedir. Yani Ahmet'in gelme eylemin tamamlanmış/bitmiş olma olasılığı söz konusudur. 69(d) de ise -mİş biçimbirimi özellikle sıralı olayların anlatıldığı bir söylemde geçmişteki iki eylemin öncelik/sonralık karşılaştırması açısından birinci sırada olduğunu bildirir. Örnek 69(e)de de örnek 69(c)'ye benzer bir şekilde -mİş biçimbirimi bitmişlik göstericisidir. Fakat bu tümcede aynı zamanda "çoktan" belirteci ile birlikte bitmişliğin yanı sıra geçmiş gönderimi de taşır. -Dİr biçimbirimi tümceye çıkarım yoluyla elde edildiği belirtilen tahmin/olasılık anlamı verir ve tümceye bilgisel kiplik anlamı kazandırır.

69. örnek grubunda (b), (c) ve (e) özneldir. Bu tümcelerde kiplik işaretleyicileri bulunur ve tanıtsallık, /tahmin/, /olasılık/ anlamları taşıdıkları için öznel olarak kabul edilir. Özellikle örnek 69(b) ve 69(e)de bağlama bağlı olarak çıkarım yoluyla ulaşılan bir bilginin varlığı durumunda söylemin öznellik derecesi artacaktır. Ayrıca örnek 69(b) vurgu ile birlikte /şaşıma/ anlamı da taşıyabilir. Örneğin söz konusu tümce "Ahmet gelmiş!" olarak yeniden yazıldığında ünlem işareti ve vurgu ile birlikte konuşucunun yeni bir bilgiye eriştiğini ve şaşırdığını işaretlediğini gösterir. Bu durumda Aksu-Koç ve Slobin'in "hazırlıksız zihin" olarak tanımladığı ve konuşucunun zihninde yeni bir bilgiye erişildiğini gösterecektir. Nuyts'ın (2001) "önceden düşünülmemiş bu yüzden yüksek ihtimalle konuşucuya yeni ve alıcıyla paylaşmaya da vakit olmayan yani alıcı için de

sürpriz ve yeni bilgiler” öznellik tanımından yola çıkarak Türkçede tanıtısallığın kodlandığı ve /şaşıma/ da işaretleyen kullanımların öznel olduğu yorumunu yapmak mümkündür.

Nitekim Nuyts (2001, s. 396) da Aksu-Koç ve Slobin’in “hazırlıklı/hazırlıksız zihin” değerlendirmesini aktararak bu çalışmada da daha önce aktarılmış olan ³⁷kendi öznellik tanımı olan “konuşucu için yeni ve şaşırtıcı bilgilerin” bu tür ifadelerle ilgili olduğunu belirtir. Buna bağlı olarak Türkçede tanıtısallık işaretleyen bu durumları öznel olarak değerlendirir. Öyleyse Türkçede /şaşıma/ ulamını işaretleyen tanıtısallık göstericisi -mİş biçimbirimi bu tür ifadelerde doğrudan öznellik işaretleyicisi olarak kabul edilebilir.

-mİştir biçimbirimi yukarıdaki örnek grubundan farklı olarak kesinlik bildiren tümcelerde de yer alabilir. Bu tümcelerde tanıtısallık işaretleyicisi -DİR biçimbirimidir ve-mİş biçimbirimi genellikle bitmişlik göstericisidir.

70.

- (a) Söz konusu araştırma 1999 yılında tamamlanmıştır ve sonuçlar kamuoyu ile paylaşılmıştır.
- (b) Öyleyse bu konu kapanmıştır.

Örnek 70(a) ve 70(b) de -DİR eki tümcede kesinlik anlamı taşımaktadır. 70(a)da konuşucunun sözceme anından itibaren geçmişte kalan bir zaman söz konusudur. Konuşucu -mİştir biçimbirimi bitmişlik ve kesinlik anlamı ile kullanmıştır. Sözceme tanıtısallık değeri kazandıran biçimbirim -mİş değil, -DİR biçimbirimidir. Konuşucu önermesindeki bilginin güvenilirliğinin yüksek olduğunu işaretlediği için Chafe’nin (1986) de belirttiği gibi tanıtısallık da işaretlemektedir. Güvenilirlik derecesi yüksek olduğu için öznellik derecesi düşüktür. 70(b)de ise aynı biçimbirim bitmişlik ve kesinlik anlamında söz eylem olarak kullanılmıştır ve konuşucunun sözceme anı ile eylemin anı eş zamanlıdır. Konuşucunun konuşma anındaki kararını ve davranışını bildirdiği için öznellik derecesi 70(a)ya göre daha yüksektir.

---

³⁷ bkz. 1. Öznellik

Kerimoğlu (2020) da konuya dikkat çekerek son dönemde Türkçe üzerine yapılan çalışmalarda –mİş biçimbiriminin geçmiş zaman bildirdiği konusunda tartışmalar olduğunu aktarır.

“Türkiye’deki dilbilgisi geleneğinde –mİş eki genellikle zaman eki olarak değerlendirilse de kiplik anlamlar için kullanılan bir işaretleyici olduğu yönünde son yıllarda itirazlar yapılmaktadır. (Uzun 1998; Bacanlı 2006, 2008; Gül 2009; Demir 2012)” (Kerimoğlu, 2020, s. 111)

Ayrıca Haan’ın bilgisel kiplik ve tanıtsallık ayrımı Türkçede daha belirgin olarak sınıflandırılabilir. Hatta daha önce “2.1.1.7 Tutumsallık, Kiplikler ve Öznellik” bölümünde de belirtildiği gibi bir tümcede bilgisel kiplik ve tanıtsallık aynı anda farklı işaretleyiciler ile gösterilebilir.

71.

(a) Bütün gece ders çalışmış. /Öyle söylediler, öyle söyledi./

(b) Güya bütün gece ders çalışmış. /Bence bu doğru değil./

Örnek 71(a) açık bir tanıtsallık tümcesidir. Konuşucu sözcesindeki bilginin kaynağının bir kanıta dayalı olduğunu belirtir fakat bu bilgiye dair tutumu ya da tümcesine bağlılığının derecesine dair bir gösterge bulunmamaktadır. Bağlama bağlı olarak konuşucu bilgiye çıkarım yolu ulaşılmış olabilir. Tüm gece ders çalışmış olan kişiye bakıp çok yorgun görüldüğünü düşünen bir konuşucu genel bilgilerine dayanıp bu yorumu yapmış olabilir. Öte yandan bilgiyi öznenin kendisinden duyarak aktarım yapmış ya da bilgiyi başka bir kişiden edinmiş de olabilir. Aynı tümceye “Güya” sözcüğü eklendiğinde ise örnek 71(b) de olduğu gibi bilginin çıkarım yoluyla elde edilmediği, öznenin ya da başka birinden aktarıldığı anlaşılır. “Güya” belirteci ile de konuşucu önermeye inanmadığını, bu önermenin gerçekliğinden şüphe duyduğunu belirtir. Bu durumda önermeye olan bağlılık derecesi düşüktür ve konuşucunun önermeye olan tutumunu gösterir. Öyleyse 71(b)de hem bilgisel kiplik hem de tanıtsallık göstericileri bulunmaktadır. Bilgiye olan bağlılık derecesinin düşmesi ve konuşucunun sözcüğüne karşı değerlendirici bir dilbilgisel belirtici kullanması sözcüğün öznellik derecesini yükseltir. 71. örnek grubunda her iki örnek öznel olarak kabul edilse de örnek 71(b)nin öznellik derecesi örnek 71(a)dan daha yüksektir.

Aikhenvald'a (2005) da Haan (1999) gibi bilgisel kiplikler ve tanıtısalılığı birbirinden ayırır. Bilginin kaynağının işaretlenmesi konuşucunun bilgisel konumu, bakış açısı ya da kişisel güvenilirliği ile ilgili değildir. Nitekim Tanıtısalılığın kendi başına bir ulam olduğunu ve hiçbir kipliğin alt ulamı olmadığını söyleyerek Palmer'ın sınıflandırmasını da reddeder. (Aikhenvald, 2005, s. 7) Ayrıca Aikhenvald'a (2005) tanıtısalılığı bilginin kaynağını işaretleyen dil bilgisel bir öge olduğunu belirtir. Ona göre dolaylı yollardan tanıtısalılığın işaretlenmesi mümkün değildir ve söylemde açık dilsel yapılarla işaretlenir. Bu bakımdan Nuyts'ın (2006) tanıtısalılık yorumundan farklı bir değerlendirme yapmaktadır.

Aikhenvald (2003) tanıtısalılığı iki, üç, dört, beş ve daha fazla aşamalı olarak sınıflandırır. Ayrıca tanıtısalılığı kiplik, zaman ve görünüşten ayrı bir ulam olarak değerlendirir. Öncelikle tanıtısalılık sistemini iki temel başlıkta toplar: (I) Kanıtın türünü belirtmeden kaynağın varlığını gösteren ve (II) Kanıtın türünü belirten -Görerek elde edilmiş, çıkarım temelli ya da aktarılan bilgi. (2003, s. 3)

72.

(a) Ayşe buradaymış.

(b) Duyduğuma göre Ayşe tüm gün evden çıkmamış.

72(a)da konuşucu tanıtısalılığı vurgulasa da bilgiye nasıl ulaştığını işaretlemez. Söz konusu bilgiyi konuşucu çıkarım yoluyla, görerek ya da başka bir kaynaktan duyarak edinmiş olabilir. Aikhenvald'ın sınıflandırmasına göre 72(a) kanıtın türünü belirtmeden kanıtın varlığını gösteren tanıtısalılık ulamında yer alır. 72(b)de ise "duyduğuma göre" sözcüğü ile kanıtın türü belirtilir ve tümce kanıtın türü belirtilen tanıtısalılık /aktarılan bilgi/ ulamında yer alır.

Göksel ve Kerslake (2005, s. 309) de Türkçede tanıtısalılık işaretleyicisi olarak *-mİş* ve *-(y)mİş* biçimbirimlerini tanımlamıştır. Anlamsal olarak da /bilgi temelli/, /sonuç temelli/, /yeni keşfedilmiş bir durum/ ve /soru tümcelerinde tanıtısalılık/ olmak üzere dört temel tanıtısalılık sınıflandırması yapmışlardır. Bilgi temelli tanıtısalılık bir bilginin başkasından öğrenildiği, duyulduğu ve bu bilginin aktarıldığı durumlar için tanıtısalılık işaretleyicisi taşıyan tümceleri kapsar. Göksel ve Kerslake (2005, s. 311), Türkçede eylemlere eklenen *-mİş* biçimbiriminin bitmişlik gösteren ya da geçmişteki olayların aktarımında kullanılırken *-(y)mİş* koşaç ekinin bundan bağımsız olduğunun altını çizer. Göksel ve

Kerslake'e göre -(y)mİş koşaç eki zaman ya da görünüşten bağımsız olarak sadece tanıtımsallık işaretler. Bilgi temelli tanıtımsallık, konuşucunun kendisi hakkında hatırlamadığı olayları başkasından duyarak aktarıldığı durumları da kapsar. Bu durum için şu örneği paylaşırlar: “[Bir yaşındayken] kalp ameliyatı olmuşum.” (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 310) Sonuç odaklı tanıtımsallık, konuşucunun şahit olmadığı ama sonuçlardan çıkarım yapabildiği olayların ifadesini kapsar. Göksel ve Kerslake (2005, s. 311) Yeni keşfedilmiş durumlar için ise tanıtımsallık koşacı olarak tanımladıkları -(y)mİş ekinin kullanıldığını belirtir. Bu kategori genellikle /şaşıрма/ ulamı barındırır ve konuşucu tarafından bir durumun, bilginin yeni keşfedildiği durumları kapsar. Bu kategori Aksu-Koç ve Slobin'in (1986) *hazırlıksız zihin* olarak tanımladıkları tanıtımsallık kategorisindeki gibi sonradan fark edilen durumları içerir. Göksel ve Kerslake (2005, s. 311) “Aaa, yiyecek hiçbir şey yokmuş.” örneğini bu ulam için verir.

Göksel ve Kerslake (2005) *Soru Tümcelerinde Tanıtımsallık* başlığında tanıtımsallığın başka bir gönderimden söz ederler. Türkçede soru tümcelerinde de tanıtımsallık işaretleyicileri bulunabilir. Konuşucu bu biçim ile alıcının dolaylılığını işaretler. Konuşucu sorusunun cevabında alıcının dolaylı bir bilgiyi aktaracağını ya da yeni keşfettiği bir bilgiyi sunacağını bekliyorsa tanıtımsallığı soru tümcesinde işaretler.

“[Gazetenin ekonomi bölümünü okuyan birine hitaben]

Bugün dolar ne kadarmış?” (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 312)

Bu örnekte konuşucu soruyu yönelttiği alıcının kendisine cevap vereceği tümcede bilgiyi gazeteden edindiğini ve bilgiyi aktaracağını bilerek soru tümcesinde tanıtımsallığı işaretler.

Göksel ve Kerslake, tanıtımsallık işaretleyicisi olarak kiplik belirteçleri grubunda değerlendirdikleri “meğerse” belirteçine de dikkat çekerler.

“Meğerse belirteci tanıtımsallık bildiren biçimbirim ekleri -mİş, -(y)mİş ile aynı tümcede bulunduğu konuşucunun yeni bir bilgi, gözlem ya da deneyimin ışığında önceki inancını gözden geçirdiğini, düzelttiğini belirtir.” (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 195)

73.

- (a) Meğerse durum hiç benim düşündüğüm gibi değilmiş.
- (b) Meğer bunca zaman bana yalan söylemiş.

73. örnek grubunda görülebileceği gibi konuşucu “meğerse/meğer” belirtecini sahip olduğu bilginin gerçek olmadığını, sandığının karşıtı bir durumla karşılaştığını göstermek için kullanır. Bu tür tümceler konuşucunun önermeye ilişkin tutumunu içerdiği ve konuşucunun bilgiye dair zihnindeki değişimi işaretlediği için öznelirler.

Johanson (2003) Türkçede tanıtısal için /dolaylılık/ işaretleyicisi olarak –mİş biçimbiriminden ve –(y)mİş koşacından bahseder. -mİş biçimbiriminin çoğu zaman geçmiş zaman gönderimi de taşıyan bir /dolaylılık/ işaretleyicisi olduğunu, -(y)mİş biçimbiriminin ise şimdi ve geçmiş ve şimdiki zaman arasında belirsiz bir gönderimi olduğunu ve sabit bir /dolaylılık/ işaretleyicisi olduğunu belirtir. Tanıtısalıktan farklı olarak belirlediği dolaylılığın karşısında da işaretlenmeyen bir dolaylılık taşıyan görülen geçmiş zaman eki işaretleyicisi -DI biçimbirini gösterir. İşaretlenmeyen dolaylılık; dolaylılığa dair bir işaret barındırmaz bu sebeple görsel kanıt aracılığı ile edinilmiş bilgi işaretleyicisi gibi görülmemelidirler. Örneğin “Gelmiş.” bir /dolaylılık/ anlamı içerir ve tanıtısallık taşıırken, “Geldi.” geçmiş zaman gönderimi taşır ve tanıtısallık kapsamına girmez. Konuşucunun gelen kişiyi görmesi ve bunun üzerine “Geldi.” sözcüğünü aktarması durumu değiştirmez.

Johanson(2003, s. 274) tanıtısallığı “bilginin kaynağının kanıtının varlığını göstermek” olarak tanımlar ve dolaylılığı tanıtısallığı da kapsayan daha geniş bir ulam olarak belirler. Johanson’a göre dolaylı tanıtısallıkta bilginin kaynağı “(i) söylenti, (ii) çıkarım ve (iii) algı” olabilir. (2003:274)

(i) Söylenti dolaylı aktarımla ilgilidir ve genellikle aktarılan söylemi içerir. Johanson bu başlık için “Bakan hastaymış.” örneğini verir. (ii) Çıkarım ise bilgiye mantıksal çıkarımla ulaşılan durumlarda görülür. Johanson, Aksu-Koç ve Slobin (1986:160) bilinç eksikliği olarak tanımladığı yeni uyanan bir konuşucunun “*Uyumuşum.*” tümcesini çıkarım olarak belirler. (iii) Algı için ise “İyi çalışıyormuş.” örneğini verir bilginin temeline birinci elden, doğrudan duyularla algılanabildiğini ya da sonuçlara ve izlere bağlı olarak dolaylı algı ile ulaşılabilirdiğini belirtir. Öte yandan “İyi çalışıyormuş.” örneği bağlama göre /söylenti/ ulamında da değerlendirilebilir. Konuşucu önermedeki bilgiyi başkasından duyarak edinmiş olabilir. Dolaylı algı ile ulaşıldığı bağlamda aynı zamanda beklentinin tersinin gerçekleştiğini bildirebilir ve bu durumda /hazırlıksız zihin/ ulamını işaretleyebilir.

Johanson (2003) dolaylılığı anlama bağlı olarak 6 başlıkta gruplar:

1. Tanıklık, katılım, kontrol: Konuşucunun duruma ya da olaya bilinçli olarak dahil olmadığı ya da algılamadığı, olay anında bulunmadığı ya da doğrudan katılımcı olmadığı durumları kapsar. Bilginin kaynağı doğrudan kanıt, hatta görerek elde edilmiş olabilir. Johanson bu sınıflandırma için “Ahmet gelmiş.” örneğini aktarır. Johanson’a göre konuşucu gerçekte Ahmet’in gelişine şahit olmuş da olabilir, fakat dilbilimsel işaretlerde sıklıkla görüldüğü gibi gerçekte olayın nasıl olduğunu değil, konuşucunun bunu nasıl sunmayı tercih ettiğini gösterir. (Johanson, 2003, s. 282) Bu durumda konuşucu sözcüne tanıtıllık işaretleyicisi eklemeyi seçmiştir. Dolayısıyla konuşucu sözcünde kendini ortaya koyarak söylemin öznellik değerini yükseltmiş olur.

2. Gerçekçilik: Johanson (2003) Türkçe dolaylılık işaretleyicilerinin konuşucunun olayın gerçekliği konusunda çekincelerinin bulunduğu durumlarda bilgisel kiplik kullandığını ifade eder. Dolaylılık işaretleyicileri konuşucunun ifadenin doğruluğuna ilişkin sorumluluk almadığını gösterir. Yani dolaylılık konuşucunun içeriğin doğruluğuna dair tutumunu aktarmaz; aktarılan bilgiye dair şüphe ya da varsayımı işaretler. Johanson bu maddeyle bilgisel kiplik ve tanıtıllığı ayırmıştır. Johanson’a göre Türkçede dolaylılık bilgisel kiplikten farklıdır ve konuşucunun tutumunu içermez. (Johanson, 2003, s. 283)

“Ahmet gelmiş.” tümcesini gerçeklik ulamında değerlendirirsek Johanson’a göre konuşucu “Ahmet’in geldiği” bilgisine dair tutumunu aktarmamaktadır ve sadece bu bilgiyi aktardığını işaretlemektedir. Kısacası dolaylılık önermeye dair tutumu değil önermenin başka bir kaynaktan aktarıldığını ve konuşucunun bu önermenin doğruluğuna dair bir kesinlik bildirmediğini gösterir.

3. Mesafe: Dolaylılık işaretleyicileri konuşucunun olaydan bilişsel ya da duygusal olarak uzaklığını gösterebilir. Konuşucu dolaylılığı kendisini ile olay arasına mesafe koymak, kendisini sorumluluktan kurtarmak için kullanabilir. (Johanson, 2003, s. 284)

Johanson bu tanımlama ile özellikle söylenti ulamında -miş biçim birimi ile ifade edilen olaylarda konuşucunun olay ile doğrudan ilgili olmadığını, sadece önermeyi/olayı aktardığını işaretlediğini göstermektedir. Bu durumda konuşucu söyleminde dolaylılık işaretleyerek önerme ya da olay ile arasında bilişsel ve duygusal bir mesafe koyduğunu da göstermektedir. Bu mesafe önermeye dair sorumluluk almamayı da kapsasa da konuşucunun bu kaçınmayı işaretlemesi zihinsel bir süreci gösterir. Bu durumda aslında konuşucunun söylemindeki önermeye mesafeli bir duruşu olduğunu işaretlemesi bir

önermeye olmasa da aktarımına, bilginin kaynağına dair bir tutumu gösterir. Bu sebeple bu çalışma kapsamında bu tür sözceler de konuşucunun tutumunu içerdiği kabul edilerek öznellik olarak değerlendirilmektedir.

4. Tersinleme (İroni): Dolaylılık belirli bağlamlarda bir tutum göstererek tersinleme bildirebilir. Johanson bu ulam için “Bunu yapacaktıydın.” örneğini aktarır ve bağlama göre “sen öyle zannediyorsun” anlamını taşıyabileceğini ve bu durumda bir iğneleme, ironi aktarabileceğini belirtir. (Johanson, 2003, s. 284)

Johanson’un dolaylılık olarak belirlediği ulamda tersinleme içeren söylemler konuşucunun tutumunu açıkça göstermektedir ve öznellik değeri oldukça yüksektir. Tersinleme ancak bağlam aracılığı ile ortaya çıkar. Johanson’un “Bunu yapacaktıydın.” örneği bağlama göre konuşucunun başka bir kaynaktan alıcıya yönelik bir buyruğu iletmesini de gösterebilir. Konuşucu ile alıcı arasındaki ilişki ve bağlam aynı tümcenin tersinleme ile okunmasını sağlayabilir.

5. Uyarı, tevazu, özetleme: Dolaylı bir ifade temelinde bir görüşün özetlenmesi, /uyarı/ ya da /tevazu/ gerekçesi taşıyabilir. Bu sebeple dolaylılık işaretleyicileri sıklıkla tevazu da içererek olayları karmaşık, deneyimsel ve özetleyici şekilde gösterir. Johanson “Ben her zaman vazifemi yapmışım.” ve “Önemli bir konuyu ele almışsın.” örneklerini aktarır. (Johanson, 2003, s. 284)

Johanson’un belirlediği /tevazu/ ulamı özellikle birinci kişi kullanımlarında ortaya çıkmaktadır ve bağlamla birlikte yorumlanabilir. Ayrıca tevazu aynı zamanda küçümseme, tersinleme de içerebilir.

74.

(a) A: Yardımlarınız için çok teşekkür ederiz.

B: Aman efendim, ben ne yapmışım?

(b) Bunu yapanın fikri böyle değildir de biz böyle anlamışızdır. (ŞM, s. 86)

74(a)da karşılıklı konuşmada B tanıtıcılık işaretleyicisini yaptığı işi küçümseyerek tevazu göstermek için kullanır. Konuşucu “ne yapmışım” sözcüğü ile bilgiyi başka bir kaynaktan aldığı değil, “yaptıklarının” önemli olmadığını iletir. 74(b)de benzer biçimde -mİştİr biçimbirimi ile /çıkarım/ ulamı işaretlenmiştir. Sorumlu kaynak “biz böyle anlamışızdır” sözcüğü ile durumu “farklı anladığını” ifade eder. Hatta kendi algı düzeyinin hatalı, yanlış

olduğunu aktararak kendisine ilişkin /küçümseme/ ve buna bağlı /tevazu/ ulamını ortaya çıkarır. Fakat bu gerçek bir /tevazu/ olmadığında bu durumda söylem /tersinleme/ içerir. Yani sorumlu kaynak aslında “bunu yapanın fikri böyle”, “biz yanlış anlamadık” gönderimlerini de hissettirebilir.

Özellikle karşılıklı konuşmada konuşucu kendisine iletilen mesajı anladığını ve genel durumu özet ile değerlendirdiğini gösteren bir ifade için tanıtısallığı seçebilir. Bu tür ifadeler Johanson’un belirlediği /özetleme/ ulamındadır.

75.

(a) Ah canım benim, neler yaşamışsın!

75(a) da benzer bir şekilde karşısındakinin hikayesini dinlemiş olan konuşucunun tanık olmadığı ve başka birinden duyduğu duruma özetleyici bir değerlendirmede bulunur. Ünlem, iyelik ekleri ve duygu kipliği gibi öznellik değeri taşıyan işaretleyicilerin yanı sıra Johanson’un özetleme olarak tanımladığı konuşucunun iletiyi anladığını ve kendi değerlendirme süzgecinden geçirerek bir sonuca ulaştığını gösteren tanıtısallık işaretleyicisi de söylemin öznellik değerini yükseltmektedir. Aynı sözce bağlama ve konuşucunun tonlamasına göre tersinleme, küçümseme de bildirebilir. Böyle bir bağlamda da söylemin öznellik değeri oldukça yüksektir.

Demir (2012) Johanson’un tanıtısallık değerlendirmelerinden yola çıkarak Türkçede tanıtısallığı tanımlar:

“Türkçede evidensiyel³⁸ kategori, bağlama göre duyma, çıkarım, kanıt gösterme, koklama, varsayma, algılama gibi nüanslar taşıyabilen dolaylı geçmiş zaman veya dolaylılık olarak ortaya çıkar. Dolaylılıkta, konuşur bir olayın oluş anının değil, oluş sonrasının tanığı, olayın anlatıldığı ortamın şahidi (bk. Johanson 2003: 274), olayın varsayanı ya da algılayıcısıdır. Bu kategoride konuşurun dikkati olayın kendisinde veya oluşunda değil, sonrasında ortaya çıkan izlerde, bilginin elde edilişi üzerindedir.” (Demir, 2012, s. 98)

Demir’in de belirttiği gibi Türkçede tanıtısallık özellikle bilginin elde edilmesini işaretlemekle ilgilidir. Her bir tanıtısallık alt ulamı için ayrı işaretleyiciler bulunmasa da farklı biçimbirimlerle birleşerek bu alt ulamlar işaretlenebilir. Örneğin Aksu-Koç ve Sloabin’in (1986) de değerlendirdiği ve bu bölümde de incelendiği gibi “Yağmur yağacakmış.” gibi ifadeler /söylenti/ ulamı ile ilişkilidir. Öyleyse -AcAk ve -mİş biçimbirimlerinin birleşimi /söylenti/ ulamını işaretleme işlevini karşılayabilir.

³⁸ Demir (2012) “tanıtısallık” terimi yerine İngilizce “evidential”dan uyarladığı evidensiyel tanımını kullanmıştır.

Lyons'un (1977) ve Nuyts'ın (2001) tartıştığı bilgisel kipliğe bağlı olarak kanıtın niteliğinin öznellik derecesini belirlemesine benzer şekilde tanıtsallık bildiren sözcelerde de bilgiye nasıl ulaşıldığı (çıkarımsal, sonradan fark etme, aktarım, vb.) ve nasıl işaretlendiği öznellik derecelendirmesi sağlar. Tanıtsallık bilgisel kipliğin alt ulamı ya da kendi başına bağımsız bir ulam olarak da değerlendirilse öznelliğin kapsamındadır.

Bunun yanı sıra önermede yer alan kanıtı nasıl ulaşıldığı da söylemin öznellik derecesini etkilemekte ve derecelendirmektedir. Örneğin tanıtsallığın işaretlendiği bir söylemde kanıtı çıkarım yolu ile ulaşıldığı da gösteriliyorsa öznellik değeri aktarım ulamındaki tanıtsallığın yer aldığı bir söylemden daha yüksek olacaktır. /Çıkarım/ ulamındaki tanıtsallığın söylemde işaretlenmesi, hem konuşucunun zihinsel sürecinin söylemde gösterildiği için hem de bilginin güvenilirlik değeri azaldığı için öznellik derecesini yükseltir. Halbuki konuşucu sadece bilginin/önermenin başka bir kaynaktan geldiğini ve sadece bunu aktardığını işaretliyorsa Johanson'un (2003) belirttiği gibi bilgi/önerme ile arasında mesafe koymakta ve bilginin/önermenin geçerliliğine dair kesin bir tutum işaretlememektedir. Sadece bilginin/önermenin güvenilirliğinden emin olmadığını, bu geçerliliğin sorumluluğunu almadığını göstermektedir. Bu durumda güvenilirlik derecesi Chafe'nin (1986) derecelendirmesine göre (Tablo 7) orta noktada yer alacaktır. Kısacası bilginin güvenilirlik derecesine ilişkin elimizde kesin bir dilsel veri bulunmayacaktır. Söylem yine öznel kabul edilir fakat öznellik derecesi çıkarımsal tanıtsallığa göre düşük olacaktır. Bu durumda tanıtsallık içeren söylemlerin öznellik dereceleri farklıdır. Bu derecelendirme her bir dilsel işaretleyiciye, bağlama, söylemde yer alan diğer ifadelere göre de değişebilir. Tanıtsallığın kendi içinde öznellik ile ilişkisi ve derecelendirmesi "3. Biçimbirimsel Öznellik" bölümünde her bir biçimbirim için ayrı ayrı değerlendirilecektir.

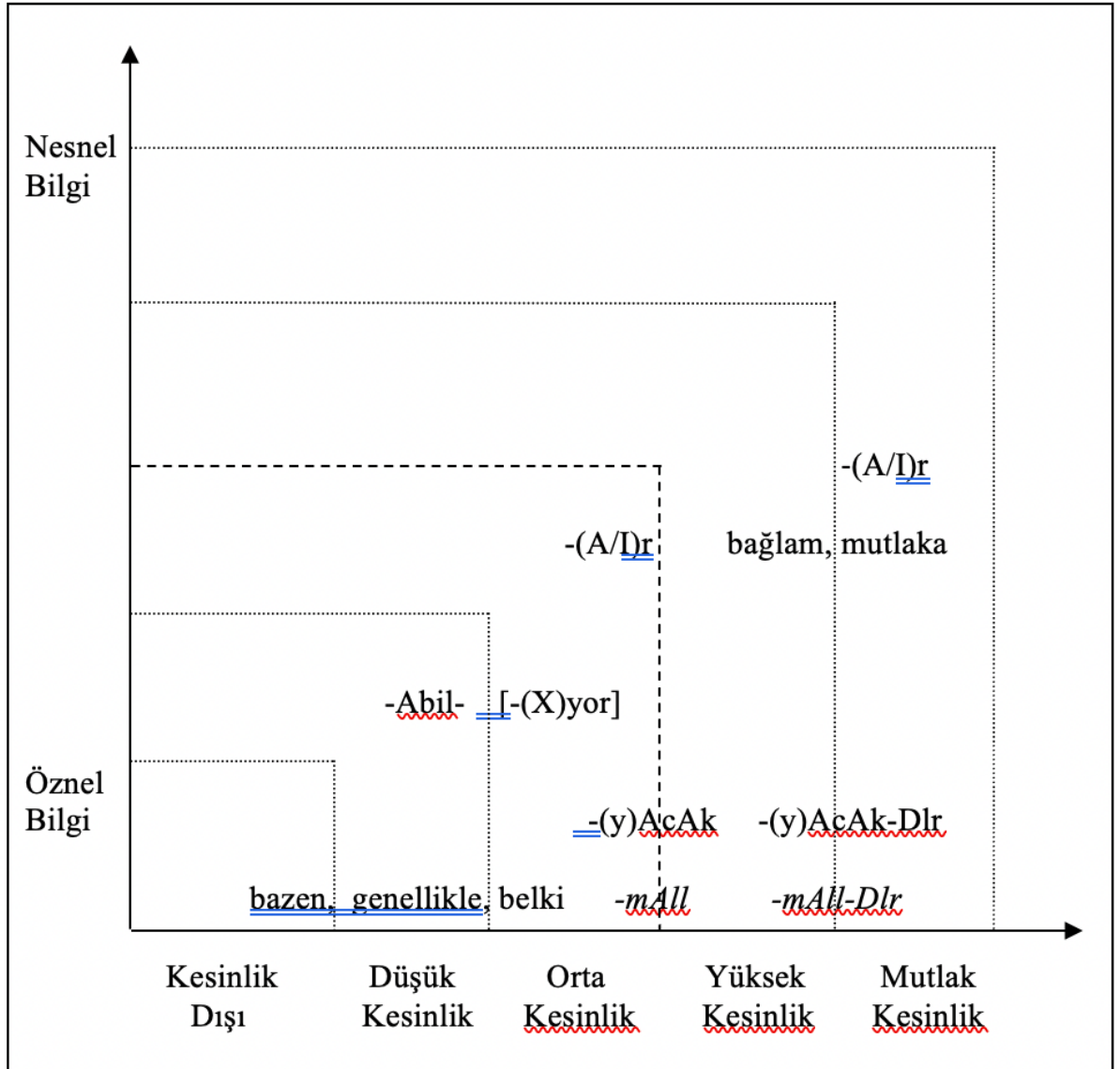
3. BÖLÜM: BİÇİMBİRİMSEL ÖZNELİK

Türkçede özellikle kiplik göstericileri gibi öznellik derecesini artıran dil bilgisel işaretleyiciler genellikle biçimbirimlerle gösterilmektedir. Bu sebeple bu bölümde Türkçede öznellik alanını incelerken biçimbirimlerin tümcedeki öznellik değerini nasıl etkilediği her bir biçimbirimin incelendiği farklı başlıklar altında ele alınacaktır.

“2.1. Kiplik Türleri” bölümünde de belirtildiği gibi öznellik derecelendirmesi kesinlik ve kesinlik dışılık ya da 2.2. Tanıtsallık bölümünde aktarıldığı gibi Chafe'nin (1986) belirlediği güvenilirlik ve güvenilmezlik arasında değişen değerlere sahiptir. Kısacası konuşucu önermenin gerçekliğine ilişkin güvenini derecelendirebilir; bu derecelendirmedeki güvenilirlik değeri düşerse öznellik değeri yükselecektir. Derecelendirme Türkçedeki biçimbirimlerin işaretlediği anlambilimsel ulamlar kapsamında değerlendirilerek her biçimbirimin kendi içinde öznellik dereceleri bu bölümde incelenecektir.

Demirel (2021) Türkçedeki bilgi kipliği işaretleyen biçimbirimleri kesinlik ve kesinlik dışılık derecelendirmesinde değerlendirerek bir öznellik grafiği oluşturur:

ŞEKİL 11. Bilgi Kipliği Olasılık Parametreleri (Demirel, 2021, s. 127)

Demirel'in (2021) şemasında da görülebileceği bir biçimbirim bağlam ve farklı işaretleyiciler (belirteçler) ile birleşerek farklı kesinlik derecelerine sahip olabilir.

76.

- (a) Örneğin, sırf "başkaları anlamıyor da ben anlıyorum" görünmek adına, bazen pek de anlamadığımız şeyleri beğenip sever görünmeyi seçebiliriz. Yahut diyelim solcudur diye, Müslümandır diye, feministtir diye, hangi cemaattensek "Bizdendir" diye binlerinin bu imgenin koruyucu örtüsü altında yaptıklarını beğenmeye, onaylamaya karar verebiliriz. (227, s. 120)

- (b) Sana bu mektupta da bir şiir gönderiyorum. Fakat onu kimseye okuma. Çünkü, bitmemiş gibi geliyor bana. Belki değiştiririm. (YSA, s. 37)
- (c) “Kâğıtlar imzalarım, saatimi rehin bırakırım, mutlaka geri veririm” dedim. (BDG, s. 144)

76(a)da “seçebiliriz” sözcesindeki –(y)Abil biçimbirimi /olasılık/ ulamını oluşturur. Bu ulam Şekil 11’de de görülebileceği gibi “bazen” belirteci ile kesinlikten daha da uzaklaştırılır. –(y)Abil biçimbirimi “düşük olasılık” gösterdiği için tek başına da kesinlikten uzak bir görünüm sergiler. Düşük olasılık işaretleyen belirteçlerin varlığı kesinlik dışılığı ve buna bağlı olarak da öznellik derecesini arttırır. 76(a)da “karar verebiliriz” sözcesindeki /olasılık/ herhangi bir kesinlik belirteci ile derecelendirilmemiştir. Bu nedenle –(y)Abil biçimbiriminin işaretlediği düşük olasılık derecesindedir ve yine de öznellik derecesi yüksektir. Kısacası biçimbirimler arasındaki derecelendirme farkının yanı sıra söylemde yer alan diğer dilsel öğelerle aracılığıyla aynı biçimbirimin işaretlediği /olasılık/ derecelendirmesi de değişebilir.

Benzer bir değerlendirme 76(b) ve 76(c) için de yapılabilir. –(V)r biçimbirimi ile işaretlenen /olasılık/ ulamı 76(b)de “belki” belirteci ile düşük olasılık gösterirken 76(c)de “mutlaka” belirteci ile kesinliğe yaklaşır. “Mutlaka” belirteci kendisinden sonra gelen “geri veririm” sözcésinin kesinlik derecesini yükseltir. Söylemde yer alan diğer –(V)r biçimbirimleri gelecek gönderimi ile birlikte /söz verme/ ulamına yaklaşan bir /niyet/, /gönüllük/ ulamı işaretler. Bu sözcelerde kesinlik derecelendirmesini gösteren bir belirteç yer almasa da–(y)Abil biçimbirimine göre kesinliğe daha yakın bir gönderimi bulunmaktadır. Aynı sözcé “Kağıtlar imzalayabilirim, saatimi rehin bırakabilirim, geri verebilirim.” olarak iletildiği durumda /olasılığın/ derecesinin düştüğü görülecektir. “Yarın gelirim” ile “Yarın gelebilirim.” sözceleri arasında konuşucunun önermedeki varsayımın gerçekleşme olasılığına ilişkin duyduğu güven, inanç derecesi bakımından fark bulunur. –(V)r biçimbirimi Şekil 11’de de gösterildiği gibi daha yüksek bir güveni işaretler. Ayrıca yine Şekil 11’den ve 76(b) ve (c) örnekleri arasındaki farktan da görüldüğü gibi –(V)r biçimbirimi de farklı kesinlik göstericileri ile (“mutlaka”, “kesinlikle”, “katiyen” gibi belirteçler) birleşerek daha yüksek bir güveni işaretleyebilir.

77.

- (a) Bizim mahkeme ayın onunda başlıyor. Ayın on beşinde galiba gemi İstanbul'a geliyor. Fakat sizin beni görmeye gelmeniz için mahkemenin olmadığı bir günü seçmeli. Ben belki o günü size bildiririm de boşu boşuna gelip mahkemede olduğum için beni görmeden gitmiş olmazsınız. (NİP, s. 115)

Demirel'in (2021) şemasına göre –(I)yor biçimbirimi ile orta kesinlik göstericisidir. 77(a)da “Ayın on beşinde galiba gemi İstanbul'a geliyor.” sözcesinde “galiba” belirtecinin varlığı sözcenin kesinlik derecesini düşürmüştür. Böylece öznellik derecesi de artar. Fakat bize göre buradaki /olasılık/ ulamını sağlayan “galiba” biçimbirimidir. Aynı sözcüde “galiba” belirtecinin yer almadığını varsayarsak /olasılık/ ulamının ortadan kalktığını görebiliriz. “Ayın on beşinde gemi İstanbul'a geliyor.” Sözcesi sadece bir gerçeklik durumunu iletmektedir. Gelecek gönderimi yer alsa da sözcüde konuşucunun tutumu bulunmamaktadır. Konuşucu sadece olgu durumunu aktarıcı rolündedir. Öyleyse –(I)yor biçimbirimi tek başına /olasılık/ derecelendirmesi yapmaz. Hatta bizce bu biçimbirim söylemde başka kiplik göstericileri olmadan kullanıldığında tutumsallıkla ilgili değildir, görünüş işaretler ve öznellik dışındadır. Halbuki yine 77(a)da aynı sözcüde yer alan “Ben belki o günü size bildiririm” sözcesinde –(V)r biçimbirimi “belki” belirteci ile sağlanan derecelendirme olmasa da /olasılık/ ulamını işaretlemeye devam edecektir. “Ben o günü size bildiririm” olarak yeniden düzenlendiği durumunda kesinliğe yaklaşırsa da hem konuşucunun /niyetini/, /söz verme/ ulamlarını işaretlemesi bakımından hem de kesinliğe yaklaşan /olasılık/ ulamının sözcüde yer almayı sürdürmesi bakımından konuşucunun tutumunu gösterir ve özneliğin alanındadır.

Yukarıdaki değerlendirmeden yola çıkarak söylemde farklı dilsel öğelere ihtiyaç duymadan konuşucunun tutumunu bildirebilen biçimbirimleri öznellik işaretleyicisi kabul ederek öznellik derecelendirmelerini yapacağız. Bu nedenle –(I)yor biçimbirimi bu çalışmanın dışında bırakılmıştır. Bu biçimbirim kiplik gösteren ulamları çeşitli dil yapılarının, kiplik belirteçleri ve ön adlarının katkısıyla işaretleyebilir. Bu da ayrıca incelenmesi gereken bir çalışma konusudur. Bu çalışmada açıkça ve farklı dilsel öğelerin katkısına ihtiyaç duymadan tutumsallık işaretleyen biçimbirimlerin incelenmesi uygun bulunmuştur.

-(I)yor biçimbirimi dışında Şekil 11’de yer alan diğer biçimbirimler bu çalışmanın kapsamındadır. -(V)r biçimbirimi gibi Şekil 11’de yer alan diğer biçimbirimler farklı öğelerin katkısına ihtiyaç duymadan farklı kiplikleri işaretleyerek konuşucunun tutumunu gösterebilir. Kesinlik derecelendirmeleri de hem kendi içlerinde hem de diğer biçimbirimler ile karşılaştırıldığında da değişebilir.

78.

- (a) Önümüzde arka arkaya gelecek iki bayram var. O günlerde tabii boş olacaksın. (YSA, s. 90)
- (b) Galiba Vekil Bey bizi mahkemeye veriyormuş. Herhalde eğlenceli olacak. (YSA, s. 37)
- (c) Ayhan, hep daha dolu daha anlamlı bir hayat olduğuna inanan, böyle bir hayatı bulmak için, yalnızlığı, ardı arkası gelmeyen soruları ve uzun yolculukları göze alan kahramanlarıyla, hiç merak etme, gelecekteki insan topluluklarına da bir şey söylersin, söyleyeceksin. (Kİ, s. 125)

78(a)da sorumlu kaynak (Orhan Veli) alıcının (Nahit Hanım) “arka arkaya gelecek iki bayram”da “boş olacağına” ilişkin /tahminini/ “tabii” sözcüğü ile kesinliğe yaklaştırır. Sorumlu kaynak bu tahmine “bayramda tatil olmasından” yola çıkarak /çıkarım/ ile ulaşmış olabilir. Fakat bunu açıkça belirtmemiş yine de “Önümüzde arka arkaya gelecek iki bayram var.” sözcüğünü ileterek örtük biçimde hissettirmiştir. Sözcüde “tabii” sözcüğü olmasaydı yine bir /tahmin/ ve /olasılık/ ulamları sözcüde yer alacaktı. Kesinlik derecesi de Şekil 11’de gösterildiği gibi yüksek kesinliğe yakın olacaktı. Aynı biçimbirim 78(b)de ise “herhalde” belirteci ile kullanıldığı söylemde daha düşük kesinlik göstermektedir. Belirteçlerin yer almadığı durumda -(y)AcAk biçimbiriminin /olasılık/ işaretlediği bilgisel kiplik ulamında orta derece ile yüksek derece kesinlik arasında bir noktada bulunduğu gösterimine katılsak da Şekil 11’de Demirel’in (2021) belirlediği gibi -(V)r biçimbirimi ile yakın bir kesinlik derecesinde olduğunu görüşüne katılmamaktayız. Bizce -(V)r /-mAz biçimbirimi söylemde kesinlik derecelendirmesi yapan başka bir göstericinin olmadığı durumlarda -(y)AcAk biçimbirimine göre daha düşük bir kesinlik derecesi gösterir. Bu saptamanın geçerliliğini örnek 78(c)yi inceleyerek görebiliriz. 78(c)de sorumlu kaynak “söylersin” sözcüğü ile düşük olasılıkla işaretlediği /varsayım/ ulamdaki kesinliği yükseltmek için hemen ardından “söyleyeceksin” sözcüğünü ekler.

Sorumlu kaynak bu art arda işaretlemelerle aslında önce “ben gelecekteki insan topluluklarına bir şey söyleyeceğini varsayıyorum” ve “bu varsayımımı güçlendiriyorum” tutumunu gösterir. Bağlamdan yola çıkarak ve “hiç merak etme” sözcüsünün söylemde yer alması ile sorumlu kaynağın alıcıyı teskin etme, rahatlatma, yüreklendirme amaçlarını taşıdığını da fark edebiliriz. Bu durumda bu derecelendirmeli kesinlik işaretlemesi daha da anlamlı olmaktadır. Sorumlu kaynak “söylersin” sözcüsü ile ilettiği düşük olasılığın alıcıyı yeterince rahatlatmayacağını düşünerek “söyleyeceksin” ile bu olasılığı güçlendirmeyi seçmiş olabilir. Üstelik aynı eylem ile birlikte önce -(V)r biçimbirimi ardından -(y)AcAk biçimbirimi ile sergilenen önermeye olan inancın yükseltildiğinin gösterildiği ifadeler Türkçede sık sık görülür. “Merak etme, yaparsın. Yapacaksın.” gibi yüreklendirme ifadeleri özellikle sözlü dilde sıklıkla karşımıza çıkar. Öyleyse bu biçimbirimlerin derecelendirmelerinin eşit olmadığı açıktır ve -(V)r biçimbirimi -(y)AcAk biçimbirimine göre daha düşük olasılığı ve kesinliği gösterir. Buna bağlı olarak da -(V)r / -mAz biçimbiriminin öznellik derecesi bu ulamların işaretlendiği ifadelerde -(y)AcAk biçimbirimine göre daha yüksektir. Elbette Şekil 11’de de gösterildiği ve yukarıda da 76. Örnek grubu üzerinden tartışıldığı gibi -(V)r biçimbiriminin kesinlik belirteçleri ile kullanıldığı söylemlerde kesinlik derecesi artacaktır. Derecelendirme farkı ile ilgili yukarıdaki saptama her iki biçimbirimin de eşit koşullarda dilsel kesinlik göstericileri ile kullanıldığı durumlar için yapılmıştır.

Şekil 11’de yer alan -AcAktır ve -Dİr biçimbirimleri /olasılık/ ulamında kesinliğe yaklaşan işaretlemeler yapar.

79.

- (a) Benim kendimde hissettiğim, felsefe ya da kuramla ilişkili düşüncenin edebiyatta iş başında olan düşünceden farklı olduğu. Sanırım buna sizler de katılacaksınız. (Kİ, s. 32)
- (b) Senin gibi bir kadın -kadın olmasın, kadın demeyeyim, insan- kiminle yaşarsa yaşasın, sorunlar olacaktır. (TÖLEM, s. 57)
- (c) Fahir'e sormak için benden kendisinin telefon numarasını istiyorsun. Santral numarası 3434'tür. Oradan Haberler Dairesi'ni isteyeceksin. Fakat gündüz ararsan karşına Münir Müeyyet çıkar. Fahir ancak gece saat on ikiden sonra çalışır. O zaman da senin için imkansızdır. (YSA, s. 105)

(d) Aşağı yukarı 100 liralık bir fark var. Ayrıca Hikmet'ten öğrenmişsindir. (YSA, s. 91)

79(a)da “sanırım” sözcüğü ile sorumlu kaynak zihinsel içerik göstericisi kullanarak önermedeki /varsayımın/ öznel değerlendirmesi olduğunu belirtir. “Sanırım” sözcüğünden sonra yer alan “buna sizler de katılacaksınız” önermesindeki /varsayımın/ kesinlik derecesi yüksektir. Sorumlu kaynak alıcıların “buna katılacağı” önermesinden daha az emin olsaydı “katılırsınız” “katılabilirsiniz” gibi sözcükler seçebilirdi.

79(b)de –(y)AcAktır biçimbiriminin yine yüksek kesinliğe yaklaşan bir işaretleme yaptığı görülebilir. Bu kesinlik gerçek dünyada önermenin genel-geçer bir bilgi olması ile ilgili değildir. Konuşucunun önermedeki varsayımın kesinliğine olan güvenini, inancını işaretlemesi ile ilgilidir. Nitekim bu nedenle konuşucunun öznelliğine ilişkin bilgi vermektedir.

Konuşucu kesinlik derecesini arttırdıkça söyleminde daha genele yakın bilgiler verdiği ve söylemini genelleştirdiğine ilişkin bir tutum gösterir. Bu da tutumsal ve öznel olsa da olasılığın düşük olduğu ulamlara göre öznellik derecesi daha düşüktür. Örneğin 79(c)de sorumlu kaynak “Santral numarası 3434'tür.” sözcüğü ile geçerli olduğundan emin olduğu bir bilgiyi kesinlikle güçlendirerek aktarmaktadır. Bu sözcüde /olasılık/ ulamı yer almadığı için Şekil 11'deki derecelendirme ile ilişkili değildir. Bu tür ifadelerde -Dir biçimbiriminin Aksu-Koç (1988)'e göre yargılara ilişkin işaretleme yapan tanıtıcılık göstericisi olduğu daha önce aktarılmış ve tartışılmıştır.³⁹ Aynı söylemde yer alan “O zaman da senin için imkansızdır.” sözcüğünün ise genel bilgi iletilmediği tartışmalıdır. Çünkü sorumlu kaynak alıcının gerçekliği, içinde bulunduğunu düşündüğü bir olgu durumu (Örneğin o saatte evde telefon ile görüşmesine engel olacak bir durum söz konusudur ya da evde telefon olmadığı için dışarı çıkması gerekmektedir, vb.) ile ilgili değerlendirmede bulunmaktadır. Sorumlu kaynak söz konusu gerçeklikten “emin olduğuna” ilişkin tutumunu gösterir, önerme ise /varsayımın/ içerebilir. Alıcı için “o zamanın imkansız” olduğu bilgisine /çıkarım/ yolu ile ulaşılmış olabilir. Böyle bir bağlamda konuşucu /çıkarım/ yolu ile ulaştığı önermedeki geçerliliğe ilişkin bir kesinlik işaretlemesi yaptığı için önermeye olan inancını da işaretleyerek tutumunu iletir. Söylemde konuşucunun tutumunun yer alması ile öznellik de ortaya çıkacaktır fakat bu

³⁹ Bkz. 2.2 Tanıtıcılık

tür ifadelerde düşük dereceli bir öznellikten söz edebiliriz. Çünkü konuşucunun önermeye ilişkin güveni yüksektir ve önermedeki /olasılık/ ulamı mutlak kesinliğe yaklaşmaktadır.

-DIr biçimbiriminin bilgisel kiplik ulamında açıkça /olasılık/ işaretlediği durumlar daha çok birleşik yapılarda ortaya çıkar. Bunlar –(I)yordur, -mİştIr ve Şekil 11’de de gösterilen -AcAktIr birleşimleridir. Örnek 79(c)de /olasılık/ ulamı -mİştIr biçimbirimi ile oluşturulmuştur. Yine kesinlik derecesi yüksek olup konuşucunun /tahminini/ de işaretler. Kısacası Şekil 11’de -DIr biçimbiriminin kesinlik derecesi birleşik olarak kullanıldığı diğer biçimler için de geçerlidir.

Şekil 11’de yer alan son /olasılık/ işaretleyicisi -mAlI biçimbirimi aslında “olmalı” biçiminde kullanıldığında bu ulama dahil edilebilir. Eylemlere doğrudan eklenerek kullanıldığında bu biçimbirim /gereklilik/, /öneri/ yükümlülük kipliği ulamlarını işaretlemektedir. Yükümlülük kipliğinde /gereklilik/ ulamında konuşucunun öznelliğini gösterdiğini ve sözlükbirimsel /gereklilik/ işaretleyicilerine göre daha öznel olduğunu Rentzsch’ten (2015) aktararak 2.1.1.6. Türkçe Kiplik Sınıflandırmaları bölümünde tartışmıştık.

/Olasılık/ işaretlediği ifadelerde ise “olmalı” konuşucunun /tahminini/, /çıkarımını/ da iletebilir.

80.

- (a) Bir gün nedense, anneme, ağabeyimin karısına ve bazı komşu kadınlara bu şiirimi bizim evin salonunda yüksek sesle okuduğumu anımsıyorum. Virginia Woolf’ün yazgısıyla ne kadar ilgileneceklerini anlamaya çalışmış olmalıyım. (227S, s. 12)
- (b) Kuşkusuz, derim kendi kendime, geçmiş günlerden birinde yandan çarklılarla Boğaz’ı geçerken bir taraça yavrusunda ya da bir balkoncukta, böyleleyin bir hatuncağız görmüş olmalıyım⁴⁰. (BŞM, s. 61)

80(a)da “olmalıyım” sözcüğü konuşucunun kendi ile ilgili /çıkarımını/ da işaretlemektedir. Bilgisel kiplikler ve tanıtısalığın kesiştiği /çıkarım/ ulamı konuşucu tarafından açıkça işaretlenmese de kanıtın varlığını örtük olarak hissettirmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi tanıtısalığın bilgisel kipliklerle birlikte değerlendirilmesinin ve tanıtısalığın Nuyts’ın

⁴⁰ “balkoncuk”, “böyleyeyin” gibi sözcükler Salah Birsal’in metninde kullandığı sözcüklerdir ve değiştirilmeden aktarılmıştır.

bizim de katıldığımız yorumuyla bilgisel kipliği kapsamı bununla ilgilidir. /Çıkarımın/ ve buna bağlı olarak örtük de olsa kanıtın varlığı da “olmalı” ile işaretlenen /olasılık/ ulamlarının kesinlik derecesini yükselttiğini düşünmekteyiz. Örneğin 80(a)da sorumlu kaynak aynı sözceyi “Virginia Woolf’ün yazgısıyla ne kadar ilgileneceklerini anlamaya çalışmış olabilirim.” biçiminde iletseydi /çıkartım/ ulamı silikleşecek ve /olasılık/ derecesi de daha düşük olacaktı.

Sorumlu kaynak 80(b)de olduğu gibi kesinlik belirteçleri (Kuşkusuz) kullanarak da “olmalı” ile sağlanan kesinlik derecesini yükseltebilir. 80(b)de de /çıkartım/ ulamı /olasılık/ ulamı ile birlikte söylemde yer alır.

Bu bölümde incelenen örnek gruplarından ve değerlendirilmelerden görüldüğü üzere biçimbirimlerin işaretlediği ulamlar ve kesinlik derecelendirmeleri pek çok dilsel etki ile değişebilmektedir. Demirel’in (2020, s. 126) de belirttiği gibi Şekil 11’deki “biçimbirimlerin işaretlediği olasılık anlam alanlarının somutlaştırılması konusundaki etkisi anlam alanları arasındaki sınırların netleştirilmesi konusunda yetersiz kalmaktadır.” Sınırların iç içe girmesi ve her zaman keskin bir ayrımın yapılamamasının nedenleri bağlam ve Türkçedeki biçimbirimlerin çokanlamlı kiplik işaretleyicisi olmasıdır. Her bir biçimbirim kendi içinde birden fazla ulam ve farklı kiplikler işaretleyebilir. Örneğin Şekil 11’de /olasılık/ işaretleyicisi olarak belirlenen -mAll biçimbirimi aynı zamanda yükümlülük kipliğinde /gereklilik/, /öneri/ gibi ulamları da işaretleyebilir. Benzer biçimde -(y)Abil biçimbirimi bilgisel kiplik ulamında /olasılık/ ve devingen kiplik ulamında /yeterlilik/ işaretleyebilir. Ayrıca soru biçiminde kullanıldığında /izin/, /rica/ ulamları ile yine yükümlülük kipliği ve gönüllülük kipliğinde değerlendirilir.

Bizce bu geçişliliğin temel nedeni de Türkçe gibi sondan eklemeli dillerin temel ulamları biçimbirimler ile “ekonomik” biçimde sağlamasıdır. Dillerin “ekonomik” olma yönünde ilerlemesi etkisi kendisini “olasılık” derecelendirmesinde de gösterebilir. Bağlam ve belirteçler yardımı ile farklı /olasılık/ derecelendirmeleri yapılabilir. Farklı kesinlik dereceleri öznellik derecelerini de etkiler ve söylemdeki öznellik değeri değişebilir. Bu durumda her biçimbirimin işaretlediği farklı ulamlar değerlendirilip öznellik değerleri derecelendirilebilir. Bu çalışmanın temel amacı da biçimbirimlerin öznellik işaretleyicisi olduğu ulamları saptamak ve öznellik derecelerini belirlemektir. Bu bağlamda her bir biçimbirim kendi içinde incelenecek ve farklı biçimbirimler ile karşılaştırılmayacaktır.

Fakat Demirel'in (2021) şekilsiz bize biçimbirimlerin birbiri ile karşılaştırıldığı durumdaki öznellik derecelendirmesine ilişkin de fikir vermektedir.

Şekil 11'de gösterilen biçimbirimler sadece /olasılık/ ulamı ile ilişkili olduğu için öznellik alanında değerlendirilen tanıtısalılık, yükümlülük kipliği, gönüllülük kipliği işaretleyicileri içermemektedir. Fakat bu bölümde bu ulamları işaretleyen biçimbirimler de değerlendirilecek ve her birinin öznellik ile ilişkileri tartışılacaktır.

3.1. -mİş / -(y)mİş

Bu çalışmada "2.2. Tanıtısalılık" başlığı altında -mİş/-(y)mİş biçimbirimleri ve farklı araştırmacıların bu ekleri tanıtısalılık açısından nasıl değerlendirdiği tartışılmıştır. (bkz. 2.2. Tanıtısalılık) -mİş ve -(y)mİş biçimbirimlerinin tanıtısalılık, konuşma zamanından önceki bir zamana atıf, bitmişlik, dolaylı geçmiş zaman gibi farklı görevleri olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır. (Bacanlı, 2008; Johanson, 2016; Benzer, 2012; Göksel ve Kerslake, 2005, vb.) Bu biçimbirimlerin farklı biçimbirimler, eylemler ve kiplik belirticileri ile birleştiği durumlarda (-mİştİ, -mİş olması durumunda) anlam değişebilir.

Bacanlı (2008), -mİş ekinin dolaylı geçmiş zaman bildirdiğini, aynı zamanda dolaylılık dışı (görünüş, bitmişlik ve sonuçsal) anlamlarının da bulunduğunu belirtir. Araştırmacı, Johanson'dan (2003) yola çıkarak Türkçede "dolaylılık" kategorisini tanıtısalığın içinde bir ulam olarak tanımlar. Bacanlı (2008) Türkçedeki -mİş ekinin dolaylılık, zaman, görünüş, kiplik gibi birden fazla işlevinin bulunduğunu belirtir.

"Bir zaman işaretleyicisinin, aynı anda hem görünüş, hem zamansal atıf hem de kip veya kanıtısalılık nüanslarını iletmesi mümkündür. Elbette işaretleyicinin taşıdığı özelliklere ve bağlama göre bunlardan biri, diğerlerine göre anlam bakımından daha ağır basabilir. Bu çalışmada da görüleceği gibi -miş eki, dolaylılık ve şimdiye dek pek dikkate alınmayan dolaylılık-dışı anlamlarının yanı sıra zamansal atıf ve görünüş bakımından da birtakım işlevleri eşzamanlı olarak yerine getirmektedir." (Bacanlı, 2008, s. 3)

-mİş biçimbiriminin geçmiş zaman gönderimi taşıdığı Csato (2000) tarafından da tartışılmıştır. Csato'ya (2000, s. 30) göre Türkçede öncelik işaretleyen iki biçimbirim bulunur. Bunlar -DI ve -mİş biçimbirimleridir ve her iki biçimbirim de konuşma zamanında önce gerçekleşen bir olaya/olgu durumuna atıfta bulunur. Bu iki biçimbirimden -DI olayları tarihsel olarak işaretler. Olayları öncelik, sonralık sırasına göre ve oluş anına göre sıralayabilir. Bu nedenle de bir anlatı zinciri oluşturabilir. -mİş

biçimbirimi ise bitmişlik değeri de taşıdığı için eylemin en azından başlamış olduğunu işaretler ve bitmişlik değeri eylemin başlangıç zamanından sonraki zamana göndermede bulunur. Csato (2000) bu durumu “Oturmuş.” tümcesi ile örneklendirir. Tümcedeki kılıcı “oturma” eylemine bir süre önce başlamış ve bu eylemi sürdürüyor ya da sürdürmüyor olabilir. Öte yandan “Oturdu.” tümcesinde sadece eylemin konuşma anından önce gerçekleştiği gönderimi bulunmaktadır. Csato (2000) eylemlerin geçişli ve geçişsiz olmasının da bu duruma etkisi olduğundan söz eder. Örneğin “Ölmüş.” tümcesinde tamamlanmış bir olgu durumu bulunur. “Ölü olma” durumu sürse de “öl-” eyleminin kendisi son bulmuştur. Çünkü eylemin anlamı /sonluluk/ içerir. Eylemlere göre değişen bu anlamsal farklar başka bir çalışmanın konusu olduğu ve öznellikler derecesine doğrudan etkisi olmadığını düşündüğümüz için⁴¹ olgu durumunun devamlılığı konusunda daha fazla bilgi aktarmayacağız.

-miş biçimbiriminin Türkçede geçmiş zaman bildiren -DI biçimbiriminden ayıran tek işlevi zamansal atıflarındaki fark ve bitmişlik değeri değildir. -miş biçimbirimine öznellik değeri de yükleyen kiplik anlamıdır ve yukarıda Csato’dan (2000) aktarılan “*Oturmuş.*” tümcesinde zamansal bir gönderimin yanı sıra bağlama göre değişmekle birlikte bilginin başkasından edinildiği (söylenti) ya da bilginin çıkarım yoluyla elde edildiği anlamı da bulunur. Kısacası -miş biçimbirimi zamansal gönderimiyle birlikte bağlama göre değişen farklı işlevlere de sahiptir.

Benzer (2012, s. 128) de -miş biçimbirimin Türkçenin sahip olduğu en çok işleve sahip eklerinden biri olduğunu ve “-miş eki basit yapıda hem zaman hem görünüş hem de kiplik işlerine sahip” olduğunu belirtir. Ayrıca -miş biçimbiriminin zaman, görünüş ve kiplik ulamlarına sahip olduğunu ve kiplik ulamında “bildirme, küçümseme, belirsizlik, kanıt, sonradan farkına varma, şaşırma, övünme, tanık olmama, şüphe, söylenti” olmak üzere 10 anlam alanı olduğunu belirtir. (Benzer 2012, s. 123-132)

Türkçede -miş biçimbirimi Benzer (2012) ve Bacanlı’nın (2008) da belirttiği gibi pek çok işleve sahiptir. Bu çalışmada -miş biçimbiriminin öznellik ile ilişkisi inceleneceği için daha çok kiplik, tanıtımsallık bildirdiği kullanımlar üzerinde durulacaktır.

⁴¹ Öznellik alanında kabul edilen eylemler bu değerlendirmenin dışındadır. Bizce geçişli/geçişsiz eylemlerin -miş biçimbirimi ile kullanımında ortaya çıkan olgu durumunun sürmesi ya da tamamlanmasının öznellik ile doğrudan ilişkisi bulunmamaktadır.

Csato (2000) -mİş ve -(y)mİş biçimbirimlerinin eylemlere ve adlara eklenebilmelerinin dışında anlamsal bir farkı olduğunu belirtir. Bu iki biçimbirim zaman, bitmişlik ve dolaylılık bağlamlarında birbirinden ayrılır. Csato bu ayrımı şu örneklerle gösterir:

81.

(a) Ali hastaymış.

(b) Ali hastalanmış.

81(a) hem geçmiş zaman hem de şimdiki zaman gönderimiyle yorumlanabilir. Herhangi bir zamansal atıf bildirmediği gibi bitmişlik bakış açısı değerine de sahip değildir. Söz konusu hastalık durumu devam ediyor olabilir ya da sonlanmış olabilir. Fakat 81(b)deki -mİş biçimbirimi “hastalan-” eyleminin konuşma anına göre daha önce gerçekleşmiş olduğunu işaretler. Ayrıca bitmişlik bağlamından da 81(b)deki “hastalan-” eyleminin konuşma anından önce tamamlandığını gösterir. Kısacası 81(a)daki “hasta olma” durumu sözceleme anı ile eş zamanlı olarak da gerçekleşmekte olabilir. Fakat 81(b)deki “hastalanmak” için aynı durum söz konusu değildir. “hastalanmak” olgu durumu sözceleme anından önce gerçekleşmiş ve tamamlanmıştır. 81(b)de “hastalık” durumu devam edebilir fakat bu “hastalan-” eyleminin tamamlanmış olmasına engel değildir. Çünkü eylemin anlamsal gönderimi “hastalığın başlaması” ile ilgilidir.

Zamansal gönderim ve bitmişlik değeri açısından farkları olsa da her iki örnek tümce de Csato’ya göre dolaylılık bildirir ve bağlama bağlı olarak farklı anlamlara sahip olabilir. Örneğin 81(a) bağlama bağlı olarak /aktarım/, /çıkaram/ ya da /algısal dolaylılık/ aktarabilir.

“

(a) Ali hasta / hastaydı /bir süredir hasta. /Duyduğuma göre/ (Aktarım)

(b) Ali hasta. /Bugün işe gelmemesinden yola çıkarak çıkarım yaptım./ (Çıkaram)

(c) Ali hasta. /Vücut sıcaklığımı ölçtüm ve ateşi olduğunu gördüm./” Csato (2000, s. 38)

Csato’nun (2000) da açıkladığı gibi -mİş ve -(y)mİş zamansal atıf ve bitmişlik dışında dolaylılık (tanıtsallık) açısından benzer işlevlere sahiptir. Bağlama göre değişen dolaylılık anlamlarının öznellik derecesi farklıdır. Yukarıdaki açıklamalarda çıkarım bağlamı ile

yorumlanan 81(a)nın, Csato'dan aktarılan açıklama (b)deki öznellik değeri (a) ve (c)ye göre daha yüksektir çünkü konuşucu çıkarım aracılığı ile kendi görüşünü bildirir.

Csato (2000) ayrıca -mİş biçimbirimin -(I)yormuş, -AcAkmİş, -(V)rmİş, -mAktAymİş bağlı biçimlerinde de anlamsal olarak benzer bir şekilde dolaylılığı işaretlediğini belirtir. Dolayısıyla -mİş biçimbirimi zaman ve görünüş eklerinden sonra yer aldığına yine kiplik, tanıtımsallık, dolaylılık anlam alanı içerisinde yer alır ve öznellik değeri taşır. Fakat yukarıda belirtildiği gibi /çıkartım/ ulamı işaretlediği söylemlere göre daha düşük bir öznellik derecesine sahiptir.

82.

- (a) Duyduğuma göre mektepteki işlerin bu ay içinde tekrar başlayacakmış. Bu hesaba göre İstanbul'a gelsen de pek az kalabileceksin. (YSA, s. 77)
- (b) Birkaç ay sonra, bana telefon ettiler. Bodrum'a varmışlar; ama yüz metre boyundaki yat rıhtıma yanşamıyormuş. Akşama beni ve başka dostlarını almak üzere bir motör göndereceklermiş. Birlikte yemek yiyecekmişiz. Sonra öteki dostlar Bodrum'a geri dönecek, ben yatta kalacakmışım. (BDG, s. 34)
- (c) Halide Edip gençliğinde, klâsik anlamda güzel sayılmamakla birlikte, çok çekici bir kadınmış. Kılık kıyafetten anlayan anneme bakılacak olursa, çok da iyi giyinirmiş. Şefika, onun "mordore" bir çarşafını, yıllar sonra bile anlatıp dururdu. İlk eşinden doğan iki oğlundan birine hekim olarak bakan Adnan Bey, ona öyle âşık olmuş ki, "ya benimle evlenmezse" diyerek, başını duvarlara küt küt vururmuş. (BDA, s. 202)
- (d) Dün benim kitabın ikinci kez basılmış olanı geldi. Zorla kitap bastırırken, bu kez kitap iki kere basıldı... Eylül ortasında piyasaya çıkacakmış. (TÖLEM, s. 53)

Yukarıdaki örnek grubunda yer alan bağlı biçimbirim -mİş'in bir aktarım, söylenti işaretlediği görülebilir. Örnek 82(a)da, önermenin gerçekleşeceği bilgisine başka bir kaynaktan erişilip aktarıldığının "duyduğuma göre" sözcüğü ile de vurgulanması tanıtımsallığın ve özneliğin değerini yükseltmiştir. Örnek 82(b) ve örnek 82(d)de de söylemin başka bir kaynaktan aktarıldığı bağlam da göz önünde bulundurularak anlaşılabilir. Bu durumda -yormuş, -AcAkmİş biçimbirimleri aktarım, söylenti bildiren tanıtımsallık işaretleyicileri olarak söylemde yer almışlardır. Örnek 82(c)de de yine

geçmişteki bir alışkanlığı, devamlılığı olan bir duruma ait bilginin başka bir kaynaktan edinildiği -(V)rmIş biçimbirimi ile işaretlenmiştir.

Daha önce de bu çalışmada belirtildiği gibi Aksu-Koç ve Slobin (1986, s. 161) de “Yağmur yağacakmış.” örneğinde bu biçimbirimin aktarım işaretlediğinin açık olduğunu ve bundan farklı bir yorum yapılamayacağını belirtir. Bu yorumu genişleterek -mIş biçimbiriminin -AcAkmIş, -yormuş, -(V)rmIş, -mAktAymIş biçimbirimleri ile birlikte kullanıldığı çekimlerde genellikle tanıtısalığın aktarım, söylenti ulamını işaretlediği belirlenebilir.

82. örnek grubundaki her söylem başka dilbilimsel yapılar ile de öznellik değerine sahiptir. Örneğin 82(b)de sorumlu kaynak sözcelerin kaynağının kendisi değil başka bir konuşucu olduğunu ve /aktarım/ yaptığını açıkça göstermeden söyleme yerleştirir. Böylece Temsili Söylem ortaya çıkar, iki konuşucunun sesi iç içe girerek Söyleşimlilik de söylemde yer alır. (Bkz. 1. Öznellik) Böylece söylemin öznellik derecesi oldukça yükselir. Fakat sadece -mIş biçimbiriminin söyleme kazandırdığı öznellik açısından değerlendirildiklerinde de yine örnek grubunda yer alan tüm söylemler tanıtısalık taşıdıkları için öznelirdir. Tanıtısalığın /söylenti/, /aktarım/ bildiren ulamı konuşucunun sadece bilgiye erişimini işaretlediği için /çıkarmı/, /hazırlıksız zihin/, /yeni ulaşılan bilgi/ gibi konuşucunun tutumunu, duygu/bilinç durumunu da gösteren tanıtısalığın diğer ulamlarına göre öznellik değeri bakımından daha düşük bir değere sahiptir.

Csato (2000, s. 34) -mIş ol- / -mIş gibi / -mIş değil gibi başka bir eylem, sözcük ile bağlı kullanımlarından aynı biçimbirimin asıl işlevinin dolaylılık bildirmek değil bitmişlik işaretlemek olduğunu belirtir. Bu durumda -mIş biçimbirimi kiplik değil bitmişlik bildirdiği için söylemin öznellik değeri tümcede yer alan diğer ögelere göre değişecektir.

83.

- (a) Oysa şimdi, bilmem kaç bin feet yükseklerde uçan uçaklarda, pencerenin yanında otursanız bile, havalandıktan sonra, altınızdaki bulutlardan başka hiçbir şey göremezsiniz. Hele uçak büyükse, büsbütün. sıkılır, bir yığın yabancıyla karanlıkça bir kutunun içine kapanmış gibi olursunuz. (BDG, s. 123-124)
- (b) Eylülde Bodrum güzel olur. Halkın bir bölümü de gitmiş olur. (HŞS, s. 74)
- (c) Sana bu mektupta da bir şiir gönderiyorum. Fakat onu kimseye okuma. Çünkü, bitmemiş gibi geliyor bana. Belki değiştiririm. (YSA, s. 37)

- (d) Bu mektubumu alman ancak çarşamba günü mümkün olacak. O vakte kadar da tekrar yazmış olacaksın herhalde. Öyle olursa yeniden hiçbir şey yazma. Benden gelecek mektubu bekle. (YSA, s. 53)

Yukarıdaki örnek grubundaki tümceler ayrı ayrı değerlendirildiğinde her birinde öznellik değeri taşıyan biçimbirimler, sözlükbirimler, vb. bulunmaktadır. Fakat bu başlık altında değerlendirilen -mİş biçimbiriminin işaretlediği bir öznellik değeri bulunmamaktadır. Örnek 83(a) ve (c)deki [-mİş gibi], örnek 83(b)deki [-mİş olur] ve örnek 83(d)deki [-mİş olacaksın] kullanımlarında -mİş biçimbirimi bitmişlik işaretlemektedir. Nuyts'ın (2006) Tutumsallık ve Konumla karşılaştırmasında Görünüş Konumla'nın altında yer alır ve Tutumsallık dolayısıyla da öznellik ile ilgili değildir. (bkz. Şekil 8) -mİş biçimbiriminin bitmişlik işaretlemesi görünüş ile ilgilidir. Bu nedenle tümceye öznellik değeri katmamaktadır.

Yukarıdaki tartışmalar ve incelemelerden de görüldüğü üzere -mİş / -(y)mİş biçimbirimlerinin temel ulamları tanıtımsallık ve bitmişlik görünüşüdür. Dolaylı geçmiş zaman işaretleyicisi olarak yer aldığı söylemlerde ya da birleşimlerde de geçmiş sezdirimi bitmişlik görünüşü işaretlemesi ile ilgilidir.

Aksu-Koç (2000) Türkçede tanıtımsallık bildiren biçimbirimleri -mİş ve -DIr olarak belirleyerek aralarındaki anlamsal farkı tartışır. Her iki biçimbirimin de “bilgi kaynaklı işaretleyiciler (data-source markers)” olduklarını ve “konuşucunun psikolojik görüşünü” gösterdiğini belirtir. -mİş biçimbiriminin “doğrudan kanıt” ve “kanıtsızlık” aralığında nesnel kanıt içeren bir grup anlam ifade ettiğini; bağlama bağlı olarak bu biçimbirimin konuşucunun bilinci için yeni/alışılmamış bilgileri işaretlediğini belirtir.

“Konuşucunun savı fiziksel ya da dilbilimsel kısmi bir kanıtı dayalı olabilir ya da tamamen hayalî bir duruma bağlı olabilir. Bu sebeple şaşırma, çıkarım, aktarılan söylem, rol yapma (pretense) ve hikâye anlatımı işaretleyicisi işlevine sahiptir.” (Aksu-Koç, 2000, s. 17)

Aksu-Koç (2000) -mİş ve -(y)mİş biçimlerinin anlamlarını ayrı tablolarda belirtir. Eylemlere eklenen -mİş biçimbiriminin kiplik, görünüş ve zaman anlamlarını şu şekilde sıralar: “yeni fark edilen bilgi/şaşıрма; dolaylı deneyim, çıkarım, geçmiş görünüş, aktarılan söylem, önermenin kesinliği (sorumluluk almaksızın)” (Aksu-Koç, 2000, s. 17)

Yüklem son eki olarak gruplandıkları –(y)mİş biçimbiriminin anlamlarını da şu şekilde sıralar: “dolaylı deneyim, yeni fark edilen bilgi / şaşırma; aktarılan söylem, rol yapma (pretense)” (Aksu-Koç, 2000, s. 17)

Nuyts’ın (2001, s. 394-395) “önceden düşünülmemiş bu yüzden yüksek ihtimalle konuşucuya yeni ve alıcıyla paylaşmaya da vakit olmayan yani alıcı için de sürpriz ve yeni bilgiler” öznellik tanımı Aksu-Koç’un her iki biçimbirimin de zamansal atıf dışında belirledikleri anlam alanları öznellik değeri taşıdığını gösterir. Öznellik derecelendirmesi açısından incelendiğinde ise /şaşıрма/, /çıkarmı/ ve /rol yapma/ anlamlarının öznellik derecesi /dolaylı deneyim/ ve /aktarılan söyleme/ göre daha yüksektir. /Dolaylı deneyimin/ öznellik derecesi ise /aktarılan söylemin/ öznellik derecesine göre daha yüksektir.

Aksu-Koç ve Slobin (1986) de bu anlam alanlarını ayrıntılı olarak açıklamışlardır. Bu çalışmadaki bazı bölümler “2.2. Tanıtsallık” başlığı altında aktarıldığı için burada sadece bu anlam alanları arasındaki farklılıklar ve öznellik ile ilişkileri incelenecektir.

Aksu-Koç ve Slobin (1986, s. 160) -mİş biçimbirimin psikolojik temelde “öz” anlamının çıkarım ve söylenti olduğunu ifade eder. Bu biçimbirimin dolaylı deneyim işaretlediğini de ifade ederek çıkarım ile deneyim farkını şu şekilde açıklar: “-mİş ile işaretlenen çıkarım herhangi bir algısal kanıtı dayalı ve konuşucunun zihninde önceden karşılığı olmayan bir durumun sunumunu gösterir. Psikolojik açıdan -mİş kullanımı konuşucunun önceden farkındalığının olmadığı deneyimleri yansıtır.” Aksu-Koç ve Slobin burada sadece algısal kanıtla değil aynı zamanda algısal kanıt aracılığı ile ulaşılan bir çıkarım olduğunun altını çizer. Bu tür söylemlerin öznellik değeri oldukça yüksek olacaktır. Bu durum için daha önce “2.2 Tanıtsallık” başlığı altında verilen “Ahmet gelmiş.” örneği Ahmet’in ceketini gören konuşucunun algısal kanıt aracılığı ile çıkarım bildirdiğini göstermektedir.

Başka örneklerle tekrar açıklamak gerekirse:

84.

(a) Ayşe gelmiş. (Ayşe’nin ayakkabılarını kapıda gören konuşucunun sözcüsü)

(b) Ali eve dönmüş. (Ali’nin evinin ışığının açık olduğunu fark eden konuşucunun sözcüsü)

- (c) Annem yemek yapmış. (Eve girip mutfaktan gelen yemek kokusunu duyan konuşucunun sözcüsü)

Her üç tümce de parantez içinde verilen bağlamlar ile yorumlandığında konuşucunun algısal bir kanıt ile ulaştığı çıkarımsal bir bilgi aktarılmıştır. Bu bağlamlar ile değerlendirildiğinde her üç tümcenin de öznellik değeri oldukça yüksektir.

Ayrıca -miş biçim birimi konuşucunun kendisinin katılımının değil ama bilincinin katılımının eksik olduğu durumları da işaretler. “2.2. Tanıtsallık” bölümünde “Uyumuşum.” ve “Elimi kesmişim.” örnekleri ile açıklanan bu anlam alanı için de ek olarak şu örnekler verilebilir:

85.

- (a) Bir an dalmışım, fark etmedim. (Kendisine seslenilmesi ile düşünceli bir halden karşısındakinin söylediklerini algılamaya başlayan bir konuşucunun sözcüsü)

- (b) A: Dizine ne oldu?

B: Bilmem, herhalde bir yere çarpmışım.

Her iki örnekte de konuşucular eylemin gerçekleştiği anlarda bilinçli olmadıklarını vurgulamaktadır. Konuşucular eylemin sonlanması ile eylemin varlığını konuşma anı ile eş zamanlı, eylemin gerçekleşip bitmesinden sonra fark etmişlerdir. Her iki örnekte de yine öznellik derecesi yüksektir ama örnek 85(b)de “herhalde” belirteci ile çıkarım da vurgulanmış ve bu sebeple öznellik derecesi daha da artmıştır. Bu durumda her iki örnek de bilinç eksikliğini belirten bir tanıtsallık içerse de örnek 85(b)deki çıkarımın ve tahminin varlığı nedeniyle örnek 85(b)nin öznellik derecesi örnek 85(a)ya göre daha yüksektir.

Aksu-Koç (2000, s. 17) ayrıca Türkçede doğrudan deneyimin -DI biçim birimi ile aktarıldığını -miş biçim biriminin ise sonuçlarından yola çıkılarak edinilen bilgiyi, ya da sözlü aktarımla edinilen bilgiyi, ya da deneyimlenen olayın bilincin önceki deneyimlerinden açıkça farklı olduğu durumları işaretlediğini belirtir. Konuşucu betimlediği duruma karşı mesafeli hisseder ve konuşucunun zihinsel olarak hazırlıksız olduğu anlarda karşılaştığı olaylar -miş biçim birimi ile kodlanır. Bu sebeple -DI biçim birimi doğrudan deneyimleri işaret ederken -miş biçim birimi dolaylı deneyimleri aktarır.

Bu genel tanımlama ile -mİş biçimbiriminin /dolaylı deneyim/ aktardığı tüm durumları öznel olarak kabul etmek mümkündür. -mİş biçimbirimi Aksu-Koç'un (2000) da belirttiği gibi konuşucunun ruhsal durumu açısından /çıkartım/, /algı/, /algıdan yola çıkılan çıkartım/ ve /rol yapma/ bildirir ve bu anlam alanlarının hepsi öznellik taşır. Aksu-Koç ve Slobin -mİş ve -(y)mİş biçimbirimlerinin /söylenti/ ve /çıkartım/ ulamlarında /küçümseme/, /tersinleme/ ve /övgü/ anlamlarını da taşıyabileceğini belirtir.

86.

- (a) Sesiniz ne kadar güzelmiş. (Şarkı söyleyen birine iletilen sözce)
- (b) Aslında çok çalışkan biriymiş! (Tembel olduğu bilinen ve bu özelliğinden şikâyet edilen birinin kendisi hakkındaki yorumunun alaylı olarak aktarıldığı bir durumda)
- (c) Sözde düzenli olarak evi temizliyormuş. (Evinin temiz olmadığı bilinen biri için yapılan bir yorum)

Örnek 86(a) Aksu-Koç ve Slobin'in (1986) ve Johanson'un (2003) /övgü/ ulamını gösterse de bu kullanım aynı zamanda yeni fark edilen bir duruma verilen şaşırma tepkisini de içerebilir. Şaşkınlığın belirgin olduğu bir bağlamda öznellik derecesi de artacaktır. Örnek 86(b) ve 86(c) hem küçümseme hem de tersinleme içerdiği için öznellik dereceleri yüksektir. Parantez içindeki bağlam açıklamaları ile değerlendirildiğinde örnek 86(b)'nin öznellik derecesi hem aktarım hem de ironi içerdiği için örnek 86(a) ve (c)'den daha yüksektir. Smith'in (2003:164) de belirttiği gibi "sözde, güya" gibi belirteçler konuşucunun değerlendirmesini içerir ve öznedir. 86(c)'deki "sözde" belirtecinin kullanımıyla konuşucu değerlendirmesini de gösterir. Bu nedenle önermeye /inanmama/ anlamı ile 86(a)'dan daha yüksek bir öznellik derecesine sahiptir. Kısacası öznellik değerleri bakımından 86. örnek grubunda yüksekten düşüğe öznellik derecesi (b), (c) ve (a) sıralanır. Fakat 86(a)'da "güzel" değerlendirmesinin içten olmadığı bir bağlamda söylem ironi içerecektir. Böyle bir bağlamda /tersinleme/ işaretlemesi ile söylemin öznellik derecesi de yükselecek ve örnek 86(b) ile eşdeğer olacaktır.

Göksel ve Kerslake (2005) -mİş biçimbiriminin bitmişlik görünüşü ve tanıtıllık dışında zamansal değeri olduğunu da belirtir. Ama bu biçimbirimin zamansal gönderimini "göreceli geçmiş zaman" olarak tanımlarlar. -DI biçimbirimi mutlak geçmiş zaman

bildirirken -mİş biçim birimi sözcüleme anına ve bağlama göre zaman işaretler. Göksel ve Kerslake (2006, s. 285) bu biçim biriminin -DI biçim birimi (-mİştI) ile ve “ol-“ ek eylemi (-mİş ol-) ile kullanıldığı durumlarda Csato’nun (2000, s. 34) “bu birleşimlerde -mİş biçim biriminin bitmişlik bildirdiği” yorumundan farklı olarak bağlama göre herhangi bir zamansal gönderim noktasından daha önceyi belirtebildiğini ifade eder.

87.

(a) Ben çalışmayı bitirdiğimde herkes çoktan ofisten çıkmişti.

(b) Sen geldiğinde biz uyumuş oluruz.

(c) Gelecek yıl bu zamanlarda okulunu bitirmiş olacak.

Örnek 87(a)da -mİştI Göksel ve Kerslake’in de belirttiği gibi zamansal bir değer taşır ve “herkesin ofisten çıkması” eyleminin konuşucunun “çalışmayı bitirme” zamanından önce gerçekleştiğini belirtir. Bu kullanımda -mİş biçim birimi tanıtısallık değerini kaybeder ve sadece zamansal gönderim taşır. Bu tür ifadelerde -mİş biçim biriminin öznellik değeri yoktur, öznellik dışıdır.

Örnek 87(b) ve 87(c) ise örnek 87(a)dan farklı olarak sadece bir zamana değil eylemin eklendiği eylemin bitmişliğini, tamamlanmışlığını ya da devam ediyor oluşunu gösterir. Örnek 87(b) de “uyu-” eyleminin “sen geldiğinde” zaman gönderiminden önce başladığı ve hâlâ devam edeceği tahminini bildirmektedir. Sözcenin kiplik anlamı “oluruz” sözcüğü ile sağlanmıştır. Tahmin anlamı içerdiği için bilgisel kiplik taşır ve söylemin öznellik değeri bu kiplik değeri ile ortaya çıkar. -mİş biçim birimi bu tümcede sadece “uyumak” eyleminin başlamış ve devam edecek olması ile ilgili işaretleme yapmaktadır ve tümcenin öznellik derecesine etkisi yoktur.

Benzer biçimde örnek 87(c)de “olacak” yardımcı eylemi ile gelecek zaman gönderimi sağlanmıştır ve -mİş biçim birimi “okulu bitirmek” durumunun bitmişliğini işaretleemektedir. Ne zamansal bir gönderimi ne de kiplik anlamı vardır. Bu nedenle tümcenin öznellik derecesini etkilememektedir.

Göksel ve Kerslake (2005, s. 309-311) -mİş ve -(y)mİş biçim birimleri ile işaretlenen tanıtısallığı “Bilgi temelli tanıtısal ifadeler, Sonuç temelli tanıtısal ifadeler ve -(y)mİş ek eyleminin kullanımı ile yeni keşfedilmiş bilginin ifadesi” ulamları altında değerlendirirler. “2.2. Tanıtısallık” bölümünde de belirtildiği gibi Göksel ve Kerslake

(2005: 310) eylemler ile kullanılan -mİş biçimbirimin aksine koşaç görevindeki (isimlere eklenerek yüklem oluşturan) -(y)mİş biçimbiriminin görünüş ya da zaman gönderimleri olmadığını öne sürer. -(y)mİş biçimbiriminin sadece dolaylı ya da yeni edinilmiş bilgilerin aktarıldığı tanıtısallık göstericisi olduğunu belirtir. -(y)mİş biçimbirimi ancak zaman belirteçleri ile birlikte kullanıldığında geçmiş zaman gönderimine sahip olabilir.

88.

(a) Ali hastaymış.

(b) Ali geçen hafta biraz hastaymış.

88(a)da “Ali’nin hasta olma” olgu durumu sözceleme anından önce başlamış ve devam eden bir durumu işaretleyebilir ve bağlama göre /söylenti/, /çıkarım/ gibi kiplik ulamlarına sahip olabilir. Örnek 88(b)de ise “Ali’nin hasta olma” olgu durumunun sözceleme anından önce gerçekleştiğini belirleyen “geçen hafta” zaman belirteçidir. Kısacası ad temelli tümcelerde -(y)mİş biçimbirimi ancak zaman belirteçleri ile sınırlandırıldığı ifadelerde zamansal gönderime sahip olmaktadır. Öyleyse -(y)mİş biçimbirimi tek başına zamansal bir işaretleyici değildir. Çünkü zaman işaretleyen biçimbirimler söylemde zaman belirteçlerine ihtiyaç duymadan da zamansal gönderimi sağlayabilmektedir. Örneğin “Ali hastaydı.” tümcesinde zaman belirteci yer almasa da sözceleme anından daha önce gerçekleşmiş bir önermenin aktarıldığı açıktır. “Ali hastaydı.” Gibi tümcelerde -DI biçimbirimi geçmiş zaman işaretleyicisidir ve konuşucunun tutumunu bildirmez. Bu nedenle de öznellik dışıdır.

Göksel ve Kerslake (2005, s. 310) bilgi temelli tanıtısal ifadelerde değerlendirdiği birinci ve ikinci kişilerle -(y)mİş biçimbirimin kullanımın nadir olduğunu ve ancak konuşucunun olayı hatırlayamayacak kadar küçük olduğu ya da bilinçsiz olduğu durumlarda kullanıldığını belirtir.

89.

(a) Ben çocukken çok yaramazmışım.

(b) Üç yaşındayken ciddi bir hastalık atlatmışım.

Örnek 89(a) ve 89(b)de de konuşucu olayları hatırlamadığını fakat bu bilgileri başkasından edindiğini işaretler. Bu bağlamda kullanıldığında -mİş ve -(y)mİş biçimbirimleri /aktarılan söylem/ ulamına sahip bir tanıtısallık değeri taşır.

Bu biçimbirimlerin birinci kişi ile kullanımı aynı zamanda başkalarının kendi hakkındaki fikirlerini sonradan öğrenip aktardığı durumları da ifade edebilir. (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 310) Özellikle “sözde, güya” gibi tanıtısalık belirteçleri birlikte kullanıldıklarında konuşucunun aktardığı bilgiye katılmadığı, inanmadığı anlamlarını da taşır ve bu durumda sözcenin öznellik derecesi artar.

90.

- (a) Onlara göre ben dürüst bir insan değilmişim, sık sık yalan söylüyormuşum.
- (b) Sözde ben onu hiç dinlememişim.
- (c) Güya ben tembelmişim.

Örnek 90(a) da “Onlara göre” sözcüğü ile söylemin aktarım içerdiği anlamı kuvvetlendirilmiştir. Söylem aktarılan bilgiye bağlı bir tanıtısalık değeri taşıdığı için özneldir. Örnek 90(b) ve 90(c) nin öznellik değeri ise 90(a)ya göre daha fazladır. Çünkü “Sözde” ve “Güya” sözcükleri ile konuşucu önermenin doğruluğuna inanmadığını ve hatta önermenin tersine inandığını belirtir. “Sözde” sözcüğü Türkçede gerçek olmayan/hayalî ve kurmaca durumların anlatıldığı söylemlerde de (sıklıkla -miş biçimbirimi ile) kullanılabilir ve söylemin öznellik derecesini yükseltir.

91.

- (a) Kızım Zeynep bunun şakasından bile hoşlanmaz ama, kendim için bir ötanazi töreni, önerdim ona: "Zöbö" diye bir sözcük uydurdum: Sözde bunamışım, hem de öyle fena halde bunamışım ki, dilim dönmüyor, Zeynep diyemiyorum, "Zöbö" diyorum. (BDA, s. 64)
- (b) Arkadaşım Sümer ile Kayralar dışında bir tek kentli tanımıyorum Bodrum'un içinde oturup da denize giren. “Ay! yoksa sen Bodrum'dan mı denize giriyorsun!” diye bana şaşarlar. Bodrum'da deniz kirliymiş, mikrop kaynıyormuş sözde. Civardaki koylara turistleri taşıyarak dünya kadar para kazanan tekne sahiplerinin uydurdıkları bir yalandır bu bana kalırsa. (BDG, s. 38)

Örnek 91(a)da “Sözde” ifadesi 90. örnek grubundaki gibi “konuşucunun önermeye inanmadığını” vurgulamak için değil “önermenin gerçek dışı/hayalî/kurmaca” olduğunu göstermektedir. Daha önce “2.1. Kiplik Türleri” bölümünde de aktarıldığı gibi Palmer

(2001, s. 1) kiplik anlamı taşıyan söylemlerin gerçek olmayan (irrealis) olduğunu belirtip “ancak düşünce dünyasında yer alan, sadece hayal gücü aracılığı ile bilinen durumları gösteren” söylemleri gerçek olmayan (irrealis) olarak sınıflandırır. Gerçek olmayan ve kiplik anlamı taşıyan tüm sözceler yüksek öznellik değeri taşır. Gerçeklikten uzaklaştıkça, gerçek olmayan değeri arttıkça öznellik değeri de artacaktır. Örnek 91(a)’da “Sözde” edatı ve -mİş biçimbirimi gerçek olmayan, /gerçeklik dışı/, hayalî bir durumu işaretlemek için kullanılmıştır böylece söylemin öznellik derecesini yükseltmiştir.

Örnek 91(b)de ise aynı edat -mİş biçimbirimi ile birlikte söyleme /inanmama/ anlamı kazanmıştır. Konuşucu önermenin gerçek olmadığını, önermeye inanılmadığını vurgular. Aynı zamanda bu önermenin başka bir kaynaktan öğrenildiğini de -mİş biçimbirimi işaretler. Bu nedenle bu tür ifadelerde -mİş aynı zamanda aktarım da bildirir. Hem önermenin başka bir kaynaktan öğrenildiğini hem de konuşucunun önermeye karşı tutumunu belirttiği için bu tür ifadelerin öznellik değeri oldukça yüksektir.

Kısacası -mİş ve -(y)mİş biçimbirimleri “sözde” edatı ile kullanıldığı söylemlerde /gerçeklik dışı/ ya da /aktarılan önermeye inanmama/ belirtir ve söylemin öznellik değerini yükseltir.

Türkçede -mİş ve -(y)mİş biçimbirimleri rüya, varsayım, hayal gibi gerçeklik dışı durumları aktaran söylemlerde “sözde” edatı olmadan da kullanılabilir. Bu tür söylemlerde bu biçimbirimler gerçek olmayan (irrealis) özelliği taşıdığı için öznellik dereceleri yüksektir ve genellikle “diyelim, varsayalım” gibi söz eylemlerle kullanılır. Gerçek dünyada somut varlığı bulunmayan bu durumlar / önermeler konuşucunun öznel dünyasını açıkça yansıttığı için öznel olarak kabul edilebilir.

92.

(a) Diyelim ki sayısal lotoyu tutturmuşuz, çok paramız varmış.

(b) Varsayalım, gençliğimizdeki pişmanlıklarımız hiç yaşanmamış ve hiç hata yapmamışız.

(c) Dün, yani 6 Ağustos Pazar günü öğleden sonra mektepte uyurken gayet acayip bir rüya gördüm. Ankara’daki evde imişiz (...) (CARF, s. 83)

92. örnek grubunda yer alan tüm örnekler gerçeklik dışı durumların ifade edildiği söylemlerdir. -mİş ve -(y)mİş biçimbiriminin gerçek olmayan (irrealis) işaretlediği

kullanımlar tanıtısal ulamından uzaklaşır fakat öznellik değeri yükselir. -mİş ve -(y)mİş biçimbirimleri /varsayım/ işaretlediği ifadelerde bilgiye ilişkin kanıtın varlığı ya da yeterliliğini değil önermenin gerçeklik dışında olduğunu, zamansal gönderimin olmadığını gösterir. Emeksiz ve Uzun (2006, s. 3) “diyelim ki, tutun ki, neredeyse her gün” ifadelerini gerçeklik dışı kiplik işaretleyicileri olarak belirler. Bu durumda örnek 92(a) ve 92(b)deki gerçeklik dışı durum ifadesini işaretleyen ilk yapılar sözlükbirimseldir. -mİş biçimbirimi bu yapılar ile birleşerek gerçeklik dışı kiplik anlamını güçlendirir. Bu sözlükbirimsel yapılar farklı biçimbirimler ile de kullanılabilir ve yine gerçeklik dışı işaretlemesini sağlar fakat -mİş biçimbirimi ile birleştiği durumlarda bu gerçeklik dışılık ve önermenin gerçekleşme olasılığındaki düşüklük belirginleşir. Bu durumda konuşucu önermeye olan inancını da gösterir ve söylemin öznellik derecesini yükseltir. Örnek 92(c)de ise gerçeklik dışılık /varsayım/ değil hayalî bir durumu, rüyayı, gerçek dünyada gönderimi olmayan bir durumu işaretleyerek benzer biçimde öznellik değerini yükseltir.

Göksel ve Kerslake’in (2005) -mİş biçimbirimi ile tanımladığı bir diğer kiplik ulamı olan sonuç odaklı tanıtısal ifadelerde konuşucu olaya tanık olmaz, sonuçlardan yola çıkarak çıkarım yapar. Bu tür sözcelerin de öznellik değeri oldukça yüksektir. Göksel ve Kerslake (2005, s. 311) bu başlık için “Ressam iki figürün arasını boş bırakmış.” ve “Gözlüğümü yanıma almamışım.” örneklerini verir. 2.2. Tanıtısal bölümünde de belirtildiği gibi Aksu-Koç ve Slobin (1986:160) benzer ulamları “bilinç eksikliği/ hazırlıksız zihin” olarak; Johanson (2003) “çıkarımsal bilgi kanıtını gösteren tanıtısal” olarak tanımlar. Ancak Göksel ve Kerslake’in (2005, s. 311) “Ressam iki figürün arasını boş bırakmış.” örneğinde /hazırlıksız zihin/ ulamı işaretlenmemiştir. Konuşucu görme duyusu ile ulaştığı bir saptamayı iletmektedir. Bu durumda /algısal/ tanıtısal işaretlenmektedir. Konuşucunun duyuları ile ulaştığı kendi saptamasını iletmesi söyleme öznellik değeri kazandırsa da /hazırlıksız zihin/ ulamının işaretlediği ifadelerdeki öznellik derecesinden daha düşük bir öznellik değerine sahiptir.

Farklı çalışmalarda farklı tanımlar yapılsa da -mİş biçimbiriminin en yüksek öznellik derecesine sahip kiplik ulamı birinci kişi ekleriyle kullanıldığı /hazırlıksız zihin/ ulamının işaretlendiği ifadelerde ortaya çıkmaktadır. Konuşucu çıkarım yoluyla, sonuçtan yola çıkarak ya da bilinç eksikliği ile sonradan fark edilen bir olgu durumunu iletir. Konuşucu

sözceye kendi ruhsal/zihinsel sürecini, tutumunu ve duygusal durumunu ekler. Sonuç temelli tanıtıllık başlığı /çıkarmı/, /sonradan farkına varma/, /beklenmeyen bir durumla karşılaşma (hazırlıksız zihin)/, /şaşıрма/ gibi ulamları da kapsadığı için bu çalışmada da Göksel ve Kerlake'in (2005) sınıflandırmasına benzer bir değerlendirme yapılacaktır. Sonuçtan yola çıkılan tanıtıllık içeren sözceler /algı/, /çıkarmı/, /değerlendirme/ içermesine göre farklı öznellik dereceleri taşıyabilir.

93.

- (a) Bir yer bulup oturdum. Hava sıcak. Kısmeti olanın kaşığında çıkar derler. Bize de daima kısmet olan hava, bu sefer yelpazeden çıktı. Meğer, iki şişman madamın arasına oturmuşum. O terliyor, beriki terliyor. O yelpazeyi sallıyor, beriki sallıyor, iki taraftan kurtulan kokulu hava yalnız benim yüzüme çarpıyordu. (ŞM, s. 66)
- (b) Ben iyiyim, uykum düzeldi. Bir kilo kadar da aldım. Ha, geçen mektubumda yazmayı unutmuşum, Edremit'e hareket etmeden tartıldım, tam yedi kilo düşmüşüm, 69 kilo olmuşum. (CARF, s. 75)
- (c) Barış'ın "Güzel cümleler yazmak istiyorum"la başlayan cümlesini öyle görünüyor ki tümüyle yanlış yorumlamışım. (Kİ, s. 25)

Örnek 93(a)da bir olay anlatımının içinde geçen "Meğer, iki şişman madamın arasına oturmuşum." sözcüsü sonradan fark edilen bir duruma bağlı olarak sonuç temelli tanıtıllık sözcüsüdür. "Meğer" bağlacı da tanıtıllık ulamını güçlendirmiş ve buna bağlı olarak söylemin tamamının öznellik derecesini arttırmıştır. Söylemin bağlamı da değerlendirmeye alınırsa konuşucunun farkına vardığı bilgiye öncelikle kokuyu fark ederek yani algı ile ulaştığı söylenebilir. Anlatıcı bir önceki ve bir sonraki tümcelerde Türkçedeki diğer geçmiş zaman işaretleyicisi -DI biçimbirimini kullanarak olayları aktarmaktayken algı ile sonradan fark ettiği durumu -mİş biçimbirimi ile işaretleyerek sözceye öznellik değeri kazandırmıştır. Bağlamdan yola çıkarak sözcenin geçmişte gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Fakat -mİş biçimbirimi sözcede tanıtıllık işaretleyicisidir. Bizce eylemin geçmiş zamanda gerçekleştiğini gösteren bu biçimbirim değil bağlamın etkisidir. Aynı sözce sözceleme anında fark edilen, algısal çıkarımı da işaretleyebilirdi. "Meğer iki şişman madamın arasında oturmuşum." sözcüsünü 93(a)daki bağlamından çıkarıp sözceleme anı ile eş zamanlı aktarılan bir söyleme yerleştirmek de

mümkündür. Öyleyse bu sözcede geçmiş gönderimini sağlayan sıralı olayların anlatıldığı bağlamdır. Kendinden önceki ve sonraki sözcelerde kullanılan -DI ve -(I)yordu biçimbirimleri bu gönderimi sağlamaktadır.

Örnek 93(b)de sorumlu kaynak “unutmuşum” sözcüğü ile sonradan farkına vardığı bir durumu aktarmak amacı ile -mİş biçimbirimini kullanmayı seçmiştir. “(...) tam yedi kilo düşmüşüm, 69 kilo olmuşum.” sözcüğü ile de vücudunda yaşanan bir değişikliği sonuçtan yola çıkarak fark ettiği bir durumu işaretlemek için -mİş biçimbirimi kullanmıştır. Aksu-Koç ve Slobin’in (1986) ve Johanson’un (2003) “Uyumuşum.” örneğine benzer bir işaretleme olsa da bu iki sözcenin arasındaki fark “Uyumuşum.” sözcüğünde konuşunun sözcemele anında bilinç eksikliğini fark ettiğini işaretlemesidir. Örnek 93(b)deki “(...)tam yedi kilo düşmüşüm, 69 kilo olmuşum.” sözcüğünde ise sonuçtan yola çıkılarak ulaşılan bilgi sözcemele anında değil geçmişte gerçekleşmiştir ve konuşucu bunu sonradan fark etmiştir. Anlatıcı -mİş biçimbirimini hem sonuç temelli tanıtıcılık işlevi hem de dolaylı geçmiş işaretleyicisi işlevi ile kullanmıştır. Dolaylı geçmiş işaretleyicisi işlevi sözcüde yer alan “Edremit’e hareket etmeden tartıldım, (...)” sözcüğü ve bağlamın yorumlanması ile ortaya çıkmaktadır. Söz konusu bağlamın bulunmaması durumunda aynı söylemin sözcemele anından önceye mi yoksa sözcemele anına mı ait olduğu belirlenemez. -mİş biçimbirimi ancak bağlam ile birlikte dolaylı geçmiş zaman işaretlemektedir. Bağlamdan bağımsız olarak dolaylı geçmiş zaman işaretlenemez ve sadece tanıtıcılık değeri taşır.

Örnek 93(c) sonuç temelli tanıtıcılık tümcesidir ve sorumlu kaynak belki bir ek bilgi ya da yeniden okuma ile cümleyi yanlış yorumladığını sonradan fark ettiğini işaretlemek için -mİş biçimbirimi kullanmıştır. Sözcüde yer alan “öyle görünüyor ki” ifadesi de tanıtıcılık bildirir ve sözcüğün hem tanıtıcılık hem de öznellik değerini yükseltir. 93(b)deki “Ha, geçen mektubumda yazmayı unutmuşum,” sözcüğü ve burada altı çizili olarak gösterilen “Ha” ünlemi ile sonradan fark etme, unutulana hatırlama anlamları pekiştirilmiş ve bu sayede sözcüğün tanıtıcılık vurgusu ile birlikte öznellik derecesi artmıştır.

93. örnek grubundaki her örnek sonuç temelli tanıtıcılık ve buna bağlı öznellik değeri taşımaktadır. Bu değerlendirmelerden yola çıkarak her üç örneğin de oldukça yüksek öznellik değerine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Sözcüğün öznellik değerini etkileyen diğer öğeler bu başlık altında incelenmediği için sadece -mİş biçimbirimini ve

sonuç temelli tanıtsallığın sözcüye kattığı öznellik açısından her üç sözcenin de birbirine yakın öznellik değerleri taşıdığı söylenebilir.

-(y)mİş koşacı ise Göksel ve Kerslake'in (2005, s. 311) de belirttiği gibi /yeni keşfedilen bilgilerin aktarılması/, /şaşıрма/, /sonradan fark edilen/ bir durumu, keşfi işaretleme ulamlarına sahip olduğu için öznellik değeri eylemlerle kullanılan -mİş biçimbiriminin öznellik değerinden daha yüksek bir öznellik değerine sahiptir. Koşaç olan -(y)mİş konuşucunun duygusal durumunu, sürprizle karşılaşmasını ve hazırlıksız bir zihne sahip olduğunu (Aksu-Koç ve Slobin, 1986) gösterir ve konuşucunun tutumu, duyguları tümcede yer alır. Fakat -(y)mİş koşacının yeni keşfedilen bilgi ulamı dışında söylenti, sonuç temelli tanıtsallık, bilgi temelli tanıtsallık işlevleri de bulunur. Bu biçimbirimin öznellik değeri en yüksek olan kullanımı /yeni keşfedilen bilgi/ aktaran tanıtsallık ulamıdır.

94.

- (a) Bu son mektubunun ne kadar hoşuma gittiğini tasavvur edemezsin. Yazarken hava bulutlu idi, diyorsun ama, belli ki senin için güneşli imiş. Ne güzel, ne tatlı anlatıyorsun. (CARF, s. 29)
- (b) Doğduğum ay ölen annemin babası Cemal Bey'i hiç bilmem. Hariciye Vekâletinde evrak müdürü, yani arşivistmiş. (...) Cemal Bey, yüz yıl önce sadece Rumların oturduğu, Büyükada'da bir yığın ev satın alıp, oraya yerleşen ilk Müslümanlardan biriymiş. (BDA, s. 103)
- (c) Evlat edinme işini kolay sanıyordum. Birçok konuda olduğu gibi, bu konuda da yanılıyormuşum. Meğer ne kadar güçmüştü kimsesiz bir çocuğu evlat edinmek! (BDA, s. 30)
- (d) İnsanlar ne şayanı hayret mahluklarmış. İçlerinde öyle iyileri öyle kötülerini varmış ki... Ben ancak otuz iki yaşında insanları okuyabildim. Şimdiye kadar onlar benim için kapalı bir kitapmış! Hele içlerinde bir tanesi, ki bir yılan gibi koynumda beslemişim!.. Ben çocukmuşum karıcığım! Fakat büyüdüm artık!.. (NİP, s. 37)

Örnek 94(a)da -(y)mİş biçimbirimi sonuç temelli tanıtsallık işaretler. Sözcedeki “belli ki” belirteci ile çıkarım ulamı güçlendirilmiştir. Örnekte yer alan satırların yazarı okuduğu mektuptaki dil kullanımından yola çıkarak mektubu yazan kişinin ruh halini

“güneşli” olarak betimlemektedir. Bu betimlemeye de okuduğu mektuptan yola çıktığını ve bir varsayımda bulunduğunu hem “belli ki” belirteci hem de $-(y)mİş$ koşacı ile işaretlemektedir. Bu sözcede yer alan /benzetme/, /tanıtsallık/ ve /varsayım/ ulamları sözcenin öznellik değerini oldukça yüksek bir noktaya taşımaktadır.

Örnek 94(b)de ise $-(y)mİş$ biçimbirimi /söylenti/ tanıtsallığını işaretlemektedir. Bir kişinin hayatına dair bilgilerin başka kaynaklardan duyulduğunu, öğrenildiğini belirtmek için kullanılmıştır ve bilgi temelli tanıtsallık ulamı altında değerlendirilmelidir. Aynı zamanda geçmiş gönderimi de taşıdığı için Csato’nun (2000) belirttiği gibi dolaylılık da taşır. Tanıtsallık işaretlendiği için öznellik değeri taşısa da örnek 94(a)ya göre öznellik değeri daha düşüktür.

Örnek 94(c) ve 94(d) Göksel ve Kerslake’in (2005, s. 311) “*yeni keşfedilen bilgilerin aktarılması*” olarak tanımladığı ve sonradan fark edilen, anlaşılan bir durumun, edinilen bir bilginin işaretlendiği ulamı gösterir. Örnek 94(c)de sorumlu kaynak kendisi hakkında sonradan fark ettiği bir olgu durumunu da “yanlıyormuşum” sözcisi ile aktarmaktadır. 94(c)de “güçmüş” sözcisi ile de /sonradan fark etme/ ulamı işaretlenmiştir. Ayrıca “Meğer” bağlacı aracılığıyla sonradan fark etme ve keşif durumu vurgusu söylemin tanıtsallık ve buna bağlı olarak öznellik derecesini yükseltmiştir. 94(d)de keşif aktarımı söylemin tamamına yayılmıştır ve $-(y)mİş$ biçimbirimi her “sonradan fark edilen, anlaşılan, yeni keşfedilen bilgiler” için yinelenerek kullanılmıştır. Söylemin tamamına yayılan yeni keşfedilen bilgilerin aktarıldığı tanıtsallık ulamı söylemin öznellik değerini yükseltmiştir.

$-mİş$ biçimbirimi Johanson’un dolaylılık olarak değerlendirdiği ve “*Uyarı, tevazu, özetleme*” olarak belirlediği bir anlam alanına daha sahiptir. Konuşucu kendisine sunulan bilgiyi, önermeyi, sonucu fark ettiği ve anladığını belirtmek için /özetleme/, /fark ettiğini belirtme/ anlamlarını da bu biçimbirim ile işaretleyebilir:

95.

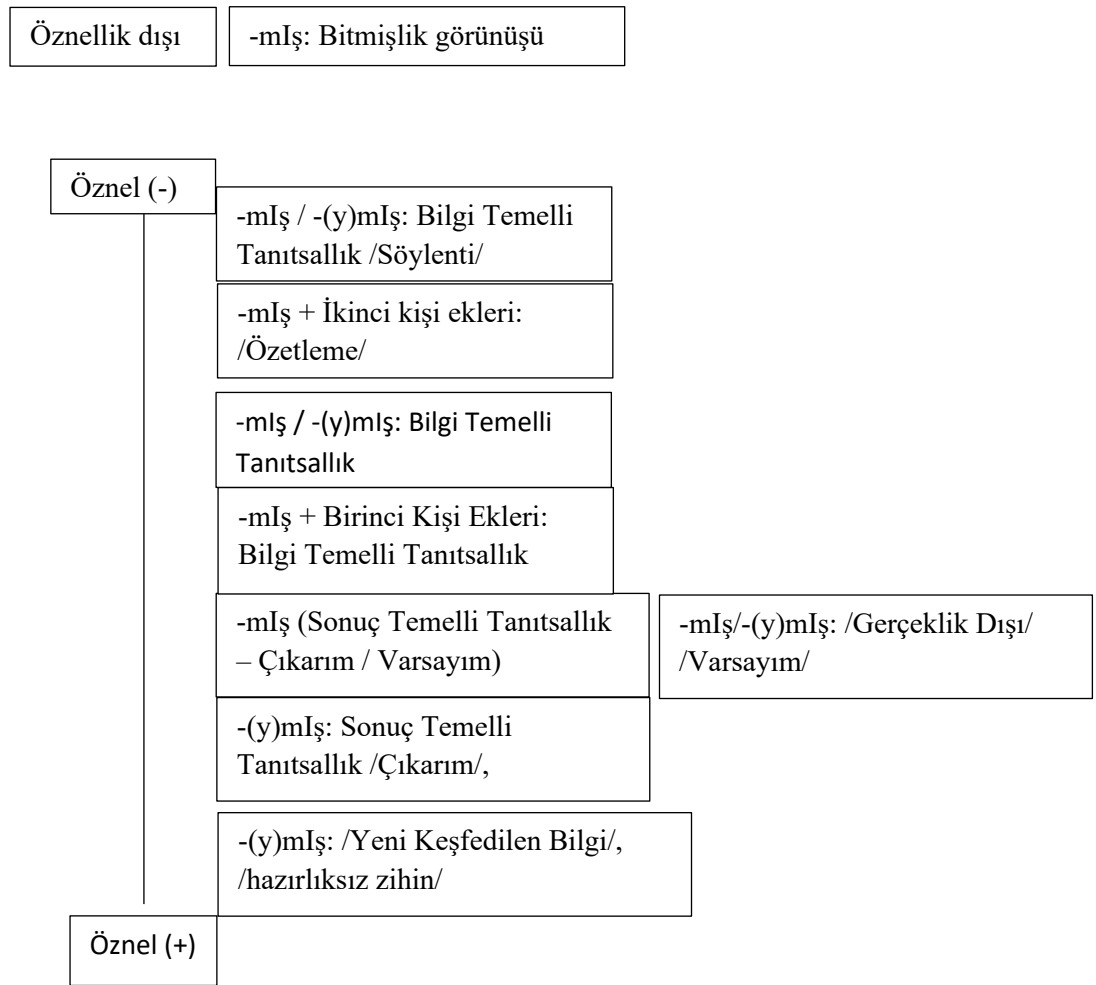
(a) Kitabın yankıları nasıl gidiyor? Çok eşsiz bir kitap yazmışsın, ne kadar duyarlı, tam sen. Her şeyini de koyabilmeyi eksiksiz başarmışsın. (TÖLEM, s. 66)

(b) İkiniz de anımsamak üzerine güzel ve önemli şeyler söylemişsiniz. (Kİ, s. 130)

Örnek 95(a)da ve 95(b)de -mİş biçim birimi sorumlu kaynaklar olgu durumunun gerçekleştiği sürece tanık olmadığını fakat eylemin sonucunu değerlendirdiğini belirtir. Yukarıdaki örnek grubunda da görüldüğü gibi özellikle ikinci kişi ekleri ile kullanıldığında /özetleme/, /sonucu değerlendirmek adına eylemin varlığını fark etme/ sürecini yansıtır. Konuşucunun zihnini ve önermeye olan değerlendirme sürecini gösterdiği için de öznellik değerine sahiptir. Fakat /çıkarm/, /varsayım/ gibi ulamları gösteren kullanımına göre biraz daha düşük bir öznellik değerine sahiptir. Çünkü konuşucunun tutumu seçtiği eylemler, ön adlar ya da belirteçler ile daha açık görülebilir. -mİş biçim birimi bu kullanım alanında tek başına /özetleme/ dışında tutum bildiren bir işaretleme yapmaz. Fakat konuşucunun sadece aktarım yaptığını bildirdiği /söylenti/ ulamına göre de daha yüksek bir öznellik değerine sahiptir. Zira söylenti ulamında konuşucu sadece başka bir kaynaktan bilgiyi aktardığını işaretlerken, özetleme bildiren ve özellikle ikinci kişi ekleri ile kullanılan -mİş biçim biriminin varlığı konuşucunun zihinsel süreci, eylemin/önermenin gerçekleştiği sürece dahil olmadığını, sonucu ise fark edip değerlendirebildiğini gösterir.

Türkçede -mİş ve -(y)mİş biçim birimleri bu bölümde tartışıldığı gibi çok işlevlidir ancak öznellik kapsamına giren işlevi kiplik ulamı kazandığı bağlamlarda görülür. Tanıtsallık işaretlediği durumlarda da bu biçim birimlerin arasında öznellik derecelendirmesi açısından farklar bulunur. Bu biçim birimlerin öznellik derecelendirmesi yukarıda tartışılan ulamlarına bağlı olarak aşağıdaki şekilde gösterilmiştir. Bu derecelendirme kesin sınırlarla ayrılmadığı için ulamlar birbirine bulaşabilir, birbirini etkileyebilir. Aynı söylemde birden fazla ulam işaretlenerek öznellik derecesi yükseltilebilir.

ŞEKİL 12. -mİş / -(y)mİş Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi

3.2. -Dİr

Türkçede kiplik bildiren ve öznellik değeri taşıyan bir diğer biçimbirim de -Dİr biçimbirimidir. Bu biçimbirim bağılama göre değişen kesinlik bildirdiği ve daha çok ölçünlü ve seçkin dilde kullanıldığı bir gönderimi ve /varsayım/, /tahmin/, /olasılık/ gibi ulamları işaretlediği farklı işlevleri bulunur.

Kornflit (1997, s. 376) -Dİr biçimbiriminin güçlü bir olasılık ile kesinlik arasında bir belirsizlik taşıdığını, uygun belirteçler ile bu belirsizliğin ortadan kalktığını ifade eder ve ekler:

“Resmi dilde -Dİr kesinlik ve hüküm bildirir; bilimsel dilde aynı ek tanımsal doğruları ifade eder.” Kornflit (1997, s. 376)

Kornflit (1997, s. 376) resmi dildeki tanım tümceleri dışında -Dİr biçimbiriminin kesinlik ve olasılık arasındaki derecelendirmesinin belirteçler olmadan belirlenmesinin mümkün olmadığını şu örnek ile açıklar:

“Hasan oradadır.

Bu tür biçimler kesinlik ya da güçlü bir olasılık arasında sistemli olarak belirsizlik taşır. Uygun belirteçler belirsizliği ortadan kaldırmak için kullanılabilir.

Hasan herhalde oradadır.

Hasan muhakkak oradadır.” Kornflit (1997, s. 376)

Kerimoğlu (2010, s. 442) -Dİr biçimbiriminin hem adlara hem de eylemlere eklenebilen bir biçimbirim olduğunu ve geleneksel dil bilgisi çalışmalarındaki kesinlik, olasılık ve çıkarım bildiren “bildirme eki” tanımının yetersiz olduğunu ve bu biçimbirimi kiplik ulamına dahil ederek kesinlik ve olasılık bildirdiğini belirtir. Kerimoğlu (2010) Kornflite (1997) benzer olarak kesinlik ve kesin dışılık bildiren belirteçler ile birlikte tümcede yer aldığı kesinlik derecesinin daha açık olarak belirlenebileceğini ifade eder. Ayrıca bu biçimbirim geleneysel dil bilgisi çalışmalarında üçüncü kişi geniş zaman koşaç eki olarak değerlendirilmesinin doğru olmadığını da altını çizer. (Kerimoğlu 2010, s. 443) -Dİr biçimbirimini konuşucunun önermeye olan inancını bildiren bilgisel kiplik işaretleyicisi olarak tanımlar. (Kerimoğlu, 2010, s. 443) Söz konusu tanımlama -Dİr biçimbiriminin kiplik ve öznellik işaretleyicisi olduğunu da gösterir. Ad ya da eylem tümcelerinde (görünüş ve zaman eklerinden sonra) kullanıldığında bağlama ve tümcede yer alan tanıtımsallık/kiplik belirteçlerine göre kesinlik ve olasılık arasındaki derecelendirmesine göre öznellik değeri değişir. Kesinliğe yaklaştıkça öznellik değeri bulunabilmesine karşın öznellik derecesi düşecektir. Olasılık anlamı güçlendiğinde ise kanıtın eksikliği ve /çıkarm/, /tahmin/ gibi ulamların varlığı öznellik derecesini arttıracaktır.

Aksu-Koç (2000) Türkçede tanıtımsallığı incelediği çalışmasında -Dİr biçimbiriminin tanıtımsallık işaretlediğini belirtmiştir. Aksu-Koç’a (2000, s. 17) göre -Dİr biçimbirimi “Fiziksel ya da dilbilimsel bir kanıtın olmadığı değerlendirici ifadelerde” kullanılır. Aksu-Koç (2000, s. 18) bu biçimbirim ayrıca konuşucunun sözceye olan bağlılığını

derecelendirmesinin yanında “kesin” ve “kesin olmayan” arasında öznel bir değerlendirme ölçüğü de sunduğunu ifade eder.

“-Dir konuşucunun önermesinde alışılmış durumlara bağlı önceki bilgiler ya da genel geçer doğrular dışında halihazırda bir kanıtın bulunmadığını dinleyiciye bildirir. Bu sebeple *kesinlik bildiren önermeler, mantıksal çıkarım, tahmin, varsayım, koşullu yargı* ya da Palmer’ın (1986) ifadesi ile genel olarak *değerlendirme* bildiren bir biçimdir.” (Aksu-Koç, 2000, s. 18)

Aksu-Koç’un (2000) da belirttiği gibi -Dir biçimbirimi Türkçede geniş bir anlam alanına sahiptir ve bu ulamların hepsi kiplik ve / veya tanıtısalılık bildirir. Bu sebeple dereceleri değişmekle beraber öznellik değeri taşır.

-Dir biçimbirimi -miş biçimbiriminden konuşucunun bilinci açısından ayrılır. Aksu-Koç (2008, s. 18) “bilinçsiz bir zihin için yeni bilgi”nin işaretlenmesi olarak tanımladığı -miş biçimbirimine karşılık -Dir biçimbiriminin “bilinçli zihinde iyi özümsemiş bilgiyi” ifade ettiğini belirterek bu biçimbirimi iki ulamda tanımlar:

“-Dir (a) ölçümsüz dil: alışılmış durumlar hakkında özümsemiş bilgilere dayanan mantıksal çıkarım, önermenin kesinliği tam kesinlikten daha az.

(b) ölçünlü dil: genel/gerçek bilgiye dayalı önerme, önermenin kesinliği” (Aksu-Koç, 2008, s. 17)

Göksel ve Kerslake (2005, s. 294-295) -Dir biçimbirimini “genelleme, genel kural ve görüş bildiren ifadeler” ile “varsayım” bildiren iki ayrı ulamda kiplik başlığı altında değerlendirir. Bu biçimbirimin ad tümcelerinde kullanıldığında genelleme kipliği işaretleyicisi olduğunu ve “bir özneyi tanımladığını, sınıflandırdığını ya da ona belirli kalıcı özellikler ya da doğal özellikler atfettiğini” belirtir. Bu kullanımın ölçünlü dille sınırlı olduğunu belirterek “Antropoloji [insan topluluklarını inceleyen] bir bilim(**dir**).” örneğini paylaşır. (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 297)

96.

(a) Türkçe, Altay dillerinin en eski yazılı kaynaklara sahip koludur. (Demir ve Yılmaz, 2006, s. 58)

(b) Bu madde, anayasanın değiştirilemeyen, değiştirilmesi dahi teklif edilemeyen maddeleri arasındadır. (Eker, 2017, s. 40)

(c) Toplumdilbilim, dilbilim ile toplumbilimin kesişme noktasında yer alan bir alanlararası daldır. (İmer, 1990, s. 15)

Yukarıda aktarılan ve akademik metinlerden alınan 96. örnek grubunda yer alan sözcelerde -Dİr biçimbirimi Göksel ve Kerslake'in (2005) belirttiği gibi /tanımlama/ [96(a), 96(c)], /sınıflandırma/ ya da /özellik bildirme/ [96(a)] gönderimlerine sahiptir. Bu tür sözceler ölçünlü dilin kullanıldığı akademik metinlerde bilgi aktarımı sağlar. Uzun'a (2010:98) göre "Temel düzey genel geçer (basic generic)" bilgiyi aktaran söylemlerde sorumlu kaynak yoktur; kiplik dışıdır ve öznellik alanına girmez.⁴² Göksel ve Kerslake (2005) -Dİr biçimbiriminin bu kullanım alanını genelleme kipliği olarak sınıflandırsa da bu çalışmada özellikle akademik metinlerde yer alan, /genel geçer bilgi/ ve /tanımlama/ içeren sözceler öznellik dışı olarak değerlendirilecektir.

Göksel ve Kerslake (2005, s. 297) ayrıca ölçünlü yazılı metinlerdeki ya da radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarında yapılan sözlü resmi duyurulardaki -Dİr biçimbirimi kullanımının ad cümleleri ile sınırlı olmadığını ve -mİş, -(y)AcAk, -mAll, -mAktA yapılarına eklenerek kullanıldığını da ifade eder. Bu yapıların ölçünlü dilde ve bu ulamdaki gönderimlerini aşağıdaki gibi tablolaştırır:

---

⁴² bkz. 1. Öznellik, Şekil 2 ve Şekil 3

TABLO 9. -DIr Biçimbiriminin Zaman ve Görünüş Ekleri ile Birleşiminde İşaretlediği Umlar (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 297)

-mİştir	-DI	geçmiş zaman, bitmişlik görünüşü	97. (a) Osmanlı Türkleri de bu kültürde katkıda bulunmuşlardır.” (Göksel ve Kerslake, 2005: 297)
-(y)AcAktır	-(y)AcAk	gelecek zaman	(b) Bu teknik yüzeysel yapıları farklı olan eserlerin karşılaştırılmasını kolaylaştıracaktır. (Göksel ve Kerslake, 2005: 297)
-mAktAdır	-(I)yor, -mAktA	geniş zaman, süreklilik görünüşü ya da alışkanlık görünüşü	(c) Her metin, yaratıcısının izlerini taşımaktadır. (Hirik, 2013:140)

Bu yapılar arasından ölçünlü dil kullanımında -mİştir kullanımının kiplik değeri taşımadığının, sadece geçmiş zaman ve bitmişlik görünüşü gönderimin bulunduğu altını çizerler. -DIr biçimbiriminin bu kullanımında “sağlam bir otoriteye dayanan anlamlı bir önermeyi işaretlediğini” belirtirler. (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 298)

Göksel ve Kerslake’in aktarılan örnekte 97(a)’da -mİştir yapısının kullanımının kiplik değeri bulunmamaktadır. Nitekim bu tümcede konuşucunun söyleme dair tutumu, yorumu, bağlılığı bulunmamaktadır ve sadece bir önerme, bilgi aktarır.

98.

(a) Sağır doğmuş bebeklerin de aynı sesleri çıkardığı saptanmıştır. (Huber, 2008, s. 99)

- (b) Fantastik yazında gerçek dünyada göndergesi olmayan düşsel varlıklar, canavarlar betimlenmiştir. (Kıran ve Kıran, 2021, s. 76)
- (c) Bu bilim dalları günümüzde sosyal bilimler içinde sayılmakla birlikte, eski çağlarda dilciler aynı zamanda felsefe, mantık ve matematik gibi bilimlerle de ilgilenmiştir. (Bayraktar, 2006, s. 75)

98. örnek grubundaki tüm sözcelerde -mİştİr yapısı -mİş biçimiriminin işaretlediği bitmişlik görünüşü etkisiyle dolaylı olarak geçmiş zaman gönderimine sahiptir ve Göksel ve Kerslake'in Tablo 9'da belirttiği gibi -DI biçimbirimi ile aynı zaman gönderimine sahiptir. Bu kullanımı 98. örnek grubunda da görülebileceği gibi ölçünlü dilin kullanıldığı akademik metinlerde daha çok yer alır. Bu kullanım alanında sadece -mİştİr yapısının öznellik derecesi değerlendirildiğinde bu yapı konuşucunun tutumunu ya da değerlendirmesini işaretlemediği ve bitmişlik görünüşü gönderimine sahip olduğu için öznellik dışıdır.

Benzer bir yorum -mAktAdır yapısı için de yapılabilir ve varsayım, tahmin, olasılık gibi anlamlar taşıdığı bağlamlar dışında öznellik değeri taşımadığı söylenebilir.

99.

- (a) Sonuç olarak Türkçe ile Moğolca günümüze doğru geldikçe birbirine yaklaşmakta, erken dönemlere gidildikçe birbirinden uzaklaşmaktadır. (Demir, Yılmaz, 2006, s. 56)
- (b) Kurmacada olayları gören ve anlatanlara genel olarak anlatıcı denmektedir. (Kıran ve Kıran, 2021, s. 77)
- (c) Elimizdeki verilere bakılırsa insanlığın icat ettiği ilk yazı resimlere dayanmaktadır. (Demirci, 2017, s. 114)

99. örnek grubundaki sözcelerde -mAktAdır biçimbirimi kiplik değil süreklilik görünüşü (-mAktA) ve "sağlam bir otoriteye dayanan anlamlı bir önerme" (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 298) (-DIr) gönderimlerini işaretlemektedir. Bu nedenle öznellik dışı olarak değerlendirilir.

Kısacası Aksu-Koç (2000) ve Göksel ve Kerslake'in (2005) sınıflandırdığı -DIr biçimbiriminin ölçünlü dilde ve özellikle akademik metinlerde kullanımında öznellik değeri oldukça düşüktür hatta öznellik dışı kabul edilebilir.

Ruhi (1997) kiplik belirteçleri ile çekimlerin kullanımını incelediği çalışmasında -Dir biçimbiriminin tümceye nesnellik kazandırdığını belirtir. Ruhi'ye göre “Nesnel kiplik anlatan tümceler ‘bu böyledir’ türünden açıklamalar gibidir (...)” (Ruhi, 1995, s. 106)

“Ancak, *mutlaka*, *herhalde* ve *belki*, tümce (6)'da görüldüğü gibi, -mişDir ekiyle bağdaşmaktadır.

(6)

- a. Mutlaka okula gitmiştir.
- b. Herhalde ödevini yapmıştır.
- c. Belki sevgiye inanmıştır.

Bunun nedeni, -Dir ekinin tümceye getirdiği belirtme edimi ile birlikte tümceye nesnellik kazandırmasıdır. Buna karşın, galiba belirteci yükümlenmeyi zayıflattığı için -Dir ile kullanılamamaktadır.” (Ruhi, 1997, s. 108)

Ruhi'nin nesnellik yorumu bu çalışmadaki öznellik ve nesnellik karşıtlığı için geçerli değildir. Yukarıda Ruhi'den aktarılan tüm örnek tümceler öznellik değerine sahiptir. Fakat derecelendirmeleri konuşucunun önermesine olan bağlılığını güçlendirmesine göre değişecektir. Göksel ve Kerlake (2005:298) de “kesinlikle”, “herhalde” ve “belki” belirteçlerinin /varsayım kipliğinde/ -Dir ve -(V)r biçimbirimleri ile kullanımında konuşucunun /varsayım/ olan güvenin güçlülüğünü işaretlediğini belirtir. “Herhalde” belirtecini kiplik belirteçlerinin kullanılmadığı ifadelerle benzer bir şekilde orta derecede /varsayım/ gücüne sahip olduğunu belirtir. “Mutlaka” belirtecinin varlığı ise önermeye olan bağlılığı güçlendirerek öznellik derecesini düşürmektedir. “Herhalde” ve “belki” belirteçleri konuşucunun önermesine olan inancını, bağlılığını azaltmış ve tümcenin öznellik değerini yükseltmiştir. Kısacası “Mutlaka okula gitmiştir.” tümcesindeki -Dir biçimbirimi nesnellik işaretlemenin tersine tümcede öznellik değerini işaretleyen yapıdır. “Mutlaka” belirteci ise bu tümcede de Göksel ve Kerlake'nin (2005) belirttiği gibi kesinlik anlamını güçlendirerek öznellik değerini düşürmektedir.

Bu çalışma kapsamında -Dir biçimbiriminin öznellik dışı kabul edildiği kullanımı yukarıda belirtildiği gibi /genelleme kipliği/ olarak belirlenen ve genel-geçer bilgilerin sunulduğu, sıklıkla bilimsel metinlerde yer alan kullanım alanıdır.

Öte yandan -Dir biçimbirimi kesinlik anlamını güçlendirdiği söylemlerde öznellik değeri taşır. Bu tür söylemlerde konuşucu önermesinin kesinliğini güçlendirmeyi seçer ve önerme ile ilişkili olarak konuşucunun tutumunu gösterdiği için öznel kabul edilir.

100.

(a) Papirüs'ün benim yazarlık yaşamımda da önemi büyüktür. (HGYD, s. 14)

Örnek 100(a)da -Dİr biçimbirimi söylemde sorumlu kaynağın kesinlik vurgusunu güçlendirmesini sağlamıştır. Aynı sözce bu biçimbirim kullanılmadan da ifade edilebilirdi. -Dİr biçimbirimi ile işaretlenen kesinlik söylemde “hayatında önemi büyük” olma durumunu güçlendirerek söylemde konuşucunun değerlendirci tutumunu yansıtır ve bu nedenle söylemin öznellik değerini yükseltir. Bu tür ifadelerde bu biçimbirimin konuşucunun önermeye olan güvenini, kanıtta olan güvenini işaretler.

Benzer biçimde ad tümcelerinde bu biçimbirim -mİş biçimbirimi gibi /övgü/ ulamını da güçlendirebilir.

101.

(a) Benim oğlum çok akıllıdır.

Örnek 101(a)daki iletiyi konuşucu “oğlunu başkalarına övmek” ya da “oğluna söz geçirmek için” iletebilir. Bu sözcenin alıcısının konuşucunun oğlu olduğu bir bağlamda bir /uyarı/ anlamı da taşıyabilir. Bu durumda sözcenin öznellik değeri yükselecektir. Söylemde yer alan /övgü/, /uyarı/ gibi ulamlar söyleme öznellik değeri katar.

-Dİr biçimbiriminin öznellik değeri en yüksek ulamı /varsayım/, /tahmin/, /olasılık/ işaretlediği bilgisel kiplik işaretleyicisi olduğu kullanımıdır. Göksel ve Kerslake (2005, s. 299) ad ve eylem tümcelerinde -Dİr biçimbirimin varsayım ifade ettiğini ve sadece üçüncü kişi ekleriyle değil, birinci ve ikinci kişi ekleriyle de kullanılabildiğini belirtir.

“İnşallah hasta değil-im-dir.

Herhalde bir yerlerde karşılaş-mış-ız-dir.

Mutlaka bugün telefon ed-ecek-ler-dir.” (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 299)

örneklerini aktararak Kornflit'in (1997) yorumuna benzer olarak belirteç kullanımı ile /varsayım/ ulamının belirginleştirildiğini gösterirler. Ayrıca “-(y)AcAktİr biçimbiriminin ön görülen eylemin planlı olduğunu ya da önceden belirlenmiş varsayımları ifade ettiğini” belirler. -(V)r/-mAZ biçimbiriminin /varsayım/ anlamında kullanımı ile karşılaştırma yaparak “Mutlaka bugün telefon edecektir.” örneğinin varsayımın gerçekleşmesine olan güvenin -(V)r / -mAz biçimbirimine kıyasla daha yüksek olduğunu belirler. Kısacası -

(y)AcAktIr biçimbirimi /varsayım/ ulamına sahip olup benzer ulamı taşıyan -(V)r / -mAz biçimbiriminin /varsayım/ anlamı taşıdığı durumlara göre eylemin gerçekleşme olasılığının daha yüksek olduğuna inanıldığı bağlamlarda kullanılır.⁴³ Lyons'un (1977) öznelliğin derecesinin kanıtın niteliğine göre değişebileceği ve kanıtı olan güvenin azaldığında öznelliğin arttığı yorumundan yola çıkarak -(y)AcAktIr yapısının "Mutlaka", "kesinlikle", "eminim ki", vb. belirteçler ile kullanıldığı söylemlerde konuşucunun varsayıma olan güvenin daha yüksek olduğu için öznellik değeri -(V)r/-r biçimbiriminin /varsayım/ ulamı işaretlediği sözcüklere göre daha düşüktür.

102.

(a) Ali yarınki toplantıya gelir.

(b) Ali yarınki toplantıya mutlaka gelecektir.

Örnek 102(b)de -DIr biçimbirimi Aksu-Koç'un (2000) "alışılmış durumlar hakkında özümsemiş bilgilere dayanan mantıksal çıkarım" tanımlamasına uygun bir işlevdedir. Sargın'ın (2010) "Türkçede tanıtısallığı kodlayabilen dilsel düzenekler ve işlevleri." Tablosunda (Tablo 8) belirttiği gibi tümevarım işleviyle hem tanıtısallık değeri taşır hem de öznel bir tümcedir. Örnek 102(a)da ise /varsayım/ ulamı daha güçlüdür. Çünkü konuşucu örnek 102(b)deki gibi kanıtı (alışılmış durumlara dayanan mantıksal çıkarım ya da tümevarım) olan güvenini işaretlememiştir. Bu nedenle örnek 102(a)daki öznellik değeri örnek 102(b)ye göre daha yüksektir. Öte yandan -(y)AcAktIr yapısı /varsayım/ işaretlediği söylemlerde yine de oldukça yüksek bir öznellik değerine sahiptir.

103.

(a) Elli yaşında bir adamcağız, kaldırımın kenarına oturmuş, iki eliyle tuttuğu kocaman bir çikolata tabletini kemiriyor, "ben ömrümde ilk kez yiyorum bu mereti" diyordu yanındakine. Bir adam elli yaşına gelip çikolatanın ne olduğunu bilmezse, böyle davranacaktır elbette. (BDA, s. 280)

(b) Öte yandan, yakında ama kendisine zarar vermeyecek bir uzaklıkta bir felaket, bir dehşet olduğu hissi gecenin ortasında uyananlar için en iyi uyku ilacıdır. Uyku ile uyanıklık arasındaki İstanbullu da, bir süre sonra gemi düdüklarını sayarken

⁴³ -(V)r / -mAz biçimbiriminin ayrıntılı incelemesi için bkz. "3.3 -(V)r / -mAz"

yorganına sarılıp uyuyakalır. Rüyasında belki de kendini sis içindeki gemide, tehlikenin eşiğinde görecektir. (İHŞ, s. 202)

Örnek 103(a)da “elbette” belirteci /çıkarmı/, /tümevarım/ ulamlarını güçlendirmiştir. Benzer olarak örnek 103(b)de “belki de” belirteci ile /varsayım/, /tahmin/ ulamları güçlendirilmiştir ve söylem bilgisel kiplik ulamındadır. Her iki söylemde de -(y)AcAktır yapısı belirteçler ile birlikte /varsayım/ işaretlemesi ile söylemin öznellik derecesini yükseltmiştir.

Benzer bir değerlendirme -Dir, -mİştİr, ve -(I)yordur yapılarının /varsayım/, /tahmin/ anlamı taşıdığı söylemler için de yapılabilir.

104.

(a) Nevzat öyle bir şey söylememiştir. Beni korumak veya seni küçültmek içgüdüsüne kapılsa bile bunu yapmaz! (LL, s. 27)

(b) Sonra düşündüm: Kim olduğunu, evli olup olmadığını bilmediğim bu orta yaşlı kadın, korkunç baskılar altında ezilmiş, büyük sıkıntılar çekmiştir belki. Bizim onu ayıplamaya hakkımız var mı? (BDG, s. 45)

(c) Nahitçiğim,

Bunu sana sadece iş mektubu olarak postanede yazıyorum. Dün Erol'la telefonda görüşmüş ve kendisinden bazı şeyler rica etmişim. Herhalde sana söylemiştir. (YSA, s. 147)

(d) Mahmut size uğradı mı? Hiç bahsetmiyorsun. Belki ben çıktım diye lüzum kalmadı zannetmiştir. (CARF, s. 145-147)

Örnek 104(a)da -mİştİr biçimbirimi konuşucunun çıkarımsal bilgi ile ulaştığı bir /tahmini/, /varsayımı/ bildirir. Ayrıca söylemde sorumlu kaynağın örtük bir biçimde “Nevzat’ın öyle bir şey söylememesini” isteği, dileği de görülebilir. Bağlamın katkısı ile örtük olarak /istek/, /dilek/ ulamları da işaretlenmiştir. Bu örtük /istek/ ulamı söylemi gönüllük kipliğine de yaklaştırır ve öznellik değerini yükseltir. /Varsayım/ ulamı herhangi bir belirteç ile güçlendirilmemiş olsa da bağlamdan -mİştİr biçimbiriminin kesinlikten çok güçlü bir /tahmin/ ya da /varsayım/ işaretlediğini anlamak mümkündür ve bu anlamı işaretleyerek tümceye kiplik, dolayısıyla öznellik değeri sağlayan biçimbirim -Dir biçimbirimidir. Yukarıdaki örnek grubunda yer alan söylemlerin hepsinde -mİş biçimbirimi görünüş alanında bitmişlik, -Dir biçimbirimi ise /varsayım/ ulamını işaretler.

Söylemin genelinde farklı öznellik işaretleyicileri olsa da ilk tümcedeki öznellik işaretleyicisi “söylemiştir” eyleminde yer alan -Dİr biçimbirimidir.

Örnek 104(b), (c) ve (d)de “belki” ve “herhalde” belirteçleri ile konuşucunun önermeye olan tutumu daha da belirginleştirilmiş ve söylem kesinlikten uzaklaşmıştır. Bu belirteçler -Dİr biçimbirimi ile birlikte /varsayım/ ulamını güçlendirir ve söylemin öznellik değerini yükseltir.

105.

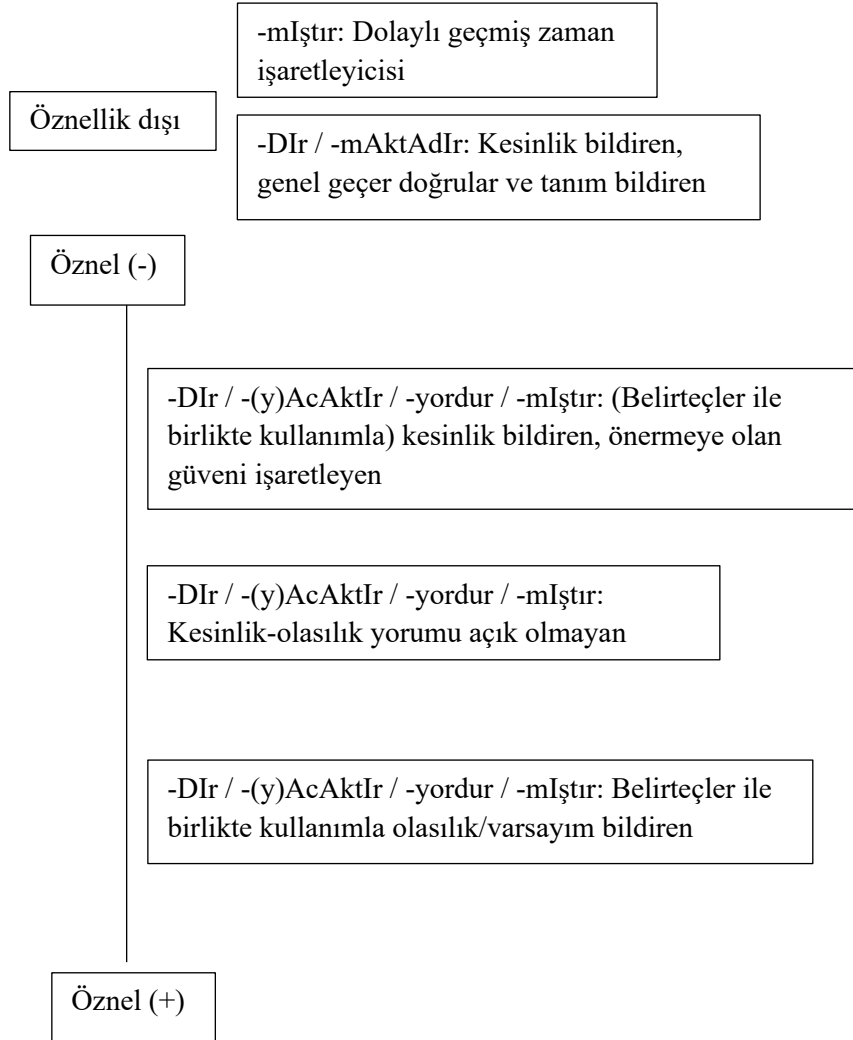
(a) Anladığım kadarıyla, Gaelic, çoktandır arkaik bir dil durumuna düşmüş. Ancak kırsal kesimde, bir köylü diyalekti olarak kullanılıyordur belki. (BDA, s. 178)

Örnek 105(a)da da benzer bir biçimde -Dİr biçimbirimi varsayım anlamını “belki” belirteci ile birlikte işaretler. -(I)yordur birleşik yapısında -(I)yor süreklilik görünüşünü, sözceleme ile eş zamanlı olarak anında gerçekleşen olgu durumunu, -Dİr ise /varsayım/ ulamını ve bilgisel kipliği işaretleyen biçimbirimlerdir. Bu birleşik yapı söylemde varsayım işaretlediği bağlamlarda söylemin öznellik değerini artırmaktadır.

-Dİr biçimbiriminin farklı yapılarla kullanıldığı sözcelerdeki öznellik derecelendirmesi ise düşükten yükseğe kesinlik bildiren, kesinlik-olasılık yorumu açık olmayan ve olasılık/varsayım işaretleyen olarak derecelendirilebilir. Yukarıda tartışıldığı gibi genelleme kipliği, genel geçer doğruları işaretlediği söylemlerde ise öznellik dışı kabul edilir.

ŞEKİL 13. -Dİr Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi

3.3. -(V)r / -mAz

Türkçede kiplik bildiren ve öznellik değeri taşıyan bir diğer yapı -(V)r / -mAz biçimbirimidir. Bu biçimbirim geleneksel dilbilgisi kaynaklarında “geniş zaman eki” olarak tanımlanır. Fakat bu biçimbirimin zaman gönderimi olup olmadığı tartışmalıdır. Yakın dönem çalışmalarında bu biçimbirimin zaman gönderimi taşımadığı daha çok kabul görmektedir.

Johanson (2016) Türkçede geniş zaman eki olarak tanımlanan $-(V)r/-mAz$ biçimbiriminin zaman kavramı ile bağlantısını tartışır ve M. Götz'den de alıntı yaparak bu biçimbirimin zamandan bağımsız olduğunu belirtir:

“M. Götz (1967; 413) geniş zamanın zaman şeması adı verilen durumla ilişkisinin ‘zaman dışılık değil aksine daha çok zamandan bağımsızlık olarak anlaşılması gerektiğini’ göstermiştir. Çünkü ona göre geniş zaman, (geçmişte kazanılan) bir yetenekle ilişkisi olan (geçmişten hareketle ortaya çıkan) bir alışkanlığı anlatır, bir durumu saptar ve son olarak niyet veya bir şeyi yapmaya hazır olmayı (gelecekle ilgili) ifade eder.” (Johanson, 2016, s. 114)

Bu biçimbirim Coates'un (1980) belirttiği çok anlamlı kiplik işaretleyicilerindedir. Bağlama göre değişmekle birlikte /olasılık/, /rica/, /söz verme/, /isteklilik/ gönderimleri taşıyabilir. Her bir gönderimde kiplik türü ve buna bağlı olarak öznellik değeri değişebilir.

Göksel ve Kerslake (2005) $-(V)r$ biçimbiriminin alışkanlık görünüşü de dahil olmak üzere 4 farklı gönderimi bulunduğunu belirtir:

“1. Bitmemişlik (Alışkanlık) Görünüşü + Genelleme Kipliği

2. Varsayım Kipliği

3. Gelecek Zaman + Gerçeklik Dışı Kipliği⁴⁴ (Varsayım)

4. Gönüllülük Kipliği (Rica / Söz Verme)” (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 467)

Göksel ve Kerslake (2005, s. 295) $-(V)r/-r / -mAz$ biçimbirimini bitmemişlik görünüşü bildirdiğini belirttikleri $-(I)yor$ biçimbirimi ile karşılaştırır. Göksel ve Kerslake'e göre alışkanlık görünüşü (habitual aspect) bağlamında $-(I)yor$ biçimbirimi, $-(V)r$ biçimbiriminden konuşucu tarafından doğrudan gözlenen ya da deneyimlenmiş olayların gerçeklik durumunu (state of affairs) bildirmesi açısından ayrılır. Öte yandan $-(V)r/-mAz$ biçimbirimi kuralları ve ilkeleri bildirir.

Genelleme kipliği sınıflandırması $-DIr$ biçimbirimine benzer şekilde genel geçerliliği olan ifadeleri kapsar. Genelleme bildiren ifadeler “(i) bilimsel ve ahlaki temel önermeler, (ii) normatif ve kuralcı ifadeler, (iii) bir grubun/türün karakter özelliklerini ya da davranışları bildiren genel ifadeler, (iv) bireylerin karakter özelliklerini ya da

⁴⁴ Göksel ve Kerslake'in kullandığı “Non-fact modality” terimi tarafımızdan daha iyi karşıladığı düşünüldükçe “Gerçeklik Dışı Kipliği” olarak çevrilmiştir.

davranışlarını bildiren ifadeler” olmak üzere 4 temel başlıkta toplanır. (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 295-297)

Bilimsel ve ahlaki temel önermeler “İki, iki daha dört eder.”, “Para mutluluk getirmez.” gibi ifadeleri kapsar ve evrensel kabul edilen gerçekleri yansıtır. Aynı genelleme ifadeleri –(I)yor biçimbirimi ile kullanıldığında ise konuşucunun kendi deneyimini ya da gözlemini yansıtır: “Para mutluluk getirmiyor.” (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 295)

Yavaş (1982) “İki kere iki dört eder.”, “Dünya güneşin etrafında döner.” gibi ifadeleri “zamansız” olarak tanımlar ve bu tür ifadelerde –(V)r biçimbiriminin zamansız bir “genel anlamlı önerme” ya da “doğruluk değeri zamana bağlı olarak değişmeyen” bir genelleme işaretlediğini belirtir. Genel anlamlı önerme ifadelerinde –(V)r biçimbiriminin tek dilsel seçenek olduğunu da ifade eder. Uzun ve Emeksiz (2002, s. 139) de Yavaş’ın (1982) saptamasını doğrulayarak genel anlamlı önermelerin dilbilgisel zamansız olduğunu ve bu önermeleri dilbilgiselleştirmek için zamansız bir önermeyi işaret eden kip ulamı –(V)r/-mAz biçimbiriminin tek uygun işaretleyici olduğunu ifade ederler. Ayrıca “bir biçimbirimin bir işlev taşıdığı sayılığını temel aldıklarını” (2002, s. 129) belirterek –(V)r/-mAz biçimbiriminin zamanın yanında görünüşten de bağımsız olduğunu ve sadece kiplik anlamı sunduğunu ileri sürer. Bu biçimbirimin iki farklı kiplik ulamına sahip olduğunu da tanımlarlar: “(...) genel anlamlı önermeler daha çok nesnel kiplik (objective modality) konuşmacının özneyle ilgili düşüncesini ifade edenler ise öznel kiplik (subjective modality) okuması yansıtır.” (Uzun ve Emeksiz, 2002, s. 139)

Yukarıda aktarılan tüm çalışmalardaki (Göksel ve Kerslake, 2005; Yavaş, 1982; Uzun ve Emeksiz, 2002) saptamalardan ve değerlendirmelerden yola çıkarak genelleme kipliği ya da genel anlamlı önerme bildiren kiplik ulamlarında –(V)r biçimbiriminin öznellik değeri taşımadığı söylenebilir. Öte yandan Nuyts (2001) bu tür genel-geçer ya da bilimsel bilgiler içeren ifadelerde konuşucunun alıcı ile bilgiyi paylaştığını söyler ve bu tür ifadeleri *öznelasılık* olarak tanımlar. Bu tür ifadeler söylemsel belleğe de gönderim yapabilir. Örneğin “Güneş doğudan doğar, batıdan batar.” Gibi bir tümce dil konuşucularının ortak paylaştığı bir söylemsel belleğe gönderimde bulunabilir. (bkz. “1. Öznellik”) Fakat bu çalışmada Uzun ve Emeksiz’in nesnel kiplik olarak tanımladığı bu tür ifadeler Ö2 alanında kabul edilmiş ve Ö3 alanında öznellik dışı olarak değerlendirilmiştir.

Göksel ve Kerslake'in genelleme kipliğinde değerlendirdiği diğer ulam normatif ve kuralcı ifadeler genellikle betimsel veya kuralcı bir okuma içerir:

“Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından görevlendirilir.

Burada musluk suyu içilmez.” (Göksel ve Kerslake, 2005:296)

Öte yandan –(I)yor biçimbirimi aynı bağlamlarda daha betimleyicidir:

“Burada musluk suyu içilmiyor.” (Göksel ve Kerslake, 2005:296)

Ayrıca bu biçimbirimin bu ulamda olumsuz edilgen biçimin genellikle yasakları ifade eden genel duyurular için kullanıldığını da belirtirler:

“Girilmez.

Park yapılmaz.” (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 296)

Aynı tür ifadeleri Günay (2014, s. 537) yasak ve izin bildirme söz konusu olduğu için yükümlülük kipliği olarak değerlendirir.

Yavaş (1982) ise bu biçimbirimin kullanıldığı ifadeleri görünüş başlığı altında tartışır ve –(V)r biçimbiriminin bu bağlamlarda kullanımında süreklilik işaretlediğini belirler. Yavaş (1982) alışkanlık görünüşü için Comrie'nin (1976, s. 27-28) “genişlemiş bir zamanı betimlediği” tanımını temel alarak tekrar içermeyen bağlamların da alışkanlık görünüşü olarak kabul edilebileceğini aktarır. “İstanbul yedi tepe üstünde durur.” (Yavaş, 1982, s. 42) örneğini paylaşarak bu tür ifadelerin zamana bağlı olmadığını ve bir tekrar da içermediğini ama süreklilik taşıyan bir alışkanlık görünüş işaretleyicisi olduğunu belirler.

Uzun ve Emeksiz (2002) aynı örneği farklı değerlendirir ve Yavaş'a itiraz eder:

“(…) Türkçede alışkanlığın -Ar ile değil -Iyor ile işaretlendiğini söylemeliyiz. Ayrıca, eğer -Ar bir bitmemişlik görünüş ulamıysa, görünüşün temel tanımı gereği, eylemin oluşu hakkında bilgi vermesi ve bitmemişlik görünüşüne ait olan sürerlik gibi tipik özellikleri taşıması gerekir. Oysa ‘İstanbul yedi tepe üstünde yükselir.’ gibi tümcelerde ne eylemin oluşu ne de sürekliliği söz konusudur.” (Uzun ve Emeksiz, 2002, s. 135)

Uzun ve Emeksiz bu tür tümceleri görünüş olarak kabul etmez ve yine nesnel kiplik ulamında değerlendirir.

Görünüş olarak değerlendirilse de, genelleme kipliği ya da nesnel kiplik olarak kabul edilse de betimleyici ve kuralcı ifadeler de bilimsel ve ahlakî temel önermeler ulamına

benzer şekilde yukarıda da belirtildiği gibi bu çalışmada Ö3 alanında öznellik dışı kabul edilmiştir. Fakat yükümlülük kipliği ulamı taşıyan konuşucunun alıcıya bir zorunluluk ya da yasak bildirdiği ifadelerin edimsel olduğu durumların Palmer'ın (2013) belirlediği gibi öznellik değeri taşıdığı kabul edilmektedir. Bu tür ifadelerdeki öznellik ve öznellik dışılık değerlendirilmesinde aradaki temel farkın konuşucunun sesinin duyulması ve yükümlenmenin sorumluluğunu alması olarak belirlemek mümkündür.

105.

(a) Sigara içilmez. (Kamusal alandaki bir uyarı levhası) /öznellik dışı/

(b) Pardon beyefendi, burada sigara içilmez. (Sigara içmenin yasak olduğu bir alanda sigara içmekte olan alıcıya bu bilgiyi ileten bir görevlinin sözcüsü) /özel/

105. örnek grubunda görülebileceği gibi bu tür ifadelerde öznelliği sağlayan temel öge edimseliktir. 105(a)da sorumlu kaynağın saptanamadığı, genel-geçer bir yasak ifadesi öznellik değeri taşımaz. 105(b)de ise sorumlu kaynak saptanabilir ve yasak olan bir olgu durumunu alıcıya yükümlenme ile iletmektedir. 105(b)de konuşucu “burada sigara içilmez” sözcüsü ile sadece bir yasağı aktarmamakta, alıcıdan sigara içmemesini de beklemektedir. Alıcıya /Burada sigara içmeniz uygun/doğru değil./, /Burada sigara içmenizi istemiyorum./ gibi /uyarılar/, yükümlenmeler de iletilir. Bu durumda söylem öznellik değeri taşır.

Göksel ve Kerslake'in (2005) belirlediği “(iii) bir grubun/türün karakter özelliklerini ya da davranışları bildiren genel ifadeler, (iv) bireylerin karakter özelliklerini ya da davranışlarını bildiren ifadeler” ise bir grubun/türün ya da bireylerin karakter özelliklerini yansıtır:

“Kaplumbağalar yavaş yürür.

Amerikalılar çok süt içer.

Ali sigara içmez.” (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 296)

Göksel ve Kerslake'e (2005, s. 296-297) göre aynı tümcelerin –(I)yor biçimbirimi ile işaretlendiği durumlarda önerme genelden özele değişir. “Kaplumbağa yavaş yürüyor.” tümcesinde belirli bir kaplumbağadan söz edilirken “Kaplumbağalar yavaş yürür.” tümcesinden bir geneleme söz konusudur. “Amerikalılar süt içiyor.” tümcesi bir

genelleme ile okunabileceği gibi belirli bir Amerikalı grubun eylemini tanımlıyor olabilir. Bireylerin karakter özelliklerini bildiren ifadelerde ise –(I)yor biçimbirimi tümceye “son zamanlarda, bugünlerde, şimdi” gibi belirli bir zaman aralığı anlamı kazandırır. “*Ali sigara içmiyor.*” tümcesi Göksel ve Kerslake’e (2005:296-297) göre ifadede belirli bir zamana işaret eder ve /Ali bugünlerde sigara içmiyor./ olarak okunabilir. Bu tür belirteçler de bu bağlamlarda sadece –(I)yor biçimbirimi ile birlikte kullanılabilir. Bu nedenle genel durum ortadan kalkar ve eylemin süresi ve buna bağlı olarak önerme özelleşir. –(V)r biçimbirimi ile aynı ifade bireyin bir karakter özelliğini, alışkanlığını gösterir ve genelleme içerir. Bu tür bağlamlar ile kesinlik işaretlemesine yaklaşır ve öznellikten uzaklaşır.

Uzun ve Emeksiz (2002) de benzer bir karşılaştırma yaparak bu iki biçimbirimin arasındaki farkın aslında aralıksal gönderim ve noktasal gönderim olduğunu ifade ederler.

“ (a) Can her akşam televizyon izler.

(b) Can her akşam televizyon izliyor.

Bu iki tümceyi ‘son günlerde’ gibi bir belirteç ile genişlettiğimizde, ancak -Iyor un kabul edilebilir olduğunu gözlemleriz.

“ (c) Can *son günlerde / birkaç akşamdır /artık / şu günlerde her akşam televizyon izler.

(d) Can son günlerde / birkaç akşamdır /artık / şu günlerde her akşam televizyon izliyor.”
(Uzun ve Emeksiz, 2002, s. 136)

Uzun ve Emeksiz (2002) her iki biçimbirimin “yıllardır”, “uzun zamandır”, “eskiden beri” gibi belirteçler ile kullanabilmesinin eşdizimli oldukları öngörüsüne sebep olduğunu belirtir. Fakat aralıksal gönderimdeki asıl farkın “son günlerde”, “şimdilerde” gibi belirteçlerin –(I)yor biçimbirimi ile benzer bir şekilde “eylemin zamansal yapısı açısından sürmekte olan bir aralığa gönderimde bulunması” (Uzun ve Emeksiz, 2002, s. 136) ve aralıksal gönderimli olması; “yıllardır, uzun süredir” gibi belirteçlerin ise –(V)r biçimbirimi gibi “eylemin belirli bir zaman aralığına değil, bütüncül noktasal (point) görünümüne gönderimde bulunması” (Uzun ve Emeksiz, 2002, s. 136) ve noktasal gönderimli olmasıdır. Alanyazında aralıksal ve noktasal gönderimler görünüşe ait özellikler kabul edilse de Uzun ve Emeksiz bu ulamları “yalnızca görünüşe özgü olmayan, bütün işlevsel ulamların taşıdığı soyut zamansal özellikler” (2002, s. 137) olarak kabul eder ve “bir kişiye ait; özneyi özgünleştiren bilgi vererek genel anlamlı önermeler” (2002, s. 139) içeren ifadeleri “nesnel kiplik” olarak kabul ederler.

Yavaş (1982) -(V)r biçimbiriminin karakter özelliği ve alışkanlık işaretlediğini -(I)yor biçimbirimi ile farkını belirleyerek açıklar. Underhill'in (1976) bu eklerin aynı anlamı taşıdığı ve -(V)r'ın yazı, -(I)yor'un konuşma dilinde kullanıldığı yorumuna karşı çıkarak bu iki biçimbirimin eşdizimli olmadığını ve aralarında anlam farkı bulunduğunu belirtir. Örnekler üzerinden açıklar:

“Babam her sabah işe otobüs ile (a) gider.

(b) gidiyor.” (Yavaş, 1982, s. 45)

Yavaş'a (1982, s. 46) göre “(a) gider” ve “(b) gidiyor” arasındaki fark (b)nin düzenli tekrarlanan bir davranışı, (a)nın ise bundan daha fazlasını içermesi ve bir karakter özelliğini bildirmesidir.

Yavaş (1982, s. 45) bir kişinin et aldığı kasabı övmek istediği durumda “Benim kasabım iyi et satıyor.” yerine “Benim kasabım iyi satar.” sözcüsünü tercih edeceğini belirtir. -(V)r biçimbiriminin kullanıldığı tümce kasabın karakter özelliğini ve sürekliliği belirtirken -(I)yor biçimbirimi sadece kasabın iyi et sattığını ifade eder. Uzun ve Emeksiz (2002, s. 135) yukarıda belirtildiği gibi aynı iki tümceyi aralıksal gönderimli ve noktasal gönderimli olarak ayırır. Fakat bu tümce Yavaş'ın (1982) da belirttiği gibi bir /övgü/ içerdiği için Uzun ve Emeksiz'in tanımı ile nesnel kiplik ya da Göksel ve Kerslake'in tanımıyla bir genelleme kipliği değildir. Aradaki farkı aşağıdaki örnek grubu ile belirleyebiliriz.

106.

(a) Kasaplar et satar.

(b) Benim kasabım iyi et satar.

(c) Benim kızım çok güzel piyano çalar.

Örnek 106(a) bir genelleme kipliği / nesnel kipliktir ve bu çalışma kapsamında öznellik dışı kabul edilir. Fakat Yavaş'ın (1982) örneği olan 106(b) ve 106(c) bağlama göre /övgü/ anlamı taşıyabilir. Bu durumda bu tür ifadeler konuşucunun tutumunu, önermeye olan duygusal yaklaşımını içerdiği için Duygu Kipliği kabul edilebilir ve bu sebeple özneldir. Öte yandan örnek 106(c)nin övgü değil bir gerçekliği aktaran bir ifade olduğunu kabul etsek bile “çok güzel” belirteci ile tümce kipselleştirilmiş ve konuşucu öznel yorumunu işaretlemiştir. Bu nedenle sözce özneldir. -(V)r biçimbiriminin genelleme kipliği / nesnel

kiplik gibi görünen genel tanımları işaretlediği ifadelerde konuşucunun tutumunu belirten belirteçlerin yer alması durumunda bu ifadeler öznellik değeri kazanacaktır.

Günay (2014) da –(V)r biçimbirimini “kiplik belirleyici biçimbirim” olduğunu belirterek bu biçimbirimin bilgi kipliği, yükümlülük kipliği ve devinim⁴⁵ kipliği olarak işaretlediğini örneklerle gösterir. Bu ulamlardan bilgi kipliğinin “eylemlerin kesinlikle gerçekleştiğine ilişkin anlamı sağlayan objektif, kanıta dayalı” (2014, s. 537) anlamına sahip olduğunu belirtir ve bu biçimbirimin bilgi kipliği işaretlediği metin türlerini belirler:

“Tarihi anlatılarda, biyografilerde, bilimsel metinlerde, yasa ve yönetmeliklerde, atasözlerinde, dini metinlerde geniş zaman bilgi kipliği değerindedir.” (Günay, 2014, s. 537)

107.

- (a) Aynı yüzyılda, 1560 yıllarında İstanbul’un kalabalık mı kalabalık bir semtinde ev tutan Busbecq de Marmara’nın yunus balıklarını Bursa’nın Uludağ’ını görebilecek bir yer seçmiştir. Ne ki *Türkiye Mektupları* yazarının bu dileği kursağında kalır. Kısa bir süre sonra, penceresinden komşu evleri de dikizlediği anlaşılınca, evin önüne tahta perde çekilir ve Busbecq’in hem Uludağ manzarası hem de taze havası kökünden kesilir. (BŞM, s. 11)

Örnek 107(a)da –(V)r biçimbirimi tarihi bir anlatıda geçmişteki bir olay durumunu işaretlemektedir. Söylemde yer alan diğer dilbilgisel yapılardan (zaman belirteçleri, -mİştİr biçimbirimi gibi) söylemin geçmişteki bir durumu içerdiğini ve sonrasında kullanılan “kalır”, “çekilir”, “kesilir” eylemlerinin bu geçmişteki zamanda gerçekleşen sürekliliklere işaret ettiği belirlenebilir. Günay’ın da belirttiği gibi –(V)r biçimbirimi bu tür metinlerde kullanıldığı ve genelleme kipliği / bilgi kipliği işaretlediği söylemlerde nesnellığe yaklaşır ve öznellik değeri taşımaz. Fakat söylemde yer alan diğer öznellik işaretleyicileri elbette söylemin öznellik değerini etkileyebilir. Örneğin 107(a)da anlatıcının “kursağında kalır” sözcüsü teklifsiz dil kullanımındır, bir tutum gösterir ve söyleme az da olsa öznellik değeri katar. Ancak –(V)r / -mAZ biçimbirimlerinin bu öznelliğe bir etkisi, katkısı bulunmamaktadır.

---

⁴⁵ Devingen Kiplik

Genelleme kipliği işaretlenen söylemlerdeki önermelerin gerçek dünyadaki doğruluğu söylemin öznellik değerini etkilemez. Söylemde yer alan öznellik değeri konuşucunun önermesine dair tutumunu, değerlendirmesini ve yorumunu söylemde işaretlemesi ile ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle önermenin doğruluğuna bakılmaksızın genelleme kipliği içeren söylemler öznellik dışı kabul edilir.

Gül (2012) de matematik bilimine bağlı mantıktaki “evrensel niceleyici” ve “varoluşsal niceleyicilerin” dildeki karşılığının “genel anlam niceleyicisi” olduğunu belirterek Göksel ve Kerslake’in genelleme kipliği olarak tanımladığı ulamı dil dışı dünya ile bağdaştırarak mantıksal bir genelleyici olarak değerlendirir. Gül -(V)r biçimbiriminin “Alışkanlık Kipliği, Varsayımsal, İstek Kipliği ve Gerçeklik (Realis)” olmak üzere dört anlambilimsel gönderiminin olduğunu belirler. Genel anlam niceleyicinin Gerçeklik (realis) olduğunu ifade eder. Palmer’ın (2001) gerçek (realis) ve gerçek olmayan (irrealis) ayrımında öznelliğin tartışıldığı alan gerçek olmayan (irrealis)dır. Bu durumda Gül’ün de belirlediği genelleme ifade eden söylemler yukarıda belirtildiği gibi öznelliğin alanına girmez. Gül (2012:34-36) bu biçimbirimin zaman ya da sıklık belirteçleri olmadan /alışkanlık-gönüllülük/, /varsayım- alışkanlık/ olarak daima ikircikli okumaya sahip olduğunu da belirtir. Göksel ve Kerslake’den (2005) farklı olarak “Amerikalılar süt içer.” gibi bir gruba ait genel davranışları bildiren ifadeleri “Alışkanlık” ulamında değerlendirir ve “Kaplumbağalar yavaş yürür.” gibi sadece bir türe ait ayırt edici özelliklerin ve davranışların belirtildiği ifadelerin /Gerçeklik/ ulamında değerlendirilebileceğini ileri sürer. (Gül, 2012, s. 31-32)

-(V)r/-mAz biçimbiriminin öznellik değeri taşıdığı ifadeler Göksel ve Kerslake’in (2005) “Varsayım Kipliği”, “Gerçeklik Dışı Kipliği”, ve “Gönüllük Kipliği” olarak, Emek ve Uzun’un (2002) “özel kiplik” olarak tanımladığı ulamlardır.

Varsayım kipliği Palmer’ın (2001)⁴⁶ kiplik sınıflandırmasında bilgisel kipliğin alt ulamlarından biridir ve öznellik değeri yüksektir. Göksel ve Kerslake (2005, s. 299) – (V)r biçimbirimi ile ifade edilen varsayımların her zaman gelecek gönderimi taşıdığını belirtir. Johanson (2016, s. 152) ise bu biçimbirimin kiplik ulamında kullanımının

⁴⁶ Bkz. 2.1.1.2. Palmer’ın Kiplik Sınıflandırması

zamansal bir işlevi olmadığını “bilakis somut neticelerin düşünülebilir olduğu bir yeterliğin yansıması” olduğunu belirtir.

108.

(a) Sevgili Nahitim,

Senden daha hâlâ mektup almadım. Ama herhalde bugünlerde alırım. (YSA, s. 117)

(b) Nişanı kutlarım. Belki mutlu ve aşk dolu bir yaşam geçirir. Olur ya. Bunu ona dilerim. (TÖLEM, s. 34)

(c) İstiyorum ki mektuplarım bir an evvel oraya gitsin. Cevabı da çabuk gelsin. Fena bir arzu değil galiba. Mamafih senin arzuna uymuş olmak için adi posta ile yani trenle göndereceğim. Bununla beraber erken saatte verebiliyorum. İnşallah yarın alırsın. (YSA, s. 77-78)

Örnek 108(a)da varsayım ulamı “herhalde” belirteci ile güçlendirilmiştir ve –(V)r biçimbirimi gelecek zaman gönderimli bir varsayım işaretler. Göksel ve Kerslake (2005, s. 298) “herhalde” belirtecinin varsayım ifadelerinde orta derece güçlülükte bir varsayım işaretlediğini belirtir. “Herhalde” belirteci konuşucunun önermeye ait varsayımın gerçekleşme olasılığının orta derecede olduğunu işaretler. Bu durumda bu belirteç de konuşucunun önermedeki varsayıma ilişkin değerlendirmesini sunduğu için öznellik değeri taşır. Göksel ve Kerslake (2005, s. 298) “inşallah” ve “umarım” belirteçlerini de varsayım kipliği ulamının belirleyicisi olarak kabul eder. Örnek 108(c)de görüldüğü gibi “inşallah” –(V)r biçimbirimi ile birlikte kullanıldığı söylemlerde /varsayım/, /beklenti/ işaretler ve söylemin öznellik derecesini yükseltir.

Örnek 108(b)de –(V)r biçimbirimi farklı tümcelerde farklı ulamları işaretlemektedir. “Belki mutlu ve aşk dolu bir yaşam geçirir.” ve “Olur ya.” tümcelerinde /varsayım/ işaretler ve Göksel ve Kerslake’in belirttiği gibi gelecek zaman gönderimi taşır. Gelecek gönderimi ile Palmer’ın (2001) gerçek olmayan (irrealis) kategorisinde değerlendirilir varsayım ile de gerçeklik dışına ek olarak bilgisel kiplik bildirir. Her ikisi de öznellik değerini yükselten ulamlardır.

Ayrıca örnek 108(b)de –(V)r biçimbirimi “kutla-” ve “dile-” eylemleri ile edimsöz işlevindedir. Edimsözler konuşucunun konuşma anında gerçekleştirdiği, eylem ve konuşmanın eş zamanlı olduğu durumları gösterir ve öznellik değeri taşırlar. Bu tür

eylemler konuşucunun bir duruma “kutla-”, “dile-” gibi kişisel istek, tutum ve yaklaşımlarını yansıtır ve edimsözler Traugott’un (2010), belirlediği öznellik ulamlarında yer alır. Bu durumda bu biçimbirim öznellik değeri taşıdığı bir diğer ulam da edimsözlerle kullanımındadır.

109.

- (a) Yoksa, yalvarırım inan, kompliman, teselli vesaire değildir. (LL, s. 17)
- (b) Şimdilik allahaısmarladık. Senin ve Filiz’in binlerce defa gözlerinizden, yanaklarınızdan öperim. İkinizi de hasretle kucaklarım sevgili karıcığım. (CARF, s. 63)
- (c) Kendisi radyoda mühim roller oynamış, Nusret söyledi. Tebrik ederim. (CARF, s. 129)

Yukarıdaki 109. örnek grubunda yer alan altı çizili ifadeler edimsözdür ve -(V)r biçimbirimi sözceleme anında gerçekleşen edimsözleri işaretlediği için aynı zamanda öznellik işaretleyicisi olarak kabul edilebilir.

-(V)r biçimbirimi Göksel ve Kerslake’in “Rica ve Söz verme” anlamlarını içeren Gönüllülük Kipliği olarak, Palmer’ın Devingen Kiplik olarak belirlediği ulamda /isteklilik/, /niyet/ bildirir ve bu tür söylemlerdeki kullanımı da öznellik değeri taşır.

Aslan Demir (2007, s. 441-442) -(V)r biçimbirimini Türkçede “bir işe gönüllü olma, niyetlenme; birinin gönüllü olmasını isteme” ulamlarını taşıyabildiğini ve bağlama bağlı olarak isteklilik kipliği işaretlediğini belirtir.

“(X/A)r, -mAz morfemlerini istek anlam alanına yaklaştıran; potansiyel olanı, varsayılanı ve yeterliği bildirebilmesidir. İstekler henüz gerçekleşmeyen; ancak potansiyel olan ya da gerçekleşeceği varsayılan sözeylemlerdir. -(X/A)r, -mAz ile işaretlenen istek bildirimlerinde, eyleyicinin yapmaya yeterli olduğu ya da yapabileceği varsayılan isteklerin ifadesi vardır.” (Aslan Demir, 2007, s. 442)

Aslan Demir (2007, s. 7-8) istek kipliğini incelediği başka bir çalışmada teklik-çokluk birinci kişilerde bu biçimbirim “bir işe gönüllü olma, niyetlenme”, ikinci kişilerde ise “varsayılan durumun dinleyiciye emrivaki ile iletildiği” durumları ifade etmek için kullanıldığını belirtir.

110.

- (a) Benim için her şey olduğunu mademki bugüne kadar anlatamadım, şimdiden sonra ne yapıp da anlatabilirim. Hoş, ne istersen yaparım, ayrı mesele. (YSA, s. 133)
- (b) Eğer onlar oğluma yine lazımsa, hemen bildirsin derhal yapıp yollayayım ve yenilerini de yollasın, onları da yaparım. (NİP, s. 323)
- (c) Ben elimde olduktan sonra seni dünyanın en iyi yaşayan kadını yapmak isterim ve yapacağım. İşte sevgili Aliye'm, seni ve beni bu kadar üzen o mektubu yırt at ve bu vakayı olmamış farz et. Annene de tabii bir şey söylemezsin. (CARF, s. 43)

Örnek 110(a) ve 110(b)de teklik birinci kişi ile kullanılan -(V)r biçimbirimi ve örnek 110(c)de “isterim” sözcesinde /gönüllülük/, /söz verme/ işaretlerken 68(c)deki “söylemezsin” sözcesinde ikinci kişilerle kullanımında, alıcıdan istenileni Aslan Demir'in (2007) tanımı ile emrivaki ile iletme ifade etmektedir. Örnek 110(b)de -mAz biçimbiriminin ikinci kişi ile kullanımı rica ile emir arasında bir noktada bulunur. “tabii” sözcüsü de “söylemezsin” ifadesini ricadan daha çok emire yakın bir istekliliğe yaklaştırır. Nitekim Aslan Demir (2008, s. 74) de “Buyruğun konuşurdan dinleyiciye belirli bir empoze ile yönlenmesi, konuşurun güç ve otorite bakımından dinleyiciden görece üstün olması gerekir.” diyerek -(V)r /-mAz biçimbiriminin ancak bağlam ile emir işaretleyicisi olduğunun altını çizer.

Benzer (2012, s. 199) de bu tür ifadeleri Buyruk Kipliği olarak değerlendirir. Bu kullanım alanı ile -(V)r / -mAz biçimbirimi yükümlülük kipliğine yaklaşmaktadır. Bu biçimbirim yükümlülük kipliği işaretlediği kullanım alanında alıcıya yönelik bir yükümlülük oluşturma amacı taşıdığı ve konuşucu beklentisini, isteğini iletmediği için öznel kabul edilir. Fakat öznellik değeri bilgisel kiplik alanındaki /varsayım/, /olasılık/ ulamlarına göre daha düşüktür çünkü bilgisel kipliklerde konuşucu önermesinin gerçekleşme ihtimaline dair tutumunu ortaya koyarken yükümlülük kipliği alıcıya yöneliktir ve önermenin gerçekleşme olasılığına ya da önermedeki bilginin elde edilme yöntemine ilişkin kanıt gösterimi taşımaz.

Bu biçimbirim isteklilik kipliğinde /rica/ işaretlemesi soru kullanımlarında daha yakındır.

111.

- (a) Leman sana gönderilmek için birçok kitap getirdi. Göndereyim ama, sonra geri gönderir misin, çünkü geri verilecek. (NİP, s. 86)

Aslan Demir (2008, s. 153) bu biçimbirimin ancak soru edatı ile birlikte kullanıldığı durumlarda rica anlamı taşıdığını birinci kişi ile kullanımlarında da “konuşurun eylemi kendine çevirmesi yoluyla da” iletilebileceğini belirterek “Benimle konuşmayı niçin bu kadar istediğinizi öğrenebilir miyim acaba? (Reşat Nuri Gültekin, Çalığı, 39)” örneğini aktarır.

Göksel ve Kerslake (2005) bu kullanım alanını gönüllülük kipliği olarak değerlendirmiştir. Yavaş (1982, s. 48) da “Bir bardak daha çay içer misiniz?”, “Bu akşam bize yemeğe gelir misin?” örneklerini aktararak soru biçiminde bu biçimbirimin gönüllük kipliğinde /teklif/ ve /davet/ bildirebildiğini belirtir. Rica, teklif ve davet içeren söylemler konuşucunun beklentisini, alıcıdan bir eylemi, durumu gerçekleştirmesi isteğini ilettiğini gösterdiği için özneldir. Yükümlülük kipliğine benzer bir biçimde öznellik değerleri bilgisel kiplikten daha düşüktür. Fakat bu rica, teklif ya da davet sözcelerine yanıt olarak konuşucunun istekliliğini ya da isteksizliğini belirttiği “Gönderirim. / Göndermem.”, “İçerim. / İçmem.”, “Gelirim. / Gelmem.” gibi ifadeler söz verme anlamı da taşır. Gönüllülük kipliğinde /söz verme/ ifadelerinde ise öznellik değeri hem bir edim içerdiği hem de bir kiplik içerdiği için /rica/, /teklif/ ve /davet/ ulamına göre daha yüksektir. Bu ulam –(V)r / -mAz biçimbiriminin birinci kişi ile kullanımda görülebilmektedir.

112.

- (a) Üstümdeki incecik beyaz frenk gömleğiyle peşinden koşuyor; "Arif'çığım özür dilerim, bir daha yapmam, ne olur gitme!" diye yalvarıyordum. (BDA, s. 226)

Örnek 112(a)da “bir daha yapmam” sözcüsü /söz verme/ anlamı taşımakta ve gönüllük kipliği işaretlemektedir. Söylemde yer alan “özür dilerim” sözcüsü edimsöz olması “ne olur” sözcüsü ise yalvarmaya yakın /rica/ ulamını işaretlediği için de özneldirler. Yalvarma anlamı söyleme duygusal kiplik ulamını da eklemiştir. Bu örnekten de gözlenebileceği için –(V)r / -mAz biçimbirimi bağlama göre zaman zaman söylemde gönüllük kipliği ve duygu kipliğini birlikte işaretleyebilir. Bu tür ifadelerin öznellik değerleri oldukça yüksektir.

Kerimoğlu (2010) –(V)r / -mAz biçimbirimini belirli belirteçlerle kesinlik ve kesinlik dışılık kavramları üzerinden tartışır.

- “ a. Ali buraya gelir / gelmez.
 b. Ali buraya kesinlikle gelir / gelmez.
 c. Ali buraya muhtemelen gelir / gelmez.
 d. Ali buraya gelir mi gelir.” (Kerimoğlu, 2010, s. 444-445)

Belirteç kullanılmadığı durumda konuşucunun ifadeye ilişkin bilgisinin neredeyse kesin olduğunu fakat “kesinlikle” belirteci ile bu anlamın güçlendirildiğini belirtir. Bu biçimbirimin aynı zamanda “muhtemelen” gibi konuşucunun önermeye dair inancının ya da bilgisinin olmadığı durumları işaretleyen belirteçlerle kullanıldığında /olasılık/ işaretlediğini ifade eder. Kesinlik ve öznellik ilişkisi bu çalışmada hem kiplik türleri üzerinden hem de -Dir biçimbirimi üzerinden tartışılmıştır.⁴⁷ Söylem kesinliğe yaklaştıkça öznellik değeri düşmekte, kesinlikten uzaklaşıp olasılığa yaklaştıkça öznellik değeri yükselmektedir. Fakat kesinlik işaretlenen söylemler de /varsayıma/, /olasılığa/ göre daha düşük olsa da öznellik değeri taşımaktadır.

113.

- (a) “Ben bunlara kesinlikle binmem.” dedim, arkadaşım Daisy’nin beni böyle bir araçla New York’ta gezdirmeye hiç niyeti olamayacağını bildiğim halde.
 (BDG, s. 234)
- (b) Sezer de geldi gitti. Nisan 12’de filan Türkiye’ye döner, seni arar mutlaka.
 (TÖLEM, s. 28)
- (c) Öyle aptallaşmışım ki, geceyi bir otelde geçirebilecek, Normandiya’ya telefon edebilecek kadar az miktarda borç istemeye kalktım polislerden. “Kâğıtlar imzalarım, saatimi rehin bırakırım, mutlaka geri veririm” dedim.
 (BDG, s. 144)
- (d) Sana bu mektupta da bir şiir gönderiyorum. Fakat onu kimseye okuma. Çünkü, bitmemiş gibi geliyor bana. Belki değiştiririm. (YSA, s. 37)

⁴⁷ Bkz. 2.1.1.6. Türkçe Üzerine Yapılan Kiplik Sınıflandırma Çalışmaları , Şekil 10 ve 3.2. -Dir

- (e) Aylarca güneş vardı bu yaz. Hiç böyle yaz olmadı, diyorlar. Harald hep buralardaydı. Yarın, bu sabah dönüyor. Belki seni de arar. Çok sorunları var. (TÖLEM, s. 35)

Örnek 113(a), (b) ve (c)de $-(V)r/-mAz$ biçimbirimi “mutlaka” ve “kesinlikle” belirteçleri ile birlikte kesinliğe daha yakın bir /varsayımı/ işaretler. Örnek 113(a)da bu biçimbirimin birinci kişi ile kullanımı aynı zamanda bir karakter özelliğine de gönderimde bulunur ve bu kullanımı ile genelleme kipliğine yaklaşır. Bu kullanım “Ali asla süt içmez.”, “Ayşe her sabah mutlaka erken kalkar.” gibi konuşucunun düzenli olarak gerçekleştirdiği/gerçekleştirmedeği ve karakter özelliklerini bildirdiği kullanımlarda genelleme kipliğindedir ve öznellik dışı kabul edilir. Fakat bu söylemde konuşucu genel bir karakter özelliğini tanımlamaktan ziyade söz verme ulamına yakın bir kullanım ile eylemi gerçekleştirmeyeceğinin kesin olduğunu belirtir. Sözceleme anında yer alan bir duruma işaret ettiği ve sözceleme anına göre gelecek gönderimi içerdiği için öznellik değeri taşır.

Örnek 113(c)de de benzer bir biçimde “mutlaka” belirteci ve yine birinci kişi ile kullanımında bir karakter özelliğinden çok /tasarlama/ ve /söz verme/ gönderimine sahiptir ve bu nedenle özneldir.

Örnek 113(b)deki “filan” sözcüğü ise $-(V)r$ biçimbiriminin /varsayım/ gönderimini kesinlikten uzaklaştırarak ve /belirsizlik/ ulamı oluşturarak öznellik değerini yükseltir. “filan” sözcüğü “Nisan 1’de”ye bağlı olsa da “döner” sözcüğünün /tahmin/ anlamını arttırmış ve buna bağlı olarak varsayım gönderimini güçlendirmiştir. “Mutlaka” belirteci ise konuşucunun “seni arar” önermesine olan inancının kesinliğini gösterir. Genel bir durumu, bir karakter özelliğine bağlı bir kesinlik değil gelecekte gerçekleşeceği bilinen bir duruma ilişkin inancı gösterdiği için özneldir. Fakat yine de “mutlaka” belirteci konuşucunun önermenin gerçekleşme olasılığına olan güveninin yüksek olduğunu gösterir ve söylem kesinliğe yaklaşır. Konuşucunun önermenin gerçekleşeceğine ilişkin güveninin daha düşük olduğunu işaretlediği söylemlere göre öznellik değeri daha düşüktür.

Örnek 113(d) ve (e)de $-(V)r$ biçimbiriminin “belki” belirteci ile kullanılması konuşucunun önermenin gerçekleşme olasılığına duyduğu güvenin düşük olduğunu gösterir; bu nedenle varsayım, buna bağlı olarak da öznellik değerleri yüksektir. Yine

sadece -(V)r / -mAz biçimbirimi açısından değerlendirirsek yukarıdaki örnek grubunda “belki” belirtecinin yer aldığı örnek 113(d) ve (e)nin öznellik derecesi örnek 113(a)ve (c)ye göre daha yüksektir. 113(b)de ise aynı biçimbirim hem kesinlikten uzaklaşan (filan sözcüğü ile) hem de kesinliğe yaklaşan (“mutlaka” belirteci ile) olmak üzere iki tür öznellik işaretler. Bu sebeple söylemin tamamı değerlendirildiğinde öznellik derecesi 113(d) ve (e) ile aynı derecede yüksektir.

Kısacası -(V)r / -mAz biçimbiriminin varsayım kipliğinde öznellik değeri kesinlikten uzaklaştıkça artacaktır. Bu durumda bu biçimbirimin varsayım kipliği içeren söylemlerde yer alan belirteçler öznellik derecesini etkileyecektir. Söylemde hiçbir belirtecin yer almaması durumunda ise varsayım ve öznellik derecesi “belki” belirtecinin yer aldığı söylemlerden daha düşük, “mutlaka, kesinlikle” gibi /kesinli/k bildiren belirteçlerin yer aldığı söylemlerden ise daha yüksek olacaktır.

114.

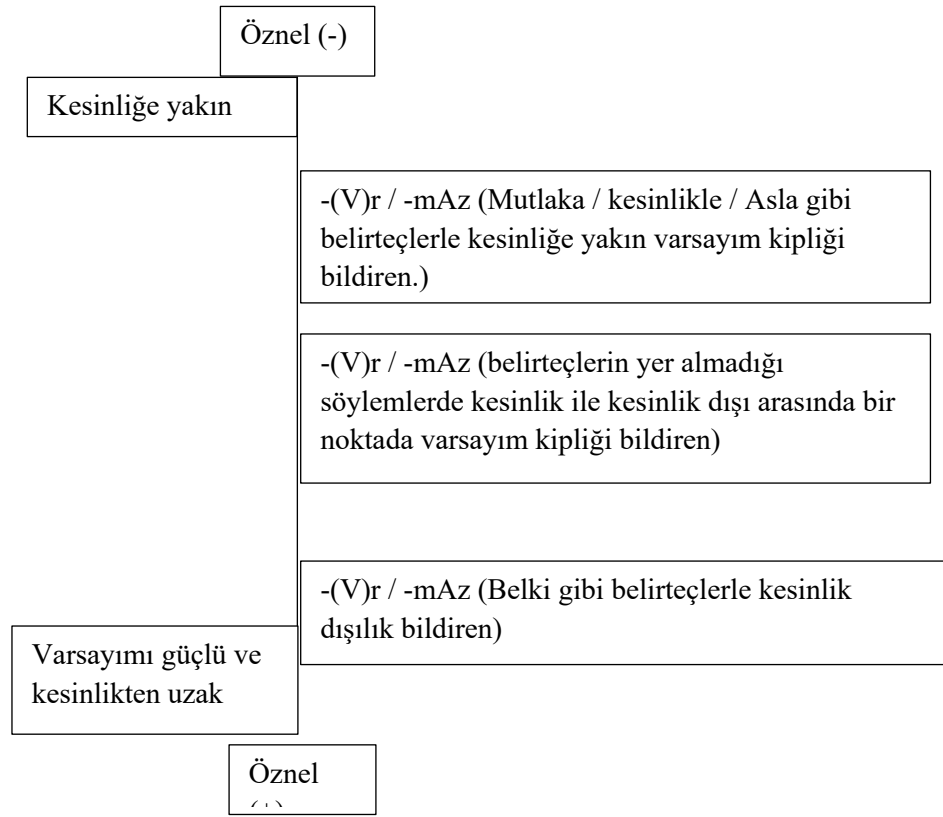
- (a) Çünkü mektubum Ankara'ya pazar günü gider. Pazar günü de herkes evdedir. Halbuki bu sefer mektep adresine yollamak istemiyorum. Bakalım. Bir kere postaneye giderim de adresini orada vaziyete göre yazarım. (YSA, 39)

Örnek 114(a)daki ilk tümcede belirteç olmaksızın varsayım kipliğinde kullanılan -(V)r biçimbirimi konuşucunun önermenin gerçekleşme ihtimaline duyduğu güveninin kesinlik ile kesinlik dışı arasında bir noktada yer aldığını gösterir. Aynı söylemdeki “giderim” ve “yaparım” sözcüklerinde ise konuşucunun /niyetini/, /tasarısını/ içerdiği için gelecek zaman gönderimine sahiptir. Bu nedenle varsayımdan çok istekliliğe ve /niyet/ ulamına yaklaşır. Konuşucunun tasarısını, isteğini, gönüllüğünü bildirdiği için de öznedir.

Bu durumda -(V)r / -mAz biçimbirimini varsayım kipliği söylemlerindeki öznellik değerlerini kesinlik açısından aşağıdaki şekildeki gibi derecelendirebiliriz:

ŞEKİL 14. -(V)r / -mAz Biçimbiriminin Varsayım - Kesinlik Bağlamında Öznellik Derecelendirmesi

-(V)r / -mAz biçimbirimi bağlama bağlı olarak duygu kipliği de bildirebilir. Hirik (2015) bilgisel kiplik, yükümlülük kipliği ve duygu kipliği olarak üç ana başlıkta incelediği kipliklerde duygu kipliğinin alt ulamlarını /Üzüntü/, /Sevinç/, /Kıskançlık/, /Pişmanlık/, /Tedirginlik/, /Korku/, /Özlem/, /Öfke/ ve /Beklenti/ olarak belirlemiştir.⁴⁸ -(V)r / -mAz biçimbirimi özellikle “Nasıl” ile birlikte kullanıldığı söylemlerde tersinleme ve /şaşıрма/, /üzüntü/, /sitem/, /öfke/ gibi duygu kipliği anlamları taşıyabilir. Bu ulamların hepsi konuşucunun duygularını, tutumunu ve yargılarını açıkça bildirdiği için öznellik dereceleri oldukça yüksektir.

115.

- (a) Dadım ben ancak otuz yaşlarındayken öyküsünü bana anlattı. Şok geçirdim. "O herif bir canavarmış!" diye bağırdım. Gülistan Hanım, "efendime saygısızlık etmeye hakkın yok! Bunu bana nasıl söylersin, terbiyesiz!" diyerek üstüme yürüdü. (BDA, s. 24)

⁴⁸ Bkz. 2.1.1.6. Türkçe Üzerine Yapılan Kiplik Sınıflandırma Çalışmaları

- (b) Kitabı elimden alıp, anneme "o rezil adamın öz oğulları bile onu reddetti. Bu çocuğun böyle kitaplarla zehirlenmesine nasıl müsaade edersiniz hanımefendi?" dedi. (BDA, s. 146-147)
- (c) Ama Leylâ, sende ne cesaret, kalkıp onunla taa güneye gidebiliyorsun? A. ile de yola çıkmıştın. Biz ki, ne çocuğuna, ne kocasına dayanamayan, kendi kendine dayanamayan kadınlarız, sen onunla nasıl yola çıkarsın? (TÖLEM, s. 31)

115. örnek grubunda “nasıl” soru belirteci ile kullanılan –(V)r / -mAz biçimbirimleri alıcıya soru sorma amacı taşımamakta, konuşucunun önermeye ilişkin duyguları yansıtmaktadır. 115(a)da bu kullanım bağlam ve “terbiyesiz” gibi sözcelerle desteklenerek /öfke/ ulamını oluşturmuştur. 115(b)de aynı yapı ile yine /öfke/, /azarlama/ gibi ulamlar işaretlenmiştir. 115(c)de ise /öfke/ ulamından çok /hayıflanma/, /hayal kırıklığı/ ulamları söz konusudur. Aktarılması amaçlanan duygu türü değişse de her bir örnekte konuşucunun olgu durumu ile ilgili tutumunu gösteren duygu kipliğinin varlığı söylemlerin öznellik derecesini yükseltir.

-(V)r/-mAz biçimbirimin duygu kipliği bildirdiği başka bir kullanım da tersinleme ya da tersini, mümkün olmamayı işaretlediği ifadelerdir.

116.

- (a) Kitaplı delikanlı, "aman Mîna Hanım, biz hiç öyle şeyler yapar mıyız? Abidin Beye çok iyi muamele ettik" diye açıklamalarda bulununca, temiz yüzlünün de bir sivil olduğunu anladım. (BDA, s. 228)

Örnek 116(a)daki olumsuzluk “hiç” sözcüğü ile sağlanmış ve “yapar mıyız?” sözcüğü ile birlikte bağlama göre konuşucunun /bunu yapmamız mümkün değil/ ya da /bizim bunu yaptığımızı nasıl düşünebilirsiniz?/ vb. anlamlarını işaretleyebilir. Sıklıkla birinci kişiler ve “hiç” sözcüğü ile birlikte kullanıldığı bu tür ifadelerde de konuşucunun önermeye itiraz ettiğini gösterdiği ve duygu durumunu işaretlediği için öznellik değeri duygu kipliği kapsamındadır ve oldukça yüksektir.

-(V)r biçimbiriminin ikinci kişilerle ve “ne” soru belirteci ve “de-” eylemi ile kullanımında da bağlama göre değişmekle birlikte /teklif/, /fikir alma/ ulamlarını işaretleyebilir.

117.

- (a) Falih Rıfki'nın bu konuda bir yorumu vardı: Halide Edip, öteki erkekleri etkilediği gibi, Mustafa Kemal'i de etkilemek, ona da egemen olmayı aklına koymuştu. Mustafa Kemal'in, Halide Hanıma gelip, evinde bir acı kahve içerken, "hanımefendi, ne dersiniz acaba Cumhuriyeti ilan edeyim mi?" ya da "Halifeliği kaldırmamı doğru buluyor musunuz, Hanımefendi?" diye sorarak icazet almasını istemişti. (BDA, s. 203-204)

“Ne” soru belirteci ile -(V)r biçimbiriminin birlikte kullanıldığı bu tür söylemler konuşucunun alıcıdan bir edim beklentisini işaretler ve bu sebeple öznellik değerine sahiptir. Fakat öznellik değeri daha önce gönüllülük kipliğinin /teklif/ ve /davet/ anlam alanlarında değerlendirildiği gibi yükümlülük kipliğine daha yakın bir dereceye sahiptir ve bilgisel kipliğe ya da gönüllülük kipliğinin /isteklilik/, /söz verme/ anlamlarına göre daha düşüktür.

-(V)r / -mAz biçimbiriminin öznellik alanında değerlendirilmesi gereken bir diğer kullanım alanı Göksel ve Kerslake'in (2005) “Gelecek Zaman + Gerçeklik Dışı Kipliği (Varsayım)” olarak tanımladıkları ifadelerdir. Göksel ve Kerslake (2005, s. 467) bu ulam için “Oradan iki saatte gelirsiniz.” örneğini aktarır ve varsayım içeren bu ulamın gelecek zaman gönderimi olduğunu da belirtir.

-(V)r / -mAz biçimbirimi gerçeklik dışı kipliğinde Palmer'in (2001) belirlediği gerçek olmayan (irrealis) anlamını da taşır ve gelecek zaman gönderimi içerebilir ya da gerçekleşmemiş, hayalî durumlara dair önermeleri işaretleyebilir. Bu biçimbirimin işaretlediği gerçeklik dışılık Palmer'in (2001) belirlediği gerçek olmayan (irrealis) ulamına dahil olmakla beraber bir alt ulam olarak değerlendirilmelidir. Palmer'in gerçek olmayan ulamı kipliklerin tümünü ve gelecek zaman gönderimi içeren söylemleri de içermektedir. Göksel ve Kerslake'in belirlediği “gerçeklik dışı kipliği (non-fact modality)” ise konuşucunun tasarısında yer alan ve eyleme dökülmemiş, /varsayımı/ işaretleyen önermelerdir.

118.

- (a) Doğurmak değil, evlat edinmek istiyordum. Ortada bunca kimsesiz çocuk olduğuna göre, bu işin kolay olacağını sanmıştım. Giderim bir koruma

yurduna, bir bebek alırım diye düşündüm. İstedığımı seçerim. Aralarında yere oturur, kollarımı açar, emekleyen bir bebeğin bana yaklaşmasını, beni seçmesini beklerim belki de. (BDA, s. 30)

Örnek 118(a)da sorumlu kaynak –(V)r biçimbirimini tasarısını ve gerçekleşmemiş bir önermeyi aktarmak için kullanılmıştır. Konuşucu “belki de” ifadesi ile söylemdeki varsayımın gerçekleşme olasılığına ilişkin tutumunun kesinlik ve kesinlik dışı arasında olduğunu işaretlemiştir. Konuşucunun tasarısı gelecek gönderimine sahip olmayabilir. Söylemde yer alan “diye düşündüm” ara sözü konuşucunun tasarısının geçmişe ait olduğunu gösterir. Bu durumda /varsayım/ gerçekleşmemiş ve konuşucu geçmişte tasarlanmış fakat gerçekleşmemiş bir durumu aktarabilir. Konuşucu gerçekleşmemiş bir duruma ait tasarılarını, isteklerini aktardığı için bu tür ifadelerdeki öznellik değeri oldukça yüksektir.

Benzer bir durum koşullu önermelerde de görülebilir. Göksel ve Kerslake (2005, s. 421) –(V)r / -mAz biçimbiriminin –(y)sA biçimbirimi ile kullanıldığında *öngörülebilir koşul* bildirdiğini aktarır. Bu tür ifadelerde “öngörü bildiren koşulun da sonucun da gelecek gönderimine sahip olduğu açık koşul” ya da “tekrar edilen bir durumu gösteren genel” koşul ya da “alışkanlık koşulu” bildirebilir. Özellikle –(V)r / -mAz biçimbiriminin yer aldığı ifadeler de çift okuma ortaya çıkmaktadır.

“Mehmet geç yatarsa zor kalkar.

(i) [Eğer Mehmet geç yatarsa] uyanmakta zorlanacak. (Açık)

(ii) [Eğer Mehmet geç yatarsa] uyanmakta zorlanır. (Alışkanlık)” (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 422)

Açık koşul ifadelerindeki varsayım ulamı daha güçlüdür bu nedenle öznellik değeri daha yüksektir. Alışkanlık koşulu ve genel koşul ifadeleri de öznellik değerine sahiptir fakat koşullu önermelerdeki en düşük öznellik derecesine sahip ifadeler bu tür ifadelerdir. Alışkanlık kipliği ya da görünüşünden farklı olarak bu tür ifadeler gerçek olmayan (irrealis) olduğu için nesnel kiplik olarak değerlendirilmez ve düşük de olsa öznellik değerine sahiptir. Bu biçimbirimin koşullu önermelerde öznellik değerinin en yüksek olduğu ifadeler Göksel ve Kerslake’in (2005:430) “Bilinebilir Koşul” olarak tanımladıkları “öngörülemeyen bir gelecek, varsayımsal bir dünya ya da gerçekleşmediği

bilinen bir olayı” işaretleyen kullanımıdır. Bu tür ifadeler gerçeklik dışı kipliği ulamı içinde incelenebilir. Önermede yer alan koşulun öznellik değerinden bağımsız olarak değerlendirirsek bu tür ifadelerde –(V)r / -mAz biçimbiriminin varsayımsal bir dünyayı işaretlediği durumlar gerçeklik dışı ile benzer bir değerde öznelliğe sahiptir.

119.

- (a) Yaşama içgüdüğü ağır bastığından, ihtiyarlar kendilerini korurlar. En yiğitleri bile, "hava bu kadar sıcakken ya da böyle soğukken, oraya gidemem, şuraya gidemem; o yolculuğa çıkamam; bu toplantıya katılırsam, fazla yorulurum" derler kendi kendilerine. (BDA, s. 222)
- (b) Küçük mutluluklar denilen şeyleri doğru dürüst değerlendirmesini bilerseniz, bunların aslında büyük, hem de çok büyük mutluluklar olduğunu anlarsınız. (BDG, s. 9)
- (c) O Japon ressamı gibi, ben de, cihanın bütün doktorları senin öleceğini söyleseler inanmam. Onlara budalalar derim. (LL, s. 40)

Örnek 119(a)da “yorulurum” sözcesindeki –(V)r biçimbirimi eylemlerin gerçekleşmesinin bir koşula bağlı olduğu bir durumda alışkanlık koşulu ya da gerçeklik dışılık işaretleyebilir. Söz konusu önermeler aktarılan söylemin sorumlu kaynağı tarafından geçmişte tekrarlanmış eylemler ve buradan çıkarım yolu ile elde edilen bir bilgiyi içeriyorsa “alışkanlık koşulu” taşır. Fakat bu bağlamda söylem içinde yer alan “toplantıya katılma” eyleminin gerçekleşmesi durumunda ortaya çıkacak “yorulmak” eylemlerinin her ikisi de gerçekleşmemiş edimlerdir. Söz konusu eylemler konuşucunun tasarısında yer alan ve birbirine bağlı iki önermedir ve gerçeklik dışı oldukları için öznellik değerine sahiptirler. Örnek 119(a)da yer alan tek öznellik işaretleyicisi –(V)r biçimbirimi ya da gerçeklik dışı ulamı değildir. Örneğin söylemde yer alan /olanaklılık/ anlamı taşıyan -Abil biçimbiriminin⁴⁹ olumsuz biçimi (“gidemem”, “çıkamam”) ve koşul işaretleyicisi -SA biçimbirimi⁵⁰ de öznellik işaretleyicisidir. Bu işaretleyiciler farklı bölümlerde inceleneceği için bu bölümde değerlendirmenin dışında bırakılmıştır. 119(a)da koşullu gerçeklik dışı kipliği içeren söylem, aktarılan söylemde yer alır ve bu söylemdeki sorumlu kaynak ile söylemin tamamından sorumlu konuşucu farklı kişilerdir.

⁴⁹ Bkz. 3.4 -Abil/-mAyAbil

⁵⁰ Koşul işaretleyen -sA biçimbirimi ve öznellik ilişkisi için bkz. 3.7. -sA

Aktarılan söylemde yer alan sorumlu kaynak “ihtiyarlar”dır ve bu sorumlu kaynağı konuşucu belirleyerek aktarımın kaynağını belirtmeden kendi söylemine yerleştirir. Aktarılan söylemin dışında yer alan “koru-” ve “de-” eylemlerindeki -(V)r biçimbirimi ise genelleme kipliği işaretler ve öznellik dışı kabul edilir. Çalışmada daha önce de belirtildiği gibi bir grubun ya da kişinin genel karakter özelliklerini bildiren ifadeler genelleme kipliğidir ve bu tür ifadelerde önermenin doğruluğu önemli olmayıp öznellik alanının dışında kalır. Bu sebeple örnek 119(a)da -(V)r biçimbirimi sadece “yorulurum” sözcesinde öznellik işaretleyicisidir.⁵¹

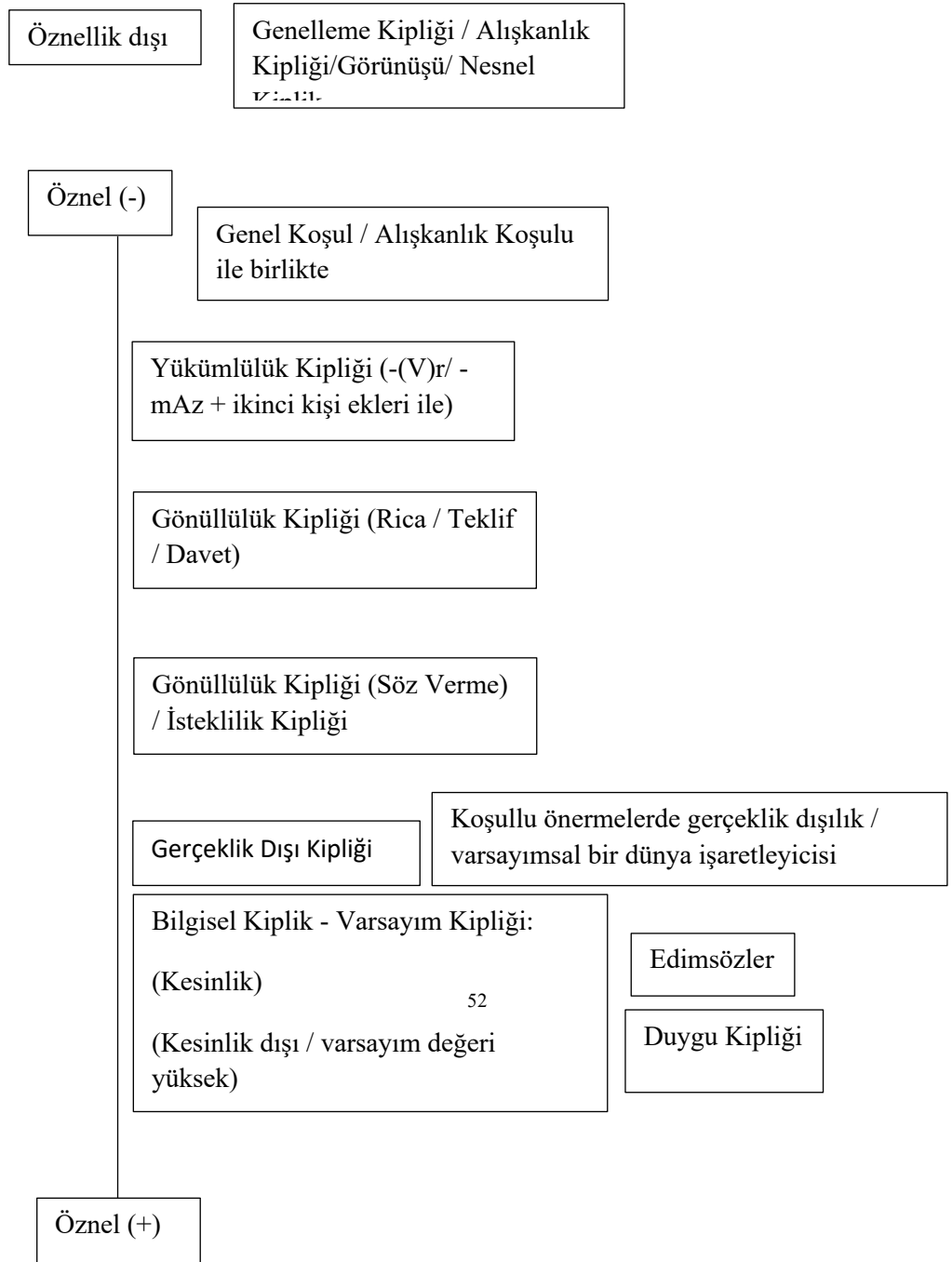
Örnek 119(b)de de -(V)r biçimbirimi bir koşula bağlı olarak önermenin gerçekleşme varsayımını işaretlemektedir ve bu sebeple öznellik değeri taşır. Göksel ve Kerslake (2005) bu tür ifadeleri genel koşul olarak kabul etmektedir. *Genel koşullar* felsefi mantıktaki gibi iki önermenin birbirine bağlı olarak gerçekleştiği durumlara benzer bir değerlendirme taşır. “Önerme A gerçekleşirse Önerme B gerçekleşir, ortaya çıkar.” gibi ifadeler “genel koşul” özelliği taşır. Örnek 119(b) de benzer bir gönderime sahiptir. Fakat yine de her iki önerme de gerçeklikten çok varsayım gönderimine sahiptir. Öznellik derecesi gerçeklik dışı işaretleyen ifadelerle göre daha düşük olsa da öznel olarak kabul edilir.

Örnek 119(c)de de ise gerçeklik dışı ulamı daha açık görülmektedir. Koşullu önerme söylemin tamamını içermektedir ve ikinci tümcede yer alan “derim” sözcüsü de koşula bağlı olarak gerçeklik dışılığı işaretler. Bu nedenle örnek 119(c)de -(V)r biçimbirimi iki farklı eylem ile kullanımda da hem öznellik işaretleyicisidir hem de öznellik dereceleri yüksektir.

Kısacası -(V)r biçimbirimi gerçeklik dışı kipliği bildirdiği ifadelerde bilgisel kiplik, istek kipliği, varsayım kipliği bildirdiği ifadelerdeki gibi öznellik işaretlemektedir. Bu bölümde aktarılan -(V)r / -mAz biçimbiriminin öznellik ile ilişkisi ve derecelendirmesi aşağıdaki şekilde gösterilebilir:

⁵¹ Devingen kiplik işaretleyicisi -A biçimbirimi ile birlikte kullanıldığı sözcüler dikkate alınmamıştır. Bu tür ifadelerin öznellik ile ilişkisi başka bir bölümde incelenmiştir. Bkz. 3.4. -(y)Abil / -mAyAbilir / - A

ŞEKİL 15. -(V)r / -mAz Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi

⁵² Varsayım Kipliğinin kesinlik ve kesinlik dışılık derecelendirmesi için Bkz. Şekil 14

3.3.1. -(V)rdI / -mAzdI

-(V)r / -mAz biçimbiriminin -DI biçimbirimi ile birlikte kullanımını da öznellik alanında incelenmesi gereken başka bir yapıdır. -(V)r /-mAz biçimbirimine benzer olarak bu biçimbirim de söylemde gerçeklik dışı kipliği işaretleyebilir ve bu kullanımıyla öznellik değeri taşır. Bu biçimbirimin öznellik dışı olarak değerlendirileceği ulam ise -(V)r /-mAz biçimbiriminin bu yapıda alışkanlık ya da süreklilik görünüşü işaretlediği bağlamlardır.

Johanson (2016) bu biçimbirimi “Süreklilik” ve “Kesintililik” açısından -(I)yordu ile karşılaştırarak değerlendirir ve -(V)rdI biçimbiriminin kesintili bir süreklilik gösterdiğini ifade eder.

“Geniş zaman tarafından ima edilen odaktaki eylemsel boşluk, tecrübeye göre bir diziden oluşan bir eylemde bu dizinin hiçbir bölümünün odakla zamansal olarak örtüşmediği, ama gerçekleşmenin odağın önünde ve sonunda meydana geldiği kanaatini uyandırabilir. Elektif bir sürme olmadan geçerlilik burada demek ki *mantıken* sürekli olmama olarak yorumlanacaktır. (...) *iyordu* olayları bakış açısını kapsayan bir süreklilik (“her zaman böyleydi”), *irdi* olayları ise bir yeterliğin bazen ifade edilmesi (“bazen öyle olabilir”) biçiminde yorumlanabilir (...) Süreklilik *mütemadiyen*, *durmaksızın*, *boyuna*, *günden güne* vb. ile vurgulandığında normal olarak ir[di] kullanılmaz.” (Johanson, 2016, s. 149-150)

120.

- (a) Kusursuz bir dadı olarak oğlum Mustafa'ya her zaman ben baktım. Ama ben yokken, annemin de, yaşlı dadımın da çocuğa göz kulak olacakları güveni içinde, haftada üç gün işime gönül rahatlığıyla giderdim. (BDA, s. 103)
- (b) Bense, ne ayıp ki, coğrafyaya, tarihe, arkeolojiye boş verirdim. Kendimden geçmiş bir halde, ancak güzellikleri görürdüm. Karya kıyılarında mı yoksa Likya kıyılarında mı bulunduğumuzu merak etmezdim. Ege denizinden Akdeniz'e geçtiğimizi, haritalardan değil, suyun renginin değişmesinden; çok koyu, nerdeyse lâcivert diyebileceğimiz bir maviye dönüşmesinden anlardım. Bu koyu mavi öyle saydamdı ki, tuzlu suları lıkır lıkır içmek gelirdi içimden. Kendimi zor tutardım. Ara sıra da tutamayıp, bir iki yudum içerdim. (BDG, s. 75)

Yukarıdaki örnek grubunda -(V)rdI biçimbirimi geçmişte tekrarlanan bir eylemi, durumu göstermektedir. Geçmiş gönderimini -DI biçimbirimi karşılarken süreklilik ya da tekrar gönderimini -(V)r biçimbirimi karşılamaktadır. -(V)rdI biçimbirimi bu tür ifadelerde -(V)r biçimbirimi için Yavaş'ın (1982) alışkanlık kipliği, Uzun ve Emeksiz'in (2002)

nesnel kiplik olarak belirlediği ulamlara yakın bir işaretleyicidir. Geçmişte gerçekleşen ve Johanson'un (2016) belirlediği gibi durmaksızın değil kesintili olarak tekrarlanan bir alışkanlığı, durumu işaretler. Bu tür ifadelerde bu biçimbirim görünüş kategorisinde değerlendirilmelidir. Nuyts'ın (2006) Tutumsallık karşısında Konumlama'nın altında belirlediği bir alan olan görünüş ulamı Ö3 alanındaki öznellik derecelendirmesinde yer almaz. Bu nedenle bu çalışmada öznellik dışı olarak değerlendirilmektedir.

-(V)rdI / -mAzdI biçimbiriminin öznellik değeri taşıdığı ifadeler ise gerçeklik dışı işaretlediği söylemlerde yer alır. -(V)r / -mAz biçimbirimi gibi sıklıkla koşul bildiren önermelerde yer alır. Fakat -(V)r / -mAz biçimbiriminden farklı olarak bu tür ifadelerde genel koşul ya da alışkanlık koşulu işaretlemez ve sadece varsayımsal bir dünyaya gönderimde bulunur. Bu sebeple öznellik değeri oldukça yüksektir.

121.

- (a) Dört yıl sonra, 1996'da, Sultanahmet Cezaevinin yerine "Four Seasons" adlı, 65 odalı, 5 yıldızlı, bizim uydurma deyişle "turistik" bir otel açıldığını duyunca, içim cız etti. Benim düşlediğim güzel hükümet günün birinde iktidara geçseydi, Türkiye'nin en ünlü yazarlarının ve şairlerinin orada yattığını göz önünde tutarak, Sultanahmet'i lüks bir otel değil, biraz restore edip, bir müze yapardı. (BDA, s. 306)
- (b) Ben de tahmin edebiliyorum: Yalnızca roman yazıyor olsaydım, dünyada daha çok tanınıyor olurdum belki. Daha fazla sayıda yazmış olsaydım oyunlarım birçok ülkede oyunur, en azından daha çok para kazanabilirdim. (227S, s. 224)
- (c) Bizler belki de kendi kendilerine yaşaması gereken, ama belki de toplumumuz buna elvermediği için evlilikler yapan kadınlarız... Paris, New York gibi kentlerde olsaydık, belki başka türlü yaşardık... bilmiyorum. (TÖLEM, s. 60)

Yukarıdaki örnek grubunda -(V)rdI / -mAzdI biçimbirimi gerçekleşmemiş ve varsayımsal bir dünyaya gönderimde bulunan eylemleri, durumları işaretlemiştir. Örnek 121(a)da bağlamdan yola çıkarak önermenin gerçekleşmediğini ve gerçekleşmesinin mümkün olmadığı okunabilir. Koşul önermesi ile birlikte varsayımsal bir dünyadaki olasılığa gönderimde bulunur.

Örnek 121(b) ve (c)de “belki” belirteci ile gerçek olmayan dünyadaki varsayıma olan güvenin derecesi de gösterildiği için öznellik değeri yükselmiştir. Koşullu gerçeklik dışı gönderimine sahip önermelerde de konuşucu varsayımın gerçekleşmesine olan inancını, önermeye bağlılığını gösterebilir. Bu tür ifadelerde -(V)r / -mAz biçimbiriminde olduğu gibi kesinlikten kesin olmamaya doğru bir derecelendirme aralığı bulunur. “Kesinlikle gerçekleşirdi.” ya da “Belki gerçekleşirdi.” arasındaki kesinlik derecelendirmesi öznellik derecelendirmesini de belirler. Varsayımın gerçekleşmesine olan inancın daha düşük olduğu, önermenin kesinlikten uzaklaştığı ifadelerde öznellik değeri yükselecektir. Nitekim 121(c)de “belki başka türlü yaşardık” sözcüsünden sonra “bilmiyorum” ile kesinlik derecesi daha da düşülmüştür. Bu sözce sayesinde sorumlu kaynak söz konusu varsayımın gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine ilişkin değerlendirmesini “emin olmamaya” yaklaştırarak kesinliği düşererek öznellik derecesini yükseltir.

-(V)rdI / -mAzdı biçimbirimi gerçeklik dışı kipliğinde isteklilik de işaretleyebilir.

122.

- (a) Sana Almanca öğretmek benim de emelimdir. Müşterek bildiğimiz bir lisanda kitaplar okumayı ne kadar isterdim. Sana gönderdiğim resimdeki kitaplar maalesef hep Almancadır, fakat bundan sonra her ay bir sürü de Türkçe kitap alırız, beraber okuruz. (CARF, s. 37)

Örnek 122(a)da “iste-” eylemi ile birlikte kullanıldığında ve bağlam ile birlikte değerlendirildiğinde sorumlu kaynağın /henüz mümkün olmayan/ bir durumu arzuladığı fakat bu durumun sözcüleme anında gerçeklik dışı olduğu değerlendirilmesi yapılabilir. Sonraki tümcede yer alan “alırız” ve “okuruz” sözcüleri tasarlama ve gelecek zaman gönderimi taşır ve bir gönüllülük kipliği ifadesidir. Böylece söylemdeki isteklilik ulamı sürdürülmüş bu ulam söylemin tamamına yayılmıştır. Bu nedenle bu örnekte yer alan “isterdim” sözcüsünü sadece gerçeklik dışı olarak değerlendirmek yetersiz olacaktır. Bu söylemde -(V)rdI biçimbirimi “iste-” eylemi ile birlikte hem gerçeklik dışılık kapsamında konuşma anında gerçekleşmemiş olan bir durumu işaretlediği hem de /isteklilik/ işaretlediği için de söylemin öznellik değerini oldukça yükseltmiştir.

-(V)rdI / -mAzdı biçimbirimi sorumlu kaynağın konuşma anından geçmişte bulunan bir duruma ait gerçeklik dışı değerlendirmelerini de işaretleyebilir.

123.

- (a) Çoğu kişi gibi kendimi büyüme yıllarımda düşündüğümde, bazen al basar beni. Hep "Şimdiki aklım olsaydı, şunu şöyle yapar, bunu böyle yapmazdım," diye geçmişte olanlara hayalimde müdahale ederim. (227S, s. 36)
- (b) Doğrusunu istersen, zaman zaman kendi cesaretime şaşıyorum, bugün böyle büyük değişikliklere hiç kalkışamazdım. (TÖLEM, s. 57)

123. örnek grubunda her iki söylemde de sorumlu kaynaklar koşullu önermelerde gerçeklik dışı kipliğinde konuşma anından geçmişe dönük bir değerlendirme yapmıştır. Bu tür söylemlerde -(V)rdI / -mAzdI biçimbirimleri ile işaretlenen eylem ve durumların sözcemele anından geçmişte istenilen tersi bir biçimde gerçekleşmiş olduğunun çıkarımı da yapılabilmektedir. Aynı zamanda konuşucunun bir olgu durumu konusundaki değişim isteğini de yansıtmaktadır. Bir bakıma /hayıflanma/, /pişmanlık/ da işaretlediği için Duygu Kipliği de içermektedir. Hem gerçeklik dışı kipliği hem de çıkarımsal bir istek, pişmanlık gösterdiği için öznellik değeri yüksek ifadelerdir.

-(V)rdI / -mAzdI biçimbirimi "ne" soru belirteci ve "ol-" eylemi ile birlikte kullanıldığı söylemlerde duygu kipliğinde daha belirgin bir /pişmanlık/, /üzüntü/, /hayıflanma/ işaretler:

124.

- (a) Eve gelmeden gidip mektubunu aldım. Ne kadar şanssız adam olduğumu bir kez daha anladım. Ne olurdu o namussuz odacı mektubu bir gün geç atmasaydı! (LL, s. 185)
- (b) Kimileyin başta sözünü ettiğim tarzdaki itirazların gölgesinde kendime sorduğum olmuştur: Diyelim ne kadar okunacağını, ne ölçüde paylaşılıp tartışılacağını bilmediğin herhangi bir denemeye, makaleye bunca zaman harcamak yerine, diyelim kaç yıldır bir türlü bitiremediğin romanlarından, oyunlarından birine kapansan ne olurdu sanki, diye. (227S, s. 225)

Örnek 124(a)da "ne olurdu" sözcüğü bir /hayıflanmayı/ ve başka bir katılımcının sözcemele anına göre geçmişte gerçekleştirdiği bir eyleme ilişkin konuşucunun duygusal değerlendirmesini işaretler. Konuşucunun söz konusu duruma, eyleme dair duygularını aktarması söylemdeki öznellik derecesini yükseltir. Örnek 124(b)de ise "Diyelim ki" ve

“diyelim” sözceleri ile gerçek olmayan (irrealis) bir önerme işaretlemesi yapmıştır. Bu gerçek olmama durumu dahilinde “ne olurdu” sözcüğü ise sorumlu kaynağın /hayıflanmasını/ işaretleyerek önermeye olan duygusal yargısını iletmiştir. Bu işaretleme de söylemin öznellik değerini diğer öznellik işaretleyicileri ile birlikte yükseltmiştir.⁵³

Benzer bir değerlendirme bu biçimbirim /tavsiye/ de bildirebildiği başka bir yapıda da ortaya çıkar. Bu biçimbirim değerlendirici belirteçler, ön adlar ve “ol-” ek eylemi ile birlikte kullanıldığında önermeye dair bir değerlendirme içereceği için özneldir.

125.

- (a) Bu yüzden yalan payını vermek için burada bir başkası gibi konuşmak, olası bir başka orta yaşlı yazar konuşuyor gibi yapmak daha iyi olurdu. Öyle yapmaya çalışacağım. Yani, ileriki kitabımdan bir bölümü buraya alıyorum (alır gibi yapıyorum). (Kİ, s. 142)
- (b) Yazı güzeldi. Sonunu hagaragon buldum, diyorsun, ben hiç de öyle bulmadım, bilakis pek hoşuma gitti. Bence çoğunu küçük hareketler ve bu hareketlerin arkasında gizli psikoloji anları halinde verdiğin insanların üzerinde bir ufacık, bir azıcık, ama çok azıcık daha ısrar etmek lazımdı. Sonra, hatta tabiat realitesini birazcık daha çok taraflı, birazcık daha kontrast renkli vermek hiç de fena olmazdı. (CMFM, s. 86)

Örnek 125(a)da sorumlu kaynağın önermeyi “iyi” ön adı ile değerlendirmektedir. Hatta bu değerlendirmesini “daha” derecelendirme ön adıyla da derecelendirir. –(V)rdI biçimbirimi ise gerçeklik dışılıktan çok /tavsiye/ ve değerlendirme işaretlemektedir. Nitekim sorumlu kaynak “Öyle yapmaya çalışacağım.” sözcüğü ile daha önce “daha iyi” olarak değerlendirdiği önermedeki olgu durumunu gerçekleştirme /tasarısını/, /niyetini iletir.

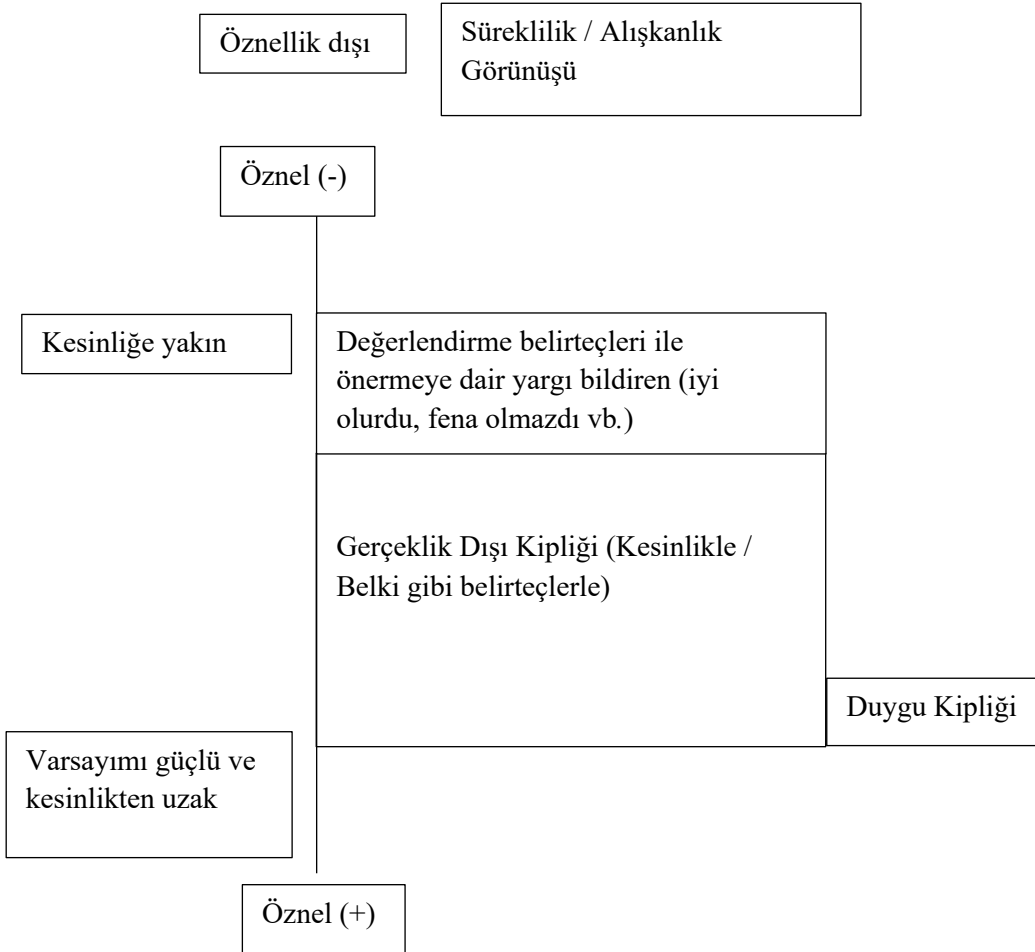
Benzer bir biçimde örnek 125(b)de de “fena olmazdı” sözcüğü de alıcıya yönelik bir /tavsiye/ ve önermeye dair bir değerlendirme işaretlemektedir. Bu sebeple bu biçimbirim bu tür ifadelerde de öznellik değerine sahiptir. Ayrıca bağlama göre bu tür ifadeler “Şimdi bir kahve olsa ne iyi olurdu...” gibi bir sözcük ile konuşucunun istek ve arzusunu ve hatta

⁵³ Bu söylemde bu sözcüklerden daha fazla öznellik belirleyicileri bulunsa da bu bölümde sadece belirlenen biçimbirimin öznellik değeri incelendiği için diğer işaretleyiciler değerlendirmenin dışında bırakılmıştır.

alıcıdan beklentisini de bildirebilir. Böyle bir bağlamda bu biçimbirimin yer aldığı ifadelerde öznellik değeri artar. Fakat bu bağlamın dışında bu tür değerlendirici ifadelerde konuşucunun sadece önermeye ilişkin “iyi”, “kötü”, “güzel” gibi değerlendirmelerini içerdiği ve varsayımın gerçekleşme olasılığına dair konuşucunun tutumunu içermediği için varsayımsal gerçeklik dışı işaretlediği durumlardan daha az öznelir.

Kısacası bu biçimbirim görünüş kategorisi ve geçmiş zaman işaretlediği ifadelerde öznellik dışı kabul edilirken gerçeklik dışı kipliği, varsayımsal gerçeklik dışılık ve duygu kipliği işaretlediği, konuşucunun değerlendirmesini gösterdiği ifadelerde öznel kabul edilir. Gerçeklik dışı kipliğinde de kesinlikten varsayıma doğru değişen bir öznellik derecelendirmesine sahiptir. -(V)rdI / -mAzdI biçimbiriminin öznellik derecelendirmesi aşağıdaki şekildeki gibi gösterilebilir:

ŞEKİL 16. -(V)rdI / -mAzdI Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi

3.4. -(y)Abil / -mAyAbil / -A / -AmAyAbil

Bu çalışmada daha önce tartışıldığı⁵⁴ ve bu bölümde de görüleceği gibi Türkçedeki pek çok biçimbirime benzer biçimde -(y)Abil- / -mAyAbil- / -A biçimbirimleri Coates'in (1980, s. 24) çok anlamlı olarak belirlediği birden fazla kiplik ulamı taşıyan işaretleyicilerdendir. Her bir kiplik ulamında da konuşucunun tutumunu aktarıp aktarmadığına da bağlı olarak öznellik derecesi değişmektedir.

Taylan (2018) Türkçede dilbilgisel kiplikleri /olasılık/ ve /gereklilik/ temelinde bilgisellik ve bilgisellik dışılık kapsamında inceler ve -(y)Abil biçimbiriminin “olasılık (bilgisel), izin (yükümlülük, bilgisellik-dışı) ve beceri (devinim/iç edim, bilgisellik-dışı)” anlamlarını işaretleyebildiğini belirtir. Ayrıca -(y)Abil+-(V)r birleşiminin /beceri/ dışında, /olasılık/ ve /izin/ anlamları gösterebileceğini, -(y)Abil+-(I)yor birleşiminin ise sadece öznenin kılıcı olmadığı durumlarda olasılık anlamı taşıyabileceğini vurgulayarak bunun dışındaki tüm birleşimlerde bu biçimbirimin temel gösteriminin devingen kiplik olduğunu ve /beceri/, /yetenek/ işaretleyicisi olduğunu ifade eder. (Taylan, 2018, s. 10)

Emeksiz (2008) de Türkçedeki çok anlamlı kipliklere dikkat çekmiştir. ⁵⁵Ayrıca bilgi ve yükümlülük olmak üzere temelde iki tür kiplikten söz edilebileceğini ifade ederek bilgi kipliğini de bilgisel olasılık ve bilgisel gereklilik olarak ikiye ayırır.

“Bilgi kipliği konuşmacının bir önermenin doğruluk derecesini göreceli bir biçimde aktarmasıdır. Palmer’a göre yargı içeren bu kiplik ‘önerme kipliğidir’ ve konuşmacının yargısının kesinlik derecesine göre olası veya gerekli olarak doğrudur. Öyleyse, bilgi kipliği bilgisel olasılık ve bilgisel gereklilik olarak iki biçimde ele alınabilir. Örneğin Türkçede -Abil yargının kesinlik derecesinin düşük olduğunu; -mAlI ise konuşmacının yargısının kesinlik değerinin yüksek olduğunu gösterir.” (Emeksiz, 2008, s. 58)

Emeksiz’in (2008) “-Abil’in yargının kesinlik derecesinin düşük olduğu durumlarda kullanıldığı” değerlendirmesinden yola çıkarak aynı biçimbirimin öznellik değerinin de yüksek olduğunu söyleyebiliriz. “3. Biçimbirimsel Öznellik” bölümünde benzer bir değerlendirmeyi Demirel’in (2021) de yaptığını belirterek biçimbirimlerin öznellik ile ilişkisinin gösterildiği şekli aktarmıştık.⁵⁶

⁵⁴ Bkz. 2.1.1.6. Türkçe Üzerine Yapılan Kiplik Sınıflandırma Çalışmaları

⁵⁵ Bkz. 2.1. Kiplik Türleri

⁵⁶ Bkz. Şekil 11

Savaşır (1986) –(y)Abil biçimbiriminin Türkçe dilbilgisindeki “karanlık noktalardan biri” olduğunu söyler ve bu biçimbirim –(V)r/-mAz biçimbirimi ile birleşiminde yeterlilikten çok olasılık bildirdiğini belirtir. Olasılığı “konuşucunun ifadesindeki önermenin doğruluğunun olasılığına ilişkin düşüncesini ifade etmesi” olarak tanımlar ve olasılığı bilgisel kiplik ulamında değerlendirir. Yeterliliği ise “konuşucunun önermede tarif edilen eylemin kabul edilebilirliğine dair düşüncesini ifade etmesi” olarak tanımlayarak yükümlülük kipliği ulamında değerlendirir.

Savaşır (1986) da –(y)Abil biçimbiriminin yeterlilik işaretlediğini de kabul ederek –(V)r biçimbiriminin bu yeterlilik işaretleyicisi üzerindeki etkisini de tartışır. Kornfilt (2001) Türkçede sonradan edinilen yeterlilikler için ayrı bir işaretleyici olmadığını ve –(y)Abil biçimbiriminin bu gönderimi karşıladığını söyler. Fakat Savaşır (1986) Yavaş’ın (1982) –(V)r biçimbiriminin “karakter özelliği”⁵⁷ bildirdiği saptamasından da yola çıkarak -Abil ve –(V)r biçimbirimlerin hangi ulamlarda yeterlilik işaretlediğini tartışır. –(V)r biçimbirimi kişinin “doğa”sından gelen temel karakteristik yeterlilikleri işaretlerken –(y)Abil biçimbirimi sonradan edinilen yeterlilikleri işaretler. Savaşır (1986) anadili Türkçe olan birinin “Türkçe konuşabiliyorum.” gibi bir ileti paylaşmayacağını ifade ederek bu farkın altını çizer. Fakat aynı konuşucu anadilinden başka bir dil konuşuyorsa –(y)Abil biçimbirimi ile bu yeterliliğini işaretleyebilir.

Savaşır’ın (1986) bu saptamasında yola çıkarak bu iki biçimbirim arasındaki farkı incelemek –(y)Abil biçimbiriminin nasıl bir yeterlilik işaretlediğini anlamaya yardımcı olacaktır.

126.

- (a) Ali çok iyi piyano çalar.
- (b) Ali çok iyi piyano çalabilir.
- (c) Ali çok iyi piyano çalabiliyor.

126(a) dilbilgisel öznenin (Ali’nin) bir karakter özelliğini tanımlamaktadır. Aynı yorum 126(b) için de geçerli olacaktır. Bu iki tümce arasındaki fark 126(b)nin aynı zamanda bir /yeterliliği/, /beceri/ de işaretlemesidir. 126(c)de ise yine /beceri/, /yeterlilik/ ulamları

⁵⁷ –(V)r /-mAz biçimbiriminin bir grubun/ türün karakter özelliklerini ya da davranışlarını işaretlediği genelleme kipliği ulamı 3.3 –(V)r /-mAz biçimbirimi başlığı altında tartışılmıştır.

yer alsa da sürerlilik görünüşünün varlığı söz konusu /yeterliliği/ karakter özelliği olmaktan çıkararak sözceleme anı ile eş ya da yakın zamanlı bir olgu durumu olduğu işaretlemesi yapar. Örneğin Ali piyano derslerinin sayesinde sonunda “piyano çalabilme” yeterliliğini kazanmış olabilir. 126(c)ye “Artık” belirtecinin eklenmesi ile bu bağlam daha açıkça ortaya çıkacaktır. (Ali artık çok iyi piyano çalabiliyor.) Fakat aynı bağlamı 126(b)de oluşturmak mümkün olmayacaktır. 126(b) ve (c)deki sözcelerdeki tartışılan anlam farkını oluşturan –(V)r ve –(I)yor biçimbirimlerinin anlamsal gönderimlerinden kaynaklanmaktadır.⁵⁸ Bu anlam farkını bir kenara bırakırsak 126. Örnek grubundaki tüm sözceler betimseldir ve bir olgu durumunu, gerçekliği aktarır. Konuşucu söz konusu /beceri/, /yeterlilik/ ulamlarına ilişkin bir değerlendirmede bulunmaz. Bu çalışmada daha önce “bir karakter özelliğini gösteren” ve genelleme kipliği işaretlendiği ifadelerin öznellik dışı olduğunu belirlemiştik.⁵⁹ Nuyts (2006) da zaten bu nedenle Devingen Kipliğin Tutumsallık şemasında yer almadığını belirtmektedir. Öyleyse bir kişinin karakteri ile ilgili yeteneklerini, becerilerini gösteren betimsel sözcelerde –(y)Abil biçimbirimi Ö3 alanında öznellik dışı kabul edilir.

Göksel ve Kerslake’in (2005, s. 300) de “Ahmet iki kilometre yüzebilir.” tümcesini “nesnel olanaklılık” olarak değerlendirir ve bu tür ifadeleri öznelliğin dışında bırakır. Yukarıda da tartışıldığı gibi “Ahmet iki kilometre yüzebilir.” sözcüsü bir kişinin /becerisini/ bildiren, karakteristik bir özelliğinin betimsel olarak aktarımını gösterir. Bu nedenle de Göksel ve Kerslake’in (2005) de belirlediği gibi öznellik alanının dışındadır.

Kısacası –(y)Abil biçimbirimi bu çalışmada Betimsel Devingen Kiplik olarak adlandırılan ulamda genelleme kipliğine yakın işaretlemeler yaptığı ifadelerde öznellik dışıdır.

Göksel ve Kerslake (2005, s. 465) ayrıca –(y)Abilir biçimbiriminin “olanak” bildirdiğini ifade eder ve “Hasan Fransızca okuyabiliyor.” örneğini “Yağmur yağabilir.” örneği ile birlikte “Olanaklılık/Olasılık (Possibility)” başlığı altında değerlendirir.

Göksel ve Kerslake (2005, s. 465) olanaksızlık içinse “Oraya gidemezsin.” örneğini aktarır. Bu ifade bağlama göre /izin vermeme/ anlamı da taşıyabilir ve bu durumda yükümlülük kipliği ulamında değerlendirilerek öznelliğin alanına girer.

⁵⁸ Söz konusu anlam farkı hakkındaki ayrıntılı tartışma için bkz. 3.3 –(V)r /-mAZ biçimbirimi

⁵⁹ Bkz. 3.3 3.3 –(V)r /-mAZ biçimbirimi

Göksel ve Kerslake (2005, s. 300) “Olanaklılık ve Gereklilik” başlığını genel bir ulam olarak ele alır ve -(y)Abil / -(y)AmA biçimbirimlerini -mAlı biçimbirimi ile birlikte kiplikler ulamında “Meydana gelen bir olayın ya da durumun olanaklılığı ve gerekliliğine dair ifadeler” (Göksel ve Kerslake, 2005:294) başlığında değerlendirir. Ayrıca “Nesnel Olanaklılık ve Nesnel Gereklilik” terimlerini “konuşucunun algı ya da tutumundan bağımsız” bir kiplik bileşeni olarak tanımlar. (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 300)

Göksel ve Kerslake (2005, s. 301) de Savaşır (1986) gibi -(y)Abil biçimbiriminin -(V)r biçimbirimi ile kullanımında /varsayımın/ ortaya çıktığını belirtir fakat daha geniş bir sınıflandırma ve değerlendirme yapar. Göksel ve Kerslake (2005) /varsayımın/ ortaya çıktığı ifadeleri de Nesnel Olanaklılığa dahil etse de söylemde varsayımın yer alması ve özellikle konuşucunun bu varsayımın gerçekleşme olasılığı ile ilgili bir değerlendirme yapması söylemi öznelliğe yaklaştıracaktır.

Göksel ve Kerslake (2005, s. 301) nesnel olanaklılığı -(y)Abil/-(y)AmA biçimbirimi ile kullanılan görünüş ve zaman eklerinin olanaklılığın ya da olanaksızlığın “gerçekleşmiş (actualized)” olma ilişkisiyle tartışır. -(y)Abil biçimbiriminin -(V)r/-mAz biçimbirimi ile kullanıldığında olasılığın gerçekleşip gerçekleşmemesinin soruya açık olduğunu belirtir. Fakat -DI, -mİş, -(I)yor, -mAktA (+/- -DI) birleşimlerinde -Abil biçimbiriminin “gerçekleşmiş (actualized) olanaklılık” ya da “olanaksızlık” işaretlediğini ifade eder.

127.

(a) Sevgili Nahitim,

Sana nihayet bugün bir mektup yazabiliyorum. Geçen mektubumda da söylediğim gibi, günlerdir çok kötü vaziyetteydim. Ama nihayet bugün bu mektubu gönderebilirim. Antoloji meselesi maalesef halledilemedi. (YSA, s. 99)

(b) Ama Tolstoy, Sofia'yı görmeyi reddediyordu. Kaçışından bir hafta sonra, o tren istasyonunda öldü. Karısı onu ancak komaya girip bilincini yitirdikten sonra görebilmişti. (BDA, s. 26)

(c) İsviçre'ye geldiğimden beri öfkelenecek hiçbir şey olmadı, bir tek aspirin bile almadım. Sakin sessiz bir kent burası. Geceler pırıl pırıl, sessiz. Çıt çıkmıyor. Fırtınaları dinliyorsun, yağmuru dinliyorsun. Çayırarda orman ve gübre kokusu duyarak dolaşabiliyorsun. (TÖLEM, s. 45)

(d) Eskiden Olympos denilen Çıralıdağ'ın tepesinden alevler çıkarmış. Dünyanın hiçbir yerinde görülmeyen mağaralar varmış. Dolaylardaki antik kentlerin kalıntıları birbirinden ilginçmiş. Aspendos tiyatrosunda öyle bir akustik varmış ki, sahne kısmında fısıldayarak söylenenleri en üstte oturanlar bile açık seçik duyabilirmiş. (BDG, s. 92)

Göksel ve Kerslake'in saptamasını 127(a)da -(y)Abil biçimbirimini farklı biçimbirimlerle birlikte kullanımında açıkça görebiliriz. 127(a)da “yazabiliyorum” sözcüğü sözcükleme anında gerçekleşen bir yeterliliği, olanaklılığı işaretler; “halledilemedi” sözcüğü de geçmişte gerçekleşmiş bir olanaksızlığı gösterir. Fakat söylemde bulunan “gönderebilirim” sözcüğü sözcükleme anına göre eylemin henüz gerçekleşmediğini belirler ve gelecek gönderimi taşır. Bu sebeple söylemde yer alan -Abil biçimbirimini -Iyor ve -DI biçimbirimleri ile birleşimiyle kullanımlarına göre daha öznedir. 127(b) ve (c)de de benzer bir biçimde gerçekleşmiş olanaklılık işaretlenmiştir. 127(b)deki -mİştI biçimbirimi bu çalışmada da daha önce tartışıldığı gibi geçmiş gönderimi taşır ve -Abil ile birleşiminde gerçekleşmiş olanaklılık işaretlemiştir. Fakat 127(d)de -mİş biçimbirimi tanıtımsallık işaretlemektedir ve söylemin öznellik değerini yükseltmektedir. 127(d)de -(V)r biçimbirimi sürerlilik/alışkanlık görünüşünü işaretlerken -Abil biçimbirimi ise yine gerçekleşmiş bir olanaklılığı işaretlemektedir. 127(d)nin, 127(c), (b) ve (a)daki “yazabiliyorum”, “halledilemedi” “dolaşabiliyorsun” sözcüklerinden daha öznel olmasının sebebi -(y)Abil biçimbirimi değil tanıtımsallık işaretleyicisi -mİş'tir. Bağlamdan yola çıkarak -mİş biçimbirimini bilgi temelli tanıtımsallık/söylenti ulamını işaretlemektedir. Bu ulam bu çalışmada tanıtımsallığın en düşük öznellik derecesini gösterdiği daha önce belirtilmiştir.⁶⁰ Bu bilgiyi de göz önünde bulundurursak 127(d)deki gerçekleşmiş olanaklılık işaretleyicisi -(y)Abilirmiş örnek grubundaki diğer gerçekleşmiş olanaklılık işaretleyen sözcüklerden daha fazla kipselleştirme içerdiği için derecelendirme açısından az bir farkla daha öznedir. Bu durumda -(y)Abilirmiş birleşimi, gerçekleşmiş olanaklılık ulamında -Abiliyor ve -Abildi birleşimlerinden az bir derecelendirme farkıyla olsa da daha öznedir.

Göksel ve Kerslake (2005, s. 301) Gerçekleşme (Actualization) ve Nesnel olanaklılığı üç alt ulamda inceler:

⁶⁰ Bkz. 3.1. -mİş /-(y)mİş

“(i) Genel geçer ifadeler (Statements of generalized validity)

(ii) Varsayımsal ifadeler (Hypothetical statements)

(iii) Gelecek Zaman Gönderimi İçeren Varsayım ve Tahminler (Assumptions and conjectures with future time referance)” (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 301)

Göksel ve Kerslake olanak ve gerçekleşme ilişkisinde -Abil/-AmA biçimbiriminin –(V)r/-mAz biçimbirimi ile birleşiminde “Genel geçer ifadeler (Statements of generalized validity)” alt ulamında “Kaplumbağalar hızlı yürüyemez.” örneğini paylaşır. Bu tür ifadeler bir grubun ya da canlının yeterliliklerini tanımlayan, karakter özelliklerini aktaran ifadelerdir ve bu bölümde daha önce de belirtildiği gibi “Betimsel Devingen Kiplik” ulamında olup öznellik dışıdır.

Göksel ve Kerslake’in (2005) “Varsayımsal ifadeler (Hypothetical statements)” ulamında –(y)Abilir / -(y)Amaz biçimbiriminin yanı sıra -Abilirdi biçimbirimini de değerlendirir. –Abilirdi biçimbiriminin de geçmişte bir zaman aralığında gerçekleşmesi mümkün olan ama gerçekleşmemiş eylemleri işaretlediğini belirterek şu örnekleri verir:

127.

“(a) Masayı şuraya koyabiliriz. /Eğer öyle karar verirsek/

(b) Daha uygun bir saat seçebilirsiniz. /”seçilmediğini” ima eder/” (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 301)

127(y)(a)da –(y)Abilir biçimbirimi yeterlilikten çok olanaklılığı işaretlemektedir. Göksel ve Kerslake’in parantez içinde “Eğer öyle karar verirsek” açıklaması da bu tür ifadelerde bu biçimbirimin aynı zamanda örtük bir koşulu da varsaydığını gösterir.⁶¹ Aslında bu örtük koşul tümcedeki kılıcının söz konusu eylemi yapmaya yeterli olduğunu da belirtir. Kısacası bu biçimbirim ile işaretlenen “varsayımsal ifadeler” örtük bir koşul ile konuşucunun ya da kılıcının isteğiyle bu eylemi yapmaya yeterli olduğu, kapasitesinin varlığı işaretlemesini yapar. Bu bakımdan varsayımsal ifadeler ulamında –(y)Abilir

⁶¹ Yeterlilik eylemi içeren ifadelerin aynı zamanda “Eğer seçersem” gönderimi taşıdığı J. L. Austin tarafından G. Moore’un “Özgür İrade” sorgulaması üzerinden tartışılmıştır. Austin her yeterliliğin bir koşul gönderimi taşıdığı görüşünü eleştirmiş ve bu tespitin doğru olmadığını öne sürmüştür. Bu tartışmanın ayrıntıları J.L. Austin’in “Ifs and Cans” makalesinden incelenebilir. Bu çalışmada bu tür ifadelerin örtük bir koşul gönderimi olup olmaması öznellik ile bağlantıları bakımından değerlendirilmediği için çalışmanın konusu olarak kabul edilmemiştir. Göksel ve Kerslake’in(2005) belirlediği örtük koşul varsayımı kabul edilmiş ve değerlendirmeler bu doğrultuda yapılmıştır.

biçimbirimi devingen kiplik ulamına yakındır. Fakat içsel bir yeterliliği ve genel bir durumu işaretlemez. Sözceleme anına göre gelecekte gerçekleşmesi olanaklı durumları işaretler ve bu sebeple gelecek gönderimiyle birlikte /gerçeklik dışılık/ da taşır. Sadece içsel yeterliliklerin işaretlendiği ifadelere göre öznelidir. Çünkü bu tür ifadelerde yer alan örtük koşul aynı zamanda bu olanaklılıkla ilgili örtük bir olasılık izi de taşır. Örneğin “Masayı şuraya koyabiliriz.” gibi bir tümce konuşucu için hem bir olanağı hem de eğer karar verirse koşulu ile birlikte bu eylemin gelecekte gerçekleşmesinin olasılık dahilinde olduğunu da gösterir. Yine de olanaklılık gönderimi daha güçlü olduğu için bu biçimbirimin sadece /olasılık/ işaretlediği ifadelere göre öznellik değeri daha düşük olacaktır. Kısacası –(y)Abilir biçimbirimi “varsayımsal ifadeler” ulamında olanaklılık işaretlediği kullanımında betimsel devingen kiplik işaretleyicisi olduğu ifadeler gibi öznellik dışı değildir. Özneliğin alanında olmasına karşın bu ulamda /olasılık/ gösteren bilgisel kiplik işaretleyicisi olduğu ifadelerden daha düşük bir öznellik değerine sahiptir. Göksel ve Karsleke’in (2005) bu ulamı nesnel olanaklılık kapsamında incelemesinin sebebi de bilgisel kiplik göstericisi olmamasıdır. Bu çalışma kapsamında bu ulamı nesnel kabul etmeyip Ö3 alanında bir öznellik değerine sahip olduğunu düşünmekteyiz. Ayrıca yukarıda tartışılan gerçekleşmiş olanaklılık işaretleyen diğer –(y)Abiliyor, –(y)Abildi ve –(y)Abilmiş biçimbirimlerinden daha öznel olduğunu da ileri sürmekteyiz. Zira –(y)Abilir biçimbirimi gerçekleşmemiş olanaklılık işaretlemektedir ve gerçeklik dışılık da gösterir. Bu gönderimler de biçimbirimin bu ulamdaki öznellik değerini yükseltmektedir.

127(b)de ifadeye gerçeklik dışılık anlamını kazandıran –(V)rdI biçimbirimidir. –(y)Abil biçimbirimi ise sadece bir /olanaklılık/ işaretlemesi yapmaktadır. Bu /olanaklılık/ gönderimi aynı zamanda tümcenin kılıcısının bu eylemi gerçekleştirme olasılığının mümkün olduğunu, bu eylemin kılıcının yetenekleri ve kapasitesi dahilinde olduğunu da işaretler. Kısacası 127(a)ya benzer bir biçimde /gerçeklik dışılık/ işaretlediği için öznelidir.

128.

- (a) Yaz planların ne? Çok aceleciyim. Bu mektubu çabucak daktilo ettim, aslında hiç kesmeden; sayfalarca yazabilirim. Ama gene keseyim. Seni sonsuz sevgi ile kucaklarım. (TÖLEM, s. 28)

- (b) "Hayatı, dünyayı, insanı, hakikati bir kitap boyunca ele geçirme (...) faaliyetini daha bilinçli yapmak"tan söz ediyor Barış. Burada sezginin bilince ait olup olmadığını sorabiliriz. (Kİ, s. 12-13)
- (c) Ben harıl harıl İngilizceye çalışıyorum. Pekâlâ Almancaya da çalışabilirdim. Fakat sen İngilizce bilirsin ve ben senin bildiğin her dilden seninle konuşmak istiyorum. (NİP, s. 22)
- (d) Nasıl mümkündü, bilmiyorum. Ama mademki ben bu kadar çok üzülüyorum, mesela sen de her şeye rağmen bir parça üzüntülü görünebilirdin. Beni zannımca en kolay inandıracağıın şey bu olurdu. Mamafih, fazla saçmalıyorum galiba. İşin doğrusu benim için de mühim olan sensin. Kendimi bir tarafa bırakabilir, her şeyin senin için iyi olmasını isteyebilirim. Bu belki biraz güç olur. Ama olur. (YSA, s. 73)
- (e) Doğrusunu istersen, zaman zaman kendi cesaretime şaşıyorum, bugün böyle büyük değişikliklere hiç kalkışamazdım. (TÖLEM, s. 57)

Yukarıdaki örnek grubu –(y)Abil biçimbiriminin –(V)r / -mAz biçimbirimi ile birlikte kullanıldığı ifadeler /varsayım/ ve gerçekleşmemiş olgu durumlarını işaretlemektedir. Örnek 128(a)da yer alan “yazabilirim” sözcüğü ile konuşucu karakter özelliği değil sözceleme anındaki bir olanağı ve örtük bir olasılığı işaretlemektedir. Bu gönderimi sağlayan biçimbirim de –(y)Abilir’dir. Konuşucu “sayfalarca yazmanın” mümkün olduğunu fakat bu eylemin gerçekleşmediğini ya da bu eylemi gerçekleştirmeyeceğini –(y)Abilir biçimbirimi ile gösterir. Benzer bir değerlendirme örnek 128(b) için de yapılabilir. Fakat 128(b) bağlam ile birlikte değerlendirildiğinde konuşucunun “sorabiliriz” sözcüğü ile aynı zamanda soruyu da örtük olarak sorduğunu gösterebilir. Bu örtük edimin varlığı öznellik derecesini yükseltmektedir.

Örnek 128(c)de ise –(y)Abilirdi biçimbirimi gerçeklik dışı bir olanağı ve olasılığı, Göksel ve Kerslake’in (2005) tanımı ile “gerçekleşmemiş olanaklılığı” işaretlemektedir. “çalışabilirdim” sözcüğü sadece eylemin mümkün olmasını değil /olasılığı/ da göstermektedir. –(y)Abilirdi biçimbirimi aynı zamanda bu eylemin gerçekleşmemiş olduğunu da işaretlemektedir. Konuşucu “Almanca çalışmasının” mümkün olduğunu fakat bu olanağın ve aynı zamanda olasılığın gerçekleşmediğini gerekçelendirme yaparak ifade eder. Görüldüğü üzere Göksel ve Kerslake’in (2005) olanaklılık olarak

değerlendirdiği –(y)Abilir ve –(y)Abilirdi biçimbirimleri zaman zaman örtük bir olasılığı ya da olanağın gerçekleşme ihtimalini (yine olasılık kapsamında) de işaretleyebilir. Bu açıdan bu biçimbirimler bilgisel kiplik değeri taşımakta olup konuşucunun tutumunu da gösterdiği için öznelliğin (Ö3) alanındadır. Bilgisel kipliklerdeki kesinlik ve kesinlik dışılık değerlendirmesi de bu biçimbirimin yer aldığı ifadelerde yapılabilir. Kesinlik derecelendirmesi söylemde yer alan diğer dil yapıları, belirteçler ya da bağlam aracılığı ile belirlenir.

128(d)de hem –(y)Abilirdi hem de –(y)Abilir biçimbirimleri söyleme öznellik değeri kazandıran işaretleyicilerdir. “görünebilirdin” sözcüğü 128(c)dekine benzer bir biçimde gerçekleşmemiş bir /varsayım/ işaretlemiştir. Aynı zamanda konuşucunun bu gerçekleşmemiş /varsayım/ ilişkin /hayıflanmasını/ da göstermektedir. Bu bakımdan duygu kipliği ulamındadır ve konuşucunun tutumunu gösterdiği için öznellik değeri yükselmiştir. Öte yandan söylemde yer alan “bırakabilir(im)” ve “isteyebilirim” sözcükleri hem bir /olanaklılık/ işaretler hem de /gelecek/ gönderimi taşır. Bağlamı değerlendirmeye dahil edince söz konusu “bırakmak” ve “istemek” eylemlerinin henüz gerçekleşmediği fakat gerçekleşmesi beklendiği yorumu yapılabilir. “Bu belki biraz güç olur. Ama olur.” ifadesi söz konusu eylemlerin gelecekte gerçekleşme ihtimalinin olduğunu gösterir. Ayrıca “belki” belirteci /olasılık/ ulamını güçlendirmektedir.

–(y)Abilirdi biçimbiriminin “varsayımsal olanaklılık” ulamındaki olumsuz biçimi -AmAzdl’dir. 128(e)de “kalkışamazdım” sözcüğü yine gerçekleşmemiş bir /olanaklılığı/, /varsayımı/ işaretlemektedir. Konuşucu sözcüğe anına göre “bugün aynı durumla karşılaşması durumunda” örtük koşulu ile birlikte “böyle büyük değişikliklere kalkışmasının” olanaksız olduğunu ifade etmektedir. Gerçeklik dışı, hayalî bir bağlam oluşturmuş ve /gerçeklik dışılık/ işaretleyerek sözcüğün ve buna bağlı olarak söylemin öznellik derecesini yükseltmiştir.

Göksel ve Kerslake’in (2005) nesnel olanaklılık için üçüncü alt ulamı da “Gelecek Zaman Gönderimi içeren Varsayım ve Tahminler”dir. Örnek 128(d)deki “Kendimi bir tarafa bırakabilir, her şeyin senin için iyi olmasını isteyebilirim.” sözcüğü de bu ulamda değerlendirilebilir. Bu ulamdaki varsayımların derecelendirmesi bilgisel kipliklerdeki gibi belirteçler ile de yapılabilir. Göksel ve Kerslake (2005, s. 301) bu ulam için “Belki bunca zamandan sonra birbirimizi tanıyamayız.” örneğini aktarır. “Belki” sözcüğü ile

konuşucu varsayımın gerçekleşme olasılığı konusundaki tutumunu kesinlikten uzaklaşarak derecelendirmiş böylece de söylemin öznellik değerini yükseltmiştir. Ayrıca /tahmin/ ulamı da söylemde yer almaktadır ve bu da öznellik derecesini yükseltmektedir. Belirteçlerin söylemde yer almadığı durumlarda ise bu derecelendirme bağlamdan yola çıkarak belirlenebilir ya da kesinlik ve kesinlik dışılık arasında bir noktada olduğu kabul edilir. Bu bilgiler ile örnek 128(d)yi tekrar değerlendirirsek “bırakmak” ve “istemek” eylemlerinin gelecekte olanaklı olma olasılıkları konuşucu tarafından sonraki tümceler ile kesinlik dışılıktan kesinliğe doğru yaklaştırılmıştır. “Belki güç olur.” tümcesindeki “belki” önceki tümcedeki olanaklılığın gerçekleşme olasılığını değil, “güç olur” sözcüğünün kesinlik derecesini belirlemektedir. “Ama olur.” sözcüğü ise bir önceki tümcede yer alan “bırakmak” ve “istemek” eylemlerinin olanaklılığının gerçekleşme olasılığını kesinliğe yaklaştırır. Yine de tam bir kesinlik işaretlemez. Tüm bu verileri birlikte değerlendirdiğimizde konuşucunun tutumu, kesinlik derecelendirmesi ve olanaklılığı işaretlemesi bakımından söylemin öznellik değeri oldukça yüksektir.

Gelecek gönderimi içeren diğer bir olanaklılık işaretleyicisi –(y)Abilecek biçimimidir fakat Göksel ve Kerlake’e (2005) göre bu biçimim için gerçekleşme veya gerçekleşmeme farkı yoktur. Bu biçimim sadece “gelecekte bir olanaklılık ya da olanaksızlığın ortaya çıkmasına kesin gözüyle bakıldığı”(Göksel ve Kerlake, 2005:302) ifadelerde yer alır. Göksel ve Kerlake (2005, s. 302) bu ulam için “Yeni evimizden işime bisikletle gidemeyeceğim.” örneğini verir. Konuşucu bu sözcede gelecekte gerçekleşmesi olanaklı olmayan, belirli bir olgu durumunu aktarır. –(y)Abilecek biçimim ile işaretlenen gelecekte ortaya çıkması beklenen olanaklılığın kaynağı /çıkarmı/ olabilir. Bu durumda öznellik derecesi yükselecektir. Ayrıca koşul ulamının söylemde yer alması da /varsayımı/ ortaya çıkarabilir ve bu durumda öznellik derecesi de yükselebilir.

129.

- (a) Oysa, para hırsı Bodrumluların gözünü öyle bürümüş ki, hepsi elinden geleni yapıyor o güzel eski evlerinin tarihsel sayılmaması için. Çünkü o zaman, iki kat yerine üç katlı olabilecekler, avlularına bir bina daha dikebilecekler. Bunları ya kiralayabilecekler ya da pansiyon olarak kullanabilecekler. Daha çok para kazanacaklar böylece. (BDG, s. 54)

- (b) Memedimi doya doya kucaklarım. Artık o bana mükemmel mektuplar yazabilecek. Oğlumun hapishanedeki babasını oyalamak için yazdığı mektupların zevkine doyamıyorum. (NİP, s. 49)
- (c) Yabancılar polisinde İsviçre pasaportuma imza attım. Deniz de 6 yıl aynı kantonda kalırsa, İsviçre pasaportu alabilecek. Onun için iyi olur, bizim çektiklerimizi çekmemiş olur. (TÖLEM, s. 46)

129(a)da sorumlu kaynak bağlam aracılığı ile bir koşul ulamı oluşturmuştur. Ardından “eski evlerin tarihi sayılmaması” durumunda gerçekleşmesi beklenen olgu durumlarını ve “Bodrumluların” sahip olacağı /olanaklılıkları/ -(y)Ablecek biçimbirimi ile işaretlemiştir. “Çünkü o zaman” sözcüğü ile oluşturulan gerekçelendirme ve /koşul/ ulamı söylemde /varsayımın/ da ortaya çıkmasını sağlayarak söylemin öznellik derecesini yükseltmiştir. Örtük koşulun varlığı ile -(y)Ablecek biçimbirimi gelecekte gerçekleşmesi beklenen, gerçekleşmesi olası /olanaklılıkları/ işaretlemiştir. Bu bakımdan Göksel ve Kerlake’in (2005, s. 302) belirlediği “gelecekte bir olanaklılık ya da olanaksızlığın ortaya çıkmasına kesin gözüyle bakıldığı” saptaması yine de geçerlidir. Çünkü sorumlu kaynak koşul ulamı ile oluşturduğu /varsayımın/ gerçekleşmesi durumunda ortaya çıkacak olgu durumlarının ortaya çıkacağına ilişkin kesinliğe yakın bir güven de işaretler.

129(b)de ise “Artık” sözcüğü ile sözceleme anından itibaren değişmesi beklenen bir olgu durumu işaretlenmiştir. Sorumlu kaynak “mükemmel mektuplar yazmanın” dilbilgisel özne için olanaklı olacağını sözceleme anından itibaren ve sonrasında geçerli olduğunu belirtmiştir.-(y)Ablecek biçimbirimi ise yine gelecekte ortaya çıkmasına kesin gözüyle bakılan bir olanaklılığı işaretlemiştir. Yani sorumlu kaynağın önermenin gerçekleşmesine ilişkin güveninin derecesi yüksek dolayısıyla da öznellik derecesi düşüktür.

129(c)de yine koşul ulamının varlığı söylemde /varsayımın/ da ortaya çıkarır. 129(a)ya benzer biçimde /varsayımın/ gerçekleşmesi durumunda ortaya çıkacak olanaklılık gösterilmiştir. Sorumlu kaynağın /varsayımın/ gerçekleşmesi durumunda /olanaklılığın/ gerçekleşmesine ilişkin güveni yine yüksektir.

Kısacası 129(a) ve (c)deki gibi koşulun gerçekleşmesi durumunda -(y)Ablecek biçimbiriminin bulunduğu eylemlerin olanaklılığı kesinliğe yaklaşmaktadır. Koşul ulamının yer almadığı söylemlerde de benzer biçimde konuşucunun yüksek güvenini

işaretlemektedir. Bu değerlendirmeler ışığında –(y)Abilecek biçimbirimi gelecek gönderimi içermesi bakımından öznellik değerine sahip olsa da yukarıda incelenen –(y)Abiliyor, -(y)Abildi ve –(y)Abilmiş biçimbirimlerinin /gerçekleşmiş olanaklılık/ ulamlarındakine yakın bir öznellik derecesine sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Yukarıdaki tartışmalardan ve örnekler üzerinden yapılan incelemelerden görüleceği gibi içsel ya da dışsal etkilerle ortaya çıkan bir olanaklılığı/olanaksızlığı işaretleyen Devingen Kiplik ulamı Nuyts'ın (2006) Tutumsallık yaklaşımının aksine Türkçede düşük de olsa bir öznellik derecesine sahiptir. Bunun nedeni Türkçede Devingen Kiplik işaretleyicisi –(y)Abil biçimbiriminin tek başına eyleme eklenememesi ve diğer kiplik, zaman, görünüş işaretleyicisi biçimbirimlerle kullanılabilmesidir. (-(y)Abilir, -(y)Abilecek, -(y)Abildi, -(y)Abilmiş) Diğer işaretleyicilerin işaretlediği ulamlar da söylemin öznellik derecesine etki ettiği için –(y)Abil biçimbiriminin işaretlediği /olanaklılık/ ulamı ile birleşerek öznellik derecesini yükseltebilir. Böylece öznellik değerlendirmesi sadece /olanaklılık/ üzerinden tartışılmamaktadır. Türkçede “*Ali yapabil.” gibi bir kullanımın mümkün olmaması nedeniyle bu biçimbirimin tek işaretleyici olduğu bir söylemin değerlendirilmesi mümkün değildir. Bu bölümde –(y)Abil biçimbiriminin /olanaklılık/ işaretlediği söylemler birleşik yapılarla kullanıldığı ifadelerde bütünleşik bir yaklaşımla incelenmiştir. Tek başına ve başka işaretleyicilerle birleşmeden /olanaklılık/ işaretleyen bir yapı olmadığını benimseyerek Tutumsallık Tablosuna ⁶² Devingen Kiplik eklenmemiştir. –(y)Abil biçimbirimi tüm bu birleşimleri ile kendi içinde değerlendirilerek /olanaklılık/ işaretlediği Devingen Kiplik ulamında da düşük bir derecede de olsa öznellik göstericisi olabildiği saptanmıştır.

Kerimoğlu (2010) -Abil biçimbiriminin genellikle kesin olmayan sözcelerde /tahmin/ ve /çıkarım/ gibi ulamları işaretlediğini belirtir. Bu biçimbirimin “kesinlikle”, “mutlaka” gibi kesinlik belirteçleri ile kullanılmadığını ifade ederek bu biçimbirimin kesinlik dışılık işaretlediğini belirtir. Kerimoğlu bu biçimbirimin kesinlik belirteçleri ile uyumlu olmadığını göstermek için “*Ali kesinlikle yarın gelebilir.” örneğini verir.

Kerimoğlu'nun (2010) saptaması –(y)Abil biçimbiriminin /varsayım/ (Kerimoğlu tahmin, çıkarım, vb. olarak belirlemiştir.) işaretlediği bilgisel kiplik ulamında geçerli olsa da devingen kiplik ulamında kesinlik belirteçleri bu biçimbirim ile uyumludur. Konuşucu

⁶² Bkz. Tablo 6

bir eylemi yapmaya “kesinlikle” yeterli olduğunu belirtebilir. Ayrıca izin vermeme, yasaklama gibi yükümlülük kipliği ulamlarında da bu biçimbirim özellikle olumsuz biçiminde “kesinlikle” belirteci ile kullanılabilir. “Buraya kesinlikle giremezsiniz.” gibi bir tümce yasaklamayı, bir eylemin olanaksızlığını işaretlemektedir ve “asla”, “kesinlikle” gibi belirteçler ile uyumludur.

130.

- (a) Nâzım, büyük bir Türk şairiymiş. Türklerin onun kabrini ziyaret etmeye hakları varmış. Ruslar bunu kesinlikle engelleyemezlermiş, falan filân. Bu “millî galeyân” karşısında iki rehberimiz dehşete düştü; hemen ertesi gün bizi oraya götürdüler. (BDG, s. 203)

Örnek 130(a)de “engelleyemezlermiş” sözcesinde $-(y)AmAz$ biçimbirimi bir durumun, bir yeterliliğin olanaksız olduğunu işaretlemektedir. “Kesinlikle” belirteci de bu olanaksızlığın kesinlik derecesini belirler. Öyleyse yükümlülük kipliği ulamında $-(y)Abil$ / $-(y)A$ biçimbirimi kesinliğe yaklaşarak öznellikten uzaklaşabilir. Fakat Kerimoğlu (2010) ve Emeksiz’in (2008) de belirttiği gibi /varsayım/, /tahmin/ işaretlediği bilgisel kiplik ulamında kesinlikten uzaklaşarak öznellik değeri yükselir. Bu durumda $-(y)Abil$ / $-(y)A$ biçimbirimi özellikle $-(V)r$ / $-mAz$ biçimbirimleri ile birlikte kullanımlarında, bilgisel kiplik ulamında yükümlülük kipliğine göre daha öznedir. Elbette bağlam ve kesinlik/kesinlik dışılık belirteçlerinin kullanımı öznellik derecesini etkileyecektir.

Bu biçimbirimin olumsuz biçiminin iki farklı kullanımı olup iki kullanımın gönderimleri farklıdır. Kerimoğlu (2010) da buna dikkat çekerek bu farkları şu örnekler üzerinden değerlendirir:

131.”

- (a) Ali yarın gelemez.
 (b) Ali yarın gelmeyebilir.
 (c) Ali yarın gelemeyebilir.” (Kerimoğlu, 2010, s. 441)

Kerimoğlu (2010) 131(a) için hem bilgisel hem de yükümlülük kipliği çıkarımı yapılabileceğini, 131(b)nin sadece bilgisel kiplik işaretlediğini ifade eder. Fakat 131(c) için farklı bir durum söz konusudur. Biçimbirimin olumlu biçimi $-(y)Abil$ bilgisel kiplik

(kesinlik dışılık) ulamını işaretlerken, olumsuz biçim –(y)AmA yükümlülük kipliği (yeterlilik) işaretlemektedir. Konuşucu bu sözcede “Ali için yarın gelmenin olanaklı olmayabileceğini” ifade etmektedir. /Olasılık/ ulamı /olanaklılığa/ bağlıdır. Kısacası 131(c) iki farklı kiplik ulamını aynı anda işaretlemektedir.

132.

- (a) Uzun yaşamının bir felâketi sevdiklerinizin ölümünü görmekse, bir başka felâketi de yalnızlıktır. İhtiyarlar aranmaz. Yaşlılarınız sağlık durumlarından ötürü size gelemezler. Siz de ikide birde onlara gidemezsiniz. Gençlerin ve orta yaşlıların ise, işgücü vardır. Kimseyi aramaya pek vakit bulamazlar. Yapayalnız kalırsınız böylece. (BDA, s. 66)
- (b) Özlemin ağzına kilit vurmak da zor, susturamasan bile, dalga geçebilir, ciddiye almayabilirsin. Bunu yap bari. (LL, s. 32)
- (c) Burslu öğrenciler, kitaplıkta, etüdlerde, telefon santralinde filan, günde iki saat alışmak zorundaydılar. Benden bunu da istemediler. Çünkü hiçbir zaman unutamayacağım bir incelikle, Miss Burns, "böyle işlerle uğraşırsan, kitap okumaya vaktin kalmayabilir" demişti. (BDA, s. 107)
- (d) Hatta söyleyeceklerimin bir kısmı o kadar beyliktir ki karşı taraf bunları yeterince ciddiye bile almayabilir. (227S, s. 221)

Örnek 132(a)da yer alan –(y)AmAz biçimbirimi tüm eylemlerde bir olanaksızlığı, söz konusu eylemin mümkün olmadığını, bir yetersizlik durumunu işaretlemektedir. Sorumlu kaynak “İhtiyarlar aranmaz.” sözcisi ile başladığı genelleme bildirimini –(y)AmAz biçimbirimi ile “içsel yeterliliği/yetersizliği” göstererek sürdürmüştür. Söylemde yer alan –(y)AmAz biçimbirimi “Ali yüzemez.” gibi bir yetersizliği betimsel biçimde aktarmaktadır. Söylemde yer alan diğer öznellik göstericileri değerlendirmeye alınmazsa 132(a)daki -AmAz biçimbirimi Betimsel Devingen Kiplik ulamında ve öznellik dışıdır.

Örnek 132(b)de ise 132(a)dan farklı bir durum söz konusudur. –(y)Abil biçimbirimi yine bir olanaklılık işaretlese de ikinci kişi eki ile birlikte kullanılması ve bağlamın yardımı ile bir /isteklilik/, /beklenti/ bildirdiği de görülmektedir. Konuşucu “susturamasan bile” sözcisi ile bir koşulu belirtir ve bu koşul kapsamında “dalga geçmek” eyleminin olanaklı olduğunu ve “ciddiye almamak” eyleminin de gerçekleşme ihtimalinin olduğunu belirtir. Ayrıca konuşucunun söz konusu eylemlerin alıcının gerçekleştirmesinin mümkün

olduğunu ve buna bağlı olarak alıcıdan bu eylemleri gerçekleştirmesini beklediğini “Bunu yap bari.” sözcüğü ile /kısıtlama/, /yetinmeyi/ de iletir. /Yetinme/ de konuşucunun tutumunu gösterdiği için söylemin öznellik derecesini yükseltir. Kısacası örnek 132(b)deki -Abilir+ikinci kişi eki çekimi bağlam ile birlikte değerlendirildiğinde hem /olanaklılık/, hem /beklenti/, /istek/ belirtir. Bu gönderimleri ile devingen kiplikten çok İsteme Kipliğine yaklaşır. Aslan Demir (2008) de bu tür ifadeleri “örtük nezaket” kavramı ile açıklar. “Örtük nezaket konuşucunun dinleyiciyi baskı altına almadan, istediğini örtük biçimde anlatmasıdır.” (Aslan Demir, 2008:148) Bağlamdan yola çıkarak konuşucunun bir isteğini alıcıya bu biçimbirim aracılığı ile iletildiğini, aynı zamanda isteğinin olanaklı olduğunu ve alıcının gerçekleştirmemesi için bir gerekçe olmadığını örtük bir biçimde işaretlediği yorumunu yapabiliriz. Bu nedenle 132(b)deki gibi konuşucunun /isteğini/ de bildiren -Abilir/-mAyAbilir biçimbiriminin öznellik değeri, bu biçimbiriminin sadece olanaklılık/olanaksızlık işaretleyicisi olduğu ulamlara göre daha yüksektir.

Örnek 132(c) ve (d)de ise bu biçimbirim diğer olumsuzluk işaretleyici -mAyAbil biçimi bilgisel kiplik ulamında önermedeki varsayımın gerçekleşme olasılığına ilişkin konuşucunun tutumunu gösterdiği ve daha önce de tartışıldığı gibi kesinlikten uzak bir gönderimi olduğu için öznellik değeri yüksektir. Öyleyse -(y)AmA ve -mAyAbil biçimbirimleri hem biçimsel olarak hem de işaretledikleri ulamlar bakımından iki farklı biçim olarak değerlendirilmelidir. Bilgisel kiplik işaretleyicisi olan -mAyAbil biçimbiriminin öznellik değeri, yükümlülük kipliği ve devingen kiplik işaretleyicisi olan -(y)AmA biçimbiriminden daha yüksektir. Bu biçimbirim olumsuz biçimleri arasındaki anlam farkı -(y)Abil biçimbiriminin de birden fazla ulamı işaretlediğinin kanıtıdır. Fakat bu çok anlamlılık bu biçimbirim -(V)r /-mAz biçimbirimi ile birleştiği durumlarda ortaya çıkmaktadır.

Cinque (2001, s. 48) de bu biçimbirim “olasılık ve yeterlilik/izin” ulamlarını işaretlediğini belirtir. Kornfilt (2001, s. 375)in “Okuy-a-ma-yabilir-im.” örneğini aktaran Cinque (2001) Kornfilt’e katılarak iki farklı -(y)Abil ekinin eş zamanlı olarak eylem çekiminde yer alabileceğini belirtir. Cinque ve Kornfilt -Abil biçimbiriminin iki farklı işaretleyici gibi kabul etseler de Güven (2001) ve Kerimoğlu (2010) bu görüşe karşı çıkarak bu biçimbirim çokanlamlı kiplik işaretleyicisi olduğunu ileri sürer. Bu

çalışmada da -Abilir biçimbirimi çok anlamlı kiplikler ulamında değerlendirilirken -AmA ve -mAyAbilir olumsuz kullanımları iki farklı biçimbirim olarak tanımlanarak farklı gönderimleri olduğu kabul edilmektedir. Bu biçimbirimlerin işaretlediği ulamlara bağlı olarak öznellik derecelendirmeleri de farklı olacaktır. Fakat Kornfilt (2001) ve Cinque'nin (2001) "Okumayabilirim." örneğinde iki yeterlilik işaretlemesi olduğunu kabul etmeyerek bu tür ifadelerde -A biçimbiriminin olanaklılık (devingen kiplik ya da yükümlülük kipliği ulamında), -mAyAbil biçimbiriminin ise olasılık/varsayım/tahmin (bilgisel kiplik ulamında) işaretlediğini kabul etmekteyiz.

-(y)Abil biçimbiriminin öznellik alanında değerlendirilmesi gereken bir diğer ulamı da izin ve rica işaretleyen kullanımınıdır. Göksel ve Kerslake (2005, s. 302) -Abil biçimbirimini "Konuşucu temelli olanaklılık (Speaker-generated possibility)" başlığında da değerlendirir. Bu başlığın da "İzin (Permissive)" ve "Kurgusal (Speculative)" olmak üzere iki alt ulamı olduğunu ifade eder. "İzin" ulamı izin verme, yasaklama ve ricayı kapsar. Ve sadece -Abilir birleşimiyle işaretlenir.

"Bilgisayarımı (ne zaman istersen) kullanabilirsin. (izin)

Burada oturamazsınız. (İzin vermiyoruz)" (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 302)

Göksel ve Kerslake (2005, s. 302) rica ulamının -(y)Abilir biçimbiriminin birinci kişi ve soru ekleriyle ifade edildiğini belirterek "Bir şey sorabilir miyim?" örneğini verir. Göksel ve Kerslake konuşucu temelli olarak değerlendirdiği ulamda ve izin kapsamında bu çerçeveyi oluşturmuşlardır. Fakat -Abilir biçimbiriminin ikinci kişi ve soru ekleriyle kullanımı da /rica/, /nezaket/ de işaretleyebilir. Çalışmamızda bu biçimbirim /rica/ işaretlediği ulamlar daha geniş bir kapsamda ele alınacaktır ve sadece konuşucu temelli değil alıcıya yönelik istekleri bildiren gönderimler de bu biçimbirim için /rica/ ulamında değerlendirilecektir.

133.

- (a) Nahit, senden bir ricam var. Ankara'da camcılara - çerçevelenmek üzere- iki resim bırakmıştım. Onları alabilir misin? (YSA, s. 37)
- (b) Kara bulutlar arasında kırmızı bir top gibi hayal meyal görünen güneşi delikanlıya parmağımla göstererek, "acaba bu nedir efendim? Bana söyleyebilir misiniz?" diye sordum sahte bir nezaketle. (BDG, s. 155)

133(a) ve (b)de –(y)Abilir biçimbirimi ikinci kişi ve soru ekleri ile kullanımında alıcının bir eylemi gerçekleştirmesi isteğini, /ricayı/ işaretlemektedir.

Aslan Demir (2008) de bu biçimbirimin soru ekiyle kullanımını isteme kipliğinde ve rica ulamında değerlendirir. –(y)Abilir biçimbiriminin rica ulamında “konuşurun yeterliliğini değil de rızasını ve müsait olup olmadığını sorgulamak gibi bir kaygıyla kullanıldığı”nu (Aslan Demir, 2008, s. 154) belirtir. Ayrıca bu biçimbirimin olumsuz soru kullanımlarının “eylemin istenmediği yönündeki bir tutumun değil, rica edilen eylem/iş/nesnenin gerçekleşme potansiyeline yönelik, konuşurun görece düşük beklentisinin ya da dinleyiciye en aza indirgenmiş yaptırım uygulama yönündeki tutumu”nu gösterdiğini belirtir.

Aslan Demir’in (2008) saptamasından yola çıkarak bu biçimbirimin /rica/ ulamında konuşucunun alıcıya “en aza indirgenmiş yaptırım” uygulama edimi ve beklentisini içermesi, kısacası konuşucunun tutumunu işaretlemesi açısından öznellik derecesinin yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Bu saptama ile bu biçimbirimle işaretlenen /rica/ ulamının hem yükümlülük hem de gönüllülük/isteme kipliği ulamında değerlendirilebileceği çıkarımını da yapabiliriz.

134.

(a) Üzüntüden öleceğim, niçin hapis edildiğini bana yazamaz mısın? (NİP, s. 70)

134(a)da “yazamaz mısın?” sözcüğü alıcıya yönelik bir /ricayı/, /isteği/ işaretlemektedir. Aynı zamanda söz konusu “yazmak” eyleminin alıcı için olanaklı olup olmadığını, olanaklı ise de gerçekleşmesini beklediğini/istediğini de işaretlemektedir. Bu bakımdan örtük bir yükümlenme de içerir. Sorumlu kaynak aynı /ricayı/ “yazabilir misin?” gibi bir ifade ile de iletebilirdi. Özellikle olumsuz biçimin kullanılmasının nedeni /nezaketin/ derecesini arttırmaktır. “Yazabilir misin?” gibi ifadeler doğrudan bir olanaklılık ile ilgili soru sorar. /Rica/ ulamını işaretlese de yükümlülüğü olumsuz biçim ile iletilen /rica/ulamına göre daha yüksektir. “Yazamaz mısın” sözcüğündeki /rica/nın yükümlenmesi daha düşük olduğu, sorumlu kaynak bu yükümlenmeyi düşürmeyi seçtiği için öznellik derecesi oldukça yüksektir. Bu tür ifadeler Türkçede sıklıkla kullanılan bir dil stratejisidir ve öznellik değeri oldukça yüksektir. Hatta zaman zaman /yalvarma/ ulamı da -AmAz biçimbiriminin ikinci kişi ekleri ile soru biçiminde kullanımında ortaya çıkabilir. Örneğin “Ne olur, yazamaz mısın?” gibi bir sözcüde güçlendirilmiş /nezaket/ yerine /yalvarma/

ulamı ortaya çıkacaktır. Elbette “Ne olur” sözcüğü /yalvarma/ ulamının temel işaretleyicisidir ama “-AmAz+ikinci kişi soru” yapısının da bu ulama katkısı vardır.

Kısaltması -(y)Abilir/-(y)AmA biçimbiriminin /rica/ ulamındaki kullanımının öznellik değeri birden fazla kipselik gönderimi içerdiği için bu biçimbirimin sadece /olanaklılık/ bildirdiği devingen kiplik ulamından daha yüksektir.

-(y)Abil biçimbiriminin soru eki ile kullanımında öznellik değeri taşıyan bir başka birleşimi -(V)rdI / -mAzdI biçimbirimlerinde ortaya çıkar. Belirli bağlamlarda bu birleşim /hayıflanma/, /beklentinin karşılanmaması/ ulamlarını işaretleyebilir.

135.

- (a) Bunları muhakkak beraber getirin. Oradaki arkadaşlar ne vaziyette? Cevdetler, Muvaffaklar ne yapıyor? Rebia benim cezanın tasdik edilmiş olduğunu öğrenip daha evvelden bana bildiremez mi idi? Hiç olmazsa ona göre işlerimi tanzim ederdim ve tevkif böyle ani olmazdı. (CARF, s. 143)

135(a)da görülebileceği gibi konuşucu olumsuz soru biçimi ile geçmişte bir olanaklılığın gerçekleşme olasılığının olduğunu ama bu olasılığın gerçekleşmediğini, olasılığın gerçekleşmemesinin nedenini sorgulamaktadır. Aynı zamanda geçmişteki bu olanaklılığın gerçekleşmemesine ilişkin tutumunu da işaretlemekte ve /hayıflanma/, /sitem/, örtük de olsa /öfke/ bildirmektedir. Bu açıdan duygu kipliği ulamında da değerlendirilir. Hem gerçekleşmemiş bir olanaklılık durumunu hem de konuşucunun duygu durumunu gösterdiği için de öznellik değeri en az /rica/ ulamındaki kadar yüksektir.

-(y)Abil biçimbiriminin öznellik değeri yüksek bir başka ulamı Göksel ve Kerslake’in (2005) “Konuşucu temelli olanaklılık” başlığında değerlendirdiği “Kurgusal Olanaklılık (Speculative possibility)” ulamıdır. Kurgusal Olanaklılık “olayların olanaklılığına dair konuşucunun değerlendirmesini” (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 302) içerir. Bu ulamda da genellikle bu biçimbirimin -(V)r biçimbirimi ile birleşimi ile nadiren de -AcAk biçimbirimi ile birleşimi ile işaretlenir. Olumsuz biçiminde ise -mAyAbilir biçimbirimi kullanılır. Yukarıda tartışıldığı gibi bu biçimbirimin -AmA olumsuz biçimi daha çok yeterlilik işaretler ve devingen kiplik ya da yükümlülük kipliği ulamındadır. Öte yandan -mAyAbil /varsayım/, /tahmin/ işaretler ve bilgisel kiplik ulamındadır. Bilgisel

kipliklerde Palmer'ın (2001) sınıflandırmasında yer alan kurgusal bilgisel kiplik “olası bir çıkarım/yargı”yı (Palmer, 2001, s. 6) gösterir.

Göksel ve Kerslake bu ulam için şu örnekleri verir:

136. “

(a) Bugün yağmur yağabilir.

(b) Bu evler birkaç yıl sonra yıkılabilecek.

(c) Yağmur yağmayabilir.” (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 302-303)

136(a) ve (c) sözceleme anından başlayarak yakın gelecekteki bir olasılığı işaretlemektedir. Biçimbirim olumsuz biçimi ile de yine bir /olasılık/ işaretlenmektedir fakat söz konusu /olasılık/ eylemin gerçekleşmeme ihtimaline daha yakındır. Her iki tümce de kesinlikten uzak ve kesinlik dışılığı yakındır. Bu nedenle öznellik dereceleri yüksektir. 136(b)de ise gelecek gönderimi daha açık işaretlenmiştir ve belirsiz bir gelecekte önermenin gerçekleşme /olasılığını/ işaretlenmektedir. Fakat tümcede “evlerin yıkılabileceği” olasılığına ilişkin önermenin/bilginin asıl sorumlu kaynağı açıkça belirtilmemiştir. Bu çalışmada daha önce belirtildiği gibi edilgen kullanımı sorumlu kaynağın saptanmasını güçleştirerek konuşucunun sorumluluğu başkaları ile paylaşmasını sağlar. Aynı sözcenin /varsayım/ ulamında “*Bu evleri birkaç yıl sonra yıkabilecekler.” biçiminde ifade edilememesi ilgi çekicidir. Konuşucu edilgen kullanımı olmadan aynı önermeye ilişkin güvenini (varsayım ulamını oluşturarak) işaretlemek zorundadır: “Bu evler birkaç yıl sonra yıkılabilir.” Öyleyse 136(b)de konuşucu önermedeki değerlendirmeyi, tutumu kendisinin de içinde olduğu daha geniş bir grupta paylaşabilir, tek başına üstlenmeyebilir. Böyle bir durumda da Nuyts'ın (2006) özneasılık ulamını gösterir. Göksel ve Kerslake de –(y)Abilecek biçimbiriminin “nesnel ve kurgusal olanaklılık arasında ayrımı etkisizleştirdiğini ve gelecekteki gerçekleşecek bir olayın olasılığına dair ifadelerle daha fazla geçerlilik (authority)” anlamı taşıdığını belirtir. Bu biçimbirim özellikle 136(b)deki gibi edilgen ile birlikte kullanımında “geçerlilik” daha belirgin olarak ortaya çıkar.

Ayrıca –(y)AcAk biçimbirimi gelecek gönderimi bakımından –(V)r biçimbirimine göre kesinliğe daha çok yaklaşır. Bu ayrım daha önce bu çalışmada -AcAktır ve –(V)r /-mAz

biçimbirimleri üzerinden tartışılmıştır.⁶³ Bu saptama aynı biçimbirimlerin -(y)Abil biçimbirimi ile birleşimi bakımından da geçerlidir. -(y)AcAk biçimbirimi -(V)r biçimbirimine konuşucunun eylemin gerçekleşme olasılığına ilişkin güveninin yüksek olduğu durumlarda kullanılır. Öyleyse -(y)Abil biçimbirimi ile birleşimlerinde de özellikle /varsayım/, /tahmin/ işaretlenen ulamlarda -(y)Abilir biçimbirimi -(y)Abilecek biçimbiriminden daha özneldir. Yukarıdaki örnek grubunda da 136(a) ve (c), 136(b)den daha özneldir.

-(y)Abil biçimbirimi en yüksek öznellik değerini -(V)r biçimbirimi ile birleştiği ve bilgisel kiplik ulamında değerlendirmemiz gereken /tahmin/, /varsayım/ işaretlemelerinde kazanır. Bu tür ifadelerde Göksel ve Kerslake'in (2005) de adlandırdığı gibi Palmer'in (2001) sınıflandırmasındaki kurgusal bilgisel kiplik göstericisidir.

137.

- (a) Paris güvenilir bir kent de değildir. New York kadar tehlikeli olmamakla birlikte, her an soyulabilirsiniz. (BDG, s. 143)
- (b) Bana kalırsa, gerçek bir mavi yolculuk Bodrum'dan başlamalı, Antalya'da, hattâ Alanya'da bitmeli. Gelgelelim böyle bir gezi bir aydan fazla süreceğinden para ve zaman açısından pek olası değil. Üstelik Yedi Burunlar sorunu var. Çok fırtınalı bir denizde, sulara uzanan sipsivri kayalıklara çarpabilirsiniz her an. (BDG, s. 64)
- (c) İlk nüshayı 6.000 basmış idik, hepsi bitti. Elde bir tek yok. İkinciye on bin bastık, o da bitti ve yetişmedi. Üçüncüyü 12.000 basacağız, Zekeriya'nın [Sertel] kanaatine göre, mecmua yirmi beş bine bile çıkabilir, fakat yavaş yavaş, diyor. (CARF, s. 111)
- (d) Kanunen, aklen, vicdanen Salı günü okunacak kararlarla beraatımın ilan edilmesi lazım. Fakat ne de olsa avukatların ve benim kanaatımla mahkemenin kanaatı uymayabilir de. O zaman ceza yeriz. (NİP, s. 83)
- (e) Hans Peter'i çok seviyorum. Benim gerçekten ilk sevdiğim, tüm çocukluk özlemlerim içinde sevgiyi verebildiğim, alabildiğim bir insan, ilk insan. Son insan. Onu tanımayabilirdim. (TÖLEM, s. 49)

⁶³ Bkz. 3.3 -(V)r / -mAz Biçimbirimi

137. örnek grubunda –(y)Abilir/-mAyAbilir biçimbirimleri gerçeklik dışılık ulamında bir olasılığı işaretlemektedir. Bu tür ifadelerde –(y)Abilir / -mAyAbilir biçimbirimleri bilgisel kiplik ulamında “olası bir çıkarım/yargı”yı göstermektedir. Bu /olası çıkarım/yargı/ gösterimi konuşucunun önermedeki varsayımın gerçekleşme olasılığına ilişkin tutumunu da gösterdiği için öznelirdir. Kesinlik belirteçleri ile birlikte kesinlik dereceleri de belirlenebilir. Kesinlik derecelerinin işaretlenmesi durumunda öznellik dereceleri de değişecektir. Kesinlik derecesinin bağlam ya da belirteçler ile işaretlenmediği durumlarda ise önermedeki varsayımın gerçekleşme olasılığı kesinlik ve kesin dışılık arasında bir noktadadır. Konuşucunun tutumunu en çok yansıttığı ulamlardan biri olması bakımından bilgisel kiplik ulamındaki –(y)Abilir / -mAyAbilir biçimbirimi hem bu biçimbirim yükümlülük kipliği, devingen kiplik işaretlediği ifadelerden hem de –(y)Abil biçimbiriminin diğer zaman ve görünüş biçimbirimleri birleşimlerindeki ulamlarından daha öznelirdir.

137(a), (b), (d) ve (e)de konuşucu olay durumlarıyla ilgili kendi değerlendirmesini, tutumunu aktarırken 137(c)de başka bir katılımcının (Zekeriya) değerlendirmesi aktarılmış ve “kanaatine göre” sözcüğü ile tanıtıcılık işaretlenmiştir. Konuşucu başka birinin varsayımın gerçekleşmesi olasılığına ilişkin değerlendirmesini aktarmıştır. Söz konusu tutum/değerlendirme konuşucuya ait olmasa da hem tanıtıcılık işaretlemesi ile hem de aktarılan söylemde yer alan bilgisel kiplik işaretlemesi ile söylemde bir tutumsallık yer almaktadır. Bu nedenle örnek grubundaki diğer söylemler ile yakın bir öznellik derecesine sahiptir.

137(e)de ise -mAyAbilirdi biçimbirimi /gerçeklik dışılık/ ve bilgisel kiplik ulamlarını farklı biçimbirimlerin birleşimini göstermektedir. “tanımayabilirdim” sözcüğü ile konuşucu “tanımak” eyleminin gerçekleşmemiş olma olasılığının mümkün olduğunu fakat bu olasılığın gerçekleşmediğini ifade etmektedir. Daha açık bir ifade ile “tanımak” eylemi gerçekleşmiştir; konuşucu bu eylemin var olmaması, mümkün olmamasının bir olasılık olduğunu göstermektedir. Konuşucu önermedeki olanaksızlığın gerçekleşme ihtimalini değerlendirerek önermeye ilişkin tutumunu da iletmektedir. Kısacası sözcede çok fazla kipleştirme yer almaktadır. Hem konuşucunun tutumunun varlığı hem de gerçeklik dışı bir işaretlemenin varlığı söyleme yüksek bir öznellik değeri kazandırır. –(y)Abilirdi/-mAyAbilirdi biçimbiriminin bilgisel kiplik ulamında ve gerçeklik dışı

gönderimi ile kullanımının öznellik değeri –(y)Abilir biçimbirimin aynı ulamlardaki kullanımı ile benzerdir.

–(y)Abilir biçimbirimi ayrıca “nasıl, ne” gibi soru sözcükleri ile “Bunu nasıl yapabilirsin?” gibi sözcükler ile /şaşıрма/, /hayret/, /öfke/, /hayıflanma/, /sitem/ gönderimleri ile de duygu kipliği işaretleyerek söylemde öznellik değerini yükseltebilir. –(y)Abilirdi biçimbirimi ile de benzer duygu kipliği işaretlemelerinin yanı sıra beklentinin karşılanmaması ve buna bağlı hayal kırıklığını da gösterilebilir.

Hirik (2014) de benzer bir yorumla bu tür tümceleri olumsuzluk ve kiplik ilişkisi bağlamında inceler.

“Nereden/nasıl bilebilirdim?

Seni nasıl yüzüstü bırakırdım?

Soru kelimeleriyle (*hangi, kim, nasıl, nereden* vs.) yapılan; bunun haricinde herhangi bir olumsuzluk işaretleyicisinin bulunmadığı cümlelerin de olumsuz anlam taşıdıkları ve bildirim keskinliği yansıttığı görülmektedir. Sorulan soruya cümlede geçen yüklem olumsuz şekliyle karşılık verilmektedir. Zaten bu tip cümlelerde konuşur cevap almak amacıyla soru sormamakta; sorunun cevabını pekala kendisi de bilmektedir.” (Hirik, 2014, s. 364)

138.

- (a) Ben unutmayağımına eminim. Dört duvar arasında senin hayalin nasıl gözümün önünden kaybolabilir! (NİP, s. 20)
- (b) Hep isteklerimi sorarsın. Bense senden ne isteyebilirim? Öyle verdin, öyle boğdun ki, sersemliğim hiç geçmez. (LL, s. 80)
- (c) Beni zalim bulamazsın Leylim. Kinci ya da kaprisli hiç bulamazsın. Üst üste hapisler, can derdi ve tımarhaneler geçiren topu topu 28 yaşında bir garibigitten ne bekleyebilirdin o zaman? (LL, s. 119)

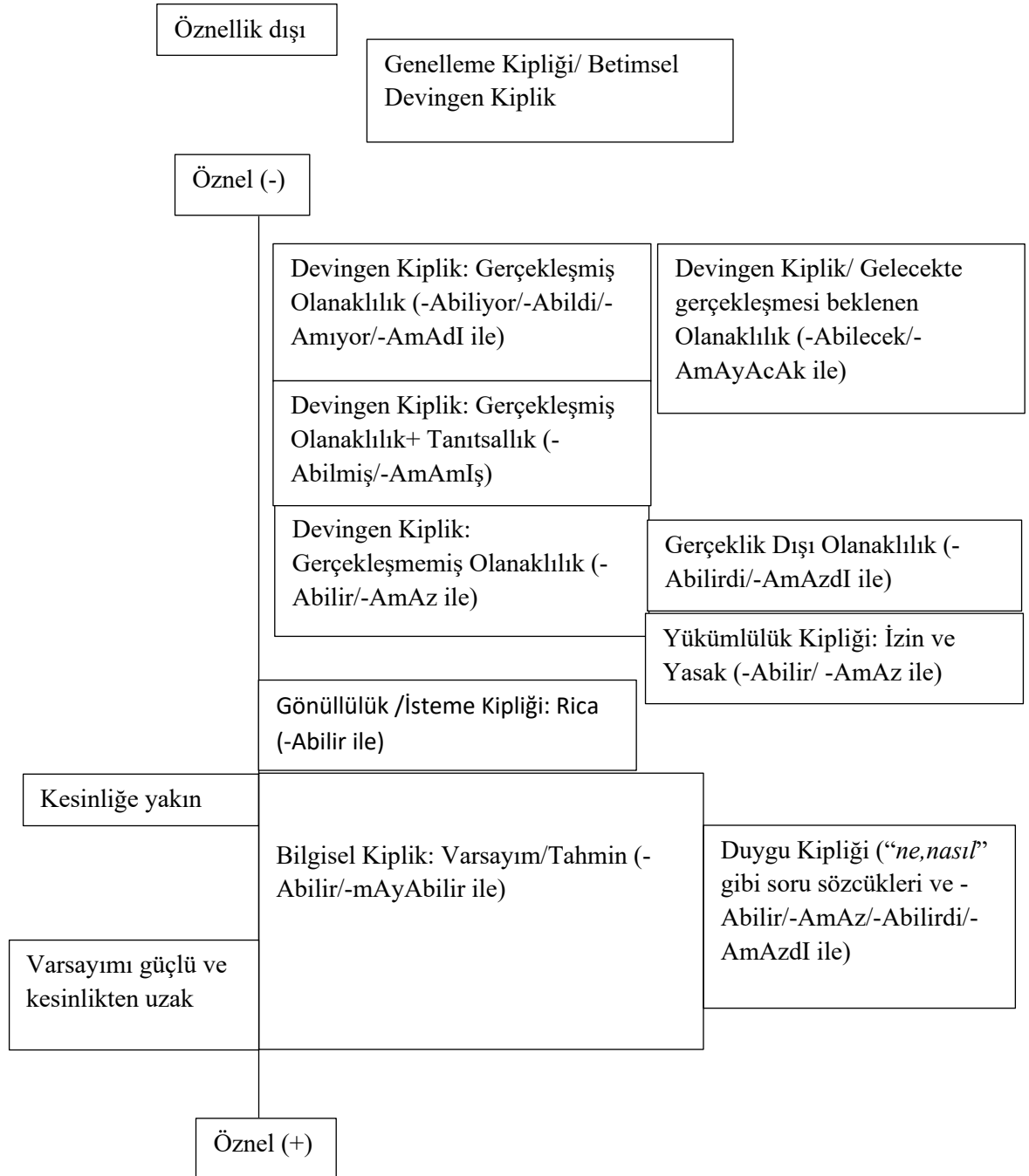
138(a)da konuşucu “nasıl gözümün önünden kaybolabilir” sözcüğü ile retorik bir soru sormaktadır. Nitekim sorumlu kaynak da bu tümcede soru işareti (?) yerine ünlem işareti (!) kullanarak sözcüğünün bir sorudan çok söz konusu “gözünün önünden kaybolmak” durumunun mümkün olmadığını ifade ettiğini göstermektedir. Retorik soru işaretlemesinin varlığı ve “Ben unutmayağımına eminim.” sözcüğü ile desteklenen bağlamda söz verme, alıcıyı ikna etme edimlerinin varlığı söylemin öznellik derecesini yükseltmektedir.

138(b)de de benzer bir biçimde dilbilgisel olarak soru işaretleyen “ne isteyebilirim” sözcüsünün aslında soru edimi taşımadığını, konuşucunun alıcıdan “bir isteğinin olmadığını” ifade ettiğini bağlamdan yola çıkarak görebiliriz. “Bense senden ne isteyebilirim.” sözcüsü hem /hiçbir şey istemiyorum/ gönderimi ile retorik gönderimi taşır hem de /tevazu/ gönderimi ile söyleme öznellik değeri kazandırır.

138(c)de ise –(y)Abilirdi biçimbirimi “ne” soru sözcüğü ile birlikte geçmişteki bir “beklentinin” mümkün olmayacağını açık olduğunu göstermektedir. “ne bekleyebilirdin” sözcüsü /hiçbir şey bekleyemezdim./ , /herhangi bir beklentinin karşılanması mümkün değildi/ alt gönderimleri taşımaktadır. Bu bakımdan Hirik’in (2014:364) de belirttiği ve yukarıda aktarıldığı gibi hem retorik soru gönderimi taşımakta hem de bir kesinliğe yaklaşan bir olanaksızlığını göstererek devingen kiplik işaretlemektedir. Kesinliğe yaklaşması öznellik derecesini düşürse de 138(c)yi bağlam ile birlikte yorumladığımızda sözcünün konuşucunun /tevazu/ gönderimini güçlendirdiğini de görebiliriz. Tüm bu değerlendirmelerin ışığında da söylemin öznellik derecesinin yüksek olduğunu söyleyebiliriz.

Bu bölümde yapılan tartışmalardan anlaşılacağı gibi –(y)Abil biçimbiriminin farklı biçimbirimler ile birleşiminde ve özellikle –(y)Abilir birleşimindeki farklı kiplik işaretlemelerine göre öznellik derecesi değişmektedir. Bu derecelendirmeyi aşağıdaki gibi gösterebiliriz:

ŞEKİL 17. -(y)Abil / -mAyAbil / -A / -AmAyAbil Biçimbirimlerinin Öznellik Derecelendirmesi

3.5. -(y)AcAk

Doğal dillerde gelecek zaman işaretleyicilerinin zaman gösterimi ile ilgili çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. Comrie (1985) “Dilde Zaman (Tense)” üzerine olan çalışmasında gelecek zaman işaretleyicilerinin zaman gönderiminin tartışmalı olduğunu söyler. Gelecek zamanın kurgusal olduğunu ve “gelecek hakkında yaptığımız herhangi bir tahminin/öngörünün kendi bilinçli müdahalemiz de dahil olmak üzere müdahaleci olaylar ile değişebileceğini” (Comrie, 1985, s. 43) belirtir. Bu nedenle geçmişin geleceğe göre en azından yaşanmış, tamamlanmış olduğu için daha kesin olduğu söylenebilir. Comrie (1985), gelecek zaman gösteriminin zamandan çok kiplik ile ilgili olabileceğini de tartışır.

Palmer’ın (2001) belirlediği /gerçeklik dışı/ ulamı gelecek zaman gönderimini de kapsamaktadır. Nitekim gelecek zaman gönderimi gerçekleşmemiş, gerçekleşmesi beklenen, tahmin edilen, öngörülen durumları kapsamaktadır. Bu değerlendirmelerden yola çıkarak gelecek gönderiminin gerçekleşmemiş durumlar, gerçeklik dışı ile olan bağlantısı bakımından öznellik ile daha çok ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Türkçede gelecek gönderimi işaretleyicilerinden -(y)AcAk biçimbiriminin ayrıca farklı kiplik anlamları da bulunmakta ve bu kiplik ulamlarına göre öznellik derecesi de değişmektedir.

Yavaş (1980) da doğal dillerde gelecek zaman işaretlerinin zamandan çok kiplik göstericisi olduğunu söyleyerek Türkçede -(y)AcAk biçimbiriminin bilgisel kiplik ulamının yanı sıra sıklıkla emir verme ve buyruk da işaretleyebildiğini belirtir.

Underhill (1986, s. 47) Yavaş’ın yorumundan yola çıkarak bu biçimbirimin zaman işaretleyicisi olduğu kadar çok *varsayımsal kiplik (presumptive modality)* işaretlediğini ve -mAlli biçimbiriminin gösterdiği anlama yakın bir gösterimi olduğunu söyler.

Aslan Demir (2008) ise -(y)AcAk biçimbiriminin kiplik anlamlarının yanı sıra gelecek zaman gönderimine de sahip olduğunu belirtir.

Ancak -AcAk’ın niyet, olasılık, tahmin, çıkarım, tasarı, plan, emir vb. geniş bir kiplik yelpazesine sahip olması, zaman bildirdiği gerçeğini ötelememelidir. Gramatikal zaman, yüklemcil öge ve/veya zaman zarfları üzerine kodlanarak olayların konuşma zamanına göre sırasını belirtir. Bu sıra öncelik, sonralık ya da eş zamanlılık biçiminde olabilir. Sonralık ilişkisi olasılık, niyet, olan, tahmin, tasarı vb. anlamsal nüanslarla gelecek zamanı açığa çıkarır. Bu tür bir algı kip ve zaman kavramı arasındaki sınıra dikkat etmeyi gerektirir. Kip ve zaman kategorileri Türkçede aynı morfolojik öge üzerinde eş zamanlı olarak kodlanabilir. (Aslan Demir, 2008, s. 45)

Aslan Demir (2008, s. 46) ayrıca –(y)AcAk biçimbiriminin ikinci kişilerle kullanımında emir işaretleyicisi olarak “sıfır biçimbirimle veya –(y)Xn ile işaretlenen ikinci kişi emir kipi ile eşdeğere yakın bir paralellik gösterdiğini” ileri sürer.

Lewis (2001, s. 112) de bu biçimbirim farklı işlevlerinden söz ederek “gelecekte olacakların” yanı sıra “konuşucunun ne olmasını istediği” durumlarda da kullanıldığını belirtir. Konuşucunun gerçekleşmesini istediği durumlar için “Sigara içmekten vazgeçeceksin.” ve “İster istemez bu işi yapacaksın.” örneklerini verir. Ayrıca bu biçimbirim üçüncü kişi kullanımında “konuşucunun özgüvenli bir varsayım ifade ettiğini”, “Şimdi merdivenden çıkan Ahmet olacak.” tümcesi ile gösterir.

Yavaş’ın (1980), Lewis’in (2001) ve Aslan Demir’in (2008) de belirttiği gibi –(y)AcAk biçimbirimi özellikle ikinci kişi eki ile kullanımında konuşucunun gerçekleşmesini istediği durumları/eylemleri alıcıya yükümleyici bir edimle iletebilir ve bu durumda yükümlülük kipliği ulamındadır.

139.

- (a) Sana iki teneke zeytinyağı gönderdim. Biri rafine, öteki Ayvalık. Rafinenin kilosunu 205 kuruştan, Ayvalık’ın kilosunu 240 kuruştan aldım. İki teneke 80 lira etti. Şimdi sen bunları alacaksın. Bak, yerini tarif edeyim: (...) (CARF, s. 91)
- (b) Bu yüzden de, beni köylere götürmeden önce, çok yemek seçtiğimi, bazı şeyleri ağzıma koymadığımı bildiği için, “Önüne ne koyarlarsa yiyeceksin, yoksa çok ayıp olur” diye bana sıkı sıkı tembih etti. (BDG, s. 105)
- (c) Buna öyle sevindim ki, hemen çantama koştum, bir sigara alıp yaktım. “O ne? Yoksa sen sigara mı içiyorsun?” dedi Yedi Belâ. “Evet, içiyorum” dedim. “İçmeyeceksin! İşte o kadar!” diye bağırdı. Ben, “İçeceğim” diye direnince de, sigara içen birini yetiştirmek için bir tek dakikasını bile boşuna harcamayacağını söyledi; küfrede ede uzaklaştı. (BDG, s. 28)
- (d) “Eskiden de okuldan kaçardın,” dedi annem, kâğıtlarını hızlı hızlı açarken. “Hastayım, karnım ağrıyor, ateşim var’ filan derdin. Cihangir’deyken bir ara bunu alışkanlık edinmiştin. Gene ‘hastayım, okula gitmeyeceğim,’ dediğin bir sabah, ‘yeter artık!’ diye bağırdım sana. ‘Hasta olsan da olmasan da şimdi derhal evden çıkıp okula gideceksin. Seni evde istemiyorum’.” (İHŞ, s. 335)

139. örnek grubunda altı çizili eylemler $-(y)AcAk$ biçimbirimi ve ikinci kişi ekleri ile birlikte kullanılmıştır. 98(a)da ve (b)de emir ya da buyruktan daha çok istemeye yaklaşmaktadır. Fakat yine de ne kesin bir /rica/ ne de kesin bir /buyruk/ içermektedir. Emir ve rica arasında bir noktada yer alır. 139(a)daki “alacaksın” sözcüğü alıcıya yükümlenen bir edimi gösterse de bağlamdan yola çıkarak bu yükümlenimin açık bir buyruk olmadığını görebiliriz. Benzer bir biçimde 139(b)de “yiyeceksin” sözcüğü “yemeni emrediyorum”dan çok “yemeni istiyorum”a daha yakındır. Bu güçlü ve yükümlenici istek de yükümlülük kipliğinin kapsamındadır. Her iki örnekte de gelecek gönderimi ve buna bağlı gerçeklik dışılık işaretlemesi yer almaktadır. 139(c)de ise aynı biçimbirimin olumsuz biçimi yasaklamayı işaretlemektedir. Bu yasaklama edimi zaman zaman bağlam ile birleşerek /tehdit/, /öfke/ de bildirebilir. (Torun, 2013:170) Bu tür ifadelerde yükümlülük kipliği işaretlemesinin yanı sıra duygu kipliğinin de işaretlenmesi ile söylemdeki öznellik değeri de yükselecektir. 139(d)de de “derhal” sözcüğü ile güçlendirilen bir yükümlenim “gideceksin” sözcüğünün açık bir buyruk işaretlemesi yapmasını sağlamıştır.

Yükümlenim edimleri değişse de bu tür ifadelerdeki öznellik değeri birbirine çok yakındır. Konuşucunun isteğini iletmesi, alıcıya yönelik bir yükümlenim, bir eylemin gerçekleştirilmesini bekleme işaretlemeleri bakımından konuşucunun tutumunu gösterir ve öznedir. Fakat bu çalışmada daha önce farklı biçimbirimlerle de incelendiği üzere bilgisel kipliklerin kesinlikten uzaklaştığı /varsayım/, /tahmin/ bildirdiği kullanımlarına göre öznellik dereceleri daha azdır.

Kerimoğlu (2010, s. 445) da $-(y)AcAk$ biçimbirimin “geleneksel olarak gelecek zaman eki olarak adlandırıldığını fakat bu biçimbirimin zaman anlamıyla birlikte amaç, niyet ve gönüllük de gösterdiğini” ifade eder. Ayrıca Lewis’e (2001) benzer bir yorumla hem yükümlülük kipliği hem de bilgisel kiplik işaretleyebildiğini ve çokanlamlı kiplikler ulamında değerlendirilmesi gerektiğini belirtir.

Demirel (2017) Palmer’ın kiplik türlerini temel alarak $-(y)AcAk$ biçimbirimi üzerine daha geniş bir kiplik sınıflandırması yapar. Önerme Kipliğinde $-(y)AcAk$ biçimbiriminin bilgisel kiplik ulamında bağlam, belirteçler ve sözcüklerle birlikte /olasılık/, /çıkarım/ ve /varsayım/ işaretleyebildiğini belirler. Ayrıca Yavaş (1980), Lewis (2001) ve Aslan-Demir’e (2008) benzer biçimde yükümlülük kipliğinde /izin/ ve /emir/ de işaretlediğini

saptar. /İzin/ ulamı için "... dileyen şehirde kalacak dileyen gidecek." (2017, s. 272) örneğini paylaşır.

Torun (2013) da Türkçede gelecek zaman işaretleyicileri üzerine ayrıntılı bir çalışma yapmıştır ve -(y)AcAk biçimbiriminin yükümlülük kipliği ve bilgisel kiplik işaretleyebildiğini örnekler ile göstermiştir. Bu biçimbirimin sadece eylem çekimlerinde değil ortaç, ad-eylem, ulaç görevlerinde de kiplik alt anlamlarını incelemiştir. Yukarıda tartıştığımız yükümlülük kipliği işaretlediği durumlara "lütfen" ile birlikte /rica/ ulamını ve "iyi olacak" kullanımının da /öneri/ ulamını eklemesi dikkat çekicidir. Fakat Torun'un yaptığı yükümlülük kipliği sınıflandırması bu çalışmada temel alınmayacaktır. Ancak bu biçimbirimin bilgisel kiplik alt ulamları sınıflandırması önemlidir. Torun (2013) bu ulamları aralarındaki sınırları bulmak kimi zaman zor olsa da "Kesinlik, Olasılık, Tahmin-olasılık, Tahmin, Tahmin-çıkarım, Varsayım, Gereklilik, Belirsizlik" olarak sıralamıştır.

Bu çalışmada daha önce belirtildiği gibi özellikle bilgisel kipliklerde konuşucunun varsayımın gerçekleşmesine duyduğu güven azaldıkça, başka bir anlatımla söylem kesinlikten uzaklaştıkça öznellik değeri artmaktadır. Bilgisel kipliklerdeki diğer işaretleyiciler gibi -(y)AcAk biçimbiriminin bilgisel kiplik işaretleyicisi olarak bulunduğu söylemlerde kesinlik derecesi de belirteçler ile gösterilebilmektedir. Fakat belirteçlerin olmadığı durumlarda kesinlik derecesi yükselmektedir. Nitekim Comrie (1985) "Yarın yağmur yağacak. (It will rain tomorrow.)" tümcesinin oldukça kesin bir ifade olduğunu belirtir. Comrie'ye göre bu tür ifadelerin doğruluğu sınanabilirken "Yarın yağmur yağabilir. (It may rain tomorrow)" gibi açıkça kiplik ulamında değerlendirilebilecek ifadelerin doğruluğu kontrol edilemez. Bu nedenle Comrie, gelecek zamanın kiplik olup olmadığı tartışmasında gelecek zaman işaretleyicinin kiplik olmadığı sonucuna varır.

Aslan Demir (2008) ise Comrie'nin bu görüşüne karşı çıkar ve geleceğin hiçbir zaman kesin kabul edilemeyeceğini ayrıca kesinlik gösteriminin de kiplik olabileceğini söyler.

Aslan Demir'in itirazına ve saptamasına katılarak Comrie'nin bahsettiği kesinliğin doğrudan bilgisel kiplikler ve öznellik ile ilişkili olduğunu düşünüyoruz. Türkçedeki gelecek zaman işaretleyicisi -AcAk biçimbiriminin diğer gelecek gönderimi taşıyan işaretleyicilerden kesinlik gösterimi kapsamında ayrılmaktadır. -(y)AcAk biçimbirimi

belirteçler olmadan da söylemde yer aldığı keskinliğe yaklaşır. Fakat örneğin –(V)r/-mAz biçimbirimi gelecek gönderimi taşıdığı söylemlerde belirteçler ile keskinliği belirlenmediğinde kesinlik- kesinlik dışılık derecelendirmesinde orta noktada yer alır. Bu karşılaştırmayı Comrie'nin örneği üzerinden değerlendirebiliriz:

140.

(a) Yarın yağmur yağar.

(b) Yarın yağmur yağacak.

Herhangi bir doğal dil konuşucusu için yukarıdaki tümceler keskinlik derecesi bağlamın olmadığı durumlarda bile açıktır. 140(a)da gelecek gönderimi “yarın” sözcüğü ile belirlenmiştir ve konuşucunun önermedeki varsayıma olan güveni düşüktür, dolayısıyla söylemdeki kesinlik derecesi düşüktür. Yağmurun yağma ihtimali vardır fakat bu bilgiye nasıl ulaşıldığı ile ilgili açık bir değerlendirme göstericisi söylemde yer almamaktadır. Halbuki 140(b)de konuşucunun önermesindeki varsayımına olan güveni ve buna bağlı olarak söylemin kesinlik derecesi yüksektir. Hatta konuşucunun yağmurun yağacağı bilgisini hava durumundan öğrendiği, birinden duyduğu ihtimali de ortaya çıkmaktadır. Fakat 140(a) için aynı çıkarım yapılamaz. Nitekim Sargın'ın (2010) bu çalışmada da aktarılan tablosunda⁶⁴ –(y)AcAk biçimbirimi “tümevarım (kanıttan yola çıkarak bir sonuca ulaşma)” ve “tümdengelim (çıkartım sonucunda bir varsayıma ulaşma)” ulamlarını göstermesinin gerekçesi de bizce budur. Aynı önerme “Hava çok bulutlu. Yarın yağmur yağacak.” ya da “Hava durumunda söylediler. Yarın yağmur yağacak.” şeklinde çıkarım ya da aktarım ile ifade edilebilir. Fakat 140(a) için “Hava çok bulutlu. Yarın yağmur yağar.” geçerli bir ifadeyken “Hava durumunda söylediler. *Yarın yağmur yağar.” doğal dil sınırlarında geçerli değildir. Bu durumda –(y)AcAk biçimbirimi konuşucunun aktarım yapmasına, kanıtından yola çıkarak gelecekteki olayları gerçeklik durumlarına dair işaretleme yapmasına izin verir. Bu bakımdan kesinlik derecesinin açıkça belirtilmediği söylemlerde de güçlü bir kesinlik derecesine sahiptir. Bizce Comrie'nin ifade etmek istediği kesinlik budur. Olayın kesinlikle gerçekleşeceği değil, dil dünyası kapsamında konuşucunun önermesinin kesinliğine duyduğu inancın daha güçlü olması söz konusudur. Comrie (1985) bu kesinliği gerekçe göstererek gelecek zaman göstericilerini kiplik ulamının dışında tutsa da konuşucunun güvenini işaretlemesi, önermesinin kesinliği ile

⁶⁴ Bkz. Tablo 8

ilgili bir değerlendirme yapması da bilgisel kipliklerin ulamındadır. Burada Lyons'un nesnellik yorumunu hatırlamakta fayda vardır. Kanıtın varlığı (Hava durumunda söylediler.) ve kesinlik, söylemi öznellikten uzaklaştırmaktadır. Bu durumda Demirel'den (2021) aktarılan Şekil 11'de⁶⁵ de gösterildiği gibi $-(y)AcAk$ biçimbiriminin kesinliğe yaklaşan bir gelecek gönderimi işaretlediği söylemler $-(V)r$, $-Abilir$ gibi konuşucunun daha tutumsal işaretleyiciler tercih ettiği söylemlere göre daha az özeldir. Fakat yukarıda aktarıldığı ve pek çok araştırmacı tarafından belirtildiği gibi $-(y)AcAk$ biçimbirimi bilgisel kiplik ulamında /varsayım/ işaretlediği, kesinlik derecesi düşük olan söylemlerde de yer alabilir. Kesinlik derecesi belirteçler ve bağlam aracılığı ile belirlenebilir.

141.

- (a) Mektubunu aldıktan sonra da rahat edemedim. Hâlâ beni anlamak istemiyorsun. Oysa ki senden üzüntülerimi yatıştıracağk, beni teselli edecek bir mektup bekliyordum. Günün birinde, ne kadar haksız olduğunu herhalde anlayacaksın. (YSA, s. 27)
- (b) İlkın yirmi bir yaşında görüp sevdiğiniz bir kent, yarım yüzyıldan fazla bir süre içinde değişecek, siz de özlem duyacaksınız elbette. (BDG, s. 139)
- (c) Bu mektubumu alman ancak çarşamba günü mümkün olacak. O vakte kadar da tekrar yazmış olacaksın herhalde. Öyle olursa yeniden hiçbir şey yazma. Benden gelecek mektubu bekle. Çünkü işler çok karışacak. (YSA, s. 53)
- (d) Uzatırsam belki de sıkılacaksın; onun için kısa kesiyorum. Her zaman olduğu gibi muhabbetle gözlerinden öperim. (YSA, s. 84)
- (e) Galiba bir gün içinde iki mektubumu alacaksın. Ne yapayım. Kabil olsa sana her gün üç mektup gönderirim. (NİP, s. 93)
- (f) Duyduğuma göre mektepteki işlerin bu ay içinde tekrar başlayacakmış. Bu hesaba göre İstanbul'a gelsen de pek az kalabileceksin. (YSA, s. 77)

140(a)da ve (c)de “herhalde” belirtecinin söylemdeki varlığı $-(y)AcAk$ biçimbirimi ile işaretlenen gelecek gönderimini ve gerçekleşmesi beklenen durumun gerçekleşme ihtimalini kesinlik ve kesinlik dışılık arasında orta noktaya yerleştirmiştir. Kesinlikten uzaklaştığı için öznellik değeri artmıştır. 140(b)de ise “*elbette*” belirteci ile kesinlik

⁶⁵ Bkz. 3. Biçimbirimsel Öznellik

derecesi yükseltilmiştir. Fakat yukarıda belirtilen $-(y)AcAk$ biçimbiriminin tek başına kesinliğe yakın bir değerlendirme işaretlediği ifadelerle göre daha öznel bir değer taşır. Çünkü “elbette” ile bir kesinlik derecesi belirlense de /varsayım/ ulamı ve konuşucunun bu varsayıma duyduğu güven, kısacası konuşucunun değerlendirmesi daha açıkça gösterilmektedir. Bu durumda “duyacaksınız elbette” sözcüğü “yağmur yağacak” sözcüğünden daha öznedir. Çünkü konuşucunun önermenin gerçekleşmesine dair güvenini/güvensizliğini işaretlemesi de özneliğin alanındadır. Özetle $-(y)AcAk$ biçimbirimi tek başına kesinlik değeri yüksek bir işaretleyicidir ve bu nedenle kesinlik-öznelik ilişkisine göre öznelik değeri daha düşüktür. Bu biçimbirimin yer aldığı söylemlerde aynı zamanda bir kesinlik belirteci varsa yine kesinlik-öznelik ilişkisinde öznelik değeri azalacaktır; fakat yine de $-(y)AcAk$ biçimbiriminin kesinlik derecesi göstermeyen, kesinlik belirteçlerinin kullanılmadığı söylemlere göre daha az öznedir. Örneğin yine 140(b)de yine $-(y)AcAk$ biçimbirimi ile işaretlenen “yirmi bir yaşında görüp sevdiğiniz bir kent, yarım yüzyıldan fazla bir süre içinde değişecek” sözcüğünde de gelecek gönderimli /varsayım/, /beklenti/ ulamları bulunur. Varsayımın kesinlik derecesi kesinlik belirteci yer alırsa da yüksektir, konuşucu “kentin değişeceği” önermesine ilişkin inancı, güveni yüksektir.

140(d) ve (e)de yer alan “belki” ve “galiba” belirteçleri konuşucunun önermenin gerçekleşme ihtimalinin duyduğu güvenin düşük olduğunu gösterir. Bu belirteçler kesinlik ve kesinlik dışılık derecelendirmesinde kesinlikten en uzak noktada yer alırlar ve konuşucunun güveninin düşük olduğunu gösterir. (Ruhi ve diğerleri, 1997:110; Kerimoğlu, 2010:450-451) Bu belirteçlerin varlığı konuşucunun güveninin derecesini düşürerek söylemdeki öznelik derecesini yükseltmiştir.

Öte yandan 140(f)de aynı biçimbirimin bağlam ile birleşerek /olasılıktan/ çok /çıkarım/ işaretlediğini de görebiliriz. Konuşucu “duyduğuma göre” ile tanıtıllık işaretleyerek de söylemde öznelik değerini yükseltmiştir. Ardından “bu hesaba göre” sözcüğü ile bu sözcüden sonra çıkarımını iletteğini göstermiştir. Buradaki çıkarım Sargın’ın (2010) $-(y)AcAk$ biçimbiriminin tanıtıllık ile ilişkisinde belirlediği “tumdengelim (çıkarım sonucunda bir varsayıma ulaşma)” ulamındadır. Demirel (2021, s. 123) ise Sargın’ın tanıtıllık tanımının da bilgisel kiplik tanımı olduğunu öne sürerek bu tür çıkarım işaretlemelerinde de bu biçimbirimin bilgisel kiplik işaretlediğini belirtmektedir. Bu

örnekte de aslında hem Sargın'ın (2010) belirlediği gibi bir tanıtısal ulamı hem de bilgisel kiplik ulamı yer almaktadır. Konuşucu bağlam aracılığı ile bilgisinin kaynağının “hesaplama” olduğunu gösterir ve varsayımı da işaretler. Bağlam ve tek bir biçimbirim ile birden fazla kipselleştirme işaretlemesi yapıldığı için söylemin öznellik derecesi oldukça yüksektir.

Benzer bir yorum 140(c) için de yapılabilir. “Bu mektubumu alman ancak çarşamba günü mümkün olacak.” sözcesinde konuşucu önermenin gerçekleşme olasılığını zaman bakımından sınırlandırmış hatta dolaylı olarak /çıkarm/ işaretlemiştir. Konuşucu “mektubu alma”nın tek/en erken mümkün olduğu anı “çarşamba” olarak belirleyerek gerçek dünya bilgisi ile bu hesaplamayı yaptığını da sezdirmektedir. Konuşucunun mektubu postaya verdiği tarihten, postanın genellikle alıcıya ulaştığı süreyi de dikkate alarak bir çıkarım yaptığı alıcının genel dünya bilgisi ile hesaplayabileceği bir gönderimdir. Öyleyse söylemde yer alan ve “ancak” belirteci, -(y)AcAk biçimbirimi ile sağlanan bu çıkarım yine Sargın'ın (2010) belirlediği “tümdengelim (çıkarm sonucunda bir varsayma ulaşma)” ulamında değerlendirilebilir. Daha önce belirtildiği gibi bu tür ifadelerin öznellik dereceleri yüksektir. Bu örnekten anlaşılacağı gibi -(y)AcAk biçimbiriminin “ancak” belirteci ile kullanıldığı ifadelerde bağlama göre değişmekle birlikte /sezdirilen bir çıkarımsal varsayım/ işaretlediği sonucuna varabiliriz. Varsayım ulamı 140(c)de “Öyle olursa” sözcesi ile de güçlendirilmiştir. “Öyle olursa” sözcesi kendinden önceki iki tümceye de gönderim yapmaktadır. Bu sözcede iki önerme yer alır: “Mektubun çarşamba günü alıcıya ulaşması” ve “Alıcının tekrar yazmış olması”. Bu iki önermedeki varsayımın gerçekleşmesi durumunda konuşucu alıcıdan ne yapmasını istediğini “Öyle olursa” sözcesinden sonra iletmektedir. Bu sözce aracılığı ile iki önermenin de varsayım işaretlediğini açıkça görmek mümkün. Bu da ilk tümcedeki /sezdirilen bir çıkarım/ ulamının aynı zamanda varsayım da içerdiğini kanıtlamaktadır. /Varsayım/ ulamının varlığı da söylemin öznellik derecesini yükseltir.

-(y)AcAk biçimbirimi bağlam ile birleşerek de /varsayım/ bildirilebilir. Özellikle yazılı dilde anlatıcının okuyucunun düşüncesini, tepkisini varsaydığı ve anlatımına bu varsayımı değerlendirerek/cevaplayarak devam ettiği ulamlarda da bu biçimbirim varsayım göstericisidir.

141.

- (a) Dün telefonda Nizamettin Bey'le konuştum. Ne münasebet diyeceksin. Evet, doğru ama konuştum işte. (YSA, s. 112)
- (b) Erkeklerin beğendiği, istediği bir kadınsın. (Sana söylediklerimi kendime de söylüyorum.) Hep sevildin. Güzelsin, temizsin. (Pis kadın olur mu, diyeceksin.) Ama kimlerin pis olduğunu sen de çok iyi biliyorsun. (TÖLEM, s. 29)
- (c) Suzan'ın terliğini ölçüsüne göre yapacağız. Sonra ben ona bir paspas dokuttum. Paspas dokutmak da nerden aklına geldi diyeceksin, anlatayım. İstedim ki kızımın yarınki evinin eşiğine basılır basılmaz, babasından gelen bir şeyle karşılaşsın. Belki çok şairane bir düşünce, lakin ne yapayım, dedim ya, ah bu yürek ... (NİP, s. 281)
- (d) Bir şeyler almak için girdiğim her bakkaldan, her şarküteriden, biraz bozulmuş halde çıkardım. Çünkü satıcı kız, istediğim az miktarda yiyeceğin hesabını yaparken, “c'est tout?” (hepsi bu kadar mı?) diye sorardı. “Bunda bozulacak ne var?” diyeceksiniz. Ama önemli olan söylediğiniz söz değil, bu sözü hangi ses tonuyla söylediğinizdir. Satıcı kızların hepsi değilse bile çoğu, bu soruyu sorarken müşteriye küçümserdi. (BDG, s. 136)

Yukarıdaki örnek grubunda “diyeceksin/diyeceksiniz” sözceleri bağlam ile birlikte okunduğunda alıcının bir sorusunun, tepkisinin, cevabının varsayıldığı durumları gösterir. Sorumlu kaynak bu varsayımdan yola çıkarak soruyu cevaplar, açıklama yapar ve alıcı/okuyucu ile doğrudan iletişim kurar. Bu varsayımlar aynı zamanda örtük bir /çıkarım/ ya da /tahmin/ içerir. Çünkü sorumlu kaynak alıcının ne “diyeceğini” varsayarak, duruma ve genellikle alıcının karakter özelliklerine uygun bir çıkarımla alıcının sözcelerini tahmin eder, yanıtı hazırlar. Benzer biçimde “şöyle düşüneceksin, şöyle anlayacaksın” gibi sözcelerde yer alan “düşüneceksin/anlayacaksın” kullanımları da benzer işlevde olup konuşucu adeta alıcının zihnine erişerek alıcı adına konuşur ve cevap verir. Hem tüm bu kipselleştirme süreci hem de konuşucunun/anlatıcının alıcı ile doğrudan iletişim kurması açısından bu tür ifadelerin öznellik değeri yüksektir. Çünkü hem sorumlu kaynağın zihnine erişmemizi hem de alıcının söyleme dahil edilmesini görebiliriz. Alıcının/okuyucunun söylemde yer alan sorular ile söyleme dahil edilmesinin Smith (2003) tarafından da öznel kabul edildiğinden bu çalışmada daha önce söz

etmiştik.⁶⁶ Öyleyse “diyeceksin(iz)/düşüneceksin(iz)/anlayacaksın(ız)” gibi alıcının zihinsel sürecinin konuşucu tarafından varsayıldığı sözcelerinin yer aldığı söylemlerde (özellikle metinlerde) öznellik derecesinin derecelendirme şemasındaki en yüksek noktaya yaklaştığını ileri sürebiliriz.

Göksel ve Kerslake (2005, s. 295) de –(y)AcAk biçimbirimini varsayım ulamında değerlendirir. Ayrıca bu biçimbirimin ne zaman kiplik dışı gelecek zaman işaretleyicisi, ne zaman kiplik ulamında varsayım ya da emir işaretlediğinin bağlam yolu ile anlaşılabilceğini söyler. Bu durumda Göksel ve Kerslake bu biçimbirimin hem kiplik hem de zaman işaretleyicisi olduğunu düşünmektedir.

Göksel ve Kerslake (2005, s. 299) –(y)AcAk biçimbiriminin “ol-” eylemi ile kullanımının (olacak) “gelecek dışı tahmin” gösterdiğini belirler. Bu kullanım araştırmacılara göre “sözceleme anında görüş alanı içinde olmayan ama tahminin geçerliliğinin kısa sürede ölçülebileceği yakınlıkta bulunan varlıklar için geniş zaman gönderimi ile güvenilir önermeler” işaretlemektedir. Göksel ve Kerslake bu tanımlamayı aşağıdaki gibi örnekler:

“A. - Zarflar nerede?

B. – İkinci çekmecede **olacaklar.**” (Göksel ve Kerslake, 2005: 299)

Göksel ve Kerslake’in saptaması ilginç olsa da yeterli değildir. “Olacak” kullanımının geniş zaman gönderimi ile /tahmin/ ulamı içerdiği söylemlerde zaman zaman /çıkarmı/, /eğitimli bir tahmin/ içerdiği de gözlenebilir. Konuşucu sadece görüş alanı içinde bulunmayan ama yakındaki varlıklar için değil, çeşitli durumlar için de /tahmin/ iletebilir. “Olacak” ile gösterilen bu tahminler aynı zamanda konuşucunun bu varsayıma ulaşması için gerekçeleri olduğunu da sezdirir. Göksel ve Kerslake’in örneğindeki “İkinci çekmecede olacaklar.” tümcesinden konuşucunun bu varsayımı rastgele gerçekleştirmediğini, zihnindeki olasılıklar seçkisinden en makul olanı seçtiğini, tahminine ulaşmak için bilincini, bildiklerini hesaba kattığını söyleyebiliriz. Daha açık bir örnek ile incelemek gerekirse:

142.

(a) Bütün bu güzellikleri yağlandıra ballandıra anlattığım halde, İstanbullu arkadaşlarımı gene de kandıramadım; Antalya’ya tek başıma gittim.

⁶⁶ Bkz. 1. Öznellik

Burdur’da trenden inince “makine” ile vardım oraya. Birinci Dünya Savaşındaki İtalyan işgâlinin etkisinden olacak, “otobüs” anlamına gelen “makine” sözcüğünü kullanyorlardı o yörede. (BDG, s. 92-93)

142(a)da sorumlu kaynak “Burdur’da otobüs sözcüğü yerine makine sözcüğünün kullanılmasının sebebinin Birinci Dünya Savaşındaki İtalyan etkisi” olduğu tahminini “olacak” eylemi ile iletmektedir. Bu tahmine konuşucunun genel dünya ve belki de İtalyanca bilgisi ile ulaştığını ve tahminini gerekçelendirdiğini görebiliriz. Bu tür ifadelerdeki tahminler /dünya bilgisinden yola çıkılarak gerekçelendirilen tahminler/ olarak kabul edilecektir. 142(a)daki dünya bilgisi “Birinci Dünya Savaşındaki İtalyan etkisi” iken Göksel ve Kerslake’in örneğindeki dünya bilgisi konuşucunun “Zarfların genellikle bulunduğu yerin ikinci çekmece olması” ya da “Bu türden eşyaların genel olarak yerinin ikinci çekmece olması”dır. Her iki söylemde de /varsayımın/ ya da /tahminin/ geçerliliğinin ölçülebilmesinden çok gerekçelendirilmesi ve hatta /çıkarım/ sezdirilmektedir. Tüm bu gönderimler konuşucunun zihnine erişimi de sağladığı için oldukça öznelirler. Konuşucu bu tür ifadelerde tahminini kesinlik belirteçleri ile derecelendirebilir.

143.

(a) Annenin sıhhatinin iyi olmasına sevindim. Şimdi inşallah daha iyidir. Yalnız bir yanlışlık yapmışsın. Ateşinin 38,8 olduğunu söylüyorsun. Herhalde 36,8 olacak. Bu mektubumu aldıktan sonra da sıhhi vaziyetinin ne merkezde olduğunu bildir. (YSA, 128)

143(a)da sorumlu kaynak alıcıya daha önce iletmış olduğu bilginin yanlış olabileceğini ve dünya bilgisi ile çıkarım yaparak doğru olan bilgiyi “Herhalde 36,8 olacak.” sözcüğü ile iletmektedir. Hasta bir kişinin iyileşmeye başladığı (sıhhatinin iyi olması) durumda ateşinin 38,8 olmayacağını, bu derece yüksek bir ateşin tehlikeli olduğu bilgisine sahip olan konuşucu kendi çıkarımı ile alıcıdan edindiği bilgiyi düzeltmektedir. Yukarıda öne sürdüğümüz /dünya bilgisinden yola çıkılarak gerekçelendirilen tahminler/ tanımını bu örnek için de geçerlidir. Bu örnekte ayrıca konuşucu bu çıkarımsal tahminine duyduğu güvenin orta derecede olduğunu “herhâlde” belirteci ile göstermektedir.

Göksel ve Kerslake (2005) /-mİş olacak/ birleşik eyleminin de “gelecek gönderimi olmayan tahminler” işaretlediğini belirtir ve şu örneği paylaşır:

“A. -Turgut bana selam vermedi.

B. – Seni o kıyafette tanımamış **olacak.**” (Göksel ve Kerslake, 2005:318)

“olacak” için belirlediğimiz /dünya bilgisinden yola çıkılarak gerekçelendirilen tahminler/ tanımı bu birleşik eylem kullanımı için de geçerlidir. Bu birleşimde -mİş biçimbirimi bitmişlik işaretlemektedir, “olacak” eylemi ise tahmini göstermektedir. Göksel ve Kerslake’in yukarıda aktarılan örneğinde konuşucu yine bilgisini kullanarak bir çıkarımda bulunmaktadır. Konuşucu “Turgut’un selam vermeme sebebinin” alıcının farklı bir kıyafet giydiği, genellikle bu tür kıyafetler giymediği bilgisinden yola çıkarak gerekçeli bir tahminde bulunmuştur.

144.

- (a) Anadolu Hisarı'nı sevdiğim hususundaki imanı da yersiz buldum. Yukarıda röportaj muharrirlerinin edebiyatından bahsetmiştim. O da Sait'in edebiyatı. Herhalde "İstanbul Türküsü" şiirindeki Rumeli Hisarı onun aklında öyle kalmış olacak. Yoksa Anadolu Hisarı'na ne gittiğim var, ne de sevdiğim. Esasen o yazıdaki her şey uydurma. (YSA, s. 35)
- (b) Demek ki, Tahsin Nahifin mezun olduğu Galatasaray Lisesi eskiden bu düzeyde bir Fransızca öğretiyordu Türk çocuklarına. Çok okuduğu için babamın Fransızcası öteki mezunlarınkinden de daha iyiydi belki de. Saray çevrelerinde de bunu duymuş olacaklar ki, Sultanın çocuklarına Fransızca dersi vermesi istenmiş. (BDA, s. 126)
- (c) Yarın dersin yok. Bu mektubumu ancak salı günü alacaksın. O âna kadar da sana mektup yazdığımı söylemeyeceğim. Yazdığım şeyin sahiden bir mektup olduğuna inanmak istiyorum. Ne vakittir yazmadığım için olsa gerek, mektup yazmaya hasret kalmış olacağım. Bu hasretin içinde senin bana karşı iyi şeyler duyduğun günlere de hasret var galiba. (YSA, s. 123)

144(a)da “Herhalde "İstanbul Türküsü" şiirindeki Rumeli Hisarı onun aklında öyle kalmış olacak.” sözcüğü ile sonuçtan yola çıkılarak ulaşılan bir /tahmin/ iletilmiştir. Sorumlu kaynak söz konusu katılımcının (onun) “aklında öyle kalmış” olması tahminine ilişkin güvenini/güvensizliğini de “herhalde” belirteci ile göstermektedir.

144(b)de ise tahminin gerekçesi ve çıkarıma ulaşılan yol, bağlam aracılığı ile gösterilmiştir. Üstelik “duymuş olacaklar” sözcüğü bağlamdan da anlaşılacağı gibi geçmişteki bir durumun anlatıldığı bir söylemde kullanılmıştır. Bu birleşik yapının Göksel ve Kerslake’in (2005) de belirttiği gibi tahmin işaretlediği söylemelerde gelecek gönderimi olmadığı gözlenebilir. Fakat söylemde bahsedilen durumlar geçmişte yaşanmış olsa da konuşucunun bu olaylardan çıkarım yaparak ulaştığı tahmin sözceleme anı ile bağlantılıdır ve sözceleme anından itibaren geçerlidir. Kısacası geçmişteki bir durumu değil sözceleme anıyla ilişkili bir durumu işaretlemektedir. Bunlara ek olarak 144(b)de sorumlu kaynağın elindeki verileri birleştirerek çıkarım yolu ile ulaştığı tahmin sürecini göstermesi, zihinsel sürecini de göstermektedir, buna bağlı olarak öznellik derecesini arttırmaktadır.

144(c)de “mektup yazamaya hasret kalmış olacağım” sözcüğündeki çıkarım “Ne vaktidir yazmadığım için olsa gerek” sözcüğü ile gerekçelendirilerek çıkarımın kaynağı gösterilmiştir. 144(b)ye benzer biçimde konuşucu sözceleme anından itibaren geçmişteki durumları değerlendirerek sözceleme anındaki /tahminini/ iletir. Bu /tahmin/, /çıkartım/ ve çıkarımın kaynağının/gerekçesinin gösterilmesi söylemde yer alan diğer çıkarımsal varsayım işaretlemeleri (“Yarın dersin yok. Bu mektubumu ancak salı günü alacaksın.”) ile birlikte söylemin öznellik derecesini yükseltmektedir.

Göksel ve Kerslake bu birleşik eylemin (-miş olacak) ayrıca “Gönüllülük Kipliği (Beklenti)” işaretlediğini de belirtir.

“Akşama kadar bütün bu gazeteler paketlenmiş olacak.” (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 318)

Bu tür ifadeler beklenti ile alıcıyı yönlendirilen bir yükümlenme de içerdiği için bu bölümde daha önce belirtildiği gibi yükümlülük kipliği olarak değerlendirilir ve aslında beklentiden çok istek ya da emir bildirir. /-miş olacak/ birleşik yapısı Göksel ve Kerslake tarafından bir ulamda daha değerlendirilir:

“Sonuca Dayalılık: Sunulan eylemin başka bir edimin ya da eylemin sonucu (kasıtlı ya da değil) olarak oluştuğu ifadeler.

(...)

[Beni bu yükten kurtarmakla] bana büyük bir iyilik yapmış **olacaksınız.**” (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 318-319)

Bu tür ifadelerde de bu birleşik yapı hem gelecek gönderimi taşıdığı hem de gerekçelendirme ile kurgusal bir durum gösterdiği için öznellik değeri taşımaktadır fakat öznellik derecesi aynı yapının /tahmin/ ulamında kullanımından daha düşüktür. Kısacası /-miş olacak/ birleşimi /tahmin/, /emir/, /sonuca dayalılık/ işaretlediği ulamlarda öznellik değerine sahiptir. /-miş olacak/ yapısının /tahmin/ ulamında belirteçler ile birlikte kesinliği ve dolayısıyla özneliği derecelendirilebilir. Ayrıca tahmin ulamında çıkarım da işaretlediği ve tümevarım ulamında olduğu için birden fazla kipselleştirme içerdiği için öznellik değeri /emir/ ve /sonuca dayalılığa/ göre daha yüksektir.

“Olacak” eylemi varsayım da işaretleyebilir. Bu durumda -(y)AcAk biçimbiriminin varsayım ulamında kullanımıyla aynı gönderimlere sahiptir ve konuşucu varsayımın gerçekleşmesi ihtimaline duyduğu güveni yine kesinlik belirteçleri ile gösterebilir.

105.

- (a) İhtimal yarın öbür gün bir mektubunu alacağım. İhtimal o mektup sitemlerle, kötü sözlerle dolu olacak. Ama ne olursa olsun, ben sana yine kötü bir cevap yazmayacağım. (YSA, s. 118)
- (b) Teşrinlerden sonra çıkacak bir edebiyat mecmuasının idaresini bana vermek istiyorlar. Olursa onu çıkaracağım. Galiba haftalık bir gazete olacak. İnşallah geçinmek imkânı hâsıl olur. (YSA, s. 73)
- (c) Kendi paramızı kurtarmak için bu kadar kepaze olacağım aklıma bile gelmezdi. Herhalde bu kadar sıkıntının bir hayırlı sonu olacak. (CARF, s. 149)
- (d) Hâlâ da işlerimi tam manasıyla yoluna koymuş sayılmam. Kısmet olursa -ki elbet olacak- ay başında yeni sayıyı çıkarıp Ankara'ya geleceğim. (YSA, s. 143)

-(y)AcAk biçimbiriminin yukarıda belirlenenler dışında öznellik değerine sahip olduğu bir diğer ulam Benzer'in (2012, s. 187) de “Söz verme kipliği” ve “Niyet Kipliği” olarak belirlediği ulamlardır. Bu iki ulamın birbirine oldukça yakın gönderimlere sahip olması nedeniyle bu çalışmada bu ulamları birlikte değerlendirip /Söz Verme ve Niyet/ olarak değerlendireceğiz. Bu tür ifadelerde konuşucu hem niyetini hem de gerçekleştirmeyi istediği bir tasarısını iletebilir ve /söz verme/ edimini de gerçekleştirebilir. Bu durumda söylem aynı zamanda edimsöz özelliği de taşıyacak ve öznellik değeri artacaktır.

146.

- (a) Onlar bağırışırken, ben biraz toparlanmıştım. Hocaları susturup, ayağa kalktım ve şöyle dedim: "Şimdi size söz veriyorum. Ömrüm boyunca asla Fransızca öğretmenliği yapmayacağım. (Verdiğim bu sözü de tuttum.) Sadece İngilizce öğreteceğim. İngilizce de ise hiç imlâ hatası yapmam." (BDA, 188)
- (b) Sana mutlaka geleceğim. Ne bok yerse yesin kötüler, geleceğim. Pusuda fırsat kolluyorum şimdi. (LL, s. 73)
- (c) Canım karıcığım, bir tanem ... Fakat hayır, yüreğimi aklımın, mantığımın hizasına getirmeme imkân yok, yalnız bundan sonra seni hiç üzmeyeceğim, senden yirmi beş gün değil, yirmi beş ay mektup almasam, haber almasam, tıpkı senin yapmak istediğin gibi, “ellerimi koltuğumun altına sokup, kafamı göğsüme batırıp, öylece” bekleyeceğim. (NİP, s. 281)
- (d) Los Angeles’ı sevmemiştim ama, oradaki kongre sayesinde, bir haftalığına Meksika’ya, iki günlüğüne de çok sevdiğim San Francisco’ya gidebildim. Meksika’yı hemen, San Francisco’yu ise ileride anlatacağım. (BDG, s. 221)
- (e) Şimdi bir iki gün dinleneceğim, yahut ufak tefek şiirler yazacağım, sonra ikinci piyese başlayacağım. (NİP, s. 283)

146(a) “Şimdi size söz veriyorum.” sözcüğü ile sözceleme anında bir edimi de gerçekleştirmekte ve bu sözcüden sonraki tüm tümceleri kapsamaktadır. Böylece –(y)AcAk biçim birimi ile kullanılan eylemler de bu “söz verme” ediminin bir parçası olmakta hatta söz verme ulamını güçlendirmektedir. Bu da söylemin öznellik derecesini arttırmaktadır.

146(b)de görüldüğü gibi söz verme edimi sadece edimsözlerle değil bağlam aracılığı ile de sağlanabilir. Bu bağlam da 100(b)de temel olarak “mutlaka” belirteci ve –(y)AcAk biçim biriminin birinci kişi ile kullanımıyla sağlanmaktadır. İlk tümcede belirtec ve biçim birim ile oluşturulan /söz verme/ ulamı söylemin devamına da etkileyerek “bekleyeceğim” sözcüğünün de aynı edimi işaretlemeye devam etmesini sağlar. “kesinlikle”, “mutlaka”, “elbette” gibi kesinlik derecesi yüksek belirteçler ile –(y)AcAk biçim biriminin birinci kişilerle kullanımı genellikle söylemde /söz verme/ edimini de gerçekleştirmektedir. Bu tür ifadelerde yer alan kesinlik belirteçleri sadece önermeye duyulan güvenin yüksek olmasını işaretlediği yorumu yetersiz kalacaktır. Aslında

konuşucunun amacının bu yüksek güvenilirlik ile alıcının da inancını yükseltmek, önermesindeki eylemi gerçekleştireceğinden emin olmasını sağlamaktır. Bu durumda hem alıcıya yönelik bir zihinsel (inancı yükseltmek) güdümü taşıdığı, hem söz edimi gerçekleştirdiği, hem de gelecek gönderimi ile gerçeklik dışılık işaretlediği için bu ulamda –(y)AcAk biçimbirimi oldukça yüksek bir öznellik göstericisi olarak söylemde yer alır.

Aynı durumu örnek 146(c)de de görmek mümkündür. Sorumlu kaynak “seni hiç üzmeyeceğim” söz verme edimini gerçekleştirmekte ve “bekleyeceğim” sözcüğü de bu edimin söylemdeki yankısını taşıyarak yine söz verme edimi işaretlemektedir. “hiç”, “asla” gibi belirteçler de olumsuz kesinlik işaretleyicileridir ve işlevleri olumlu kesinliğe benzerdir. (Hirik, 2014, s. 359) Bu nedenle de birinci kişi ekleri ile kullanılan –(y)AcAk biçimbirimi olumsuz kesinlik belirteçleri ile de olumlu kesinlik belirteçlerine benzer biçimde /söz verme/ ulamını oluşturmaktadır.

Örnek 146(d)de ise aynı biçimbirim /söz verme ve niyet/ ulamının her iki gönderim özelliğini de taşımaktadır. Sorumlu kaynak “anlatacağım” sözcüğü ile okuyucuya/alıcıya gelecek gönderimi gerçekleştirmeyi planladığı bir eylemini, tasarısını iletmede, bunun yanında alıcıda bir beklenti de yaratmaktadır. Konuşucu sözceleme anına göre “hemen” ve “ileride” olarak aynı eylemi iki farklı zaman için kullanmaktadır. Söz konusu söylemin gezi yazılarını içeren bir eserden alındığı göz önünde bulundurulursa sorumlu kaynağın (burada yazar) alıcı/okuyucuya karşı bir sorumluluğunu da yerine getireceğini belirttiğini söyleyebiliriz. Eserin amacı “yazarın gezilerini anlatması”, okuyucunun beklentisi de bu anlatıma ulaşmaktır. Öyleyse sorumlu kaynak okuyucuya karşı sorumluluğunu yerine getireceğini “hemen” ve “ileride” ile sıralayarak söz vermeye yakın bir niyetini göstermektedir. Zira bu tür metinleri öznelliğe yaklaştıran da böyle kullanımlardır. Aynı bilgi akademik bir metinde ve öznellik işaretlemesinden uzak olarak “San Francisco hakkında bilgiler için bakınız...” ya da “Meksika hakkındaki bilgiler ... bölümüdür.”⁶⁷ gibi tümceler ile de ifade edilebilirdi. Fakat sorumlu kaynak sözcüsünün sorumluluğunu alarak bir niyetini, tasarısını okuyucuda/alıcıda beklenti yaratarak ortaya koymakta ve söylemini öznelliğe yaklaştırmaktadır. Bu tür ifadeler açık bir söz verme edimi taşımasa

⁶⁷ Bu tür ifadeler çeşitlendirilebilir. Ayrıca akademik metinlerdeki öznellik üzerinde çalışılması gereken bir alandır. Buradaki saptama sadece bu tür ifadeler için yapılmıştır.

da yarattığı beklenti bakımından niyet ve söz verme arasında olduğu için bu biçimbirim için /Söz verme ve niyet/ ulamlarını birlikte incelemeyi tercih ediyoruz.

Şimdiye kadar 146. Örnek grubunda incelediğimiz /Söz verme ve niyet/ ulamı söz edimi de kapsayan açık bir söz vermeyi ya da /söz verme/ ile /niyet/ bildirme arasında bir noktayı içermektedir. Bu ulamın son gönderimi ise sadece /niyet/ bildiren ifadelerdir. Örnek 146(e)de de niyet gönderimini açıkça görebiliriz. Sorumlu kaynak “dinleneceğim”, “yazacağım” ve “başlayacağım” sözceleri ile bir /tasarıyı/ ve aynı zamanda yapmak istediklerini yani /niyetini/ göstermektedir. Bu bakımdan istek kipi-(y)AyIm işaretleyicisine yaklaşır. Nitekim Savaşır (1986, s. 142) da Hatipoğlu’ndan (1972) alıntılanarak “pek çok araştırmacının bu biçimbirimdeki -A ekinin eski Türkçede dilekleri, arzuları işaretleyen İstek Kipi işaretleyicisi olduğunu” bu sebeple -(y)AcAk biçimbiriminin de niyet, arzu bildirmesinin şaşırtıcı olmayacağını söyler.⁶⁸ Traugott (2001)da gelecek zaman işaretleyen biçimbirimlerinin pek çok dilde yükümlülük kipliğinden türetildiğini söyler. Fakat -(y)AcAk biçimbirimi Türkiye Türkçesindeki kullanımında istek kipi işaretleyicilerinden /gerçekleşmesi kesinliğe yaklaşan ve tasarı içeren niyetler/ bildirmesi bakımından ayrılır. -(y)AcAk biçimbirimi ve birinci kişi ekleri ile işaretlenen niyet gönderimlerinde konuşucunun önermesine duyduğu güven istek kipi işaretleyicilerine göre daha yüksektir. Bu karşılaştırmayı yapabilmek için aynı tümcelerin istek kipi ekleri ile iletildiğini varsayarak bir karşılaştırma yapabiliriz:

147.

(a) Şimdi bir iki gün dinleneyim, yahut ufak tefek şiirler yazayım, sonra ikinci piyese başlayayım.

147(a)da aynı bağlamda, aynı sözdiziminde -(y)AcAk biçimbirimi yerine -AyIm ile çekimlenen eylemler de açık bir niyet bildirmektedir. Fakat bu niyet ve isteklilik -(y)AcAk biçimbiriminde olduğu gibi güçlü bir tasarı işaretlemesi yapmamaktadır. Daha

⁶⁸ Korkmaz (1959) Banguoğlu’nun da -AcAk biçimbirimi için aynı saptamayı yaparak gereklilik-dilek eki -A ile -çak eklerinin birleşiminden -AcAk biçimbiriminin ortaya çıktığını ileri sürdüğünü aktarır. Fakat Korkmaz (1959) bu biçimbirimin kökenini daha farklı değerlendirir ve eski Türkçede -ğa ekinden türeyen -A ekinin gereklilik-dilek kipleri ifade etmediğini ve sadece gelecek zaman kipliği gösterdiğini öne sürer. Fakat bu tartışma çalışmamızın konusu olmadığı için burada sadece Savaşır’ın aktardığı saptama aktarılmıştır.

çok sözcceleme anında ortaya çıkan kararları, istekleri göstermektedir. Bu değerlendirme Aksu ve Slobin'in tanıtımsallık için belirledikleri "hazırlıksız zihin" kavramını hatırlatır. Konuşucu sözcceleme anında ortaya çıkan /niyetini/, /zihni için yeni niyetleri/ işaretlemek için istek kipi eklerini tercih eder. Bu tür ifadelerdeki zihinsel süreç gösterimi Aksu ve Slobin'in (1986) -mİş biçimbirimi için belirlediği "hazırlıksız zihin" kavramından ufak bir farkla ayrılır. -mİş biçimbirimindeki /hazırlıksız zihin/ aynı zamanda /şaşıрма/, /yeni bilgiye karşı gösterilen tepkiyi/ de işaretler. Fakat istek kipi işaretleyicileri /niyet/ ulamında sadece /sözcceleme anı ile birlikte ortaya çıkan bir /istek/, /niyet/ kapsamında bir /hazırlıksız zihin/ göstericisidir ve şaşıрма ögesi içermez.⁶⁹ Bu saptamanın ardından –(y)AcAk biçimbiriminin işaretlediği niyet ulamının sözcceleme anında aniden ortaya çıkan bir isteği değil tam tersine /tasarı/ gönderimi yüksek, planlı ve güvenilir bir /niyeti/ işaretlediğini öne sürebiliriz. Bu sebeple –(y)AcAk biçimbiriminin niyet ulamında istek kipi ile işaretlenen ve konuşucunun zihinsel sürecini de gösteren niyet ulamına göre öznellik derecesinin daha düşük olduğunu söyleyebiliriz. Fakat kendi içinde değerlendirdiğimizde Gönüllülük Kipliğinde /Söz verme ve niyet/ ulamında öznellik değerine sahip olduğunu ve yükümlülük kipliğinden daha yüksek bir öznellik değeri taşıdığını belirleyebiliriz. Çünkü yükümlülük kipliğinde alıcıya yönelik bir yükümlenme, yönlendirme yer alır fakat /niyet/ ulamında konuşucu /isteklerini/, /niyetini/ ve bu doğrultuda zihinsel süreci ile birlikte tutumunu da iletir. Aslında /istek/ ve /niyet/ bildiriminde konuşucu kendi içsel sürecini söylemine dahil ederek tutumunu bu süreçle birlikte oluşturur. Bu bakımdan çalışmamızda daha önce de belirttiğimiz gibi yükümlülük kipliğine göre daha öznelidir.

Özetle 146. örnek grubu üzerinden değerlendirilen –(y)AcAk biçimbiriminin birinci kişi ekleri ile kullanımda ortaya çıkan /Söz verme ve niyet/ ulamı i. Söz verme, ii. Söz verme ve niyet arasında bir nokta, iii. Niyet olmak üzere üç alt ulama sahiptir. i./ Söz verme/ ve ii. /Söz verme ve niyet/ arasında bir nokta ulamlarında edimsözlerin varlığı ve söz vermenin başlı başına bir söz edimi olması nedeniyle iii. /Niyet/ ulamına göre öznellik derecesi az bir farkla da olsa daha yüksektir. Fakat iii. /Niyet/ ulamında da söz edimlere yakın bir tutumsallık yer alabilir. Bu tür ifadelerde konuşucu iletmediği /niyeti/ sözcceleme anından hemen sonra gerçekleştireceğini belirtir. Söz edimler sözcceleme anı ile söylemde

⁶⁹ İstek kipi ile ilgili saptamaya bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde tekrar değineceğiz. İstek kipi ve öznellik ilişkisi için bkz. "3.8 İstek ve Emir Kipleri"

yer alan eylemin eş zamanlı gerçekleşmesini kapsar. (Toplantıyı başlatıyorum., Söz veriyorum., vb.) –(y)AcAk biçimbirimi gelecek gönderimi içerdiği için bu eşzamanlılığı sağlayamasa da söz edime yaklaşan derecede sözceleme anının hemen sonrasını gösteren işaretlemeler yapabilir:

148.

- (a) Bu son öykünün ne derece doğru olduğunu bilemem. Ne var ki, annemin Ankara'dan her gelişinde anlattığı Mustafa Kemal öykülerinin doğruluğu konusunda en küçük bir kuşku yok. Bunlardan ancak bir ikisini aktaracağım: (...) /Sorumlu kaynağın söz ettiği öyküler aktarılır./ (BDA,161)
- (b) Bu böyle, şimdi sana gayet garip bir şey söyleyeceğim: Anneni tanıdığımdan beri, okuduğum bütün kitaplardaki ve seyrettiğim bütün filmlerdeki ve dinlediğim bütün hikayelerdeki sevgililerin kadınları yerine onu, erkekleri yerine kendimi koymuşumdur. (NİP, 296)

148(a)da “aktaracağım” sözcüsinden hemen sonra söz konusu eylem gerçekleştirilmiş ve noktalama işareti (:) ile de bu eylemin sözcüden hemen sonra gerçekleştirildiği gösterilmiştir. Bu durumda “aktaracağım” sözcüsündeki –(y)AcAk biçimbirimi sözceleme anından hemen sonra, hatta sözceleme anı ile eş zamanlıya yakın bir gelecekte gerçekleştirilmesi tasarlanan bir edimi göstermektedir. 148(b)de bu zamansal yakınlık “şimdi” ile daha belirginleştirilmiş ve sözceleme anı ile nerdeyse eşitlenmiştir. Ayrıca 148(a)ya benzer biçimde noktalama işareti (:) yardımıyla bu edimin sözceleme anında gerçekleştirilmekte olduğu gösterilmiştir. Öyleyse bu tür ifadelerde –(y)AcAk biçimbirimi sorumlu kaynağın /niyetinin/ yanında bir söz edimi de işaretler ve öznellik derecesi /Söz verme ve niyet/ arasındaki bir nokta ile aynı değere sahip olur. Fakat söz verme edimi taşımamakta, sadece söz edimi de işaretlemesi nedeniyle bu ulamdaki öznellik derecesine eşitlenmektedir.

–(y)AcAk biçimbiriminin şimdiye kadar tartışılan öznellik değerine sahip gönderimlerinin, ulamlarının dışında özellikle bağlam ile birleşerek ve söylemin tamamına yayılarak yüksek derecede öznellik değerine sahip olduğu bir işlevi daha bulunmaktadır. Bu işlev kurgu bir dünyadaki bir hayali aktarmaktır. Konuşucu bu biçimbirimi sözceleme anına göre gelecekte kurguladığı bir durumu tarif etmek, hayalini aktarmak için de kullanabilir. Örneğin “Şimdi deniz kenarında olacaksın. Elinde bir

bardak sıcak çay olacak.” gibi söylemlerde konuşucunun hayalini, isteğini kurmaca yoluyla ilettiği ifadeler bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu tür ifadelerde bağlam aracılığı ile aktarılan iletideki ulamın /tasarıdan/ çok /istek/, /dilek/, /hayal/ olduğunu görebiliriz. Fakat /dilek/ işaretleyicilerinden farkı az da olsa /tasarı/ da iletmesidir.

149.

(a) Bu tutumumun hiç de normal sayılmayacağını biliyorum. Çünkü normal bir kadın sevdiği erkekle sabahtan akşama kadar ve geceleri de beraber olmak ister. Ama ne yazık ki, ben normal değildim bu konuda. Ancak uzak deniz kaptanıyla rahat rahat evlenebilirdim: Adam iki üç ay ortadan yok olacak. Sonra gelecek, üç dört gün, bilemedin bir hafta evde kalacak. Özlem ve aşk içinde beraber olacaksın. Sonra Kaptan, şilebinde görevine geri dönecek; Hongkong'a, Singapur'a ya da Şili'ye gidecek. Mutluluk içinde sürüp gidebilirdi böyle bir evlilik. (BDA, s. 25)

(b) Piraye,

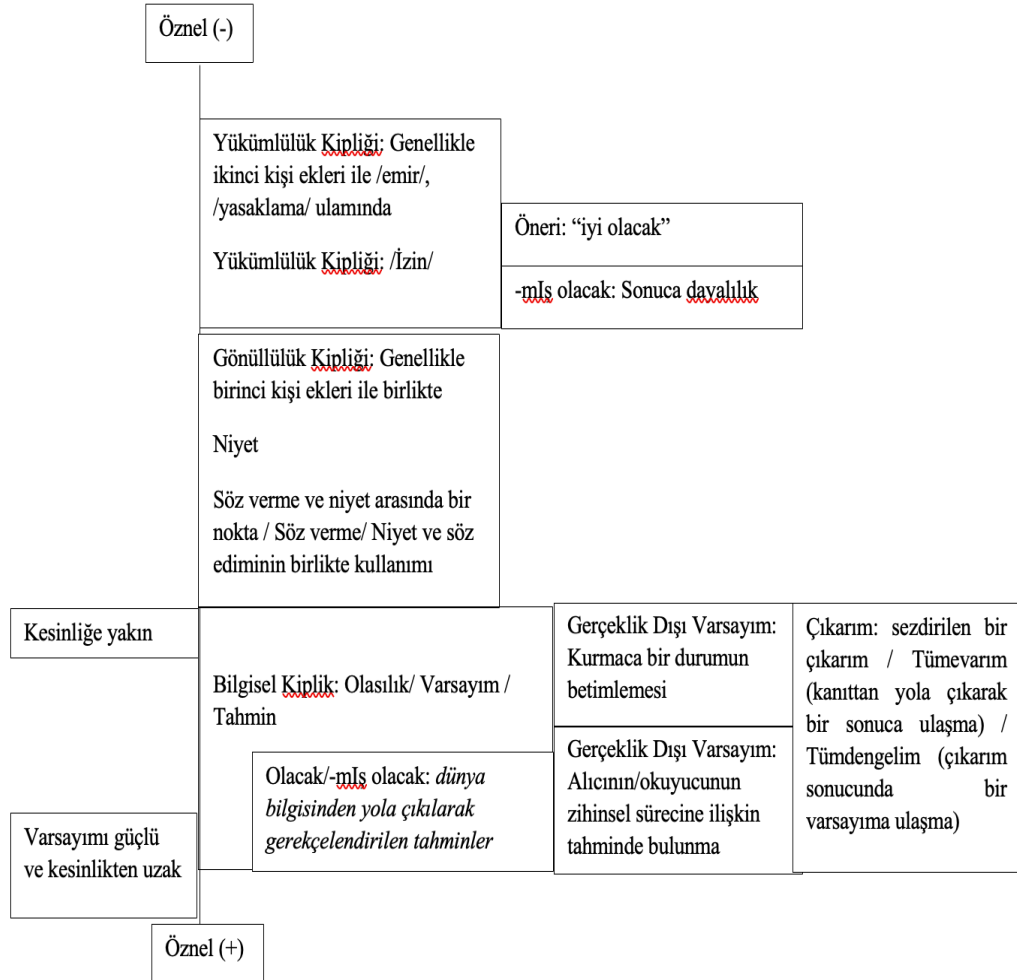
Üç atelyede üç ocak kuracağız. Ama mutlaka kuracağız. Ocaklardan bir tanesi, marangozhanedeki, tuğladan olacak. İkincisi, resim atelyesindeki, beyaz mermerden ve şiir odasındaki senin saçların gibi güneşli Ural taşından. Sen marangozhanedeki ocağın başına beyaz, keten ve çok kısa etekli bir entariyle oturacaksın. Koltuğunu ben kocaman iki şimşir kütüğünden oymuş olacağım. Resim atölyesinde kırmızı kadifeler giyeceksin ve koyu mavi bir maroken koltukta oturacaksın. Maroken işini beceremediğim için, ayaklarının altına abanozdan oyma bir tabure yapacağım. Şiir odasında gayet ince ipekliden ve çıplak tenine çok uzun, ama yerlerde sürünürcesine uzun etekli ve tek dikişli bir entari giyeceksin. Ayaklarında çorap olmayacak. Yüksek topuklu ve üzerleri eski Antep işi sırma işlemeli kadife, mavi kadife terlikler bulunacak. Yumuşak, çok geniş bir koltukla oturacaksın. Cıgara masanı ve kutunu ben yapacağım – çünkü yumuşak koltuğu da yapamam, ama belki o zamana kadar senin için döşemeciliği de öğrenirim – ve arasına o yeryüzünün en biçimli parmaklarını uzatıp benim senin için yaptığım cıgara masasından – bu masa gül ağacından ve kutu abanozdan olacak – bir cıgara alacaksın. (NİP, s. 182)

149(a)daki $-(y)AcAk$ biçimbiriminin gelecek gönderimi taşımadığını “evlenebilirdim” ve “gidebilirdi” sözceleri ile anlayabiliriz. Sorumlu kaynak hayali bir durumu, /gerçeklik dışılık/ ulamında aktarmaktadır. Bu bağlamı yaratmak için “evlenebilirdim” sözcisini kullanmış ve noktalama işaretiyle (:) de kurguladığı bu gerçeklik dışı durumu aktarmaya başlayacağını göstermiştir. Bu ulamda $-(y)AcAk$ biçimbirimi yukarıda belirlenen /varsayım/, /tahmin/, /niyet/, /söz verme/ gibi ulamların dışında bir gösterici olup kurmaca durumlar yaratmak için kullanılır.

149(b)de aynı biçimbirim bu kez ayrıca bir /gerçeklik dışılık/ göstericisi olmadan benzer bir biçimde kurmaca bir durumu betimlemek için kullanılmıştır. Sorumlu kaynağın /tasarı/ da içeren bir hayalini aktardığını bağlamdan çıkarmak mümkündür. “Ama mutlaka kuracağız.” sözcesinde yer alan “mutlaka” kesinlik belirteci ile önermeye olan güven vurgulanmış olsa da söylemin tamamına yayılan /gerçeklik dışılık/ ulamı ve kurmaca bir durumun betimlemesi söylemin öznellik değerini yükseltmektedir. Söylemin tamamını değerlendirirsek $-(y)AcAk$ biçimbirimi tasarı, istek ve hatta dilek işaretleyen bir kiplik göstericisidir. Kiplik ulamının yanında gelecek gönderimi taşımaya da devam eder. Bu tür ifadelerde $-(y)AcAk$ biçimbirimi bilgisel kiplik ulamındaki benzer olarak yüksek bir öznellik derecesine sahiptir.

Bu bölümde tartışılan $-(y)AcAk$ biçimbiriminin kiplik ve tutum bildiren ulamlarının öznellik ile ilişkisi ve derecelendirmesi aşağıdaki şekildeki gibi gösterilebilir:

ŞEKİL 18. -(y)AcAk Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi

3.5.1 -(y)AcAktI

-(y)AcAk biçimbirimi farklı biçimbirimlerle birleşimlerinde de söyleme kiplik ve buna bağlı olarak öznellik değeri kazandırabilir. Demirel (2017) de -(y)AcAktI, -(y)AcAktIr ve -(y)AcAkmiş birleşimlerinin de kiplik ulamlarını belirler. -(y)AcAktIr ve -(y)AcAkmiş bu çalışmada daha önce incelendiği için bu bölümde bu birleşimlerden sadece -(y)AcAktI biçimbirimi ve öznellik ile ilişkisi incelenecektir. -(y)AcAktI yeni bir kiplik anlam alanı oluşturmaktadır ve -(y)AcAk biçimbiriminden ayrı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu birleşik biçimbirim -DI geçmiş zaman işaretleyicisinin etkisi ile geçmişte sıralı olayları iletmek için kullanılabilir. Bu durumda sadece zaman işaretleyicisi olarak söylemde yer aldığından kiplik ya da öznellik değeri (Ö3 düzeyinde) bulunmamaktadır.

150.

- (a) 1974 yılının Ağustos ayında Londra’da, Regent’s Park’ta yediğim ananası da aslâ unutamam. Ertesi gün erkenden bir kongre için Los Angeles’a uçacak, Amerika’ya ilk kez gidecektim. Türkiye’de o sırada ananasın ancak konservesi bulunduğu için, hiç taze ananas yememiştim. Salkım söğütlü, nilüferli ve kuğulu o güzel gölün karşısına oturdum. Erkek çocuk olduğum dönemden kalma bir alışkanlıkla çantamda her zaman taşıdığım çakıyla, ananası soydum. Derken, hafif, çok hafif bir yağmur başladı. Londra’nın o ılık yaz yağmurlarını çok severim. (BDG, s. 21-22)

150(a)da geçmişteki olaylar sıralamasında -(y)AcAktı biçimbirimi aktarılan anlatıdan sonra gerçekleşmesi planlanan bir durum işaretleyicisidir. Bağlamdan anlaşılacağı üzere olay sıralamasında aktarılan olaylardan sonra gerçekleşmiş bir durum gösterilmektedir. “uçacak” sözcüğü de tümce sonunda yer alan “gidecektim” sözcüğü ile birlikte aslında -AcAktı biçimbiriminin tümce içinde kısaltılmış biçimiyle kullanılmıştır. “Ertesi gün” sözcüğü ile anlatılan olay durumunda bir gün sonra gerçekleşmesi beklenen eylemler sıralanmıştır. Fakat bu beklenti bir /niyet/, /tasarı/ ulamı değil sadece olay sıralamasına göre henüz gerçekleşmemiş bir zamansal sıralamayı belirtmektedir. Dolayısıyla konuşucunun tutumunu yansıtmamakta ve öznellik alanının dışında kalmaktadır. Bu tür ifadeler tarihi anlatılarda, anılarda, kurmaca metinlerde de yer alır ve benzer görevdedir.

Demirel (2017) bu biçimbirimin geçmişteki olay durumlarının aktarıldığı, özellikle üçüncü kişiler hakkında bilgi verilen söylemlerde bağlam aracılığıyla tanıtıcılık ulamında aktarım bildirdiğini ileri sürer:

“Aktarım kipliğinde konuşur önermenin doğruluğu konusunda doğrudan bilgiye sahip değildir. Bu kiplikte konuşur aktarılanlarla yorum yapar.

(...)

- (a) Küçük yaşlardan beri yazmaya olan merakı, gelecekte çevre konusunda çok önemli kitaplar kaleme almasını sağlayacaktı.

- (b) Carson böylece bir bilim insanı olmanın yanı sıra bir bilim yazarı olarak da tanınacaktı.
- (c) Mustafa karar verdi, Prag'da İstanbul'daki gibi bir kahvehane açacaktı.” (Demirel, 2017, s. 271-272)

Demirel'in (2017) paylaştığı örneklerde tümcede yer alan sorumlu kaynaktan başka bir kişinin /niyeti/, /kararları/ hakkındaki önermeler, bu kişinin yaşam öyküsüne ilişkin bilgiler sorumlu kaynak tarafından iletilmektedir. Örnek (a) ve (b)de sorumlu kaynağın bu bilgilere dolaylı olarak ulaştığı bağlamdan anlaşılır. Fakat örnek (c)deki gibi anlatı metinlerinde zaman zaman yazar kahramanın zihinsel sürecini aktarmak, tasarısını, niyetini okuyucuya hissettirmek için de bu biçimbirimi kullanabilir. Nitekim Demirel'in aktardığı “Mustafa karar verdi, Prag'da İstanbul'daki gibi bir kahvehane açacaktı.” örneği bu kapsamda değerlendirilmelidir ve tanıtısal ulamında değerlendirilemez. Fakat yazarın kahramanın zihinsel sürecini aktarması da öznellik değerine sahiptir. Kurmaca metinlerdeki öznellik bu çalışmanın dışında bırakıldığı için bu tür ifadelerdeki öznellik değerlendirilmesi burada incelenmeyecektir. Kurmaca dışındaki metinlerde ise bu biçimbirim aslında tanıtısalıktan çok yine olay sıralaması işaretlemektedir. Daha geniş bir bağlam ile incelemek gerekirse:

151.

- (a) Paris'te Mayıs 1968'i ne yazık ki göremedim. Ömrümden birkaç yıl vermeye hazırdım o olaylara tanık olabilmek için. Ama buna karşılık, hiçbir zaman unutamayacağım 1989 yılının 1 Mayıs kutlamasını gördüm bu kentte. Ne gariptir ki, o kutlamadan tam altı ay sekiz gün sonra, Berlin duvarı ve o duvarla birlikte, yanılarak komünistliklerini Sovyetler Birliği'ne bağlayanların umutları da yıkılacaktı. (BDG, s. 145)

Demirel'in (2017) aktardığı örneklerde de, örnek 151(a)da da geçmişteki bir olay durumu yine geçmişte yer alan fakat ilk önermeden sonra gerçekleşen bir durumu göstermektedir. Olaylar arasında da öncelik-sonralık ve sezdirilen bir neden-sonuç ilişkisi bulunmaktadır. Sorumlu kaynağın bu bilgilere doğrudan ulaşmadığı, söz konusu olayları doğrudan yaşamadığını bağlam aracılığı ile anlamak mümkündür. Yine de bu tür ifadelerde tanıtısalıktan çok Johanson'un (2003) belirlediği /dolaylılık/ ulamı söz konusudur. Bu çalışmada daha önce aktarıldığı gibi Johanson /dolaylılığı/ tanıtısallığın üzerinde bir ulam olarak belirlemiştir. /Dolaylılık/ her zaman konuşucunun önermeye ilişkin tutumunu ya

da değerlendirmesini içermeyebilir. Bu nedenle bu tür ifadeler de çalışmamız kapsamında öznellik dışı (Ö2 alanında) kabul edilecektir.

Aktardığı örnekleri bu çalışma kapsamında tanıtısal ulamında kabul etmesek de Demirel'in (2017) bu biçimbirim tanıtısal ulamında aktarım bildirdiği saptamasına katılmaktayız. Söz konusu ulam genelde geçmişte gerçekleşmiş sıralı olayların betimlendiği özel bağlamlarda ortaya çıkmaktadır.

152.

- (a) Merdivenlerin birinden indik; kabinlerde mayolarımızı giydik. Upsala'nının protezinin tâ kalçadan başladığını görünce, üzüldüm. "Rahat yüzerim ama, bana yardım etmeniz gerek" dedi; ne yapacağımı da anlattı: Adam yarı beline kadar suya girdikten sonra, takma bacağını çıkaracak, ben de onu alıp, dalgalardan uzak bir yere, kumsala koyacaktım; sudan çıktığında da geri getirecektim. Kongre toplantıları biter bitmez, nerdeyse her akşam Santa Monica'ya gittiğimiz için, takma bacağı götürüp getirmeye kolayca alıştım. Böylece öteki profesörler otel havuzlarında uslu uslu bıcı bıcı yaparken, tek bacaklı Upsala'lıyla ben Pasifik Okyanusu'nun dev dalgalarıyla boğuşuyorduk. (BDG, s. 220)

152(a)da "ne yapacağımı da anlattı:" sözcüsinden sonra sorumlu kaynak kendisine anlatılanları aktaracağını noktalama işareti ile de belirtmiştir. Aktarıma önce doğrudan alıntı ile başlamış ve söylemin devamında -(y)AcAktİ biçimbirimini kullanarak /geçmiş zamana yönelik/ aktarımı işaretlemeye devam etmiştir. Bu bağlamda dolaylı olarak aktarımı işaretlediği için tanıtısal ulamında değerlendirilebilir ve -(y)AcAktİ biçimbirimi öznellik kapsamındadır. Fakat böyle ifadelerde bu biçimbirim sadece olayları aktaran bir tanıtısal ulamında olduğu, konuşucunun tutumunu açıkça göstermediği ve sadece bilginin kaynağını işaretlediği için daha sonra tartışılacak olan gönüllük kipliği, bilgisel kiplik, duygu kipliği gibi ulamlara göre öznellik derecesi daha düşüktür.

Bu biçimbirimin özneliğin alanına giren en yaygın kullanımları ise /çıkarmı/, /tahmin/, /niyet/, /varsayım/ ve /gerçeklik dışılık/ işaretlediği durumlarda ortaya çıkar.

Göksel ve Kerslake (2005, s. 314) bu biçimbirimin aracılığıyla "geçmişte öngörülen gönüllülük kipliği" bildirilebildiğini öne sürer. Gönüllük kipliği çerçevesinde geçmişte gerçekleşmesi beklenen, öngörülen /niyetler/, /buyruklar/, /istekler/ bu biçimbirim ile

iletilebilir. Fakat aynı zamanda tam tersi de, yani bu /beklentilerin/, /niyetlerin/, /buyrukların/ ve /isteklerin/ gerçekleşmediği de işaretlenir. Bu durumda /gerçeklik dışılık/ ulamında, /gerçekleşmemiş niyetler, istekler, tasarılar/ bu biçimbirim ile gösterilir. Benzer (2012, s. 190) de bu biçimbirimin Türkçede /gerçeklik dışılığı/ en güçlü yansıtan ek olduğunu öne sürer.

153.

- (a) Emekli olur olmaz, nisan başında, kimi zaman iki üç dostla, kimi zaman yalnız, tirhandilime binip oradan oraya yelken açacak, Türkiye'nin denizlerinde cirit atacaktım yedi ay. Ancak ekim sonunda karaya çıkacaktım. O küçük tekneyi alacak kadar, alabilsem bile bakımını sağlayacak kadar param olmadığından, bu düşünüm bir gerçeğe dönüşemedi hiçbir zaman. (BDG, s. 32)
- (b) Bu arada aklım hep sendeydi. Hatta bir iki defa niyetlendim, oturduğum yerden, senin mektubunu beklemeden bazı şeyler yazayım dedim. Bunlar iyi şeyler olacaktı. Sana dair olan düşüncelerimden, hislerimden bahsedecek, hasretimi anlatacaktım. Bunlara kısaca evvelki mektuplarımda da temas etmişim. Ama öyle sanıyorum ki bunun nasıl bir şey olduğunu, seninle ne kadar dolu olduğumu sen kâfi derecede anlamazsın. (YSA, s. 61)
- (c) Geldiğimizden beri Sabahattin'i iki defa gördüm. Bu çarşamba Ada'ya gidecektim. Fakat Sabahattin "Geleceğin zaman at yarışı olmasın" dedi. Halbuki perşembe günü bayram münasebetiyle yarış var. Yarışa gitmeyi tercih ediyorum. Evvelsi gün gittim. 6 lira kaybettim. (YSA, s. 131)

153(a)da sorumlu kaynak gerçekleşmemiş /tasarısını/, /niyetini/, /hayalini/ -(y)AcAktı biçimbirimi ile aktarmaktadır. Bağlam aracılığı ile bu biçimbirimin zaman gönderimi taşımadığı, konuşucunun gerçekleştirmeyi planladığı ama gerçekleşmemiş /tasarılarını/ bildirdiği anlaşılmaktadır. "bu düşünüm bir gerçeğe dönüşemedi hiçbir zaman" sözcüğü ile de belirtilen /tasarıların/, /niyetlerin/ gerçekleşmediği açıkça gösterilmiştir. Böyle ifadelerde bu biçimbirim hem güçlü bir /gerçeklik dışılık/ hem de gönüllük kipliğinde /niyet/ işaretlediği için öznellik değeri oldukça yüksektir.

153(b)de de benzer bir biçimde bağlam aracılığı ile sorumlu kaynağın /niyetlerini/ ve /tasarılarını/ aktardığını fakat bu niyetlerin, tasarıların gerçekleşmediğini görebiliriz. 153(a)daki gibi sözcüleme anına göre geçmişte kalan /niyetler/ ve /tasarılar/

iletilmektedir. Örneğin “Sana dair olan düşüncelerimden, hislerimden bahsedecek, hasretimi anlatacaktım.” sözcüğü örtük olarak /Ama bahsetmedim ve anlatmadım./ ifadelerini de içerir. Kısacası konuşucu /niyetim bunlardı fakat gerçekleştirilmeyi seçtim/, /Bir nedenden dolayı niyetimi gerçekleştiremedim./ gönderimlerini bu biçimbirim ile dolaylı olarak işaretler. Bu gönderim sezdirimsel değildir, alıcının çıkarım yapması beklenmez. Bu tür bağlamlarda biçimbirim doğal olarak sahip olduğu bir atıftır ve bu gönderim ancak sözceleme anına göre geçmişte yer alan bağlamlarda ortaya çıkar. Aynı biçimbirim geçmiş gönderimi olmaksızın da gerçekleşmemiş bir /niyeti/, /tasarıyı/ işaretleyebilir.

Nitekim 153(c)de bağlam aracılığı ile “Bu çarşamba Ada’ya gidecektim.” sözcüğünün sözceleme anına göre geçmişteki bir /niyeti/ değil, sözceleme anına göre gelecekte gerçekleştirilmesi tasarlanan bir /isteği/ işaretlediğini fakat sorumlu kaynağın bu /isteği/ gerçekleştirmekten vazgeçtiğini saptayabiliriz. Söylemde daha sonra yer alan “Yarışa gitmeyi tercih ediyorum.” sözcüğü ile “bu çarşamba”nın sözceleme anına göre gelecekte yer aldığını görebiliyoruz. Sözceleme anına göre gelecekte ya da geçmişte de yer alsa bu biçimbirim bu tür bağlamlarda gerçekleşmemiş /niyet/ ve /tasarıyı/ işaretlemektedir. Öznellik derecesi de bu nedenle zaman gönderiminden bağımsızdır. Kısacası 153. örnek grubundaki –(y)AcAktı biçimbirimleri /gerçekleşmemiş niyet ve tasarı/ ulamını gösterir. 153. örnek grubundaki söylemlerin öznellik dereceleri -söylemde yer alan diğer öznellik işaretleyen öğeler dışarıda tutularak değerlendirildiğinde- birbirine eşittir.

Aynı ulamda özellikle “az kalsın”, “neredeysen”, “tam (...)” gibi sözcükler ile bir eylemin, durumun, niyetin, tasarının gerçekleşmeye çok yaklaştığı ama neticede yine de gerçekleşmediği durumları gösterebilir. Konuşucunun kendi iradesinde olmayan eylemlerde 154(a)da da görüleceği gibi /niyet /ve /tasarı/ ulamı söz konusu değildir.

154.

- (a) Fena bir şok geçirdim. Hattâ bayılma huyum olsaydı, 19. yüzyıl romanlarındaki çıtkırıldım bayanlar gibi, şıp diye düşüp bayılacaktım. (BDG, 143)
- (b) Mektubun oldukça geç geldi. Seni de, Filiz'i de çok merak ettim. Az kalsın kampa telefon edecektim. Orada telefon olmadığını söylediler. (CARF, 69)

- (c) Tam sırama, Barış iyi anlaşacağız deyince insanın itiraz edesi tutuyor, diye başlayacaktım ki galiba gerek kalmadı. (Kİ, 61)

154(a) dışındaki örneklerde [154(b) ve 154(c)] -(y)AcAktI biçimbiriminin işlevi yukarıda tartışılan /gerçekleşmemiş niyet ve tasarı/ ulamında olmasına rağmen bu /niyet/ ve /tasarıların/ gerçekleşmeye yaklaşma derecesi de ayrıca işaretlendiği için öznellik dereceleri az bir farkla daha yüksektir. Çünkü konuşucu söz konusu niyetin gerçekleşme ihtimali ile ilgili tutumunu da göstermektedir.

Bu biçimbirim öznellik değerinin yüksek olduğu bir diğer ulam ise /varsayım/dır. Bağlam ile birlikte /gerçeklik dışı/, /gerçekleşmemiş varsayımla/ birlikte /çıkarım/ iletebilir.

155.

- (a) Mektubunu dün aldım. Yani bir hayli geç. Halbuki 19'unda yazmışsın. Doğrusu ümidi de kesmiştim. Acaba adresi mi yanlış yazdım, diyordum. Meğer ilk mektubuma darılmışsın. Demek ikinci mektubu yazmasaydım cevap vermeyecektin. Ama dedim ya sana darılmayacağım diye. (YSA, s. 59)
- (b) Hani son günlerde bunu da beklemedim değil. Seni kendime karşı biraz daha alakalı görmek herhalde hoşuma gidecekti. Ama ne yapalım, hisler zorlanmaya gelmez. (YSA, s. 82)
- (c) Bu arada Sezer döndü. Ona müthiş alışmıştım. Onun yokluğunu çok algılıyorum. Bana çok büyük yardımları oldu, çok iyi baktı, hele Paris seyahatlerinde. Senin Nono olmasaydı, belki de yaşamımı yitirecektim, ne garip şu dünya. Sağ ol, var ol. Sayende her şey yoluna girdi. (TÖLEM, s. 66)

155(a)da “demek” sözcüğü ile /çıkarım/ işaretlenmiş ve bir koşul ile birlikte – (y)AcAktI sözcüğü ile /gerçeklik dışı/ ulamı vurgulanmıştır. Söz konusu çıkarımın gerçekleşmemiş bir koşula bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Sorumlu kaynak “mektup yazmama” durumunda “cevap vermeme” olasılığının mümkün olduğunu çıkarımladığını söyleminde belirtmiştir. Bu biçimbirim genellikle koşul tümcelerinde /gerçeklik dışı/ ulamını ortaya çıkarır. Koşul tümcelerinde yan tümcenin yüklemine yer alan –(y)AcAktı biçimbirimi gerçekleşme olasılığı olan ama gerçekleşmemiş olgu durumlarını işaretler. 155(c)da de sorumlu kaynak benzer bir işaretleme yapmıştır ve

bu olasılığın gerçekleşme olasılığının derecesine olan güvenini de “belki” belirteci ile göstermiştir.

155(b)de ise aynı biçimbirim bir koşula bağlı olmadan bir varsayım işaretlemesi yapmıştır ve yine bu varsayımın gerçekleşme ihtimaline olan güven “herhalde” belirteci ile derecelendirilmiştir.

Örneklerden yola çıkarak daha önce de belirttiğimiz gibi bu biçimbirimin /gerçekleşmemiş varsayım/ları işaretlediğini ve bu durumla bilgisel kiplik ulamında değerlendirilebileceğini söyleyebiliriz. Bu kullanımda da güvenin derecesi dolayısıyla da öznelliğin derecesi belirlenebilir. /Geçekleşmemiş varsayım/ ulamı koşul tümcelerinde ya da koşula bağlı olmadan söylemde yer alabilir. Bu /gerçekleşmemiş varsayım/ bağlam ile birleşerek 155(a)daki gibi /çıkırım/ ulamına da dahil olabilir. Bu durumda öznellik derecesi /çıkırım/ işaretleyicileri sayesinde artacaktır. Fakat -(y)AcAktı biçimbirimi tek başına bu derecelendirmeye katkıda bulunmamaktadır, özetle /çıkırım/ ulamını tek başına işaretlememektedir. Bağlamdan bağımsız olarak düşündüğümüzde yine /gerçekleşmemiş varsayım/ işaretlenmektedir.

-(y)AcAktı biçimbiriminin öznellik değerinin yüksek olduğu bir diğer ulam da “hani” belirteci ile birlikte kullanıldığında ortaya çıkan duygu kipliği ulamıdır. Göksel ve Kerslake (2005, s. 455) “hani”nin /hatırlatma/ işlevinde kullanılan bir söylem bağlayıcısı olduğunu belirtir. Bizce bu belirtecin alıcıya yönelik /hatırlatma/ işaretlemenin dışında da işlevleri bulunur. Konuşucu /karşılanmayan beklentilerini/, /hayıflanma/ ile birlikte bu biçimbirim yardımı ile iletebilir. Aynı zamanda “hani” belirteci ya da bu belirteç olmaksızın bu biçimbirim alıcıya /beklentiyi hatırlatma/, alıcıdan /beklentinin gerçekleştirilmesini isteme/ ya da gerçekleşemeyen beklentiye karşı duyulan /hayal kırıklığı/ gibi gönderimleri de sezdirebilir. Tüm bu kullanım alanlarında öznelidir.

156.

(a) Fakat evvelce de söylediğim gibi benim bu işin düzeleceğinden ümidim yok. Nahit, hani sen bana Türkçe kitapları hakkında notlar hazırlayacaktın. Onları sabırsızlıkla bekliyorum. Ne kadar çok şey bulursan o kadar iyi olur. İhmal etmemeni rica ederim. (YSA, s. 100)

- (b) Sonra hani Valâ filan sözde bana para yollayacaktı? Arkası çıkmadı mı? Merak ediyorum. (NİP, s. 93)
- (c) Ne zaman geleceğimi soruyorsun. Bunu daha ziyade sen bilirsin. Müsait zamanı bana sen bildirecektin. (YSA, s. 99)
- (d) Hikâyelerimden bahsedecektin? Teker teker nasıl bulduğunu yazmanı istiyorum. (CARF, s. 23)
- (e) Ama insan aslâ umutsuzluğa kapılmamalı: Apartmana yaklaşır yaklaşmaz, bir pencereden hafif sarkmış, sokağa bakan Mehmet’in sanki beni beklediğini gördüm. “Senin burada ne işin var? Granville’e gidecektin hani” diye seslendi. (BDG, s. 144)
- (f) Bu şiir 20 gün önce yazıldı. Artık sıcak değil ve zelzele tehlikesi de yok. Yani: Eylülde gelecektin, o harikalı vaadini hatırlatırım ... Eylülde burası gayet nefis olmuş ... Adeta latif bir ilkbahar ... (NİP, s. 136)

156(a)da “hani” belirteci ve –(y)AcAktı biçimbirimi ile sorumlu kaynak alıcıya daha önce iletmiş olduğu bir beklentisinin hâlâ yerine getirilmemiş olduğunu hatırlatır. Bu her iki kiplik işaretleyicisi alıcıya hatırlatılan beklentiye güncelleyerek söylemi aynı zamanda isteme kipliğine de yaklaştırır. 156(d)de gerçekleştirilmemiş beklentinin hatırlatılması ve dolayısıyla söz konusu beklentinin güncellenmesi söz konusudur. Nitekim konuşucu bir sonraki tümcede “istiyorum” sözcüsünü de kullanarak bu istekliliği güçlendirmiştir. /Gerçekleşmemiş beklenti ve beklentinin güncellenmesi/ ulamı bu biçimbirimin özellikle ikinci kişi ekleri ile kullanımda daha çok ortaya çıkmaktadır. Üçüncü kişi ekleri ile kullanımda beklenti yerine gerçekleşmemiş bir olgu durumunu/eylemi hatırlatmak için kullanılır. 156(b)de sorumlu kaynak “para yollamak” durumunun henüz gerçekleşmediğini bu biçimbirim ile işaretlerken “hani” belirtecini hatırlatma işaretleyicisi olarak kullanmıştır. Ayrıca söylemde yer alan “sözde” belirteci ile de /inanmama/ işaretleyerek söylemin öznellik derecesini yükseltmiştir.

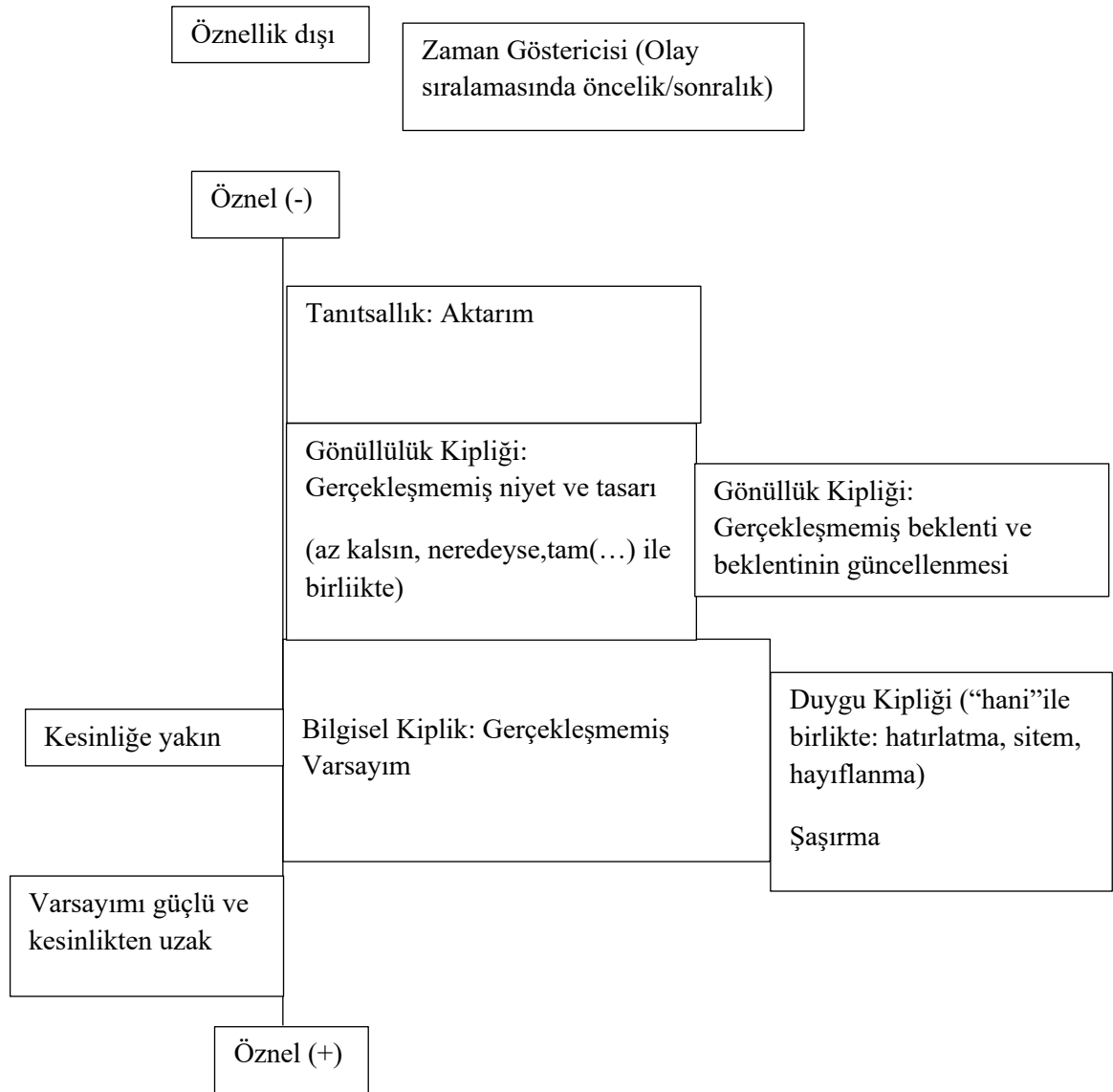
156(c) ve 156(f)de görüleceği gibi konuşucu bu biçimbirim ve bağlam aracılığı ile gerçekleşmemiş beklentiyle ilgili sitemini de sezdirebilir. Her iki söylemde de söz konusu beklenti gerçekleşmemiştir ve konuşucu bu beklentinin gerçekleşmemesinden duyduğu hayal kırıklığını bağlam aracılığı ile dile getirmektedir. Fakat 156(c)de ayrıca bu beklentinin hâlâ gerçekleşme ihtimali olduğu için /beklentinin güncellenmesi/ de söz

konusudur. Alıcıya /sitem/, /hatırlatma/ ve aynı /beklenti/ yeniden eş zamanlı olarak iletilmektedir. Bu durumda hem duygu kipliği hem gönüllük kipliği hem de gerçeklik dışılık gösterilmektedir. Tüm bu ögeler ile de söylemin öznellik derecesi oldukça yükselmiştir. 156(f)de ise söylemin devamında sözceleme anının “eylül” olduğunu ve “eylülde gelmek” beklentisinin gerçekleşmediğini, sorumlu kaynağın ise bu gerçekleşmemiş durum karşısında üzüldüğünü anlayabiliriz. Kısacası duygusal kiplik ve karşılanmamış beklenti çerçevesinde gerçeklik dışılık işaretlemekte, buna bağlı olarak da öznellik derecesi yükselmektedir.

156(e)de ise diğer örnek söylemlerden farklı olarak “hani” belirteci ve -(y)AcAktI biçimbirimi aynı zamanda /şaşıрма/ da işaretlemektedir. Konuşucu sözceleme anına göre geçmişte gerçekleşmesi beklenen bir durumun gerçekleşmediğini sözceleme anında fark eder. Söz konusu beklentinin gerçekleşmemesine şaşırdığını da bu kiplik işaretleyicileri ile gösterir. Böyle bağlamlarda da bu biçimbirim duygu kipliğini işaretlemekte olup öznelidir.

Sonuç olarak-(y)AcAktI biçimbirimi bu çalışmada zaman gönderimi taşıdığı bağlamlarda öznellik dışı kabul edilmiştir. Kiplik bildirdiği ulamlar ise öznellik ile ilişkilidir. Öznellik derecelendirmesi aşağıdaki şekil ile gösterilebilir:

ŞEKİL 19. -(y)AcAktI Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi

3.6. -mAll

Türkçede /gereklilik/ işaretleyen temel dilbilgisel işaretleyicinin -mAll biçim birimi olduğu farklı araştırmacılar tarafından belirtilmiştir.⁷⁰ (Kornflit, 1997; Corcu, 2003; Corcu Gül, 2008; Emeksiz, 2009; Johanson, 2009) Johanson (2009) Türk dillerindeki

⁷⁰ Sözlükbirimsel gereklilik işaretleyicileri (lazım, zorunda, gerek, gerek-) bulunsa da biçimbirimsel tek işaretleyici -mAll'dır. Sözlükbirimsel işaretleyiciler çalışmamızın dışında tutulmuştur.

kiplikleri incelediği çalışmasında gereklilik işaretleyicilerinin farklı işlevlerinden bahseder.

“Gereklilik işaretleyicileri eylemin gerçekleştirilmesini dayatan ya da öneren; eyleme zorlayan, yönlendiren, teşvik eden emirleri (directives) ifade etmek için kullanılır. Gereklilik ifadeleri bir istek ve niyet duygusuna dönüşebilir. Ayrıca doğal olarak ahlaki, yasal ve sosyal ilkeler açısından yükümlülük kipliğinde zorunluluk da ifade ederler.” (Johanson, 2009, s. 491)

Johanson’un (2009) ifadelerinden de anlaşılacağı üzere gereklilik ulamı doğası gereği pek çok farklı alt ulamı kapsar. Yukarıda da belirtildiği gibi -mAll biçimbirimi de yükümlülük kipliği ulamında bu farklı ulamları işaretlemektedir. Bunun yanı sıra -mAll biçimbiriminin gelecek gönderimi taşıdığı ve /gerçeklik dışılık/ işaretlediği de pek çok araştırmacı tarafından belirtilmiştir. (Corcu, 2003; Emeksiz, 2008; Taylan, 2018) Dolayısıyla bu biçimbirim kipliğin ve özneliğin alanına girmektedir. Ayrıca bu biçimbirim çokanlamlı kiplik işaretleyicilerinden biridir. -mAll biçimbirimi yükümlülük kipliği ulamında /gereklilik/, /zorunluluk/, /öneri/, /istek/ gibi gönderimlerin yanı sıra bilgisel kiplik ulamında /olasılık/, /çıkarım/, /tahmin/ de işaretleyebilir. -DI biçimbirimi ile birleşimde (-mAllyDI) ise duygu kipliği ulamında /pişmanlık/, /hayıflanma/ ya da yine yükümlülük kipliği ulamında /gerçekleşmemiş gereklilik/ gönderimine sahip olabilir.

Emeksiz (2009) de bu çok anlamlılığa dikkat çeker ve “İş başvurusu yapanlar İngiliz olmalı.” tümcesinin yükümlülük ve bilgisel kiplik olmak üzere iki farklı gönderimi olduğunu söyler. Yükümlülük kipliği ulamında /Başvuru yapanların İngiliz olma zorunluluğu/ anlamı, bilgisel kiplik ulamında /Başvuru yapanların İngiliz olma olasılığının yüksek olduğu/ anlamı vardır. Bu çokanlamlılık durumlarında gerçek okuma bağlam aracılığı ile mümkün olmaktadır. Ama “Şu adam İngiliz olmalı.” tümcesi sadece bilgisel kiplik ulamına sahiptir. (Emeksiz, 2009: 2) Emeksiz’e göre “İngiliz olma” özelliğine sahip “şu adam”ın dilbilgisel özne olmasına rağmen tümcede kılıcı görevine sahip olmadığı için tümce sadece bilgisel kiplik okumasına sahiptir.⁷¹

Yükümlülük kipliğinin alt ulamlarında da söz konusu tümcenin öneri mi, zorunluluk mu yoksa gereklilik mi olduğu bağlam aracılığı ile anlaşılabilir. Bağlam dışındaki göstericiler

⁷¹ “olmalı”nın bilgisel kiplik işaretlediği ifadeler ve öznelilik ilişkisi için bkz. 3.6.1 olmalı

de zaman zaman söylemin hangi gönderimi taşıdığını gösterebilir. Emeksiz (2008, 2009) bu konuya da dikkat çekerek örnek tümceler ile tartışır:

157. “

(a) Ders çalışmalısın.

(b) Bu filmi izlemelisin.

(c) Artık gitmeli.” (Emeksiz, 2009, s. 4)

Emeksiz (2009) 157(a)nın zorunluluk, 157(b)nin ise /öneri/ gönderimine sahip olduğunu anlamamızın nedeninin edimsel olduğunu ileri sürer. Çünkü “Aksini gösteren ve olası olmayan bir senaryo dahilinde bir bilgi verilmemişse; zihnimizdeki şemada film izlemenin bir zorunluluk değil keyfi bir eylem olduğu kodlanmıştır.” (Emeksiz, 2009, s. 3) 157(c) ise bağlama göre gereklilik ya da zorunluluk okumasına sahip olabilir.

-mAll biçimbiriminin yükümlülük kipliği ulamında işaretlediği anlam alanlarını Corcu (2003) Coates’in (1983) kök kiplik belirleme şemasından yola çıkarak /güçlü gereklilik/ zorunluluk/, /gereklilik/, /zayıf gereklilik/ ve /istek/ olarak belirlemiştir. Corcu (2003) bu biçimbirimin kök kipliğinin yani temel anlam alanının /gereklilik/ olduğunu belirtir. Taylan (2018) da benzer bir yorumla bu biçimbirimin eylemler ile kullanımında temel anlam alanının yükümlülük kipliği olduğunu ve sadece “ol-” yardımcı eylemi ile kullanıldığında (olmalı) bilgisel kiplik ulamında /çıkarm/ işaretlediğini söyler.

Corcu (2003) ayrıca gereklilik ulamında -mAll biçimbiriminin yüksek derecede öznel olduğunu hatta öznel gereklilik işaretlediğini belirtir. -mAll biçimbirimi Corcu’ya (2003, s. 89) göre “benim inancıma/fikrime/düşünceme göre zorunludur, gereklidir, önerilir ki...” gönderimi taşır. Bu nedenle de bu biçimbirim /inanılan bir gereklilik/ göstergesidir. Rentzsch (2015) de benzer bir yorumla -mAll biçimbiriminin öznel /gereklilik/ işaretleyicisi olduğunu belirtir.

Zorunluluk ulamında -mAll biçimbirimi güçlü bir yükümlenme ile alıcıya yönelik bir beklenti de taşır. Corcu’ya (2003, s. 90) göre -mAll biçimbirimi ile işaretlenen “güçlü gereklilik/zorunluluk kılıcının eylemi gerçekleştirmeye istekli olmadığı durumlarda ortaya çıkar. Dahası konuşucunun alıcı üzerinden bir otoriteye sahip olması gerekmektedir, aksi takdirde zayıf gereklilik ya da öneri olarak yorumlanabilir.”

Zorunluluk ve gereklilik arasında “*güçlü yaptırım*” bakımından bir fark bulunur. Zorunluluk genellikle ahlakî kurallar, yasalar ile belirlenen yasak ve kuralları belirtir. Corcu (2005, s. 8) da “Zorunlu olarak işaretlenmiş bir eylemin kılıcısı tarafından gerçekleştirilmesi daha yüksek beklenirliktedir. Bunun sebebi ise Papafragou’nun belirlediği düzenleyiciler (örn. yasa, yasak, kural, kanun, otorite), inanca dayalı alanlar (örn. günah, dini kural), sosyal alanlar (örn. toplumsal yaptırım, ayıp, gelenek-görenek)” diyerek zorunluluğun anlamsal alanını gösterir. -mAll biçimbirimi zorunluluk ulamında da öznellik değerini taşısa da diğer ulamlarına göre daha düşük bir öznellik derecesine sahip olacaktır. Çünkü Corcu’dan (2005) da aktardığımız Papafragou tarafından belirlenen ulamlar aynı zamanda genelleme kipliğine yakın bir işaretleme de yapar. Çünkü bu ulamların büyük bir bölümü toplum/dil konuşucuları tarafından bilinir ve benimsenir. Özellikle kural, yasak, kanun gibi ulamları içeren ifadelerde konuşucu tutumundan çok yapılması zorunlu olan olgu durumunu işaretleme amacındadır. Bu sebeple öznellik derecesi örneğin aynı biçimbirimle işaretlenen /öneri/ ulamından daha düşüktür.

158.

- (a) Mektubunu almadım. Kabahat sende. Neden? Çünkü insan yazdığı mektubu kendi eliyle postaya atmak imkanına sahipse bunu başkasına yaptırmamalı. Zaten her iş için böyledir, hayatımızda şahsi işlerimiz için insan kullanmaktan çekinmeliyiz. İnsanın insanı kullanması zaten şerefli bir şey değil. (CMFM, s. 18)
- (b) Romantizmi yerin dibine batıranlar vardır, göklere çıkaranlar da mevcuttur. Bütün bunları kitaplarda okumuşsundur. Bence, işin doğrusu şudur ki: 1. Bugünkü gerçek sanatkâr insanlığın bütün mirasına sahip çıkmalıdır, klasiğine de, romantiğine de, sembolistine de, falanına da, filanına da. Bu sanat mirası bugünkü gerçek sanatkarın malı olmalıdır. İnkâr değil, tasnif etmeli, ayıklamalı, yaşayanı almalı. (CMFM, s. 110)
- (c) Teknik bakımından: Aşık bülbül, göğün tül perdesi gibi artık hiçbir şey ifade etmeyen ve tabir caizse beylik olmuş sıfatlar var. Böyle beylik sıfatları katiyen kullanmamalı. (CMFM, s. 27)

Yukarıdaki örnek grubunda yer alan söylemlerin hepsi baba konumuyla Nâzım Hikmet’in oğlu Mehmet Fuat’a yazdığı mektuplardan bölümlerdir. Baba-oğul ilişkisinde babanın

konuşucu olduğu durumlarda otoritenin varlığı söylemde ortaya çıkabilir. 158(a)da da sorumlu kaynak Nâzım Hikmet'in "insan (...) yaptırmamalı" sözcesinde güçlü gereklilik ile zorunluluk arasında bir noktada genel bir ahlakî kural tanımlamaktadır. Bu kural sorumlu kaynağın kendi fikrine, dünyayı algılama şekline göre belirlendiği için temelde öznelidir. Özellikle de "Trafik kurallarına uyulmalı." gibi bir zorunluluk ulamından çok daha öznelidir. Çünkü kanun, yasa belirten ve yaptırımı bulunan bir durumu betimlemektedir. Söz konusu zorunluluk yerine getirilmediği takdirde ceza ile karşılaşılabilir ve yaptırımı daha güçlüdür. Edilgen ile kullanılan -mAll zorunluluk ulamında genelde bu tür kuralları güçlü bir yaptırım ile göstermektedir. Genel kural belirleyicisi olduğundan genelleme kipliğine yaklaşır ve öznellik derecesi azalır. 158(a)da da edilgen yerine genel bir kılıcı işaretleyicisi olarak "insan" özne olarak kullanılmıştır. Bu da edilgen ile kullanımına yakın bir biçimde kuralı tüm insanlar için geçerli kılarak genele yaymıştır. Fakat burada özneliği arttıran bu zorunluluk ulamında yükümlenen eylemin gerçekleştirilmediği durumlarda bir cezanın bulunmamasıdır. Bu da yaptırım gücünü düşürerek bu zorunluluğu konuşucunun kendi bakış açısına göre belirlediğini gösterir. Baba-oğul arasında yer alan otorite ilişkisini de değerlendirmeye eklersek yaptırım gücü yükselse de genel kural gösteren ulamlardan daha düşük olacaktır. Böylece öznellik derecesi de genel kural, yasak bildiren ifadelerle göre daha yüksek olacaktır. Bu noktada -mAll biçimbiriminin olumsuz eki -mA ile kullanımına da değinmekte fayda var. Bağlamdan ve yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere bu biçimbirim olumsuz kullanımı "gerekli/zorunlu olmama" durumunu değil, "yapılmaması istenen/yapılmaması gerekli/zorunlu olan" bir durumu ifade etmek için kullanılır. Olumsuzluk -mAll biçimbirimine bağlı değildir, eyleme/yükleme bağlıdır. Bu sebeple söylemdeki /zorunluluk/ ulamı ve buna bağlı olarak öznellik bu biçimbirim olumsuz eki ile kullanımında da varlığını sürdürmektedir.

Aynı söylem içinde yer alan "insan kullanmaktan çekinmeliyiz." sözcesinde de sorumlu kaynak kendi dünya anlayışından yola çıkarak kural belirlemeyi sürdürmektedir. Bu kez birinci çoğul kişi eki kullanarak kendini de söyleme katar ve öznellik değerini yükseltir. Ayrıca kendi dünyasından ahlaki gereklilikleri daha çok /öneri/ ulamına yaklaştırarak gösterir. -mAll biçimbiriminin birinci çoğul kişi ekleri ile genel gereklilikleri ilettiği ulamların çoğunlukla /zayıf gerekliliğe/ ve /öneriye/ yaklaştığını söyleyebiliriz. Corcu'nun (2003, s. 91) da belirttiği gibi /zayıf gereklilik/ işaretleyerek konuşucunun

/önerisini/ ve /isteğini/ gösteren ulamlarda -mAll biçimbirimi en yüksek öznellik değerine ulaşır. 158(a)daki söylemde ise “insan kullanmaktan çekinmeliyiz” sözcünü bağlam ile birlikte değerlendirdiğimizde -mAll biçimbiriminin /öneriye/ yaklaşan bir /gereklilik/ göstergesi olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda öznellik derecesi /öneri/ ulamındaki kadar yüksek olmayacaktır ama /güçlü gereklilik/zorunluluk/ ulamından yüksek olacaktır.

158(b) ve (c)de aynı sorumlu kaynak (Nâzım Hikmet) bu kez sanat konusunda kendi bakış açısından /gerekli/ durumları betimlemektedir. 158(a)ya benzer biçimde kendi dünya görüşünden yola çıkarak oluşturduğu kuralları aktarmaktadır. Bu kural belirleyici ifadelerde -mAll biçimbirimi /güçlü gereklilik/zorunluluğa/ yakın bir işaretleme yapmaktadır. Bu kurallar yasa bildirmese de sorumlu kaynak bir sanat otoritesi vasfıyla, yapılması ve yapılmaması gerekenleri iletmektedir. Söz konusu gereklikler yerine getirilmediği takdirde yasal bir cezalandırma sistemi ile karşılaşılmasa da bir sanat otoritesi tarafından eleştirilmek, kabul görmemek ile karşılaşılacaktır. Bu da aslında Nazım Hikmet’e, belki de sanat çevrelerine göre bir tür “ceza”ya ile eşdeğerdir. Böyle ifadelerde biçimsel olarak nesnele yaklaşan işaretlemeler yapılarak konuşucu kendi öznel görüşünü geçerli bir kural olarak benimsetme amacı da taşıyabilir. Biçimsel olarak öznellikten uzaklaşsa da anlamsal olarak öznelirler. Çalışmamızda biçimsel olarak öznelliğin işaretlenmesine odaklandığı için anlam boyutu bu çerçevede değerlendirme dışında tutulmuştur.

158(c)de sorumlu kaynak “katiyen” sözcüğü ile ayrıca kesinlik işaretleyerek zorunluluk ulamını güçlendirmiştir. Örneklerden de görüleceği üzere kural belirleme amacı içeren ifadelerde -mAll biçimbirimi genellikle üçüncü kişi ile birlikte kullanılmaktadır. Zaman zaman “insan” sözcüğü dilbilgisel özne olarak kullanılarak da aynı ulam yaratılmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi özellikle edilgen ile kullanımında /zorunluluk/ ulamı daha çok ortaya çıkmaktadır.

159.

(a) Metod en önemli şeydir. Bak sana bu mektubumda metod etrafında kısa birkaç şey söyleyeyim: 1. İnsanlar, bu arada, muharrirler, mücerret değil, müşahhas, konkrut olarak mütalaa edilmeli, incelenmeli: Yani bir insan, bir muharrir, yaşadığı devir, içinde bulunduğu memleket, sınıf, zümre, muhitler göz

önünde tutularak, filanca devirde, filanca memlekette, filanca sınıfa mensup insan, muharrir diye incelendikten sonra, o devrin, o memleketin, o sınıfın imkânları içindeki başarılarına göre hakkında bir hüküm verilmeli. (CMFM, s. 39)

159(a)da sorumlu kaynak 158(b) ve (c)ye benzer biçimde sanat otoritesi vasfı ile kendi bakış açısından yola çıkarak “metod” (yöntem) ile ilgili kuralları belirlemektedir. Bu kez -mAll biçimbirimini edilgen çatı ile kullanarak söylemindeki “kural belirleme” ulamını güçlendirmektedir. Bağlam ile birlikte değerlendirdiğimizde konuşucunun kendi dünya görüşünden yola çıkarak bu kuralları belirlemesi açısından söylem öznellik değeri taşımaktadır. Ama /zorunluluk/ ulamı güçlendikçe -mAll biçimbiriminin işaretlediği diğer ulamlarla (/öneri/, /istek/ gibi) karşılaştırınca öznellik derecesi azalmaktadır.

Aslan Demir (2008) -mAll biçimbiriminin /emir/ de işaretlediğini söyler. Aslan Demir /zorunluluk/ ve /emirin/ birbirine yakın ulamlar olduğunu fakat her güçlü gereklilik ya da zorunluluğun emir ifade edemeyeceğini belirtir. Aslan Demir (2008, s. 76) “Bunlar derhal olmalı.” gibi sözceleri bu ulamda değerlendirir. Yukarıda incelenen 158(c)de yer alan “Böyle beylik sıfatları katiyen kullanmamalı.” sözcüsü de konuşucuya (Nazım Hikmet) göre /emire/ yaklaşan bir /zorunluluk/ göstermektedir. “derhal”, “katiyen” gibi belirteçler anlamsal yapıları gereği sıklıkla emir ifadelerinde kullanılmaktadır. Dolayısıyla -mAll biçimbirimi ile birlikte kullanıldıkları ifadelerde de /zorunluluk/ ulamını güçlendirirler ve bağlama göre değişmekle beraber /emir/ ulamını da işaretleyebilirler. Bu tür ifadelerin öznellik değerini zorunluluğun alt ulamı olarak değerlendirilerek zorunluluk ile eşdeğer kabul etmekteyiz.

Yukarıda da tartışıldığı gibi -mAll biçimbiriminin yaptırım derecesi düştükçe öznellik derecesi yükselmektedir. Bu durumda öznellik derecesi yaptırımın en düşük olduğu /öneri/ ve /istek/ bildiren ifadelerde en yüksek düzeye ulaşacaktır. Corcu (2003) da -mAll biçimbiriminin /zayıf gereklilik/ ulamında öznellik değerinin daha yüksek olduğunu; zayıf gerekliliğin alt ulamları olan /kılıcı odaklı istek/ ya da /konuşucu odaklı öneri/ ulamlarında en yüksek öznellik derecesinde olduğunu belirtmiştir.

-mAll biçimbiriminin /öneri/ ulamındaki kullanımında gereklilik anlamı zayıflar ve konuşucu alıcının bir eylemi yapmasını tavsiye eder. Bir bakıma konuşucu söz konusu eylemin/işin gerçekleştirilmesinin alıcı açısından iyi olacağına inandığını gösterir. Bu tür ifadeler 160(a) ve 160(b)deki gibi konuşucunun alıcıya yönelik yöreklendirmesini de

içerir. Tüm bu gönderimler konuşucunun tutumunu, alıcıya yönelik yönlendirmesini de içermesi bakımından oldukça öznelidir. /Öneri/ ulamı sıklıkla ikinci kişi ekleriyle kullanılsa da zaman zaman 160(d)deki gibi üçüncü kişi ekleri ile sözceleme anında uzamda bulunmayan bir katılımcıya yönelik önerileri de içerebilir. Ayrıca 160(e)deki gibi genel bir tavsiye verme amacıyla da üçüncü kişi ekleri ile de kullanılabilir. Bu tür ifadelerde /zorunluluk/ ulamındakine benzer biçimde dilbilgisel bir özne tümcede yer alsa da yüzey yapıda açıkça işaretlenen bir kılıcı bulunmamaktadır. Bu tür ifadelerde söz konusu /gereklilik/ genel bir alıcı topluluğuna yöneliktir. -mAlli biçimbiriminin /öneri/ işaretlediği bağlam aracılığı ile belirlenmektedir. Ayrıca bu bölümde daha önce tartışıldığı üzere Emeksiz'in (2009) belirttiği gibi bağlamın yanı sıra "zihnimizdeki şema" edimsel olarak söylemdeki -mAlli biçimbiriminin /öneri/ işaretlediğini anlamamızı sağlayabilir. Örneğin 160(c)de "inan-" eylemi anlamsal içeriği gereği öznellik değeri taşımaktadır. Bir insanın birine bir şeye inanması için yaptırım uygulaması dil dışı dünyada mümkün olmayacaktır. İnanmak, bireysel bir eylemdir. Konuşucu ancak alıcıdan söz konusu inanmanın gerçekleşmesini isteyebilir ve/ya da bekleyebilir. Öyleyse bu tür eylemler ile bu biçimbirimin kullanımı /güçlü gereklik/zorunluluktan/ uzaklaşmakta ve /zayıf gerekliliğe/ yaklaşmaktadır.

160.

- (a) Gerçi bu, değme şâire nasip değil ama, asıl seninkiler mühim. Buna da inan, bunu da bil, e mi? Sonra ben, böyle istiyorum. Ben, isteyince yapmaz mısın? Biraz da bunun için, bu sebeple yazmalısın. Alışınca, sende de yaratıcılığın altın kapıları, bütün kanatlarını açınca kadar. Sonrası ne benim ne de senin elinde. Sonrası, alıp götürür... (LL, s. 20)
- (b) Bütün bunları bir tek satır içinde verebilirdin ve vermelisin. Çünkü konuşma tarzlarından bunların hangi sınıftan insan olduklarını anlamak mümkün değil. Esasen, konuşmalar realist değil. (CMFM, s. 45)
- (c) Sana bir faydam olacağını düşünmek beni memnun ediyor. Senin için bir şeyler değil, çok şeyler yapabileceğime elbette inanmalısın. (YSA, s. 119)
- (d) Fatoş'un sağlığının bozuk olması beni çok düşündürdü. Gıdasına ve uykularına dikkat etmeli. (TÖLEM, s. 34)
- (e) Meğer gözlük almakda da mevki gözetmek gerekiyormuş. Eğer hekimin raporu varsa, fiyat iki kat artıyor. Bunun için, haylice dikkat etmeli. Meselâ Verdu'ya

gitmekten ise, Köprü üzerindeki gazinolarda oturup ufak camekânı ile gezinen tüccarlardan birinin gelişini beklemeli. Sıkı pazarlık ederseniz sekiz kuruşa kadar alırsınız. (ŞM, s. 37)

-mAll biçimbirimi yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi farklı kişi ekleri ile kullanılarak öneri işaretleyebilir. Ayrıca söylemin geneline yayılarak ve farklı kişi ekleri ve hatta edilgen çatı ile kullanımında da /öneri/ işaretleyebilir.

161.

- (a) Hoşgörü elbette ki, güzel bir şey. Ama neye hoşgörü gösterileceği, neye gösterilemeyeceği, kesinlikle saptanmalı. Kişisel yaşamımızda, aile çevresinde, hoşgörülü davranmalıyız. Çocukları bir yandan doğru yönde eğitirken, bir yandan da onlara mutlaka hoşgörü göstermeliyiz. Aldatılan eşler de -bu aldatmalar köklü bir alışkanlık halini almadıkça- birbirlerine hoşgörülü davranmalı. Cinsel tercihleri sizinkilerden farklı olanlara büyük bir hoşgörüyle bakmalı. Haklı nedenlerden ötürü bunalım geçirenlere de anlayış göstermeli. Bir yakınınız bir öfke anında ya da içkiliyken bir münasebetsizlik yapmışsa, onu bağışlamalı; güç duruma düşen birinin yalan söylemesini de bağışlamalı. Ara sıra ortaya çıkan davranış bozukluklarını da hoşgörüyle karşılmalı. (BDA, s. 59)

161(a)da söylemin geneli okuyucuya/alıcıya yönelik konuşucunun kendi dünya anlayışından, gerçekliğinden yola çıkarak belirlediği /önerileri/ içermektedir. -mAll biçimbirimi tümce temelinde sadece /zayıf gereklilik/ bildirirse de söylemi bir bütün olarak değerlendirdiğimizde bu biçimbirimin bağlam ile birleşerek /öneri/ ulamını işaretlediğini görebiliriz. Söz konusu /önerilerin/ de konuşucunun kendi bakış açısından yola çıkarak üretildiğini, kısacası oldukça öznel olduğunu da görebiliriz.

-mAll biçimbirimi /öneri/ ulamında soru sözcükleri ya da soru edatı mI ile kullanıldığında da alıcıdan /öneri almak/, alıcının /söz konusu durum hakkındaki görüşünü öğrenme isteği/ gönderimlerini taşımaktadır. Konuşucu özellikle kararsız kaldığı durumlarda da “Yapmalı mıyım, yapmamalı mıyım?” gibi ifadelerde aynı biçimbirimin hem olumlu hem de olumsuz biçimini aynı eylem ile kullanarak gösterebilir. Bu durumda /gereklilikten/ çok /öneri beklentisi/ ve /kararsızlık/ işaretlediği ve konuşucunun zihin yapısını da gösterdiği için öznellik değeri oldukça yüksektir.

162.

- (a) Gözümde gözlük olması dolayısıyla beni doktor zannetmiş. Birdenbire dedi ki:
 “Doktor bey! Denize aç mı, tok mu, yoksa ikisinin ortası mı girmeli?” (ŞM, 22)
- (b) İki erkek kardeşim var. Biri reklamcı, diğeri cinayet suçundan ölüme mahkûm edildi. Annem, ben üç yaşındayken cinnet geçirerek ölmüş. İki kız kardeşim fahişelik yapıyor ve babam okul çocuklarına uyuşturucu satıyor. Geçenlerde, köpeğini çekiçle öldürmüş ve ıslahevinden çıkma bir kızla tanıştım, onunla evlenmek istiyorum. Sorunum şu; ona reklamcı kardeşimden söz etmeli miyim? (227S, s. 144)
- (c) O sıralar yayımlanmış bir gazetecilik araştırması olan kitabını bana imzalarken, "Sana kitap imzalamak çok zor," diye yazmış. O zamanlar bile böyle mi görünüyordum insanların gözüne, diye düşünüyorum. Buna sevinmeli miyim? (227S, s. 176)

162(a)da aktarılan söylemdeki konuşucunun, söylemin asıl sorumlu kaynağından /öneri/ istediğini bağlam ile birlikte yorumlandığında açıkça görmek mümkündür. 162(b)de de benzer bir gönderim olmakla birlikte bağlam ile birlikte değerlendirildiğinde söylemin aynı zamanda tersinleme de içerdiğini görebiliriz. Tersinlemenin kaynağı birden fazla olumsuz durumun yığılarak söyleme eklenmesiyle ortaya çıkan abartıdır. Bu abartılar konuşucunun söylediklerine inanılmasını zorlaştırmaktadır. Konuşucu önermesine olan güveni işaretleyen yapılar kullansa da bağlam ve anlam aracılığıyla önermelerin geçerliliğine ilişkin bilinçli bir şüphe yaratır. Sorumlu kaynak alıcıdan öneri beklediğini işaretleyen bir yapı kullansa da aslında kendisine gerçekten bir öneri sunulmasını muhtemelen beklememektedir. Böylece aslında abartı ve retorik soru ortaya çıkmaktadır. Söylemin öznellik derecesi abartı ve retorik sorunun söylemde yer alması ile yükselmektedir. Özetle konuşucunun alıcıdan öneri beklediği ifadelerde ayrıca /kararsızlık/, /abartı/, /küçümseme/ gibi ulamlar da yer alıyorsa söylemin öznellik derecesi artacaktır. 162(c)de ise sorumlu kaynak bir öneri beklememektedir. Söz konusu söylemin yazınsal bir metinden alıntılandığını da değerlendirmeye eklersek sorumlu kaynak olan yazarın okuyucuya soru yönelterek metne sözde dahil etme isteği söyleme öznellik değeri kazandırmaktadır.⁷² Ayrıca bu bağlamda -mAll biçimbiriminin soru

⁷² Bkz “1. Öznellik”

biçiminde kullanımı /öneri beklentisinden/ çok /emin olamama/, /şüphe/ ulamlarını göstermektedir. Sorumlu kaynak “sevinmenin” gerekli olup olmadığından çok doğru bir değerlendirme olup olmadığını sorgulamaktadır. /Emin olamama/, /şüphe/ işaretlemesi duygu kipliği göstericisidir. Özellikle -mAll ile işaretlenen duygu kipliğinde aynı zamanda konuşucunun değerlendirmesine olan tutumunu da görebiliriz. Bu nedenle de öznellik değeri /zorunluluk/, /gereklilik/ ulamları ile karşılaştırıldığında oldukça yüksektir.

Bu biçimbirim /öneri/ içermeksizin sadece /zayıf gereklilik/ de işaretleyebilir. Bu tür ifadelerde de öznellik değerini korur. Ancak öznellik değeri /öneri/ ulamından daha düşüktür; /güçlü gereklilik/zorunluluk/ ulamından daha yüksektir. Zayıf gerekliliği bir üst ulam olarak kabul ederek alt ulamların (/öneri/ ve /istek/) üst ulamdan daha yüksek öznellik derecesine sahip olduğunu söyleyebiliriz.

163.

- (a) Belki ben de kararlarımı ona göre değiştiririm. Ama bunu bana çabuk bildir. Çünkü ben de vakit geçirmeden karar vermeliyim. (YSA, s. 122)
- (b) Geçmiş için hayıflanmak, “şunu neden yapamadım, bunu neden yapamadım” diye ah vah etmek hiç huyum değildir. Ama şunu söylemeliyim ki, kırk yaşındayken Cambridge’i ilk gördüğümde, “yirmi yaşındayken neden burada okuyamadım” diye fena halde ah vah ettim. (BDG, s. 168)
- (c) Gelgelelim, biraz utanarak, şunu itiraf etmeliyim ki, bunların en yükseğinin en üst katına, bütün turistler gibi, ben de çıktım. Eskiden en yüksek bina Empire State’miş. Şimdi onun yerini World Trade Center’ın aynı boyda iki gökdeleni almış. (BDG, s. 238)

163(a)da -mAll biçimbirimi /zayıf gereklilik/ işaretlemektedir; /zorunluluk/ içeren bir durum yoktur. Söylemdeki /gereklilik/, /öneri/ ya da /istek/ ulamlarında içermemekte; sadece bir eylemin “yapılması gerektiğini”; konuşucu için bu eylemin gerçekleşmesinin gerekli olduğunu gösterir. 163(b) ve (c) için de aynı yorum yapılabilir. Konuşucu “söylemesinin/itiraf etmesinin gerekli olduğunu düşündüğü” bir durumu aktarır. Aynı zamanda bu gerekliliği hemen gerçekleştireceğini ve “söylenmesi/itiraf edilmesi gerekeni” aktaracağını da -mAll biçimbiriminden sonra “ki” bağlacını kullanarak gösterir. Bu işaretleme ile de “söylemeliyim ki” ve “itiraf etmeliyim ki” sözceleri edimsöz

özelliği taşımaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde 163(b) ve 163(c)nin öznellik değeri 163(a)ya göre daha yüksektir. Ayrıca “söylemeliyim ki”, “demeliyim ki”, “itiraf etmeliyim ki” gibi sözceler söylemde edimsel bir işaretleyici olabilir ve öznellik değerini yükseltir. Öyleyse edimsel değeri olan eylemler ile birlikte birinci kişi ekleri ile kullanılan -mAll biçimbirimi edimsöz de işaretleyebilir; bu durumda öznellik değeri /zayıf gereklilik/ ulamından daha yüksek olacak, /öneri/ ve /istek/ ulamlarının öznellik değerine yaklaşacaktır.

Yukarıda da belirtildiği gibi -mAll biçimbiriminin /istek/ ulamı işaretlediği ifadeler de yüksek öznellik derecesine sahiptir. Bu biçimbirimin /istek/ ulamını da işaretlediği pek çok araştırmacı tarafından saptanmıştır. (Lewis, 2001; Corcu, 2003; Aslan Demir, 2008; Göksel ve Kerslake, 2005) Corcu (2003) ve Aslan Demir (2008) -mAll biçimbiriminin gönüllülük kipliğinde /istek/ ulamında /gerçeklik dışı/hayalî/ durumları işaretlediğini belirtir. Aslan Demir (2008) ayrıca bu ulamın özellikle şiir ya da şiirsel anlatımı olan düz yazılarda sıklıkla görüldüğünü belirlemiştir. Bunun da rastlantısal olmadığını, /gerçeklik dışı/, /hayalî istek/ ulamlarının ancak bu tür söylemlerde ortaya çıktığını ileri sürer. Corcu (2003) da benzer bir yaklaşımla bu tür söylemlerden örnekler paylaşarak bu ulamın -mAll'nın en yüksek öznellik derecesine sahip ulamlarından biri olduğunu ifade eder.

“Ankaralı bir sevgilim olmalı

İstasyondan gelip beni almalı.” (Corcu, 2003, s. 92)

Corcu'nun (2003) ve Aslan Demir'in (2008) örnekleri aktardıkları gibi hayalî /gerçeklik dışı/ durumları, konuşucunun gerçekleşmesini istediği, umut ettiği ve hatta dilediği durumları gösterir. Bu bakımdan gönüllülük kipinde /dilek/ ulamına da yaklaşır; ve öznellik değeri Corcu'nun (2003) da belirttiği gibi oldukça yüksektir. Bununla birlikte konuşucunun özellikle birinci kişi ekleri ile kendi isteklerini /dilekten/ çok /istekliliğe/ yaklaşan bir ulamda bu biçimbirim ile işaretlemesi de mümkündür.

164.

(a) Bilmem ki, ne yazayım, senin altın gözlü, güneş ışıklı başını kollarımın arasına alıp ona saatlerce bakmalıyım ki, ne söylemek istediğimi anlayasın. (NİP,50)

(b) Annenin mektubunu kendisine mutlaka ver. Ben her şeye rağmen onu kazanmalıyım. Yalnız şefkatini, sevgisini değil, şimdiye kadar kazanamadığım aşkını da. (CMFM, s. 91)

164(a) ve (b)de birinci kişi ekleri ile kullanılan -mAll biçimbirimi /zayıf gereklilik/ işaretleyicisidir. Bağlam aracılığı ile bu zayıf gerekliliğin konuşucunun gerçekleşmesini istediği, beklediği bir olgu durumunu da gösterdiğini anlayabiliriz. Bu durumda özellikle 164(a)daki “bakmalıyım” sözcüğü /gereklilikten/ çok /isteğe/ doğru yaklaşmaktadır ve öznellik değeri artmaktadır. 164(b)de yer alan “kazanmalıyım” sözcüğü ise /zayıf gereklilik/ gönderimi bağlam okumasında daha önceliklidir. /Zayıf gereklilik/ ile birlikte yine bağlamdan yola çıkarak konuşucunun örtük bir /isteğini/ de gösterdiğini söyleyebiliriz. Konuşucu “onu kazanmalıyım” sözcüğü ile hem “onu kazanmanın” kendisi için bir gereklilik olduğunu hem de bu eylemi gerçekleştirmek istediğini, gerçekleştirmeye gönüllü olduğunu göstermektedir. Bu örtük /istek/ gösterimi 164(a)ya benzer bir biçimde 164(b)deki -mAll biçimbiriminin öznellik derecesini yükseltmiştir.

Bu bölümde -mAll biçimbiriminin yükümlülük kipliğinde /güçlü gereklilik/zorunluluk/, /zayıf gereklilik/, /öneri/ ve /istek/ ulamlarının öznellik ile ilişkisi incelenmiştir. Bu incelemeler ışığında aşağıdaki şekilde bu biçimbirimin farklı ulamlardaki öznellik değerleri gösterilmiştir:

ŞEKİL 20. -mAlI Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi

3.6.2. Olmalı

“Ol-” yardımcı eylemi ile kullanılan -mAlI biçimbirimi eylemler ile birlikte kullanılan -mAlI biçimbiriminden farklı bir kiplik işaretleyebilmektedir. Bu nedenle bu kullanımı ayrı bir başlık altında değerlendireceğiz. “olmalı” tümce sonunda çekimli eylemlerden ya da ad temelli tümcelerden sonra gelerek söylemde /tahmin/, /çıkarım/, /varsayım/ ulamları ile bilgisel kiplik işaretleyebilir. Bu kullanım aynı zamanda “3.6 -mAlI” bölümünde incelendiği gibi /gereklilik/ ulamlarını da işaretleyebilir. Gereklilik ulamlarındaki

öznellik değeri ve derecelendirmesi “3.6. -mAll” bölümünde tartışıldığı için bu bölümde “olmalı”nın sadece bilgisel kipliklerdeki öznellik değeri incelenecektir.

Emeksiz (2008) “olmalı”nın eylem temelli olmayan tümcelerdeki çok anlamlı kiplik işaretleyicisi olduğunu belirler. “Kek hazır olmalı.” gibi ifadelerde “Kekin hazır olma ihtimali yüksek. (Bilgisel Kiplik)” ve “Kekin hazır olması zorunlu. (Yükümlülük Kipliği)” olmak üzere iki farklı okumasının olabileceğini ifade eder. Buna ek olarak ad temelli tümcelerde “olmalı”nın ikili okumaya izin vermediği belirli durumlar ve bağlamlar olduğunu aşağıdaki örnekler ile gösterir:

165.

(a) Emrah *hasta* olmalı. (Bilgisel Kiplik) /Ben öyle tahmin ediyorum./

(b) Emrah *nazik* olmalı. (1.Bilgisel Kiplik) / (Bütün bunlara katlandığına göre) böyle bir çıkarımda bulunuyorum./ (2.Yükümlülük Kipliği /Emrah’ın nazik olma zorunluluğu var./) (Emeksiz, 2008, s. 6)

Emeksiz’e (2008) göre 165(a)nın sadece bilgisel kiplik okumasına açık olmasının sebebi “hasta ol” durumunda öznenin kılıcı değil, etkilenen olması ile ilgilidir. Öte yandan 165(b)de “nazik olmak” durumunda tümcedeki özne kılıcı rolünü üstlenebilir. Öznenin kılıcı olduğu durumda ise /gelecek/ gönderimi ve /yükümleme/ de sağlayarak /zorunluluk/ ulamını gösterebilir. Yükümlülük kipliği okuması için -mAll biçimbiriminin gelecek zaman gönderimi içermesi gerekmektedir. Çünkü alıcıdan gerçekleştirilmesi beklenen eylemin/durumun sözceleme anından sonra gerçekleştirilmesi mümkündür. /Zorunluluk/ ve /gereklilik/ ancak gelecek gönderimi ile var olabilir. Bununla birlikte bilgisel kiplikler sözceleme anı ile ilişkilidir. Bilgisel kipliklerin /gerçeklik dışılık/ gönderimi olsa da gelecek zamanda gerçekleşmesi beklenen olay durumlarını değil sözceleme anındaki geniş zamana yayılan /varsayım/, /çıkartım/ ve /tahminleri/ kapsar. Corcu (2003), Göksel ve Kerlake (2005) de “olmalı”nın bilgisel kiplik okumasında gelecek zaman gönderimi olmadığını belirtirler. Göksel ve Kerlake (2005, s. 300) bu saptamaya ek olarak “olmalı”nın /varsayım/ ulamında “geçmişte gerçekleşmiş ya da şimdiki zamanda gerçekleşen olay ve durumlara ilişkin güçlü ikinci derece kanıtlardan yola çıkılarak ulaşılan çıkarımları” işaretlediğini belirtir.

166.

- (a) “Kapı açık, evde olmalılar.” (Göksel ve Kerlake, 2005, s. 300) /Çıkarım/,
/Tahmin/

Ancak bu çıkarım her bağlamda bu kadar açık olmayabilir, konuşucu dayanak olarak aldığı kanıtları söylemde göstermeyebilir. Ayrıca /varsayım/ ulamında çıkarım sürecini göstermeksizin /tahmin/ de işaretleyebilir.

167.

- (a) Alfred North Whitehead’ın sözü olmalı, tırnak içine alarak yazmışım bir kenara: "Bütün felsefe tarihi Platon'a düşülmüş notlardır." (227S, s. 180)
- (b) Yazmak bir zorunluluk, bir telaş halini alabiliyor üç beş kitap yayımladıktan sonra, karşılaştığım birileri, "Yok mu yeni bir kitap?" diyor; böyle soruları, "Yok valla, tembellik ediyorum," diye yanıtlamak güzel. ("Tembellik ediyorum," dediğime göre, içten içe bende de bir suçluluk duygusu olmalı, değil mi?) (Kİ, s. 91-92)

167(a) ve 167(b)de görünüş göstericileri olmadan ad temelli tümcelerde kullanılan “olmalı” tümcede bilgisel kiplik okumasını sağlamaktadır. 167(a)da sorumlu kaynak “Alfred North Whitehead’ın sözü olmalı” sözcüğü ile /tahmin/ ulamını işaretlemektedir. Bu tahminin gerekçesi söylemde gösterilmese de bağlamdan bu /tahminin/ kaynağının “doğru anımsamıyorsam” sözcüğü ile konuşucunun belleği olduğu çıkarımını yapabiliriz. Çünkü konuşucu “tırnak içine alarak yazmışım bir kenara” sözcüğü ile -miş biçim birimi aracılığıyla tanıtıcılık ulamında /sonradan fark etme/yi işaretler. Bu ulam ile konuşucunun daha önce gerçekleştirmiş olduğu “yazmak” eylemini unuttuğunu ve bu eylemin sonucu olan “yazı” ile karşılaştığında hatırlamadığı bir durumu fark ettiğini görebiliriz. Bu fark ediş hatırlama işlemine bir de tahmin sürecini ekler. Tüm bunların ışığında söylemdeki diğer öznellik işaretleyicileri sayesinde konuşucunun tahmininin kaynağının kendi belleği olduğunu görebiliriz. Bunun yanı sıra bu /tahmine/ /çıkarım/ ulamı da eşlik edebilir. Sorumlu kaynak bu tahmin sürecini gerçekleştirirken aynı zamanda bu yazıyı kaleme aldığı tarihlerde okuduğu yazarları düşünerek bu tahmini yapmış olabilir. Fakat bu süreci gösteren herhangi bir işaretleyici ya da ifade söylemde yer almadığı için 167(a)da sadece çıkarım yolu ile ulaşılan /tahmin/ ulamının bulunduğunu söyleyebiliriz. Daha açık bir ifade ile belirtmek gerekirse konuşucu

/çıkırım/ ulamını söylemde dilbilgisel öğeler ya da bağlam, tonlama gibi dil dışı öğeler ile açıkça göstermediği sürece /çıkırım/ ulamının işaretlendiğini söyleyemeyiz. Halbuki 167(b)de konuşucu “dediğime göre” sözcüğü ile bu /çıkırım/ sürecini söylemde göstermiştir. /Tahmin/ ya da /çıkırım/ da gösterilse tümcede aynı zamanda bir /varsayım/ söz konusudur. Konuşucu “olmalı” ile birlikte önermesinin geçerliliğine ilişkin bir /varsayımı/ göstermektedir.

Göksel ve Kerslake (2005, s. 318-319) /-miş olmalı/ ve /-(I)yor olmalı/ kullanımlarını da /varsayım/ ulamında değerlendirirler. Ayrıca /-miş olmalı/ kullanımının /varsayım/ ulamı dışında /zorunluluk/ okumasının da mümkün olduğunu belirterek “6.30’a kadar yola çıkmış olmalıyız.” örneğini paylaşırlar. /-(I)yor olmalı/nın ise sözceleme anındaki bir durumla ilgili /tahmin/ ve /varsayımları/ işaretlediğini belirterek şu örneği paylaşırlar: “Çok gürültü var, yukarıda birisi matkap kullanıyor olmalı.”

Corcu (2003) da sürerlik ve bitmişlik görünüşü işaretleyen -(I)yor ve -miş biçimbirimleri ile kullanılan “olmalı”nın “bilgisel gereklilik (epistemic necessity)” göstericisi olduğunu söyler. Corcu’ya göre bu görünüş ekleri ile sözceleme anından önce ya da sözceleme anıyla eş zamanlı gerçekleşen olaylar işaretlenir ve bu sebeple gelecek gönderimi taşımazlar ve /gereklilik/ ulamında değerlendirilemezler.

Kerimoğlu (2010, s. 457-458) “olmalı”yı “konuşucunun çıkarım ve tahminini bildiren bir bilgisel kiplik göstericisi” olarak tanımlar. Corcu (2003) ve Göksel ve Kerslake’e (2005) ek olarak /-AcAk olmalı/ birleşiminden de söz eder ve bu birleşimin “tahmini bilgi” ilettiğini belirtir. Ayrıca “Ali yarın bu saatlerde gelmiş olmalı.” örneğini paylaşarak /-miş olmalı/nın sözceleme anından sonra gerçekleşmesi beklenen bir olayı gösterdiği durumlarda sadece /istek/ ulamında yükümlülük kipliği okumasının mümkün olduğunu ileri sürer.

Yukarıda farklı araştırmacılardan aktarılan saptamalardan yola çıkarak /-miş olmalı/ yapısının bilgisel kiplik ve yükümlülük kipliğinde ikili okumaya izin verdiğini, /-(I)yor olmalı/ yapısının ise sadece bilgisel kipliklerde değerlendirilebileceğini söyleyebiliriz. /-(y)AcAk olmalı/ yapısı ise Kerimoğlu’nun belirttiği gibi bilgisel kipliklerde /tahmin/ ulamını işaretler. -(y)AcAk biçimbiriminin sağladığı kesinliğe yaklaşma bu yapıyı da etkiler ve kesinlik belirteçlerinin söylemde yer almadığı ifadelerde konuşucunun önermedeki /varsayım/ ilişkin yüksek güvenini gösterir. Konuşucu /-(y)AcAk olmalı/

yapısını genellikle geçerli bir kanıtı, neden-sonuç ilişkisi olduğu durumlara ilişkin /tahminlerinde/ kullanır. Öyleyse /-mİş olmalı/ bilgisel kiplik ulamında ve /-(I)yor olmalı/ yapısı ile eşit bir öznellik derecesine sahiptir fakat yükümlülük kipliği ulamındaki öznellik derecesi daha düşüktür. /-(y)AcAk olmalı/ yapısının bilgisel kipliklerdeki öznellik derecesi kesinliğe yaklaşan bir işaretleme yaptığı için /-(I)yor olmalı/ ve bilgisel kiplik ulamındaki /-mİş olmalı/ yapılarından bağlama göre değişse ve derecelendirmek çok zor olsa da az bir farkla daha düşüktür.

168.

- (a) Önümüzdeki hafta pazartesi gününe kadar başvuru formunu doldurup göndermiş olmalısınız. (Yükümlülük Kipliği) /Zorunluluk/
- (b) Evde kimse yok. Sabah erkenden uyanıp yola çıkmış olmalılar. (Bilgisel Kiplik) /Çıkarım/, /Varsayım/, /Tahmin/
- (c) Uzun süredir odasından hiç ses gelmiyor. Uyuyor olmalı. (Bilgisel Kiplik) /Tahmin/, /Varsayım/
- (d) Ali arayıp beklememizi söylemiş. O da bizimle gelecek olmalı. (Bilgisel Kiplik) /Tahmin/, /Varsayım/

168(a)da -mİş biçimbirimi bitmişlik işaretler ve “olmalı” /güçlü gereklilik/ gösterir. Alıcıya yönelik bir yükümlenme aktarılır ve konuşucunun tutumunu yansıtmaz. 168(b)de ise aynı yapı bu kez bilgisel kiplik ulamındadır. Konuşucu “evde kimse olmaması” olgu durumundan yola çıkarak /çıkarm/, /tahmin/ ulamlarını işaretler. Bu ulamlar konuşucunun önermenin geçerliliğine ilişkin /varsayımını/ da gösterir. 168(c)de de benzer bir değerlendirme yapabiliriz. 168(c)nin 168(b)den tek farkı olgu durumunun tamamlanması ya da sürmesi ile ilgilidir. 168(c)de konuşucu sözceleme anı ile eş zamanlı ve süren bir olgu durumu ile ilgili /tahminini/ işaretlemiştir. 168(b)de ise olgu durumu tamamlanmış, bitmiştir. Olgu durumunun tamamlanmış olması konuşucunun sonuçtan yola çıkarak bir /tahmine/ ulaşmasını da sağlar ve böylece /çıkarm/ ulamı ortaya çıkar. 168(d)de ise konuşucu “Ali’nin de gelecek olmasına” ilişkin /tahminini/ gerekçelendirmiştir. Konuşucunun /tahminine/ ilişkin güvenini sağlayan -(y)AcAk biçimbirimidir. Aynı sözce “Galiba o da bizimle gelecek.” olarak iletilebilirdi. Bu durumda konuşucunun önermedeki /varsayımına/ ilişkin güveni düşük olurdu. Konuşucu önermeye olan güvenini göstermek için /-(y)AcAk olmalı/ yapısını tercih edebilir.

Yukarıda da belirtildiği gibi güvenin artması öznellik derecesini düşüreceği için 168(d)'nin öznellik derecesi 168(b) ve (c)'ye göre az bir farkla daha düşüktür. 168(a)'nın öznellik derecesi ise yükümlülük kipliği ulamında olduğu için diğer tüm örneklerden daha düşüktür.

Yukarıda aktarılan bilgiler ve değerlendirmeler ışığında aşağıdaki örnek grubunu ve öznellik ile ilişkilerini inceleyebiliriz:

169.

- (a) 1986 yılı olmalı. O sıralar yayımlanmış bir gazetecilik araştırması olan kitabını bana imzalarken, "Sana kitap imzalamak çok zor," diye yazmış. O zamanlar bile böyle mi görünüyordum insanların gözüne, diye düşünüyorum. Buna sevinmeli miyim? Daha sonraki yıllarda da bazı kişilerin bana kitaplarını buna benzer bir mahcubiyet belirtisiyle, "senin gibi bir yazara ne yazılır ki" edasıyla imzaladıklarını hatırlıyorum. Bu duyguyu insanların üzerinde sandığımdan daha erken uyandırmış olmalıyım. (227S, s. 176)
- (b) Derken içeri giriyoruz. Seninle ben arkada kalıyoruz. İşte o zaman bana sarılıyorsun. Seni o kadar uzun öpüyorum ki bir türlü ayrılmak istemiyorum. Nihayet, Halil Vedat Bey dönüp bizi görüyor. İşte bir gayritabiilik olduğunu uykuda bile fark etmiş olmalıyım ki uyandım. Bu rüyadan hem sonsuz bir haz duydum hem de bir üzüntü. (YSA, s. 117)
- (c) Yıllar önce Şehir Tiyatroları'nda "Gençlik Günleri'ni yönetirken, o gün konuşmacı olarak çağrılmış dönemin popüler yazarlarından biriyle program öncesinde kuliste oturmuş laflıyorduk. Bu hanım, konuşmanın bir yerinde her nedense benim edebiyatçılığım ile ilişkin nezaketen bir şey söyleme gereği duymuş olmalı ki, lise ve üniversite yıllarında yakından ilgilendiği şiiri artık izleyemediğinden, dolayısıyla benim şiirim, şairliğim hakkında fazla bilgisi olmadığından dem vurmuş, kendi gençlik dönemine takılıp kalmış olduğundan yakınmıştı. (227S, s. 85-86)
- (d) Galiba bütün bir dil meselesini, yazarken dil denen şeyle biz gerçekten -hala- ne yapıyoruz, benim tutumum nedir, bir tutumum var mıdır, gibi soruları yeniden uyandırdı. Ama galiba Barış'ın bazı çok güzel cümleleri bu net tutumla aynı kaynaktan geliyor olmalı. (Kİ, s. 32)

(e) Leylâ,

Ankara'ya gelmiş olmalısın herhal. Bundan önce de sana -Ankara'ya - yazdım.

Eline geçmedi anlaşılan. (LL, s. 53)

169(a)da “olmalı” ilk olarak ad temelli bir tümcede /çıkarm/ ulamında kullanılmıştır. Sorumlu kaynak /tahminin/ gerekçesini sonraki tümcede belirterek çıkarımının kaynağını “O sıralar yayımlanmış” sözcüğü ile göstermiştir. Aynı söylemde yer alan “Bu duyguyu insanların üzerinde sandığımdan daha erken uyandırmış olmalıyım.” sözcüğünde /-mİş olmalı/ birleşik biçimi birinci kişi eki ile kullanılmıştır. Konuşucu kendisiyle ilgili bir çıkarımda bulunmuş ve aynı zamanda tümevarım ile kendisi ile ilgili bir gerçekliği sözceleme anında fark etmiştir. Aslında bu durum tanıtısallığın /sonradan fark etme/ ulamını da göstermektedir. Başka bir örnekle daha basit bir değerlendirme yapabiliriz. Örneğin bir toplu taşıma aracında bir anda uyanıp çevresinde olan bitenleri anlamaya çalışan bir konuşucunun “Uyuyakalmış olmalıyım.” sözcüğü 169(a)daki /çıkarm/ temelli tanıtısallığa benzer bir işaretleme yapmaktadır. Daha önce bu çalışmada bahsedildiği gibi Aksu-Koç ve Slobin (1986) bu tür ifadeler için “hazırlıksız zihin” tanımını kullanmıştır.⁷³ Benzer bir işaretlemeyi 169(b)de de görebiliriz. Sorumlu kaynak rüyasını anlattığı söyleminde çıkarımını “fark etmiş olmalıyım ki” sözcüğü ile iletmektedir. Bir önceki örneğe benzer biçimde konuşucunun çıkarımının kaynağı kendi farkındalığıdır. Konuşucu “Uyanmasının” gerekçesinin “rüyada olduğunu fark etmiş olması” olarak belirler ve aslında sonuçtan yola çıkarak bir /tahminde/, /çıkarmda/ bulunur. Her iki söylemde de /-mİş olmalı/ birinci kişi ekleri ile kullanılmıştır. Bu durumda /-mİş olmalı/ birleşiminin birinci kişi ekleri ile kullanımında tanıtısallık da işaretlenebilir. Bu tür ifadelerde öznellik derecesi /çıkarm/ ulamı ile birlikte /sonradan fark etme/ ulamının da yer alması nedeniyle oldukça yüksektir.

169(c)de aynı birleşik biçim bir başka bir kişi hakkındaki çıkarım için kullanılmıştır. Sorumlu kaynak söyleminde “bu hanım”ın sözcüğünü dolaylı aktarım ile iletmekten önce bu sözcüklerin gerekçesine dair çıkarımda bulunmuştur. Bu çıkarımı da “gereği duymuş olmalı ki” sözcüğü ile göstermiştir. Bu çıkarım /varsayım/ ulamındadır. Konuşucu söz konusu çıkarımı için güçlü bir kanıt göstermemiş hatta “her nedense” sözcüğü ile tümcedeki katılımcının (bu hanım) “nezaketen bir şey söyleme gereği” duymasının

⁷³ Bkz. 2.2 Tanıtısallık

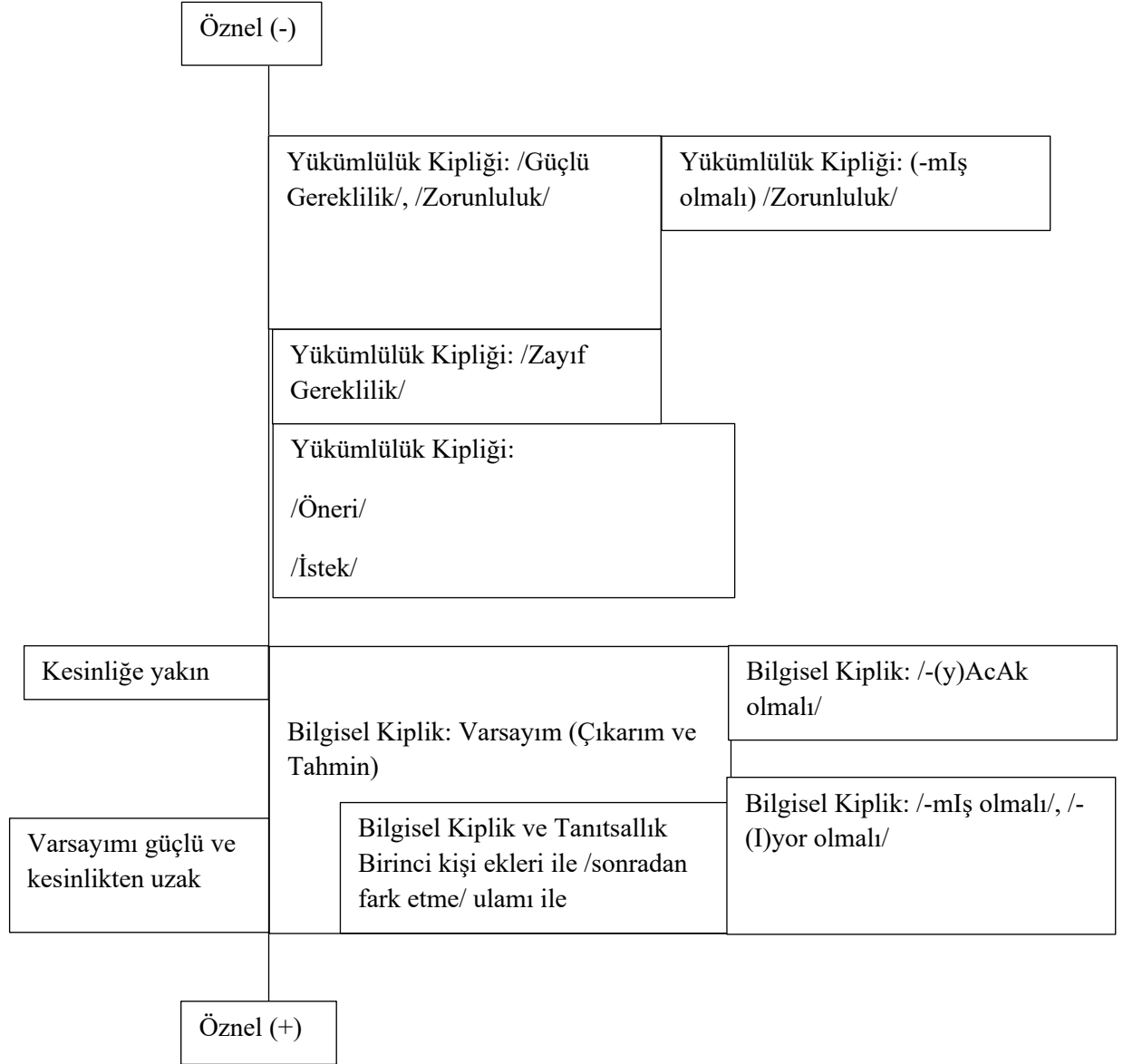

kaynağını, gerekçesini bilmediğini de göstermiştir. Konuşucu alıcı konumunda olduğu sözcelem anında kendisine iletilmiş olan sözceden yola çıkarak /varsayımda/ bulunmuştur. Zira katılımcı bu sözceleri “nezaketen bir şeyler söyleme gereği duyduğu” için iletmemiş de olabilir. Bu /varsayım/ sadece konuşucunun çıkarımıdır. Bu sebeplerle 169(a)ve (b)den farklı olarak tanıtısal ulamı taşımaz ve sadece bilgisel kiplik işaretleyicisidir. Nitekim “olmalı” genelde sadece bilgisel kiplik işaretleyicisidir, bu nedenle de öznellik değeri yüksektir.

169(d) ve (e)de de bilgisel kiplik işaretlediği söylemlerde kesinliğinin belirteçler aracılığı ile belirlenebildiğini görebiliriz. Bu çalışmada daha önce tartışıldığı üzere bilgisel kiplikler kesinlikten uzaklaştıkça öznellik değeri artmaktadır. 169(d)de “galiba” belirteci ile konuşucunun /varsayım/ ulamındaki çıkarımının doğruluğuna ilişkin inancının kesinlik derecesi düşürülerek söylemin öznellik değeri yükselmiştir. Daha açık bir ifade ile konuşucu “aynı kaynaktan geliyor olmalı” ile bir çıkarıma ulaşmış ama “galiba” belirteci ile bu çıkarımının doğru olup olmadığına ilişkin şüphesini de işaretlemiştir. Böylece öznellik değeri yükselmiştir. 169(e)de aynı derecelendirme “herhal” belirteci ile yapılmıştır. “Herhalde” belirtecinin kısaltmış biçimini kullanan konuşucu varsayımının kesinliğini orta derecede konumlandırmıştır. Bu konumlandırma “Ankara’ya gelmiş olmalısın” çıkarımını kesinlikten uzaklaştırarak söylemin öznellik derecesini yükseltir.

Bu bölümdeki incelemelerden de görüldüğü üzere konuşucunun zihinsel sürecini de gösteren “olmalı” söylemdeki öznellik derecesini yükseltmektedir. Farklı araştırmacılar tarafından farklı ulamları belirlense de “olmalı”nın yükümlülük kipliğinin yanı sıra bilgisel kiplik de işaretlediği ortak kanıdır. “olmalı” bilgisel kiplik işaretlediği ifadelerde de kesinlik ve kesinlik dışılık derecelendirmesine göre derecesi değişse de öznellik değerine sahiptir. Ayrıca -mAll’nın yükümlülük kipliği işaretlediği ulamdan daha öznel bir değere sahiptir. Bu karşılaştırmalı derecelendirme aşağıdaki şekilde görülebilir.

ŞEKİL 21. “Olmalı” Yapısının Öznelik Derecelendirmesi

3.6.3. -mAllydI

Gereklilik kipi göstericisi -mAlI ve geçmiş zaman işaretleyicisi -dI biçimbirimlerinin birleşimi ile yeni bir ulam oluşturan -mAllydI birleşimi de özneliğin alanındadır. -mAllydI söylemde konuşucunun /pişmanlığımı/, /hayıflanmasını/, /sitemini/ ya da geçmişte gerçekleşmemiş bir /gerekliliği/ işaretleyebilir. Konuşucunun duygu durumunu gösterdiği /pişmanlık/, /hayıflanma/ gibi ulamlarda duygu kipliği göstererek söylemin öznelik derecesini yükseltebilir.

Göksel ve Kerslake, bu birleşimin “konuşucu temelli zorunluluk” olarak belirledikleri ulamda iki olası anlamı olduğunu söyler. Bunlardan ilki ve daha çok durumu kapsayan karşı olgusal (counterfactual) anlamıdır ve “Konuşucu tarafından algılanan zorunluluğun zamanında yerine getirilmediğini işaretler.” (2005, s. 307) İkinci ulam ise anlatılarda ve kurmaca metinlerde karşımıza çıkar ve “kahramanın anlatıdaki belirli bir andaki yükümlülüğünü gösterir.” (2005, s. 307) Göksel ve Kerslake’in belirlediği ikinci ulamı bu çalışmada “Anlatı Yükümlülüğü” olarak tanımlamayı öneriyoruz. Bu tür bağlamlarda -mAllydI’nın gönderimi -mAlI’nın yükümlülük kipliğine benzer biçimde değerlendirilebilir.

170. “

(a) O parayı geri vermeliydin. (Karşı olgusal)

(b) Hüseyin artık karar vermeliydi. Herkesi bu kadar oyalaması ayıptı. (Anlatı Yükümlülüğü)” (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 307)

Anlatı Yükümlülüğünde söylemde belirtilmediği sürece gerekliliğin gerçekleşip gerçekleşmediği açık değildir.

Corcu (2003) bu biçimbirimin temel olarak “geçmişte gerekli olan bir eylemi ya da durumu” gösterdiğini belirtir. Göksel ve Kerslake’e benzer bir değerlendirme ile iki farklı gönderimden bahseder. İlki Göksel ve Kerslake’in (2005) belirttiği gibi “gerekli olmasına rağmen tamamlanmayan eylemleri” işaretleyen karşı olgusal ulamıdır. Corcu (2003) ikinci ulamı “gerçekleştirilmesi gereken ve gerçekleştirilen gereklilik” olarak tanımlar. Bu ulam, Corcu’ya göre söylemde “gerçek olmayan (non-factual)” okuması sağlar. Örneğin Corcu’nun yorumuna göre 170(b)de tümcenin kılıcı (Hüseyin) gerekli olan “karar verme” eylemini gerçekleştirmiş olabilir. Bu durumda sözceleme anına göre geçmişteki bir gereklilik söylemdeki olay anına göre gelecekte gerçekleşecektir. Corcu (2003) -mAllydI birleşiminin -mAlI biçimbiriminden taşıdığı gelecek gönderimini koruduğunu öne sürmektedir. Bu biçimbirim sözceleme anına göre geçmişe gönderimde bulunsa da gereklilik ulamı söylemdeki olay anından sonraya aittir. Bu sebeple yükümlülük kipliği gönderimi bu biçimbirim için de geçerlidir. Bu durumda hem gerçek olmayan gönderimi hem de yükümlülük kipliği gönderimi açısından öznelğin alanına da girer. Öznellik derecesi yükümlülük kipliğindeki güçlü gereklilik/zorunluluk ile zayıf gereklilik gönderimlerine göre değişecektir.

171.

- (a) Kendim dahil, nice Bodrumluyu ölümden kurtaran Âlim Bey, ne acıdır ki, kendini kanserden kurtaramadı; genç sayılabilecek bir yaşta ölüp gitti. Şimdi şatafatlı bir halı dükkânına dönüşen muayenehanesine bitişik çıkmaza onun adı verildi. Ama Bodrumlular Dr. Âlim Beye gönül borçlarını bu kadarıyla ödeyemezler. Yeni yapılan büyük hastahaneye onun adı verilmeliydi bana kalırsa. (BDA, s. 18)
- (b) Abdülbaki'nin evine eli boş dönmenin yolu yoktu elbette. Bütün gün düşlediğimiz o rakıyı mutlaka içmeliydik. Bakkal dükkânına geri döndüm. Kolumdaki saati çıkardım. Bakkala, “sana bunu rehin bırakıyorum. Bir şişe rakı daha ver. Yarın parasını öder, saatimi geri alırım” dedim. Adam, saati inceleyip işlediğini görünce, kasaya koydu, yeni bir şişe uzattı bana. (BDG, s. 129)

171(a)da -mAllydI biçimbirimi gerçekleşmemiş bir gerekliliği işaretler. Sorumlu kaynak kendi dünya anlayışına göre gerekli olan bir eylemin varlığını -mAlI biçimbirimi ile gösterirken “bana kalırsa” sözcüğü ile de bu bağlamı güçlendirir. Dolayısıyla söylemdeki öznellik derecesini de yükseltir. Çünkü bakış açısı bildiren “bence”, “bana göre”, “bana kalırsa” gibi sözcükler önermenin konuşucuya göre doğru olduğunu belirttiği için öznellik göstericisidir. Bu öznel gerekliliğin gerçekleşmediğini işaretleyen ise -DI biçimbirimidir. Bu gerçekleşmemiş gereklilik bir /zorunluluk/değil /zayıf gereklilik/tir. Bu çalışmada daha önce belirtildiği gibi zayıf gerekliliğin öznellik değeri /güçlü gereklilik/zorunluluktan/ daha yüksektir. Söylemde yer alan diğer öznellik göndergelerinden bağımsız olarak -mAllydI biçimbirimi öznel bir /gerçekleşmemiş zayıf gereklilik/, örtülü bir /sitem/ işaretlemiştir.

171(b)deki -mAllydI biçimbirimi ise sözceleme anına göre geçmişte /gerçekleşmiş gereklilik/ işaretlemektedir. Bağlamdan yola çıkarak söz konusu “içmek” eyleminin gerçekleştiğini görebiliriz. Corcu'nun (2003) belirlediği *gerçek olmayan (non-factual)* okumasına sahiptir. Bu gerçeklik dışılık söyleme öznellik değeri kazandırır. Ayrıca -mAllydI biçimbirimi yine yükümlülük kipliğinde /zayıf gereklilik/ işaretlemektedir. Üstelik bu bağlamda bu zayıf gerekliliğin /istek/ ulamına yaklaştığını da

gözlemleyebiliriz. Konuşucu ayrıca “mutlaka” belirteci ile bu /gerekliliği/, /isteği/ güçlendirerek söylemin öznellik derecesini arttırmıştır.

171(b)de birinci çoğul kişi eki ile kullanılan -mAllydI biçimbirimi /gerçekleşmiş gereklilik/ işaretlediği için duygu kipliğinde değerlendirilemez. Bu biçimbirimin birinci kişi ekleri ile kullanıldığı ifadelerde /pişmanlık/ ulamı da yer alabilir. /Pişmanlık/ ulamı kimi zaman güçlü bir pişmanlık gösterebilir fakat bazı söylemlerde örtük olarak da yer alabilir.

172.

- (a) Yıllardır birlikte yaşadığım kediler arasında en çok Patik’i sevdim. Bu yavru tekir öyle küçüktü ki, Zeynep onu bir çay fincanı içinde getirmişti bana. Öksüz Patik beni anası bildi. Göğsüme oturur, gır gır ederek, gömleklerimin yakasını emerdi zavallı. Onu biberonda sütle beslemeliydim belki de. Ama bunu yapamadım; çünkü Gönül Kayra ile tanışmıyordum henüz. (...) Kendi kedimi biberonla böyle beslemediğim için, sevgili Patik yedi aylıkken öldü. (BDG, s. 14)

172(a)da gerçekleşmemiş gereklilik işaretleyen -mAllydI biçimbirimi konuşucunun sözceleme anında geçmişteki gereklilik değerlendirmesini gösterir. Konuşucunun kendi dünya anlayışından yola çıkarak belirlediği /gerçekleşmemiş gereklilik/ öznelidir. Bunun yanı sıra bu gerekliği gerçekleştirmemesine ilişkin sözceleme anındaki değerlendirmesi pişmanlığımı da gösterir. Nitekim konuşucu söylemin devamında bu gerekliği gerçekleştirmediği için “sevgili Patik yedi aylıkken öldü” sözcüğü ile kötü bir sonucun ortaya çıktığını da ileterek /pişmanlık/ ulamını güçlendirir. Bu tür ifadelerde -mAllydI biçimbirimi hem gerçekleşmemiş öznel bir gerekliği hem de duygu kipliğinde /pişmanlığı/ işaretlediği için en yüksek öznellik derecesine sahiptir.

Birinci kişi ekleri ile kullanımında -mAllydI biçimbirimi ayrıca tanıtıcılık da işaretleyebilir. Konuşucu sözceleme anına göre geçmişte kendisine iletilmiş olan bir gerekliği dolaylı aktarım ile göstermek için de bu biçimbirimi kullanabilir.

173.

- (b) Annemin sık sık hissettiğim bu ihtiyat dürtüsü “normal olun, sıradan olun, herkes gibi olun,” derdi bize. “Dikkati çekmeyin hiç.” Alçak gönüllü olmayı, azla yetinmeyi öne çıkaran ve bütün kültüre damgasını vurmuş tasavvuf

terbiyesinden, geleneksel ahlaktan da çok şeyler taşıyan bu görüş insanın kafasını bir şeylere takıp okulu bırakmasını, derslere gitmemesini anlayabilecek gibi değildi hiç. Kendimi önemsememeli, ahlaki ve düşünsel takıntılarımı fazla ciddiye almamalı, tutkulu olacaksam, çalışkan, dürüst ve iyi olmak, herkese benzemek için tutku duymalıydım. (İHŞ, s. 334)

- (c) Dedem, babam ve amcam gibi makul bir insan olduğuma göre, ben de İstanbul Teknik Üniversitesi'nde mühendislik okumalıydım, ama madem resim yapmaya bu kadar eğilimim vardı, aynı yerde mimarlık okumak bana yakışırdı. Kimin ilk düşünüp söylediğini bile hatırlamadığım bu basit mantığı ben de lisede okurken çoktan benimsemiş, içselleştirmiştım. (İHŞ, s. 293)

173(a)da sorumlu kaynak “annesinin” iletilerini önce doğrudan aktarım ile söylemine yerleştirir. Fakat söylemin sonunda bu aktarım dolaylı olarak yapılır ve sorumlu kaynağın annesi tarafından iletilen gereklilikler olduğu örtük olarak gösterilir. Söylemdeki son tümcede “anne”nin sesi de duyulmaktadır. Bu açıdan /temsili söylemi/ de içerir ve bu çalışmada daha önce belirtildiği gibi temsili söylemler öznelliğin alanındadır.⁷⁴ Ayrıca bu örtük aktarımın varlığı aynı zamanda bu gerekliliğin kaynağının “anne” olduğunu göstermesi bakımında tanıtısalık da içerir. Bu da söylemin öznellik derecesini ayrıca yükseltmektedir. 173(b)de dolaylı aktarılan söylemin asıl kaynağı belirtilmese de söylemde başka bir sesin varlığı fark edilmektedir. Yine temsili söylemin ve çoksesliliğin varlığı söyleme öznellik değeri kazandırır. Sorumlu kaynak bu kez “Kimin ilk düşünüp söylediğini bile hatırlamadığım bu basit mantığı” sözcüğü ile daha önceki sözcelerindeki aktarımın varlığını belirginleştirir. 173(a)ya benzer biçimde -mAllydI biçim birimi hem tanıtısalık hem de sözcemele anına göre geçmişteki bir gerekliliği işaretlemektedir. Bu tür ifadelerde “Anlatı yükümlülüğü”ndeki gibi bu gerekliliğin gerçekleşip gerçekleşmediği açık değildir. Kısacası -mAllydI biçim biriminin bu tür ifadelerde dolaylı aktarım ileterek tanıtısalık ve temsili söylem ulamlarını sağlaması duygu kipliği gibi öznelliğin en yüksek derecesini yansıtmaktadır.

Bu biçim biriminin ikinci kişi ekleri ile kullanımda ise /üzüntü/, /hayal kırıklığı/ da gösterilebilir. /Üzüntü/, /pişmanlık/, /hayal kırıklığı/ gibi ulamlar duygu kipliğinin alanına girer ve öznellik değeri yüksektir.

⁷⁴ Bkz. 1. Öznellik

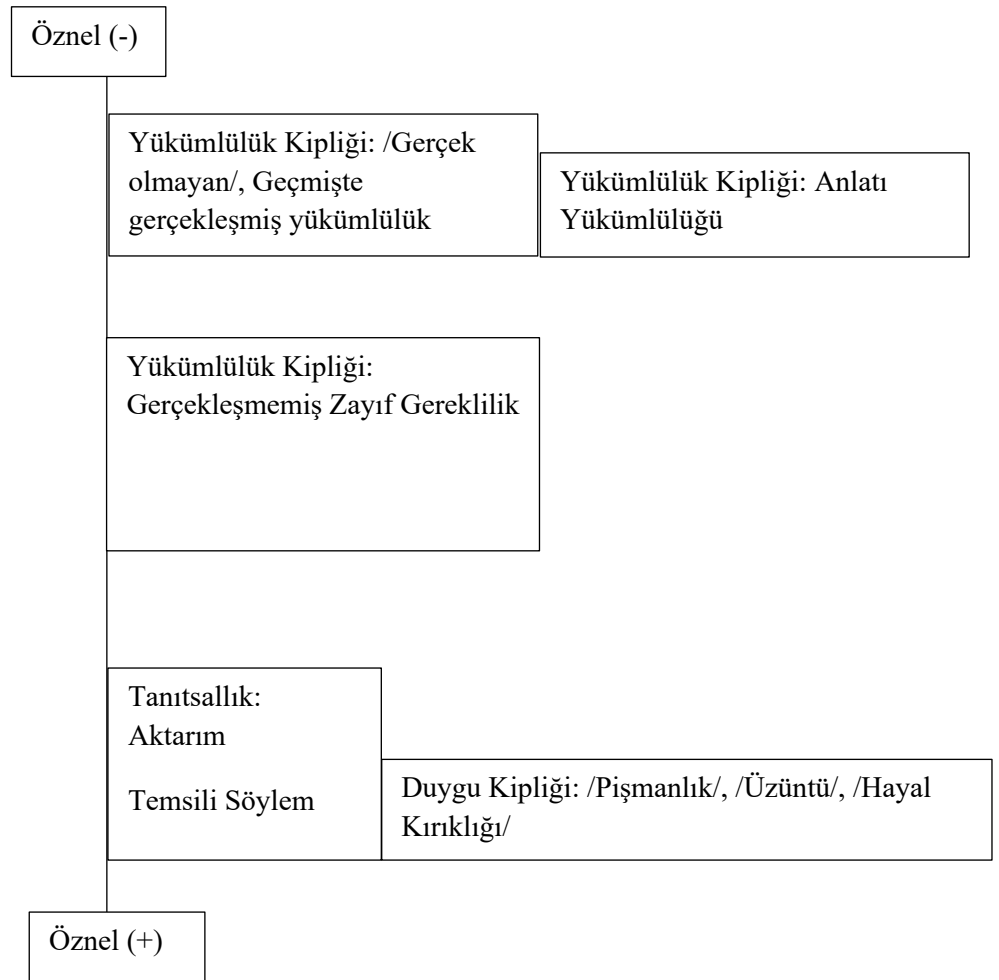
174.

- (a) Bana yine çok aksi bir mektup yazmışsın. Huysuzlaşmamın sebebini anlayıp hoş görmeliydin. Halbuki sen tutuyorsun bana hücumla kalkıyorsun. (YSA, s. 80)
- (b) Resimlerde, sözlerde, hatıralarda, kokularda, renklerde, her şeyde seni arıyorum. Yattığım vakitler yalnız seni düşünüyorum. Bunları sen benim söylememe hacet kalmadan bilmeliydin. Bana, benden hiçbir şey işitmeden inanmalıydın. (YSA, s. 47)
- (c) Sahiden Ankara'ya mı gittin? Bu mektubum bilmem eline geçecek mi. Bu arada bana yazmalıydın. Bir haber. Hepsi bu kadar. Ben, bir eve bir de şirket adresine iki mektup attım. (LL, s. 25)

174(a), (b) ve (c)de -mAllyDI biçimbiriminin ikinci kişi ile kullanımı alıcının sözcemele anına göre geçmişteki gereklilikleri gerçekleştirmediğini göstermektedir. Sorumlu kaynak bu gösterim ile aynı zamanda beklentisinin gerçekleşmediğini de ifade etmektedir. Bu da bağlam ile birlikte değerlendirildiğinde /hayal kırıklığı/ ve/veya /üzüntü/, /sitem/ ulamlarını işaretler. Konuşucunun duygu kipliğinde işaretlediği /üzüntü/, /sitem/ ya da /hayal kırıklığının/ kaynağı kendi dünya anlayışına göre belirlediği gerekliliğin alıcı tarafından gerçekleştirilmemesidir. Bu bakımdan konuşucunun zihinsel sürecini, duygularını, öznel gerekliliğini işaretler ve öznellik değeri oldukça yüksektir.

Sonuç olarak -mAllyDI biçimbirimi /gerçekleşmemiş gereklilik/ ulamında yükümlülük kipliğinin yanı sıra tanıtımsallık, duygu kipliği de işaretleyebilir. Ayrıca temsili söylem sağlayıcısı olarak da söylemde yer alabilir. Tüm bu ulamlar söylemin öznellik değerini yükseltir. -mAllyDI biçimbiriminin işaretlediği ulamlara göre değişen öznellik derecelendirmesi aşağıdaki şekilde görülebilir.

ŞEKİL 22. -mAllydI Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi

3.7. -sA

-sA biçimbiriminin koşul ve gönüllük kipliği işaretlediği ve bu bağlamda çokanlamlı olduğuna pek çok çalışmada değinilmiştir. (Lewis, 2001; Underhill, 1976; Kornflit, 1997, Göksel ve Kerslake, 2005, Aslan Demir, 2008) Koşul ve gönüllük kipliği ulamlarında birbirinden farklı anlam alanları bulunduğu için aslında iki farklı işaretleyici gibi değerlendirilmelidir. Bu sebeple bu biçimbirimi Gönüllük Kipliği ve Koşul olmak üzere iki farklı alt başlıkta inceleyeceğiz.

3.7.1 Gönüllülük Kipliği İşaretleyicisi Olarak -sA Biçimbirimi

Gönüllülük kipliği konuşucunun isteklerini, niyetini, arzularını, dileklerini bildirdiği için söyleminde aynı zamanda iç dünyasını da gösterir. Bu nedenle Johanson'un (2014) da belirttiği gibi öznedir. Johanson (2014, s. 491) -sA biçimbirimini "varsayılan olaylar hakkında hayal kipi ifade eden varsayımsal işaretleyici (hypothetic marker)" olarak tanımlar. Ayrıca istek kipliğinde "Durumun bu olduğunu hayal et/varsay.", "Ya öyle olsaydı?" bağlamlarında istek, dilek ve umut ulamlarını iletebileceğini de ekler.

Aslan Demir (2008) -sA biçimbirimini istek kipliği işaretleyicisi olarak değerlendirir ve ulamlarını belirler:

"Gerçek dışı olan ya da normal koşullarda gerçekleşmesi mümkün olmayan istek ve dilekleri (Bir kuş olsam, uçsam tepelere), gerçek olup gerçekleştirilebilirliği düşük olanları (Keşke herkes senin gibi ince fikirli olsa), ikili/çoklu iletişimde yönlendiriciliği ve empoze derecesi düşük, baskı oluşturmayan, eylemden çok eylemden önceki 'razı olma' eşliğine vurgu yapan istek ve beklentileri (Bu akşam eve biraz erken dönsen?) karşılar." (Aslan Demir, 2008, s. 113)

-sA biçimbirimi birinci kişi ekleri ile kullanımda Göksel ve Kerslake'in (2005:312) de belirlediği gibi "bir eylemin gerçekleştirilmesine ilişkin açık bir dileği işaretler. Ayrıca gerçekleşmesi konuşucunun kontrolünde olmayan, imkânsız olabilecek durumlara ilişkin dilekleri" de işaretler.

175.

- (a) Çünkü bunu unutmak birçok kişinin işine gelse de, Abidin Dino komünistti ve komünistliğini hiç bir zaman yadsımadı. Keşke ben de yeterince önemli bir komünist sayılısam da, mezarımın başında bu güzel marşı söyleseler. (BDA, s. 225)
- (b) Hemen geleyim mi? Sana ah, bir şeyler yapabilsem, bütün derdim bu şimdi. (LL, s. 20)
- (c) Ne güzel şey, sana inanmak! Bunu bir anlatabilsem. Kızıp çatınmayacağını bilsem "sadece sana inanmak" diyecem. (LL, s. 86)
- (d) Keşke daha çok, daha çok zamanım olsa da, öteki çalışmalarımın yanında "fantezi" sayılabilecek işlerle de uğraşabilsem. Örneğin, bir "Sevdiğim Sözcükler Sözlüğü" yazmak isterim. (227S, s. 53)

175(a)da -sA biçimbirimi birden fazla ulamda kullanılmıştır. “gelse de” sözcüğü /istek/ değil /koşul/ ulamındadır. Koşul ulamı ayrıca inceleneceği için bu örnekte göz ardı edilecektir. İkinci tümcede “komünist sayılsam” sözcüğünde birinci kişi eki ile kullanılan -sA biçimbirimi konuşucunun gerçekleşmesi mümkün ya da mümkün olmayan /dileklerini/, /isteklerini/ işaretlemek amacıyla kullanılmıştır. 175(a)daki bağlamda bu isteğin mümkün olmadığını söyleyebiliriz. “bu güzel marşı söylemeler” sözcüğünde konuşucu /hayalini/, /isteğini/ işaretlemeyi sürdürmektedir. Fakat bu kez sorumlu kaynak aynı biçimbirimi üçüncü kişi ile kullanarak eylemin başkaları tarafından gerçekleştirilmesini istediğini göstermektedir. Üstelik bu tümcede sıralı ve birbirine bağlı istekler yer almaktadır. “marş söyleme” eyleminin gerçekleştirilebilmesi için öncelikle sorumlu kaynağın ilk isteği olan “komünist sayılma” arzusu gerçekleşmiş olmalıdır. “dA” bağlacı -sA biçimbiriminin /istek/ ulamında yer aldığı söylemlerde bu sıralamayı sağlar. Bu tür ifadelerde birinci isteğin gerçekleşmesine bağlı olarak ikinci istek ortaya çıkmaktadır. Öyleyse bu ulamların arasında örtük bir koşul da bulunmaktadır. “Ders bir an önce bitse de eve gidip dinlensem.” gibi bir tümcede “eve gidip dinlenmenin” koşulu dersin bitmesidir. Bu örtük koşulla birlikte /istek/ ulamı söylemdeki varlığını sürdürür. 175(a)daki sıralı dileklerin iletildiği /istek/ ulamı sorumlu kaynağın zihnine de erişim sağladığı için öznelidir.

175(b)de “Sana ah, bir şeyler yapabilsen” sözcüğü ise 175(a)ya göre daha yüksek bir öznellik değerine sahiptir. Çünkü sorumlu kaynak hem /olanaklılık/ hem de /istek/ işaretlemiştir. Ayrıca “ah” sözcüğü ile söylemdeki /arzunun/ gerçekleştirilmesinin zorluğunu göstermekte ve arzusunu güçlendirmektedir. Bir bakıma güçlü isteklilik ve neredeyse çaresizlik bağlamlarını yaratmaktadır. Böylece duygu durumunu daha açık göstererek duygu kipliğine yaklaşan bir /istek/ ulamı oluşturarak söylemin öznellik derecesini yükseltmiştir.

Benzer bir durumu 175(c)de de görebiliriz. “bir anlatabilsen” sözcüğü ile sorumlu kaynak “anlat-” eyleminin olanaklı olmasını istediğini iletmektedir. Söz konusu /istek/ olanaklılığa ilişkindir. Göksel ve Kerslake (2005, s. 312) özellikle “bir” ile kullanılan -sA biçimbiriminin konuşucunun kontrolünde olmayan ve imkânsız olan dilekleri gösterdiğini belirtir ve “Bu soğuklar bir bitse artık.” örneğini paylaşırlar. 175(c)de de benzer bir kullanım söz konusudur. Sorumlu kaynak “bir” sözcüğünü -sA biçimbirimi ile

birlikte kullanarak “anlatmanın mümkün olmadığını” göstermektedir. 175(b)ye benzer bir çaresizlik gösterimi bu örnekte de örtük olarak bulunur. Konuşucunun /olanaksızlığı/, bu /olanaksızlığın/ gerçekleşmesini istediğini işaretlemesi ve örtük bir /çaresizlik/ ulamı ile söylemi duygu kipliğine yaklaştırması öznellik değerini oldukça yükseltir. Söylemdeki diğer -sA biçimbirimi “bilsem” sözcesinde koşul işaretleyicisi görevindedir ve bu bölümde değerlendirmeye dahil edilmemiştir.

175(d)de ise benzer türde bir ifade bu kez mümkün olan bir isteği işaretlemektedir. “Keşke” ünlemi ile söylemdeki /dilek/ ulamını güçlendirmektedir. “Keşke” ünlemi hem “zamanım olsa” hem de “uğraşabilsem” sözcelerini kapsar. “dA” bağlacı da 175(a)ya benzer biçimde sıralı /istekleri/, /dilekleri/ birbirine bağlamaktadır. İlk tümcede üçüncü kişi ile kullanılsa da yine konuşucunun kendisi için istediği bir olgu durumunu gösterir. İkinci tümcede “uğraşabilsem” sözcesinde birinci kişi ile ve /olanaklılık/ işaretleyicisi ile birlikte kullanılmıştır. 175(c)ye benzer bir biçimde konuşucunun isteği eylemin olanaklı olması ile ilişkilidir. Konuşucu “uğraşmak” eyleminin kendisi için mümkün olmasını istediğini göstermektedir. Söz konusu /isteklerin/, /dileklerin/ gerçekleştirilmesi mümkündür. Bir sonraki tümce ile bu isteklilik vurgulanmış ve gelecek gönderimi ile söz konusu isteklerin örneklendirildiği bir tasarı iletilmiştir. Öyleyse bunlar tasarıya dönüştürülebilir olanaklı isteklerdir. Kısacası bu bağlamda -sA biçimbirimi yalnızca konuşucunun /dileklerini/, /isteklerini/ işaretlemek için kullanılmıştır. Öznellik derecesi gönüllülük kipliğinde /istek/ ve /dilek/ işaretlediği için yüksektir ve 175(a) ile eşittir. Fakat örtük bir /çaresizliği/ de gösteren 175(b) ve (c)den daha düşüktür. Zira 175(b) ve (c) /çaresizlik/ ulamı ile aynı zamanda duygu kipliğinin ulamındadır ve konuşucunun duygusal durumuyla ilişkili daha fazla bilgi aktarmaktadır.

Aslan Demir bu biçimbirimin birinci kişi ile kullanımda başka bir ulamın da ortaya çıkabileceğine dikkat çeker. “-sA ile işaretlenen 1. Kişi istek bildirimlerinde konuşurun yanı sıra dinleyicinin rızası da önemlidir (Yarın size gelsem? Hocam ödevimi yarın getirsem?). Bu nedenle kibar retlerde özellikle tercih edilir: [kendisine pasta ikram edilen biri] Ben almasam, biraz önce atıştırdım.” (Aslan Demir, 2008, s. 114) Bu tür ifadelerde konuşucu hem kendi isteğini işaretler hem de alıcıya bu isteğinin onaylanmasını beklediğini iletir. Tüm bu ulamlar söylemdeki öznellik değerini yükseltecektir. Ayrıca birinci çoğul kişi çekiminde de Aslan Demir’e (2008, s. 115) göre “’istenir’ eylemin

önerisi” vardır. Konuşucu kendisi ile birlikte alıcı ya da alıcıları da kapsayan bir isteği ileterek aynı zamanda bu isteği birlikte gerçekleştirme önerisinde bulunabilir. Bunun yanı sıra birinci çoğul kişi eki kullanarak konuşucu kendi /isteğini/ alıcıları da içine alan bir grubun /isteği/ gibi göstererek sorumluluğunu azaltmayı, özneliği paylaşmayı seçebilir. Örneğin “Saat geç oldu. Artık kalksak.” gibi bir tümcede konuşucu kendisinin de dahil olduğu bir grup kişinin gerçekleştirmesini istediği bir eylemi iletmektedir. Söz konusu /istek/ ulamı konuşucunun kendi isteğidir. Konuşucu “kalksak” diyerek alıcının/alıcıların kendisi ile birlikte “kalkmak” eylemini gerçekleştirmesi /isteğini/ iletmektedir. Kısacası /istek/ ulamı konuşucuya ait, bireysel ve özeldir. Aynı kullanımı soru eki ile kullanarak beklenti ulamını güçlendirebilir. “Saat geç oldu. Artık kalksak mı?” gibi bir tümcede konuşucu eylemin gerçekleştirilmesi isteğinin yanı sıra alıcının/alıcı grubunun da söz konusu eylemi gerçekleştirmesini /beklediğini/ göstermektedir.

Güven ve Kıran (2021) da “Biz” adının öznel gönderimlerini inceledikleri çalışmasında “biz” adının çeşitli ulamlarda kullanımını incelemişlerdir. Araştırmacılar Aslan Demir’in (2008) “istenir eylemlerin önerisi” tanımına benzer biçimde yukarıda tartışılan /istek/ ulamının işaretlendiği ifadelerde “biz” gönderimlerinin “siz/sen” ile eşitlendiğini ve örtük bir /teklif/ gönderimi olduğunu belirlerler.

Göksel ve Kerslake de (2005, s. 314) -sA biçimbiriminin birinci kişi ekleri ile soru kullanımının “olası bir eylem hakkında fikir alma” ilettiğini söyler. Göksel ve Kerslake bu fikir almanın istek kipi işaretleyicileri -(y)AyIm, -(y)AlIm biçimbirimlerinin soru biçimlerinden farkının -sA biçimbiriminde konuşucunun verilen karardan, önerilen eylemin istenilirliği hakkında emin olmaması olduğunu ileri sürer. Bu nedenle Göksel ve Kerslake’in de belirttiği gibi bu tür ifadelerde sıklıkla kiplik belirteci “acaba” ile birlikte kullanılır:

176.

- (a) Yalnız şu "yer" sözcüğü "mevki" gibi tınlamıyor mu? Hoşlanmıyorum. "Yol" mu desek acaba? (Kİ, s. 148-149)
- (b) Erden'in bana telefon ettiği, acaba gene bir araya gelsek mi, diye konuştuğumuz gece (ki Hans Peter evde yoktu, bende telefonu söylemedim), ertesi sabah bana düşünüyü anlatıyor Hans Peter: (...) (TÖLEM, s. 49)

176(a)da soru eki “Yol” sözcüsünden sonra kullanılmıştır. Böylece soru vurgusunun “yer” sözcüğü yerine önerilen “yol” sözcüğünde olması sağlanmıştır. Daha açık bir ifade ile sorumlu kaynak “de-” eyleminin gerçekleşmesi ile ilgili bir /isteği/ değil, “yer” sözcüğü yerine önerdiği sözcüğün geçerliliğine ilişkin bir soru iletmektedir. “Acaba” belirteci ile birlikte konuşucu /isteğinin/, /beklentisinin/ geçerliliğinden emin olamadığını iletmekte ve alıcının/alıcıların konuya ilişkin fikrini öğrenmek istemektedir. /Emin olamama/ ulamı, konuşucunun kararsızlığını ve buna bağlı olarak duygu kipliğini de gösterir. -sA biçim birimi konuşucunun beklentisini de işaretlemektedir. Hem /istek/ ulamının hem de duygu kipliğinin söylemdeki varlığı bu tür ifadelerdeki öznellik değerini oldukça yükseltmektedir. 176(b)de benzer ulamlar bu kez konuşucunun aktardığı bir söylemin içinde yer almaktadır. Konuşucunun da aktarılan söylemin sorumlu kaynaklarından biri olduğunu birinci çoğul kişi ekinin kullanımı ile saptayabiliriz. Böylece 176(b)deki söylemin tümünden sorumlu kaynak ile aktarılan söylemdeki sorumlu kaynağın aynı olduğunu söyleyebiliriz. Buna bağlı olarak “acaba gene bir araya gelsek mi” sözcüsündeki /kararsızlık/ ulamı ve duygu kipliği gösterimi söylemdeki konuşucuya da aittir ve söylemin tümünün öznellik değerini yükseltir.

Bu ulamlarının yanı sıra -sA biçim biriminin birinci çoğul kişi ile kullanımı birinci tekil kişi ile kullanımına eşdeğer biçimde gerçekleşmesi mümkün olan ya da mümkün olmayan dilekleri, istekleri de işaretleyebilir.

177.

- (a) Buradan yola çıkarak, kimi yazarların kitaplarında yer alan diyelim bir sokağın kederli görünüşünden, bir insanın hüznünden, "sokağın kederli bir görünüşü vardı" ya da "hüzünlü bir insandı" şeklinde yineleyip durduktan "bildiren cümlelerle" haberdar olmak yerine, bir sokağın kederini, bir insanın hüznünü kalem sahiplerinin canlandırabilme güçleriyle kendimiz görsek! (227S, s. 158)
- (b) Sen belki yine bu kadere boyun eğmenin de güzel bir şey olduğunu söyleyeceksin. Ne lüzum var bu türlü avunmalara. Bir arada olsak daha iyi değil mi? (YSA, 67)

177(a)da “görsek” sözcüsü bağlam ile birlikte değerlendirildiğinde sorumlu kaynağın /isteğini/ işaretlediğini söyleyebiliriz. Noktalama işareti ile (!) bu isteğin ve özneliğin derecesi arttırılmıştır. Yine bağlam ile birlikte yorumlayarak bu güçlü /isteğin/ aynı zamanda hafif bir /sitem/ de iletildiğini görebiliriz. Söz konusu söylemin bir metinden

alındığını göz önünde bulundurursak sorumlu kaynak birinci çoğul kişi ekini belirli bir grup için değil “tüm okuyucu kitlesi” için kullanmaktadır. Aslında kendi isteğini, beklentisini daha geniş bir grup ile paylaşarak söylemini öznelerarasılık düzeyine taşıyarak öznellik derecesini azaltmıştır.

177(b)de “bir arada olsak” sorumlu kaynağın isteğini iletmektedir. “daha iyi değil mi?” retorik sorusu ile bu isteğin olanaklı olduğu da belirtilir. “daha iyi değil mi?” sözcüğü aynı zamanda örtük bir koşulu da sağlar. Johanson’un (2014) belirlediği “hayal kipi” ulamı bu söylemde belirgindir. Çünkü konuşucu hem bir isteğini, beklentisini belirtir hem de “(böyle olsa) daha iyi değil mi?” ile bir /varsayımın/ sonucuna ilişkin öznel değerlendirmesini iletir. /Varsayımın/ varlığı bilgisel kiplik ulamını sağlayarak söylemin öznellik derecesini artırır. Ayrıca bu örnekte “Bir arada olma” isteği sorumlu kaynağa ait olsa da alıcının da eylemi gerçekleştirmesi beklenmektedir. “Bir arada olmayı” sağlayacak kişiler sorumlu kaynak (ben) ve alıcı(sen)dır. Fakat alıcı sadece olgu durumunu gerçekleştirmesi beklenen kişilerden biri olarak söylemde yer alır ve /istek/ ulamının paydaşı değildir. /İstek/ ulamı sorumlu kaynağın bireysel, öznel beklentisi ile ilgilidir.

-sA biçimbirimini /istek/ ulamında ikinci kişi ekleri ile kullanımı da konuşucunun alıcıdan /beklentisini/, /isteğini/, /talebini/ işaretlemesini sağlar. Aslan Demir (2008:116) bu /beklentinin/, /isteğin/ dayatma derecesi düşük olduğu için bu biçimbirimini bu tür ifadelerde sıklıkla nezaket stratejisi olarak kullanıldığını belirtir. Dayatma ve ısrarın derecesi belirteçler ve/veya bağlam ile arttırılabilir.

178.

- (a) Ne zamandır görüşmüyorsunuz. Anneni bir arasan.
- (b) Yarın sabah erken uyansan da birlikte kahvaltı etsek.
- (c) Ders çalışmaya başlasan iyi olur.
- (d) Günlerdir senden haber bekliyorum. Artık bana bir cevap versen.

178. örnek grubunda ikinci kişi ile kullanılan -sA biçimbirimleri konuşucunun alıcının gerçekleştirmesini beklediği eylemleri işaretlemek için kullanılmıştır. Bunun yanı sıra her örnekte /beklenti/ ile birlikte başka ulamlar da bulunmaktadır. 178(a) bağlam ile birlikte değerlendirildiğinde aynı zamanda bir /öneriyi/ de iletmektedir. Konuşucu alıcıdan “annesini aramasını” beklemekte ve aynı zamanda bu eylemi gerçekleştirmesini

önermektedir. 178(b)de konuşucu alıcıdan “erken uyanmayı” gerçekleştirmesini talep etmektedir. Bu talebinin gerçekleşmesine bağlı olarak ikinci bir isteği (birlikte kahvaltı etmek) de iletmektedir. 178(b)de /öneri/ ulamı “kahvaltı etsek” sözcesinde bu biçimbirimimin birinci çoğul kişi ile birlikte kullanımıyla işaretlenmiştir; -sA biçimbirimiminin ikinci kişi ile kullanımı ise /beklenti/ ve /talep/ işaretlemektedir. 178(c)de ise /öneri/ ulamı “iyi olur” sözcesi ile güçlendirilmiştir. Fakat bağlama göre bu /öneri/ yükümlenmeye de dönüşebilir. Konuşucunun tonlaması, alıcı karşısında otorite sahibi biri olması söylemdeki kiplik ulamını değiştirebilir. (/Ders çalışmaya başla/) “Yapsan iyi olur.” benzeri ifadelerin tümü için bu yorum geçerli olacaktır. Kısacası -sA biçimbirimiminin ikinci kişi ile kullanımında söylemde “iyi olur” sözcesinin yer alması durumunda söylem /öneri/ ile /emire/ yaklaşan bir yükümlenme arasında bir noktada yer alır. Bağlam ve belirteçler aracılığıyla söylemin /öneriye/ mi yükümlenmeye mi yakın olduğu anlaşılabilir. Örneğin 178(c)yi “Ders çalışmaya başlasan ne iyi olur.” biçiminde tekrar düzenlersek söylem /öneri/ ulamına yaklaşacak ve bu durumda öznellik değeri artacaktır. “3.6. -mAll” bölümünde tartışıldığı gibi /öneri/ ulamının öznellik derecesi /emir/ gibi güçlü zorunluluk gösteren ulamlardan daha yüksektir. Öyleyse bu biçimbirim için de benzer bir değerlendirme yaparak özellikle ikinci kişi ekleri ile kullanımında -sA biçimbirimiminin öznellik derecesinin /istek/, /beklenti/ ve /öneri/ de yüksek, /emire/ yaklaşan /yükümleyici önerilerde/ ise daha düşük olduğunu söyleyebiliriz. 178(d)de ise konuşucunun “artık” belirteci ile /sabırsızlık/ ulamını güçlendirdiğini okuyabiliriz. Bağlam ile birlikte değerlendirdiğimizde 178(d)de yüksek bir beklenti ile birlikte yükümlenme derecesi artırılmıştır. Konuşucu alıcının “cevap verme” eylemini sözceme anına göre “bir an önce” gerçekleştirmesini istediğini iletmektedir. “Bir an önce” vurgusu yükümlenmeyi arttırarak /öneri/ ulamına göre söylemin öznellik derecesini düşürür. Yine de /beklenti/ ulamının varlığı söylemdeki öznellik derecesinin /güçlü gereklilik/zorunluluk/ ulamlarından daha yüksek olmasını sağlamaktadır. Kısacası bu biçimbirim ikinci kişi ekleri ile kullanımında zorunluluk ulamındaki kadar güçlü bir yükümlenme iletmediği için öznellik derecesi /zorunluluk/ ulamından daha yüksek /öneri/ ulamından daha düşüktür.

-sA biçimbirimi ikinci kişi ile /öneri/ ya da yükümlenmenin yer almadığı ve sadece /istek/, /dilek/ bildiren ifadelerde de kullanılır.

179.

- (a) Barış, benim yanıt vermem zor bu soruya. Keşke sen ve Ayhan yanıt verseniz. (Kİ, s. 197)
- (b) Keşke bir olanak bulup, sonbahara gelebilsen. (TÖLEM, s. 28)
- (c) İstanbul'a gelmene suret-i katiyede imkân yok mu? Bir imkân arasan olmaz mı? İyi bir haberin beni çok sevindirecek. (YSA, s. 132)
- (d) Bari bu suskunluğun sebepli ve hayırlı olsa ve bana bu kadar kahırdan sonra, parıltılı şiirler göndersen. (LL, s. 3)

179(a)da “keşke” ünlemi ile alıcıdan istenilen “yanıt vermek” eylemine ilişkin /isteğin/ derecesi güçlendirilmiştir. Konuşucu /beklentisini/, /dileğe/ yaklaşan bir ulam ile iletmiştir. 179(b)de de benzer bir /istek/ derecesi bulunmaktadır ve yine “keşke” ünlemi ile isteğin derecesi arttırılmıştır. Güçlendirilmiş dileğe yaklaşan güçlü /istek/ ulamının varlığı öznellik derecesini de yükseltmektedir. 179(c)de “keşke” ünlemi bulunmasa da bağlam ile birlikte benzer biçimde güçlü bir /istek/ ulamı söylemde yer almaktadır. Konuşucu alıcıdan beklentisini “olmaz mı?” sorusu ile güçlendirmiştir. Hatta bu sözce ile beklentisinin, talebinin gerçekleştirilmesi konusunda alıcıya yönelik örtük bir /teşvik/ de iletilmektedir. Bu ulamların varlığı da öznellik değerini yükseltir. 179(d)de sorumlu kaynak “sebepli ve hayırlı olsa” ile olgu durumu ile ilgili /dileğini/, /isteğini/ iletirken “göndersen” sözcüğü ile alıcıdan beklediği, istediği bir eylemi aktarır. Alıcının kendisine “mektup göndermesine” ilişkin /isteği/ alıcıya yönelik bir yükümlenme taşımamaktadır. -sA biçimbirimi bu söylemde alıcının eylemi gerçekleştirmesine dair güçlü bir sorumluluk aktarımı taşımaz ve sadece konuşucunun /umut/ ulamına yaklaşan /isteğini/ işaretler. 179. örnek grubundaki söylemler alıcıya yönelik bir yükümlenme iletmediği ve konuşucunun /istek/, /beklenti/, /umutlarını/ işaretlediği için bu örnek grubundaki söylemlerin öznellik dereceleri birbirine oldukça yakındır.

-sA biçimbirimi üçüncü kişilerle kullanımında konuşucu tümcedeki başka bir katılımcıya yönelik /beklentilerini/, /dileklerini/, /isteklerini/ iletmediği gibi konuşucunun kendisi ile ilgili /hayallerini/, /dileklerini/ de işaretleyebilir.

180.

- (a) Canım Nahitim, her zaman aklımdasın. Benim yanımda olmanı ben senden daha çok istiyorum. 30 Ağustos için bir piyango bileti aldım. Türlü türlü hayaller

kuruyorum. Bu hayallerin içinde en esaslı yeri şüphesiz sen işgal ediyorsun. Ah istediklerimiz bir olsa. Canım sevgilim, hasretle, muhabbetle gözlerinden öpüyorum. Mektubunu ve seni bekliyorum. (YSA, s. 136)

- (b) Evde bir ölüm sükûtu var. Sual sormağa korkuyorlar. Ah bir sorsalar da seni anlatsam... Ah bu rezil dünya seni tanısa, seni öğrense, seni anlasa... (LL, s. 17)
- (c) Rahmetli Turgut Özal’ın tam tersine, zenginlerden hiç mi hiç hoşlanmam. Ama onu tanımadığım, hiçbir zaman tanımayacağım halde, bu adayı satın alan zengine hayran kaldım. Adını da öğrendim ve bu adı unutmamak için, o sırada okumakta olduğum John Donne’un şiirlerinin iç kapağına yazdım. Helâl olsun o zenginin parası! Keşke daha fazla kazanmaktan vazgeçse de sürekli otursa o güzel adasında. Ara sıra dostlarını da davet etse oraya. Dostları arasında bizler de olsak keşke! (BDG, s. 81-82)
- (d) Dün telefon ettim sana, annen ve bir erkek -belki baban- çıktı. Kapamak zorunda kaldım. Seni dünyaya getirenlerle dövüşemem. Tanısalara, bilseler beni ne olurdu! (LL, 43)

180(a)da sorumlu kaynak “Ah istediklerimiz bir olsa.” sözcüğü ile güçlü bir /isteği/, /dileği/ iletmektedir. -sA biçimbirimi üçüncü kişi ile kullanılsa da burada söz konusu /istek/ başka bir kişi ile değil, konuşucu ile ilgilidir. “istediklerimiz” sözcüğü sayesinde bu /isteğin/ konuşucu ve alıcı için geçerli olduğunu anlayabiliriz. Bu bölümde daha önce de belirtildiği gibi “Ah” ünleminin kullanımı “keşke” ünleminin yerini alarak /dilek/ ulamını güçlendirir ve aynı zamanda duygu kipliğinin işaretlenmesini sağlar. Konuşucu “ah” ünlemi ve -sA biçimbirimini birlikte kullanarak hayalinin, dileğinin gerçekleşmesine ilişkin oldukça öznel bir /isteği/ iletir. Konuşucu “keşke” ünlemi yerine “ah” ünlemini, istencini güçlü bir şekilde vurgulamayı, bu isteğin adeta duygusal bir ihtiyaç olduğunu göstermeyi amaçladığı ifadelerde tercih eder. Bu nedenle “ah” ünleminin -sA biçimbirimi ile kullanıldığı ifadelerin öznellik değeri oldukça yüksektir.

180(b)de 180(a)dakine benzer biçimde aynı ünlem ve biçimbirim benzer bir ulam ile kullanılmıştır. Bu kez “ah” ünlemi hem “sorsalar” hem “anlatsam” sözcüklerini kapsar. Çünkü “da” bağlacı ile bu istekler sıralı biçimde birbirine bağlanmıştır. Sorumlu kaynak öncelikle üçüncü kişilerin gerçekleştirmesini istediği bir isteği ve bu isteğin gerçekleşmesine bağlı olarak kendi gerçekleştireceği eyleme ilişkin isteğini aktarır.

Birbirine bağı olan her iki isteğin öznellik derecesi “ah” ünleminin kullanımı ile yükselmiştir. Üstelik söylemin devamında da aynı ünlem ve biçimbirimler kullanılarak /istek/ ulamı ve duygu kiplikleri söylemin geneline yayılmıştır. Ayrıca 180(b)de son tümcedeki -sA biçimbiriminin üçüncü kişi ile kullanımındaki katılımcı “bu rezil dünya”dır. “rezil dünya” önadı ile öznellik değerini arttırmaktadır.⁷⁵ Ayrıca konuşucunun “dünyadaki tüm insanların / kendi yaşadığı sınırlı çevresini kasteden, kendi dünyasındaki tüm insanların” alıcıyı tanımasına, bilmesine ilişkin isteğini aktardığı sözce /gerçekleşmesi olanaklı olmayan istekler/ ulamında yer alır. Böylece /gerçeklik dışı/ bir ulama da yaklaşır ve öznellik değeri yükselir.

180(c)deki üçüncü kişiye ilişkin /dilek/ ve /isteklerin/ olanaklı olmaktan uzak olduğunu bağlam aracılığı ile anlayabiliriz. Zira konuşucu “onu tanımadığım, hiçbir zaman tanımayacağım halde” sözcüğü ile söz konusu kişi ile ilgili isteklerinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini bilmediğini de göstermektedir. Böylece “o zenginin dostları arasında olma” isteğinin de gerçekleşmekten uzak, hatta olanaksız bir dileği işaretlediği yorumunu yapabiliriz. 180(b)deki kadar açık olmasa da 180(c)deki söylem de /gerçeklik dışılığı/ yaklaşır. /Gerçeklik dışılığı/ yaklaşan bir /isteğin/ iletildiği ifadeler, “Keşke onlar da bizimle gelse.” gibi ifadelerdeki /istekler/, /beklentilerden/ daha yüksek bir öznellik değerindedir. Çünkü bu tür ifadelerde konuşucu olanaksız olduğunu bildiği durumlara ilişkin /dileklerini/ iletirken duygusal durumla ilgili, zihinsel süreci ile ilgili ipucu veren bir işaretleme de yapar. Söz konusu /gerçeklik dışı dilekler/ konuşucunun deneyimlediği gerçek dünyaya ilişkin hayal kırıklıklarını, tatminsizliğini yansıtabilir. Örneğin 180(c)de sorumlu kaynak “zengin birinin” farklı bir davranış sergilemesini beklediğini, istediğini aktarırken aynı zamanda kendi dünya görüşünü de örtük olarak gösterir. Tanımadığını belirttiği bu “zengin kişinin” daha fazla çalışmamasını ve adasında oturmasını isteyerek bir yandan tüm zenginlerin çok çalışıp hayatın tadını çıkarmadıklarına ilişkin gözlemini ve eleştirisini de örtük bir biçimde alıcıya hissettirmektedir. Elbette bu ulamları yaratan sadece -sA biçimbirimi değil bağlam okumasıdır. Fakat -sA biçimbiriminin gerçeklik dışı ulamındaki olanaklı olmayan /istek/, /dilek/, /beklentileri/ işaretlediği ifadelerin genelinde benzer örtük ulamları fark etmek

⁷⁵ “Rezil” değerlendirici önadlarda sınıflandırılan öznel bir önaddır. “Rezil” sözcüğünün varlığı da söylemin öznellik derecesini yükseltmektedir.

mümkündür. Bu örtük ulamlar söylemdeki öznellik derecesini -sA biçimbiriminin diğer ulamlarıyla karşılaştırıldığında büyük bir farkla yükseltmektedir.

180(d)de başka bir gerçeklik dışı ulama yaklaşan istek işaretleme biçimini görebiliriz. “ne olur”, “ne olurdu” gibi sözcükler -sA biçimbiriminin /dilek/, /istek/ ulamları ile birlikte kullanıldığında /yalvarma/, /hayıflanma/ da iletir. 180(d)de bağlama göre “Tanısalar, bilseler beni ne olurdu!” sözcüğü sorumlu kaynağın alıcıya ilişkin /sitemini/, /hayıflanmasını/ /istek/ ulamı ile birlikte iletmektedir. Dilbilgisel ve anlam alanı bakımından aynı zamanda koşula yaklaşmakta fakat /istek/ işaretlemesini de taşımaktadır. Koşul çıkarımı Johanson’un (2014) belirlediği /hayal kipi/ ulamı ile açıklanabilir. -sA biçimbirimi gerçeklik dışı, olanaksız olan /istekleri/ işaretlediği ifadelerde “Ya öyle olsaydı?” ön varsayımını da iletir. 180(d)de de bu ön varsayımına ilişkin “ne olurdu” sözcüğü ile gönderim yapılmaktadır. Kısacası 180(d)deki “Tanısalar, bilseler beni ne olurdu!” sözcüğü gerçeklik dışı bir ulama yaklaştığı ve /sitem/, /hayıflanma/ gibi duygu kipliği ulamlarını da iletmediği için öznellik değeri oldukça yüksektir.

Gönüllülük kipliği ulamında -sA biçimbiriminin farklı bir biçim ile kullanımını da incelemek yerinde olacaktır. Sözlü dilde daha sık kullanılan -sAnA ve -sAnIzA biçimbirimleri Johanson’a (2014, s. 29) göre -sA biçimbirimi, ikinci kişi ekleri ve istek bildiren -A ekinin birleşiminden oluşur. Yukarıda tartışılan -sA biçimbirimi gibi konuşucunun alıcıya yönelik /beklentisini/, /dileğini/, /önerisini/ işaretler.

Göksel ve Kerslake (2005, s. 313) bu biçimbirimi “İknaya Yönelik Emirler” başlığı altında değerlendirirse de bu biçimbirimin emirden çok yapılması gereken bir eyleme ilişkin hatırlatıcı, gösterici olduğunu ve konuşucunun sabırsızlığını da iletmediğini belirtir. Göksel ve Kerslake (2005) “Artık yatsan(ıza), uyukluyorsunuz.” örneğini paylaşır. Fakat bu örnekte bizce /sabırsızlık/ ulamını sağlayan bu biçimbirimin “Artık” belirteci ile birleşmesi ile ilgilidir. Aslan Demir (2008, s. 65) de Göksel ve Kerslake’in saptamasına katılarak -sAnA/ -sAnIzA biçimbirimleri için “emre pekiştirme, ısrar katma, öneri, işin bir çırpıda yapılmasını bekleme vb. anlamsal detaylar katar.” der.

Kornflit (1997) bu biçimbirimin sadece ikinci kişilere yönelik emir işaretlediğini ve genellikle konuşma dilinde kullanıldığını belirtir. Usta (2014) da Kornflit’in saptamasını da aktararak bu biçimbirimin emir işaretlediğini ileri sürer. Usta (2014, s. 38) bu

biçimbirimim “ikinci şahıslar için pekiştirilmiş ya da çok yakın gelecekte yapılması beklenen ve çoğunlukla nezaketten uzak emirler” işaretlediğini belirtir.

Yukarıda aktarılan saptamalara katılmakla beraber bu biçimbirimim güçlü bir /emir/ ulamı iletmediğini düşünmekteyiz. Yukarıda aktarılan Aslan Demir’in (2008) belirlediği alt anlamlar ile birlikte bu biçimbirim genellikle alıcıyı teşvik etmek, zaman zaman da alıcının eylemi gerçekleştirmek için harekete daha hızlı geçmesini sağlamak (bu noktada sabırsızlık ulamı da ortaya çıkabilir) için kullanılır. Ayrıca Usta’nın belirttiği gibi her zaman nezaketten uzaklaşmamaktadır; aksine zaman zaman konuşucunun /ricaya/ yaklaşan bir /isteğini/ de işaretleyebilir. Örneğin emir kipinde “Sen de bizimle gel.” gibi bir emir tümcesinin yerine “Sen de bizimle gelsene.” tümcesinden -sAnA biçimbirimim /emir/ ulamının gücünü azaltarak alıcıdan beklenen eylemin daha yumuşak bir yükümlenme ile iletilmesini sağlar. Kısacası bizce bu biçimbirim -sA biçimbiriminden gelen istek işaretlemesini koruyarak -A istek kipi işaretleyicisi ile birlikte alıcıya bir /beklenti/ iletme, beklenen eylemin gerçekleştirilmesine yönelik /teşvik etme/ ve bağlama göre, zaman zaman bu eylemin bir an önce gerçekleşmesinin istendiğini göstermek için kullanılır. Tüm bu ulamlar oldukça yüksek öznellik göstericileridir. Ayrıca -sAnA/-sAnIzA biçimbirimleri teklifsiz dil kullanımını gösterir, seçkin ve ölçünlü dilde tercih edilmez. Bu da konuşucunun seçimini ya da dil düzeyini gösterdiği için öznelliği vurgular. Çalışmanın konusu olmasa da bu biçimbirim özelinde söz etmek gerekirse dil düzeyleri de öznellik göstericisi olabilir. Özellikle teklifsiz dil kullanımı yüksek öznellik değerine sahiptir. Bu biçimbirimim teklifsiz dil kullanımına özel olması da kullanıldığı ifadelerin işaretlediği ulamlardan bağımsız olarak doğrudan öznellik değerine sahip olmasını sağlar.

181.

- (a) Sırça Köşk’ü okudun mu? İçinde cidden, yalnız Türk edebiyatının değil, dünya edebiyatının yüzünü ağartacak üç dört hikaye var. Mamafî kitapta zayıf hikâyeler de yok değil. Sen, yahut İzgen bana “XX. Asır” mecmuasını göndersenize; son sayısında ne güzel şiirler ve nefis bir de fıkra vardı: Sabahattin’in. (CMFM, s. 77)
- (b) Evin hanımı dizimin üstüne, beyaz ve nemli, dörde katlanmış bir şey koydu. Bunu, yeni yıkanmış bir peçete sandım doğal olarak. Ama bir de baktım ki, Halet peçeteyi yemeye başlıyor. Eğilip kulağına, “Halet, peçeteyi de yemesene!” diye

fısıldadım. Halet, “hadi, sen de ye” dedi. Peçeteyi kenarından hafifçe ısırđım. Bez tadı yoktu. Peçete sandığım şey, biraz nemli bir yufka ekmeğiymiş meğer. (BDG, s. 105)

(c) "Herkes ve her şey olarak yazmak", benim için düpedüz şiir yazmaktır. Bu bütünüyle öznel işi, yani yazmayı, özne olmadan yaptığımızı düşünsenize! (Kİ, s. 110)

(d) Ama işin tuhafı şu ki, Bodrumlular, değil ekimde ve kasımda, yazın bile denize hiç girmezler. Bir haziran günü hava çok sıcakken, Avcı çıkmazındaki komşum Halil Kaptan’la karşılaştım. Yüzü gözü ter içindeydi. “Kaptan, denize girsene, biraz serinlersin” dedim. Bana ters ters baktı. “Ben turist miyim ki denize girecekmişim!” deyip, söylene söylene uzaklaştı. (BDG, s. 38)

181(a)da sorumlu kaynak alıcıdan /beklentisini/, /isteğini/ -sAnIzA biçimbirimi ile işaretlemektedir. Bağlamdan yola çıkarak /sabırsızlık/ ulamının söylemde yer almadığını konuşucunun bu biçimbirim ile sadece /ricaya/ yaklaşan /isteğini/ teklifsiz dil ile iletteğini görebiliriz.

181(b)de aynı biçimbirim bu kez alıcıyı uyarmak, dikkatini çekmek amacı ile kullanılmıştır. Sorumlu kaynak eylemin bir an önce sonlandırılmasını vurgulamak için emir kipi yerine bu biçimbirimi tercih etmiş olabilir. Ayrıca emir kipindeki güçlü yükümlenmeyi azaltmak, söylemindeki yükümlenmenin derecesini azaltarak ve teklifsiz dil ile alıcı ile arasındaki mesafeyi azaltmak, eşitliğe yaklaşmak için de bu biçimbirimi kullanmış olabilir.

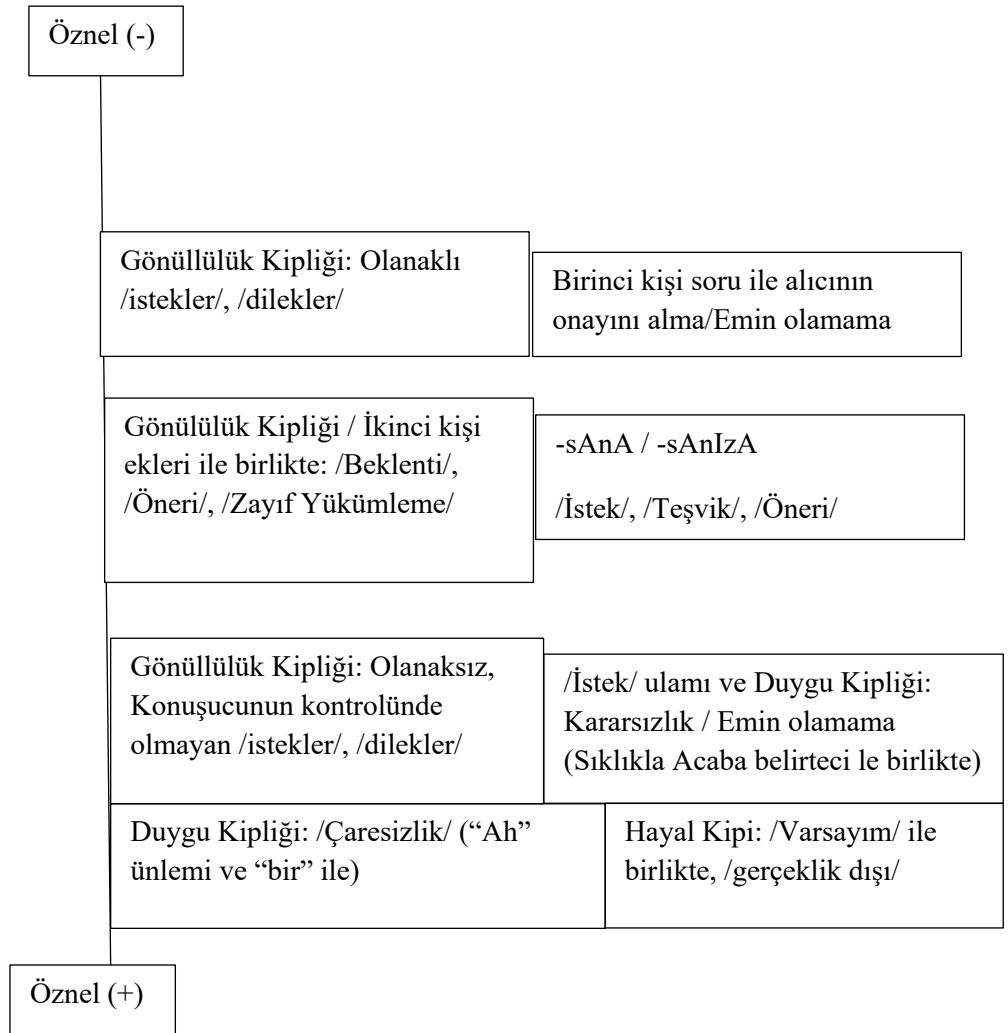
181(c)de aynı biçimbirim alıcıları yönlendirmek, alıcılardan beklenen bir eylemin gerçekleşmesine ilişkin teşviki sağlamak için kullanılmıştır. Bir nevi “Haydi, eylemi gerçekleştirmeye başlayın.” gönderimini taşır. Aslında -sAnA /-sAnIzA biçimbiriminin temel anlam alanında bu “haydi” gönderimi genellikle bulunmaktadır. /Teşvik/ ulamını oluşturan da bu gönderimdir. Temel olarak alıcıyı harekete geçirmeye yönelik yüreklendirme, teşvik etme yukarıda da belirtildiği gibi bu biçimbirimin işaretlediği asıl ulamdır.

181(d) -sAnA biçimbirimi /teşvik etme/ ulamıyla birlikte ortaya çıkan /öneri/ ulamını işaretlemektedir. Örnek 181(d)deki bağlam ile birlikte /öneri/ ulamının okuması bu biçimbirimin temel olarak “alıcıya yönelik bir eylemin teşvik edilmesi” gönderimini

açıkça ortaya koyar. Örneklerden de görülebileceği gibi -sAnA/-sAnIzA biçimbiriminin -sA biçimbiriminden farklı olarak yükümlülük kipliğinde /zayıf yükümleme/ de işaretlemektedir. Zayıf yükümlemeyle /öneri/ ulamının işaretlendiği ifadelerin öznellik derecesi bu çalışmada daha önce belirtildiği gibi (bkz. 3.6.-mAlI) oldukça yüksektir.

-sA biçimbirimi gönüllülük kipi ulamında bağlam, belirteçler ile birleşerek farklı ulamları işaretleyebilir. Özellikle farklı kişi ekleri ile kullanımında bu işaretlemelerin bağlam ile birleşerek değişebildiği bu bölümde tartışılmıştır. Farklı ulamların öznellik derecesi de değişmektedir. -sA biçimbirimin işaretlediği ulamlara göre değişen öznellik derecesinin şekli aşağıda görülebilir:

ŞEKİL 23. Gönüllülük Kipi İşaretleyicisi Olarak -sA Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi

3.7.2 Koşul İşaretleyicisi Olarak -sA Biçimbirimi

-sA biçimbirimi tek işaretleyici olarak adlara/eylemlere eklenerek ya da farklı görünüş, zaman ve kiplik ekleri ile birleşerek koşul bağlamı oluşturabilir. Koşul tümceleri ile ilgili pek çok tartışma ve inceleme söz konusudur. Koşul tümcelerinin öznel olup olmadığını inceleyebilmek için öncelikle koşul tümcelerinin yapılarını anlamak önemlidir.

Geleneksel mantıkta geçmişten günümüze koşul tümceleri “eğer p , öyleyse q ” tanımlaması ile incelenmiştir. Bu temellendirme beraberinde “ $q \supset p$ ” çıkarımını da getirmiştir. Bunlara ek olarak p 'nin doğruluğunun geçerli olması durumunda q da doğru kabul edilmektedir. Tam tersinde p yanlış ise q da yanlıştır. Akatsuka (Mayes, 1994) klasik mantıktaki koşul değerlerini aşağıdaki gibi çizelgeye yerleştirir:

TABLO 10. Klasik Doğru Tablosu (Akatsuka, Mayes aracılığıyla 1994: 451)

p	q	$q \supset p$	182.
Doğru	Doğru	Doğru	(a) Hava güzelse dışarı çıkarız.
Doğru	Yanlış	Yanlış	(b) Yağmur yağarsa dışarı çıkmayız.
Yanlış	Doğru	Doğru	(c) Yağmur yağmazsa dışarı çıkarız.
Yanlış	Yanlış	Doğru	(d) Yağmur yağmasaydı evde oturmazdık.

Tablodaki p öncül tümcecik, q ise sonuç tümceciğini temsil eder. Doğru ve yanlış değerleri ise matematik ve mantık temelinde olduğu için dildeki karşılıkları “olumluluk” ve “olumsuzluk” olarak değerlendirilmelidir.

182(a)da “havanın güzel olması” doğruluk değerinde, “dışarı çıkmak” da doğruluk değerindedir. Öncül ve sonuç tümceleri doğruluk değerinde olduğu için sonuç da

doğruluk değerinde, olumlu olarak değerlendirilir. 182(b)de “Yağmurun yağması” doğru değerinde “dışarı çıkmamak” yanlış değerindedir. Sonuç tümceciği yanlış değerinde, olumsuzluk gösterdiği için tümcenin tamamı da yanlış değerinde kabul edilir. 182(c) “Yağmurun yağmaması” dil bilimsel ve anlambilimsel bir olumsuzluk içerdiği için yanlış değerinde, “dışarı çıkmak” ise doğru değerindedir. Son olarak 182(d)de olumsuzluk ve karşı olgusalılık içeren “yağmur yağmasaydı” sözcüsü aslında “yağmurun yağmış olduğunu” gösterdiği için yanlış, olumlu ve yine karşı olgusalılık içeren “evde oturmazdık” sonuç tümceciği “evde oturmamanın” gerçekleşmemiş olduğunu gösterdiği için yanlış değerindedir. Tümcenin tamamı da iki yanlış değeri ile aslında gerçekleşmemiş iki durumu gösterdiği için doğru değerindedir. Çünkü tümcenin anlamı her iki tümceciğin yanlış olduğu yorumlaması ile /Yağmur yağdı ve evde oturduk./ anlamını sağlamaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi sonuç tümceciğinin doğruluk/yanlışlık değeri öncül tümceciğin doğruluk/yanlışlık değerini kapsayarak tümcenin tamamına etki eder.

Ferguson ve diğerleri (2009, s. 3-4) dilbilim, psikoloji ve felsefe geleneğinin farklı amaçlar, veriler ve yöntemlerle koşul mantığına yönelik farklı incelemelerde bulunduğunu belirtir ve bu farklı bakış açılarını anlamının gelecekteki disiplinler arası bilişsel çalışmalara katkıda bulunacağını altını çizer. Tüm bu yaklaşımlardan yola çıkarak dildeki koşul ulamını şu şekilde tanımlarlar:

“Koşul yapıları insanın alternatif durumlar ile ilgili sonuca varmak, yeterli olmayan bilgilere dayanarak çıkarımda bulunmak, durumlar arasındaki olası ilişkileri imgelemek ve belirli bağıntıların farklı olması durumunda dünyanın nasıl değişeceğini anlamak yetilerini doğrudan yansıtır. Koşulu kurgulayan ve yorumlayan bu yetinin kavramsal ve davranışsal organizasyonunu anlamak insanın bilişsel sürecine, dilbilimsel edincine ve çıkarım stratejilerine ilişkin temel bir kavrayış sağlar.”⁷⁶(Ferguson ve diğerleri, 2009, s. 3)

Ferguson ve diğerlerinin (2009) tanımı koşul tümcelerinin incelenmesinin önemini altını çizerken koşul ulamının konuşucunun zihinsel sürecine ilişkin bilgi sunduğunu ve konuşucunun tutumunu gösterdiğini de gösterir.

Akatsuka (1985) da koşul tümcelerinin konuşucunun tutumuna ilişkin bilgi verdiğini öne süren araştırmacılardandır. Felsefe ve matematik alanında sıklıkla incelenen koşul tümcelerine yeni bir bakış açısı ile yaklaşmıştır. Felsefi mantıkta “eğer p, öyleyse q” temelinde ve doğruluk/yanlışlık değeri ile incelenen koşul tümcelerinin doğal dilde

⁷⁶ Alıntı İngilizceden Türkçeye tarafımızdan çevrilmiştir.

bundan daha fazlasını gösterebileceğini saptar. Örneğin Akatsuka'ya göre (Mayes, 1994, s. 452) “Eğer sen polissen, ben de Çin Kraliçesiyim.” gibi bir tükmede öncül ve sonuç tükceleri yanlış değerindedir (Sen polis değilsin, ben Çin Kraliçesi değilim) ve iki yanlış değeri ile tükmenin tamamı doğru değerinde olacaktır. Fakat bağlam ile birlikte yorumladığımızda aslında bu koşul tükmesi konuşucunun alıcıya “inanmadığını” belirtmektedir. Konuşucunun önermenin doğruluğuna olan inancını, şüphesini göstermesi tutumunu aktarması demektir ve bu tür ifadeler kipliğin alanındadır. Öyleyse koşul tükceleri konuşucunun tutumuna ve buna bağlı olarak zihnine erişmemize izin veren ifadelerdendir ve öznelliğin alanındadır.

Ruhi ve diğerleri (2000, s. 19), koşul tükcelerini şöyle tanımlar: “Koşul tükceleri insanların çeşitli durumlar hakkında mantık yürütme, yetersiz delillerle çıkarımda bulunma ve olası durumlar arasında ilişkiler kurabilme gibi bilişsel yetilerini yansıtmaktadır.” Tanımdan da görüleceği üzere koşul tükceleri konuşucunun zihnine erişimi sağlayan ifadelerdir ve bu sebeple öznelliğin alanına girer. Ruhi ve diğerleri (2000:27) Türkçe örnekleri inceleyerek Türkçedeki koşul tükceleri ile ilgili de şu tespitite bulunur: “Türkçede koşul tükceleri, diğer başka dillerde olduğu gibi sadece olguların gerçekteşme olasılığı üzerine fikir yürütmek için kullanılmamakta, görüş açısı belirtmek, çıkarımda bulunmak ve söylemlerin gerçekteşme durumlarını belirtmek gibi işlevler yüklenmektedir.” Benzer bir biçimde Ruhi ve diğerlerinin Türkçe için belirlediği koşul tükcesinde yer alan ulamların tümü aynı zamanda öznellik göstericisidir.

Kornflit (1997) de benzer bir yaklaşımla Türkçedeki koşul tükcelerini ve işaretleyicilerini kiplikler ulamında değerlendirmiştir. Dolayısıyla konuşucunun tutumunu iletteğini de belirtmiştir.

Akatsuka (1985) da benzer bir saptama ile Japonca, Korece ve İngilizce üzerine yaptığı incelemelerde koşul tükcelerinin “Şaşırma, Kesinlik dışılık ve Olumsuz İnanç” bildirebildiğini, bu ulamların da konuşucunun tutumunu gösterdiğini ileri sürer.

Akatsuka (1997) koşul tükcelerinin geleneksel mantıktaki doğruluk/yanlışlık değeri yerine “istenen ve istenmeyen” değeri ile incelenebileceğini belirtir. Yukarıda aktardığımız “Klasik Doğru Tablosunu” aşığıdaki gibi yeniden yorumlar:

TABLO 11. Akatsuka'nın İstenilirlik Tablosu ve Klasik Doğru Tablosu Karşılaştırması (Akatsuka, 1997, s. 345)

p	q	$q \supset p$	p	q	<i>Eğer p, öyleyse q</i>
Doğru	Doğru	Doğru	İstenen	İstenen	İstenen
Doğru	Yanlış	Yanlış	-----	-----	-----
Yanlış	Doğru	Doğru	-----	-----	-----
Yanlış	Yanlış	Yanlış	İstenmeyen	İstenmeyen	İstenmeyen

Akatsuka (1997) Tablo 11'de belirttiği istenen ve istenmeyen değerlerinin konuşucunun istenir bir durumu aktardığı öncül tümcenin, istenir bir duruma ulaşılan sonuç tümcesini ya da bunun tam tersinin koşul tümceleriyle ifade edildiğini belirtir. Örneğin “Sınavını geçersen sana hediye alacağım.” gibi bir tümcede “sınavı geçmek” ve “hediye almak” istenir durumlardır. Söz konusu istenen durum konuşucu ve alıcının ortak duygusal durumunu işaretler. İletişimde yer alan iki katılımcı için de istenir bir durum söz konusudur. İstenmeyen değerinde ise daha çok konuşucunun istemediği durumlar ifadede yer alır. Örneğin “Eğer bana bağırma devam edersen seninle bir daha konuşmam.” gibi bir tümcede alıcının “bağırma devam etmesi” konuşucu tarafından istenmeyen bir durumdur ve sonuç tümceciğindeki “seninle bir daha konuşmam” da konuşucu ve alıcı için istenmeyen bir durumdur. Akatsu'nun (1997) saptamasından yola çıkarak “Koşul tümceleri konuşucunun isteklerini de iletebilmektedir.” çıkarımını yapabiliriz. Konuşucunun iç dünyasına erişimimizi sağladığı için konuşucunun isteklerini, dileklerini, istememelerini gösteren ifadeler öznellik değerine sahiptir. Bu tür ifadeler Gönüllük Kipliği ulamında İsteme Kipliğine yakın bir öznellik değerindedir. Çünkü İsteme Kipliği de temelde konuşucunun istek ve dileklerini göstermektedir. Akatsu'nun belirlediği “İstenen” ve “İstenmeyen” değerleri -sA biçimbiriminin gerçeklik dışılık ve varsayım işaretleyen $-(V)r$ biçimbirimi ile birleşimde daha çok görülmektedir. Bu durumun $-(V)r$ biçimbiriminin varsayım ulamında gelecek gönderimi taşıması ile ilişkisi olabilir. Nitekim /istek/ ulamı doğası gereği gelecek gönderimi de içerir. Çünkü

konuşucunun isteğini iletteği ifadeler aynı zamanda gelecekte gerçekleşmesi istenen, beklenen durumları göstermektedir.

183.

- (a) Sorduğum şeylerin cevabını bekler, hasret ve muhabbetle gözlerinden öperim. İyi şeyler yazarsan sevineceğim. Anlatabiliyor muyum, canım sevgilim? (YSA, s. 35)
- (b) Bayramdan birkaç gün evvel bir kitabımı göndermiştim. Oradaki hikâyeleri okuyup nasıl bulunduğunu bana yazarsan çok sevinirim. (CARF, s. 9)
- (c) Sigarayı bırakırsam, kendimi hep hasta hissedeceğim. (BDA,49)
- (d) Ancak, benim gibi devlet memuru bir kadın nikâhdışı bir çocuk doğurursa, onu dakikasında işinden atarlar. (BDA, s. 28)
- (e) Ama gene küçük bir kitap yaparsam, okuyana bir şey versin, içini dalgalandırsın, onu huzursuz etsin istiyorum... Yer yer, birkaç sayfa iyi şey yazdım. İç duyguları, dünyaya bakışı anlatan. Böyle birkaç metin daha yazarsam, onları dönüşte yayımlarım. (TÖLEM, s. 31)
- (f) Başta seni, birkaç dostumu çok özlüyorum. Ama biraz para kazanırsam, benim de daha sık gelmem mümkün olabilir. (TÖLEM, s. 52)
- (g) Bu pazar sabahı ev sahiplerine telefon edeceğim, bir aksilik çıkılmazsa görüşürüz. Filiz de telefona gelirse sesini duyarım. (CARF, s. 89)

183(a) ve (b)de sorumlu kaynak alıcının kendisine “yazmasını” beklemekte, istemektedir. İstenilen öncül tümcecik gerçekleşirse istenilen sonuç tümcecigi “sevinmek” gerçekleşir. Her iki örnekte de gelecek gönderimi yer almaktadır. 183(a)da “sevineceğim”, 183(b)de “sevinirim” sözceleri ile ifade edilen istenilen sonuç aynı zamanda konuşucunun duygu durumunu gösteren bir eylemdir. Özellikle “sevinmek”, “mutlu olmak”, “üzülmek” gibi duygusal durum gösteren eylemlerin sonuç tümceciginde yer aldığı ve öncül tümcecikte –(V)rsA birleşik biçimbiriminin yer aldığı ifadeler genellikle konuşucunun beklentisini, isteğini iletir. Akatsuka’nın belirlediği her iki tümcecikte yer alan istenen durumların gösterilmesi bu iki örnekte açıkça görülmektedir. Alıcının yazması ve konuşucunun sevinmesi alıcı için istenir durumları gösterir.

183(c)de ise her iki tümcecik istenmeyen değerindedir. “Sigarayı bırakmak” istenen bir durum gibi görünse de sonuç tümceciginden yola çıkarak konuşucunun sigarayı bırakmak istemediği çıkarımını yapabiliriz. “kendimi hep hasta hissedeceğim” sözcüsü gelecek

gönderimi ile istenmeyen bir durumu ifade eder. Sonuç tümceciğinin istenmeyen değerinde olması öncül tümceciği de kapsayarak “Sigarayı bırakırsam” sözcüsüne de istenmeyen değeri sağlamıştır. Aynı tümcenin istenen değerine sahip bir sözce ile değiştirilmesi durumunda tümcenin tamamının istenirlik durumu da değişecektir. Örneğin “Sigarayı bırakırsam daha hızlı iyileşirim.” gibi bir tümcede “hızlı iyileşmek” istenen değerindedir ve buna bağlı olarak “sigarayı bırakmak” da istenen değerindedir. Kısacası konuşucu sigarayı bırakmanın kendisi için daha olumlu olacağını göstermektedir. Öyleyse sonuç tümceciğindeki istenirlik/istenilmezlik değeri öncül tümceyi de kapsamaktadır.

183(d)de de her iki tümcecik istenmeyen değerindedir. İstenmeyen “devlet memuru bir kadının nikah dışı çocuk doğurması” başka bir istenmeyen duruma “işten atılmaya” yol açmaktadır. Fakat burada konuşucunun açıkça olumsuz istemine ilişkin bir önerme yoktur. Toplumsal kurallar çerçevesinde genel bir istenmeyen değeri söz konusudur. Aynı zamanda varsayım ulamı bu örnekte daha belirgindir. Koşul tümcelerinin varsayım ulamında olduğu Ruhi ve diğerlerinin (2000) yukarıda aktarılan koşul tümceleri tanımındaki “olası durumlar arasında ilişkiler kurabilme” ulamından da görülecektir. Konuşucunun olası durumlar hakkında önermeler iletmesi /varsayım/ ulamını oluşturur, /varsayım/ ulamı da bilgisel kipliğin alanındadır. Koşul tümcelerindeki /varsayım/7 ulamları tüm doğal dillerin özelliğidir ve dil evrenselidir. (Wierzbicka, 1997b) Ayrıca varsayım ulamının yanı sıra yukarıda da aktarıldığı gibi koşul tümceleri öznellik değerine sahip ulamları da içerir. Söz konusu ulamlar da koşul tümcelerindeki öznellik derecesini arttırmaktadır. Örneğin 183(a) ve (b)deki koşul tümceleri konuşucunun isteğini, talebini iletme amacındadır ve bu nedenle yüksek bir öznellik değerine sahiptir. Benzer bir durumu 183(e)de de görebiliriz. Üstelik bu kez konuşucu sonuç tümceciğinde “istemek” eylemi ile isteme kipliğini sözcükleşmiş olarak (istiyorum) belirttik bir biçimde işaretlemiştir. Koşul tümcesini Akatsuka’nın (1997) değerlerine göre incelediğimizde yine iki tümceciğinde istenen durumları gösterdiğini ve buna bağlı olarak tüm tümcenin istenen bir durumu aktardığını söyleyebiliriz. Konuşucunun “istemek” eylemi ile birleşen /istenen değer/ ile birlikte güçlü bir isteklilik ortaya çıkar ve söylemin öznellik değeri yükselir. 142(e)de yer alan diğer koşul tümcesi de istenen değerine sahiptir fakat sözcükleşmiş bir isteme kipliği işaretleyicisi bulunmamaktadır. Bu nedenle istek ulamı ilk tümceye göre daha düşüktür. Buna rağmen sorumlu kaynağın “birkaç metin daha

yazmayı” ve “onları dönüşte yayımlamayı” istediğini ve hatta tasarladığına ilişkin çıkarımda bulunmak mümkündür. Kısacası örtük de olsa /istek/ ulamı söz konusudur ve yine öznellik değeri isteme kipliği ulamındaki değerindeki gibi yüksektir.

183(f)de öncül tümcecikte istenen değerindeki “biraz daha para kazanma” durumu sonuç tümcecğinde olanaklılık ile birleşmiş ve söylemin öznellik değeri yükselmiştir. Sonuç tümcecğindeki “mümkün olabilir” sözcüğü –(y)Abilir biçimbiriminin de öznellik işaretleyicisi olması sebebiyle söyleme ayrıca ikinci bir öznellik katmanı kazandırmıştır. Koşul tümcesinin temellendirdiği varsayım ulamı sonuç tümcecğini de etkileyerek –(y)Abilir biçimbirimi ile güçlü bir /varsayım/ ulamı oluşturmuştur. Söz konusu olanaklılığın gerçekleşme olasılığı öncül tümcedeki koşula bağlıdır. Daha açıkça ifade etmek gerekirse istenen değerdeki “biraz para kazanmak” koşulunun gerçekleşmesi “daha sık gelmenin mümkün olması” olanağını ortaya çıkaracaktır. Bu olanaklılık da tek başına /varsayım/ ulamındadır. Sonuç tümcecğindeki varsayımın gerçekleşme olasılığına ilişkin tutum koşul tümcesi ile belirlenmiş ve tekrar bir varsayımın gerçekleşme olasılığına bağlanmıştır. Tüm bu ulamlar konuşucunun olanaklılığın ya da varsayımın gerçekleşme olasılığına ilişkin konuşucunun tutumunu da gösterdiği için öznelidir. Öyleyse sonuç tümcecğindeki kiplik işaretleyicilerinin yer aldığı koşul tümceleri konuşucunun tutumunu iletir ve öznellik değerleri yüksektir.

183(g)de öncül tümcecikte yer alan “çıkılmazsa” sözcüğünün olumsuzluk eki ile kullanılması /koşul/ ulamında istenen/istenmeyen değerlerinin incelenmesi açısından önemlidir. Olumsuz eki kullanılmasına rağmen öncül tümcenin ve sonuç tümcesinin değeri istenendir. Çünkü aslında istenen değerindeki olgu durumları “bir sorun çıkmamasını” ve buna bağlı olarak “görüşmek” istemidir. Bu tümcede /varsayım/ ulamı /istek/ ulamından daha güçlüdür. Konuşucu yine de örtük olarak “görüşmeye” ilişkin isteğini iletir. Aynı örnekte yer alan ikinci koşul tümcesindeki değer de yine /istenen/dir. Bu isteklilik daha açık olarak fark edilebilir. Sorumlu kaynak koşul tümcesi ile oluşturduğu varsayım ulamında “Filiz’in telefona gelmesine” ilişkin isteğini de iletmektedir. Konuşucunun isteğinin yer alması söylemi isteme kipliğine yaklaştırarak öznellik değerini artırır.

183. örnek grubunda şimdiye kadar tartıştığımız tüm örneklerde koşul işaretlemesi –(V)r/-mAZ biçimbirimi ve -sA biçimbiriminin birleşimi ile sağlanmıştır. –(V)r/-mAZ

biçimbiriminin de varsayım ulamı işaretleyicisi olmasının koşul tümcelerindeki varsayım ulamının güçlendirilmesine katkısı bulunmaktadır. Nitekim yukarıdaki örnek grubunda 183(b), (d), (e) ve (g)de sonuç tümceciğinde de $-(V)r$ biçimbirimi bulunmaktadır. Böylece /varsayım/ ulamı ve gelecek gönderiminin öncül tümcecikten sonuç tümceciğine sürekliliği de sağlanmıştır. Öncül tümcecikteki varsayımın gerçekleşme olasılığı sonuç tümcesindeki varsayımın gerçekleşme olasılığını yükseltir. “Yazarsam, yayımlarım”, “doğurursa, atarlar” gibi birbirine bağlı varsayımlar birlikte bir gerçeklik dışı gönderimi de oluşturur. İstenen ve istenmeyen değerlerinin oluşturduğu /istek/ gönderiminin yanı sıra bu gerçeklik dışılık ve güçlü varsayım ulamı sayesinde $-(V)rsA/-mAzsA$ (öncül) / $-(V)r$ (sonuç) işaretleyicileri ile oluşturulmuş ifadelerin öznellik derecesi oldukça yüksektir.

Göksel ve Kerslake (2005) $-(V)rsA/-mAzsA$ (öncül) / $-(V)r/-mAz$ (sonuç) yapısıyla oluşturulmuş koşul tümcelerinin iki ulamı işaretleyebileceğini belirtir. İlki “tahmin” olup “Açık Koşul” olarak adlandırılır. İkincisi ise “Genelleme ve Alışkanlık”tır. Göksel ve Kerslake (2005, s. 422) “Mehmet geç yatarsa zor kalkar.” örneği üzerinden aradaki farkı açıklar. Bu tümcenin iki farklı okuması vardır. İlki “Mehmet’in geç yatma” olasılığının “zor kalkma” olasılığına yol açacağı okumasıdır. İkinci okuma ise öncül ve sonuç tümceciklerinin Mehmet’in bir özelliğini, alışkanlığını, sürekli tekrarlanan durumları gösterdiği durumdaki okumadır. (/Mehmet geç yattığında zor kalkar./) Mehmet’in karakter özelliklerini aktardığı durumda tümce “Genelleme ve Alışkanlık” iletmektedir. Böyle bir ulamda genelleme kipliğine yaklaşılarak öznellik değeri düşecektir. İlk okumadaki /tahmin/ ulamı ise /varsayım/ işaretleyerek öznellik değerini yükseltecektir. Göksel ve Kerslake (2005) öncül tümcecikte $-(V)rsA/-mAzsa$ biçimbirimleri kullanıldığında Gönüllük Kipliği de iletilebileceğini de belirtir ve şu örnekleri paylaşır: “Engin’i görürsen benden selam söyle.”, “Kezban gelmezse onu bir daha çağırılmayalım.” (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 422) Yukarıda tartışığımız örtük /istekten/ farklı olarak bu kez sonuç tümceciğinde açık bir /istek/ ulamı ile gönüllülük kipliği işaretleyicisi bulunur. Bu kiplik işaretleyicileri koşul bildiren öncül tümceciği de kapsayarak varsayımın gerçekleşme olasılığına bağlı bir istekliliği, dileği aktarır. Konuşucunun açıkça isteklerini göstermesi bakımından öznellik derecesi Gönüllülük/İsteklilik Kipliğine yakın bir değer ve yüksektir.

-(V)rsA biçimbirimi zaman zaman Smith'in (2003) belirlediği "Zihinsel İçerik" ulamının göstericisi de olabilir. "Bana kalırsa", "Bana sorarsan" gibi ifadeler konuşucunun düşüncesini, önerme ile ilgili yorumunu ve değerlendirmesini aktardığı sözcelerde bulunur. Konuşucunun zihinsel sürecine ilişkin bilgi verdiği için öznellik değeri çok yüksektir.

184.

- (a) Bana kalırsa, bir insanın yaşamında en güzel yıllar gençlik değil, otuz beş ile kırk beş arasındır. (BDA, s. 12)
- (b) Genellemeler hiç de doğru değildir elbette. Ama Fransa'ya, Fransız edebiyatına, Fransız kültürüne (bu kültürün bir parçası saydığım Fransız yemeklerine) hayranlık duyduğum halde; Avrupa'nın hiçbir burjuvası, bir Fransız burjuvası kadar sevimsiz olamaz bana kalırsa. (BDG, s. 136)
- (c) Edebiyattaki en önemli şey, bana kalırsa, Yargı'yı iptal etmektir. Yani, hiçbir şeyi verili olarak ele almamak. (Kİ, s. 84)
- (d) Gerçek garson, ancak Rum garsonudur, bana sorarsanız. Hele yaşlı Rum garsonlarının başka bir zarıflığı vardı. (BDA, s. 155)
- (e) Bana sorarsan, Ayhan, sıranı kullanmış olma; Barış'ın ve benim son yazdıklarımızla ilgili yazacaklarını merakla bekliyorum, biçim-içerik meselesine resimden yola çıkarak yazdıklarınla bu konulardaki fikrini, bakışını ifade etmişsen de, bunların ötesinde yazacakların da vardır. Tabii, sana kalmış, bu seferlik bu kadar diyorsan, topu Barış'a doğru uzatırsın. (Kİ, s. 44)

Örnek 184(a) ve (b)de "bana kalırsa" sözcüğü kendisinden sonra ya da kendisinden önce gelen önermenin, sözcelemenin tümünü kapsar. Sorumlu kaynak 184(a)da tümcenin sonunda -Dİr biçimbirimini kullanarak önermesinde kesinlik de işaretlemiştir. Böylece önermesini genelleme kipliğine yaklaştırmıştır, benzer bir ulam 184(b)de -mAz biçimbirimi ile sağlanmış. Her iki söylemde de "bana kalırsa" sözcüğü kesinlik işaretlemesi ise genelleme kipliğine yaklaşan tümcenin tamamını kapsayarak sözcedeki tüm ulamların sorumlu kaynağın kendi dünya bakışından yola çıkarak işaretlendiğini, söylemin tümünün sorumlu kaynağın kendi düşüncesi olduğunu gösterir. Bu da söylemin öznellesmesini sağlar.

184(c)de de tümcenin ortasında yer alan “bana kalırsa” sözcüğü hem kendinden önceki hem de kendinden sonraki sözcükleri kapsamaktadır. Sorumlu kaynak kendi bakış açısından “edebiyattaki en önemli şeyin Yargı’yı iptal etmek” olduğunu ifade eder. 184(c)de de yine kesinlik işaretleyicisi -Dir kullanılmış ve 184(a)ya benzer bir ulam oluşturulmuştur.

Kısacası “Bu böyledir.” gibi genel yargıların, kesinlik derecesi yükseltilerek genelleme kipliğine yaklaştırılan sözcüklerle birlikte “Bana kalırsa” gibi Zihinsel İçerik ifadelerinin kullanılması söylemin tamamını etkileyerek, söylemi öznelleştirir. Konuşucuların öznel fikrini belirteceğini gösterdiği zihinsel içerik ifadelerinden sonra genelleme kipliği işaretleyicilerini kullanmaları, söylemdeki kesinlik derecesini yükselten işaretleyiciler seçmeleri de ilgi çekicidir. Konuşucu kendi düşüncelerini dilbilgisel araçlarla genelleştirerek söyleminin ve buna bağlı olarak da ilettiği öznel önermenin geçerliliğini yükseltmek amacı taşıyabilir. Bir dil stratejisi olarak değerlendirilebileceğimiz bu tür ifadeler bağlama göre alıcı/alıcıları ikna etmek, konuşucunun üstünlük gücünü arttırmak, öznel düşüncelerinin geçerliliğini yükseltmek ve hatta genel bir bilgiyi öznel düşüncesi gibi aktarmak gibi amaçları taşıyabilir. Böyle bağlamlar ve amaçlar da zihinsel içerik göstericisi ifadelerin varlığı ile birlikte öznellik derecesini artırır.

Kısacası 184. örnek grubunda “bana kalırsa” sözcüğü öznelliği sağlayan temel ögedir. Bu sözcüğün genelleme kipliği işaretleyicilerinin yer aldığı söylemlerden çıkarılması durumunda öznellik değerleri azalacak hatta belki de Ö3 alanında öznellik dışı olarak değerlendirileceklerdir.

Benzer bir değerlendirmeyi 184(d)deki “bana sorarsanız” sözcüğü için de yapabiliriz. Sorumlu kaynak “bana sorarsanız” sözcüğü ile aynı zamanda alıcının (burada okuyucuların) kendisine bir soru yönelttiklerini de varsayarak ya da kurgusal bir alıcı yaratarak bu soruya cevap verir. Hem varsayımın varlığı hem de özellikle metinlerde okuyucu ile varsayılan bir iletişimi sağlaması bakımından söylemdeki öznellik değerini yükseltir. 184(e)de ise “bana sorarsan” sözcüğü alıcıya yönelik bir yükümlenmeyi kapsar. Bu bağlamda da /öneri/ ulamı sağlayıcılarından. “Bana sorarsan” ifadesi ile isteklilik kipliğinin kullanılması genellikle /öneri/ ulamının ortaya çıkmasını sağlar. “Tabii, sana kalmış” sözcüğü ile ilk tümcedeki yükümlenmenin zayıf bir yükümlenme olduğu ve sadece /öneri/yi ilettiği açıkça belirtilmiştir. Bu durumda hem konuşucunun kendi düşüncesini

iletmesi hem de alıcıya yönelik bir öneriyi iletmesi açısından “bana sorarsan” kalıp sözünün öznellik değeri derecelendirmedeki en yüksek düzeyde yer alacaktır. “Bana kalırsa” kalıp sözünün öznellik derecesi alıcıdan yanıt beklemediği, bir başka anlatımla iletişimi varsaymadığı için “bana sorarsan” sözcüsinden çok az bir farkla daha düşüktür. Fakat zihinsel içerik göstericisi olduğu ve /varsayım/ ulamını da işaretlediği için öznellik derecesi -sA biçimbiriminin koşul tümcelerindeki diğer ulamlarına göre daha yüksektir. Çünkü “bence, bana göre” gibi konuşucunun doğrudan kendi bakış açısını, dünya algısını, öznel değerlendirmesini aktaracağını belirten bir ifadedir.

-sA biçimbirimi (V)r/-mAz biçimbiriminden başka zaman, görünüş, kip ekleri ile birlikte kullanımında ya da doğrudan adlara eklenerek kullanıldığında farklı ulamları işaretleyebilir.

185.

- (a) Gelgelelim, "gençlik yanılgılarıdır, olur böyle şeyler" diyerek hoşgörebileceğimiz yaşı çoktan geçmiş, neredeyse kırkma gelmiş bir adam, hâlâ ırkçıysa, hâlâ faşistse; liberal ekonomiyi sömürüp, dalavereyle muazzam servetler yığıyorsa; her gün yalan söylemeyi hakkı sayıyor ve her gün ağız değiştiriyorsa; hâlâ köktendinci bir yobazsa; kadınlara toplumda yer vermeye yanışmıyorsa; 1400 yıl önceki yaşam biçimini özlüyorsa; kendi dininden ve soyundan olmayanları kıştır kıştır kesmeye hazırsa; asıl amacı demokrasiden işine geldiği kadarı yararlanıp, sonra demokrasiyi ortadan kaldırmaksa; bizler demokrasi adına böyle bir adama neden hoşgörü gösterelim? (BDA, s. 60)

185(a)da -sA biçimbirimi koşul ulamında adlarla ve sürerlik görünüşü -(I)yor biçimbirimi ile birlikte kullanılmıştır. Öncül tümcecikte yer alan koşul işaretlemelerinin tümü yine Akatsukan'nın (1997) saptamasındaki gibi istenmeyen değerindedir ve sonuç tümceciği “bizler demokrasi adına böyle bir adama neden hoşgörü gösterelim?” sözcüsünden oluşmaktadır. Sonuç tümceciğindeki soru aslında retorik bir sorudur. Sorumlu kaynak bu retorik soru aslında “hoşgörü göstermenin” istenemeyen bir olgu durumu olduğunu iletmektedir. Tümcenin tamamı /istenmeyen/ değerinde olup sorumlu kaynağın istemediği olgu durumlarını gösterir. Bu bakımdan söylemin tamamı /isteksizlik/ ulamını işaretler ve öznellik derecesi yükselir. Kısacası 185(a), 184. örnek

grubundaki gibi -(V)rsA biçimbiriminin işaretlediği koşul tümcelerine yakın bir gönderim alanına ve öznellik derecesine sahiptir. -(m)(I)yorsa birleşik biçimbirimi de -(V)rsA birleşik biçimbirimine yakın gönderimlere sahiptir. Ancak -(I)yor biçimbiriminin sağladığı sürerlik görünüşü koşula bağlı olan eylemin devam eden, süren bir olgu durumu olduğunu işaretler. Ayrıca -(V)rsA biçimbirimine benzer biçimde /varsayım/ ulamına da sahiptir. Fakat -(V)rsA biçimbiriminin sahip olduğu gelecek gönderimine sahip değildir. Buna bağlı olarak da varsayımın gerçekleşme ihtimaline ilişkin bir gönderimi de bulunmamaktadır. 185(a)da varsayım ulamında bir kişinin sahip olduğu özellikler, düzenli davranışlar ile ilgili bilgiler iletilmekte ve bu düzenli davranışlar tekrar eden, devam eden eylemler (kadınlara toplumda yer vermeye yanaşmamak/ 1400 yıl önceki yaşam biçimini özlemek gibi) olması sebebi ile sürerlik görünüşü ile işaretlenmektedir. Söz konusu özellikler ve sürerli davranışların var olması üzerine kurulu bir /varsayım/ ulamı sözceleme anı ile eşzamanlıdır. Söz konusu ulamlar sürerli olarak geçmişten sözceleme anına kadar devam etmektedir fakat bu eylemlerin gelecekte gerçekleşme olasılıklarına ilişkin bir /varsayım/ ulamı söylemde yer almamaktadır. Bu fark -(I)yorsa ve -(V)rsA biçimbirimlerinin arasındaki temel farktır. Kalıp örnekler ile tekrar incelemek gerekirse:

186.

- (a) Düzenli beslenirsen sağlıklı olursun.
- (b) *Düzenli besleniyorsan sağlıklı olursun.
- (c) Düzenli besleniyorsan sağlıklısındır.
- (d) Düzenli besleniyorsan beslenme uzmanına gitmene gerek yok.

186(a)da öncül tümcecikteki -(V)rsA ve sonuç tümceciğindeki -(V)r biçimbirimi gelecek gönderimi ile birlikte /varsayım/ ulamını oluşturur. “Düzenli beslenmek” olgu durumunun gerçekleşme olasılığına bağlı olarak “sağlıklı olma” olgu durumunun gerçekleşme olasılığı ortaya çıkar. Aslında -(V)rsA ile işaretlenen varsayım ulamı bir olasılıklar dünyasını yansıtır. Sonuç tümcesinde de -(V)r biçimbiriminin bulunması durumunda olasılıklar dünyası gönderimi gerçeklik dışıdır. 186(b)de görüleceği gibi aynı ulamlar -(I)yorsa biçimbirimi ile oluşturulamaz ve bu tümce doğal dil için geçerli değildir. Çünkü -(I)yorsa biçimbirimi gelecek gönderimine bağlı bir /varsayım/ ulamı değil sözceleme anı ile eşdeğer ve devam eden olgu durumlarına ilişkin bir /varsayım/

işaretler. Bu nedenle sonuç tümceciğinde gelecek gönderimli bir /varsayım/ işaretlemesi uyumlu değildir. Çünkü –(I)yorsa ile olasılıklar dünyasına ilişkin bir gönderim değeri bulunmaz. Söz konusu varsayımın gerçekliğinin olup olmadığı sorgulanır.

Bu sorgulamaya bağlı olarak 186(c)deki gibi öncül tümceciğin (düzenli beslenmenin) devamlılığına ilişkin /varsayımın/ gerçekleşmekte ve sürmekte olmasına bağlı sonuç tümceciğinde bir çıkarım ulamı belirebilir. Söz konusu /varsayım/, eylemin devam edip etmemesi, var olup olmaması ile ilgilidir. Eylemin gelecekte gerçekleşme olasılığına ilişkin bir gönderim içermez. Bu nedenle de bu devamlılığı sağlayan olgu durumuna bağlı çıkarım ulamı taşıyan sonuç tümceleri ile birlikte kullanılabilir. 186(d)de yine bu sürekliliğin varlığına ilişkin /varsayım/ bağlı bir olumsuz /gereklilik/ iletilmektedir. Olumsuz /gereklilik/ sonuç tümceciğine /öneri/ ulamı okuması sağlar. Bu önerinin ortaya çıkmasını sağlayan “düzenli beslenme” olgu durumunun sözceleme anında var olması ve aynı zamanda geçmişte belirsiz bir zaman noktasından başlayarak sözceleme anına kadar sürmekte olmasıdır. Öyleyse –(V)rsA biçimbiriminin söylemde güçlü bir /varsayım/ ve gelecek gönderimi işaretlemesi öznellik derecesinin –(I)yorsa biçimbiriminden daha yüksek olmasını sağlamaktadır. Benzer bir yorum -sA biçimbiriminin koşul tümcelerinde adlara eklendiği ifadeler için de geçerlidir. Ad tümceleri ile kullanılan -sA biçimbirimi koşul tümcelerinde sözceleme anı ile ilişkili bir /varsayım/ işaretler. Bu varsayımın gelecek gönderimi yoktur. Örneğin “Hava güzelse dışarı çıkacağız.” gibi bir ifadede sonuç tümcesinde sözceleme anından sonra gerçekleşmesi tasarlanan bir eylem bulunsa da öncül tümceciğe gelecek gönderimi bulunmaz. “Havanın güzel olması” ile ilgili varsayım sözceleme anı için geçerlidir ve “Havanın güzel olup olmayacağını” ile ilgili bir gönderimi yoktur. Sözceleme anında havanın güzel olmasına bağlı olarak sözceleme anına göre tasarlanan “dışarı çıkmak” eyleminin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini belirler. Kısacası -sA biçimbiriminin adlar ile kullanıldığı koşul tümcelerinin öznellik derecesi –(I)yorsa ile benzerdir ve –(V)rsA biçimbiriminden daha düşüktür.

Bu değerlendirmeler gelecek gönderimine sahip başka bir biçimbirimin olan –(y)AcAk ile birlikte -sA biçimbiriminin kullanılması durumunda koşul tümcelerinin varsayımına ilişkin bir gelecek gönderimi olup olmadığı sorusunu ortaya çıkaracaktır. Bu birleşimde koşul işaretleyen -sA biçimbirimin, gelecek zaman ya da /niyet/ ulamını işaretleyen -AcAk biçimbiriminden sonra gelmesi koşul ulamının /niyet/ ulamını ya da gelecek

gönderimini kapsamasına neden olur. Böylece tasarlanan, sözceleme anından sonra gerçekleşmesi beklenen olgu durumlarına bağlı bir koşul ulamı ortaya çıkar. -(y)AcAksa biçimbirimi ile oluşturulan koşul tümceleri bir tasarımın sözceleme anında var olup olmadığına ilişkin bir sorgulama ve bu sorgulamaya bağlı bir sonuç aktarır. Bu biçimbirimdeki varsayım olasılıklar dünyası gönderimi değil tasarımın, niyetin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine ilişkin sorgulamayı ve buna bağlı sonucu gösterir. Yavaş (1980) benzer bir değerlendirme ile öncül tümcecikte -(y)AcAksA biçimbiriminin bulunduğu koşul ulamında konuşucunun niyetinin sözceleme anındaki niyetleri, kararları işaretlediğini belirtir. Ayrıca Akatsuka'nın (1997) istenen ve istenmeyen değerlerine bağlı olarak konuşucunun gerçekleşmesini istediği, beklediği bir olgu durumunu da iletebilir.

187.

- (a) Sevgili Nahitim, geleceksen gel. Her mektubumda yazdığım gibi sensiz yaşamaya tahammül edemiyorum. (YSA, s. 71)
- (b) Buraya geleceksen raporun biteceğine yakın değil, daha önce gel. (YSA, s. 150)
- (c) Çok yıl önce Ankara Tunalı Hilmi Caddesi'nde Bilgi Yayınevi'nin bodrum katındaki odasında Attilâ İlhan bana "Başka hiçbir şeyle uğraşma, yalnızca roman ve şiir yaz," demişti. "Millet bunları okur, bunları ciddiye alır. Hikâyeden para kazanılmaz. Bizim memlekette oyun da okunmaz. Makale yazacaksan, bir gazeteğe yaz, başka türlü ondan da para kazanılmaz." (227S, s. 224)
- (d) Ayyaşlığa, serseriliğe düşmedimse senin sayendedir, namuslu bir insan olarak yaşayabildim ve öylece de öleceksem senin sayendedir. (NİP, s. 329)

187(a)da öncül tümcecikte yer alan -(y)AcAksA biçimbirimi alıcının tasarımının gerçekleşme olasılığını gösterir. Sonuç tümceğinde sıfır biçimbirimi ile işaretlenen /emir/ ulamı ile birlikte alıcıya yönelik bir yüküleme, /teşvik/ ulamı ortaya çıkar. Konuşucu alıcıdan /beklentisini/, /isteğini/ iletmektedir. İletisinin amacı koşula bağlı bir olgu durumu yaratmaktan çok isteğini aktarmak ve alıcıyı bu isteği gerçekleştirmesine yönelik teşvik etmektir. -AcAksA biçimbirimi ve ikinci kişi emir ile oluşturulan "Geleceksen gel.", "Gideceksen git." gibi teklifsiz dilde daha sık kullanılan ifadeler /varsayım/ ulamından çok alıcıdan beklenen eylemin bir an önce gerçekleştirilmesine yönelik harekete geçirme /niyetini/, hata duruma göre /baskısını/ göstermektedir. Öyleyse

isteklilik kipliğinin alanında ve öznedir. Fakat bu ulam her zaman ortaya çıkmaz. Örneğin örnek 187(b)de benzer biçimbirimlerle oluşturulmuş tümcedeki sonuç tümceciğinde yer alan emir kipi öncül tümcecikteki eylemin gerçekleşme olasılığına bağlıdır. Öncül tümcedeki “gelmek” eyleminin alıcının niyeti dahilinde olup olmamasına bağlı olarak alıcıya eylemi gerçekleştirmesi istenen zamanla ilgili bir yükümlenme iletilir. Daha açık bir ifade ile 187(b)deki ifade öncül tümcecikte alıcının “buraya gelme” niyetinin olup olmadığı ve bu niyet söz konusu ise niyetin gerçekleştirilmesi durumunda alıcıdan ne beklenildiğine ilişkin biraz dayatmacı bir iletidir. 187(c)de benzer bir biçimde –(y)AcAksA biçimbirimi ile alıcının niyetine ilişkin bir koşul; sonuç tümceciğinde de bu koşula bağlı olarak alıcıya yönelik bir yükümlenme iletilir. 187(a), (b) ve (c) örneklerinden de görüleceği gibi öncül tümcecikte ikinci kişi ile kullanılan –(y)AcAksA biçimbirimi ile oluşturulan koşul tümceleri sonuç tümceciğinde alıcıya yönelik bir yükümlenmeyi ileten /emir/, /istek/ ulamlarını işaretleyen biçimbirimler ile uyumludur. Bu uyum genellikle alıcıyı yönlendirmek, teşvik etmek isteyen konuşucunun, alıcının niyetine ilişkin bir sorgulamada bulunup buna bağlı yönlendirme yapması ile ilgilidir. Konuşucunun zihinsel sürecini, alıcıyı yönelik yükümlenmesi aracılığı ile de /isteğini/ iletmesi bakımından bu tür ifadeler öznedir. Öznellik değerleri adlara eklenen -sA biçimbirimi ile oluşturulan koşul tümcelerine ve –(I)yorsa biçimbirimi ile oluşturulan koşul tümcelerine yakındır. Fakat –(V)rsA ile işaretlenen /varsayım/ ulamına göre öznellik dereceleri daha düşüktür.

187(d)de ise birinci kişi ile kullanılan –(y)AcAksA biçimbirimi /niyet/ ulamı göstericisi değildir. Konuşucu sözcemele anına göre gelecekte gerçekleşme olasılığından neredeyse emin olduğu bir olgu durumunu –(y)AcAksA biçimbirimi ile işaretlemiştir. Konuşucu “namuslu bir insan olarak ölmek” varsayımının gerçekleşme olasılığına ilişkin tutumunu da bağlam aracılığı ile iletmektedir. Konuşucu sözcemele anına değin “namuslu bir insan olarak yaşama”nın olanaklı olmasını ve bu durumun sürerek “ölecek” olmasını alıcı “sayesinde” olarak gerekçelendirmiştir. Konuşucunun koşul tümcesindeki varsayımın gerçekleşme olasılığının yüksek olduğuna ilişkin tutumunu iletmesi söylemin öznellik derecesini yükseltmiştir.

187(d)de ilk tümcede yer alan diğer -sA biçimbirimi (düşmedimse) ise koşul tümcesi değildir. Birinci kişi ekinin -DI dolaysızlık işaretleyicisinden sonra kullanılması ve -sA biçimbiriminin çekimli eylemden sonra eklenmesi bu tümcedeki bu biçimbirimin aslında

“i-” yardımcı eylemi ile kullanılan “ise” bağlacı olduğunu gösterir. Nitekim bağlamdan yola çıkarak “Ayyaşlığa, serseriliğe düşmedimse” sözcesindeki olgu durumunun gerçekleşmiş, tamamlanmış bir durum olduğunu görebiliriz. Önermedeki geçerlilik (ayyaşlığa, serseriliğe düşmemek) de sorumlu kaynağın öznel değerlendirmesidir ve kendi bakış açısından doğrudur. Sorumlu kaynak sözcesindeki bu durumun gerçekleşmiş, tamamlanmış olmasının temel koşulunu gerekçelendirdiği “senin sayende” ile ilişkilendirmektedir. Kısacası tümcede yine de bir /koşul/ ulamı olmakla birlikte /varsayım/ ulamı söz konusu değildir. Bu sebeple öznellik değeri /varsayım/ ulamının söz konusu olduğu koşul işaretleyen ifadelerle göre daha düşüktür.

Bununla birlikte koşul bildiren -sA biçimbirimi dolaysızlık işaretleyici -DI biçimbirimi ile kullanıldığında konuşucunun sözeleme anına göre geçmişte bir durumun gerçekleşmiş olup olmadığını bilmediğini gösterir.

188.

- (a) Bundan başka af var mı? Yok mu? Bilmiyorum. Sen bu hususta bir şeyler öğrendiyisen bana yaz. (NİP, s. 101)
- (b) Benim Emniyet'te takip ettiğin işlerim için çok teşekkür ederim. Olmadıysa fazla üstüne düşme. (YSA, s. 132)
- (c) Bugüne kadar okumadıysanız; eğer Oscar Wilde seviyorsanız, diyelim Noel Covvard sizi eğlendiriyorsa Saki'yi, onun azıcık zehirli mizahını da seveceksiniz demektir. (227S, s. 39)
- (d) Senden ayrıldığımdan beri herhangi bir insanla ne hissi ne de cinsi, en ufak bir alakam olduysa dünyanın en aşağılık adamıyım. (YSA, s. 36)

188(a)da ikinci kişi ile kullanılan -DIysA biçimbiriminin yer aldığı tümce alıcıdan bilgi almak amacıyla, alıcının “öğrenmek” eylemini tamamlayıp tamamlamadığına ilişkin sorumlu kaynağın bilgisinin olmadığını gösterir. Sonuç tümcecığı de söz konusu eylemin gerçekleşmiş olması durumunda alıcıdan beklenileni iletir. Sonuç tümcecığındeki sıfır biçimbirimi ile gösterilen /istek/ ulamı söylemin öznellik derecesini yükseltmektedir. Öte yandan öncül tümcecikte yer alan konuşucunun söz konusu önermenin gerçekleşip gerçekleşmediğine ilişkin bilgiye erişimi olmadığını ve bu bilgiyi örtük olarak da olsa talep ettiğini göstermesi bakımından -DIysA biçimbirimi de söyleme öznellik değeri kazandırır. 188(b)de de benzer biçimde sorumlu kaynak alıcıdan daha önce talep etmiş

olduğu beklentilerinin, isteklerinin gerçekleşip gerçekleşmediğine ilişkin bilgi sahibi olmadığını -DIysA biçim birimi aracılığıyla iletmektedir. Ayrıca gerçekleşmemiş olması varsayımında alıcıdan “fazla üstüne düşmemesini” istemektedir. Öyleyse bu tür ifadelerde konuşucu ayrıca sözceleme anına göre geçmişteki bir olgu durumunun/ eylemin gerçekleşmiş olma olasılığına ilişkin tutumunu da belirtmektedir. 188(b)de sorumlu kaynak varsayımın gerçekleşmemiş olması olasılığına daha yakın bir tutum göstermekte ve bu duruma bağlı beklentisini alıcıya iletmektedir. Konuşucunun tutumu söylemdeki öznellik derecesini yükseltmektedir.

-DIysA biçim birimi 188(c)deki gibi konuşucunun bilgiye erişimi olmadığını göstermesinin yanı sıra /varsayım/ ulamı oluşturarak bu varsayıma bağlı çıkarımların iletilmesini de sağlayabilir. Sorumlu kaynak alıcının “okuyup okumadığını bilmediği” fakat “okumadığını varsaydığı” bir ulamda “seveceksiniz demektir” sözcüğü ile /çıkarm/ sürecini söyleme aktarmıştır. Sözceleme öznesinin zihinsel sürecine erişimin sağlanması, /varsayım/ ulamının varlığı söylemin öznellik derecesini oldukça yükseltmiştir. -DIysA biçim biriminin güçlü bir /varsayım/ işaretlediği ve buna bağlı olarak çıkarım ulamının yer aldığı ifadelerde en yüksek öznellik derecesine sahip olacaktır. Çünkü bu tür ifadelerde öncelikle öncül tümcede konuşucu hem bilgiden yoksun olduğunu hem de varsayımının gerçekleşmiş olduğuna ilişkin tutumunu gösterir. Sonuç tümcesinde de öznellik gösteren /çıkarm/ ulamı yer alır. Böylece öznelğin alanındaki birden fazla ulam söylemde yer alır. 188(c)de yer alan -(I)yorsa biçim birimi de söylemdeki öznellik işaretleyicilerindedir. Bu biçim birim yukarıda tartışıldığı için bu örnekte tekrar incelenmeyecektir.

-DIysA biçim biriminin oldukça yüksek öznellik değerine sahip başka bir ulamı da 188(d)deki gibi karşı olgusalılık işaretlediği ifadelerdir. Aslında Türkçede -sA biçim birimi iletilen karşı olgusalılık -sAyDI birleşik biçim birimi ile sağlanır. (Kornflit, 1997; Ruhi ve diğerleri, 2000; Göksel ve Kerslake, 2005) -dIysA biçim biriminin de karşı olgusalılık iletilmesi birleşimin yapısı gereği oldukça ilginçtir. Çünkü Türkçede en sondaki ek kendinden öncekileri anlamsal olarak kapsar. Bu durumda -DIysA birleşimindenki -sA /varsayım/ işaretlediği tümcelerde dolaysızlık/geçmiş zaman işaretleyicisi -DI biçim birimini anlam olarak kapsayarak sözceleme anından önce gerçekleşmiş, tamamlanmış olup olmadığına ilişkin bir olasılığı işaretlemektedir. Bu durum karşı

olgusallıkla ilgili değildir. Kısacası -DIysA biçimbirimi temel olarak söz konusu önerme “gerçekleşti mi/gerçekleşmedi mi, öyleyse/o zaman....” gibi bir varsayımı ileten bir işleve sahiptir. Karşı olgusallıkta ise bu çalışmada daha önce incelenen -mAllydI biçimbiriminde olduğu gibi gerçeklik karşıtlığı işaretlemesi, gerçek olmadığından emin olunan bir önermeye ilişkin yorum, değerlendirme, tutumlar söz konusudur. Fakat 188(d)de de görüldüğü gibi bağlam ile birleşerek -DIysa biçimbirimi karşı olgusallık işaretlemektedir. Söylemde yer alan “en ufak bir alakam olduysa” sözcesindeki -DIysA biçimbiriminin koşul değil söz konusu olgu durumun gerçekleşmediğine ilişkin bir sav ilettiğini sonuç tümceciği ile oluşturulan bağlam ile görebiliriz. Bu tür söylemlerde konuşucu genellikle sonuç tümceciğinde kendisi için mümkün olmayan, kendisine yakışmadığını düşündüğü, toplumsal, yasal kurallara uygun olmayan tanımları aktararak öncül tümcecikteki -DIysA ile işaretlenen olgu durumunun gerçek olmadığını ifade eder. -DIysA biçimbiriminin birinci kişilerle kullanılması da bu ulamı oluşturur. Çünkü -DIysA biçimbiriminin ilettiği konuşucunun önermenin gerçekleşip gerçekleşmediğine ilişkin bilgi sahibi olmadığını göstermesi birinci kişiler için mümkün olmayacaktır. Konuşucunun kendisinin bir eylemi gerçekleştirip gerçekleştirmediğine ilişkin bilgiye sahip olmaması normal şartlarda olağan kabul edilmeyecektir. Örneğin “Böyle bir şey söylediysem namerdim.” gibi bir tümcede konuşucu “söylemek” eylemini gerçekleştirdiğine ilişkin bilgi sahibi olmadığını değil, aksine bu eylemi gerçekleştirmediğini iletmektedir. Öyleyse birinci kişi ekleri ile kullanılan -DIysA biçimbirimi bilgi eksikliğinden çok konuşucunun kendisi hakkındaki bir önermeye ilişkin itirazını, reddini göstermektedir. Söz konusu önerme alıcı tarafından daha önce iletilmiş bir suçlama ya da başkaları tarafından konuşucu hakkında söylenmiş bir ileti olabilir. Konuşucunun itirazını, hatta bağlamla birleşerek zaman zaman örtük olarak /öfkesini/ de iletebilen ve bu sayede duygu kipliği ulamını da gösteren bu tür karşı olgusallık gösteren ifadelerin öznellik derecesi oldukça yüksektir.

-DIysA biçimbirimine benzer ulamları işaretleyen bir diğer koşul işaretleyicisi de -mİşsA biçimbirimidir. Bu biçimbirim -mİş biçimbirimi ile tanıtsallık ya da bitmişlik gösterir ve -sA biçimbirimi ile birleşerek /koşul/ ulamını ortaya çıkarır. -DIysA biçimbirimine benzer olarak konuşucunun öncül tümcedeki önermenin/olgu durumunun gerçekleşip gerçekleşmediğine ilişkin bilgi eksikliğini gösterir. Bu bakımdan öznelidir. Ayrıca tanıtsallık işaretlediği ifadelerde tanıtsallığın etkisi ile öznellik derecesi yükselir.

189.

- (a) Annem İstanbul'a geldiyse git onu gör ve onunla beraber Ali Fuat Paşaya gidin. Annem gelmemişse de sen git. (NİP, s. 66)
- (b) Fakat göndermesi lazım gelen bazı paralar vardı. Müteaddit mektuplarıma ve telefonlarıma rağmen gönderemedi. Onun için bu zahmete katlanmayı da senden rica ediyorum. Ne kadar para gelmişse alıp bana gönderiver. (YSA, s. 145)
- (c) Kara günler geçiriyoruz karıcığım ... Güzel günler göreceğiz ... Bunu laf diye söylemiyorum, buna inanıyorum karıcığım. Edison, her şeye rağmen, havasız camın içinde ateşin yanacağına nasıl inanmışsa öyle inanıyorum. (NİP, s. 50)
- (d) Küçük bir mektubumda, "bundan sonraki mektubumu alıncaya kadar bir şey yazma" demişsem, bundan "artık aramızdaki münasebet kesilmiştir" gibi bir mana çıkarmak doğru mu? Ben o cümleyi yazmakla sadece karışıklığa mâni olmak istedim. (YSA, s. 57)

189(a)da öncelikle -DIysA biçimbirimi ile sorumlu kaynak gerçekleşip gerçekleşmediğini bilmediği bir durumu işaretlemiş ve gerçekleşme varsayımına bağlı olarak alıcıdan beklentisini /istek/ ulamı ile iletmiştir. -DIysA biçimbiriminde konuşucunun oluşturduğu /varsayım/ın genellikle olgu durumunun gerçekleşmiş olduğuna ilişkin daha yakın bir ihtimali işaretlediğini de bu örnekte görebiliriz. Çünkü sorumlu kaynak sonraki tümcede bu /varsayım/ın gerçekleşmemiş olması durumunu ayrıca -mİşsA biçimbirimi ile işaretleyerek yeni bir varsayımına bağlı beklentilerini iletmiştir. -mİşsA biçimbirimi burada sözceleme anına göre geçmişte gerçekleşmiş, tamamlanmış bir olay durumunu yani bitmişlik görünüşünü ve bu bitmişliğe bağlı bir koşulu işaretlemektedir. Fakat sadece bitmişlik değil taıtsallık da göstermektedir. Sorumlu kaynak söyleminde ilk tümcede "geldiyse" ile oluşturduğu koşul ulamını neden "Gelmediyse" sözcüğü ve -DIysA biçimbirimi ile sürdürmemiş ve -mİşsA biçimbirimini tercih etmiştir? Bu sorunun cevabını bağlam aracılığıyla bulabiliriz. Söylemdeki ilk tümcede sorumlu kaynak "gelmek" eyleminin gerçekleşip gerçekleşmediğine ilişkin bilgi sahibi olmadığını -DIysA biçimbirimi ile göstermiştir. Ayrıca bu bilgiye alıcının da sahip olup olmadığını bilmediği için bir sonraki tümcesinde alıcının da önermenin gerçekleşmiş olup olmadığına ilişkin bilgiye yeni ulaşacağını varsayarak -mİşsA biçimbirimi ile işaretlemiştir. Sorumlu kaynak bu bilginin alıcı için de yeni bir bilgi olacağını

varsayımdır. Alıcının “annesinin gelip gelmediğine” ilişkin bilgiye sahip olmaması ve bu bilgiyi öğrenmesi, keşfetmesine bağlı bir varsayım ile de alıcıdan beklentisini iletmiştir. Bu çalışmada daha önce “3.1.-mİş Biçimbirimi” ve “2.2. Tanıtsallık” bölümlerinde incelendiği gibi -mİş biçimbirimi /hazırlıksız zihin/ (Aksu ve Slobin, 1986) ulamında konuşucu ve alıcı için yeni bilgileri işaretleyebilir. Akatsuka (1985, s. 632) da Aksu ve Slobin’in (1986) bu saptamasına dikkat çekerek Türkçede koşul tümcelerinde bu ulamın işaretlenmesini ilginç bulur. Akatsuka’nın koşul tümcelerinin konuşucunun tutumunu da işaretleyebildiğine ilişkin saptaması ve belirlediği ulamlardan /Şaşıрма/ ulamı Türkçede -mİşsA biçimbirimi ile sağlanmaktadır. -mİşsA biçimbirimi konuşucu ve alıcı için yeni olduğu varsayılan bir bilgiye erişilmesi durumundaki koşulu işaretler. Konuşucunun tutumunu göstermesi ve alıcının zihin durumuna ilişkin varsayımı işaretlemesi bakımından öznellik derecesi oldukça yüksektir.

189(b)de de benzer bir ulam yine -mİşsA biçimbirimi ile işaretlenmiştir. Ancak bu kez /koşul/ ulamı söz konusu önermenin gerçekleşip gerçekleşmesi ile ilgili değildir. Sorumlu kaynak “Ne kadar” sözcüğü ile “paranın gelmiş” olmasının tamamlandığını fakat miktarının bilinmediğini gösterir. Kısacası önermedeki /varsayım/ eylemin gerçekleşip gerçekleşmediğine ilişkin değil, miktara ilişkindir. Ama yine de bu miktarın bilinmediği hem konuşucu hem alıcı için yeni bir bilgiye erişileceği -mİşsA biçimbirimi ile işaretlenmiştir. Söylemdeki tanıtsallık ve koşula bağlı /varsayım/ ulamları söylemin öznellik derecesini yükseltmiştir.

189(c)de -mİşsA biçimbirimi bu kez yeni bilgiye erişmekle ilgili bir ulam işaretlenmemektedir. Burada sorumlu kaynak -mİş biçimbirimi aracılığı ile bilgiye başka kaynaklar aracılığı ile eriştiğini göstermektedir. “Edison’un inanmış” olmasına ilişkin önermeye sorumlu kaynak aktarım yolu ile ulaşmış olduğunu -mİş biçimbirimi ile işaretlemektedir. Bu tür ifadelerde -mİşsA biçimbirimi tanıtsallığın aktarım ulamına ilişkin bir /varsayım/ ulamını işaretler. Konuşucu ve alıcı için yeni bir bilgiye erişimin gösterildiği ulamlara göre öznellik derecesi sadece aktarımı göstermesi bakımından daha düşüktür. Fakat tanıtsallık ve varsayımın bir arada yer alması söylemin öznellik derecesini oldukça yükseltir ve -(V)rsA biçimbirimine yakın bir öznellik değerine sahip olmasını sağlar.

189(d)de ise tanıtısallığın aktarıma bağlı başka bir ulamı da ortaya çıkar. Birinci kişi ile kullanılan -mİşsA biçimbirimi konuşucunun kendi ile ilgili bir bilgiye başka bir kaynaktan eriştiğini ve buna bağlı bir /varsayım/ ulamı işaretlediği ifadelerde kullanılır. Aynı zamanda konuşucunun kendi ile ilgili aktarım yolu ile ulaştığı önermeye inanmadığını, itiraz ettiğini de gösterebilir. 189(d)de böyle bir ulam söz konusu değildir. 189(d)de sorumlu kaynak sözcemele anına göre daha önce ilettiği “bundan sonraki mektubumu alıncaya kadar bir şey yazma” sözcesini alıntıyla alıcıya bu sözceyi ilettiğini kabul etmektedir. “demişsem” sözcesindeki -mİş biçimbirimi ise sorumlu kaynağın bu sözceyi kendisine alıcı tarafından tekrar iletilmiş, hatırlatılmış olduğunu gösterir. Söz konusu tümce üçüncü kez yeniden iletilmektedir. İlki sorumlu kaynak tarafından alıcıya “küçük bir mektupta” iletilmiş ve alıcı cevabında bu sözceyi tekrar sorumlu kaynağa ileterek hatırlatmıştır. Üçüncü aktarım ise bu söylemde gerçekleşir. -mİş biçimbiriminin birinci kişi ile kullanılması ve bağlam bu aktarım sürecini göstermektedir. Tüm bu sürecin söylemde işaretlenmesi öznelliği de işaretler. Bunun yanı sıra -sA biçimbirimi ile işaretlenen /varsayım/ ulamı da söylemdeki öznellik değerini yükseltmektedir. Tümcenin devamında alıcının söz konusu sözceden yaptığı çıkarıma sorumlu kaynak “doğru mu?” sözcesi ile retorik bir soru ile aslında itirazını iletir. Alıcının yapmış olduğu /çıkarmın/ doğru olmadığına ilişkin tutumunu iletisinin asıl amacını sonraki tümcede açıklayarak destekler. Bu örnekten yola çıkarak -mİşsA biçimbirimin birinci kişi ekleri ile kullanımının genellikle konuşucuya hatırlatılan, gerçekleştirdiği söylenen bir olgu durumu ya da eyleme ilişkin açıklamalarını, itirazlarını zaman zaman da gerekçelendirmesini iletmek için kullandığını belirtebiliriz. Örneğin “Yapmışsam ne olacak?”, “Öyle söylemişsem bir sebebi vardır.”, “Oraya gitmişsek bundan kime ne?” gibi sözcelerde konuşucu kendisine yöneltilen bir suçlamaya karşı çıkararak açıklama getirebilir. Konuşucu temel olarak alıcı tarafından kendisine iletilen bir sözceye atıf yaparak aktarımsal tanıtısallığı işaretlemektedir. Ayrıca bu sözcelerin ve 189(d)nin ortak noktası konuşucunun söz konusu olgu durumu ya da eylemi gerçekleştirdiğini açıkça kabul etmemesidir. -sA biçimbirimi ile /varsayım/ ulamını işaretleyerek söz konusu olgu durumu ya da eylemi gerçekleştirip gerçekleştirmediğine ilişkin açıkça bir bilgi aktarmamaktadır. Örneğin “Yapmışsam ne olacak?” sözcesinde konuşucu “yapmak” eyleminin gerçekleşip gerçekleşmediğini belirtmez. 189(d)de “demek” eyleminin gerçekleşmiş olduğunu bağlam aracılığı ile anlayabiliriz. Fakat yukarıda aktarılan örnek

tümcelerde bağlam olmadan söz konusu eylemin gerçekleşip gerçekleşmediğinden emin olamasak da gerçekleşmiş olma olasılığının daha yüksek olduğunu sezebiliriz. Bu örtük sezdirim de konuşucunun önermedeki /varsayımın/ gerçekleşmiş olma olasılığına ilişkin tutumunun bir parçasıdır ve söylemin öznellik değerini yükseltir. Kısacası -mİşsA biçimbirimi birinci kişiler ile kullanıldığında konuşucunun tutumunu; tanıtısalığı ve aktarım ulamında sözcenin aktarım sürecini; /varsayım/ ulamını işaretlediği için öznellik derecesi koşul tümcelerindeki en yüksek öznellik derecesine sahip işaretleyicilerden biridir.

-sA biçimbiriminin zaman/görünüş/kip ekleri almadan koşul ulamında doğrudan eylemlere eklenmesi de mümkündür.

190.

- (a) Diğer işlerimi bir yoluna koysam, böyle bir aylık cezaya aldırمام, nihayet hepsini temizlemiş olurum. Bir daha mahkemelik işlere burnumu sokmak niyetinde değilim. (CARF, s. 149)
- (b) Pencereyi açsam sivrisinek doluyor. Cibinlik alayım desem 40 lira, ne ise, galiba 15 Eylül'de askerim. Belki Ankara'ya, belki Çankırı'ya gideceğim. Allah kerim. (CARF, s. 87)
- (c) Koskoca bir kadın olmasam, beni dövecekti mutlaka. "Beni aldı, besledi, büyüttü" dedi. " Öteki erkekler beklemezdi. Ama o âdet görmemi bekledi. O benim efendimdi" dedi. (BDA, s. 24)

190(a)da “koysam” sözcesinde doğrudan eyleme eklenen -sA biçimbirimi /varsayım/ ulamında olup istenen değere sahiptir. Bağlam aracılığı ile örtük olarak sorumlu kaynağın isteğini, beklentisini de iletir. Böylece /varsayım/ ve /istek/ ulamlarını birlikte işaretleyerek yüksek bir öznellik değerinde olur. Ayrıca sonuç tümcesinde -(V)r / -mAz biçimbirimleri ile birlikte kullanıldığı tümcelerde /gerçeklik dışılık/ ve /varsayım/ ulamları daha güçlüdür. Bu tür ifadelerde-(V)rsA / -mAzsa biçimbirimiyle aynı ulamları işaretler ve bu iki kullanımın öznellik dereceleri birbirine oldukça yakındır.

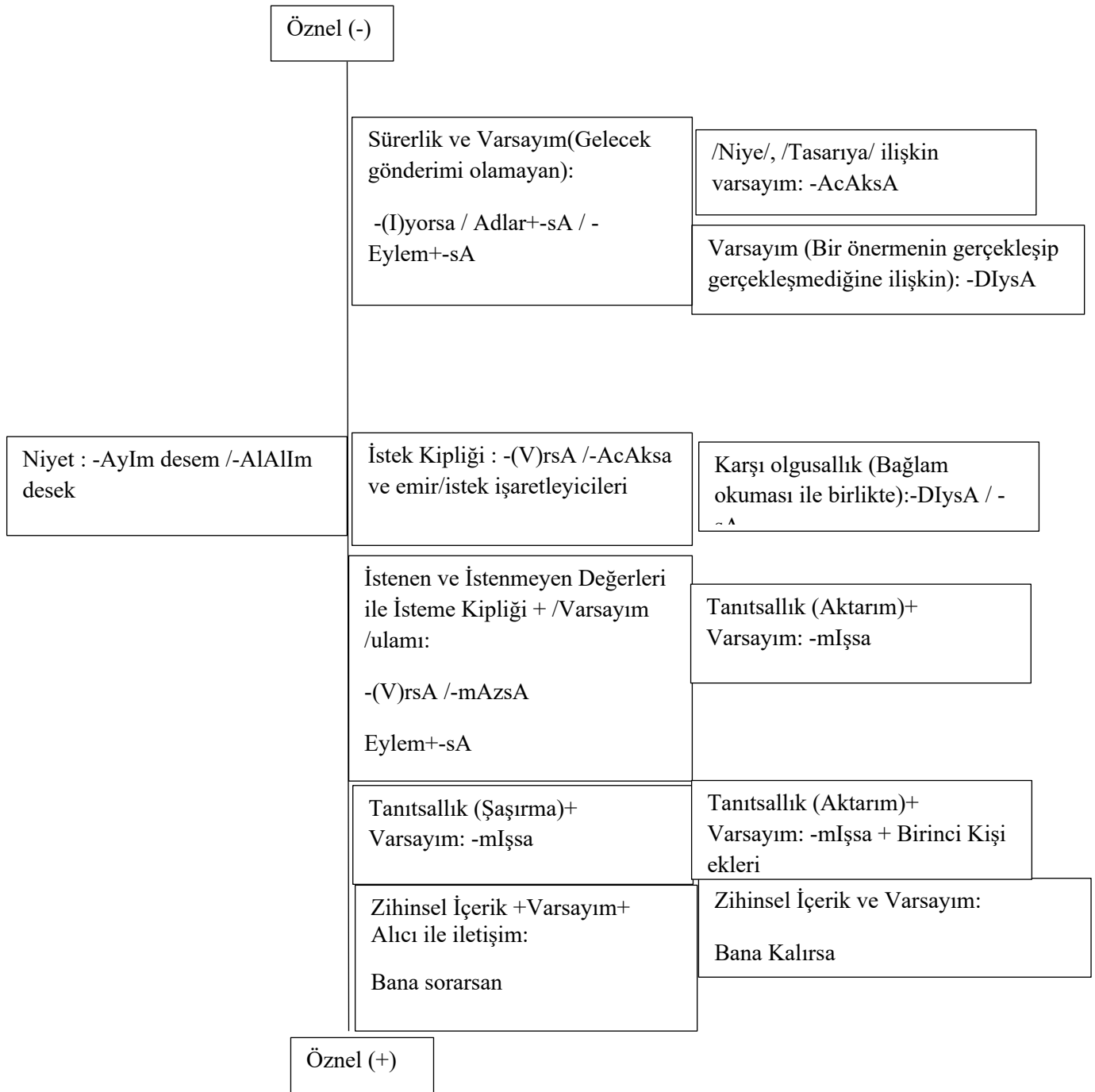
190(b)de “Pencereyi açsam” sözcesi ise sadece /varsayım/ işaretlemektedir. Sonuç tümcesindeki sürerlik görünüşü işaretleyicisi ile birlikte öncüldeki koşulun aslında tekrarlanan, olumsuz bir durumu gösterdiğini görebiliriz. Bu tür “Ne zaman ... yapsam” gibi kullanımlarda sürerlik görünüşü ile -sA biçimbiriminin birlikte kullanıldığı -(I)yorsa

biçimbirimiyle yakın bir öznellik derecesine sahiptir. Fakat bir sonraki tümcedeki “alayım desem” sözcesinde koşul ulamının işaretlendiği “desem” sözcesi sorumlu kaynağın /niyetini/, /tasarısını/ da gösterir. Koşulun işaretlendiği “desem” sözcesinden önceki “alayım” sözcesinin istek kipliği işaretleyicisi -AyIm ile kullanılması /niyet/ ulamının oluşmasını sağlar. Bu birleşim (-AyIm desem/-AlAlIm desek) hemen hemen tüm söylemlerde konuşucunun /niyetini/ iletir.

190(c)de ise -sA biçimbirimi karşı olgusallık işaretlemektedir. Yukarıda -DIysA biçimbiriminin de bazı bağlamlarda karşı olgusallık işaretleyebileceğini tartışmıştık. Benzer bir durum örnekten de görülebileceği gibi -sA biçimbiriminin eylemlere doğrudan eklendiği kullanımlarda da ortaya çıkabilir. 190(c)de “Koskaca bir kadın olmasam” sözcesi aslında “Koskaca bir kadın olmasaydım” gönderimine sahiptir. Çünkü bağlamdan da görülebileceği gibi sorumlu kaynak sonuç tümcesinde de karşı olgusallık ile önermesinin gerçek olmadığını gösterir. -sA biçimbiriminin karşı olgusallık işaretlediği ulamlar koşul işaretlediği ulamlardan daha yüksek öznellik derecesine sahiptir.

Koşul tümcelerinin doğası gereği konuşucunun tutumunu gösterdiği bu bölümün başında tartışılmıştır. Dolayısıyla -sA biçimbirimi koşul tümcelerinde kullanıldığı her birleşim ve ulamda öznellik değerine sahiptir. Farklı biçimbirimler ile birleştiği -(V)rsA, -(y)AcAksA, -DIysA ve -mIşsA biçimlerinde ise öznellik derecesi işaretlediği ulamlara göre değişmektedir. Öznellik değerlerindeki bu farklılık bu bölümde yapılan incelemeler ışığında aşağıdaki şekilde gösterilecektir:

ŞEKİL 24. Koşul İşaretleyicisi Olarak -sA Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi

3.7.3. -sAydl

Çalışmamızda daha önce de belirtildiği gibi -sAydl birleşik biçimbirimi Türkçede karşı olgusalılık işaretleyicilerindedir. Kornflit (1997, s. 368) bu biçimbirimi iki farklı ulamda

değerlendirir. /Dilek/ ulamında karşı olgusalılık işaretlediğini, /koşul/ ulamındaysa “Gerçekleştirilmemiş Koşul” işaretlediğini belirtir. Göksel ve Kerslake (2005, s. 427) -sAydI biçimbiriminin her zaman karşı olgusalılık işaretleyicisi olduğunu ve bu birleşimdeki -DI biçimbiriminin geçmiş zaman gönderimi taşımayabileceğini ileri sürerek şu örneği paylaşır: “Vaktim olsaydı ben de yarın size katılırdım.” Araştırmacılar bu biçimbirimin ayrıca karşı olgusal dilek ya da pişmanlıkları da iletebileceğini ve yine her zaman geçmiş zamanla ilgili olmayabileceğini belirtir. Bu biçimbirimin aynı zamanda “Azarlayıcı/sitemli yükümlülük benzeri bir tonla” kullanılabileceğini şu örnekle gösterirler: “Madem uykun vardı, misafir çağırmasaydın/çağırılmaydın.” (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 312)

191.

- (a) Şu biçimsiz Mîna adından ve solculuğumdan ötürü, Milli Eğitim Bakanlığındaki gericiler asistanlığımı bir süre onaylamayınca, Halide Hanım beni azarlayıp, "senin kabahatin, sen de solcu olmasaydın" demedi asla. (BDA, s. 201)

191(a)da Göksel ve Kerslake’in (2005) belirlediği /azarlayıcı yükümleme benzeri/ ulamı doğrudan aktarılan söylemde yer almaktadır. Alıntıda önce “beni azarlayıp” sözcüğü de bu ulamı açıkça ortaya koymakta ve güçlendirmektedir. Bu tür ifadelerde karşı olgusalılık ulamı da bulunur. Çünkü söz konusu olgu durumu/eylem önermedekinin tersi biçimde gerçekleşmiştir. 191(a)da da “solcu olmasaydın” önermesi kendisinin de belirttiği gibi “solcu” olduğunu da gösterir. Bunun yanı sıra alıcıya yönelik hoşnutsuzluk, azarlama ya da sitem ilettiği için konuşucunun duygu durumunu da göstermesi bakımından öznel değeri yüksektir. Bu tür ifadelerde yükümlemeden çok duygu kipliği ulamı bulunmaktadır. Konuşucu alıcıya yönelik yükümleyici bir /emir/, /istek/, /beklenti/ iletmez. Sadece gerçekleşmiş/gerçekleşmemiş bir olgu durumuna yönelik hoşnutsuzluğunu iletir. Bu sebeple Göksel ve Kerslake’in tanımlaması yerine bu tür ifadeleri duygu kipliği ulamında /hoşnutsuzluk/ bildiren ifadeler olarak adlandırmayı tercih ediyoruz.

Ruhi ve diğerleri (2000) de -sAydI biçimbiriminin her zaman karşı olgusalılık işaretlediğini ve karşı olgusalılık tümcelerindeki -DI biçimbiriminin geçmiş zaman anlamı

içermediğini belirtir.⁷⁷ -sAydI biçimbirimi ile sağlanan karşı olgusalılık ulamı içeren tümcelerin zaman gönderimi belirteçler ve bağlam aracılığı ile sağlanabilir. Ruhi ve diğerleri (2005) karşı olgusalılık ile koşul tümceleri arasındaki farkı inceler ve karşı olgusalılık ulamında öncül tümcecikteki önermenin doğruluk değerine sahip olduğunu fakat koşul tümcelerinde /doğruluk/ değerinin söz konusu olmadığını, sadece /varsayım/ ulamının bulunduğunu ileri sürer. Karşı olgusalılık tümcelerinde öncüldeki doğruluk değeri /yanlış/ olarak değerlendirilir. Kısacası “Beni arasaydın sana her şeyi anlatırdım/anlatacaktım.” gibi bir karşı olgusalılık tümcesindeki “Beni arasaydın” (/Beni aramadın./) öncülünün doğruluk değeri /yanlış/tır çünkü alıcı konuşucuyu aramamıştır. Fakat “Seni aradıysa ona her şeyi anlatmışsındır.” gibi bir koşul tümcesindeki öncül doğruluk değerine sahip değildir, sadece /varsayım/ ulamı taşır.

Comrie ise koşul ve karşı olgusalılığı farklı bir bakış açısı ile karşılaştırır. Comrie (2009, s. 88) “Varsayımsallık Dereceleri (Degrees of Hypotheticality)” kavramını tartışır ve “varsayımsallığın (belki de) kesin ayrımları olmayan bir süreklilik” olduğunu belirtir. Comrie’ye (2009:88) göre bu süreklilikteki varsayımsallık derecesinin farkı ayırt edilebilir ve biçimin seçimi doğruluk değeri-koşul ilişkisinden çok öznel bir değerlendirme ile belirlenir. Kısacası karşı olgusalılık ve koşul ulamları arasındaki farkı belirleyen temel öge öncüldeki önermenin doğruluğu değil varsayımın derecesidir. Comrie, varsayımsallık ile “koşuldaki olgu durumunun gerçekleşme olasılığının derecesi”nden söz ettiğini de belirterek yüksek varsayımsallığın daha düşük bir olasılığı, düşük varsayımsallığın ise daha yüksek bir olasılığı temsil ettiğini belirtir. (Comrie, 2009:88) Karşı olgusalılık daha yüksek varsayımsallığı, koşul ise daha düşük varsayımsallığı gösterir.

192.

- (a) Beni ararsan sana her şeyi anlatırım.
- (b) Beni arasaydın sana her şeyi anlatırdım.
- (c) A: Yarın sen de gelecek misin?
B (1): Davet edilirse gelirim.
B: (2) Davet edilseydim gelirdim.

⁷⁷ Ruhi ve diğerleri İngilizcedeki “counterfactual” terimini “gerçek karşıtı” olarak çevirmiştir. Bu çalışmada bu terim “karşı olgusal” çevirisi ile kullanılmaktadır.

Comrie'nin (2009) belirlediği derecelendirme ile incelediğimizde 192(a)daki varsayımın gerçekleşme olasılığı 192(b)ye göre daha yüksektir. 192(a)daki gelecek gönderimi alıcının konuşucuyu arama olasılığının sözceleme anından sonra olanaklı olduğunu da sezdirir ve bu sebeple önermenin gerçekleşme ihtimali hâlâ açık ve mümkündür. (/Her şeyi anlatırım./) Halbuki 192(b)de öncüldeki ve sonuçtaki önermeler gerçekleşmemiştir ve gerçekleşme olasılığı da zamansal olarak söz konusu değildir. 192(b)nin sözceleme anına göre geçmiş gönderimi bulunması varsayımın gerçekleşme olasılığının geçerli olmamasının temel sebebidir. Halbuki 192(c)deki karşılıklı konuşmada A sözceleme anına göre gelecekteki olgu durumuna yönelik bir soru yönelir. B(1)deki varsayımın gerçekleşme olasılığı 192(a)daki gibi olanaklıdır. Yani olasılığın derecesi daha yüksek ve buna bağlı olarak varsayım derecesi düşüktür. B(2)de ise olasılığın derecesi düşük ve varsayımın derecesi yüksektir. 192(c)de B(1) ve B(2)deki temel fark konuşucunun “davet edilme” olasılığına ilişkin varsayımın gerçekleşeceğine olan inancının düşüklüğü ya da yüksekliğidir. B(1)de konuşucu sözceleme anından itibaren “davet edilme”nin gerçekleşebileceğine ilişkin daha yüksek bir inanca sahiptir. B(2)de ise “davet edilme” ihtimaline ilişkin inancı düşüktür (/Davet edilmedim./) ve varsayımın gerçekleşmesine ilişkin olasılığı düşük bulmaktadır. Öyleyse karşı olgusal ulamı koşul ulamına göre daha yüksek bir öznellik derecesine sahip olacaktır. Konuşucunun önermeye ilişkin varsayımsal derecelendirmesinin yanı sıra inancını da göstermesi öznellik değerini yükselten temel sebeptir.

Comrie'nin (2009) saptamasından ve yukarıda tartışılan örneklerden yola çıkarak varsayımın gerçekleşme olasılığına ilişkin inancın gösterilmesinin öznellik göstericisi olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca karşı olgusal ulamının düşük olasılık ve yüksek varsayım göstermesi koşul ulamına göre daha yüksek bir öznellik derecesine sahip olduğunu gösterir. Önermedeki olgu durumu sözceleme anından sonra gerçekleşecekse aynı zamanda konuşucunun varsayımın gerçekleşmesine ilişkin umutsuzluğunu da gösterebilir. Böyle ifadelerde öznellik derecesi daha da yüksek olacaktır.

193.

- (a) Önümüzde arka arkaya gelecek iki bayram var. O günlerde tabii boş olacaksın.
Aynı günler yalnız da olabilseydik ve ben o zamana kadar Ankara'ya gelebilecek

bir hâle gelebilsedim çok iyi olurdu. Seninle yüz yüze konuşacağım şeyler var. (YSA, s. 90)

- (b) Zengin olsaydın gelebilirdim diyorsun. Zengin olsaydım çok işler başka türlü olurdu. O başkalık senin tahmin ettiğin cinsten bir başkalık değil. İnsanın eline zengin olmadan da bazı imkanlar geçer. Ben hiç böyle bir şeyden istifadeyi düşünmüyorum. Kısacası zengin olsaydım senin için de benim için de çok iyi olurdu. İsteddiğimiz gibi yaşamak ve daima beraber yaşamak imkanını bulurduk. Hayatta da bundan başka saadet istemiyorum. (YSA, s. 77)

193(a)da bağlam aracılığıyla karşı olgusallığın zaman gönderiminin sözceleme anından sonra olduğunu görebiliriz. Sorumlu kaynak “olabilseydik” ve “gelebilsedim” sözceleri ile olanaklılıkla birlikte varsayımın gerçekleşme olasılığına olan inancının düşük olduğunu işaretler. Sorumlu kaynak için “yalnız olmak” ya da “(...) bir hâle gelmek” olgu durumlarının olanaklı olması ve bu olanaklılığın gerçekleşme olasılığı düşüktür. Olasılığın düşüklüğü varsayımın derecesini yükselterek öznelliğin de derecesini arttırır. Tüm bu varsayımların sözceleme anından sonraki bir zamanla ilgili olması da konuşucunun önermeye olan inancının düşük olduğunu daha açık göstermektedir. Öznellik derecesini daha da yükselten bir diğer ulam ise söylemdeki örtük /isteğin/ varlığıdır. “çok iyi olurdu” sözcisi ile oluşturulan sonuç tümceciği ile öncüldeki önermenin de istenilen bir durum olduğu işaretlenmiştir. Bu çalışmada daha önce tartıştığımız Akatsuka’nın (1997) belirlediği istenen/istenmeyen değerleri karşı olgusal tümceler için de geçerlidir. Nitekim 193(a)da sorumlu kaynağın “yalnız olabilmek” ve “Ankara’ya gelebilecek bir hâle gelebilmek” sözcelerine ilişkin /istekliliği/ de karşı olgusallıkla birlikte işaretlenmiştir. Bu örnekten yola çıkarak karşı olgusallığın sözceleme anından sonraki bir zamana ilişkin gönderimlerinde bağlama göre değişmekle birlikte isteklilik kipliği, inancın düşük derecesi ile konuşucu tutumu ve varsayım ulamını da gösterdiğini söyleyebiliriz. Tüm bu ulamların varlığı bu tür ifadelerin öznellik değerini derecelendirmedeki en yüksek noktaya taşımaktadır.

193(b)de “zengin olsaydın”, “zengin olsaydım” sözceleri ile oluşturulan karşı olgusallık da sözceleme anına göre geçmiş değil, sözceleme anı ve gelecekle ilgili bir gönderime sahiptir. “Senin yerinde olsaydım”, “Çok param olsaydı” gibi ifadeler geçmişteki olgu durumlarına değil sözceleme anından itibaren geçerli varsayımları belirtir. Bu örnekte de

benzer biçimde söyleme anından itibaren geçerli bir varsayımın gerçekleşme olasılığı iletilmektedir. Comrie'nin (2009) belirlediği gibi sorumlu kaynak “zengin olmak” önermesinin gerçekleşme olasılığına ilişkin inancının düşük olduğunu da gösterir. “Zengin olsam” yerine “zengin olsaydım” sözcesini seçmesinin sebebi bu inanç düşüklüğünü göstermektir. Kısacası 193(a) dakine benzer ulamların yanı sıra sonuçta “işler başka türlü olurdu” , “senin için de benim için de çok iyi olurdu” “istediğimiz gibi yaşama imkanı bulurduk” sözceleri ile /çıkarmı/ ulamı da işaretlenmiştir. Ayrıca yine istenen değerine sahip öncül ve sonuç örtük bir /istek/ ile isteklilik kipliğine yaklaşan bir işaretleme yapar. Kısacası /istek/, /çıkarmı/, /varsayım/ gibi farklı ulamların varlığı söylemin öznellik değerini oldukça yükseltir. Ayrıca bu örnekte karşı olgusallığın söylemin tamamına yayıldığını da görebiliriz. “zengin olsaydım” öncülünde bulunan /varsayım/ ulamı söylemdeki son tümceyi de kapsamaktadır. Öte yandan karşı olgusallık son tümcede öncül bulunmadan da sürmektedir.

Karşı olgusallık sözcemele anına göre geçmişteki olgu durumları ile ilgili işaretlemeler de yapılabilir. Bu durumda öznellik derecesi konuşucunun önermedeki varsayımın gerçekleşme olasılığına ilişkin düşük inancını göstermez. Bu sebeple gelecek gönderimi olan karşı olgusallığa göre öznellik derecesi az bir farkla daha düşüktür.

194.

- (a) Üniversite sınavında hukuk değil işletme yazsaydım (ki çok popülerdi o zamanlar), peşinden bir şirkette çalışmaya başlayıp böyle bir kariyer edinseydim (ve edebiyata bulaşmamış olsaydım) nasıl biri olurdu? (Kİ, s. 96)
- (b) Yasalar izin verseydi ya da mutlu bir evlilik yapsaydım, en azından beş çocuğum olurdu. (BDA, s. 33)

194(a) ve (b)de karşı olgusallık sözcemele anından önceki bir zamanla ilgilidir. Sözcemele anına göre geçmişteki bir duruma yönelik karşı olgusal önermelerde varsayımın gerçekleşmediği ve gerçekleşme olasılığın olmadığı okuması açıktır. Örneğin 194(a)de sorumlu kaynak olasılıklar dünyasında ve sözcemele anına göre geçmişte alternatif olaylar zincirinde sonuca ilişkin bir sorgulamayı “nasıl biri olurdu” sözcesi ile iletmektedir. Bu sorgulama aynı zamanda hem sorumlu kaynağı hem de alıcıyı /çıkarmı/ yönlendirmektedir. 194(b)de sorumlu kaynak bu kez /çıkarmı/ doğrudan iletmektedir. Öncüldeki varsayımın gerçekleşme olasılığına bağlı olarak ortaya çıkan

sonuç aynı zamanda konuşucunun bu olasılıklar dünyasındaki alternatif olgu durumlarına bağlı gerçekleşebilecek olası sonuçları değerlendirmesini gösterir. Konuşucunun bu değerlendirmesi aynı zamanda /çıkırım/ ulamını da içerir. 194(a) ve (b)de görülebileceği gibi geçmiş gönderimini içeren karşı olgusal önermelerde konuşucunun olasılığın gerçekleşmesine ilişkin inancı açıkça yer almamaktadır. Kısacası konuşucu örneğin 194(b)de “yasalar izin verseydi” sözcesindeki varsayımın gerçekleşme olasılığına ilişkin açık bir inanç göstermemektedir. Fakat genellikle güçlü /varsayım/ ulamı birlikte /çıkırımın/ varlığı bu tür söylemlerdeki öznellik derecesini yükseltmektedir. Bazen konuşucu /çıkırımını/ daha açıkça gösteren işaretleyiciler kullanabilir ve /çıkırım/ ulamı söylemin tamamını kapsayabilir.

195.

(a) Demek ikinci mektubu yazmasaydım cevap vermeyecektin. (YSA, s. 59)

195(a)da “Demek” sözcesi ile /gerçeklik dışı/, /varsayım/ ve /çıkırım/ ulamları güçlendirilir. Bu sözcedeki /varsayım/ ulamı karşı olgusallığın tamamına etki ederken /çıkırım/ ulamı sadece sonuç ile ilgilidir. “demek” sözcisinin sonuç tümceciğinden önce kullanıldığını varsayarsak bu sözcedeki /çıkırım/ ulamının daha önce geldiğini görebiliriz. Kısacası söylemi “İkinci mektubu yazmasaydım demek cevap vermeyecektin.” olarak yeniden düzenlersek “demek” sözcisinin sonuç tümceciğindeki /çıkırım/ ile daha çok ilgili olduğunu görebiliriz. /Varsayım/ ulamı işaretlemesini sürdürmesine rağmen /çıkırım/ işaretlemesi daha belirgin olacaktır. Her iki durumda da /çıkırım/ ulamını işaretleyen “demek” gibi sözcelerin karşı olgusallık tümcelerinde yer alması söylemin öznellik derecesini arttıracaktır.

Karşı olgusallık içeren ifadelerde sonuç tümceciğindeki karşı olgusallıkta varsayımın gerçekleşme olasılığına ilişkin inanç ve varsayımın derecelendirilmesi bulunabilir.

196.

(a) Mesleki faaliyetlerim beni ruhsal olarak tatmin etseydi, ya da bir dernekte, bir siyasi yapıda çalışabilsem ve orada yapıp ettiklerim beni ruhsal anlamda tatmin etse ya da oyalasaydı, somut, işe yarar, faydalı bir şeyler yaptığımı hissedebilseydim, belki de hiç yazmazdım. (Kİ, s. 92)

- (b) Seni tanımasaydım herhalde başka türlü bir insan olurdu. Daha mı iyi olurdu bilmiyorum; ama herhalde daha az bedbaht olurdu. (YSA, s. 83)

196(a)da “hiç yazmazdım” sözcesindeki varsayımın gerçekleşme olasılığına ilişkin derece “belki de” sözcisi ile belirlenmiştir. “Belki” belirteci ile bu olasılığın derecesinin düşük olduğu ve buna bağlı olarak varsayımın yüksek olduğu da gösterilmiştir. Böylece sonuç tümceciğindeki öznellik değeri yükselmiştir. Öncülde yer alan tüm karşı olgusallık işaretlemeleri de geçmiş gönderimli kaşı olgusallık ulamındaki tüm söylemler gibi bir olasılıklar dünyası oluşturmuş ve olgu durumlarının alternatiflerini /varsayım/ ulamında sunmuştur.

196(b)de “herhalde” sözcisi ile sorumlu kaynak “başka türlü bir insan olurdu” önermesindeki çıkarımının varsayımının gerçekleşme olasılığına ilişkin bir derecelendirme ile inancının da derecesini göstermektedir. İkinci tümcede de benzer bir derecelendirme söz konusudur. Bu tümcede karşı olgusallığın öncül tümceciği bir önceki tümcede yer alan “Seni tanımasaydım” sözcisidir. Sorumlu kaynak ilk tümcede oluşturduğu varsayım ulamını ve olasılıklar dünyasını söylemin geneline yaymış ve ikinci tümcede de karşı olgusallığı ilk tümcedeki öncül tümceciğini temel alarak sürdürmüştür. Her iki tümcede de “herhalde” sözcisi ile varsayımın gerçekleşme olasılığı orta derecede belirlenmiştir. Sonuç tümceciğindeki yer alan bilgisel kiplik belirteçlerinin olasılığa ilişkin derecelendirmesi sadece çıkarımın gerçekleşme olasılığı ile ilgilidir ve öncüldeki karşı olgusallığı kapsamaz. Fakat yine de söylemin tamamının öznellik derecesini etkiler. Sonuç tümceciğindeki karşı olgusallığa ilişkin belirtilen kesinlik derecesi düşükse öznellik değeri artacaktır.

Söylemde sonuç tümceciğinin bulunmadığı karşı olgusallık tümceleri de yüksek derecede öznellik değerine sahiptir. “Ya böyle olsaydı?” gibi tümcelerde varsayım ulamı oluşturulur ve sonuca yönelik /çıkartım/ ileilmeyebilir. Konuşucu alıcıyı da bu çıkarımı yapmaya yönlendirebilir ve bu da iletişimsel bir işaretlemeyi ortaya çıkararak söylemin öznellik değerini yükseltir.

197.

- (a) Bazan, Piraye olmasaydı, diye düşünüyorum. Sen elbette her zaman yoktun. Fakat senin olmadığın zamanlar benim için bugün yok. Halbuki çok eski zamanlara ait birçok hatıralarım var. Senin olmadığın zamanlara dair. (NİP, s. 151)

(b) Bazan, Ya Piraye olmasaydı, düşünüyorum ve tüylerim diken diken oluyor. (NİP, s. 174)

197(a) ve (b) aynı sorumlu kaynağın (Nazım Hikmet) aynı alıcıya (Piraye) yönelik iletileridir. 197(a)da sorumlu kaynak karşı olgusalılık ulamındaki /varsayım/ ulamına yönelik bir çıkarımda bulunmamış sadece bu varsayımın gerçekleşme olasılığı ile ilgili “düşün”düğünü belirtmiştir. 197(b)de de benzer bir değerlendirme söz konusudur. Fakat bu kez sorumlu kaynak söz konusu varsayımın gerçekleşme olasılığı ile ilgili duygularını da “tüylerim diken diken oluyor” sözcüğü ile göstererek söylemdeki öznellik değerini yükseltmiştir. Ayrıca duygularının /istenmeyen/ değerinde olması da öncüldeki olgu durumuna /istenmeyen/ değeri kazandırmıştır. Böylece varsayımın gerçekleşme olasılığındaki sonuca yönelik çıkarımın da istenemeyen bir değer olacağı da sezdirilmektedir. Fakat 197(a)da benzer bir değerlendirme yer almamaktadır. Sorumlu kaynağın öncüldeki varsayımın gerçekleşmesini isteyip istemediğine ilişkin örtük bir gönderim de yer almamaktadır. Sadece karşı olgusalılık öncülünün bulunduğu ve sonucun, çıkarımın yer almadığı tümcelerde bağlam ile birlikte çıkarıma ilişkin ipucu bulunmaması ve sadece /varsayımın/ işaretlenmesi öznellik değerini az bir farkla düşürecektir. Bu durumda 197(b)nin öznellik değeri 197(a)ya göre az bir farkla daha yüksektir.

Sonuç tümceciğinin yer almadığı ve -sAyDI biçim birimi ile oluşturulan karşı olgusalılık ulamı aslında olgu durumuyla ilgili /dilek/, /istek/, /pişmanlık/, /hayıflanma/ gibi ulamları işaretler. Özellikle “keşke” ünlemi ile kullanılınca bu ulamlar güçlenir.

198.

(a) Bazen düşünürüm de, 147'lerin listesine girip üniversiteden atıldığım sırada, çeviriler ve özel derslerle didinip duracağıma, yüksek bir ücrete karşılık bir zengin evinde dadılık etseydim keşke. Gelgelelim, o zengin, solcu bir dadıyı evine sokar mıydı acaba? (BDA, s. 102-103)

(b) Ama her nedense çılgınlıklara yatkındım öteden beri. İngiliz edebiyatıyla ilgili bir doktora yapmak üzere Fransa'ya gitmem de saçma geldi bazı dostlarıma. Keşke "Amerika'dan ya da İngiltere'den bir burs isteseydin" dediler. (BDA, s. 188)

(c) Bizlerin de öğreneceği çok şey vardı Halide Edip'ten. Ama İngiliz edebiyatı tarihi değildi öğreneceklerimiz. Kimi zaman düşünürüm de, keşke bu görevi

kabul etmeseydi, keşke evinde oturup güzel güzel roman yazsaydı derim kendi kendime. (BDA, s. 201)

- (d) (...) Cocteau'nun turne dönüşü yazdığı *Maalesh* isimli kitabını okuduğum vakit, duyduğum hayreti hâlâ unutamam: 'Keşke Türkiye'ye uğramadan doğrudan doğruya Atina'ya geçseydik' diye yazıyordu Cocteau. Bu pişmanlığın nedenini açıklayaydı bari. (227S, s. 95-96)

198(a)da birinci kişi ile kullanılan -sAydI biçimbirimi “keşke” ünlemi ile de birleşerek sorumlu kaynağın sözceleme anından önceki bir olgu durumuyla ilgili /pişmanlığını/ işaretler. Sonuç tümceciğinin yer almaması ve karşı olgusallığı devam ettiren bir ulam olmaması bu tür ifadelerdeki varsayımın gerçekleşme olasılığına ilişkin bir inancın da yer almamasına neden olur. Kısacası bu tür ifadelerde /varsayım/ ulamı bulunmamaktadır; sadece karşı olgusallık iletilir. Fakat sözce yine de /pişmanlık/ ulamının yer alması ile duygu kipliği de işaretleyerek öznellik değerini yükseltmektedir.

198(b)de ikinci kişi ile kullanılan -sAydI biçimbirimi konuşucunun gerçekleşmemiş /istek/, /beklentilerini/ işaretler. Bu örnekteki söz konusu /istek/ ve /beklenti/ alıcıya yönelik değil alıcı için daha iyi bir olacağına inanılan bir olgu durumu ile ilgilidir. Kısacası /öneri/ ulamındaysa da gerçekleşmemiş bir /öneriyi/ iletir. /İstek/ ve /gereklilik/ işaretleyicilerinin öneri ulamı iletebileceği bu çalışmada daha önce tartışılmıştır. -sAydI da benzer biçimde gerçekleşmemiş /öneri/ işaretleyebilir. /Öneri/ ulamının öznellik derecesi oldukça yüksektir. Ayrıca bu tür ifadelerde gerçekleşmemiş bir olgu durumu ile ilgili olan /öneri/ ulamı gerçeklik dışı işaretlemesi de yaptığı için öznellik değeri daha fazla yükselecektir. Öte yandan bu tür ifadeler aynı zamanda konuşucunun alıcıya yönelik /acıma/, /üzülme/, /hayıflanma/ gibi duygularını da yansıtır. Böylece söylemde duygu kipliği de yer alır. Kısacası ikinci kişi ekleri ile kullanılan öneri ulamı işaretleyen -sAydI biçimbirimi duygu kipliğindeki /pişmanlık/ ulamının işaretlendiği birinci kişi ekleri ile kullanılan -sAydI ile eşdeğer bir öznellik değerine sahiptir.

198(c)de benzer ulamlar bu kez alıcı ile değil, başka bir katılımcıyla ilgilidir. -sAydI biçimbirimi bu örnekteki gibi üçüncü kişi ile kullanımında ikinci kişi ile kullanımına benzer olarak gerçekleşmemiş /istek/, /dilekleri/ işaretleyebilir. Aynı zamanda konuşucunun söz edilen katılımcı için /üzüntü/, /hayıflanma/ gibi duygularını da

gösterebilir. Böylece hem isteklilik kipliği hem de duygu kipliği ulamlarını içererek yüksek bir öznellik değerine sahip olur.

198(d)de aktarılan söylemde birinci kişi ile kullanılan -sAydI biçimbirimi aktarılan söylemin sözceme öznesine ait bir /pişmanlık/ ulamını işaretler. Sonraki tümcede de bu ulam “bu pişmanlık” olarak sorumlu kaynak tarafından da açıklanmıştır. “açıklasaydı bari” ise gerçekleşmemiş bir /isteği/, /dileği/ iletmektedir. “Bari” sözcüsü “keşke” ünlemi ile aynı görevde kullanılmaktadır.⁷⁸“Bari” sözcüsü aynı zamanda belirteç olarak “hiç olmazsa”, “hiç değilse” anlamlarına da sahiptir. Bizce “keşke” ünlemi yerine kullanıldığı durumlarda da belirteç durumundaki anlamını örtük olarak işaretlemeye, sezdirmeye devam etmektedir. Bu örnekte de sorumlu kaynak katılımcının “açıklamak” eylemine yönelik isteğini “en azından” ile ilişkilendirmiştir. Kısacası sözcü “Hiç değilse bunu açıklamasını isterdim” gibi bir anlama yaklaşarak katılımcıya yönelik beklentinin derecelendirmesini de göstermektedir. Beklentinin derecelendirilmesi söylemdeki öznellik değerini arttırmaktadır. Tüm bu ulamların yanı sıra sorumlu kaynağın söylemde seçtiği “duyduğum hayreti unutamam”, sözcüsü ile sağladığı /şaşıрма/ ulamı da söylemin öznellik değerini etkilemektedir. Bu /şaşıрма/ ulamı en son tümcedeki karşı olgusalılığı da etkileyerek sorumlu kaynağın gerçekleşmemiş isteğine ilişkin duyduğu üzüntü, beklentisinin karşılanmamasından kaynaklanan hayal kırıklığını da örtük bir biçimde göstermesini sağlar. Böylece örtük de olsa duygu kipliğinin varlığı da özneliğin derecesini arttırır.

-sAydI biçimbirimi öncül ve sonuç tümcelerinin bir arada yer aldığı karşı olgusalılık yapılarında da /pişmanlık/ ulamı işaretleyebilir.

199.

- (a) Çoğu kişi gibi kendimi büyüme yıllarımda düşündüğümde, bazen al basar beni. Hep "Şimdiki aklım olsaydı, şunu şöyle yapar, bunu böyle yapmazdım," diye geçmişte olanlara hayalimde müdahale ederim. (227S, s. 36)
- (b) "Bugün olsaydı asla yapmazdım," dediğimiz şeyler yüzünden bugün, "Bugün olsa asla yapmazdım," diyebiliyoruz. (227S, s. 36)

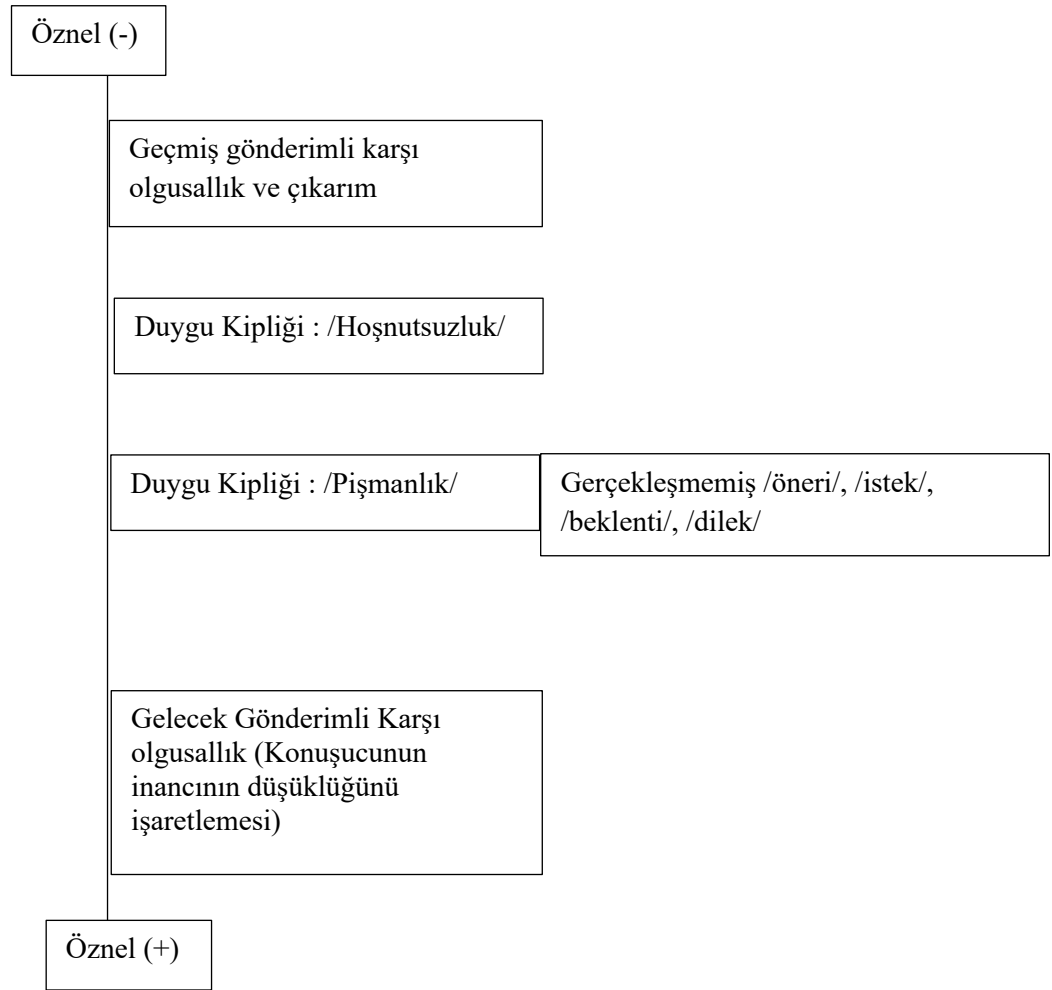
⁷⁸ bkz. TDK çevrimiçi sözlük (sozluk.gov.tr)

199. örnek grubunda görüldüğü gibi “şimdi”, “bugün” gibi zaman belirteçleri ile sözcemele anı ile ilişkilendirilen karşı olgusal yapıları sonuç tümcesinde “böyle yaparım”, “öyle yapmazdım” gibi sözcelerle de birleşerek örtük bir /pişmanlık/ da iletir. Söylemde /varsayım/, /çıkarm/, varsayımın gerçekleşme olasılığına ilişkin düşük /inanç/ gibi ulamların yanı sıra duygu kipliğinde /pişmanlık/ ulamının da yer alması ile bu tür ifadeler öznellik derecelendirmesinin en yüksek noktasında yer almaktadır.

-sAydI biçim birimi isteklilik kipliğinde gerçekleşmemiş /dilek/, /istek/, /öneri/ veya duygu kipliğinde /pişmanlık/ ulamlarının yanı sıra konuşucunun varsayımın gerçekleşme olasılığına ilişkin inancının düşüklüğünü de gösterebilir. Tüm bu ulamlar öznellik derecesine sahiptir ve aşağıdaki gibi derecelendirilebilir:

ŞEKİL 25. -sAydl Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi

3.7.4-sAymIş

-sAymIş biçimbirimi -sAydl ile benzer olarak hem karşı olgusallık ulamını işaretler hem de -mIş biçimbirimi ile sağlanan tanıtıllık ulamını içerir. -sAydl ile benzer olarak gerçekleşmemiş /istekleri/, /dilekleri/ ve tanıtıllık ulamında /aktarım/ ya da /çıkırım/ işaretleyebilir.

200.

- (a) Çok daha sonraları, ben orta yaşlı bir kadınken Şefika, volkanik patlamalarının birinde, hayatını mahvetmekle suçladı beni: Benim yüzümden Falih Rıfkı ile evlenmiş, hayatı mahvolmuş. Evlenmesinin tek nedeni benim

Falih Rıfkı'ya düşkünlüğümü. Ben bu adama o kadar düşkün olmasaymışım, annem de ya hiç evlenmeyecek ya da başkasıyla evlenecek, hayatı da mahvolmayacakmış. (BDA, s. 109)

- (b) Hep birden üstüne çullanıp, kıyasıya dövmeye başlamışlar. Eğer rastlantı sonucu, askerî bir cip oradan geçmeseymiş ve içindeki subaylarla erler silâh çekip imdadına yetişmeseymiş, Adnan'ı orada öldüreceklermiş büyük bir olasılıkla. (BDA, s. 294)

200(a)da sorumlu kaynak söylemdeki katılımcı (Şefika/annesi) tarafından sözceleme anından önce kendisine iletilmiş sözceleri dolaylı aktarım ile iletmektedir. Bu aktarım -mİş biçimbirimi ile işaretlenmiştir. Bağlamdaki bu aktarımın akışına bağlı olarak karşı olgusalılık da -sAymİş biçimbirimi ile işaretlenmiştir. “bu adama o kadar düşkün olmasaymışım” sözcüğü /bu adama o kadar düşkün olduğum söylendi/ gibi bir ifadeyi içerir. Karşı olgusalılığın sağladığı varsayım ulamının yanı sıra /aktarım/ ulamında tanıtımsallık da işaretlenmiştir. Bu ulamlar söyleme öznellik değeri sağlar.

200(b)de ise aynı biçimbirim bu kez /çıkarım/ ulamını da işaretlemektedir. Sorumlu kaynak karşı olgusalılığı işaretlediği sözcelerinde -mİş biçimbirimi ile önermedeki bilgiye başka bir kaynak aracılığı ile ulaştığını işaretlemesinin yanı sıra varsayımın gerçekleşmesi ile “Adnan'ı orada öldüreceklermiş” sözcüğü ile ortaya çıkan sonuca ilişkin bir /çıkarım/ da iletmektedir. Böylece söylemin öznellik değeri de yükselmektedir. Ayrıca sonuç tümcecisindeki “büyük olasılıkla” sözcüğü ile varsayımın gerçekleşme olasılığına ilişkin bir kesinlik derecelendirmesi de yapılmıştır. Derecelendirmenin söylemdeki varlığı yine öznellik derecesini yükseltmektedir.

-sAymİş biçimbirimi yine -sAydİ biçimbirimine benzer olarak gerçekleşmemiş /istek/, /dilekleri/ ve duygu kipliğinde /pişmanlıkları/ da işaretleyebilir.

201.

- (a) Eskiden kitaplarımın tarih kaşesi basardım. Keşke sürdürseymişim. (227S, s. 68)

201(a)da birinci kişi ekleri ile kullanılan -sAymİş biçimbirimi “keşke” ünlemi ile birlikte /pişmanlık/ ulamını işaretler. Bu biçimbirimin ikinci ya da üçüncü kişi ile kullanımda da -sAydİ biçimbirimine benzer olarak gerçekleşmemiş /istek/, /dilek/ iletilir:

202.

(a) Keşke gelmeden önce bana haber verseymiş.

(b) Keşke daha çok çalışsaymışsın.

202(a)da konuşucu söylemdeki katılımcının kendisine “gelmeden önce haber vermesi” ile ilgili gerçekleşmemiş /isteğini/ iletir. -miş biçimbiriminin varlığı konuşucunun katılımcının “geldiğine” ilişkin önermedeki bilgiyi başka bir kaynaktan edindiğini de gösterir. Başka kaynaktan edinilen bilgi konuşucu için yenidir. Nitekim -sAyDI yerine -sAyMIş biçimbiriminin kullanılmasının temel nedeni konuşucunun bu bilgiye yeni eriştiğini göstermesidir. Ayrıca konuşucunun /üzüntüsünü/ de gösterebilir ve bu durumda duygu kipliği işaretlemesi güçlenecektir. Tüm bu zihinsel sürecin yansıması yüksek bir öznellik değeri de sağlamaktadır.

202(b)de ise konuşucu alıcıya yönelik sözceleme anına göre geçmişte gerçekleşmemiş bir olgu durumuna ilişkin /beklentisini/ iletmektedir. Konuşucunun /beklentisi/ alıcıdan istediği bir durumu değil, alıcı için gerçekleşmiş olmasını istediği bir durumu işaretlemektedir. Bu istek de alıcı adına /üzülme/, /hayıflanma/ gibi konuşucunun duygusunu da yansıtabilir. Örneğin aynı sözcenin aşağıdaki gibi devam ettiğini varsayalım:

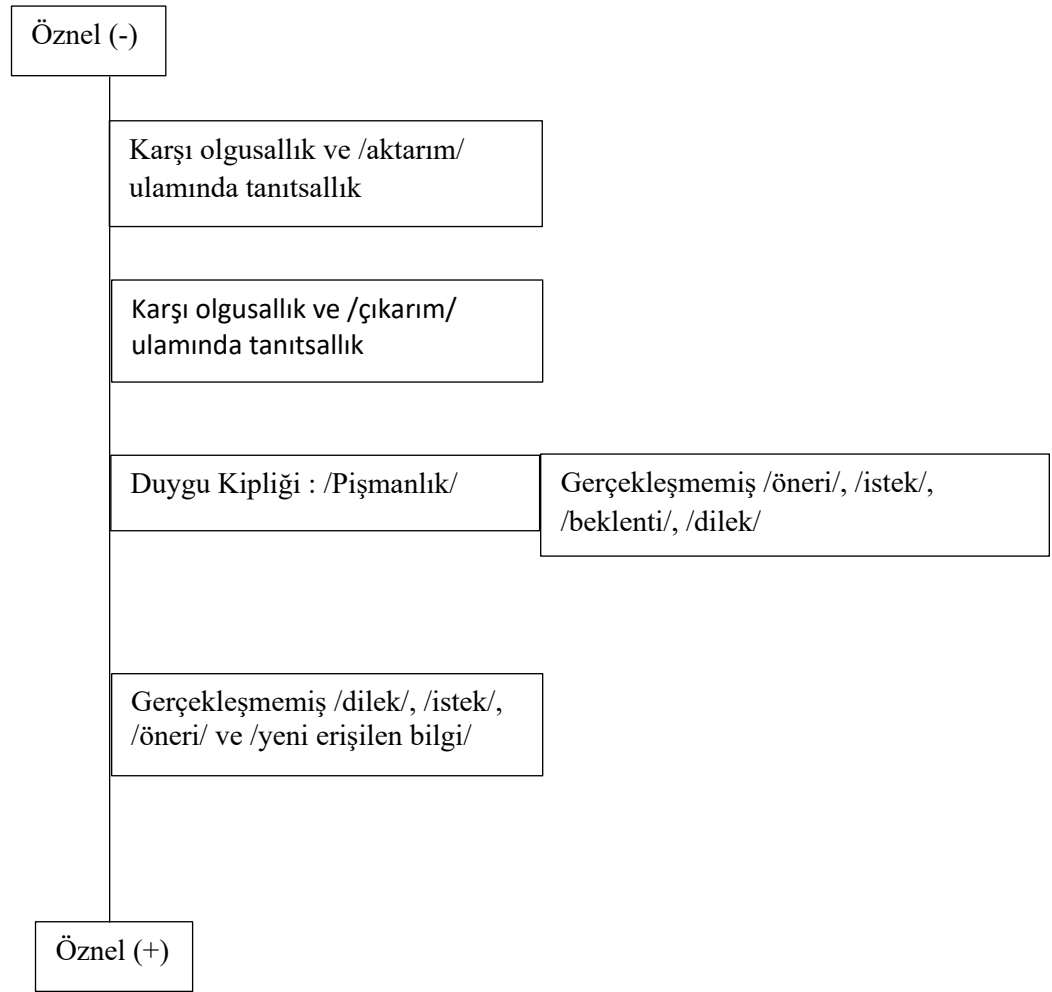
203.

(a) Keşke daha çok çalışsaymışsın. Belki o zaman başarılı olabilirdin. Çok üzüldüm.

203(a)da ikinci tümcede /varsayım/ ulamı ile bir önceki tümcedeki karşı olgusalıktaki varsayımın gerçekleşme olasılığına ilişkin bir /çıkartım/ ve derecelendirme de yapılmıştır. Üçüncü tümce ile de konuşucu duygu durumunu ifade ederek önceki tümcelerdeki olgu durumlarıyla ilgili duygusal değerlendirmesini aktarır. Böylece söylemin öznellik derecesi de yükselir.

Bu bölümdeki tartışmalar ve örnekler üzerinden yapılan değerlendirmeler ışığında -sAyMIş biçimbiriminin öznellik derecelendirmesi aşağıdaki gibi gösterilebilir:

ŞEKİL 26. -sAymış Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi

3.8. İstek ve Emir Kipi Ekleri (-AyIm, -AlIm, -In, -InIZ, -sIn, -sInAr)

Türkiye Türkçesinde bu ekler benzer ulamları işaretlediği için emir ve istek kipi ekleri birlikte değerlendirilecektir. Johanson (2014) da Türkiye Türkçesinde üçüncü kişiler için istek kipi eklerinin neredeyse artık kaybolduğunu belirtir. Bayraktar Erten (2014) da bu eklerin tek bir tabloda birlikte değerlendirilmesi gerektiğini söyler.

Korkmaz (2003) Türkiye Türkçesinde emir ve istek kipi işaretleyicileri üzerine yapılan tartışmaları aktararak “birinci kişiler için emir kipi işaretleyicileri yoktur çünkü kişi kendine emir veremez” yorumlarının doğru olmadığını, Eski Türkçeden itibaren birinci kişiler için emir kipi işaretleyicileri olduğunu aktarır. Hatta istek kipi işaretleyicilerinin de Eski Türkçedeki emir kipi işaretleyicisi -AyIn biçimbiriminden dönüştüğünü ileri

sürer. Emir ve istek işaretleyicilerinin Türkiye Türkçesinde ulamlarının iç içe geçtiğini ve pek çok kiplik ulamı işaretleyebildiklerini de ekler. Aslan Demir (2008, s. 40) Korkmaz'ın değerlendirmesine itiraz ederek "Emir, iletişim ortamlarında üretilen bir söylemdir; iletişimin gerçekleşebilmesi için de iletim + geri iletimin olması yani biri verici diğeri de alıcı olmak üzere az iki kişinin bulunması gerekir." der. Birinci kişiler ile kullanılan emir-istek kipi işaretleyicilerinin /gereklilik/ ulamına daha yakın bir işaretleme yaptığını da belirtir.

Aslan Demir (2008) ayrıca üçüncü kişiler ile emir kipinin kullanımının oldukça ilginç olduğunu da belirtir. Üçüncü kişi emir tümcelerinde üç farklı katılımcı bulunur: isteyen/emreden, eyleyici ve emiri iletmesi beklenen alıcı. Bu tür ifadeler Aslan Demir'e (2008) göre zaman zaman alıcının katılımcıyı teşvik etmesi amacını, isteğini de taşır.

Aslan Demir (2008) de Johanson gibi istek kipi işaretleyici -A biçimbiriminin standart Türkçede genellikle dua, beddua, kalıp sözlerde varlığını sürdürdüğünü; istek işlevini -sA biçimbirimine bıraktığını belirtir. Kerimoğlu (2008) da benzer biçimde Türkiye Türkçesinde istek işaretleyen biçimbirimleri -sA, emir ekleri ve -A olarak belirler ve -A biçimbiriminin az kullanıldığını ifade eder.

Johanson (2014), Aslan Demir (2008) ve Kerimoğlu'nun (2008) saptamalarına katılarak "gele/geleler", "gelesin" gibi -A biçimbirimi ile ikinci ve üçüncü kişilerin istek kipi işaretleyicileri ölçünlü (standart) Türkçede artık pek kullanılmadığı görüşündeyiz. Fakat -A biçimbirimi bu çalışmada da incelenen -sAnIzA gibi ya da -Adur gibi birleşimlerde farklı biçimbirimlere eklenerek istek anlamını güçlendirmektedir.

Tüm bu değerlendirmelerin ışığında sözlü dilde kullanılan emir ve istek kipi işaretleyicilerinin tek bir ulamda değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Bu iç içe geçmiş iki işaretleyicinin işaretlediği ulamlar da birbiri ile sık sık kesişmektedir. Yükümlülük kipliğindeki emir kipi işaretleyicileri ($\emptyset$, -In(IZ),-sIn(IAr)), /nezaket/ işaretleyicileri/sözcükleri (Lütfen, rica et-, vb.) ya da bağlam ile birleşerek gönüllülük kipliğinde /istek/, /rica/ gibi ulamları da işaretleyebilir. Bununla birlikte yine aynı biçimbirimlerle sözlüksel işaretleyiciler ve bağlam ile birleşerek /emir/ ulamı da işaretlenebilir. İstek kipi işaretleyicileri de bağlam ile birleşerek /emire/ yaklaşan yükümleyici /istekleri/, /beklentileri/ işaretleyebilir.

Kısacası bu çalışma kapsamında emir ve istek kipi işaretleyicilerini birlikte değerlendireceğiz. Johanson'un da belirttiği gibi ölçünlü dilde artık kullanımdan neredeyse kalkmış olan “gelesin/gele” gibi bir istek kipi işaretleyicisinin varlığını dışarıda tutacağız. “Emir ve İstek İşaretleyen Biçimbirimler” olarak belirlediğimiz işaretleyicileri aşağıdaki tablodaki eklerden oluştuğunu kabul etmekteyiz:

TABLO 12. Emir-İstek Kipi İşaretleyicileri

Kişiler	Biçimbirim Olumlu	Biçimbirim Olumsuz	Olumlu Kullanım	Olumsuz Kullanım
1. Tekil Kişi	-(y)AyIm	-mAyAyIm	geleyim	gelmeyeyim
2. Tekil Kişi	∅	-mA	gel	gelme
3. Tekil Kişi	-sIn	-mAsIn	gelsin	gelmesin
1.Çoğul Kişi	-(y)AlIm	-mAyAlIm	gelelim	gelmeyelim
2. Çoğul Kişi	-(y)In/-(y)InIz	-mAyIn / -mAyInIz	gelin / geliniz	Gelmeyin / gelmeyiniz
3. Çoğul Kişi	-sInIAr	-mAsInIAr	gelsinler	gelmeyiniz

Tablo 12’de belirlenen biçimbirimlerin işaretlediği ulamlar kişilere, bağlama, tümcede yer alan diğer işaretleyicilere göre değişebilir. Bu nedenle tablodaki farklı kişilerle kullanılan her biçimbirimin öznellik değerini bağlama göre ayrı ayrı değerlendirmek daha doğru olacaktır.

3.8.1 –(y)AyIm

Johanson (2009, 2014) –(y)AyIm biçimbirimini birinci çoğul kişi –(y)AlIm ile birlikte gönüllülük kipliği ulamında değerlendirir. Gönüllülük kipliğinin öznel olduğunu da belirten Johanson (2014, s. 31) bu biçimbirimin konuşucunun “dileğini, niyetini, kendi kendini yüreklendirmesini, istekliliğini, hazır bulunuşunu, kararını ya da söz vermesini” işaretlediğini belirtir. Ayrıca bu biçimbirimin güçlü bir istekliliği (Öleyim, Gideyim) ve soru biçiminde de /izin alma/ (Gideyim mi?) ulamlarını da işaretleyebileceğini belirtir. (Johanson, 2014, s. 31)

Aslan Demir (2008, s. 102) de benzer bir değerlendirme ile bu biçimbirimi gönüllük kipliği ulamında değerlendirir ve bu biçimbirimin konuşucunun “harekete geçme isteği”ni işaretlediğini belirtir. Bu harekete geçme isteği Aslan Demir’e (2008) göre konuşucunun niyet, tasarı ya da sorumluluklarından kaynaklanan içsel ya da dışsal dinamiklerden kaynaklanabilir. Ayrıca Aslan Demir bu biçimbirim ile sadece kendisi için istenir olanı değil “başkalarının lehine olan eylemlerin” (2008: 102) de ifade edilebileceğini ve bu durumda /öneri/ ulamının ortaya çıkacağını belirterek şu örneği paylaşır: “Vakit geç oldu, seni evine ben bırakayım.”

Aslan Demir’in (2008) “harekete geçme isteği” tanımının bu biçimbirimin temel ulamı olduğu görüşüne katılmaktayız. Bununla birlikte Johanson’un (2014) belirlediği ulamların da söylemde yer alan sözlüksel işaretleyiciler ve bağlamla birleşerek öne çıkabileceğini de belirtmekte fayda var. Bağlam ve sözlükbirimsel işaretleyiciler aracılığıyla /istek/, /niyet/, /karar verme/, /kendi kendini yüreklendirme/ gibi ulamlardan biri öne çıkabilir. Tüm bu ulamlar öznellik değerine sahiptir.

204.

- (a) Benim süreklilik isteğim basit aslında. Eve kapanayım, durmadan okuyayım ve yazayım, kendi isteğim dışında da bu okuma yazma dünyasından çıkamayım. (Kİ, s. 114)
- (b) Öykü dosyasını derleyip toparlamaya çalışırken işin şu yanını da sevdiğimi fark ettim. Önümde yazılmış bir metin var, benim yazdığım bir öykü, ona mümkün olduğunca dışarıdan bakmak, neyi neden yazdığımı bilmiyormuş, onu ilk kez okuyormuşum gibi anlamaya alışmak, çok zaman cümlelerin beceriksizce sıralandığını, kurgunun saçma ya da inandırıcılıktan uzak olduğunu fark edip hüsrana duymak ama pes etmemek, dur hele yarın yeniden okuyayım, şuraları kesip atayım, buraya kurguyu toparlayacak bir şeyler ekleyeyim, inandırıcı olması için kalabalığı artırayım, yeni birilerini getirip koyayım öykünün geçtiği yere . . . Uğraş yanını seviyorum galiba yazmanın. (Kİ, s. 93-94)
- (c) Ama dur, ben şöyle bir düşüneyim ve gelecek mektubumda sana bir liste yazayım. Hatta bu listedeki kitapların bir kısmını tedarik edip sana yollayayım. (CMFM, s. 10)

(d) Cevabın biraz gecikmişti. Bu arada bazı şeyler oldu. Onun üzerine sana, senin mektubunu almadan bir şeyler yazayım dedim. (YSA, s. 49)

204(a)da sorumlu kaynak ilk tümcede açıkça “isteği”ne ilişkin bilgi vereceğini göstermiştir. Böylece ikinci tümcede farklı eylemlerle kullanılan –(y)AyIm biçim birimi konuşucunun isteğini işaretlemektedir. Bu örnekte “harekete geçme isteği”nden çok /arzu/, /dilek/ ulamları öne çıkmaktadır. Bu ulamlar gelecek gönderimi de içerir ve gerçeklik dışı ulamıyla birlikte yüksek bir öznellik değerine sahiptir.

204(b)de ise /harekete geçme isteği/ daha belirgindir ve sorumlu kaynak bu isteklilikle birlikte sözceleme anı ile birlikte bir karar da vermektedir. “dur hele yarın yeniden okuyayım” sözcüğü ile sözceleme anına göre gelecekte (“yarın”) gerçekleştirmeyi tasarladığı fakat sözceleme anında karar verdiği bir isteği iletmektedir. Bu sözcüdeki “dur hele” ifadesi de sorumlu kaynağın sözceleme anındaki karar vermeye hazırlandığını göstermekte ve böylece alıcının zihnine erişimine izin vermektedir. Konuşucunun zihinsel sürecini göstermesi öznellik derecesini oldukça yükseltmektedir. Hem bu zihinsel sürecin gösterilmesi hem de –(y)AyIm biçim birimi ile sağlanan /niyet/, /karar verme/, /harekete geçme isteği/ ulamları sayesinde söylemdeki öznellik değeri derecelendirmedeki en yüksek noktaya yaklaşmaktadır.

204(c)de ise sorumlu kaynak sözceleme anı ile birlikte gelişen tasarısını bu biçim birim ile işaretlemektedir. Bu biçim birim ile işaretlenen /niyet/ ve /tasarılar/ sözceleme anında gerçekleşen karar verme sürecini de gösterir. Benzer biçimde /tasarı/, /niyet/ ulamlarını işaretleyen –(y)AcAk biçim biriminden temel olarak “sözceleme anında karar verme” bağlamında ayrılır. Ayrıca –(y)AcAk biçim birimi benzer ulamlarda kesinlik derecesi daha yüksek, söz vermeye yaklaşan /tasarı/ ve /niyetleri/ işaretlerken –(y)AyIm / -(y)AlIm biçim birimlerinin kesinlik derecesi daha düşüktür. Bunun da temel nedeni söz konusu /niyetin/, /tasarının/ sözceleme anında gerçekleşmiş olmasıdır. Konuşucu sözceleme anından önce üzerine düşünülmemiş, değerlendirme fırsatı olmamış olgu durumları ile ilgili karar vererek olgu durumuna ilişkin hızlıca oluşturduğu /tasarısını/ bu biçim birimler ile işaretler. Daha önce -mİş biçim birimi için tartıştığımız Aksu-Koç ve Slobin’in (1986) “*hazırlıksız zihin*” tanımlamasının bu biçim birim bu ulamda kullanımı için yeniden değerlendirilebileceğini düşünüyoruz. Nitekim konuşucu hazırlıksız olduğu bir olgu durumuna ilişkin sözceleme anında karar verir ve niyetini, tasarısını o anda belirler.

Özellikle bu örnekte de olduğu gibi “dur”, “dur bir dakika”, “dur hele” gibi alıcıya yönelik beklemesini talep ettiği söylemlerde konuşucunun hazırlık yapmak için izin istediğini göstererek /hazırlıksız zihin/ ulamını daha belirgin biçimde işaretler. Bu çalışmada daha önce de belirtildiği gibi konuşucunun zihnine erişim sağlayan bu tür ifadelerde öznellik değeri oldukça yüksektir.⁷⁹

204(d)de aynı biçimbirim “dedim” sözcüğü ile birleşerek /kara verme/ ulamını belirginleştirmektedir. 204(b)ye benzer olarak bu biçimbirimin temel ulamı olan /harekete geçme isteği/ ulamı da söylemde bulunmaktadır. Bu biçimbirimle kullanılan eylemlerden sonra “dedim” sözcüğünün kullanıldığı ifadeler genellikle konuşucunun verdiği bir kararı ve/veya tasarısını alıcıya iletmek amacını göstermektedir. Bu tür ifadelerdeki “dedim” sözcüğü doğrudan ya da dolaylı aktarım göstericisi değildir. Sözceleme anından önce iletilmiş bir sözcüğü aktarmamaktadır. Fakat konuşucunun zihninde gerçekleşen /karar verme/ sürecini, /niyetini/ aktarır. “yazayım dedim” sözcüğü aynı zamanda /yazmaya karar verdim ve bu kararımı sözceleme anı ile eşdeğer olarak gerçekleştiriyorum/ gönderimini taşır. Söz konusu eylemle ilgili karar verme sözceleme anından önce gerçekleşmiş olsa da eylem genellikle sözceleme anı ile eşdeğer ya da çok yakın zamanlı gerçekleşir. 204(d)de de sorumlu kaynak “yazma” eylemini sözceleme anı ile eşzamanlı gerçekleştirilmektedir. Fakat “dedim” sözcüğü ile işaretlenen bu karar verme sürecinin sözceleme anından önce gerçekleşmiş olduğunun belirtilmesi bu ifadenin söz edim olarak değerlendirilmesine engel olur. Ancak bu biçimbirim sıklıkla söz edim olarak kullanılır.

205.

(a) İlkın Barış'ın uyarısı iyi oldu, diyerek başlayayım. (Kİ, s. 75)

(b) Ev meselenize ben de üzülüyorum. Adresiniz değişecek demektir. Bu münasebetle ben de sana hatırlatayım. Postaya cuma günleri vereceğin mektupları şu adrese yaz: (YSA, s. 48)

(c) 15 tarihli mektubunu aldım. Her halde şimdiye kadar sen de benim üç adet fotoğraflı mektubumu almışsındır. Sana ilk önce havadisler vereyim. (...) (NİP, s. 58)

⁷⁹ bkz. “1. Öznellik”, “2.2 Tanıtıcılık”, “3.1 -mİş / -(y)mİş Biçimbirimi”

- (d) Benim önceki yanıtımı kısaca tekrarlayayım: Kapitalist üretim tarzı, nesneyi geleneksel bağlamından, eski ilişkilerinden söker ve özgülleştirir. (Kİ, s. 76)
- (e) Önce şunu bir yazayım da içimde kalmasın: Köftehorlar çok esaslı sorular sormuşsunuz! (Kİ, s. 122)

Austin (1961, s. 222) söz edimlerini konuşucunun ürettiği sözcede bir şeyi söylemekten çok yapması, gerçekleştirmesi olarak tanımlar. Konuşucu sözceleme anıyla eş zamanlı olarak eylemi gerçekleştirir. Örneğin “Söz veriyorum.”, “Sizi karı koca ilan ediyorum.” gibi tümcelerde konuşucular söz konusu eylemleri sözceleme anıyla eş zamanlı olarak gerçekleştirmiş olurlar. Austin edimsel sözcelerin dilbilgisel bir düzeni olduğundan da bahseder ve sadece birinci kişiler ile kullanılan eşzamanlılık gösteren eylem çekimlerinde söz edimlerin bulunabildiğini belirler. Edimsel sözcelerde doğruluk /yanlışlık değerleri bulunmaz. (Austin, 1961) 205. örnek grubunu Austin’in söz edimler tanımı doğrultusunda inceleyebiliriz.

205(a)daki tümce söylemde yer alan ilk tümcedir. Sorumlu kaynak metnine bu tümce ile başlamıştır. Öyleyse “başlayayım” sözcüğü sözceleme anı ile eş zamanlı gerçekleşen bir edimi de göstermektedir. Sorumlu kaynak sözceleme anından sonra gerçekleştirmek istediği bir /niyetini/ iletmemektedir. Fakat bu durumda şu soruya da cevap aramamız gerekmektedir: Konuşucu neden “başlıyorum” yerine “başlayayım” sözcüğünü tercih etmiştir? “başlıyorum” sözcüğü ile tamamlanan bir tümcede açık bir söz edimden bahsedebiliriz. Çünkü -(I)yor biçim birimi sözceleme anı ile eş zamanlı gerçekleşen eylemleri işaretler. Halbuki -AyIm biçim birimi konuşucunun /istek/, /niyet/, /tasarı/ gibi ulamları işaretlediği için öznellik ve gelecek gönderimi de taşır. Sözceleme anından sonraya işaret eder. Ama 164(a)da “başla-” eyleminin sözceleme anında aynı zamanda gerçekleşmiş olduğunu görebiliyoruz. Öyleyse istek kipliği işaretlemesi ortadan kalkıyor mu? Bizce bu sorunun cevabı: Hayır. Bu tür ifadelerde -AyIm biçim birimi hem bir edim sözü hem de temel ulamı olan /harekete geçme isteğini/ eş zamanlı işaretliyor. Konuşucu bu biçim birim ile sözceleme anında gerçekleştirdiği edime ilişkin istekliliğini de işaretliyor. Traugott (2010) ve Smith (2003) söz edimlerin öznelliğin ulamında olduğunu belirlemiştir.⁸⁰ Bu durumda -AyIm biçim birimi edim söz göstericisi olduğu sözcelerde

⁸⁰ bkz. 1. Öznellik

öznelidir. Bunun yanında konuşucunun değerlendirmesini de içerdiği için –(I)yor biçimbirimi ile işaretlenen edim sözlerden daha öznelidir.

205(b)de de benzer bir değerlendirme yapabiliriz. Sorumlu kaynak “hatırlatayım” sözcüğü ile sözceleme anı ile eş zamanlı olarak alıcıya yönelik “hatırlatma” edimini gerçekleştirmektedir. Sonraki tümcede neyi hatırlamasını istediğini açıklamıştır. Bu açıklama hatırlatma ediminin gerçekleştirilmiş olmasını engellemektedir. 205(a)ya benzer biçimde söylemde edim söz ve konuşucunun /harekete geçme isteği/ işaretlenmiştir.

205(c), (d) ve (e)de ise farklı bir durum söz konusudur. 205(c)de sorumlu kaynak “havadisler vereyim” sözcüğünden sonra “havadisleri” aktarmaya başlamıştır. 205(d)de de “tekrarlayayım” sözcüğünden sonra noktalama işareti (:) ile de belirtilerek “tekrar edilmesi tasarlanan” olgu durumu aktarılmıştır. 205(e)de de benzer biçimde “yazayım” sözcüğünden sonra sorumlu kaynağın “yazmayı tasarladığı, istediği” sözcük noktalama işaretinden sonra aktarılmıştır. Öyleyse bu örneklerde öncelik/sonralık durumu söz konusu olup edim, sözceleme anından sonra gerçekleşmiştir. Austin’in (1961) altını çizdiği eş zamanlılık durumu söz konusu değildir. Fakat söz konusu edimler sözceleme anına çok yakın bir zamanda gerçekleştirilir. Bizce bu yakınlık bu tür ifadeleri edim söz olmaya yaklaştırır. Yine de bu tür ifadeleri söz edimi olarak tanımlamak mümkün olmayacaktır. Öznellik değeri bakımından ise bu yakınlık ve konuşucunun /tasarısını/, /niyetini/, /isteğini/, /harekete geçme isteğini/ işaretlemesi ile birleşerek edim sözlere çok yakın bir derecede öznellik değerine sahip olmasını sağlar.

Genel bir değerlendirme ile özetlersek -AyIm biçimbirimi sözceleme anı ile eş zamanlı edimlerin gerçekleştiği ifadelerde edim sözlere yakın bir işaretleme yapar. Bunun yanı sıra konuşucunun harekete geçme isteğini hatta zaman zaman sözceleme anı ile eş zamanlı karar verdiğini gösteren /hazırlıksız zihin/ ulamlarını da gösterir. Bu tür ifadelerin öznellik değeri oldukça yüksektir. Ayrıca bu biçimbirim sözceleme anı ile eş zamanlı olmasa da sözceleme anına çok yakın bir sonralıkta gerçekleştirilen edimlere ilişkin /niyet/, /tasarı/, /harekete geçme isteği/ ulamlarını da taşıyan eylemleri de işaretler. Bu tür ifadeler de söz edim olarak değerlendirilemese de yine sözceleme anında karar vermeyi ve buna bağlı olarak /hazırlıksız zihin/ ulamını da gösterebilir ve öznellik değeri söz edim işaretlediği ifadelerle çok yakındır.

-(y)AyIm biçimbirimi soru biçiminde /izin/, /öneri beklentisi/ gibi ulamları işaretleyebilir. Soru biçiminde /harekete geçme isteği/ ulamı belirsizleşmektedir ve konuşucunun /isteğini/ daha örtük olarak işaretlemektedir.

206.

- (a) Bu münasebetle senden bir şey isteyeceğim. Fakat mektubumu yine iş mektubu telakki edeceğini düşünüp cesaret edemiyorum. Şimdi bu işlerle kim alakadarsa onlardan öğrenemez misin? Tercümeyle devam edeyim mi? Yoksa bırakayım mı? (YSA, s. 28)
- (b) 30'unda duruşma var. Herhalde Monsieur bir günlük çıkarmaz ve bir celsede boşanırım. 30 bin liralık bir tazminat davası açayım mı? Değmez di mi? (HŞS, s. 24)
- (c) Kar ikene'yi “kar olanda” ve sonraki uyakları da ona göre “akar olanda”, “sarar olanda” vs. diye değiştireyim mi yoksa olduğu gibi bırakayım mı? (LL, s. 179)
- (d) Çabucak yanıtla da şiiri yetiştireyim sana. Gelip kendi ağzımdan sana okumayı ne kadar isterdim! Geleyim mi ha? (LL, s. 179)

206(a), (b) ve (c)de -(y)AyIm biçimbirimi soru biçiminde sorumlu kaynağın alıcıdan öneri almak, fikir istemek amaçlarını iletmek için kullanılmıştır. Söz konusu /öneri beklentisi/, /bilgi alma merakı/ ulamları alıcıya yönelik olsa da aynı zamanda konuşucunun kararsızlığını da gösterir. /Öneri/, /beklenti/ ve /kararsızlık/ ulamları söylemdeki öznellik değerini yükseltir. Bu tür ifadelerde konuşucunun istekliliği bulunmamaktadır. Bu nedenle de bu biçimbirimin /niyet/, /tasarı/, /istek/, /harekete geçme isteği/ ve sözceleme anında /karar verme/ (hazırlıksız zihin) işaretlediği olumlu ve olumsuz biçimlerine göre öznellik değeri az bir farkla daha düşüktür. Fakat 206(d)deki gibi örtük /isteklilik/ ve alıcıya yönelik istenilen cevaba yönlendirme de söz konusu olduğunda öznellik değeri yükselecektir. 206(d)de sorumlu kaynak ilk tümcede aynı biçimbirimin olumlu biçimi ile /istekliliğini/ hatta “Çabuk yanıtla da” sözcüğü ile de birleşerek /sabırsızlığını/ göstermektedir. Bu /isteklilik/ ulamı söylemin geneline yayılır. İsteme klipliğinin işaretlenmesi sonraki tümcede sözlüksel işaretleyici olan “iste-” eylemi ile sürdürülmüştür. Son tümcedeki “Geleyim mi ha?” sözcüğü ile /isteklilik/ ulamı varlığını sürdürür. Önceki tümcede “gelmek” konusunda istekliliğini ileten sorumlu kaynak “Geleyim mi” sözcüğüne eklediği “ha” ünlemi ile alıcının iletisine cevap verme

konusundaki /sabırsızlığını/, /harekete geçmesini istediğini/ işaretler. 206(d)de açıkça görülmesi de “ha” ünlemi ile birlikte bu biçimbirimin kullanıldığı ifadeler /tehdit/ ulamını da işaretleyebilir. Bu örnekte ise sorumlu kaynak (Ahmed Arif) alıcıya (Leyla Erbil) yönelik bir /tehditten/ çok güçlü bir /istek/ işaretlemektedir. Aynı zamanda alıcıdan beklediği cevabın “Gel.” olmasını istediğini de bağlam aracılığı ile örtük biçimde hissettirir. Bu tür ifadelerde konuşucu alıcıdan bir öneri beklememektedir. Gerçekleştirmek istediği bir olgu durumu için alıcıdan izin istemektedir. Genellikle bağlam ile birleşerek aynı zamanda onay beklediğini, söz konusu eyleme ilişkin /istekliliğini/ de iletir. Örneğin “Kapıyı açayım mı?” tümcesinde bu biçimbirim soru biçiminde sadece /izin/ ulamını işaretlerken “Çok sıcak oldu. Kapıyı açayım mı?” sözcesinde aynı zamanda konuşucunun “kapıyı açmaya istekli” olduğu okumasını da görebiliriz. Çünkü konuşucu bir önceki tümcede durumdan rahatsız olduğunu iletterek bu durumu değiştirmeye yönelik bir eylem için izin istemektedir. Böylece durumu değiştirmeye yönelik isteği söyleme aynı zamanda isteme kipliği ulamını da ekler. /İzin/ ulamı ile birlikte /istek/ ulamının varlığı söylemin öznellik derecesini yükseltir. Öyleyse sadece /izin/ ulamının yer aldığı söylemlere göre /istek/ ulamının da /izin/ ulamı ile birlikte yer aldığı söylemlerin öznellik derecesi daha yüksektir. /Öneri beklentisi/ ulamı da /istek/ ulamından yoksun olduğu söylemlerde /izin/ ulamı ile eş değer bir öznellik derecesine sahiptir.

-(y)Ayİm biçimbiriminin soru biçimi ile retorik sorular da oluşturulabilir:

207.

(a) Bak sana, büyük bir ciddiyetle, bir şey söyleyeyim mi, sen hastalanırsan ben de burda büsbütün hastalanırım. (NİP, s. 100)

207(a)da sorumlu kaynak “sana bir şey söyleyeyim mi” sözcesi ile alıcıya yönelik bir soru iletmemiştir. Çünkü hemen sonraki tümcede “söylemek” eylemini gerçekleştirmiş, iletisini aktarmıştır. Retorik soru olarak kullanıldığı ifadelerde “söyleyeyim mi” sözcesi sözlü dilde sıklıkla bu örnekte olduğu gibi konuşucunun öznel fikrini, önerisini, değerlendirmesini aktaracağına ilişkin bir konuya giriş sözcesi görevinde kullanılır. Benzer olarak “sana bir şey diyeyim mi” gibi sözceler de sıklıkla konuşucunun örtük biçimde “birazdan kendi öznel sözcemi sana ileticeğim” gönderimini işaretler. Bu tür ifadeler açık bir tutumsallık ve oldukça yüksek bir öznellik değerine sahiptirler.

-(y)Ayım biçimbiriminin konuşucunun tutumunu işaretlediği ve dolayısıyla öznel olduğu başka bir kullanımı da bulunur. /Umursamazlık/, /şaşıрма/ gibi ulamları işaretleyebilir. Bu tür ifadelerde sıklıkla “ne” soru sözcüğü ile birlikte kullanılır fakat soru iletmez.

208.

- (a) “Bilmem, siz İstanbullular böyle balıkları yer misiniz?” dedi. Kapağı kaldırıncı bir de ne göreyim! Mis gibi deniz kokan, kıpkırmızı, kocaman barbunyalı! (BDG, s. 14)
- (b) Barış'ın kendi tabiriyle "şefkatli acımasız" bir eleştirisi vardır öykü kahramanların hakkında. "Mızımız tipler" olduğunu söyler, bu saptaması yersiz değil, ama ne yapayım, benim meselem bu mızımızlarla, mızımızlıkla. (Kİ, s. 95)
- (c) Barış'ın güzel cümlesi o bakışın, jestin peşini nasıl kovalayacağımız konusunda da elimizden tutmaz ama ne bileyim, bir umut verebilir, beklentimizi güçlendirebilir ya da tam tersine, yılanın tekrar başka bir kuytuda gözden yitişini hatırlatarak umutlarımızı yerle bir edebilir. (Kİ, s. 24-25)
- (d) Barış'ın tavsiyesiyle bu yaz okuduğum Kerem Eksen'in Buradayız⁸¹ romanının kahramanı roman yazmaya karar verir, ama ne yazacağını bilemiyordur. Bütün roman onun bu arayışı, çabalayışı, debelenmesiyle geçer. Ne yalan söyleyeyim, sağa sola baktığımda bazı kitapların böyle bir saikle yazılmış olabileceği aklıma daha sık düşüyor. (Kİ, s. 38-39)

208(a)da “bir de ne göreyim” sözcüğü ile sorumlu kaynak sözcükleme anında karşılaştığı bir olgu durumuna ilişkin /şaşıncılığını/ gösterir. Bu tür ifadelerde konuşucu hazırlıksız olduğu bir durumla karşılaştığını da gösterir. Böylece /hazırlıksız zihin/ ve buna bağlı /şaşıрма/ ulamı ortaya çıkar. “bir de ne göreyim” sıklıkla sözlü dilde kullanılan kalıplaşmış bir ifadedir ve söyleme öznellik değeri kazandırır.

208(b)de yer alan yine kalıplaşmış bir ifade olan “ne yapayım” sözcüğü bu tür ifadelerde soru ve /öneri beklentisi/ içermez. Bu tür ifadelerde sözcü konuşucunun önermeye karşı tutumunu gösterir. 208(b)de sorumlu kaynak “saptamanın yersiz olmadığını” kabul etse de “ne yapayım” sözcüğü ile bu önermeyi önemsizleştirir ve /umursamazlık/ anlamını işaretler. Farklı bağlamlarda aynı sözcü /çaresizlik/ ulamı da iletir. Örneğin “Ne

⁸¹ Yazarın kullanıldığı biçimde verilmiş, yazım ve noktalama yanlışları değiştirilmeden aktarılmıştır.

yapayım çok yalvardı. Ben de yardım etmeye mecbur kaldım.” gibi bir ifadede aynı sözcü konuşücunun başka seçeneğinin kalmadığını, /acıma/, /çaresizlik ulamları birlikte iletir. Bu ulamlarda kullanıldığı ifadelerde “ne yapayım” sözcüsi duygu kipliği ulamındadır ve konuşücunun tutumunu gösterdiği için öznellik değeri oldukça yüksektir. Ayrıca “ne yapayım” sözcüsi konuşücunun /yapabileceğim başka bir şey yok/yoktu/ gibi bir gönderime de sahip olabilir. 208(b)de de /umursamazlık/ ulamının yanı sıra /benim için geçerli seçenek bu/ örtük gönderimi ile kendi karakter özelliğine ilişkin ipuçları da verir ve öznellik derecesi bu örtük bilginin varlığı ile daha fazla yükselir.

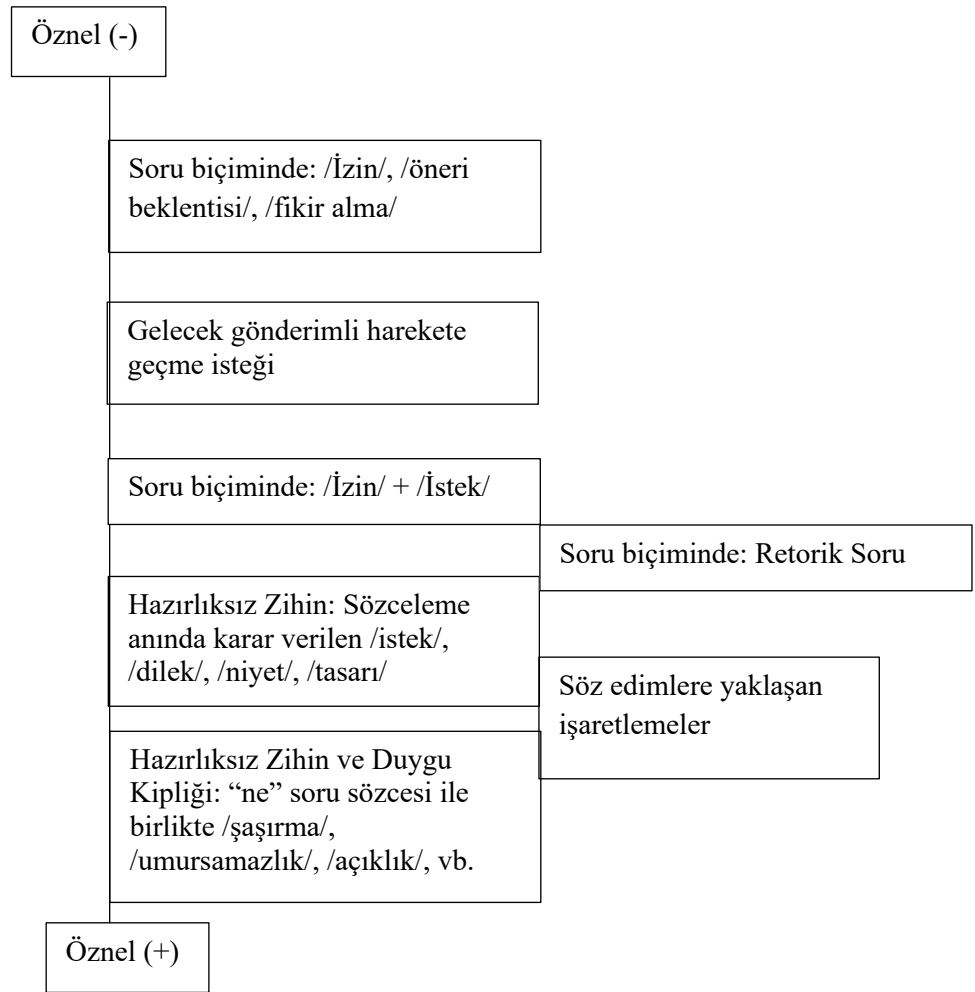
Benzer bir değerlendirme 208(c)deki “ne bileyim” sözcüsi için de yapılabilir. Sorumlu kaynak “ne bileyim” sözcüsi ile bu sözcüden önceki önermenin geçerliliğini indirgemıştır. Böylece önermenin önemini öznel bir tutumla düşürmüş ve /umursamazlık/ ulamına yaklaştırmıştır. 208(b)ye benzer biçimde konuşücunun önermeye yaklaşımı, konuşücunun karakteri ile ilgili bilgi de verir. Böylece öznellik derecesi de yükselir.

209(d)de yer alan “ne yalan söyleyeyim” sözcüsi ise açık bir tutum göstergesidir. Yine kalıplaşmış bir ifade olan sözcü konuşücunun sözcüyi iletmediği andan itibaren dürüst, öznel bir değerlendirme yapacağını iletir. Bu bakımdan “Açıkçası”, “doğrusunu söylemek gerekirse”, “dürüstçe” gibi ifadelerle benzer. Cinque’nin (1999:84-85) de belirttiği ve bu çalışmada daha önce tartışıldığı üzere bu tür ifadeler konuşücunun tutumunu gösteren öznel ifadelerdir. Üstelik “ne yalan söyleyeyim” ifadesi “dürüst” ve öznel bir değerlendirmenin iletileceğini “yalan söylemek istememe” ile aynı zamanda konuşücunun /istememesini/ de göstererek iletir. Böylece hem konuşücunun tutumunu hem de isteklilik kipliğinde konuşücunun /istememesini/ göstererek öznellik derecelendirmesinin en yüksek noktasında bir konuma yerleşir.

Özetle –(y)AyIm biçimbirimi “ne” soru sözcüğü ile kullanıldığı fakat soru iletmediği bu tür ifadelerde konuşücunun önermeye ilişkin tutumunu ve öznel değerlendirmesini iletir. Bu nedenle bu biçimbirimin öznellik derecesi en yüksek ulamlarından biridir.

ŞEKİL 27. -(y)AyIm Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi

3.8.2 -(y)AlIm

-(y)AlIm biçimbirimi birinci çoğul kişi emir-istek kipi göstericisi olsa da işaretlediği ulamlar sadece birinci çoğul kişilerin isteklerini iletmekten ibaret değildir. Johanson (2014) bu biçimbirimde teşvik edici emir işlevlerine sahip olduğunu; rica, teşvik ve alıcı ve muhtemelen diğer katılımcılarla birlikte harekete geçme davetini/teklifini gösterdiğini belirtir.

Bu biçimbirim -(y)AyIm biçimbiriminden konuşucu temelli /öneri/ ya da alıcıya yönelik /emir/, /güçlü istek/ ulamları da iletebilmesi bakımından ayrılmaktadır. Aslan Demir (2008) birinci tekil kişi istek kipi biçimbiriminin -(y)AyIm /emir/ ulamını tek başına iletmesinin mümkün olmadığını belirtmesine rağmen birinci çoğul kişi için farklı bir durum olduğunu ifade eder:

“Çokluk birinci kişinin emir kipliğini kodlamadaki işlevsel durumu teklik birinci kişiden farklıdır. Çokluk birinci kişinin kodladığı-temsili ettiği topluluk ‘ben ve sen’den, ‘ben, sen ve o’dan ya da ‘ben ve siz’den yani *biz-ikimiz* veya *biz-hepimizden* oluşabilir. Bu durumda ‘biz’le temsil edilen ya da biz’i temsil eden toplulukta, biri buyurucu diğeri eyleyici olmak üzere, emrin gerektirdiği kişi ilişkisini karşılayabilecek bir potansiyel bulunur.” (Aslan Demir, 2008, s. 58)

Aslan Demir (2008, s. 59) ayrıca –(y)Allm biçimbirimi ile oluşturulan /emir/ ulamında “toplumsal mesafeden çok dayanışmanın vurgulanmak istendiği durumlarda” ortaya çıktığını belirtir. Örneğin bir doktorun hastasına “Şuraya uzanalım.” iletisi aslında “hastanın uzanması isteğini” alıcıya yönelik bir yükümleme ile iletmektedir. Konuşucu kendisini de söz konusu eylemi gerçekleştirilmesi beklenen kişilerden biri olarak işaretleyerek /emir/ ulamını yumuşatmış, konuşucu ve alıcı arasındaki iletişimsel mesafeyi azaltmış ve sözcesini öznelmiştir. Aslan Demir’in saptamasını doğru bulmakla birlikte bu biçimbirimle /emir/ ulamına yaklaşan bağlamlar yaratan konuşucuların bir nezaket stratejisi olarak da bu yapıyla yükümlemeyi oluşturmayı amaçladığını düşünmekteyiz. Ayrıca /teklif/ ulamında gibi görünen fakat aslında alıcıya yönelik bir yükümlemeyi de sezdirenen bağlamlarda da bu biçimbirim kullanılabilir.

210.

(a) Benim oralarda kararsız dolandığımı gören genç bir subay, cipiyle yaklaşır "siz herhalde öğretim üyesisiniz. Neden ötekilerle gitmediniz?" diye sordu. Ben "gitmek istemedim" demekle yetindim. "Ama birazdan sokağa çıkma yasağı başlıyor; sizi evinize bırakalım" dedi. Bir asker cipe bineceğim hiç aklıma gelmemişti. O da oldu. Genç subay, bana pek güvenmiyormuş gibi, arkadaki iki erin arasına beni oturtup, evime götürdü. (BDA, s. 270)

Örnek 210(a)daki bağlam okuması ile de görüleceği üzere konuşucu (asker) alıcıya “sizi eve bırakalım” sözcesi ile sadece bir /teklif/ iletmemektedir. Konuşucu ile alıcı arasındaki “otorite”nin varlığı söz konusu sözcenin /emir/ ulamına yaklaşmasını sağlar. /Teklif/ ulamında alıcının söz konusu teklifi kabul etmeme şansı vardır. Halbuki bu örnekteki bağlamda alıcının söz konusu teklifi kabul etmekten başka bir seçeneği yoktur. Konuşucu alıcıya yönelik yükümlemeyi –(y)Allm biçimbirimi ile yönlendirmeyi tercih ederek “otorite”sinin gücünü hafifletmeyi ve yükümlemeyi yumuşatmayı amaçlamış olabilir. Bu konuşucunun kişisel tercihi olabilir fakat alıcının “öğretim üyesi” olduğuna yönelik tahmini de nezaket stratejisi yaratmasının nedeni olabilir. Konuşucu kendisi ve alıcı

arasındaki kültürel mesafenin az olduğunu düşünerek /dayanışma/ vurgusunda bulunmayı da amaçlamış olabilir. Yükümlenin yumuşatılmasının amacı ne olursa olsun konuşucunun tutumunu yansıtır ve söylemdeki öznellik derecesini yükseltir. Kısacası –(y)AlIm biçimbirimi ile sağlanan /emir/ ulamına yaklaşan yükümlenelerin öznellik değeri /emir/ ulamı işaretleyicilerinden daha yüksek olacaktır.

Bu biçimbirim alıcıya yönelik bir yükümlenin dışında konuşucunun gelecek gönderimli /niyetini/, /harekete geçme isteğini/ işaretleyebilir. Rentzsch (2015) de benzer bir yorumla bu biçimbirimin temel işlevinin belirli bir eylemi gerçekleştirmeye yönelik niyeti ya da /hazır bulunuşluğu/ işaretlediğini belirtir. Bu ulamlarda da –(y)AyIm biçimbirimine benzer bir işleve ve öznellik derecesine sahiptir. Fakat bu istekliliğin alıcıya yönelik bir /davet/, /teklif/i işaretlemesi bakımından –(y)AyIm biçimbiriminden ayrılır. Johanson (2014, s. 31) da birinci çoğul kişi gönüllük işaretleyicisi olarak belirlediği –(y)AlIm biçimbiriminin konuşucunun “alıcı ve olası diğer katılımcılarla birlikte harekete geçme davetini, teşviğini, çağrısını” iletebildiğini belirtir.

211.

- (a) Canım benim taslak tabii bunlar. Yorulmazsan, seversen, beraberce yazalım. Tamamla beni. Şiirimde olsun tamamla. (LL, s. 189)
- (b) Yalığı v.s. satmana çok çok sevindim. Yalıya karşılık bir dünya alıyorsun, ne güzel, ne yapıp yapıp buluşalım, hep birlikte, Piemento tepelerini gezelim, dağlarda, Lizbon' da dolaşalım. (HŞS, s. 91)
- (c) Canım Nahitim, bunlar hakikaten üzücü şeyler. Ama bırakalım hepsini. (YSA, s. 70)

211(a)da sorumlu kaynak –(y)AlIm biçimbirimi ile alıcıya kendisi ile birlikte “yaz-” eylemini gerçekleştirmeye ilişkin bir /davet/ iletmektedir. Bu tür ifadelerde konuşucu aynı zamanda alıcı ve belki başka katılımcıları da içeren bir toplulukla birlikte harekete geçme isteğini de iletir. 211(a), (b) ve (c)de de söylemden sorumlu kaynaklar alıcılar ile birlikte söz konusu eylemleri gerçekleştirmek üzere hareket geçme isteklerini de iletirler. 211(b)de de birlikte /harekete geçme isteği/ aynı zamanda alıcıya yönelik bir /davet/ ve örtük /teklif/, hatta /hayal/ ulamlarını da işaretler. Birlikte harekete geçme isteği temelinde /davet/ ulamını sezdirse de 211(c)deki gibi /istek/ ulamı daha güçlü ve öncelikli olabilir. Bunun temel nedeni bize göre gelecek gönderiminin aralığı ile ilgilidir. İsteklilik

kipliği sözceleme anına göre gelecekteki olgu durumları, eylemlerle ilgili işaretlemeler yapar. 211(c)deki “Ama bırakalım hepsini.” sözcüğü ile sorumlu kaynak “üzücü şeyler” ile ilgili konuşmayı, düşünmeyi bırakma isteğini iletir. Alıcıdan da beklentisi kendisi ile birlikte bu eylemi gerçekleştirmesidir. Alıcıyı da bu edime katılmaya davet eder. Fakat bu /davet/ uzak bir gelecekle, tasarımı ile ilgili değildir. Konuşucu alıcıdan kendisi ile birlikte bu edimi bir an önce gerçekleştirmesini beklemektedir. –(A)yİm biçimbiriminde olduğu gibi bu biçimbirimle işaretlenen /istekler/ sözceleme anında karar verilen ve zaman zaman da sözceleme anına yakın bir zamanda gerçekleştirilmesi beklenen isteklerdir. –(y)Aİm biçimbirimi ile kullanılan eylemlerde gelecek gönderimi sözceleme anına yaklaştıkça daha önce –(y)Ayİm biçimbirimi için de tartışıldığı gibi söz edime yaklaşan bir işaretleme söz konusudur. Özellikle metinlerde bu ulam –(y)Ayİm biçimbiriminde olduğu gibi noktalama işaretleri ile vurgulanabilir:

212.

- (a) Şimdi bağlamından koparalım bu alıntıyı: Hayatı gelişmekte olan bir hikaye olarak tanımlayalım; edebiyat da hayatın yani gelişmekte olan hikayenin devamı için öneride bulunmak olsun. Böylece edebiyata hem yaşamsal (hayatı devam ettiriyor) hem de ahlaki (hayatın nasıl devam edeceği konusunda öneride bulunuyor) bir değer atfetmiş oluyoruz. Bu da bizi bir süre idare eder, kışkı çıkarırız. (Kİ, s. 82)
- (b) Metaforun etimolojisini hatırlayalım: "Bir yerden bir yere taşıma." Bana öyle geliyor ki anlamı alıp çiçek açacağı bir yere taşıyoruz, güneşi yağmuru bol bir yere. (Kİ, s. 130)
- (c) Neyse esas konumuza geri dönelim: Tıpkı dadım gibi, bütün ihtiyarlar gençlerle birlikte olmaya can atarlar. (BDA, s. 24)

–(y)Ayİm biçimbiriminde olduğu gibi sorumlu kaynak sözceleme anı ile neredeyse eş zamanlı olarak bir eylemi gerçekleştirme istekliliğini 212. örnek grubunda görülebileceği üzere –(y)Aİm biçimbirimi ile de işaretleyebilir. Fakat bu kez sorumlu kaynak sadece kendi istekliliğine ilişkin bir işaretleme yapmaz, bu istekliliğe alıcıyı/okuyucuyu da katmak ister. Sorumlu kaynak söz eyleme yakın bir ulamla harekete geçme istekliliğini işaretlediği bu tür ifadelerde birinci tekil kişi yerine birinci çoğul kişiyi kullanması Smith’in (2003) belirlediği *İletişimsel İfadeler* ulamını da ortaya çıkarır. Özellikle

yazınsal ve kurgusal metinlerde sorumlu kaynak okuyucuyu da söyleminin bir parçası, kılıcısı yaparak alıcısı/okuyucusuyla kağıt üzerinde kalan kurgusal bir iletişim kurar. İletişimsel İfadeler de Smith'in belirttiği gibi öznellik değerine sahiptir. /Harekete geçme isteği/, örtük /davet/ ve söz edime yaklaşan bir edimin varlığı bu tür ifadelerin öznellik değerini derecelendirmede en yüksek noktaya yerleştirir.

-(y)Allm biçimbiriminin öznellik göstericisi olduğu bir başka ulam da /öneri/ ulamıdır. Sorumlu kaynak bu biçimbirim ile /harekete geçme isteğini/ alıcıya yönelik bir /öneri/ iletmek amacı ile kullanabilir. Kimi zaman bu /öneri/ ulamı 213(a)daki gibi tek bir alıcıya değil genel bir kitleye yönelik de olabilir.

213.

(a) Doğa herkese, özellikle acı çekenlere mutluluk sunmaya hazırdır her zaman.

Yeter ki, benliğimizin kafesinden, her bir yanı kapalı o daracık, o kapkaranlık kafesten çıkabilelim. Derin bir nefes alıp çevremize şöyle bir bakabilelim. Kör olmayalım, sağır olmayalım doğaya. (BDG, s. 12)

(b) "Benim karnım acıkmıyor artık. İsterseniz bu işe bir hafta daha devam edelim" diye bir öneride bulundum. (BDA, s. 315)

213(a)da “çıkabilelim”, “bakabilelim” sözcelerinde –(y)Abil biçimbirimi ile birleşen –(y)Allm biçimbirimi alıcı ve diğer katılımcılarla birlikte /harekete geçme teşviği/ ulamını işaretler. “Yeter ki” sözcüsü ile “yapılması gerekli olanı gerçekleştirebilmenin istekli olmak ile mümkün olabileceği” vurgusunu güçlendirilmiştir. Bu bağlamda –(y)Abil biçimbirimi ile birleşen –(y)Allm biçimbirimi gerekliliğe yaklaşan bir /koşul/ ulamı yaratmaktadır. Bağlamı genel olarak değerlendirdiğimizde “doğanın herkese, özellikle acı çekenlere mutluluk sunmaya hazır olmasının koşulu (...) kafesten çıkabilmek, (...) çevremize şöyle bir bakabilmek”tir. /Koşul/ ulamı “yeter ki” sözcüsü ile sağlanmaktadır. Fakat bu örtük koşul aynı zamanda örtük bir /gereklilik/ de ortaya çıkarır. Başka bir bakış açısıyla değerlendirirsek; “doğanın mutluluk sunması için” “yeter ki” sözcüsünden sonra belirlenen olgu durumlarını gerçekleştirmek gereklidir. Bu ulamı güçlendiren devingen kiplik işaretleyicisi, yeterlilik göstericisi –(y)Abil biçimbirimidir. /Yeterlilik/ ulamının –(y)Alım biçimbirimi ile birleşiminde genellikle /koşul/, /gereklilik/ gibi ulamlar /harekete geçme isteğine/ göre daha belirgindir. Örneğin “Bir gidebilelim de bakarız.” gibi tümcelerde “bakmanın” ön koşulu “gidebilmek”tir. Elbette bu tür ifadelerde koşul

ulamını ortaya çıkaran sözlükbirimsel ifadeler de bulunur. Yukarıda paylaşılan örnek tümcede de “bir” sözcüğü bu koşul ulamının temel sağlayıcılarından. Kısacası –(y)Abilelim birleşik biçimbirimi iki farklı yüksek derecede öznellik ulamları işaretleyen biçimbirimin birleşimidir ve birlikte kendi işaretledikleri ulamların dışında /koşul/, /gereklilik/ gibi yeni ulamlar yaratırlar. Böylece söylemdeki öznellik değerinin de oldukça yükselmesini sağlarlar.

213(a)daki öznellik değerini yükselten diğer bir ulamın işaretleyicisi yine –(y)Alım biçimbirimidir. “Kör olmayalım”, “sağır olmayalım” sözcükleri ile konuşucu örtük /ben/in varlığıyla alıcı ile birlikte olgu durumunu değiştirmeye ilişkin /harekete geçme isteği/ni işaretler. Bu isteklilik aslında alıcı ve/veya alıcılara yönelik bir /öneri/yi de ortaya çıkarır. Yukarıda değerlendirdiğimiz önceki sözcüklerin yarattığı /gereklilik/ ulamı varlığını sürdürerek alıcılara hem “yapılması gerekenler”i iletilir hem de alıcı bu gerekliliğin yerine getirilmesi için teşvik edilir. Aslan Demir (2008:105) de –(y)Alım biçimbiriminin bu ulamını konuşucunun “öğretici olma kaygısıyla ve ‘biz’ duygusu uyandırarak öğüt verme ya da tavsiyede bulunma vb.” olarak tanımlar. Konuşucu kendi sesini, örtükleştirerek “biz” ile alıcı/alıcı gruplarını öznelliğine dahil ederek paylaşılan bir öznellik yaratmayı da amaçlayabilir. 213(a)da da sorumlu kaynağın benzer bir tutum sergilediğini ve alıcılara öğüt verme amacı ile sözcüklerini ilettiğini görebiliriz. Sorumlu kaynağın alıcıya yönelik öğütleyici tutumu öznellik alanındadır. Ayrıca düşük gereklilik ile ortaya çıkan /öneri/ ulamı yüksek öznellik derecesine sahiptir, alıcıya yönelik /teşvik/ ile birlikte öznellik derecesi daha da yükselmektedir. “Biz” içinde kaybolan, bilinçli olarak örtülen “ben” ve –(y)Alım biçimbirimi ile işaretlenen /öneri/ ulamı beraberinde /istek/, /teşvik/, /davet/ gibi ulamları da işaretler. Bu nedenle öznellik derecesi sadece /öneri/ işaretleyen yükümlülük kipi işaretleyicilerinden daha yüksektir.

213(b)de de –(y)Alım biçimbiriminin /öneri/ ulamından daha fazlasını işaretlediğini görebiliriz. Sorumlu kaynak “diye bir öneride bulundum” sözcüğü ile /öneri/ ulamını aktardığı sözcükte sözcükleştirilmiştir. “devam edelim” sözcüğü ile /öneri/nin yanı sıra alıcılara yönelik bir /teklifi/ de iletmektedir. Burada bağlamı açıklamakta fayda olacaktır. Sorumlu kaynak (Mina Urgan) ve bir grup aydın 48 saatlik bir açlık grevi eylemi gerçekleştirmiştir. Açlık grevi bitmek üzereyken sorumlu kaynak “İsterseniz devam edelim.” sözcüğünü iletmiştir. Açlık grevine devam etmesi beklenen kişi sadece sorumlu

kaynak değil, onunla birlikte bu eylemi gerçekleştiren alıcılar ve diğer katılımcılardır. Böylece söz konusu iletinin aynı zamanda bir /teklif/ ulamı da içerdiğinden emin olabiliriz. “İsterseniz” sözcüğü ile /teklif/ ulamı belirginleştirilmiştir. Alıcılara sunulan “devam etme” seçeneği “isterseniz” sözcüğü ile alıcının /isteklilik/ tercihine bırakılmıştır. Fakat sorumlu kaynağın “devam etmeye” istekli olduğunu da görebiliriz. Bunun sağlayan da –(y)AIIIm biçimbirimin işaretlediği /harekete geçmeye davet, istek/ temel ulamının varlığını sürdürmesidir.

–(y)AyIm biçimbirimine benzer biçimde –(y)AIIIm biçimbirimi de soru biçiminde alıcıdan fikir almak, öneri beklentisini iletmek için kullanılabilir. Fakat bunun dışında –(y)AyIm biçimbiriminden farklı olarak /davet/, /teklif/ ulamlarını da işaretleyebilir. Ayrıca olumlu ve olumsuz soru biçimlerinin birlikte kullanılması ile 214(d)deki gibi /kararsızlık/ ulamını da işaretleyebilir.

214.

- (a) Geçen gün İffet Hanım'a gittim. Yoktu, haber bıraktım. İnşallah yarın tekrar gideceğim. Şu nakil işi olursa çok iyi olur. Bu hususta Avni Bey'le görüşmeye teşebbüs edelim mi? Bununla beraber, bu meseleyi ben Ankara'ya gelince görüşürüz. (YSA, s. 143-144)
- (b) “Haremde Goethe” ve “Haremde Beethoven” adlı ciddi resimlerini gülümsesin diye gösterdim modelime. “Cihangir’e gidelim mi?” diye soruverdim sonra. Oysa bu soruyu sormamaya kendi kendime yemin etmiştim. (İHŞ, s. 179)
- (c) “Bugün moralim çok bozuk,” demişti Taksim’de bir buluşmamızda. “Hilton Otel’ne gidip çay içelim mi lütfen? Bütün o fakir mahalleler benim moralimi bugün daha da bozacak. Zaten vaktimiz yok.” (İHŞ, s. 177)
- (d) Kadınlara, erkeklere özel yerler ayrıldı. En son buraya kiracı da bulundu. Onlarca "eksiltme kaimesi" denilen kağıt çıkarıldı. İmzalar atıldı. Fakat bir mes'ele askıda kaldı. Biraya izin verelim mi vermeyelim mi? (ŞM, s. 47)

214(a)da sorumlu kaynak “teşebbüs edelim mi” sözcüğü ile alıcıdan onay beklemekte yani /izin/ ulamını işaretlemektedir. Ayrıca alıcının onayını isteme örtük bir biçimde alıcıdan fikir alma amacını da kapsamaktadır. Bu durumda /öneri beklentisi/ ulamı da örtük biçimde söylemde yer alır. Bununla birlikte alıcı ile birlikte “teşebbüs etme” eylemini

gerçekleştirme isteğini de iletebilir ve alıcıyı eylemi gerçekleştirmek üzere harekete geçmeye davet edebilir. Tüm bu ulamların varlığı söyleme öznellik değeri sağlar.

214(b) ve (c)de ise aynı biçimbirim ile /davet/, /teklif/ ulamları işaretlenmiştir. 214(b)de sorumlu kaynak alıcıya “Cihangir’e gitmeyi” teklif etmekte, alıcıyı bu eylemi kendisi ile birlikte gerçekleştirmeye davet etmektedir. 214(c)de ise “lütfen” sözcüsünün varlığı /davet/ ulamı ile birlikte /rica/ ulamını da ortaya çıkarır. Konuşucu eylemi alıcı ile birlikte gerçekleştirme istekliliğine ilişkin /ricasını/ da iletmektedir. /Rica/ ulamı aracılığıyla konuşucunun olgu durumu/eylemin gerçekleşmesine yönelik alıcıdan /beklentisinin/, /istekliliğin/ artırılması, vurgulanması öznellik derecesini yükseltir. Bu durumda 214(c)nin öznellik derecesi, 214(b)den daha yüksektir.

214(d)de ise yukarıda belirtildiği gibi aynı biçimbirimin olumlu ve olumsuz soru biçimlerinin birlikte kullanılması /kararsızlık/ ulamını ortaya çıkarmaktadır. /Kararsızlık/ ulamının yer aldığı bu tür ifadeler konuşucunun zihinsel sürecini, tutumunu gösterdiği için /kararsızlık/ ulamının işaretlendiği söylemlerin öznellik derecesi alıcıya yönelik /izin/, /davet/, /teklif/ gibi ulamlara göre daha yüksektir.

Soru biçiminde kullanılan –(y)AlIm biçimbiriminin en yüksek öznellik derecesine sahip ulamı ise –(y)AyIm biçimbirimine benzer olarak konuşucunun /hazırlıksız zihnini/ ve buna bağlı olarak /şaşıрма/ ulamını işaretlediği söylemlerde ortaya çıkar:

215.

(a) Hiç başka çare yok. Köprü'de filan kendisine rastlayıp şıkça el uzatarak af dilemeliyim, derken geçen gün karşı karşıya gelmeyelim mi? (ŞM, s. 36)

215(a)da sorumlu kaynak beklemediği, hazır olmadığı bir durumla karşılaştığını ve bunun sonucundaki şaşkınlığını “gelmeyeyim mi” sözcüsü ile göstermektedir. Konuşucunun tutumunu, duygu durumunu, hazırlıksız zihnini gösterdiği için öznellik derecesi dilbilgisel soru biçimindeki diğer tüm ulamlardan daha yüksektir ve hatta öznellik derecelendirmesindeki en yüksek noktada yer almaktadır.

Bu biçimbirimin öznellik alanında değerlendireceğimiz bir diğer ulamı “de-” eylemi ile kullanımında ortaya çıkar. Bu eylemlerle kullanıldığında temel ulamının dışına çıkarak /varsayım/ işaretlemektedir.

216.

- (a) Kazak gelmedi henüz. İnşallah yitmiştir, çalınmıştır. Ne halt etmeye gönderirsin? Senin *Yeni Ufuklar*'a abone olacak paran var da benim pitpazarından bi fanilâ alacak param yok mu sanki? Hem diyelim ki yok, dünya âlem kazaklı mı hep? (LL, s. 151)
- (b) Doğrudan yazma eylemi dışında bana bu alanda da "yaratıcı" olabilirmişiz gibi geliyor. "Writer is the literature"ı kabul ettik diyelim, günümüz dünyasının gerçeğini olduğu gibi kabul etmiş mi oluyoruz? (Kİ, s. 49)

216(a)da sorumlu kaynak “diyelim” sözcüğü ile /varsayım/ ulamını yaratmış ve “parası olmaması varsayımına” bağlı olarak “dünya âlem kazaklı mı hep” sözcüğünü iletmıştır. Sorumlu kaynak söz konusu varsayımın gerçekleşmesi durumuna bağlı olarak alıcıya yeni bir olgu durumuna ilişkin soru yönelmiştir. 216(b)de de “diyelim” sözcüğü ile /varsayım/ ulamı oluşturularak varsayımın gerçekleşmesi durumunda ortaya çıkan olgu durumu ile ilgili bir soru iletilmiştir. “Diyelim” sözcüğünün oluşturduğu /varsayım/ ulamı /kurgusal/ bir özellik taşıdığı için koşul tümcelerindeki /varsayım/ ulamına benzer özelliktedir ve öznellik derecesi koşul tümceleri ile eşdeğerdir. /Varsayım/ın gerçekleşme olasılığına ilişkin konuşucunun tutumunu da yansıttığı için öznellik değeri bu biçimbirimin işaretlediği diğer ulamlara göre daha yüksektir. /Hazırlıksız zihin/ gösteren /şaşıрма/ ulamı ile benzer bir noktada öznellik derecelendirmesinin en yüksek noktasında yer almaktadır.

-(y)Allm biçimbirimi başka bir eylem ile yine kendi temel ulamının dışına çıkararak yeni bir işleve sahip olur. “Bak-” eylemi ile birlikte söylem belirleyici olarak tümcede yer alabilir. “Bakalım” genellikle söz arası geçişleri için ya da konuşucunun durumu değerlendirmedeki sonuçlara ilişkin henüz bilgisinin olmadığını, emin olmadığını göstermek için kullandığı değerlendirici ve dolayısıyla öznel bir sözcük olarak söylemde yer alır. Ayrıca alıcıyı harekete geçmesi için yüreklendirmek ya da /emir/ ulamını yumuşatmak için de kullanılabilir.

217.

- (a) Ha, şu “insan ötesi” kavramında yahut deyiminde de yanlışın var sanırım. Şuna İNSANCA demek asıl yaşamak istediğimizin kendisi değil mi? Bir düşün bakalım. İnsan bizsek, bizden ötesi niye? (LL, s. 99)

- (b) Sen ki bir yaşama anıtı olabilirsin. Affet bu “anıt” lafı soğuk, yakışık almadı. Dur bakalım, bir kelime bulmalıyım. Yaşama rüyası! Bu sefer tutturabildim. (LL, s. 54)
- (c) Eylül ortasında Svevo ve Avusturya öyküleri'yle⁸² birlikte çıkacak. Ve o zaman ortalık karışacak. Karışsın bakalım. Her şey karışsın ki biraz şenlik olsun. (HŞS, s. 59)
- (d) İri yarı, güçlü kuvvetli ve gülmece yeteneği bir hayli gelişmiş Rektörümüz Nâzım Terzioğlu'nun odasına protestocu öğrenciler dalınca, kahkahalar atarak ceketini çıkarıp "hadi gelin bakalım, birer birer güreşeceğim sizlerle" dediğini duyuyorduk. (BDA, s. 293)
- (e) İrili ufaklı şişelerde, İstanbul'un değişik kaynak sularından örnekler vardı: Karakulak, Hamidiye, Taşdelen, Çırçır, Kestane, Kısıklı, Halkalı, Kayışdağı, Çamlıca, Kocataş, vb. Bu sulardan birkaç yudum içmemi ister; “söyle bakalım, bu hangisi?” diye sorardı. (BDA, s. 211)

217. örnek grubunda “bakalım” sözcüğü birbirinden farklı ulamları işaretlemektedir. 217(a)da “düşün” sözcüğüne “bakalım” sözcüğünün eklenmesi ile “düşün” sözcüğündeki /emir/ ulamı yumuşatılmış hem de sorumlu kaynağın alıcıdan /beklentisini/ işaretlemiştir. –(y)Allım biçim biriminin temel ulamı olan alıcıyı /harekete geçmeye davet/ ulamı 217(a)daki “bakalım” sözcüğünde yer almamaktadır. Bu söylemde bu sözcüğün işlevi alıcıyı bir önceki eyleme (düşün) teşvik etmek ve aynı zamanda alıcının bu eylemi gerçekleştirmesini ve örtük olarak da eyleme bağlı olarak ortaya çıkacak sonuçları görme /beklentisini/ iletmektedir.

217(b)de “Dur bakalım” sözcüğü ile sorumlu kaynak alıcıdan “durmasını”, “okumayı” bırakmasını” değil, “düşünmesine, değerlendirmesine izin vermesini” istemektedir. Aslında zaman kazanmak, yeniden değerlendirmek, yeni bir sözce üretebilmek için ihtiyacı olan zamanın kendisine tanınmasını istemektedir. Bu tür bağlamlarda özellikle sözlü dilde “dur bakalım” gibi ifadeler “yani, işte” gibi söylem belirleyicilere yakın işleve sahiptir. Sorumlu kaynak böylece zamanda alıcıdan kendisine zaman vermesi isteğini de daha belirgin olarak iletir. Bu bakımdan söylem belirleyicilerden ayrılır. Fakat söylemin öznellik değeri söylem belirleyicilere yakın bir işlevde olması nedeniyle yükselecektir.

⁸² Yazarın kullanımı benimsenmiştir.

214(c)de ise “Karışsın bakalım” sözcüğü ile sorumlu kaynak “ortalığın karışması” durumuna ilişkin /kayıtsızlığını/ işaretlemektedir. Sonraki tümcede bu olgu durumunun gerçekleşmesine ilişkin /istekliliğini/ belirtse de “karışsın bakalım” sözcüğünde açık bir /isteklilik/ bulunmamaktadır. Üçüncü kişi emir-istek kipi eklerinden sonra kullanılan “bakalım” sözcüğü genellikle söz konusu olgu durumunun gerçekleşmesine ilişkin konuşucunun /kayıtsızlık/ tutumunu ve söz konusu olgu durumunun, eylemin gerçekleşmesi durumunda sonuçları görme /beklentisini/ iletir. Bağlama göre aynı kullanım /tehdit/ ulamını da işaretleyebilir. Örneğin “Gelsinler bakalım.” sözcüğü konuşucunun kayıtsızlığını işaretleyebileceği gibi /tehdit/ de iletir.

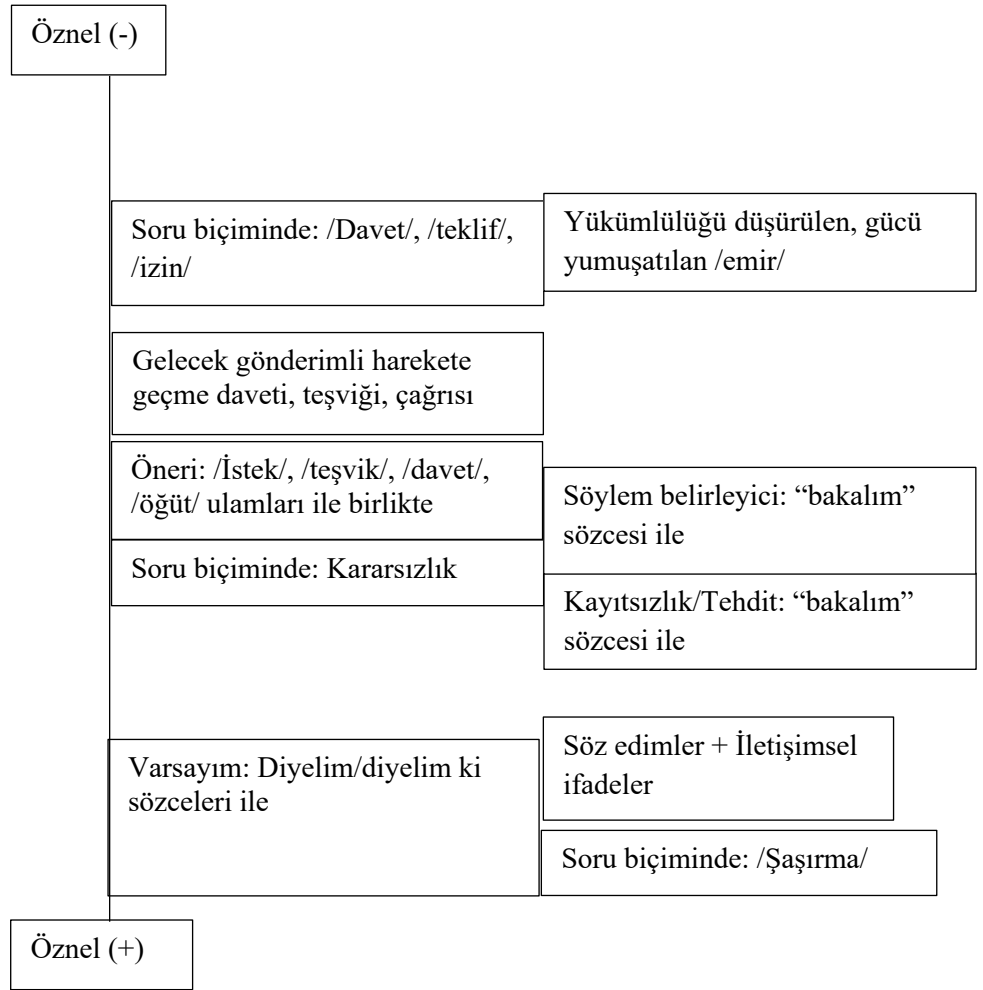
217(c)de de benzer bir durum ikinci kişi emir-istek kipi eki sıfır biçimbiriminin ardından “bakalım” sözcüğünün kullanılması ile ortaya çıkmıştır. “hadi gelin bakalım” sözcüğü ile konuşucu alıcıyı “gelmeye” teşvik etmektedir. Fakat bu teşvik istenilen bir durumla ilgili değildir. Bu teşviğin amacı alıcıya göz dağı vermek, uyarmak ve tehdit etmektir. /Tehdit/ ulamı ancak bağlam okuması ile belirginleşir ve bu bağlamda vurgusu yumuşatılmış bir /tehdit/ hissedilmektedir.

214(d)de yine ikinci kişi emir-istek kipi eki sıfır biçimbirimi ile kullanılan “söyle bakalım” sözcüğünde ise /teşvik/ ulamı söz konusudur. Alıcıyı harekete geçmeye teşvik etmek, “söyle” sözcüğündeki /emir/ ulamını yumuşatmak için kullanılmıştır. Her iki kullanım biçiminde de öznellik dereceleri oldukça yüksektir.

217. örnek grubundan da görüldüğü üzere “bakalım” sözcüğü sıklıkla ikinci ya da üçüncü kişi emir-istek kipi işaretleyicilerinin kullanıldığı eylemlerden sonra yer almaktadır. İkinci kişi emir-istek kipi ile kullanılan eylemlerden sonra alıcıyı teşvik etmek, /emir/ ulamının gücünü azaltarak yumuşatmak, bağlama bağlı olarak da /tehdit/ gibi ulamları işaretler. Üçüncü kişi emir-istek kipi ile kullanılan eylemlerden sonra ise /kayıtsızlık/ ve yine bağlama bağlı olarak /tehdit/ gibi ulamların ortaya çıkmasını sağlayabilir. Tüm bu ulamlar oldukça öznel dolayısıyla da “bakalım” sözcüğü de bu tür ifadelerde yüksek dereceli bir öznellik işaretleyicisidir.

Bu biçimbirimin gönüllülük kipliği ulamındaki öznellik değerleri –(y)AyIm biçimbirimine benzer bir görünüm sergiler. Fakat bazı ulamlarda –(y)AyIm biçimbiriminden ayrılır ve öznellik değerleri de değişir. Aşağıdaki şekilde bu farklı ulamların öznellik derecesi gösterilecektir.

ŞEKİL 28. -(y)AlIm Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi

3.8.3 Ø (Sıfır Biçimbirimi)

Aslan Demir (2008) sıfır biçimbirimi ile işaretlenen ikinci tekil kişi emir-istek kipi çekiminin temelde /istek/ ulamını işaretlediğini ancak bağlam ve konuşucu-alıcı arasındaki üstünlük ilişkisi ile desteklendiğinde /emir/ ulamını işaretleyebileceğini belirtir.

Sıfır biçimbirimi konuşucunun otorite sahibi olduğu bağlamlarda yükümlenme derecesi artarak /emir/ ulamını işaretlemeye yaklaşır. Söz konusu otorite bağlamı genel bir ilişki biçiminde olmak zorunda değildir. Konuşucu kendisini iktidar sahibi hissettiği ve bunu belirttiği ifadelerde de aynı ilişki bağı kurularak /emir/ ulamını işaretleyebilir. Ayrıca sıfır biçimbirimi ve sözlükbirimsel işaretleyiciler ile /emir/ ulamına yaklaşan güçlü bir /isteklilik/ işaretlenebilir.

218.

- (a) Çocuklarıma bağırıp küfretmeyen; torunum küçükken ve aklın alamayacağı kadar canavariken ona bile bağırmayan ben, o para babalarına bangır bangır bağırıyordum: "Bu sokak tek yönlü. Bundan haberiniz yok mu, aptallar." "Sağ yap dedim sana, budala!" "Geriye gitsene be! Şimdi sen, sol yap! Geri bas dedim sana, geri zekâlı!" Ben böyle bağırıp küfrettikçe, adamların afrası tafrası kalmamıştı. Ürkek çocuk yüzleriyle bakıyorlardı bana. Beş dakikalık iktidarın bile beni ne hale getirdiğini görünce, kendimden korktum. (BDA, s. 91)
- (b) Şimdi daha mühim bir meseleye geliyorum: Annen söyledi, şiir yazmışsın. Bu, tecrübe, karalama falan olabilir, onu bana gönder. Sonra hikâye filan da yazıyorsan mutlaka bana yolla. Yazmıyorsan mutlaka yaz. Artık şiir, yahut hikâye yazacak yaşa girdin. (CMFM, s. 26)
- (c) Avukat İrfan Emin kendiliğinden benim dava vekilliğimi almak için müracaat etmiş, fakat buraca bu reddedilmiş. Bunu bana yapılan bir tebliğden anladım. Bu ne demek? Rica ederim, bu meseleyi istersen telefonla İrfan Emin'den öğren ve bana derhal malumat ver. Sonra Celal, Avukat Fuat Ömer'e de telefon etsin, İrfan Emin meselesini söylesin, Fuat Ömer de resmen müracaat etsin. Eğer onun vekilliği de kabul edilmeyecekse, ben de başımın çaresine bakayım, kabul olunacak bir vekil arayayım. Bu işleri süratle gör ve bana hemen malumat ver. (NİP, s. 75)

218(a)da sorumlu kaynak sözceleme anına göre geçmişteki bir olgu durumunu ve o andaki sözceleri aktarmaktadır. Aktardığı sözcelerini bağırarak sözcelediğini belirttiği ve "Beş dakikalık iktidarın bile beni ne hale getirdiğini görünce" sözcüsü ile kendisini otorite varsaydığını gösterdiği için aktarılan sözcelerdeki sıfır biçimbirimi ile işaretlenen eylemler /emir/ ulamını işaretlemektedir. Sorumlu kaynak aktardığı sözcelerde teklifsiz dil kullanarak öznellik derecesini arttırmış ama tonlamasını da "bağırıyordum" ile işaretleyerek iletişim durumundaki alıcısına yönelik yükümlenmeyi arttırmıştır. Teklifsiz dilin sağladığı öznellik değerinden bağımsız olarak değerlendirdiğimizde yükümlenmenin artması öznellik değerini düşürecektir.

218(b)de de sorumlu kaynak (Nazım Hikmet) oğlu olan alıcıya (Mehmet Fuat) iletisinde sıfır biçimbirim ile alıcıdan istediklerini, beklentilerini aktarmıştır. İletişimdeki katılımcıların baba-oğul ilişkisi içinde olması yükümlemenin derecesini artırabilir. Bunun yanı sıra “mutlaka” belirteci ile istekliliğin ve buna bağlı olarak yükümleme derecesi, gücü artırılmıştır. /Koşul/ ulamı ile sağlanan öznellik değerini yok sayarak değerlendirdiğimizde “mutlaka bana yolla”, “mutlaka yaz” gibi sözceler konuşucunun güçlü isteğini, baba rolü ve tanınmış, saygın yazarlık kimliğinin verdiği örtük otorite gücü ile birlikte /emir/ ulamına yaklaşır. Fakat yine de söylemde açık bir /emir/ işaretlemesi değil, oldukça güçlü bir /istek/ işaretlemesi bulunur.

218(c)de iç içe girmiş /rica/ ve /emir/ ulamına yaklaşan /güçlü istek/ ulamları söylemde yer almaktadır. Sorumlu kaynak “derhal” belirteci ile güçlendirdiği ve /emir/ ulamına yaklaşan söylemini tümcenin başında /rica ederim/ sözcüğü ile yumuşatarak yükümlemenin derecesini azaltmaya çalışmıştır. Böylece belki de bir nezaket stratejisi uygulamayı amaçlamıştır. Fakat hem ikinci kişi hem de üçüncü kişilere yönelik söylemin tamamına yayılan /emir/e yaklaşan güçlü isteklilik /rica ederim/ sözcüğüne rağmen daha ön plana çıkmaktadır. Sorumlu kaynağın söylemindeki /emir/ ulamını hafifleterek /isteğe/ yaklaştırma çabası da ayrıca bir öznellik göstergesidir. Söylemdeki öznellik derecesini arttıran da bu hafifletme ve /rica ederim/ sözcüğü ile sıfır biçimbirim ile kullanılan emir-istek kipi işaretleyicilerinin /rica/ ulamı işaretlemesinin sağlanmasıdır.

Bu biçimbirim ile işaretlenen yükümlenmelerin derecesi düştükçe alıcıya yönelik /öneri/, /teklif/ ya da konuşucu temelli /beklenti/, /istek/ ulamları işaretlenir. Bu çalışmada daha önce -mAlli biçimbirimi üzerinden tartışıldığı üzere yükümlemenin derecesi düştükçe öznellik derecesi yükselecektir.

219.

- (a) Gelelim tavsiyeye: O şiiri iki misli kısaltarak yazmayı dene. Ve bana bu denemeyi gönder. (CMFM, s. 50)
- (b) Ne yapıyorsun? Yeni hikayeler var mı? Varsa gönder. İhmal etme. Bir de fotoğrafını, ama son çekilmiş fotoğrafını gönder bana. Kabilse Suzan'la birlikte çektirip yollayın. İngilizceyi ihmal etme. Yalnız bilgini kaybetmemekle kalma, ilerlet de. (CMFM, s. 35)

(c) Kardeşlerinde olan olay gerçekten çok can sıkıcı. Devlet kapısında bürokrasiyle uğraşmaktan daha can sıkıcı. Çünkü insanın en yakın bağları olması gereken insanların, böyle iki kız kardeşin, yazar olan kardeşlerine karşı aldıkları tavır çok acı. Bu işle fazla canını sıkmadan uğraş. Alacağın hiçbir şey bırakma. Hiçbir şeyi hak etmiyorlar oportünist tavırlarıyla. Ama ikisinin birlik olması, belki sonuç almanı güçleştirir, avukatın peşini bırakma. (TÖLEM, s. 48)

219(a)da sorumlu kaynak “Gelelim tavsiyeye” sözcüğü ve noktalama işareti (:) ile açıkça sonraki tümcelerinin /öneri/ ulamında olduğunu belirtmiştir. Böylece sıfır biçimbirimi ile işaretlenen ilk sözcük “dene” /öneri/ ulamını işaretlemiştir. Bu örnekteki sorumlu kaynak yine bir önceki örnekteki gibi baba rolü ile (Nazım Hikmet) ve alıcı da oğul rolü ile (Mehmet Fuat) iletişimde yer almaktadır. İkinci tümcedeki “gönder” sözcüğü de /öneri/ ulamının izlerini taşısa da yine baba-oğul ilişkisinden ve yazar/şair kimliğinden kaynaklanan gizli otoritenin varlığı ile alıcıya yönelik /güçlü istek/ ve /emir/ ulamlarına yaklaşmıştır. Fakat /öneri/ ulamının söyleme etkisi ile alıcıya yönelik bu güçlü /isteğin/ derecesi düşmüştür. Bu noktada bağlam ile ilgili daha fazla bilgi vermenin değerlendirmeye katkısı bulunacaktır. Sorumlu kaynak Nazım Hikmet’in aynı zamanda beğenilen, tanınan bir yazar, şair olması da baba-oğul ilişkisindeki otoritenin dışında sorumlu kaynağa ayrıca bir otorite gücü sağlar. Ayrıca alıcı konumundaki Mehmet Fuat’a hapisaneden yazdığı mektuplarında bu otoriteyi güçlendirme amacı taşıyabilir. Çünkü kendisini baba rolünde konumlandığı ama alıcının biyolojik babası olmadığı bu iletişimde otoritesini bu eksikliği kapamak için de vurgulamak isteyebilir. Son olarak sorumlu kaynak Nazım Hikmet’in hapisanede bulunması ve alıcının hayatına bulunduğu konumdan dolayı müdahale şansının bulunmaması da bu güçlü ve emir verici tutumu seçmesine neden olabilir. Tüm bu değerlendirmeler bağlam ile birlikte ortaya çıkmaktadır. Böylece sorumlu kaynağın bu bağlam içinde işaretlediği güçlü /istek/ ulamlarının öznellik derecesi daha da yükselecektir.

219(b)de benzer roller (baba-oğul) söz konusudur. Söylemde sıfır biçimbirim ile işaretlenen eylemler de konuşucu temelli bir /isteği/, /beklentiyi/ ve alıcıya yönelik /önerileri/ iletir. “Varsa gönder. İhmal etme.” sözcüğü ile sorumlu kaynak alıcıya yönelik bir yükümlenme gerçekleştirilmekten çok kendi beklentisini, isteğini iletmektedir. Bu

nedenle konuşucu temelli /istek/ ulamı işaretlenmiştir. Aynı ulam sonraki tümcelerde de varlığını sürdürür ve “gönder”, “yollayın” sözcelerinde de konuşucu temelli /beklenti/, /istek/ işaretlenir. Fakat sonraki tümcelerdeki sıfır biçimbirimi bu kez konuşucunun beklentisinden çok alıcıya yönelik /öneri/ ulamlarını işaretlemektedir. Sıfır biçimbirimi ile işaretlenen eylemler sorumlu kaynağın bakış açısından alıcı için yararlı olduğu varsayılan olgu durumlarıdır. Sorumlu kaynak alıcının “İngilizceyi ihmal etmemesini” kendi için istememektedir. Söz konusu olgu durumu alıcının gerçekleştirmesi durumunda konuşucuya sunabileceği, sağlayabileceği bir eylem değildir. Alıcının kendi dünyası ile ilgili ve sadece alıcıyı ilgilendiren bir olgu durumudur. Bu tür olgu durumlarının bulunduğu ifadelerde sıfır biçimbirimi alıcıya yönelik /öneri/ ulamını işaretlemektedir. Benzer bir durumu 219(c)de de görebiliriz. Sorumlu kaynak alıcının içinde bulunduğu duruma ilişkin değerlendirmelerinin ardından alıcıya yönelik gerçekleştirmesinin alıcı adına daha yararlı olacağına inandığı eylemleri sıfır biçimbirimi ile işaretleyerek /öneri/ ulamını oluşturmuştur. Yükümlenmenin derecesinin en düşük olduğu ulamlardan biri olan /öneri/ ulamının öznellik derecesi oldukça yüksektir. Ayrıca konuşucunun inancını (alıcı için yararlı olacağına inanılan olgu durumları) da gösterdiği için öznellik değeri derecelendirmedeki en yüksek noktaya yakın bir sıralamada bulunmaktadır.

Bu biçimbirimle konuşucu temelli istekler /emir/ ulamı olmaksızın daha düşük dereceli isteklilikle de işaretlenebilir. Bu bölümde daha önce de tartışıldığı gibi emir-istek kipi işaretleyicilerinin temel ulamı /istek/tir. Bağlam ya da diğer işaretleyicilerle desteklenmediği takdirde sıfır biçimbirim ile işaretlenen eylemler temel ulamı olan gönüllük kipliğinde konuşucu temelli /istek/ ulamını işaretleyecektir.

220.

- (a) Memet'e söyle, oğlumun notları göğsümü kabarttı. Suzan'a da aferin. Memet'e uzun bir mektup yazacağım. (NİP, s. 92)
- (b) Kendini evler için üzüp yorma. Özal için de. İsviçre basını Özal'ı öyle destekliyor ki... yeni zengin toplum lâıyk olduğu biçimde bir adam çıkardı. Karısı da Ajda'yı sevmiyor muydu? Önemli yazı vs. gözüne ilişirse, bana kesip gönder. Şimdilik bu adrese yaz. Ev tutar tutmaz bildireceğim yeni adresi. Bir isteğin varsa yaz, Sezer'le gönderirim. (TÖLEM, s. 46)

(c) Canım Leylâ'cığım, benim için bir gün Kaptan'da kafayı çek. Yediğın, içtiğın, gördüğün her şeyi benim için de yap. (TÖLEM, s. 65)

220(a)da sorumlu kaynak (Nazım Hikmet) eşine (Piraye) yazdığı mektupta başka bir katılımcıya (Mehmet Fuat) iletmek istediği bir sözcenin aktarılması isteğini “söyle” sözcüğü ile göstermiştir. Sıfır biçimbirim ile işaretlenen eylem bağlamda yükülemeyi güçlendiren başka bir işaretleyici yer almadığı için temel ulamı olan konuşucu temelli /istek/ ulamını işaretlemiştir. Konuşunun isteklerini, beklentilerini yani iç dünyasını da yansıttığı için öznellik değeri bulunmaktadır. İsteğin gücü bağlamdaki diğer işaretleyicilerle derecelendirilmediği için orta derecededir ve özellik değeri de buna bağlı olarak /emir/ ulamından yüksek, /öneri/ ulamından daha düşüktür.

220(b)deki ilk tümcede sıfır biçimbirimi ile çekimlenen eylem /öneri/ ulamındadır. “gönder” ve “yaz” sözcüklerinde ise aynı biçimbirimin sorumlu kaynağın isteğini iletir, konuşucu temelli /istek/ ulamını işaretler. 220(a)dakine benzer biçimde orta derecede bir /istek/ göstericisidir ve öznellik değeri de 220(a)daki “söyle” sözcüğüyle eş değerdir.

220(c)de konuşucu temelli istek ulamı “benim için” sözcüğü ile desteklenmiştir. Fakat söz konusu isteklerin yüküleme gücünün bu örnek grubundaki diğer söylemlere göre [220(a) ve (b)] daha düşük olduğu bağlam okuması ile görülebilir. Bunun nedeni “benim için” ve sıfır biçimbirimle çekimlenen eylemlerin birleşiminin, söyleme aynı zamanda alıcıya yönelik /öneri/ye yaklaşan konuşucu temelli /istek/ ulamını sağlamasıdır. Konuşucu söz konusu olgu durumlarının gerçekleşmesini temelde kendi yararı için değil alıcının yararı için de istemektedir. Açık bir /öneri/ işaretlemesi olmasa da bağlam aracılığıyla örtük bir /öneri/ ulamının varlığından söz edebiliriz. Yükülemenin düşmesi ve örtük /öneri/ ulamının varlığı öznellik derecesini yükseltmektedir. 220(c)nin öznellik değeri (diğer öznellik göstericileri değerlendirme dışında tutulduğunda) 220(a) ve (b)den daha yüksektir.

Sıfır biçimbirimi ile işaretlenen ve öznellik değerine sahip başka ulamlar /ikna/, /teklif/ ve /uyarı/ olup /öneri/ ulamına benzer bir biçimde alıcıya yöneliktir.

221.

(a) Sana bunları yazmakla seni de güç duruma sokuyorum -bana bir şeyler yaz. Güner'e bir şeyler söyle. Veya hiçbir şey söyleme. İsterse orda kalsın. Sakın

bunları özlem veya erkeksizlik krizi sanma -Sana karşı her zaman apaçık olduğumu bilirsin. Hiçbir zaman Güner'i görmekten bu kadar korkmamıştım. (HŞS, 17)

- (b) Roma'da Anders'e gönderdiği son kitabımı karıştırdım C.'nin. İnan, hayatımda bu denli aşağılık bir şey okumadım. (TÖLEM, s. 45)
- (c) Burası senin de evin. İstedğin zaman gel. Çok seviniriz, 2 kişilik yatacak yer var, hattâ 3 kişilik. (TÖLEM, s. 50)

221(a)da yer alan “Sakin” ünlemi alıcıya yönelik /uyarı/, /yasaklama/ gibi ulamları işaretleyen sözlükbirimsel bir göstericidir. “Sakin” sözcüğü ile ikinci kişi emir-istek kipi olumsuz çekimi bu /uyarı/ ve /yasaklama/ ulamını güçlendirir. Güçlü yükümlenme içerdiği için bu ulamların öznellik değeri /emir/ ulamı ile eş değerdir. 221(a)de aynı birleşim /uyarı/ ulamından daha çok alıcıyı /inandırma/, /ikna etme/ amaçlarını taşımaktadır. Çünkü “san-” eylemi konuşucu tarafından kontrol edilemeyen, bireysel ve öznel bir eylemdir. Alıcının ne düşüneceğini, hissedeceğini yasaklamak ya da bunlara ilişkin uyarıda bulunmak gerçek dünya çerçevesinde mümkün değildir. Konuşucu bunu deneyebilir ama alıcının zihinsel içeriğini de gösteren “san-” eylemine tamamen hükmedemeyeceğini de bilir. Daha açık bir ifade ile “Sakin buraya girme.” tümcesindeki açık /yasaklama/, /uyarı/ işaretlemesinden daha az yükümlenicidir. Bu nedenle sıfır biçimbirimi ve “sakin” ünlemi bu tür zihinsel içerik göstericisi öznel eylemlerle birlikte kullanıldığında /uyarı/ ulamı yerine alıcıya yönelik /ikna/, alıcıyı /inandırma niyetini/ işaretlemektedir ve öznellik değeri oldukça yüksektir.

221(b)de “İnan” sözcüğü ile sorumlu kaynak önermesinin gerçekliğine ilişkin alıcıyı ikna etmek, önermesinin doğruluğuna olan güveni arttırmak amacını göstermektedir. “San-” eylemine benzer biçimde “inan-” eylemi de bireysel ve özeldir. Konuşucu alıcının inançlarına ilişkin bir yükümlenme gerçekleştiremeyeceğinin bilincinde olmasına rağmen sıfır biçimbirimi ile alıcının önermesinin doğruluğuna “inanmasını istediğini” göstermektedir. Sıfır biçimbiriminin bu tür eylemlerle konuşucu temelli /istek/ işaretlediği ifadelerin, konuşucunun önermeye ilişkin tutumunu ve alıcının tutumunu etkileme amacını da gösterdiği için, öznellik derecesi oldukça yüksektir.

221(c)de de “İstedğin zaman” sözcüğü ile birlikte kullanılan sıfır biçimbirimi çekimli eylem alıcıya yönelik bir /teklif/ ulamını işaretlemektedir. Bu ulamın yükümlenme gücü

oldukça düşük ve buna bağılı olarak öznellik değeri de oldukça yüksektir, hatta /öneri/ ulamına oldukça yakındır. “Canın isterse”, “istediğin zaman”, “ne zaman istersen” gibi ifadelerle birlikte ikinci kişilerle kullanılan emir-istek kipi biçimbirimlerinin (Ø / -In / -InIz) yer aldığı söylemlerde konuşucu temelli /istek/ ulamı belirsiz biçimde varlığını sürdürse de /teklif/ ulamını daha belirgin olarak işaretlenmektedir. Bu durumun temel nedeni “iste-” eyleminin ikinci kişi ekleri ile kullanılarak alıcının istekliliğın vurgulanmasıdır. Fakat aynı biçimbirimın yine “iste-” eylemi ile /koşul/ ulamında “İstersen” sözcüğü ile birleşimi bağlama göre değışmekle birlikte genellikle konuşucu temelli isteğı alıcıyı yönlendiren bir tutumla iletir. Ayrıca alıcıya yönelik öneriyi ya da /umursamazlık/ ulamını da işaretleyebilir.

222.

- (a) Sence bir sakıncası yoksa, bir mektupla soruver. İstersen takma adla sor ve şöyle de: (Ahmet’in daha önceki yazılarıyla uyuşmuyor. Acaba sansürde fazla mı hovardalık ettiniz?) (LL, s. 131)
- (b) Bu mektubumu aldığıın vakit her halde cevap ver Nahit. Birkaç şey olsun söyle. İstersen bana darıl. Eskisi gibi sitelerde bulun. Sesini duymuş gibi olayım. Senden cevap almadıkça hiçbir şey yazmayacağım. (YSA, s. 23-24)
- (c) Gün atar atmaz insan uyanır, yatamaz oralarda. Akşam serininde çıkıver dolaşmağa. Çankaya’ya doğru yürü, açılır, dinlenirsin. İstersen git Sabahat Abla’yla tanış. (LL, s. 65)
- (d) Adiliklerimi yalnız sen bil. Başka kimse bilmesin. İstersen benden hiç bahsetme. Zaten bu daha iyi. O zaman beni daha çabuk unutursun. Unutmanı kötü şekilde hatırlamana tercih ediyorum. (YSA, s. 124)

222(a)da “soruver” sözcüsiden -Iver biçimbirimi ile sıfır biçimbirimle işaretlenen /emir/ ulamındaki yükümlemenin derecesi düşürülmüştür. Çünkü bu biçimbirim hem alıcıdan istenen, beklenen eylemin “bir an önce” ya da “hızlıca” yapılmasını şartlar, hem de aslında teklifsiz dile yaklaşan bir işaretlemedir. Böylece konuşucu ile alıcı arasındaki mesafeyi azaltarak eşitliğe yaklaştırır. Mesafenin azalması /emir/ ulamını neredeyse ortadan kaldırarak /istek/, /beklenti/ ulamlarının belirginleşmesini sağlar. 222(a)da ikinci tümcede “istersen” sözcüğü ve sıfır biçimbirimi ile çekimlenen “sor” eylemi ise /öneri/ ulamını işaretlemektedir. Sonrasında “şöyle de” sözcüğü ile alıcıya yönelik yükümleyici

bir yönlendirme iletilmektedir. Nitekim noktalama işareti (:) sonrasındaki sözcelerle bu yönlendirmenin içeriği de açıklanmaktadır.

222(b)de ise /öneri/ ulamı söz konusu değildir. Aksine “istersen bana darıl” sözcüğü ile konuşucunun istemediği, tercih etmediği bir olgu durumunun gerçekleşmesi alıcının tercihinin bırakılmıştır. Fakat bu tercih edilmeyen olgu durumunun gerçekleşmesi önceki tümcelerde yer alan “cevap ver” ve “söyle” sözcüklerindeki konuşucunun /beklentisini/, /isteğini/ ilettiği olgu durumlarının da gerçekleşmesini sağlayabilecektir. Bu nedenle “istersen bana darıl” sözcüğündeki tercih edilmeyen “darıl-” eyleminin gerçekleşmesi de kabul edilebilir olmaktadır. Konuşucu isteğinin, beklentisinin gerçekleşmesi için istenmeyen değerindeki olgu durumlarının bile kabul edilebilir olduğunu vurgulayarak /istek/ ulamını güçlendirmiştir fakat yüküleme derecesi artmamıştır. Bu nedenle düşük yüküleme, güçlü /istek/ gönderimi sayesinde öznellik derecesi oldukça yükselmiştir.

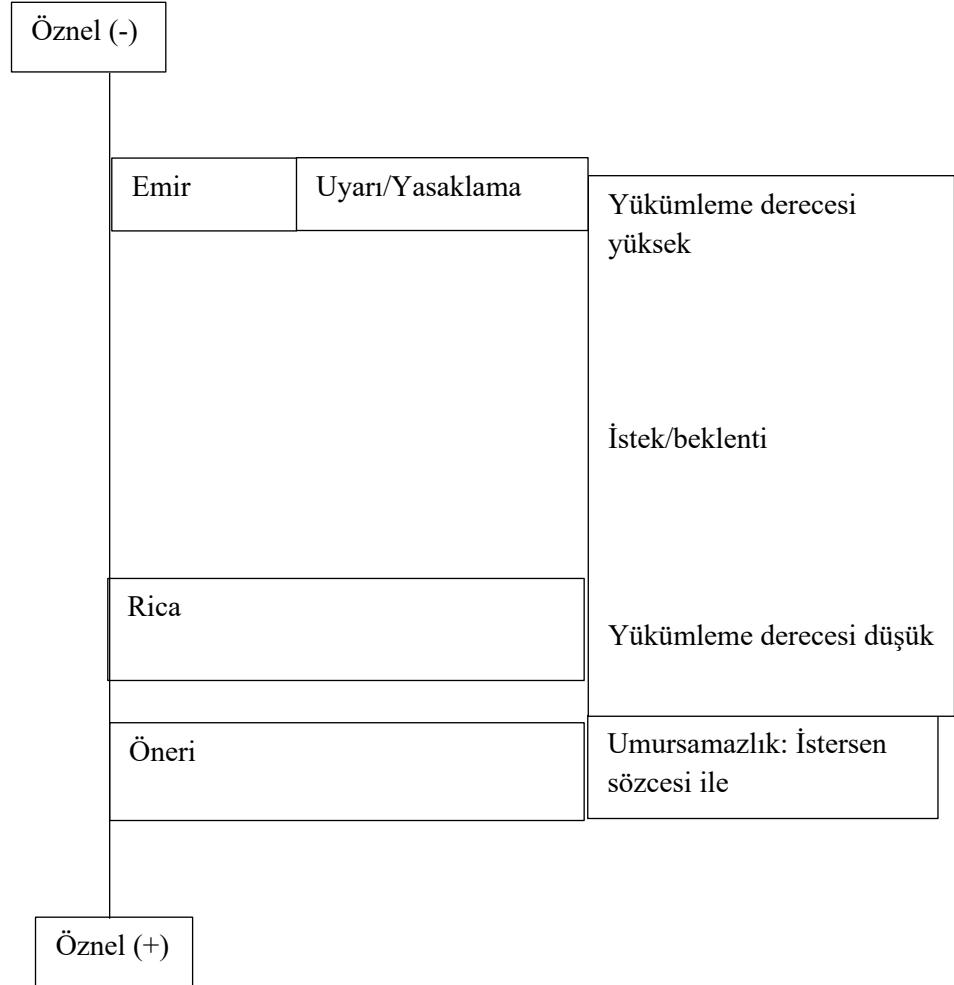
222(c)de yine “istersen” sözcüğünün varlığı tümcedeki sıfır biçimbirimi ile çekimlenen eylemlerin yüküleme değerini düşürerek /öneri/ ulamının ortaya çıkmasını sağlamıştır. “Çankaya’ya doğru yürü” sözcüğünde de /öneri/ ulamı söz konusudur. “İstersen git Sabahat Abla’yla tanış” sözcüğündeki /öneri/ de bir önceki önerinin gerçekleşmesi ile ilişkilendirilmiştir. Fakat “istersen” sözcüğü ile yükülemenin derecesi daha da düşürülerek /öneri/ ulamında da indirgeme gerçekleştirilir ve öznellik derecesi /öneri/ ulamındaki öznellik derecesinin en yüksek noktasına ulaşır. Kısacası zaten yüksek öznellik derecesine sahip /öneri/ ulamından /öneri/nin yükülemesinin daha da düşürülmesi öznellik derecesinin daha da yükselmesini sağlamaktadır.

222(d)de ise sorumlu kaynak “yalnız sen bil” sözcüğü ise öncelikle /istek/ ulamını işaretlemiştir. “İstersen benden hiç bahsetme.” sözcüğü düşük yükülemeli /öneri/ ulamında olsa da “Zaten bu daha iyi.” sözcüğü ile önerinin yükülemesi tekrar artırılmıştır. Konuşucu sonraki tümcedeki “bu daha iyi” sözcüğü ile önermeye ilişkin tutumunu, bir önceki tümcedeki önerisinin gerçekleştirilmesine ilişkin istekliliğini de iletmektedir. Bu çalışmada daha önce de Nuyts’tan (2006) da aktarıldığı ve tartışıldığı gibi “daha iyi”, “iyi olur”, iyi edersin” gibi ifadeler de bağlama göre değişmekle birlikte yükümlülük kipliğinin alanında olabilir.⁸³ 222(d) bu yüküleme açıkça belirtilmese de sorumlu kaynak “daha iyi” değerlendirmesi aracılığıyla alıcının gerçekleştirmesini

⁸³ Bkz. 2.1.1.5. Nuyts’ın Kiplik Sınıflandırması

beklediği olgu durumuna düşük bir yükümleme ekler. Konuşucunun önermeye ilişkin tutumu, /öneri/ ve /istek/ ulamları öznellik derecesini yükseltir.

ŞEKİL 29. Ø (Sıfır) Biçimbiriminin Öznellik Derecelendirmesi

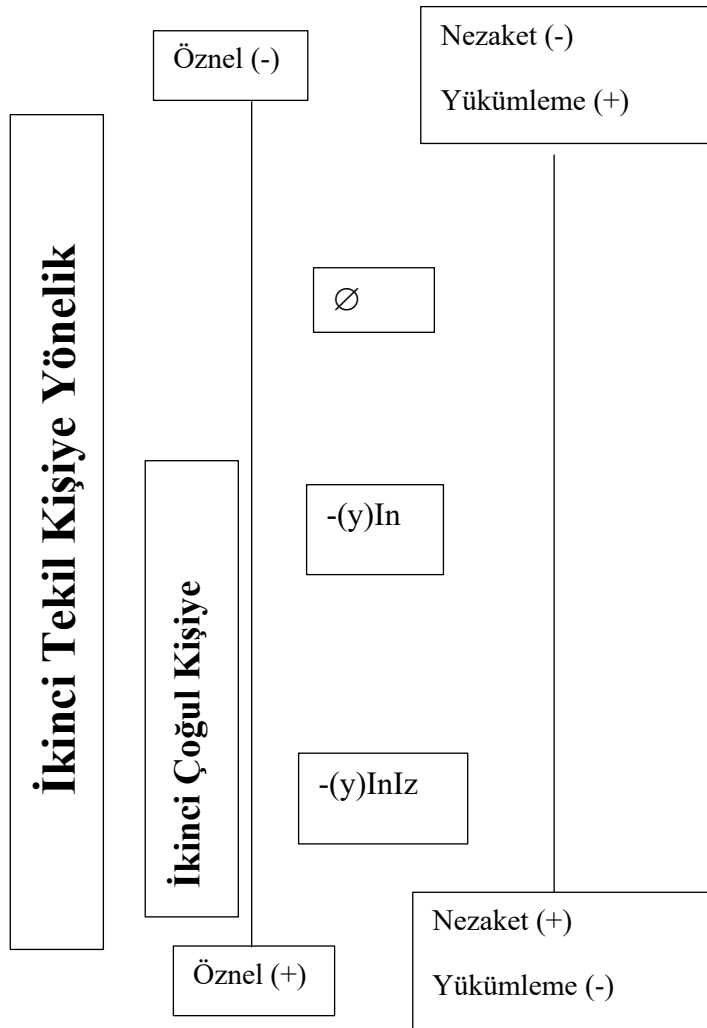
3.8.4 -(y)In / -(y)InIz

-(y)In / -(y)InIz biçimbirimleri Ø biçimbirimlerine benzer ulamları işaretler. Aslan Demir (2008) de -(y)In /-(y)InIz biçimbirimlerini Ø biçimbirimiyle benzer biçimde, /emir/ ve gönüllülük kipliği ulamlarında değerlendirir. Fakat bu biçimbirimler Ø biçimbiriminden konuşucu ve alıcı arasındaki ilişkiyi gösterebilmesi bakımından ayrılmaktadır. Emir işaretlediği durumlarda ikinci tekil kişiye yönelik bir emri işaretlerse Aslan Demir'in (2008) de belirttiği gibi konuşucu ve alıcı arasındaki ilişkiyle ilgili bilgi de verir. Alıcının tek bir kişi olduğu durumlarda konuşucunun Ø biçimbirim yerine –

(y)In / -(y)InIz biçimbirimlerini seçmesi toplumsal mesafeyi, saygıyı, toplumsal konum farkını vurgular. Johanson (2014, s. 26) da tek bir kişiye hitaben kullanıldığı durumlarda bu biçimbirimlerin çeşitli nezaket dereceleriyle daha dolaylı bir emir iletildiğini belirtir. Rentzsch de (2015, s. 178) runik alfebe ile oluşturulmuş Eski Türkçe metinlerde bile bu ikili emir işaretleyicilerinin yer aldığını ve saygı ifadesi (honorofic) göstericisi olduğunu belirtir.

Türkçede alıcının tek bir kişi olduğu durumlarda /istek/ ve /emir/ işaretlemek için Ø/-(y)In/-(y)InIz olmak üzere üç seçeneğin bulunması nezaket derecelendirmesi, toplumsal mesafenin derecelendirilebilmesi bakımından oldukça ilgi çekicidir. Brown&Gilman (1960) “sen/siz” adları üzerinden ast-üst ilişkisinin ortaya çıkışını inceler. Sondan eklemeli bir dil olan Türkçede benzer bir durumu eklerin kişilere göre seçiminde de emir işaretleyişinde olduğu gibi görebiliriz. Brown&Gilman (1960) karşılıklı konuşmada eşit ilişkinin yer aldığı durumlarda konuşucu ve alıcının dönüşümlü olarak birbirine aynı adlarla hitap ettiğini belirterek bu durumu “Dayanışma” olarak tanımlar. Katılımcılardan birinin daha üstün olduğu durumlarda “Güç” ilişkisi ortaya çıkar “sen”e karşılık “siz” ya da tam tersi kullanılır. Bu ilişki farkını Ø/-(y)In/-(y)InIz biçimbirimlerinin seçimi de yansıtmaktadır. Üstelik bu biçimbirimlerin seçimine göre “Güç” ilişkisi derecelendirilebilir. Örneğin alıcının tekil olduğu bir durumda “Yap.” sözcüğü “Dayanışma” ya da “Güç” ilişkisini, “Yapın.” “Güç” ilişkisi ve/veya nezaketi, “Yapınız.” daha yüksek dereceli “Güç” ilişkisini işaretleyecektir. Bu derecelendirme öznellik derecelendirmesini de etkileyecektir. “Güç” ilişkisinin belirginleştirilmesi ve saygı ifadesinin gittikçe yükseltilmesi (-InIz) öznellik derecesini de yükseltecektir. Ayrıca nezaketin derecelendirmesi de benzer bir etki sağlar. Nezaketin derecesi, vurgusu arttıkça öznellik derecesi de artacaktır. Kısacası ikinci tekil kişilere yönelik /emir/ ya da /güçlü istek/ ileten ifadelerdeki Ø / -(y)In /-(y)InIz seçiliminin öznellik derecelendirmesi aşağıdaki gibi olacaktır:

ŞEKİL 30. Nezaket, Yükümlenme Derecelerine Bağlı Öznellik Derecelendirmesi

Şekil 30'dan da görülebileceği gibi alıcının ikinci tekil kişi olduğu durumlarda $-(y)InIz$ biçimbiriminin seçimi nezaketin derecesini arttırıp yükümlenmenin derecesini düşürmektedir. Buna bağlı olarak da öznellik derecesi yükselmektedir. $\emptyset$ biçimbirimi ise tam aksi yönde bir eğilimle yükümlenme derecesini arttıran ve nezaketi azaltan bir görünümüdür. Buna bağlı olarak da öznellik derecesi $-(y)In$ ve $-(y)InIz$ biçimbirimlerine göre daha düşüktür. Fakat bu derecelendirme bu üç biçimbirimin kendi arasındaki karşılaştırma ile olup sıfır biçimbiriminin öznellik değeri olmadığını göstermez. $\emptyset$ biçimbiriminin işaretlediği ulamlar ve bu ulamlara bağlı olarak değişen öznellik derecelendirmesi bir önceki bölümde tartışılmıştır. $-(y)In$ biçimbirimi ise bu

derecelendirmede diğer seçimlik biçimbirimlere göre orta derecede bir öznellik değerine sahiptir. İkinci çoğul kişilere yönelik /emir/ iletilen ifadelerde ise şekilde da görüleceği üzere iki seçim [- (y)In /-(y)InIz] bulunur. Çoğul ikinci kişilere yönelik /emir/lerde -(y)In biçimbirimi daha düşük nezaket ve daha yüksek yükümlenme işaretler ve öznellik değeri daha düşüktür. -(y)InIz biçimbirimi ise daha yüksek nezaket ve öznellik derecesine sahiptir. Elbette bağlam ve diğer öznellik işaretleyicilerinin varlığı bu biçimbirimlerin yer aldığı öznellik derecelerini etkileyebilir. Yukarıdaki derecelendirme diğer göstergelerin yok sayıldığı durumlar için geçerlidir. Örneğin söylemde “lütfen” gibi sözlükbirimsel öznellik ve nezaket göstericilerinin yer alması da nezaket derecesini artırarak /rica/ ulamını işaretleyebilir ve öznellik değerini yükseltebilir.

223.

- (a) Beni teselli etmeye çalışmadan ve benden yanıt beklemeden yazmayı sürdürün lütfen. (Kİ, s. 183)
- (b) "Zahmetsizce ulaşılmış bir dil hissi vermek," demiş Barış; bazen bilhassa verilmiş zahmetin neredeyse gözümüze sokulduğunu hissediyorum - örnek istemeyiniz! (Kİ, s. 120)
- (c) Türkiye gibi ülkelerde insanı kolay mezun etmezler, ne yaparsanız yapın, etmezler. Hem bu konuda size yardım edecek kimse yoktur kendinizden başka. Geçtim, bu çeşit durumları başkalarıyla uzun boylu tartışmaktan, kendi kendinize yakınmanız bile zaman kaybıdır. Zaman kaybettirmek de bir taktiktir. Kendi zamanınızı başkalarının yetmezliklerindeki karanlığa teslim etmeyiniz; hayat çok kısa ve yapacak çok işiniz var. (227S, s. 38)
- (d) Sıfır-beş yaş arasında bir küçük çocuğun çevresini algılaması, dünyanın en ilginç olaylarından biridir. Beş yılda, inanılmaz bir hızla her şeyi öğrenir. Altı aylık bir bebeği kucağımıza alıp bir aynanın önünde durunuz. Bir size bakar, bir aynaya. (BDA, s. 34)
- (e) Mektubunu aldım. Bana olan muhabbetini gösteren satırlara teşekkürler ederim. Sana karşı olan hislerim, artık yazılamayacak derecededir. (...) Siz nikâh dairesine, perşembe günü için kaydettiriniz. Saatini siz kararlaştırınız, yalnız mümkün merteye tenha bir zaman olsun, onun için öğleden evvel bana daha muvafık gibi geliyor. Ben çarşamba günü İstanbul'a geleceğim. Pendik'te trenden

inerek Erenköy'e geleceğim. Sonra İstanbul'a giderek birkaç işimi gördükten sonra tekrar döneceğim. Neyse, bunları orada kararlaştırırız. Şahit filan da bulmak lazım tabii. Siz şimdilik perşembe günü istediğiniz saatte nikâhı kaydettirmekle iktifa ediniz. (...) Binlerce defa bütün yüzünden, dudaklarından öperim Aliye'm. (CARF, s. 47)

223(a)da sorumlu kaynağın karşısında iki alıcı bulunmaktadır.⁸⁴ “sürdürün lütfen” sözcüğü ile beklentisini, isteğini iletmektedir. “lütfen” sözcüğü ile nezaketin derecesini artırır ayrıca /rica/ ulamını işaretler. Böylece söylemin öznellik değeri de yükselir. 223(b)de sorumlu kaynağın karşısında yine iki farklı alıcı bulunmaktadır.⁸⁵ Bu kez nezaket derecesini “lütfen” sözcüğü yerine –(y)InIz biçimbirimini -In biçimbirimine tercih ederek yükseltmiştir. Noktalama işareti (!) ve bağlam aracılığı ile “örnek istemeyiniz” sözcüğünün /emir/ ilettiğini görebiliriz. –(y)InIz biçimbirimi ile /emir/ ulamının gücü düşürülerek nezaket derecesi ve dolayısıyla öznellik derecesi yükseltilmiştir.

223(c) ve (d)de ise okuyucu kitlesine hitaben iletilen “teslim etmeyiniz” ve “durunuz” sözcüklerindeki –(y)InIz biçimbirimi ile yine nezaket derecesi yükseltilmektedir. Sorumlu kaynağın okuyucularla arasında bir ast-üst ilişkisi vurgusu söz konusu olmadığı gibi /rica/ ulamıyla kendisine daha mütevazı bir konum seçmiştir. Bu nedenle bu bağlamdaki –(y)InIz biçimbirimi içeren sözcükler 223(a) ve (b)deki gibi daha yüksek, belirgin bir nezaketi gösteren bir /emir/ ulamı işaretlemektedir.

223(e)de ise sorumlu kaynak (Sabahattin Ali) evlilik planları yaptığı alıcıya (Aliye) yazdığı mektupta bu sözcüklerin öncesinde ve sonrasında “sen” adını ve ikinci tekil kişi iyelik eklerini kullanmaktadır. Bu durumda sorumlu kaynak “siz” adlı ve –(y)InIz biçimbirimi ile alıcı ve başka katılımcıları (ailesi) kapsayan bir işaretleme yapmış olabilir. Bir diğer olasılık ise sorumlu kaynağın aynı söylem içinde konuşma stratejisini değiştirmesi ve isteklerini, beklentilerini ileticeği ifadelerde /emir/ ulamını yumuşatmak ve nezaket derecesini daha da arttırmak için “siz” adlı ile birlikte –(y)InIz biçimbirimini kullanmasıdır. Bu durumda öznellik değeri daha fazla artacaktır. İlk olasılık olarak belirttiğimiz alıcıların birden fazla olduğunu (Aliye ve ailesi) durumda da–(y)InIz

⁸⁴ Söylem Barış Bıçakçı'nın Ayhan Geçgin ve Behçet Çelik'e yazdığı bir metinden alınmıştır. Bıçakçı, metninde her iki yazara da hitap etmektedir.

⁸⁵ Söylem Behçet Çelik'in Barış Bıçakçı ve Ayhan Geçgin'e yazdığı bir metinden alınmıştır. Çelik, metninde her iki yazara da hitap etmektedir.

biçimbirimi nezaket derecesini arttırmaktadır. Çünkü yine ikinci çoğul kişiler için de kullanılabilen -(y)In biçimbirimi yerine -(y)InIz tercih edilerek /emir/ ulamı yumuşatılmıştır.

-(y)In / -(y)InIz biçimbirimleri Ø biçimbirimine benzer biçimde gönüllük kipliği ulamında konuşucu temelli /istekleri/, /beklentileri/, /önerileri/ ve /öğütleri/ iletebilir. Aslan Demir (2008, s. 105) bu biçimbirimlerin “konuşucudan alıcıya/eyleyiciye yönelen ve konuşucunun lehine ‘istenir’ talep, istek, öneri, tesviye, teklif, nasihat, vb.” ulamları işaretlediğini belirtir.

224.

- (a) Çocuklar! Hem ağlayacak, hem de sevinecek zaman geldi. Göreyim sizi! Geçen sene verdiğim öğütleri unutmayın. Fakat akla uygun olan nedir? Henüz burasını bilemediğiniz için size bazı bilgileri vereyim. Gecedен, erken yatın. Sabaha karşı uyanın. Babanız, anneniz oruçlu oldukları için henüz uykudadırlar. Asla aldırmayın. (ŞM, s. 112)
- (b) Annem İstanbul'a geldiyse git onu gör ve onunla beraber Ali Fuat Paşaya gidin. Annem gelmemişse de sen git. Bu dayıma yaptığım ilk ve inşallah da son müracaattır. Ona söyleyin ki çoktandır hayatını yalnız edebiyata ve çocuklarına vermiş bir adamım. Hiçbir suçum olmadığını göğsümü gere gere haykırabilirim. (NİP, s. 66)
- (c) Yaşam felsefeleri özdeyişlerle, özlü ve güzel sözlerle sınırlı toplumlarda, konuşurken, yazarken büyük söz söylemeye çalışmanın tuzağına mahkûm olur, her beceremediğinizde de eksiklenirsiniz. Bırakınız sözünüz hacmini bulsun. (227S, s. 58)

224(a)da sorumlu kaynak “öğütlerimi unutmayın” sözcüğü ile söyleminde daha önceki söyleminde öğütlere yer verdiğini ve sonraki söyleminde de öğütlere yer vereceğini örtük biçimde iletmektedir. Söylemine “Çocuklar!” hitabı ile başladığı için -In biçimbirimi ile ikinci çoğul kişilere yönelik /önerilerin/, /öğütlerin/ işaretlendiği ve bir nezaket işaretleme olmadığı görülebilir. Bu bakımdan /öneri/, /öğüt/ ulamlarının sağladığı öznellik derecesi sıfır biçimbirimi ile işaretlenen aynı ulamlar ile benzerdir.

224(b)de sorumlu kaynak alıcıya/alıcılara sıralı olarak isteklerini iletmektedir. “gidin” ve söyleyin” sözcükleri çoğul ikinci kişilere yönelik olduğu için nezaket derecesi

yükseltilmesi söz konusu değildir. Gönüllük kipliğinde /istek/ ulamı işaretleyen –(y)In biçimbirimi sıfır biçimbiriminin işaretlediği /istek/ ulamına eş değer bir öznellik derecesine sahiptir.

224(c)de ise sorumlu kaynak okuyuculara yönelik bir önerisini –(y)InIz biçimbirimi ileterek /öneri/ ulamında nezaket derecesini yükselten bir işaretleme yapmıştır. Bu tür ifadelerde /öneri/, /istek/ gibi ulamların yanı sıra nezaketin de varlığı söylemin öznellik derecesini yükseltir. Sıfır biçimbiriminin /öneri/, /istek/ gibi benzer ulamlardaki öznellik değerine göre daha yüksek bir öznellik derecesine sahiptir.

–(y)InIz biçimbirimi /nezaket/ amacı dışında kalıplaşmış uyarılarda da kullanılabilir. Göksel ve Kerslake (2005, s. 13) bu biçimbirimin çoğunlukla resmi kamusal /emir/ ve /uyarılarda/ kullanıldığını belirtir.

225.

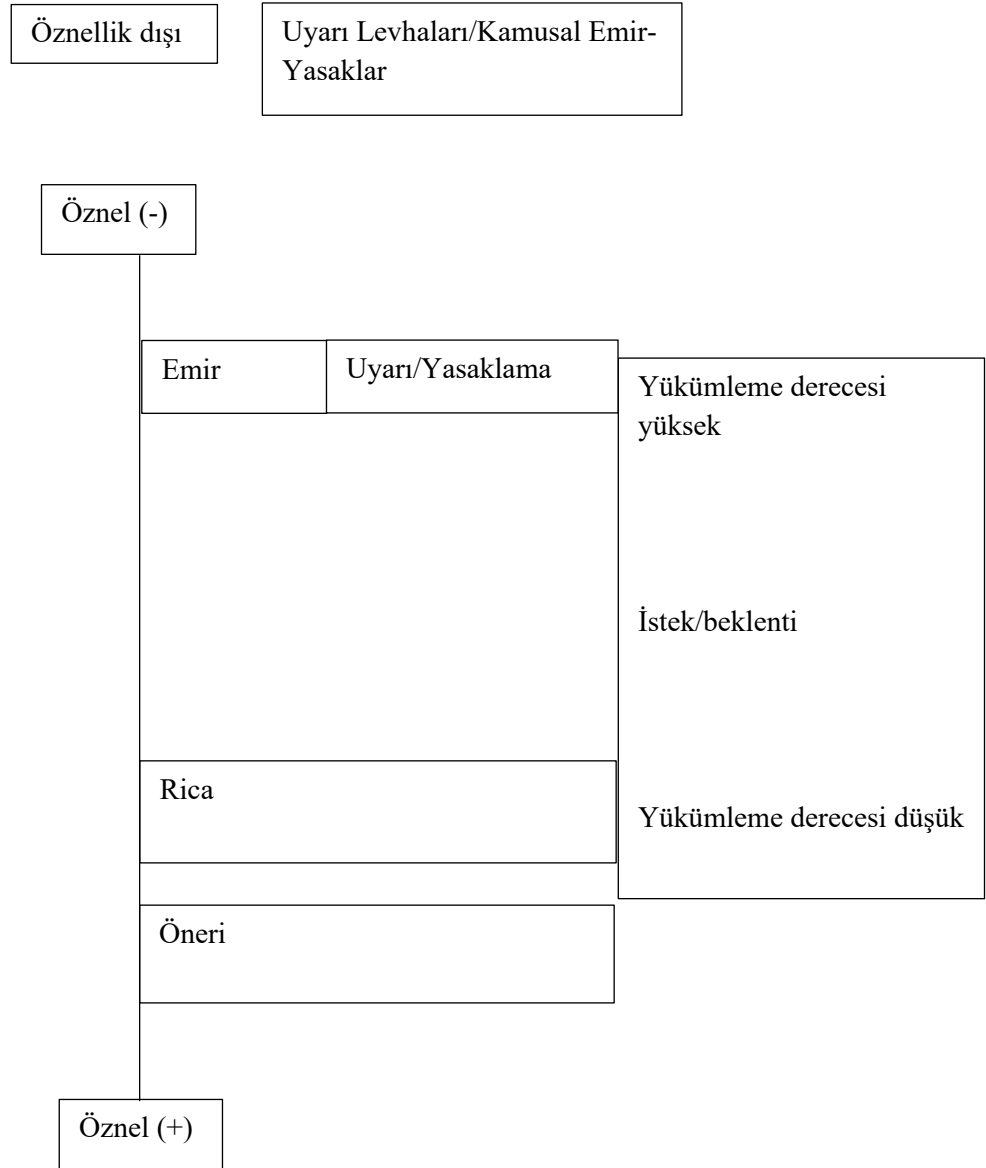
(a) Annem, babaannenizden ve anneannenizden başka hayatta asla kimsenin elini öpmeyin derken aklıma ançuvez tütünün üstündeki yazı gelirdi: EL DEĞMEDEN HAZIRLANMIŞTIR. ÇİÇEKLERİ KOPARMAYINIZ ya da ELİNİZİ SÜRMEYİNİZ gibi yazılı buyruklarla o günlerde annemin sokakta yürürken sık söylediği, parmakla gösterilmez yasağı arasında da bir ilişki vardı belki. Ama hiçbir zaman içinde su görmediğim havuzların kenarında HAVUZDAN SU İÇMEYİNİZ yazmasını ya da içinde tek bir ot kalmamış çamurlu parklarda dikilmiş ÇİMENLERE BASMAYINIZ levhasını nasıl anlamalıydım? (İHŞ, s. 126)

225(a)da yer alan –(y)InIz biçimbirimi ile işaretlenmiş /uyarılar/ sorumlu kaynağın da aktardığı gibi “levha”lardan alınmış “yazılı buyruklar”dır. Sorumlu kaynağın söylemine bu buyrukları yerleştirmesi ve özellikle büyük harfler kullanarak aktarması öznellik göstericisidir. Fakat bu söylemsel özelliği değerlendirme dışında bırakırsak –(y)InIz biçimbirimi bu tür kalıplaşmış ifadelerde, kamusal duyurularda, sözlü veya yazılı olarak ileildiğinde nezaket stratejisi kapsamında değildir. Bu sözcelerin konuşucusu kabul edilen (hiyerarşik bakımdan üstte bulunan ama görünmeyen) sorumlu kaynağın sesi açıkça duyulmamaktadır. Ayrıca bu uyarıların kaynağı otorite/belediye/kamu kurumları olduğu için “güç” ilişkisinden (alıcının konuşucudan toplumsal konum olarak daha üst olduğu bir durum) söz etmemiz mümkün değildir.

Smith (2003) öznellikten söz edebilmek için sorumlu kaynağın saptanmasının önemini vurgular. Sorumlu kaynağın varlığı ve bu tür bağlamlarda da toplumsal konumu saptanmadan konuşucunun tutumu, değerlendirmesi, yargısı incelenemez. Uyarı levhalarında ya da metro, tramvay durakları gibi kamusal alanlardaki sesli uyarılarda söylemin ve dolayısıyla öznelğin sorumlusu bilinmemektedir. Öyleyse -(y)In ve -(y)InIz biçimbirimleri bu tür ifadelerde kalıp söz olarak kabul edilebilir ve Ö2 alanında kabul edilip Ö3 derecelendirmesinde öznellik dışı kabul edilecektir.

-(y)In ve -(y)InIz biçimbirimleri $\emptyset$ biçimbirimi ile aynı ulamları işaretler ve öznellik derecelendirmesinde nezaket derecelendirmesi ile ayrılır. (bkz. ŞEKİL 29) Bu sebeple öznellik dışı kabul edilen ve yukarıda tartışılan kalıp ifadeler dışında $\emptyset$ biçimbirimi ile benzer bir öznellik derecelendirmesine sahiptir. Kısacası ŞEKİL 31 sadece ulamlarla ilişkili derecelendirme için geçerlidir. Fakat bu biçimbirimlerin öznellik derecelendirmesi ulamların derecelendirmesinin yanı sıra nezaket derecelendirmesi ile birlikte, yani bir önceki şekil (ŞEKİL 30) ile birlikte değerlendirilmelidir.

ŞEKİL 31. -(y)In /-(y)InIz Biçimbirimlerinin Öznelik Derecelendirmesi

3.8.5 -sIn / -sInIAr

Emir-İstek kipi üçüncü kişi tekil ve çoğul kullanımlarının ulamları aynı olduğu için bu iki biçimbirimi birlikte değerlendireceğiz. Johanson (2014) ve Aslan Demir (2008) üçüncü kişiler için /emir/ ulamının olanaklılığı konusunda tartışır. Aslan Demir (2008, s. 55) Lyons'un /emir/ ulamının sadece ikinci kişiler için kullanımının geçerli olduğuna ilişkin yorumunu aktarırken bu biçimbirimlerin hem /emir/ hem de /istek/ işaretleyebildiğini belirtir. Johanson (2014) /emir/ ulamının temel özelliğinin yalnızca

ikinci kişilere ilgili oluşunun altını çizerek ve -sIn/-sInAr biçimbirimlerini gönüllülük kipliği ulamında değerlendirir. Ayrıca bu biçimbirimin “rica, istek, emir, yönlendirme, davet, öneri, izin, onay, vb.” ulamları işaretlediğini belirler. (Johanson, 2014, s. 31) Üçüncü kişi ekleri ile kullanılan gönüllük kipliği işaretleyicileri -sIn/-sInAr biçimbirimleri alıcı ya da alıcılar dışındaki başka bir katılımcının gerçekleştirmesi istenen, beklenen eylemleri iletir. Johanson (2014, s. 31) bu biçimbirimin konuşucu dışındaki başkasının dileklerini de “istenen bu ki” bağlamında işaretleyebileceğini belirtir. Rentsch (2015:185) de gönüllük işaretleyicisi olarak değerlendirdiği -sIn/-sInAr biçimbirimlerinin temel işlevinin konuşucu ve alıcıdan başka bir kişinin bir eylemi gerçekleştirmesinin uygun (izin verilebilir) ya da istenir olduğunu iletme olduğunu belirtir.

Göksel ve Kerslake (2005, s. 313) ise diğer araştırmacılardan farklı olarak bu biçimbirimleri /Emir/ ulamında ikinci kişi /emir/ işaretleyicileri ile aynı başlıkta değerlendirir ve “alıcı dışında biri tarafından yapılması beklenen buyrukları” iletildiğini belirtir.

Aslan Demir’in (2008) bu biçimbirimlerin /emir/ ve /istek/ ulamlarını birlikte işaretleyebildiğini öne sürdüğünü belirtmiştik. Araştırmacı ayrıca bu ulamları belirleyenin genellikle kiplik zarfları (derhal, hemen, vb.) ve kiplik sözleri (istersen, bari, vb.) olduğunu belirtir.

Aslan Demir’in saptamalarına katılsak da bu biçimbirimin /emir/ ulamında kullanımında incelenmesi gereken ilginç bir yükümlenme ilişkisi olduğunu düşünmekteyiz. Örneğin “Gelsin.” gibi bir tümce otorite sahibi biri tarafından iletildiğinde “gelme” eylemi ile ilgili yükümlenme alıcıya değil, üçüncü bir kişiye yöneliktir. Sözceleme anında iletişimde yer almayan başka birinden beklenen, istenen bir olgu durumu iletmiş ve bu olgu durumunun gerçekleştirilmesinin sağlayıcısı da alıcı olarak belirlenmiştir. Fakat eyleyici alıcı değil sözceleme anında karşılıklı iletişimde yer almayan başka bir kişidir. Öyleyse bu iletişimde alıcının rolü söz konusu yükümlenmeyi sadece aktarmak mıdır? Yoksa bağlama göre değişmekle birlikte sözceleme anında iletişimde yer almayan eyleyicinin bir edimi gerçekleştirmesini sağlayıcı rolünde midir? Eğer alıcı bu edimin gerçekleşmesini sağlamak rolündeyseniz alıcıya yönelik de örtük bir yükümlenmeden söz edebiliriz. Söz konusu örtük yükümlenme yine de /emir/ ulamını açık bir biçimde ortaya

çıkarmayacaktır. Fakat bu yükümlemenin derecesi öznellik derecesini etkileyecektir. Alıcıya aktarıcı rolü verildiğinde ise üçüncü kişiye yönelik /istek/, /beklentilerin/ iletilmesine ilişkin /rica/, /istek/, /öneri/ gibi ulamların varlığı öznellik derecesini yükseltecektir. Ayrıca söylemdeki /istekler/ insan dışı varlıklarla ilgili olduğunda alıcının gerçekleştirmesi beklenen bir /istek/ de iletilebilir. Bu durumda alıcıya yönelik /istek/ ulamı işaretleneceğinden yine öznellik derecesi yükselecektir:

226.

- (a) Senden muhakkak mektup bekliyorum. Uzun olsun, baştan savma olmasın. Yeni şiirleri istiyorum. Gözlerini öperim. (YSA, s. 165)
- (b) Mektubumu alınca hemen söylediğim şeyleri yap ve bana bir mektup yazarak o gün "saat 6'dan evvel" postaya at ki çarşamba günü benim elime gelsin. (CARF, s. 57)
- (c) Seni adiliklerime daha fazla tahammül etmeye zorlayamam. Aramızda bir şey geçtiğini hiç kimse bilmesin. (YSA, s. 124)

Örnek 226(a)da sorumlu kaynak alıcıya yönelik beklentilerini ve isteklerini farklı işaretleyiciler (bekliyorum, istiyorum) ile aktarmaktadır. “Uzun olsun” ve “baştan savma olmasın” sözcelerinde üçüncü kişi gönüllük kipliği işaretleyicileri bulunsa da sorumlu kaynağın “mektubun uzun olması ve baştan savma olmamasına” ilişkin dileğini, isteğini gerçekleştirecek olan alıcıdır. Söylemdeki yükümlemenin yönü tüm sözcelerde alıcıya yöneliktir. Sorumlu kaynak /uzun bir mektup yazmanı istiyorum/ iletisini “(mektup) uzun olsun” ile sağlamıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi özellikle insan dışı varlıklarla -sIn/-sInAr biçimbiriminin kullanıldığı ifadelerde istenileni gerçekleştirecek kişi alıcı olabilir ve bu durumda /istek/ alıcıya yöneliktir. Konuşucunun dolaylı olarak alıcıya yönelik bir /isteği/, /dileği/ iletmesi yükümlmeyi azaltarak öznellik derecesini yükseltir.

226(b)de benzer biçimde sorumlu kaynak önce alıcıya yönelik bir isteğini “postaya at” sözcüsü ile iletir ve “ki” bağlacı ile bu isteğe bağlı başka bir olgu durumun gerçekleşmesine yönelik isteğini de “elime gelsin” sözcüsü ile aktarır. Sorumlu kaynağın beklentisi mektubun “çarşamba günü” kendisine ulaşması, eline geçmesidir. Bu isteğinin gerçekleşmesi için alıcıdan beklenen, istenen de bir mektup yazması ve sözceleme anına göre aynı gün postaya atmasıdır. Alıcıya yönelik yükümleme “ki” bağlacı ile birbirine bağlanan tümcelerle söylemin geneline yayılmıştır. Kısacası sorumlu kaynağın

“mektubun çarşamba günü eline geçmesi” ile ilgili isteğinin, beklentisinin gerçekleştirilmesinin sorumlusu yine alıcıdır. Böylece “gelsin” sözcesindeki -sIn biçimbirimi konuşucu temelli /dilek/, /istek/ ulamlarını (hatta dayatmayı) işaretlemesinin yanı sıra söz konusu /istek/ insan dışındaki bir varlıkla ilgili olduğu için alıcıya yönelik yükülemeyi de iletir. Alıcıya yönelik yüküleme doğrudan gerçekleştirilmediği için gücü düşmüş ve buna bağlı olarak öznellik derecesi de yükselmiştir.

226(c)de ise “Aramızda bir şey geçtiğini hiç kimse bilmesin.” sözcisi söylemde ve iletişimde yer alamayan başka kişilere yönelik bir /istek/, /temenni/ işaretlese de yine örtük olarak alıcıya da bir sorumluluk yüklemektedir. Sorumlu kaynağın isteğinin gerçekleşmesinin tek bir yolu vardır: Alıcının bu konudan (aralarında bir şey geçtiğinden) başkalarına söz etmemesi. Öyleyse sorumlu kaynak /kimseye söz etme/ demek yerine “hiç kimse bilmesin” sözcisini neden tercih ediyor? Bunun nedeni alıcıya yönelik güçlü bir yüküleme gerçekleştirmek yerine üçüncü kişilere yönelik bir /istek/ ulamı yaratarak /emir/ ulamından kaçınmak olabilir. Böylece daha yumuşak bir güç kullanarak isteğini iletmektedir. Yine de sezdirim aracılığı ile alıcıdan /beklentisini/, /isteğini/ de iletmektedir. Bu sezdirim Grice’in (1975) “Konuşma İlkeleri’nin” ihlali ile ortaya çıkmaktadır. Grice’in karşılıklı konuşmada “İşbirliği İlkesi” bağlamında “Nicelik, Nitelik, Bağıntı ve Yöntem”⁸⁶ ilkelerinden birinin ihlali sonucunda ima ortaya çıkmaktadır. Yöntem ilkesinin temelini “Açık olun.” ilkesi oluşturur. Konuşucular bir iletişimde açık olmalı; belirsizlikten, çift anlamlılıktan kaçınarak kısa ve öz olmalıdırlar. Bu kuralların bilinçli olarak ihlali ile ima ortaya çıkarak ve bir sözce başka bir sözceyi sezdirir. 226(c)de sorumlu kaynak “kimse bilmesin” sözcisi ile temel beklentisi olan /kimseye söz etme/ sözcisini açık olma ilkesini ihlal ederek sezdirmiştir. Çünkü alıcıdan istediği bir olgu durumunu açıkça ifade etmek yerine dolaylı ve üçüncü kişilere yönelik bir /dilek/, /istek/ ulamı işaretleyerek gerçekleştirmiştir. Hem bu ulamların varlığı hem de sezdirimin varlığı söylemin öznellik değerini derecelendirmedeki en yüksek noktaya yerleşmesini sağlamaktadır.

-sIn/-sInlar biçimbirimleri ile üçüncü kişilere yönelik /istek/, /dilek/ ve /beklenti/ ulamlarını alıcıya ileterek alıcının sadece aktarıcı rolünde olması da beklenebilir.

⁸⁶ Grice’in Konuşma İlkeleri ve bu ilkelerin ihlali ile ortaya çıkan ima da bir öznellik göstericisidir. Fakat bu ilkelerin ihlali karşılıklı konuşma ve söz edimleri ile ilgili olduğu için bu çalışmada ayrıntılı olarak incelenmemektedir.

227.

- (a) Avukat İrfan Emin kendiliğinden benim dava vekilliğimi almak için müracaat etmiş, fakat buraca bu reddedilmiş. Bunu bana yapılan bir tebliğden anladım. Bu ne demek? Rica ederim, bu meseleyi istersen telefonla İrfan Emin'den öğren ve bana derhal malumat ver. Sonra Celal, Avukat Fuat Ömer'e de telefon etsin, İrfan Emin meselesini söylesin, Fuat Ömer de resmen müracaat etsin. Eğer onun vekilliği de kabul edilmeyecekse, ben de başımın çaresine bakayım, kabul olunacak bir vekil arayayım. Bu işleri süratle gör ve bana hemen malumat ver. (NİP, s. 75)

227(a)da sorumlu kaynak -sIn biçimbirimi ile sözceleme anında karşılıklı iletişimde yer almayan kişilere ilişkin /isteklerini/, /beklentilerini/ iletmektedir. Alıcıya iletilen bu /istek/ ulamında alıcının yükümlülüğü bu isteklerin gerçekleşmesini doğrudan sağlamak değildir. Alıcıya söz konusu /istekleri/ iletmesi yükümlülüğü verilmektedir. Kısacası alıcı sadece aktarıcı rolündedir. Bu tür ifadelerin öznellik derecesi alıcının sağlayıcı rolünde olduğu ifadelere göre daha düşüktür.

Kısacası -sIn/-sInlar biçimbirimleri alıcıya yönelik yükümlenmelerine göre iki farklı işleve sahiptir. Alıcının bu biçimbirim ile kendisine iletilen ifadelerde iki farklı rolü olabilir: “Sağlayıcı” ya da “Aktarıcı”. “Sağlayıcı” rolünde alıcıdan söz konusu olgu durumunu, eylemi gerçekleştirmesini sağlaması beklendiği için söylemdeki alıcıya yönelik yükümlenme söz konusudur. Özellikle -sIn /-sInlar biçimbirimlerinin insan dışı varlıklara ilişkin /istek/lerin iletildiği ifadelerde kullanımında daha çok ortaya çıkmaktadır. Alıcının “Aktarıcı” rolünde olduğu ifadelerde ise alıcıdan beklenen söz konusu olgu durumunu/eylemi başka bir katılımcıya yükümleyerek iletmesidir. Bu tür ifadelerde alıcının tek görevi aktarıcı olmaktır. Alıcının “sağlayıcı” rolünde olduğu ifadelerde alıcıya yönelik /beklenti/, /istek/ söylem ile eş zamanlı olarak iletilir ve öznellik derecesi “aktarıcı” rolüne göre daha yüksektir. Ayrıca alıcının “sağlayıcı” rolünde olduğu ifadeler aynı zamanda konuşucunun /istek/, /emir/, /beklentilerini/ de iletmeye devam eder. Bu açıdan alıcının “sağlayıcı” rolünde olduğu ifadeler bu biçimbirimin bu ulamları alıcıya sağlayıcı rolü vermeden ilettiği ulamlardan da daha yüksek bir öznellik derecesine sahiptir.

-sIn / -sInlar biçimbirimleri bağlam ve diğer göstergeler aracılığıyla konuşucunun alıcıyı da dahil ettiği /dileklerini/, /isteklerini/ işaretleyebilir. Bu tür ifadelerde neredeyse – (y)Allm biçimbirimiyle aynı ulamları işaretledikleri için gönüllülük kipliğinde /dilek/, /istek/ ulamındadır.

228.

(a) Sen eski fena günlerin bütün acı hatıralarını kafandan at, yalnız ileriye, gelecek günlere bak, yalnız onların güzel olmasını isteyelim, üst tarafı umurumuzda olmasın... (CARF, s. 37)

(b) Sabahattin söyledi: "Ev geniş, yaz da Nahit Hanım'a gelsin, bizimle beraber otursun" dedi. Gelebilir misin? Gelirsen çok iyi olur. (YSA, s. 149)

228(a)da sorumlu kaynak “isteyelim” sözcüğü ile birinci çoğul kişi ekiyle işaretlediği /istek/ ulamında aslında konuşucu temelli bir isteği, alıcıdan beklentisini alıcıyı da dahil ettiği “biz” gönderimi ile işaretler. Benzer biçimde “umurumuzda olmasın” sözcüğü de hem alıcı hem de konuşucu için gerçekleştirilmesi beklenen bir /istek/ ulamını işaretler. “umurunda olmamak” olgu durumunu gerçekleştirecek olanlar alıcı ve konuşucudur. “umursa-”, “umurunda ol-” gibi eylemler bireyin duyguları, zihinsel süreci ile ilgili ve öznelidir. Sorumlu kaynak bu eyleme yönelik /dileğini/, /isteğini/ aktarırken bir taraftan alıcının da bu öznel eylemin gerçekleştirmesini de beklemektedir. Fakat alıcıya doğrudan “sağlayıcı” rolü verilmemiştir. Alıcıyı da kapsayan bir /dilek/, /istek/ ulamı söz konusudur. Konuşucu da söz konusu olgu durumunun sağlayıcılarından biridir. Bu tür ifadelerin öznellik derecesi alıcının açıkça “sağlayıcı” rolünde olduğu ifadelerden daha düşüktür. Fakat alıcıya yönelik olgu durumunun gerçekleşmesini sağlamak için düşük de olsa bir yükümlenme bulunduğu için alıcının “aktarıcı” rolünde olduğu ifadelere göre öznellik derecesi daha yüksektir.

228(b)de aktarılan söylemde yer alan -sIn biçimbirimi Rentzsch’in (2015) belirttiği gibi konuşucu ve alıcı dışında, iletişimde yer almayan bir kişinin bir eylemi gerçekleştirmesine ilişkin /istekliliği/ işaretlemektedir. Konuşucunun isteğini iletmesi bakımından gönüllülük kipliğinin /istek/ ulamındaki öznellik değerine sahiptir. Fakat aktarılan sözcüğün ilk alıcısı olan sorumlu kaynağın bu aktarım ile “aktarıcı” rolünü gerçekleştirdiğini de görebiliriz. Aktarılan söylemin ilk halinde aynı biçimbirimler alıcıya “aktarıcı” rolü ile aktarılan /istek/ ulamını işaretlemiştir.

Bu biçimbirimle başka bir kişiden istenen, beklenen eylemler ya da olgu durumları dışında da işaretlenen başka bir /istek/ ulamı da bulunur. Konuşucuların ya da başka bir kişinin denetiminde olmayan, kendiliğinden gerçekleşmesi istenen/istenmeyen, beklenen olgu durumlarına yönelik /istekler/ de bu biçimbirimle işaretlenebilir. Bu tür ifadelerde söz konusu istek, /dilek/, zaman zaman /dua/ ulamına yaklaşabilir.

229.

- (a) Seninle aramdaki münasebetin sana ait bir sırrı başkasına söylememe -ki o başkası benim nazarımda hiçbir vakit senin kadar kıymetli değildir- müsaade etmeyecek kadar kuvvetli olduğunu anlayamayacak derecede aptal bir dostum da bulunmasın. (YSA, s. 70)
- (b) Eylül ortasında Svevo ve Avusturya öyküleri'yle birlikte çıkacak. Ve o zaman ortalık karışacak. Karışsın bakalım. Her şey karışsın ki biraz şenlik olsun. (HŞS, s. 59)
- (c) Hemen radyocuya git, askere gideceğimi, bunun için taksitleri ödeyemeyeceğimi ve askerde iken icraya verse bile para alamayacağını söyle. İsterse radyoyu geri alsın. Peşin olarak verdiğimiz 30 liranın on lirasını da bağışlayalım. Anten de onların olsun. Razi olurlarsa ne âlâ. Olmazlarsa hava alırlar. İstersen bu mektubu da göster. Allah aşkına bu işi ben gelmeden hallet. (CARF, s. 57)
- (d) Önümüzdeki metinden uzaklaşmış olabiliriz, ama kendi yorumumuzu yorumladığımızda, yorumumuzun nereye ve neden gittiği üzerine düşündüğümüzde bu kez kendimize dair yeni bir şeylerin ipuçlarına ulaşabiliriz. Eh, sanat ve edebiyatın böyle de bir işlevi olsun! (Kİ, s. 153)

229(a)da sorumlu kaynak “dostum da bulunmasın” sözcüğü ile başka birinin gerçekleştirmesini beklediği bir /isteği/ iletmemektedir. “dostunun bulunmaması” olgu durumunu gerçekleştirecek kişi başka bir kişi, alıcı ya da sorumlu kaynak değildir. Söz konusu olgu durumu hayatın akışı içinde gerçekleşmesi beklenen genel bir /dilek/, /istek/tir. 229(b)de de benzer ulamlar bulunmaktadır. Sorumlu kaynak “karışsın bakalım”, “her şey karışsın” ve “şenlik olsun” sözcüklerinde olgu durumlarının gerçekleşmesine ilişkin dileğini, beklentisini aktarır. Bu istekler kendiliğinden gelişmesi beklenen olgu durumları ile ilgilidir ve bir eyleyen yoktur. Bu tür ifadeler gönüllülük kipliğinde /istek/, /dilek/, /dua/ işaretler ve öznellik dereceleri yüksektir.

229(c)de ise “İsterse radyoyu geri alsın.” sözcesinde sözceleme anında iletişimde yere almayan üçüncü bir kişinin olası /istekliliğine/ ilişkin bir işaretleme yapılmıştır. “İsterse” kiplik sözcesi ile istek ulamı öne çıkmış ve üçüncü kişinin tercihine bağlı olarak konuşucunun onayı aktarılmıştır. Aslında bu sözcede “isterse geri alsın” sözcesi ile örtük olarak /izin/ ulamı da işaretlenmiştir. Aynı söylemde yer alan “Anten de onların olsun.” sözcesinde de benzer biçimde /izin/, /onay/ ulamları işaretlenmiştir. Sorumlu kaynağın durumu kabullendiğini, razı olduğunu bağlam ile görebiliriz. Bu kabullenme ve razı olma /onay/ ulamını ortaya çıkarır. Yine alıcıya yönelik bir yükümlenme bulunmadığı ve konuşucunun /kabullenme/ gibi tutumlarını gösterdiği için öznellik derecesi 229(a) ve (b)ye eş değerdir.

229(d)de ise “böyle bir işlevi olsun” sözcesinde -sIn biçimbirimi ile insan dışı varlıklara ilişkin bir /beklenti/ iletilmiştir. Sorumlu kaynak “sanat ve edebiyat”a ilişkin beklentilerini iletmektedir. Fakat bu tür ifadelerde alıcıya yönelik bir /beklenti/ bulunmamaktadır. Alıcı sağlayıcı ya da aktarıcı rolünde değildir. Bu nedenle sorumlu kaynağın beklentisi 229(a) ve (b)deki gibi olgu durumunun kendisine ilişkindir. Ancak bu kez /duaya/ yaklaşan bir /istek/ değil sadece /beklenti/ işaretler. Öznellik derecesi ise 229(a) ve (b) ile eş değerdir. Kısacası konuşucunun denetiminde olmayan olgu durumlarına ilişkin alıcının sağlayıcı ya da aktarıcı olmadığı /istek/, /dilek/, /dua/, /beklenti/ ulamlarının öznellik derecesi birbirine eşittir. Alıcıya aktarıcı rolünün verildiği ifadelerden daha öznedir. Alıcıya sağlayıcı rolü verilen ifadelere göre ise daha düşük bir öznellik derecesine sahiptir.

-sIn/-sInAr biçimbirimleri sözlü dilde sıklıkla /dua/, /beddua/, /kutlama/ ulamlarını işaretleyen kalıp sözlerle de kullanılır.

230.

- (a) Ayhan, Allah senden razı olsun, yıllar önce okuduğum Bahtin'in "Romanda Söylem" makalesine göz atmama vesile oldun. (Kİ, s. 188)
- (b) Yalnız Behçet, ucunun nereye varacağını hesap etmeden açtığım bu alengirli mevzuyu ne güzel, ne zarif derinleştirdin, helal olsun. (Kİ, s. 146)
- (c) Sevgili Tezer,
Her şey gönlünce olsun, diye başlıyorum işbu mektubuma. (HŞS, s. 49)

(d) Zannediyorsun ki günün birinde senden bıkebilirim. Senden bıkebilirsem Allah beni kahretsin. (YSA, s. 109)

230. örnek grubundaki söylemlerde -sIn biçimbirimi kalıp sözlerle kullanılarak konuşucunun /teşekkürünü/ [230(a)], /kutlamasını/ [230(b)] ve iyi /dileklerini/ ve /duasını/ [230(c)] işaretlemek için kullanılmıştır. Tüm bu ulamlar aynı zamanda öznellik göstergesidir. Çünkü konuşucunun dileklerini, isteklerini, olgu durumuna ilişkin değerlendirmesini içerir. 230(d)de ise sorumlu kaynak /koşul/ ulamı ile birlikte kullandığı kalıp sözde aslında beddua iletmekten çok karşı olgusalılık yaratma amacındadır. “Senden bıkebilirsem” sözesindeki varsayımın gerçekleşme olasılığının düşük olduğunu göstermek için “Allah beni kahretsin” sözcüğü ile kendisine koşullu beddua etmektedir. Sorumlu kaynak “Allah beni kahretsin” sözcüğü ile varsayımın gerçekleşme olasılığına ilişkin derecelendirme yapmaktadır. Bu çalışmada daha önce tartışıldığı gibi varsayımın gerçekleşme olasılığının düşmesi öznellik değerini yükseltmektedir. Bu nedenle 230(d)deki öznellik derecesi oldukça yüksektir. Ayrıca bu derecelendirmenin /beddua/ ulamı ile yapılması da öznellik derecesini artırmaktadır.

Dua ve beddualar kalıp sözler olduğu için öznellik dereceleri aslında konuşucunun isteğini aktardığı derecede öznel kabul edilecektir. Bu nedenle öznellik dereceleri /istek/ulamı ile eş değerdir.

Bu biçimbirimlerin soru biçiminde kullanımında ise yeni bir ulam ortaya çıkar. Göksel ve Kerslake (2005, s. 313) bu ulamı “belirli bir eylemin gerçekleştirip gerçekleştirilmemesine ilişkin konuşucunun alıcıya danışması” olarak tanımlar.

231.

(a) Yazmak, hem bir bağlanma olsun bizim için hem de olmasın mı, diyoruz? (Ki, s. 123)

(b) Nasıl bitireyim, umutlu mu, sevdalı mı, yoksa ağlamaklı mı? Bana yol göster ve mutlaka yaz. Kitabımızın adı “Suskun” olsun mu? (LL, s. 6)

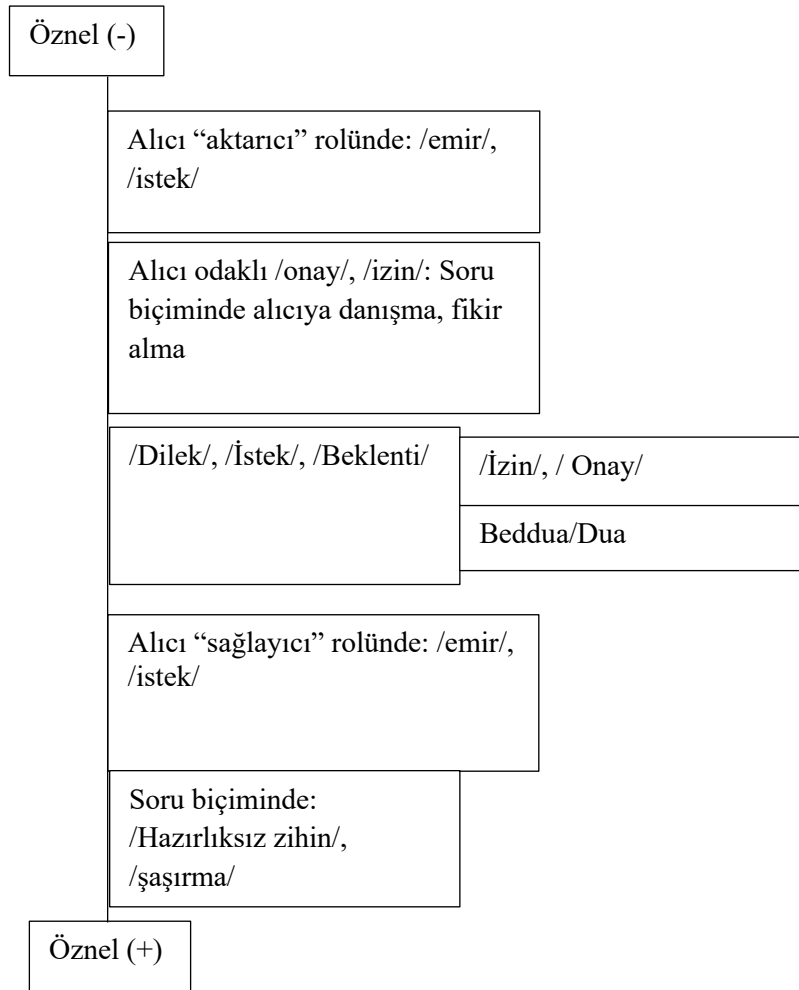
231(a) olumlu ve olumsuz soru biçimleri ile kullanılan -sIn biçimbirimi sorumlu kaynağın olgu durumuna ilişkin sorgulamasını aktarır. “hem ... hem” bağlacının varlığı her iki olgu durumunun da istenip istenmediğine ilişkin sorgulamanın yapıldığını gösterir. Soru kullanımı ise bu iki olgu durumunun istenip istenmediğine ilişkin sorgulamanın doğru

olup olmadığına ilişkin alıcıya yönelik bir /cevap beklentisini/ iletir. Kısacası konuşucu önermesinin doğruluğuna ilişkin alıcının onayını, fikrini beklediğini iletmektedir. Ayrıca “bizim için” sözcüğü ile alıcı/alıcıları da söylemdeki öznelliğe dahil edebilir. Söz konusu “biz” adılının gönderimi sadece alıcı/alıcılar olmayabilir. Sorumlu kaynak “biz” ile tüm yazarları, yazma edimini gerçekleştiren herkesi, insanlığı da belirtebilir. Her iki durumda da önermeyi kendisinin de içinde bulunduğu daha geniş bir grup ile paylaşmayı tercih etmektedir. Aslında öznellik sorumlu kaynağa aittir. Önermedeki sorgulama, /onay/ beklentisi sorumlu kaynağın öznel işaretlemeleri ve iletileridir.

231(b)de de benzer biçimde /onay beklentisi/, /fikir alma/ gibi ulamlar söz konusudur. Fakat bu kez /onay/ beklentisi daha açık iletilmiştir. Her iki örnekte de alıcının fikrine danışılmaktadır. Alıcıya yönelik bir onay beklentisi, danışma istekliliği işaretlediği için bu ulamda da -sIn /-sInlar biçimbirimleri öznellik değerine sahiptir. Öznellik derecesi de konuşucunun /onay/, /izni/ni işaretlediği ulamlar ile yakın derecededir. Beklenti alıcıya yönelik olduğu için konuşucunun kendi onay, kabullenme gibi tutumunu göstermemesi bakımından konuşucu odaklı /izin/, /onay/ ulamlarına göre öznellik derecesi az bir farkla daha düşüktür.

-sIn /-sInlar biçimbirimlerinin soru biçiminde kullanımında ayrıca bağlama göre /şaşıрма/ ulamı da işaretlenebilir. Bu biçimbirim sözcükleme anında iletişimde yer almayan üçüncü kişilerin beklenmeyen bir eylemi gerçekleştirdiklerini, konuşucu ve iletişimde yer alan diğer katılımcıların /hazırlıksız/ bulduklarını iletir. “Bir de özür dilemesin mi?”, “Görüşmenin en önemli yerinde kapıdan çıkıp gitmesin mi?” gibi tümcelerde katılımcının söz konusu eylemleri gerçekleştirmesini beklemediğini, buna konuşucunun şaşırdığını görebiliriz. Konuşucunun /hazırlıksız zihnini/, /şaşıрма/ ulamını işaretlediği için bu tür ifadelerin öznellik değeri oldukça yüksektir ve derecelendirmenin en yüksek noktasında yer alır.

ŞEKİL 32. -In / -sInAr Biçimbirimlerinin Öznellik Derecelendirmesi

4. BÖLÜM: YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE ÖZNELİĞİN YERİ

Öznellik dilin kullanım boyutunda konuşucuların sözcelemeyi gerçekleştirdiği anda ortaya çıkar. Konuşucular sözcelemede birey olarak kendilerini ortaya koyarak iletişimde “Ben” olarak yer alırlar. Öznelliğin ikinci katmanı (Ö2) olan bu sözceleme süreci ve dilin bireysel bir edim olarak kullanılması hem doğal dil konuşucuları hem de bir dili yabancı dil olarak öğrenenler için geçerlidir. Konuşucular alıcılara aktarmak istedikleri önermelere ilişkin tutumlarını, değerlendirmelerini ve yargılarını Ö3 düzeyinde aktarmaktadırlar. İletişimin temelini oluşturan ve karşılıklı iletişimde her dilde ortaya çıkan tutumlar, değerlendirmeler, yargılar bir dili etkin kullanabilmek için yabancı dil öğretim sürecinde de önemlidir. Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlerin Türkçede tutumsallık göstericilerini öğrenmesi dili etkin kullanabilmeleri için gereklidir.

Nitekim Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metninde (D-AOBM) de tutumsallık ile ilgili yeterlilikleri belirleyen tanımlayıcılar yer almaktadır. Örneğin dinleme becerisine yönelik “Başka insanlar arasındaki karşılıklı konuşmayı anlama” kazanımlarında C1 düzeyinde “Doğal hızında, aşına olduğu ağızlarda yapılan, örtüşen konuşma sırası, konudan sapma ve gündelik anlatımı içeren canlı bir tartışmadaki her bir katılımcının tutumunu belirleyebilir.” (D-AOBM, 2021, s. 53) tanımlayıcısı bulunur. Okuma becerisine ilişkin kazanımlarda da “Yazışmaları okuma” kazanımlarında C1 düzeyinde “Tekrar okuma fırsatı olması ve kaynak araçlara erişebilmesi koşuluyla e-posta, tartışma forumları, vloglar/bloglar vb.de ifade edilen örtük ve açık tutumları, duyguları ve fikirleri anlayabilir.” (D-AOBM, 2021, s. 58) tanımlayıcısı yer alır.

D-AOBM (2021, s. 140) dilin sosyokültürel bir olgu olduğunu belirterek “Toplumdilbilimsel Uygunluk” kazanımları da belirler. “Uygun bir üslubu belirlemenin” B2 düzeyinden yukarısı (B2, C1, C2) için geçerli olduğu tanımlansa da A2 düzeyinde “Temel dil işlevlerini (ör. bilgi alışverişi ve ricalar) yerine getirebilir ve bunlara yanıt verebilir. Düşünce ve tutumları basit bir şekilde ifade edebilir.” kazanımı da tanımlanmıştır.

D-AOBM’deki kazanımlarda /rica/ gibi öznellik göstericisi ulamlar, okuma ve dinleme becerisinde tutumları anlama gibi kazanımlar A2 düzeyinden C2 düzeyine kadar çeşitli

düzeylede yer almaktadır. Kısacası hedef dilde tutumsallık göstericilerini anlamak ve kullanabilmek D-AOBM'ye göre gerekli kazanımlar arasında yer almaktadır.

Yazma becerisinde de öğrencinin hedef dilde yazma edimini gerçekleştirirken hedef dildeki öznellik göstericilerini bilmeleri, metinlerinde tutumlarını gösterebilmeleri önemlidir. Her türlü yazışmada (e-posta göndermek, iş başvuru mektubu hazırlamak, form doldurmak, arkadaşları ile mesajlaşmak, vb.) tutumunu metnine yansıtmak dil kullanıcısının ihtiyaçları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda dil öğretiminde yazma becerisi üzerine son dönemde yapılan çalışmalar hedef dilde metin üretiminin sadece dilbilgisi kurallarını ya da sözcükleri bilmekle ilgili olmadığını göstermektedir.

Hyland (2004) "Tür Temelli Yazma (Genre Based Writing)" kuramının gerekliliklerini yazma becerisinde dil kurallarını bilmenin yeterli olmadığını ileri sürer. Dil öğrencilerinin mesleki, akademik, toplumsal bağlamlarda üretim gerçekleştirdiklerini ve bu bağlamlarda öğrencilerin hedef dilde doğal dil konuşucuları tarafından üretilmiş farklı türlerle yeterince karşılaşmadıkları sürece içerik üretmelerinin daha zor olduğunu belirtir. Hyland'a (2004) göre sosyobilişsel bir süreç olan yazma ediminin gerçekleşebilmesi için hedef dildeki türlerin yapısının bilinmesi de gerekmektedir. Kısacası sadece dilbilgisi kurallarını bilmek öğrenilen dili yazma becerisinde kullanmak için yeterli değildir. Hyland'ın (2004) türler için yaptığı yorumun öznellik için de geçerli olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim bu çalışmanın girişinde sorguladığımız gibi bir metnin öznellik ya da nesnel olduğunu anlamak, o dilin örneğin akademik bir metin mi yoksa bir deneme mi olduğunu anlamamıza da katkıda bulunur. Metin türlerinin o türe özgü özellikleri arasında öznellik göstericilerinin de etkisi bulunabilir. Örneğin Türkçe öğrenen bir öğrenci için görüşlerini aktarması istenen bir deneme metni üretmesi sadece Türkçeye özgü dilbilgisi kurallarından ya da deneme türüne özgü belirleyici özelliklerle ilgili değildir. Nitekim İngilizce öğrenen biri deneme türünde bir yazma edimi gerçekleştirirken yine sadece evrensel bir tür olan deneme türüne özgü özellikleri bilmesi yeterli değildir. Yazma edimini gerçekleştirirken o dile özgü olarak deneme türünün nasıl oluşturulduğunu da bilmek zorundadır. Aslında türlerin bir dilde nasıl üretildiği Ö1 düzeyindeki öznellikle de ilgilidir. Deneme türünde yazılan metinlerin her dilde farklı özelliklerinin bulunmasının nedeni de bu durumla ilgili olabilir. Bu nedenle bir dilde yazma becerisini geliştirirken öğrenci aslında o dile özgü türlerin yanı sıra evrensel türlerde o dile özgü tutum,

değerlendirme gösterimlerinin nasıl kullanıldığını da öğrenmelidir. Ayrıca öğrencilerin hedef dilde okudukları bir metinde yazarın tutumunu fark etmek ve daha sonra yazma becerisinde öğrencinin o türe uygunsu kendi tutumunu metninde gösterebilmek için öznellik göstericilerini ve dil yapılarının hangi ulamları işaretlediğini bilmesi gerekir.

Bu bakımdan sadece yazma becerisi için değil, okuma, dinleme ve konuşma becerileri için de öznellik göstericileri dil öğrencilerine sezdirilerek öğretilir. Özellikle kendi düşüncelerini ifade etmesi beklenen yazma, konuşma becerisine yönelik etkinliklerde öğrencilerin tutumsallık işaretleyicilerini bilmeleri üretim sürecini kolaylaştırır.

Durmuş (2013, s. 269) Türkçe dilbilgisi öğretiminde “kullanılan terimler ile bu terimlerin karşılıkları kavramlar arasında öğrencilerin dil bilgisel yapı ile o yapının karşıladığı işlev bakımından konuyu anlamalarını (...) zorlaştıran” terimlerin olduğundan söz eder. Durmuş’a katılmakla beraber sorunun sadece adlandırma ile ilgili olmadığını bu yapılarla ilgili yapılan açıklamaların da yetersiz olduğunu düşünüyoruz. Bizce bunun nedeni de Türkçedeki dil yapılarının işaretlediği ulamlar, bu yapıların işlevlerinin yeterince betimlenmemiş olmasıdır. YDTÖ alanında kaynak üreten yazarlar da şimdiye kadar yapılan geleneksel dilbilgisi tanımlamalarından yola çıkarak ders malzemesi üretmektedir. Böylece terimler Durmuş’un (2013) da belirttiği gibi konuyu anlamayı zorlaştırabilir ve tanımlamalar yetersiz kalabilir.

Bu çalışmanın amaçlarından biri de bu konudaki yetersizliği az da olsa gidermeye çalışmak ve dil yapılarından bir kısmı olan biçimbirimlerin işaretlediği ulamları betimlemektir. Ayrıca YDTÖ alanında üretilmiş dil öğretim malzemelerini de inceleyerek bu biçimbirimlere ilişkin açıklama ve tanımları da göstermeyi amaçlamaktayız. Sözü edilen tanımlamaların hangi açılardan yetersiz olduğunu belirterek biçimbirimlerin işaretlediği ulamların hangi işlevler ile öğretilebileceği üzerine öneriler sunmak da bir diğer amacımız.

Yukarıdaki değerlendirme ve tartışmaların ışığında bu bölümde YDTÖ alanında biçimbirimlerin öğretimine ilişkin yaklaşımlar incelenecek ve tartışılacaktır. Biçimbirimlerin öğretimi dil öğretimi alanında dilbilgisi öğretimi ile ilgilidir. Dilbilgisi öğretimi ile ilgili alanyazınında çeşitli tartışmalar olsa da YDTÖ alanında dört temel beceri (Okuma, Dinleme, Yazma ve Konuşma) ile birlikte ya da ayrı bir beceri olarak dilbilgisi öğretimi gerçekleştirilmektedir.

YDTÖ alanında hazırlanan kaynaklar ve izlenceler D-AOBM'deki hedef kazanımlara göre düzenlenmektedir. D-AOBM'deki hedef kazanımlar doğrudan dilbilgisine yönelik olmasa da hangi dil yapılarının hangi düzeyde öğretilceğine ilişkin ipuçları vermektedir. Bu bakımdan öncelikle D-AOBM'nin dilbilgisi öğretimine yaklaşımını ve dil öğretimi alanındaki dilbilgisi öğretimi yaklaşımlarını incelemek gerekmektedir.

4.1. Yabancı Dil Öğretiminde Dilbilgisi Öğretimi

Yabancı dil öğretiminde dilbilgisi öğretimi ile ilgili çeşitli tartışmalar süregelmektedir. Dilbilgisi-Çeviri Yöntemi dilbilgisi öğretimini, dil öğretiminin temeline yerleştirirken bu yönetime karşı ortaya çıkan Doğal Yöntem, Dolaysız Yöntem, İşitsel-Dilsel Yöntem gibi yöntemler dilbilgisi öğretiminin dil öğretiminde yeri olmadığını öne sürer.

Peçenek (2011, s. 76) dilbilgisinin dil öğretiminde yer almadığı yöntemlerde öğrencilerin akademik yeterliliklerinin yeterince gelişmediğine ve öğrencilerin kendi aralarında pidgin (karma) bir dil geliştirdiklerine ilişkin saptamaları aktarır. Bu saptamalar karşılaştırmalı deneyler ile ortaya çıkmıştır ve dilbilgisi öğretiminin dil öğretimindeki gerekliliği tekrar tartışma konusu olmuştur.

Dilber (2015, s. 372) Swan'dan (2002) aktararak yabancı dil öğretiminde neden dilbilgisinin öğretilmesi gerektiğini açıklar. Dilbilgisi öğretiminin en önemli iki amacı "anlaşılabilirlik" ve "kabul edilebilirlik"tir. Hedef dildeki dil yapılarını, kurallarını bilmek anlaşılabilir tümceler üretmeyi sağlar. Anlaşılabilirlik iletişimi kolaylaştırır. Ayrıca "Dilbilgisi açısından düzgün ve bulunulan ortama uygun bir dil kullanılması iletişim kurarken anlaşılabilir olmanın yanı sıra, kabul görmeyi de sağlar." (Dilber, 2015, s. 314)

Dilbilgisi öğretiminin gerekliliği tekrar tartışılmaya başlanınca asıl ve en önemli soru olan bu öğretimin nasıl yapılması gerektiğine ilişkin sorgulamalar ve tartışmalar da ortaya çıkmıştır. Bu noktada dilbilim kuramlarının gelişmesi de dil öğretimine yansımıştır.

Chomsky'nin (1976) Evrensel Dilbilgisi kuramı doğal dillerde ortak bir yapının bulunduğu ve dil konuşucularının tümünün bu yapıyı, sistemi bildiği varsayımıyla dilbilgisi öğretimine yaklaşımlar da değişmiştir. Chomsky (1976, s. 29) Evrensel Dilbilgisini "tüm insan dillerindeki öğeler ve özellikler olan ilkeler, koşullar ve kurallar dizgesi" olarak tanımlar. Bu tanımla dil öğrenen birinin evrensel dilbilgisine ilişkin

kuralları bildiği için kendi anadilinden yola çıkarak hedef dildeki yapıları zihnindeki dil bilinciyle birleştirerek öğrenebileceği yorumunu da beraberinde getirir.

Chomsky (2006) ayrıca derin yapı ve yüzey yapı kavramlarını gündeme getirerek dili oluşturan iki boyutun biçim ve anlam olduğunu gösterir. Chomsky bu yapıları ve aralarındaki farkı şu örnekler üzerinden açıklar:

“1. John is certain that Bill leave. (John Bill’in gideceğinden emin.)

2. John is certain to leave. (John gideceğinden emin.)

3. That John will leave is certain. (John’un gideceği kesin(dir).)” (Chomsky, 2006, s. 92)

Chomsky yukarıdaki örneklerde 1 ve 2’nin yüzey yapılarının benzer, derin yapılarının farklı olduğunu belirtir. Her iki tümcede de yüzey yapıdaki sözcükbirimsel yapılar ve dilbilgisel yapılar birbirine benzerdir fakat derin yapıda 1. tümce John’un “Bill’in gideceği” ile ilgili görüşünü aktarırken 2. tümcede konuşucu “John’un gitmesi” ile ilgili kendi görüşünü aktarır. Öte yandan 2. ve 3. tümce derin yapıda benzer olmasına karşın yüzey yapıda farklı işaretleyicilere sahiptir. Chomsky açıkça belirtmese de bu tümcelerde ayrıca konuşucunun tutumu ile ilgili temel farklar bulunmaktadır. Benzer dilbilgisel göstergeler kullanılsa da derin yapıda anlamların değişimi konuşucunun tutumunu aktarması ile de ilgilidir. Chomsky derin yapı ve yüzey yapı arasındaki ilişkiyi “dilbilgisel dönüşüm” ve bu ilişki aracılığıyla ortaya çıkan sözcelerin üretim sürecini “Üretimsel Dönüşümlü Dilbilgisi” olarak tanımlar. (Chomsky, 2006, s. 93)

Chomsky’nin (1976, 2006) kuramı dil öğretiminde dilbilgisi öğretiminin sadece kurallar dizgesinin öğretiminin yeterli olamayacağını, derin yapının (her ne kadar kendisi anlam terimi kullanmasa da) yani anlamın da dilbilgisi yapıları ile sezdirilmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Öyleyse Evrensel Dilbilgisi kavramıyla dil öğrencilerin zihinlerindeki bilişsel sürece yönelik ve derin yapı/yüzey yapıların birlikte öğretildiği bir öğretim yöntemi tasarlanabilir. Biçimsel ve anlamsal yapıların birlikte öğretimi de ancak biçimlerin işaretlediği ulamların gösterilmesiyle mümkün olacaktır.

Nitekim Peçenek (2011) Chomsky’nin kuramının doğrudan dil öğretimi ile ilgili olmasa da Bilişsel Düzgü Öğrenme kuramının oluşmasını sağladığını belirtir.

Bilişsel Öğrenme Yaklaşımı, öğrenmede düşünme, kavrama ve bellek kavramlarını içeren zihinsel süreçleri vurgular ve bütünsel öğrenmeye dayanır. Bu çerçevede dil öğrenme, bir dilin sesbilimsel, dilbilgisel ve sözcüksel örüntülerinin bilinçli kontrolünü edinme süreci

olarak tanımlanır (Carroll, 1966). Bilişsel Düzgü Öğrenme yönteminin temel sayıltısı, hedef dilin kurallarının kavranmasının ve farkındalığının, bu kuralların kullanımından önce geldiğidir (Chastain, 1971). (Peçenek, 2011, s. 72)

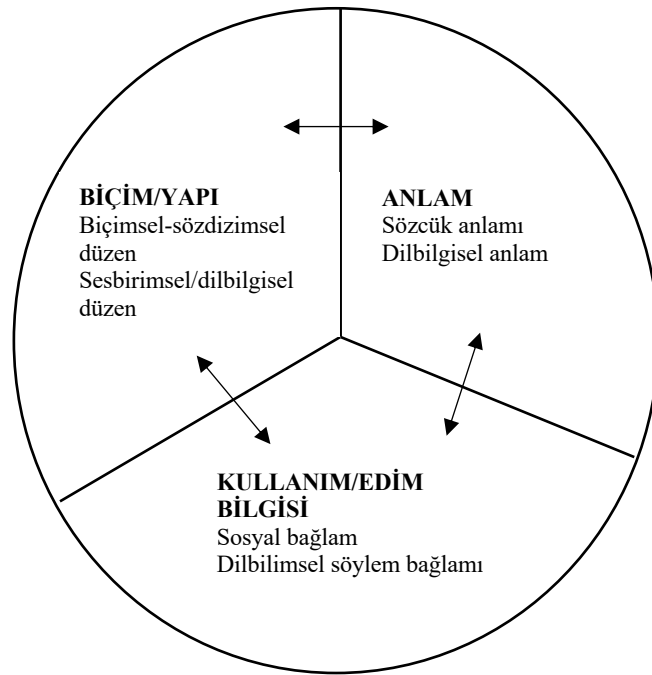
Peçenek (2011) bu kuramın Chomsky'nin edim-edinç ile ilişkisi olduğunu söyler. Edinç ile dilbilgisi kuralları belirtik olarak öğretilir, edim ile bu kuralların kullanıldığı uygulamalara yer verilir. Edinçten edime doğru bir öğretim süreci söz konusudur.

Hymes (1971) Chomsky'nin edim-edinç yaklaşımına “iletişim edincini” ekler. Hymes (1971, s. 281) dilbilgisinin iletişimsel edincin pek çok alanından sadece biri olduğunu söyler. Hymes (1971, s. 281) bir önermenin birbirine bağlı iki tür yeti ile iletildiğini söyler: Edince bağlı olarak dilbilgisi ve edime bağlı olarak “kabul edilebilirlik (acceptability)”. Kısacası Hymes (1971) konuşucuların dili kullanım boyutunda sadece kurallar dizgezisini kullanarak değil iletişim koşullarına da bağlı olarak sözcelemeyi gerçekleştirdiğini belirler. Dilbilgisi kurallarına uygun ve bağlamda kabul edilebilir anlamlı sözceler iletişimin temelini oluşturur. Bu nedenle A1 düzeyinde dilbilgisel açıdan mükemmel olmayan ama anlaşılır sözceler kabul edilebilir olarak görülür. Ayrıca bu görüş öğrencinin kendine güvenini ve cesaretini pekiştirir.

Hymes'in (1971) kuramı dil öğretiminde İletişimsel Yaklaşımın ortaya çıkmasını sağlayarak dilbilgisi öğretiminin de iletişime uygun bağlamlar oluşturularak öğretimini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca kullanımdaki dilin öğretim sürecinde yer alması ve dilbilgisi kurallarının iletişimde nasıl, ne için, hangi amaçlarla kullanıldığının önemi de öğretimde öne çıkmıştır.

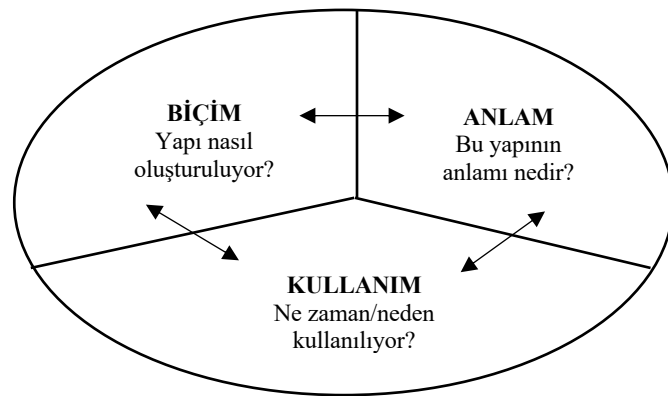
Dil öğretim sürecinde yukarıda tartışılan tüm kuramlara bağlı olarak dilbilgisi öğretiminin nasıl planlanması ve bir dilbilgisi yapısının nasıl öğretilmesi gerektiği konusunda edimbilimden de etkilenen Larsen-Freeman (2001) ayrıntılı bir çalışma yapmıştır. Larsen-Freeman (2001, s. 256) dilbilgisinin dilin biçimi olmasının yanı sıra anlam oluşturmak için de kullanılan bir öge olduğunu belirtir. Dilbilgisi bilgisinin dil konuşucularına kendilerini istedikleri gibi sunma olanağı sağladığını belirten Larsen-Freeman (2001, s. 257) dilbilgisinin değişmez kurallar dizgesi olmadığını, devingen bir yapı olduğunu belirtir. Bir dil yapısının öğretimi için bu yapının üç boyutunun çözümlenmesi gerektiğini aşağıdaki şekil ile gösterir:

ŞEKİL 33. Üç Boyutlu Dilbilgisi Sistemi (Larsen-Freeman, 2001, s. 258)

Larsen-Freeman'a göre (2001) Şekil 32 bir dilbilgisi yapısının öncelikle üç farklı boyutta incelenmesi gerektiğini gösterir. Ardından bu yapının öğretimi için benzer bir yaklaşımla aşağıdaki şekildeki yöntem uygulanmalıdır.

ŞEKİL 34. Dilbilgisi Öğretiminde Biçim, Anlam ve Kullanım (Larsen-Freeman, 2001, s. 259)

Şekil 33 ve 34'te açıkça görüldüğü gibi bir dil yapısı biçimi, işaretlediği ulamlar ve ne tür bağlamlarda kullanıldığı olmak üzere üç boyutta öğretilmelidir. Çalışmamızda da görüldüğü gibi Türkçede bir biçimbirim pek çok ulamı işaretleyebilir yani anlam boyutunda çok katmanlı bir yapısı bulunmaktadır. Bu durumda biçimbirimlerin anlam boyutu sürece yayılarak öğretilir. Bir yapının anlam boyutundaki tüm ulamlarını

eşzamanlı öğretmek hem öğretici hem de öğrenci için içselleştirme sürecine gerek olduğu için zor olacaktır.

Yabancı dil öğretiminde dilbilgisi öğretimi çok tartışılan ve üzerine düşünülen bir alan olmuştur. Alanyazınında tartışmalar sürse de dilbilgisi öğretiminin gerekliliği açıktır. Bu öğretim örtük ya da belirtik yapılabilir. Bir dili konuşabilen ve dil dizgesini bilen dil öğrencilerine dilbilgisi zihinlerindeki “dil yapısına” yönelik yapılmalıdır. Bizce bunun yöntemi de dilbilgisi kurallarını biçimsel olarak ayırıp “Belirsiz Geçmiş Zaman” gibi tanımlamalar yapmadan ulamlara yönelik bir öğretim süreci tasarlamakla mümkün olabilir. Her dil konuşucusunun zihninde /varsayım/, /rica/, /tahmin/ gibi ulamlar ve bu ulamların dildeki yapılar ile gösterilebileceğine ilişkin bir edinç vardır. İkinci dil öğretiminde bu edinci harekete geçirerek hedef dildeki ulamların işaretleyicileri gösterilerek iletişimdeki kullanımlarını gösteren bağlamlar yaratılabilir. Örneğin A2 düzeyinde /rica/ ulamının öğretileceği bir ünite hazırlanarak /rica/ işaretleyen farklı dil yapıları eş zamanlı okuma, dinleme, yazma ve konuşma becerileri ile birlikte sezdirilerek öğretilir.

4.2. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde ve Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metninde Dilbilgisi Öğretiminin Yeri

Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretimi son yıllarda Türkiye’de ve dünyanın pek çok ülkesinde ilgi gören bir konu haline gelmiştir. Ülke politikalarına bağlı olarak dünyanın pek çok yerinde ve Türkiye’nin pek çok ilinde açılan Türkçe Öğretim Merkezlerinin artmasıyla akademik alanda Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretimi üzerine yapılan çalışmalar da artmıştır. Alandaki öğretim malzemeleri gün geçtikçe geliştirilmektedir.

Türkiye’deki Türkçe Öğretim Merkezleri tarafından hazırlanan kaynak kitaplar Avrupa Diller İçin Ortak Başvuru Metnini (D-AOBM) temel alarak izlencelerini ve içeriklerini hazırlamaktadır. D-AOBM’nin amacı dil düzeylerini evrensel bir çerçevede belirlemek ve buna bağlı olarak öğretim, ölçme-değerlendirme süreçlerine yönelik öneriler sunmaktır. Bu kapsamda okuma, dinleme, yazma ve konuşma olmak üzere dört temel dil becerisine yönelik düzeylerin yeterliliklerini ve hedef kazanımlarını belirler. Her bir temel becerinin kendi içinde alt ulamları da bulunur. Tüm bu becerilerin geliştirilmesi

için dilbilgisi öğretiminin varlığını da yadsımaz. D-AOBM’de Dilbilgisel Yetenek olarak belirlenen ulam şöyle tanımlanır: “Dilbilgisel yetenek belli kalıpları ezberleyerek tekrarlamak değil, kurallara uygun olarak doğru üretilmiş söz öbekleri ve cümlelerle anlama ve anlatma becerisidir.” (D-AOBM, 2021, s. 107) Bu tanımdan yola çıkarak dil öğretiminde dilbilgisi öğretiminin dilin kullanım boyutunu harekete geçirmek amaçlı öğretimde yer alabileceği yorumu yapılabilir. Aynı zamanda temel amacın dilbilgisel işaretleyicilerin anlamsal alanlarının öğretilerek anlamlı sözce oluşturulmasını sağlamak olduğu söylenebilir. Nitekim “D-AOBM, yenilikçi bir duruş sergileyerek öğrenenleri dil kullanıcıları ve sosyal aktörler olarak görmekte ve dolayısıyla dili bir çalışma konusu olmaktan çok bir iletişim aracı olarak benimsemektedir.” (D-AOBM, 2021, s. 33) tanımıyla dilin iletişim işlevi dil öğretiminde öne çıkarılmıştır.

Yabancı dil öğrenen konuşucuların öğrendikleri hedef dilde iletişim kurabilmeleri, sözce oluşturabilmeleri için o dilin kurallarını ve bu kuralların işaretlediği ulamları bilmeleri gerekmektedir. Okuma ve dinleme becerilerinde girdinin anlaşılabilmesi ve dilin kullanım boyutunda konuşma ve yazma becerilerinde anlamlı çıktının gerçekleşebilmesi için hedef dildeki dil yapısı, dilbilgisi kuralları, sözdizim kurallarının bilinmesi gerekmektedir. Bu durumda dilbilgisi temel beceri olarak değerlendirilmese de dört temel beceriyi geliştirmek için kullanılan temel araçlardan biridir.

D-AOBM’de (2021, s. 136) de bu çerçevede “*Dilbilgisel Doğruluk*” tablosu yer almaktadır:

TABLO 13. D-AOBM Dil bilgisel doğruluk yetkinliği

	Dil bilgisel doğruluk
C2	İlgisi başka bir şey üzerinde olsa bile (ör. ileriye yönelik planlama, diğerlerinin tepkilerini izleme), karmaşık dil yapısının tutarlı dil bilgisi denetimini sağlar.
C1	Sürekli olarak yüksek derecede dil bilgisel doğruluğu korur, hatalar nadirdir ve fark edilmesi zordur.
B2	İyi dil bilgisi kontrolü vardır, ara sıra "sürçmeler" veya sistematik olmayan hatalar ve cümle yapısında küçük kusurlar meydana gelebilir ancak bunlar nadirdir ve çoğu zaman geriye dönük olarak düzeltilir. Nispeten yüksek derecede dil bilgisi kontrolü vardır. Yanlış anlamaya neden olan hatalar yapmaz. Karmaşık yapıları sabit bir şekilde bazı hatalarla kullanma eğiliminde olmasına rağmen basit dil yapılarına ve bazı karmaşık dil bilgisi kalıplarına iyi derecede hâkimdir.
B1	Aşına olduğu bağlamlarda gözle görülür ana dilinin etkisine rağmen genel olarak iyi bir kontrol ile ve kabul edilebilir doğrulukta iletişim kurar. Hatalar yapsa da neyi ifade etmeye çalıştığı açıktır. Sık kullanılan "rutinler" ve daha öngörülebilir durumlarla ilişkili kalıplardan oluşan bir birikimi kabul edilebilir bir doğrulukla kullanır.
A2	Bazı basit yapıları doğru kullanır ancak yine de sistematik olarak temel hatalar yapar, yine de genellikle ne söylemeye çalıştığı açıktır.
A1	Öğrenilmiş bir birikimde yer alan birkaç basit dil bilgisi yapısının ve cümle kalıbının yalnızca sınırlı denetime sahiptir.
A1 öncesi	Kısa ifadelerde çok basit kelime/işaret sıralaması ilkelerini kullanabilir.

D-AOBM (2021, s. 33) eylem odaklı yaklaşımı temel olarak dilbilgisel öğretimi için tarafsız bir tutum sergilediğini belirtir. Dilbilgisel yeterlik tablosunda yer alan yetkinlikleri belirler fakat bu yeterliliklerin nasıl kazandırılacağı konusunda bir yöntem önerisinde bulunmaz.

D-AOBM'deki dört temel beceriye yönelik eylem odaklı öğretim yaklaşımı dilbilgisi öğretiminin dil öğretiminde yeri olmadığı gibi anlaşılmalıdır. Nitekim "D-AOBM, içinde dil eğitimine yönelik başlıca yaklaşımların bulunmasından dolayı kapsamlı, soruları cevaplamaktan ziyade onları gündeme getirmesinden ve herhangi bir pedagojik yaklaşımı tavsiye etmemesinden ötürü de tarafsız olmayı hedeflemektedir. Örneğin, dil bilgisi veya edebiyat öğretmeyi bırakmanız gerektiği yönünde bir öneri getirmemektedir." (2021, s. 33) diyerek dilbilgisi öğretimini dışlamadığını belirtir. Fakat dilbilgisi öğretimi üzerine kurulu bir dil öğretimi benimsemediği becerileri öne çıkararak "iletişim edincinin" vurgulandığı da açıktır.

YDTÖ alanında hazırlanan kaynakların da son yıllarda bu yaklaşımı temel aldığı görülmektedir. Yabancı dil olarak Türkçe öğretim kaynaklarında genellikle dört temel beceri üzerinde durularak ve yapay bağlamlar yaratılarak dil yapılarının öğretildiği gözlenmiştir. Ancak dilbilgisi öğretiminde özellikle anlam ve kullanım boyutunda yeterli

olmayan açıklamalar da yer almaktadır. Dört temel beceri ve iletişim içinde öğretimi amaçlansa da genellikle bir biçim temel alınarak o biçime ilişkin tüm ulamların bir arada verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bir dil yapısının işaretlediği tüm ulamların yer aldığı bağlamlar yaratılmadığı için kullanım boyutunda yeterli anlamlı girdi aktarılamamaktadır. Bu saptamaya ilişkin ayrıntılı incelemeler bir sonraki bölümde çalışmada incelenen her bir biçimbirim için ayrı başlıklar altında yapılacaktır.

4.3. YDTÖ Kaynaklarında Kiplik Öğretimi ve Öznellik Aktarımı Kapsamında Biçimbirimlerin Öğretimi

YDTÖ kaynaklarında D-AOBM'deki hedef kazanımlara göre oluşturulan izlenceler ışığında biçimbirimler sıraları değişmekle birlikte genellikle benzer düzeylerde öğretilmektedir. Öğretim setleri A1, A2, B1, B2 ve C1 düzeyinde hazırlanmıştır. Kimi setler öğretmen kitabı, ek alıştırmaya kitabı gibi kaynakları da içerse de bu çalışmada ek kaynaklar dikkate alınmayacaktır. Bu bölümde incelenecek öğretim setleri hakkında genel bilgi verilecek ve her bir öğretim setinin bu çalışmada incelenmiş olan biçimbirimleri hangi ulamlar, işlevler ile öğrettiği sunularak tartışılacaktır.

İzmir Yabancılar İçin Türkçe öğretim seti (İzmir YT) (2014, 2015) ders kitabı, çalışma kitabı ve öğretmen kitabından oluşmaktadır. Ders kitabında her bir düzey için 8 ünite bulunmaktadır. A1 ve A2 düzeylerinde 8. ünite tekrar ünitesi olarak belirlenmiş ve yeni bir konu anlatılmamıştır. Her üniteye okuma ve dinleme becerilerine yönelik etkinlikler yer alır. Bazı ünitelerde okuma veya dinlemeye bağlı yazma ve konuşma becerilerine yönelik etkinlikler de bulunmaktadır. Dilbilgisi anlatımları genellikle tek bir tabloda, ayrıntılara yer verilmeden gösterilmektedir. Dilbilgisi kurallarının çoğunlukla okuma ve dinleme becerileri ile sezdirilerek öğretimi amaçlanmıştır. Boşluk doldurma, diyalog tamamlama, soru-cevap gibi etkinliklerle dilbilgisi kuralları pekiştirilmektedir.

Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe (2011) öğretim seti (Yeni Hitit) Temel (A1, A2), Orta (B1, B2) ve İleri (C1, C2) ders kitapları, çalışma kitapları, öğretmen kitabından oluşmaktadır. Her ders kitabında 12 ünite bulunmaktadır. Bir düzey 6 üniteden oluşup bir kitapta iki düzey birlikte yer almaktadır. Her üniteye okuma, dinleme, yazma ve sözlü anlatım becerilerine yönelik etkinlikler bulunmaktadır. Ayrıca dilbilgisi açıklamaları,

tabloları ve dilbilgisi alıştırmaları da her üniteye yer almaktadır. Her düzeydeki kitabın sonunda dilbilgisi desteği bölümünde dilbilgisi kurallarının çeşitli işlevleri ile ilgili açıklamalar bulunur. Karşılıklı konuşma etkinlikleri de kitabın sonunda her bir ünite için ayrı etkinlikler olarak hazırlanmıştır. Bu çalışmada öğretim setindeki “Dilbilgisi Desteği” bölümündeki açıklamalar incelenecektir.

Gazi Üniversitesi TÖMER Yabancılar İçin Türkçe (2018) öğretim seti (Gazi TÖMER) Giriş, A1 Temel Düzey, A2 Temel Düzey, B1 Orta Düzey, B2 Orta Düzey, C1 İleri Düzey ders kitapları, çalışma kitapları, öğretmen kılavuzu ve Yabancılar İçin Türkçe Dilbilgisi (A1, A2, B1), Yabancılar İçin Türkçe Dilbilgisi (B2, C1) (Gazi TÖMER YTDB) kitaplarından oluşmaktadır. Temel kitapların yanında Dilbilgisi Çalışma Kitabı, Ölçme Değerlendirme Kitabı gibi ek kaynaklar da öğretim setinde yer almaktadır. Ders kitaplarında okuma, dinleme, konuşma ve yazma becerilerine yönelik etkinlikler bulunmaktadır. Ders kitaplarında dilbilgisi kuralları ile ilgili açıklamalar ya da etkinlikler yer almamaktadır. Dilbilgisi kurallarına yönelik açıklamalar Yabancılar İçin Türkçe Dilbilgisi kitaplarında yer almaktadır. Bu çalışmada öğretim setindeki dilbilgisi açıklamalarının ve alıştırmalarının yer aldığı Yabancılar İçin Türkçe Dilbilgisi (A1, A2, B1), Yabancılar İçin Türkçe Dilbilgisi (B2, C1) kitapları incelenecektir.

Yedi İklim Türkçe (2015) öğretim seti (Yedi İklim) A1, A2, B1, B2, C1, C2 düzeylerinde ders kitabı, çalışma kitabı, öğretmen kitabından oluşur. Bu sette ayrıca konuşma ve yazma becerilerine yönelik etkinliklerin yer aldığı Yedi İklim Türkçe Konuşma ve Yazma Kitabı da yer almaktadır. Ders kitaplarında her bir düzeyde 8 ünite bulunmaktadır. Her üniteye okuma, dinleme, yazma ve konuşma becerilerine yönelik etkinlikler yer alır. Dilbilgisi konuları kitapların içindeki bölümünde belirtilse de ünite içinde neredeyse hiç açıklama yer almamaktadır. Öğrencilerin dört temel beceri aracılığı ile ilgili dilbilgisi konusunu sezmeleri ve öğrenmeleri beklenmektedir.

Öğretim setleri dilbilgisi öğretimi örtük ya da belirtik yöntemlerle öğretmeyi amaçladığı için dilbilgisi öğretimi her öğretim setinde yer alır. Dilbilgisi öğretimi bağlamında biçimbirimlerin öğretimi de biçim, anlam ve kullanım boyutları ile her bir sette öğretilmeye çalışılmıştır. Fakat her kaynakta biçimbirimlerin tüm kullanım boyutları öğretilmemiş, bazı kaynaklarda da biçimbirimlerin anlamlarına yönelik yeterli açıklamaya yer verilmemiştir.

4.3.1. -mİş / -(y)mİş Biçimbiriminin Öğretimi

-mİş/-(y)mİş Biçimbirimi YDTÖ kaynaklarında sıklıkla A2 düzeylerinde Duyulan, Öğrenilen ya da “Belirsiz Geçmiş Zaman” adlandırmasıyla öğretilmektedir.

İzmir YT öğretim setinde -mİş ve -(I)yormuş biçimbirimleri A2 düzeyinde 7. Ünite “Duyulan Geçmiş Zaman” tanımlamasıyla öğretilmektedir. -mİş biçimbiriminin -DI biçimbirimi ile farkının üzerinde durularak çeşitli etkinlikler üzerinden /başkasından duyma/, /tanık olmama/ ulamlarına vurgu yapılmıştır. Ayrıca diyaloglar üzerinden /sonradan fark etme/ ulamı da sezdirilmektedir. Biçimbirim biçimsel özellikleri dışında dilbilgisi açıklamasına, anlatımına yer verilmemiştir. -(I)yormuş biçimbirimi de masal türünde bir okuma çalışmasının ardından sadece tablo ile biçimsel olarak gösterilmiştir.

Yeni Hitit (2011) Yabancılar İçin Türkçe ders kitabında A2 düzeyinde 8. Ünite “Geçmiş Zaman (belirsiz)” adlandırmasıyla öğretilmektedir. Dilbilgisi Desteği bölümünde biçimbirimle ilgili farklı işlevler ve bu biçimbirimin -(I)yor ve -(y)AcAkmİş birleşimleri de gösterilmiştir. -mİş biçimbiriminin başkasından duyulan, sonradan öğrenilen ya da sonradan fark edilen durumları anlattığı ve geçmiş zaman işaretlediği belirtilmiştir. Ad temelli tümcelere eklendiği ifadeler “Koşaç Tümcesi (Rivayet kipi)” olarak ayrıca gösterilmiştir. Ayrıca “Rivayet kipi, belirsiz geçmiş zamana benzer ama ondan farkı, aksi belirtilmiyorsa, başkasından duyulan, sonradan öğrenilen bilgi geçmiş zamana ait olabileceği gibi konuşma anına da ait olabilir.” (Yeni Hitit, 2011, s. 189) açıklamasıyla sözcemele anı ile eşzamanlı durumları da işaretleyebileceği belirtilmiştir. “Şimdiki Zaman Rivayet Kipi” olarak tanımlanan -(I)yormuş birleşimi ve “Gelecek Zaman Rivayet Kipi” olarak tanımlanan -(y)AcAkmİş biçimbirimi için de/başkasından duyma/, /sonradan öğrenme/, /sonradan fark etme/ ulamları belirlenmiştir. -(I)yormuş’un konuşma anında gerçekleşen, -(y)AcAkmİş’in da konuşma anından sonra gerçekleşecek eylemleri işaretlediği açıklamaları da yapılmıştır. -mİştI biçimbirimi ise C1 düzeyinde öğretilmektedir ve -dIydI biçimbirimi ile aynı işlevde kullanıldığı “geçmişte kalmış” olgu durumlarını gösterdiği belirtilir.

Gazi TÖMER YTDB (2018, s. 123-129) -mİş biçimbirimi “Öğrenilen Geçmiş Zaman” adlandırmasıyla farklı işlevleri açıklanarak anlatılmıştır. İlk işlev “haberi başka kaynaktan öğrenmek” olarak belirlenmiş ve bu ulamda -mİş biçimbiriminin “ben/biz” ile

kullanılmadığı belirtilmiştir. İkinci işlev /fark etme, anlama/ ulamı olarak belirlenmiştir. Bu ulamda “anladım ki”, “anladığıma göre”, “fark ettim ki”, “gördüm ki” gibi ifadelerin de kullanılabileceği eklenmiştir. Belirlenen üçüncü işlev “bir bilgidен sonuç çıkarmak”tır. (Gazi TÖMER YTDB, 2018, s. 125) Bu ulamda da “demek ki” ifadesinin tümceye eklenebileceği belirtilmiştir. Son işlev “alay etmek, ironi, şüphe etmek, duyduğu söze inanmamak” olarak açıklanmıştır. (Gazi TÖMER YTDB, 2018, s. 126) Bu işlevin tavır ve ses tonu ile anlaşılabilirliği bilgisi de paylaşılarak “güya”, “sözüm ona” gibi kalıplarla kullanılabileceği gösterilmiştir. Her bir işlev için örnekler verilmiştir. Ayrıca -mİş ol-, -mİş gibi , -mİş san- yapıları da kısa açıklamalar ve örnek cümlelerle gösterilmiştir.

Yedi İklim Türkçe (2015, s. 10-16) öğretim setinde -mİş biçim birimi A2 düzeyinde 1. Ünite de “Belirsiz Geçmiş Zaman” başlığında öğretilmektedir. Ders kitabında dilbilgisi konusu ile ilgili hiçbir açıklama yer almamaktadır. Biçim birimin biçimsel görünüşleri ile ilgili de herhangi bir gösterim (tablo, şekil, vb) bulunmamaktadır. Okuma becerilerine yönelik etkinliklerle sadece /bilgiyi başka kaynaktan öğrenme/ ulamında sezdirilerek öğretimi amaçlanmıştır. Yazma becerisine yönelik etkinliklerde de yeniden yazma alıştırmalarıyla -dI biçim birimi ile verilen örnek tümceleri -mİş ile tekrar yazılması istenmiştir. -(V)rmİş, -(I)yormuş, -(y)AcAkmlş biçim birimleri B2 düzeyinde 2. ünite de öğretilmektedir. Bu biçim birimlerin anlamları ve kullanımları ile ilgili hiçbir bilgiye yer verilmediği gibi beş soruluk cümle tamamlama ve dinleme becerisi etkinliklerinde metin içi boşluk doldurma dışında bir etkinlik de sunulmamıştır. Okuma etkinliğinde ise bu biçim birimler hiç gösterilmemiştir. Bu biçim birimler arasındaki anlam farkı, hangi bağlamlarda kullanıldıkları, işaretledikleri ulamlarla ilgili ne yeterli bilgi ne de yeterli etkinlik bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi en çok ulamın gösterildiği ve açıklamanın yapıldığı kaynak Gazi Üniversitesi TÖMER Yabancılar İçin Türkçe Dilbilgisi (A1, A2, B1) kitabıdır. Farklı ulamlar örneklerle açıklansa da bu ulamların karşılıklı iletişim ya da okuma, dinleme becerileri içinde ve kullanım boyutunda da gösterilmesi önem taşımaktadır. Öte yandan bu biçim birimin öğretiminde bir adlandırma sorunu da bulunmaktadır. “Geçmiş Zaman” adlandırması özellikle -(y)mİş biçim birimi için geçerli değildir. Bu çalışmada saptandığı üzere ad temelli tümcelerde yardımcı eylem (i-) ile kullanımında bu biçim birim geçmiş

zaman işaretlemesi yapmaz. Eylemlerle kullanımında ise bitmişlik görünüşü işaretlemektedir. Bitmişlik görünüşünün sağladığı /tamamlanma/ ulamı biçimbirimin geçmiş sezdirimini sağlamaktadır. Öyleyse YDTÖ alanında bu biçimbirimi eylemlerle ve adlarla kullanımını ayırarak ayrı ünitelerde öğretmek gerekmektedir. /Bilgiyi başka bir kaynaktan edinmek/ ve /yeni keşfedilen bilgi/ gibi ulamları vurgulamak için “Keşfetme Kipi”, “Yeni bilgi edinme kipi” gibi adlandırmalar bu biçimbirimin hangi bağlamlarda kullanıldığını öğretmeyi kolaylaştırabilir. Tanıtsallık pek çok dilde var olan bir ulam olduğu için öğrencilerin zihinlerinde yer alan evrensel dilbilgisine yönelik sezdirimlerle bu biçimbirimin kullanım boyutu öğretilir. Ayrıca /hazırlıksız zihin/ ulamına vurgu yapılarak bu ulamın özellikle /şaşıрма/ işaretlenen ifadelerde sıklıkla kullanıldığı da gösterilmelidir.

4.3.2. -Dİr Biçimbiriminin Öğretimi

İzmir YT’de (2015) -Dİr biçimbirimi B1 düzeyinde 3. Ünite “Gerçeklik/Kesinlik/Olasılık” adlandırmasıyla öğretilmektedir. Okuma becerisi üzerinden /kesinlik/ ve genelleme kipliği işaretlediği bağlamlar gösterilmiştir. Önce bir tabloda biçimin eylem ve adlarla kullanılabilirdiği gösterilmiş, ardından kesinlik işaretlediği bir bağlamdaki boşluk doldurma etkinliği ile pekiştirilmiştir. Daha sonra ayrıntılı bir tablo ile farklı zaman, görünüş ve kipliklerle kullanımı da aktarılmıştır. Tabloda sadece biçim gösterilerek örnekler paylaşılmıştır. Sunulan örneklerin bağlamı açık olmadığı için /olasılık/ mı, /kesinlik/ mi işaretlendiği açık değildir. Ayrıca tabloda “*-(V)rdİr” ve “*-dİdİr” da gösterilmiş, “kullanmıyoruz” (İzmir YT, 2015:51) notu düşülmüştür. Dil öğretiminde kullanımda olmayan biçimler, yapılar öğrenciye gösterilmemelidir. Bu nedenle tabloda geçerli olmayan biçimlere yer verilmesinin doğru olmadığını düşünmekteyiz. -Dİr biçimbirimi İzmir YT’de B2 düzeyinde 1. ünite de tekrar öğretilmektedir. Sadece eylemlerle ve kesinlik işaretleyicisi olduğu kullanımı gösterilmiştir. Okuma becerisinde -mİştİr, -mAktAdİr, -(I)yordur, -(y)AcAktİr biçimbirimlerinin kullanıldığı eylemlerin altı çizilerek sezdirim yoluyla pekiştirilmektedir. Boşluk doldurma alıştırmaları ile bu biçimbirimler arasındaki zaman gönderimlerinin farkının kavranması hedeflenmiştir. Fakat yeterli açıklama ve örnek

bağlamların bulunmaması öğrencinin bu biçimbirimin işlevlerini kavramasını zorlaştırmaktadır.

Yeni Hitit (2011, s. 190) -Dİr biçimbirimini A2 düzeyinde 8. Ünite de öğretmektedir. Bu biçimbirimi “Pekiştirme” olarak adlandırarak dört temel işlev belirlemiştir. İlk işlev için “tümcedeki yargıyı pekiştirmek üzere konuşucunun bu yargıya katıldığını anlatan bir kip eki” tanımını yapmıştır. Ayrıca bu biçimbirimin “haber kipi ve gereklilik kipi ile şimdiki zaman, belirsiz geçmiş zaman ve gelecek zaman çekimlerine eklenebildiği” de belirtilmiştir. İkinci işlev için yazılı dil, yasa, yönetmelik, duyuru gibi metinlerde kesinleşmiş yargıları anlattığı belirlenmiştir. Görüldüğü üzere ilk işlev kesinlik işaretlemesi, ikinci işlev ise genelleme kipliği ulamı ile ilgilidir. Üçüncü işlev “pekiştirilen yargı” ile ilgili /tahmin/ ve /beklenti/ ulamı olarak belirlenmiştir. /Beklenti/ ulamı “Umarım biliyor(dur)” örneği ile açıklanmıştır. Tanımlamada “Pekiştirme” teriminin kullanılması kesinlik ve genelleme kipliği için uygun olsa da /tahmin/ ulamı için uygun değildir. Yeni Hitit dördüncü işlevi ad temelli tümcelerde “o ve onlar” kişi çekimleri ile /türsel içerik/ ulamı belirlemiş ve “Deniz mavidir.”, “Bu elbiseler ucuzdur.” örneklerini vermiştir. Aslında bu işlev de genelleme kipliğinin alanındadır ve yeni bir tanımlama, sınıflama gerekli değildir.

Gazi TÖMER YTDB (2018) -Dİr biçimbirimi ve işaretlediği farklı ulamları gösteren bir bölüm bulunmamaktadır. Bu biçimbirimi ünlü uyumlarının anlatıldığı A1 düzeyinde biçimsel alıştırmalarda gösterilmiştir. (Gazi TÖMER YTDB, 2018, s. 25) Ardından “(Ad) İsim Çekimi” (Gazi TÖMER YTDB, 2018: 28) bölümünde /genelleme kipliği/ işaretlediği ifadeler örneklerde yer almaktadır fakat biçimbirimle ilgili herhangi biri açıklamaya yer verilmemiştir.

Yedi İklim (2015, s. 144-146) -Dİr biçimbirimini A1 düzeyinde 7. ünite de karşılaştırma önadları ile birlikte sadece örnek tümcelerde göstermiştir. “Türkiye’nin en büyük şehri İstanbul’dur.” gibi örneklerde biçimbirim gösterilmiş fakat herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Görseller üzerinden soru-cevap etkinliği ile bu biçimbirimin karşılaştırma önadları ile birlikte kullanılması beklenmiştir. Tüm örneklerde sadece genelleme kipliği ve kesinlik ulamlarını işaretlediği bağlamlarda gösterilmiştir. Bu biçimbirimle ilgili öğretim setinde başka bir düzeyde ya da ünite de herhangi bir bilgi yer almadığı için bu ünite de sezdirilerek sadece kesinlik işaretleyicisi olarak öğretildiğini düşünmekteyiz.

Fakat bu biçimbirimin öğretilebilmesi için ne yeterli örnek, etkinlik ne de açıklama yer almaktadır.

-Dir biçimbirimi iki farklı tutumsallık ulamını işaretler. Kesinlik göstericisi olduğu ifadelerde genelleme kipliğinde kullanımı A1 düzeyinde ad tümceleriyle birlikte öğretilebilir. Böylece ünlü değişimleriyle kullanımı yani biçimi de gösterilmiş olur. Bu biçimbirimin /olasılık/, /varsayım/, /tahmin/ işaretlediği ulamlar ise birlikte kullanıldığı diğer kip/görünüş/zaman eklerinin öğretiminden sonra anlatılmalıdır. A2 düzeyinin sonlarında ya da B1 düzeyinde yeni bir üniteye öğretilebilir. /Tahmin/, /varsayım/, /olasılık/ gibi ulamlar çeşitli bağlamlarda dört temel beceri aracılığı ile gösterilmelidir.

4.3.3. -(V)r /-mAz Biçimbiriminin Öğretimi

İzmir YT (2014) -(V)r /-mAz biçimbirimini A2 düzeyinde 5. Üniteye öğretmektedir. Biçimbiriminin biçimi bir tablo aracılığıyla gösterilmiş fakat herhangi kullanım boyutu, anlamı ile ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Okuma becerisi ile sezdirilmeye çalışılan ulam alışkanlık kipliği ve genelleme kipliğidir. Dinleme becerisi etkinliğinde de yine alışkanlık kipliği ulamı sezdirilmiştir. Bu biçimbirimin işaretlediği /rica/, /tahmin/ gibi ulamlarla ilgili hiçbir örnek ya da açıklama bulunmamaktadır. B2 düzeyinde 4. üniteye bu biçimbirim tekrar öğretilmektedir. Bu kez bir tabloda işlevleri “alışkanlık, rutin, bilimsel gerçeklik, öneri, geçmiş zaman, gelecek zaman” (2015:28) olarak belirlenmiştir. Öğrenciden etkinlikte okuma metninde bağlam içinde kullanılan eylemlerin hangi işlevde kullanıldığının işaretlenmesi istenmiştir. Bizce bu etkinlik bu biçimbirimin farklı ulamlarının kavranması için etkili bir yöntemdir. Oldukça çeşitli ulamları işaretleyen bu biçimbirimin farklı düzeylerde aşamalı öğretimi de bu biçimbirimin kullanım boyutundaki öğrenim sürecini kolaylaştırabilir.

Yeni Hitit (2011, s. 191) bu biçimbirimi A2 düzeyinde 9. üniteye anlatmaktadır. -(V)r /-mAZ biçimbirimini “Geniş zaman eki” olarak tanımlar ve beş ayrı işlev ile açıklar. Birinci işlev “eylemin düzenli olarak veya sıklıkla gerçekleşmekte olduğunu veya gerçekleşme potansiyeli taşıdığını anlatır.” olarak belirlenmiştir. İkinci işlev birinci işlevle ilişkilendirilerek düzenli olarak ya da sıklıkla gerçekleşen eylemlerin doğa olaylarını, matematik işlemlerini, genelleme ve alışkanlıkları anlattığı belirtilerek “Güneş

doğudan doğar.”, “İki kere iki dört eder.” örnekleri aktarılmıştır. Aslında bizce ilk iki işlev birbiri ile aynı ulam içinde olup, genelleme kipliği işaretleyicisidir. Üçüncü işlev ise “potansiyellik aktarabildiği için” /tahmin/ ulamı iletebilir olarak belirlenmiştir. Dördüncü işlev de üçüncü işlev ile ilişkilendirilerek /tahmin/ ulamına bağlı olarak gelecek zaman belirteçleri ile kullanılabildiği gösterilmiştir. Aslında yine bu iki işlev tek bir ulamı, /tahmin/ ulamını işaretler. Bu biçimbirim ile işaretlenen /tahmin/ ulamı zaten gelecek gönderimlidir. Nitekim üçüncü işlev için verilen “Öğretmen duymasın, yoksa çok kızar.” gibi örnekler de gelecek gönderimlidir. Bu biçimbirim için Yeni Hitit’teki son işlev /rica/, /istek/, /öneri/ gibi “edimsel anlatımlar” olarak tanımlanarak soru tümcelerinde kullanıldığı belirtilmiştir. –(V)r/-mAz biçimbiriminin anlatıldığı bölümde –(V)rdI ve –(V)rmIş biçimbirimleri de öğretilmektedir. “Geniş zaman hikâye kipi” olarak tanımlanan –(V)rdI biçimbiriminin geçmişteki düzenli veya sıklıkla gerçekleşen eylemleri anlattığı aktarılmıştır. –(V)rmIş biçimbirimi için ise “Geniş zaman rivayet kipi” tanımlaması ile düzenli veya sıklıkla gerçekleşen eylemlerin başkasından duyulduğunu, sonradan öğrenildiğini, sonradan fark edildiğini gösterdiği belirtilmiştir. Her iki biçimbirim için de bu tanımlamalar ve açıklamalar yeterli değildir. Çalışmamızda belirlendiği gibi –(V)rdI biçimbiriminin pek çok ulamı bulunmaktadır. –(V)rmIş biçimbirimi için ise “Orhan her sabah 10 km koşmuş.” gibi alışkanlık kipliği ve tanıtısal ulamlarını işaretleyen örnekler seçilmiştir. Fakat bu örnekler sözcemele anı ile yakın zamanlı (/Orhan hala her sabah koşuyor, ben bunu öğrendim./) ya da geçmişte kalmış (/Orhan her sabah koşardı, ama artık koşmuyor. Ben bunu öğrendim/) olgu durumlarını gösterebilir. Bu anlamsal ayrımla ilgili bir açıklama yapılmamıştır.

Gazi TÖMER YTDB (2018, s. 141-150) –(V)r /-mAz biçimbirimini “Geniş Zaman” olarak adlandırarak A2 düzeyinde öğretir. İlk önce bu biçimbirim “her zaman”, “sürekli” ve tekrar eden eylemleri işaretlediği açıklanmıştır. “*Geniş Zamanda Zaman Kayması*” (Gazi TÖMER YTDB, 2018, s. 147) notu ile bu biçimbirim /tahmin/ ulamında gelecek zaman anlatabileceği aktarılmıştır. Bu kullanım boyutunda “inşallah”, “umarım” anlamı olduğu ifade edilmiştir. “Zaman kayması” tanımlaması dil öğrencileri için bir anlam ifade etmeyecektir ve bizce doğru bir açıklama değildir. Bu biçimbirim /alışkanlık kipliği/ ve /genelleme kipliği/ dışındaki tüm ulamlarda gelecek gönderimine sahiptir.

Gazi TÖMER YTDB ayrıca -(V)r/-mAz biçimbirimini -(y)AcAk biçimbirimi ile karşılaştırmış ve aralarındaki farkı göstermiştir. -(V)r /-mAz biçimbiriminin “kesin olmayan” gelecek gönderimi olduğu örnekler üzerinden açıklanmıştır. -(V)r biçimbiriminin kesinlik dışı, -(y)AcAk biçimbiriminin kesinliğe yakın işaretlemeler yaptığı gösterilerek sezdirilmiştir. -mAz biçimbiriminin soru biçiminde /rica/ ve /davet/ bildirdiği de örneklerle açıklanarak gösterilmiştir. Sadece olumsuz soru biçiminin gösterilmesi ilginçtir. “İçeri buyurmaz mısınız?” gibi örnekler üzerinden açıklamalar yapılmıştır. Ayrıca karşılıklı konuşmada “tam tersine, bilâkis” anlamının da ortaya çıkabileceğini ve /ironi/, /alay/ işaretlemesi yapılabileceğini şu örnekler üzerinden açıklanmıştır:

A: Bana yardım eder misin?

B: Ne demek yardım etmez miyim!

A: Benim faturamı da ödersin değil mi?

B: Ödemez miyim, tabii ki öderim,

A: Beni de sinemaya götürür müsünüz?

B: Hiç götürmez miyiz, ne demek, tabii ki götürürüz!

A: Sinemaya beni de götürürsünüz değil mi?

B: Aaa! Götürmez miyiz!” (Gazi TÖMER YTDB, 2018, s. 149-150)

Bu ulamın A2 düzeyinde öğretilmesi ilginçtir. Açık bir tutum göstericisi ve öznellik alanındaki bu kullanımın öğretilmesi işlevsel görünse de A2 düzeyi için bu ulamının öğretiminin erken olduğunu düşünüyoruz. Bu ulam ilerleyen düzeylerde (B1 veya B2) öğretilbilir. Nitekim birden fazla ulamın eş zamanlı öğretilmesi de öğrenci için kavrama güçlüğü yaratabilir ve kullanım boyutunda yeterli bağlam yaratarak beceriler üzerinden bu ulamların gösterilmesi oldukça zordur.

Yedi İklim (2015) -(V)r/-mAz biçimbirimini “Geniş Zaman” adlandırmasıyla A2 düzeyinde 3. ünite de öğretmektedir. Çeşitli beceriler üzerinden etkinliklerle alışkanlık kipliği, kitap/film özetlerindeki kullanımı gösterilmiştir. Herhangi bir dil bilgisi açıklaması yapılmamıştır.

YDTÖ kaynaklarında “Geniş Zaman” olarak adlandırılan –(V)r /-mAz biçimbiriminin bu tanımlamasının değişmesi gerektiğine inanıyoruz. Biçimbirimin biçiminin öğretiminin de zor olduğunu göz önünde bulundurarak farklı düzeylerde farklı ulamlarının tekrar edilerek gösterilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Nitekim bu biçimbirim dilin kullanım boyutunda sıklıkla pek çok farklı ulam işaretleyerek kullanılmaktadır. Öyleyse öncelikle temel düzeylerde /rica/, /söz verme/, /niyet/ gibi ulamları öğretilerek biçimin kavranması sağlanabilir. Yine temel düzeyde başka bir bölümde /alışkanlık kipliği-görünüşü/ ve /geneleme kipliği/ işaretlemeleri açıklanabilir. Gelecek gönderimli /varsayım/ ulamı orta düzeyde (B1 ve B2) tekrar gösterilebilir. Böylece sarmal bir düzende biçimi tekrar öğretmeye ihtiyaç duymadan biçimbirimin işaretlediği farklı ulamlara dikkat çekilebilir. Oldukça çeşitli anlam boyutuna sahip bu biçimbirimin tek bir üniteye öğretilmesi farklı bağlamların yaratılması bakımından mümkün değildir. Farklı düzeylerde, farklı ulamları ile öğretildiğinde ise her üniteye yeni bir bağlam yaratılarak okuma ve dinleme becerileri etkinlikleri ile bu biçimbirimin işaretlediği ulamlara yönelik farklı bağlamlar oluşturulabilir. –(V)rdI /-mAzdI birleşimi ise öncelikle sürerlik/alışkanlık görünüşü ulamıyla A2 düzeyinde –(V)r /-mAz biçimbiriminin genelleme kipliği ulamının öğretildiği bölümde öğretilir. B2 düzeyinde /karşı olgusallık/ ve /gerçeklik dışı kipliği/ ulamları /koşul/ ulamının öğretilmesinin ardından gösterilebilir.

4.3.4. –(y)AcAk Biçimbiriminin Öğretimi

İzmir YT (2014) –(y)AcAk biçimbirimini “Gelecek Zaman” adlandırmasıyla A2 düzeyinde 4. üniteye öğretmektedir. Biçimbirimin işaretlediği ulamalarla ilgili de biçimsel kullanımına ilişkin de bir açıklama yapılmamıştır. Okuma ve dinleme etkinliklerinden yola çıkarak biçimi öğrencinin keşfetmesi beklenmektedir. Adlarla kullanımı da hava durumu bağlamında ve sadece gelecek zaman gönderimiyle gösterilmiş yine herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Biçimbirimlerin nasıl kullanıldığını öğrencinin kendi kendine keşfetmesi dil öğretiminde bir yöntem olsa da İzmir YT’deki okuma ve dinleme becerisine yönelik etkinliklerin bu yöntem için yeterli olmadığını düşünmekteyiz.

Yeni Hitit (2011, s. 188-189) –(y)AcAk biçimbirimini A2 düzeyinde 7. üniteye öğretmektedir. Dilbilgisi desteği bölümünde eylemler ve ad temelli tümceler ayrı

başlıklarda açıklanmıştır. Eylemler ile kullanımında sadece gelecek gönderiminden söz edilmiştir. “Koşaç Tümcəsi” olarak tanımlanan “olacak” yapısı da sadece gelecek gönderimi ile kullanımı ile gösterilmiş /tahmin/ ulamı açıklanmamıştır. –(y)AcAktI biçim birimi de aynı ünite de öğretilmektedir. –(y)AcAktI biçim birimi için iki maddede açıklama yapılmıştır. İlk maddede bu biçim biriminin kullanım boyutu “*konuşma anından önceki bir zamandan sonra gerçekleşmesi söz konusu olan veya planlanan*” eylemler” (2011, s. 188) olarak açıklanmıştır. İkinci maddede ise bu eylemin gerçekleşmiş ya da gerçekleşmemiş olabileceği belirtilir. Eğer eylem gerçekleşmemişse çoğunlukla nedeninin belirtildiği de açıklanmaya eklenerek “Bu kursa 3 ay önce katılacaktım ama o zaman vize alamadım.” örneği aktarılmıştır.

Gazi TÖMER YTDB (2018, s. 132-139) –(y)AcAk biçim birimini A2 düzeyinde “Gelecek Zaman” tanımı ile öğretmektedir. Biçim biriminin biçimi gösterilmiş ve gelecek gönderimli belirteçlerin bu biçim birim ile kullanılabileceği belirtilmiştir. Farklı işlevler belirlenerek ilk işlevde /plan/, /tasarı/, /amaç/ ulamları örneklerle açıklanmıştır. İkinci işlevde /emir/, /yasak/, /zorunluluk/, /beklenti/, /öğüt/ ulamları örneklerle gösterilmiştir. Üçüncü işlev /olasılık(ihtimal)/ olarak belirlenmiş ve “olacak” yapısı gösterilmiştir. Dördüncü işlevde -miş olacak yapısı gösterilerek “bir hareketin gerçekleşme zamanı öngörülebilir” (Gazi TÖMER YTDB, 2018, s. 136) açıklaması yapılmıştır. Ayrıca –(y)AcAk değilim ve “*niyetin gerçekleşmemesi*” açıklaması ile –(y)AcAk ol- kullanımları da gösterilmiştir. (Gazi TÖMER YTDB, 2018, s. 138-139) Farklı ulamların gösterilmesi doğru bir yaklaşım olsa da birden fazla biçimin ve pek çok ulamın eş zamanlı aktarılması öğrenim sürecini güçleştirebilir.

Yedi İklim (2015) –(y)AcAk biçim birimini A1 düzeyinde 4. ünite de öğretmektedir. Gelecek zamanın eylemlerle kullanımı okuma ve dinleme becerilerinde sezdirilerek öğretilmektedir. Gelecek zamanın eylem çekimi ile ilgili herhangi bir tablo ya da dil bilgisi açıklamasına yer verilmemiş sadece ünlü değişimi ile ilgili biçimsel değişimler gösterilmiştir. “Olacak” yapısı ile ilgili de herhangi bir açıklama yapılmamış, etkinlikler üzerinden sunulmuştur. Biçim biriminin kullanım boyutunda sadece gelecek gönderimi ve /tasarı/ ulamındaki bağlamlara yer verilmiştir.

YDTÖ kaynaklarında görüldüğü gibi genellikle /tasarı/ ulamıyla öğretilen –(y)AcAk biçim biriminin zaman gönderimine odaklı bir öğretim yapılmaktadır. İncelenen öğretim

setleri arasında Gazi TÖMER YTDB bu biçimbirimin farklı ulamlarını gösteren tek kaynaktır. Fakat tek bir ünite de tüm ulamların öğretilmesi de hem öğrenci hem öğretici için pek çok güçlük yaratacaktır. Üstelik bu biçimbirimin -miş olacak gibi birleşimleri de aynı bölümde sunulmuştur. -(y)AcAk biçimbirimi /tasarı/ ulamı ile temel düzeylerde öğretildikten sonra ayrı bağlamlar yaratılarak diğer ulamları öğretilir. “Olacak” kullanımını /tasarı/, /niyet/, /söz verme/ işaretlediği ulamlarda -(y)AcAk biçimbiriminin aynı ulamları ile birlikte öğretilir. B1 düzeyinde “olacak” yapısı “olmalı” ile birlikte /tahmin/ işaretlediği kullanımıyla tekrar öğretilir. Böylece “olmalı” ve “olacak” yapılarının işaretlediği /tahminlerde/ konuşucunun güveninin dereceleri, kesinlik dereceleri farkı da öğrenciye sezdirilebilir.

4.3.5. -(y)Abil /-mAyAbil/ -A /-AmAyAbil Biçimbiriminin Öğretimi

İzmir YT (2014) bu biçimbirimi sadece /rica/ ve /izin/ işlevleri ile A2 düzeyinde 7. ünite de öğretmektedir. Okuma becerisinde boşluk doldurma etkinliğinde sadece birkaç tümcede gösterilmiştir. Ne biçimsel ne de anlamsal bir açıklama yer almamaktadır. Okuma becerisindeki etkinlik bu biçimbirimin /rica/ ve /izin/ ulamlarını kavramak için yeterli değildir. Bu biçimbirim İzmir YT B1 düzeyi 3. ünite de tekrar “Yeterlilik” tanımıyla öğretilmektedir. Farklı zaman, görünüş ve kipliklerle birleşimi de bu düzeyde gösterilmiştir. /Öneri/ ve /olasılık/ ulamlarını işaretlediği ayrı bir tabloda gösterilmiştir. /Olanaklılık/ ulamı okuma becerisi etkinliği ile gösterilmiştir. /öneri/ ulamı birden çok etkinlik ile çeşitli bağlamlarda gösterilse de /olasılık/ ulamı ile ilgili yeterli örnek bulunmamaktadır. Ayrıca farklı zaman, görünüş ekleri ile birlikte kullanımına ilişkin anlamsal ya da biçimsel yeterli açıklamaya yer verilmemiştir. Olumsuz biçimindeki anlam farklarına da değinilmemiştir.

Yeni Hitit (2011) bu biçimbirimi A2 düzeyinde 9. Ünite de öğretmektedir. A2 düzeyinin son konusu olarak belirlenen biçimbirim için altı işlev belirlenmiştir. /Olanak/, /izin/, /istek/, /emir/, /rica/, /öneri/ gibi ulamlar ayrı işlevlerde betimlenmiştir. Ayrıca biçimbirimin olumsuz kullanımındaki -A/ -AmAyAbil farkları da açıklanmıştır. -AmAybil biçimbiriminin hem /yetersizlik/ hem de /tahmin/ işaretlediği belirtilmiş ve -A biçimbiriminin konuşucunun isteğine bağlı olmayan durumlarda kullanıldığı “Çok çalıştı ama sınavı kazanamadı.” örneği ile açıklanmıştır.

Gazi TÖMER YTDB (2018, s. 154-158) A2 düzeyinde bu biçimbirimi pek çok farklı ulamıyla en ayrıntılı anlatan kaynaktır. Biçimbirimi “Yeterlilik I. Tip” ve “Yeterlilik II. Tip” olarak ayırarak I. Tip için “bu bir modal fiildir; tasvir fiildir” (Gazi TÖMER YTDB, 2018:154) açıklaması yapılmıştır. Yeterlilik II. Tip için /imkan/ ve /olasılık/ ulamları tanımlanmıştır.

Bu biçimbirimin işaretlediği ulamlar aşağıdaki gibi gösterilmiştir:

- “(i) yeterlilik (olumlu çekim) cümlesi
- (ii) olasılık / ihtimal cümlesi
- (iii) izin verme, izin isteme cümlesi
- (iv) rica, istek cümlesi
- (v) yetersizlik, imkânsızlık (olumsuz çekim) cümlesi
- (vi) yasak (olumsuz çekim) cümlesi” (Gazi TÖMER YTDB, 2018, s. 154)

Ardından her bir işlev ayrı başlıklar altında örneklerle açıklanmıştır. Yeterlilik olarak adlandırılan ulam Devingen Kiplik ulamında /yetenek/, /beceri/, /olanaklılık/ ulamlarıdır. /olasılık/ ulamının -(V)r biçimbirimi ile kullanıldığı ve gelecek gönderimi olduğu belirtilmiştir. /Rica/, /istek/ ulamlarının açıklanmasına /uyarı/ ulamı da eklenmiştir. Bu ulamda biçimbirimin genellikle 2. kişiler (sen/siz) ile kullanıldığı vurgulanmıştır. Alıştırmalar arasında -(y)Abil biçimbiriminin tümcede /rica/, /tahmin/, /olasılık/, /istek/ gibi ulamlardan hangisini işaretlediği etkinlikleri de bulunması ilgi çekicidir ve doğru bir uygulamadır. Bu tür alıştırmalarla bir biçimbirimin işaretlediği farklı ulamlara ilişkin öğrencinin farkındalığı artabilir.

Yedi İklim (2015) A2 düzeyinde 6. ünite de bu biçimbirimin (V)r /-mAz biçimbirimi ile kullanımını /varsayım/, /olanaklılık/, /izin/, /rica/ ulamlarının işaretlediği bağlamlarla göstermektedir. Biçimsel ya da kullanım boyutu ile ilgili dil bilgisi açıklamaları bulunmamaktadır. Olumsuz biçiminde “yapamam”, “yapmayabilirim”, “yapamayabilirim” örnekleri bir tabloda gösterilmiş ama herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

-(y)Abil biçimbirimi hem farklı zaman, görünüş, kiplik ekleri ile birleşerek biçimsel olarak pek çok farklı birleşimi olduğu için hem de pek çok ulam işaretlediği, çokanlamlı kiplik göstericilerinde olduğu için öğretimi zor olan işaretleyicilerden biridir. Bu biçimbirimin olumsuz biçiminde hem biçimsel hem de anlamsal farklar vardır. /Olanaklılık/ işaretlediği ifadelerde olumsuz biçimi -A+zaman/görünüş eki ile, /olasılık/

/varsayım/, /tahmin/ işaretlediği ifadelerde ise -mAyAbil+zaman/görünüş eki olarak kullanılır. -AmAyAbil+zaman/görünüş eki biçiminde kullanımı ise hem /olanaksızlık/ hem de /tahmin/ ulamlarını eşzamanlı işaretler. Biçim ve anlam boyutuyla bu biçimbirim farklı bağlamlarda ve farklı düzeylerde öğretilmelidir. İzmir YT'nin A2 düzeyinde /rica/ ve /izin/ ulamlarını öğretmek B1 düzeyinde diğer ulamları öğretmesinin doğru fakat yetersiz bir yaklaşım olduğunu düşünüyoruz. /İzin/ ve /rica/ ulamları A1 düzeyinde öğretilerek A2 düzeyinde /olanaklılık/, B1 düzeyinde ise /öneri/, /olasılık/, /tahmin/ ulamlarının aktarılması hem olumsuz biçimin kavranmasını hem de işaretlenen ulamların farklı bağlamlarda ve kullanım boyutunda gösterilebilmesini sağlayacaktır.

4.3.6. -mAlli Biçimbiriminin Öğretimi

İzmir YT (2015) -mAlli biçimbirimini B1 düzeyinde 2. ünite "zorunluluk" adlandırmasıyla öğretmektedir. Okuma becerisi etkinliklerinde ise /öneri/, /güçlü gereklilik/ ulamlarını işaretleyen bağlamlarda kullanılmıştır. Tablo ile yapılan kısa bir biçimsel açıklama dışında herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

Yeni Hitit (2011) -mAlli, -mAllydı, -mAllymİş biçimbirimlerini B1 düzeyinde 1. ünite öğretmektedir. -mAlli biçimbiriminin /gereklilik/, "olmalı" yapısının /tahmin/ bildirdiği örneklerle açıklanmıştır. -mAllydı biçimbiriminin geçmiş zamandaki gerekliliklerin sonradan anlaşıldığı, fark edildiğini gösterdiği; -mAllymİş biçimbiriminin /sonradan fark edilen, öğrenilen/, /başkasından duyulan/ bir gerekliliği işaretlediği açıklamaları yapılmıştır. -mAllydı ve -mAllymİş biçimbirimlerinin ulamları arasındaki fark açıkça belirtilmemiştir. Özellikle -mAllydı ile sağlanan karşı olgusal ve /pişmanlık/ ulamları açıklamalarda yer almamaktadır.

Gazi TÖMER YTDB (2018, s. 168-172) -mAlli biçimbirimini B1 düzeyinde "Gereklilik Kipi" adlandırmasıyla öğretmektedir. Bu biçimbirimin işaretlediği ulamlar /gereklilik/, /zorunluluk/, /ihtiyaç/, /tavsiye/, /gereksizlik/ olarak belirlenmiştir. /ihtiyaç/ ulamı /zorunluluk/ ve /mecburiyet/ ulamları ile birlikte gerekçelendirilmiş gereklilik gösteren "Süresi geçmiş, pasaportumu yenilemeliyim." gibi örnekler ile açıklanmıştır. /Tahmin/ ulamı "olmalı" ve -mİş olmalı yapıları ile gösterilmiştir. /Tavsiye/ işlevi /telkin/, /gereklilik/, /sakınma/, /öğüt/, /uyarı/ ulamları ile birlikte örnek tümcelerle açıklanmıştır.

Yedi İklim B1 düzeyinde 4. Ünite -mAll biçimbirimini öğretmektedir. Biçimbirimle ilgili herhangi bir açıklama yer almaktadır. Okuma becerisi etkinlikleriyle /öneri/ ve /gereklilik/ulamalarının işaretlendiği bağlamlarda gösterilmiştir. “Olmalı” ise okuma metinlerinde sadece birkaç tümcede /isteklilik/ ulamı ile gösterilmiştir. Dilbilgisi yapılarının örtük öğretimi yöntemi benimsenmiş olsa da örnekler ve etkinlikler yeterli değildir.

-mAll biçimbirimi gereklik işaretleyicisi olarak öğretildiği bağlamda işaretlediği /zayıf gereklik/, /güçlü gereklik/ ve /öneri/ ulamaları da sezdirilmelidir. “olmalı” yapısı ayrı bir bağlamda /tahmin/ ulamı işaretleyen diğer yapıların olduğu başka bir ünite öğretilir. Her bir ulam için yeterli anlamlı girdinin sağlanabileceği bağlamlar oluşturularak -mAllydI biçimbiriminin de karşı olgusalılık bildirdiği ve /pişmanlık/ işaretlediği belirtilmelidir. -mAllydI biçimbirimi -sAydI biçimbirimi ile birlikte /pişmanlık/ ulamı çerçevesinde de öğretilir. -mAll ve -sA biçimbirimleri öğretildikten sonra B1 düzeyinde “Pişmanlıklarım” bağlamında iki biçimbirimin -DI biçimbirimi ile birleşerek bu ulamda kullanıldığı sezdirilebilir.

4.3.7. -sA Biçimbiriminin Öğretimi

İzmir YT (2015) -sA biçimbirimini biçimsel değil anlamsal bir ayrımla iki farklı ünite, /dilek/, /istek/ ulamıyla B1 düzeyinde 3. ünite, /koşul/ ulamıyla B1 düzeyinde 8. ünite öğretmektedir. “Dilek-İstek” adlandırmasıyla -Abil+-sA birleşimi de tabloda gösterilmektedir. “Keşke” ünlemi ile kullanıldığı açıklaması da yapılarak olumsuz biçiminde -AmAsA biçimi de gösterilmiştir. Okuma becerisi etkinliğinde sadece birkaç cümle ile /dilek/ ulamında kullanımı gösterilmiş, dinleme becerisinde “Hayat Bayram Olsa” şarkısının sözleri üzerinden boşluk doldurma etkinliği hazırlanmıştır. /Koşul/ ulamı “Koşullu Tümceler” adlandırmasıyla ve farklı zaman, görünüş ekleri ile birlikte kullanımıyla gösterilmektedir. Tabloda farklı birleşimleri örneklerle gösterilmiştir ve anlamı “Bir eylemin gerçekleşmesi ya da bir şeyin olması, başka bir eyleme ya da olaya bağlı” (İzmir YT, 2015, s. 149) olarak tanımlanmıştır. Farklı okuma ve dinleme becerisi etkinlikleri ile -sA biçimbiriminin farklı zaman, görünüş ekleri ile kullanıldığı çeşitli bağlamlar gösterilmiştir. Pek çok okuma ve dinleme metninin kullanılması, video izleme etkinliğinin yer alması öğrencinin bu biçimbirimin /koşul/ ulamında farklı bağlamlarda

kullanımını görmesi ve kavrayabilmesi için önemlidir. İzmir YT bu bakımdan /koşul/ ulamı için pek çok bağlam yaratarak öğretim sürecini kolaylaştırmıştır.

İzmir YT (2014) A2 düzeyinde 4. ünite -sAnA/-sAnIzA biçimbirimlerini de öğretmektedir. Biçimbirimlerin /istek/ ve /öneri/ işaretlediği bir tabloda gösterilmiş fakat herhangi bir açıklamaya veya örnek tümceye yer verilmemiştir. Okuma metninde sadece bir tümcede gösterilen biçimbirimlerin kullanım ve anlam boyutu yeterince aktarılamamıştır. Yine de ölçünlü dilde pek yer almasa da sözlü iletişimde sıklıkla kullanılan bu yapının öğretilmesinin gerekli olduğunu düşünüyoruz. Bu bakımdan İzmir YT'nin yaklaşımını doğru ama yetersiz olarak değerlendiriyoruz.

Yeni Hitit (2011, s. 182) -sA biçimbirimini iki ayrı ulamı ile “Dilek Kipi” olarak B1 düzeyinde 3. ünite, “Koşul Kipi” olarak B1 düzeyinde 5. ünite öğretilmektedir. “Dilek Kipinde” /dilek/ ulamı ve soru biçiminde /görüş alma/ ulamı ile gösterilmektedir. “Ben senin yerinde olsam”, “zengin olsam” gibi ifadeler de dilek kipi olarak değerlendirilmiş ve “(...)dileğin gerçekleşmesine bağlı olarak söz konusu edile-bilecek tahmin, iddia, söz verme vb. anlatımlar sergileyen geniş zaman çekimli tümcelerle bir koşul kipiymiş gibi yan yana kullanılır.” açıklaması yapılmıştır. Dilek kipinde “dA” bağlacı ile -sA biçimbiriminin iki tümcede kullanımını veya -sA (...) -sA ikilemesi de “her durumda gerçekleşecek eylemleri” ifade ettiği de gösterilmiştir. -sAyDI biçimbirimi de “Dilek (Hikaye) Kipi” olarak adlandırılarak bu ünite iki işlevi ile anlatılmıştır. Birinci işlevde /pişmanlık/ ulamı, ikinci işlevde soru biçiminde alıcının /görüşünü alma/ ulamları açıklanmıştır.

Yeni Hitit (2011, s. 184) “Koşul Kipinde” -sA biçimbiriminin eylemler ve adlarla kullanımını /koşul/ ulamı ile açıklamıştır. “Neyse”, “Yoksa”, “Öyleyse”, “Nasılsa” gibi bağlaçları da bu bölümde -sA biçimbirimiyle kullanılan “kalıplaşmış bağlaçlar” olarak göstermiştir. Bizce bu bağlaçlar ayrı bölümlerde sözcük öğretimi bağlamında öğretilmelidir. Bu bağlaçların hepsi /koşul/ ulamını işaretlemez. Bu bağlaçların yeni anlam alanları vardır ve bu biçimbirim ile birlikte öğretimi öğrenci için -sA biçimbirimini kavramayı güçleştirebilir. -sAyDI biçimbirimi bu ünite tekrar öğretilmektedir. Fakat tanımlama değiştirilmemiş ve yine “Dilek (hikaye) kipi” olarak adlandırılmıştır. Bu biçimbirim “artık söz konusu olmayan durumlara” ilişkin /koşul/ ulamında, /pişmanlık/ ulamı işaretlediği tümceler ile karşılaştırılarak öğretilmiştir.

Gazi TÖMER YTDB (2018, s. 192-195) -sA biçimbirimini “Şart Kipi” olarak B1 düzeyinde öğreterek bu biçimbirimi üç işlev ile incelemiştir. İlk işlev /koşul/ ulamıdır. -sA biçimbiriminin farklı zaman/görünüş ekleri ile birleşimi gösterilmemiştir. Eyleme doğrudan eklendiği adlarla kullanımı gösterilmiştir. İkinci işlevi /dilek/, /istek/, /temenni/ ulamları işaretlemesi olarak belirlenmiştir. Bu işlevde “Keşke” ünlemi ile kullanıldığına dikkat çekilmiştir. Fakat açıklama “Keşke +Şart Cümlesi” /istek/ ulamını oluşturur.” olarak yapılmıştır. Bu açıklama hem yanlıştır hem de öğrencinin aklını karıştıracaktır. -sA biçimbirimi gönüllülük kipliğindeki ulamlarında /koşul/ ulamı işaretlemeyi sürdürmemektedir. Gazi TÖMER YTDB (2018, s. 193) “keşke” ünleminin kullanılmadığı tümceler için “tek cümleden oluşur” açıklamasını yapmıştır. -sA biçimbiriminin soru biçiminde /kararsızlık/ ulamının işaretlemesi de üçüncü işlev olarak belirlenmiştir. Ayrıca “etkisizlik kalıbı” (Gazi TÖMER YTDB, 2018, s. 195) tanımlamasıyla “Sen yardım etsen de etmesen de bilgisayarımı tamir edeceğim.” gibi örnekler verilmiştir. -sA biçimbiriminin /koşul/ ulamında zaman/kip/görünüş ekleriyle birleşimi B2 düzeyinde öğretilmektedir. Bu birleşimler (-I)yorsa, -dIysA, -(V)rsA, -mIşsA, -mAlIysA) /koşul/ ulamı vurgusuyla açıklanmıştır. Bu biçimbirimlerin farklı anlamsal ulamlarına değinilmemiştir.

Yedi İklim (2015) -sA biçimbirimini “Dilek Kipi” ve “Şart Kipi” adlandırmasıyla B1 düzeyinde 3. ünite de öğretmektedir. /Dilek/ ulamında “Keşke” ünlemi ile kullanımı vurgulanmış biçimi de “Keşke ...fiil+-sA” (2015, s. 50) olarak gösterilmiştir. Buna karşılık örneklerde -sAydI biçimbirimi de yer almaktadır. /Kararsızlık/ ulamının işaretlendiği örnekler de aktarılmıştır. Örnekler soru biçimiyle gösterilmiş, “Acaba” belirteci de /kararsızlık/ ulamındaki örneklerde kullanılmıştır. Ardından -sAydI biçimbiriminin /pişmanlık/ ulamı okuma metni içinde gösterilmiş fakat herhangi bir açıklama ya da tanımlama yapılmamıştır. Ünite de yer alan diğer okuma becerisi etkinliklerinde -sA ya da -sAydI biçimbirimi neredeyse hiç kullanılmamıştır. /Koşul/ ulamı yeni bir bölümde “Eğer ... fiil+ -IrsA” (Yedi İklim, 2015, s. 58) olarak gösterilse de örnek tümcelerde adlarla kullanımı ve farklı zaman/görünüş eklerinin -sA biçimbirimi ile birleşimi (-dIysA, -(I)yorsa, -(y)AcAksA,) de yer almaktadır. Örneklerde koyu yazılarak gösterilmesi dışında herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Hemen ardından boşluk tamamlama, soru-cevap gibi etkinliklerle bu biçimbirimin /koşul/ ulamında kullanılması beklenmektedir. Yeterli anlamlı girdinin yer almadığı konu anlatımında

öğrencilerden anlamlı çıktının beklenmesi doğru değildir. Pek çok ulamı işaretleyen -sA biçimbiriminin birkaç etkinlik üzerinden kullanım boyutundaki tüm ulamları ile sezdirilmesi de pek mümkün görülmemektedir.

Yukarıda gösterildiği gibi bu biçimbirimi biçimsel olarak değerlendirip bir ünitenin alt bölümlerinde tüm ulamların gösterilmesi öğretim sürecini zorlaştırabilir. -sA biçimbiriminin işaretlediği iki ayrı ulam ayrı ünitelerde hatta belki de ayrı düzeylerde öğretilmelidir. Biçim aynı olsa da bu biçimbirimin işaretlediği ayrı ulamlar birbirinden oldukça farklı işlevlerdedir. Gönüllük Kipliğinde /dilek/, /istek/ işaretlediği kullanımı B1 düzeyinde öğretilerek /koşul/ ulamı B2 düzeyinde ayrıca öğretilir. Bu ulamların birbirinden ayrılması ve her bir ulam için bir ünite ayrılması yeterli bağlamın yaratılmasını da sağlayacaktır. Nitekim her iki ulamında da bu biçimbirim işaretlediği genel ulamlar olan /dilek/, /istek/ ya da /koşulun/ yanı sıra farklı ulamları da işaretleyebilmektedir. Örneğin soru biçimiyle /kararsızlık/ ulamı için okuma ya da dinleme becerisi etkinlikleri ayrıca tasarlanabilir. -sAydI ve -sAymIş biçimbirimleri de /pişmanlık/ ulamı işaretlediği ifadelerde - mAllydI biçimbirimi ile birlikte öğretilir.

4.3.8. İstek ve Emir Kipi İşaretleyicisi Biçimbirimlerinin Öğretimi

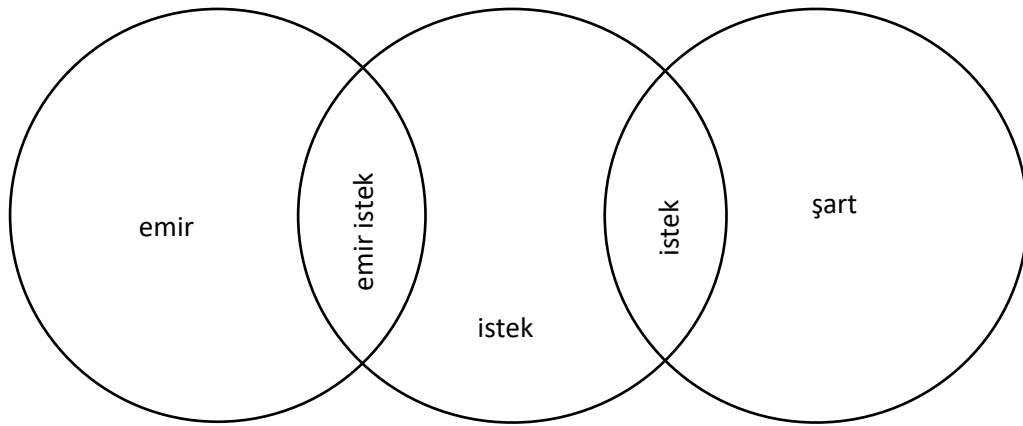
İzmir YT (2014) Emir Kipi ve İstek Kipini A1 düzeyinde ayrı ünitelerde, Emir Kipini 4. ünite, İstek Kipini 7. ünite öğretmektedir. Emir kipi yol tarifi bağlamında /emir/ ve okuma becerisindeki karşılıklı konuşmada /tavsiye/ ulamıyla sunulmuştur. Biçimsel olarak nasıl kullanıldığı dışında bir açıklama bulunmamaktadır. “Ben” ve “Biz” adları biçimin açıklandığı tabloda yer almamaktadır. İstek Kipi ise sadece “ben” ve “biz” kişileri ile kullanımıyla gösterilmiş ve okuma, dinleme becerilerindeki bağlamlarda /istek/, /teklif/ ulamları sunulmuştur.

Yeni Hitit (2011) A1 düzeyinde 5. ünite Emir Kipi ve İstek Kipi olarak adlandırılarak ayrı tablolarda gösterilerek öğretilmektedir. Emir Kipinin “ben” ve “biz” kullanımları olmadığı, soru biçiminde de sadece “o” ve “onlar” kullanımları olduğu gösterilmiştir. /Emir/ ulamı dışında bir ulam işaretlediğinden söz edilmemiştir. -(y)In ve -(y)InIz biçimbirimlerinin farkı ise “kısa” ve “uzun” biçim olarak tanımlanarak gayri resmi/ resmi ayrımı yapılmıştır. Nezaket stratejisi olarak kullanılabilceğinden hiç söz edilmemiştir.

İstek Kipinde sadece /istek/ ulamı gösterilmiştir. İstek kipine -A/-mAyA biçimi de eklenmiş fakat bu kullanımın “nadiren” ve “çok nadiren” kullanıldığı belirtilmiştir. İstek Kipi tablosunda da bu biçimler gösterilmiş ve “Sen içesin.”, “O konuşa.” Gibi örnek tümceler verilmiştir. Soru biçiminde de “ben” ve “biz” kişileri dışında neredeyse hiç kullanılmadığı açıklanmıştır. Bu çalışmada da daha önce belirtildiği gibi ölçünlü dilde neredeyse hiç kullanılmayan istek kipinin ikinci kişi -A/-AsInIz biçimlerinin YDTÖ alanında öğretiminin gerekli olmadığını düşünüyoruz. Artık kullanımda olmayan bir yapıyı öğrenmek öğrenciler için hem vakit hem de isteklilik kaybına neden olabilir.

Gazi TÖMER YTDB (2018) Emir, İstek ve Şart için bir şekil düzenleyerek bu ulamların ve bu ulamları işaretleyen biçimbirimlerin birbiri ile kesiştiğini göstermektedir.

ŞEKİL 35. Emir, İstek ve Şart İlişkisi (Gazi TÖMER YTDB, 2018, s. 180)

Şekildeki /emir/ ve /istek/ ulamlarının kesişmesi anlam ile (derin yapı) /istek/ ve /şart/ ulamlarının birleşimi biçim ile (yüzey yapı) ilgilidir. Bu nedenle bu şema öğrenci için akıl karıştırıcı olabilir. Fakat öğretim yönteminde de Gazi TÖMER YTDB (2018) /koşul/ ve /istek/ ulamlarını birlikte değerlendirmiş ve anlam boyutunda da benzer oldukları varsayımı ile öğretimi tasarlamıştır. (bkz. 4.3.7 -sA Biçimbiriminin Öğretimi) Bu yöntemle biçim ile anlamı birleştirmeye çalışsa da doğru bir yaklaşım değildir.

Gazi TÖMER YTDB (2018, s. 180-183) Emir Kipi adlandırmasıyla B1 düzeyinde /emir/, /istek/, /rica/ /dua/, /yasak/, /uyarı/ ulamlarıyla bu biçimbirimleri öğretmektedir. İlk işlev /emir/ olarak belirlenmiş ve ikinci kişilerle sıfır biçimbirim ve -(y)In biçimbirimleri, üçüncü kişilerle çekimi -sIn/-sInIAr gösterilmiştir. Birinci kişi çekimlerine yer verilmemiştir. İkinci işlevde /istek/, /dilek/, /rica/, /dua/, /beddua/, /öğüt/, /uyarı/ ulamları

işaretlediği açıklanmıştır. Örneklerde yine sadece ikinci kişi çekimlerinin bulunduğu ifadeler yer alır. Fakat ayrı bir kural olarak “Türkçede dua, beddua ve dilek cümleleri emir formunda kurulur.” (Gazi TÖMER YTDB , 2014, s. 181) açıklamasıyla da -sIn biçim birimi gösterilmiştir. Olumsuz biçiminde /yasak/, /uyarı/, /öğüt/ işaretlediği ayrı bir kural olarak örneklerle gösterilmiştir. -(y)InIz biçim biriminin /nezaket/ için kullanıldığı ve /rica/ işaretlediği de gösterilmiştir.

Gazi TÖMER YTDB (2018, s. 183-190) İstek Kipi ayrı bir başlıkta “Dilek-İstek Kipi I. Tip Çekim” adlandırmasıyla “Emir Kipinden” hemen sonra /dilek/, /istek/, /karar/ ulamları ile öğretilmektedir. II. Tip Dilek-İstek “-mAk iste-” yapısı olarak öğretilmektedir. Kısacası bu iki yapı /istek/ ulamını işaretleyen farklı biçimler olarak “Dilek-İstek Kipi” başlığında birlikte anlatılmaktadır. Bu yaklaşımın doğru olduğunu düşünüyoruz. Ayrıca istek kipinin gelecek gönderimi de belirtilmiş ve /istek/, /karar/, /plan/ ulamlarında kullanıldığı gösterilmiştir. İstek kipinde ikinci ve üçüncü kişilerde emir kipi biçiminin kullanıldığı da açıklanmıştır. Olumsuz çekimlerinde /karar/, /isteksizlik/, /uyarı/ ve /gönülsüzlük/ bildirdiği örnekler üzerinden gösterilmiştir. Soru biçiminde /izin isteme/, /onaylatma/, /fikir danışma/ ve /teklif/ ulamları belirlenmiş ve örneklendirilmiştir.

Yedi İklim (2015) A1 düzeyinde içindekiler bölümünde dilbilgisi konularında 2. Ünite “Emir” yer alsın da üniteye hiçbir açıklama yer almamaktadır. Okuma metninde sadece birkaç sözcüde ikinci tekil kişi sıfır biçim birim kullanımı yer almaktadır. A2 düzeyinde dilbilgisi konularında içindekilerde ya da hedeflenen becerilerde yer verilse de 2. üniteye okuma becerisi etkinliklerinde emir ve istek kipi kullanımları yer almamaktadır. Biçim birimlerin biçimi ya da işaretlediği ulamlarla ilgili de herhangi bir açıklama yer almamaktadır. Sadece bir okuma metninde -(y)In biçim birimi /öneri/ ulamında sıkça kullanılarak öğrencinin sezerek öğrenmesi hedeflenmiştir.

İstek ve Emir Kipi adlandırması ile ayrı kip ekleri gibi değerlendirilen biçim birimlerin tek bir üniteye ve birleştirilerek öğretilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Temel olarak /istek/ ulamı işaretleyen biçim birimler tek bir tabloda gösterilmelidir. Bu biçim birimler birbirinden ayrı ulamlar, kiplikler olarak değerlendirilmemelidir. Bu bağlamda bize göre öğretim tablosu aşağıdaki gibi hazırlanmalıdır:

TABLO 14. İstek ve Emir İşaretleyicileri Öğretim Tablosu

Kişiler	Olumlu	Olumsuz	Olumlu Soru	Olumsuz Soru
1. Tekil Kişi	-(y)AyIm	-mAyAyIm	-(y)AyIm mI	-mAyAyIm mI
2. Tekil Kişi	∅	-mA	-	-
3. Tekil Kişi	-sIn	-mAsIn	-sIn mI	-mAsIn mI
1.Çoğul Kişi	-(y)Allm	-mAyAllm	-(y)Allm mI	-mAyAllm mI
2. Çoğul Kişi	-(y)In/-(y)InIz	-mAyIn / -mAyInIz	-	-
3. Çoğul Kişi	-sInAr	-mAsInAr	-sInAr mI	-mAsInAr mI

Tablodaki biçimbirimler kişilerle kullanımına göre üç alt bölümde öğretilebilir. Öncelikle 2. kişilerle /emir/, /istek/, /öneri/ ulamları öğretilmelidir. -(y)In ve -(y)InIz biçimbirimleri arasındaki farkın nezaket stratejileri ile ilgili olduğu uygun bağlamlar yaratılarak sezdirilmelidir. Ardından ∅, -(y)In, -(y)InIz arasındaki seçimin de nezaket stratejisi ile ilgili olduğu gösterilmelidir. Özellikle iş görüşmeleri, üniversitedeki öğretim görevlileri ile yazışmalarda nezaket gösteren biçimlerin seçiminin önemli olduğuna dikkat çekilebilir.

Birinci kişilerle kullanımı yeni bağlamlar üretebilmek için ayrı bir bölümde öğretilmelidir. Olumlu biçiminde sözceleme anında karar verilen /istekleri/, /tasarıları/ işaretlediği vurgulanmalıdır. Sözceleme anında karar verme edimi ile -(y)AcAk biçimbiriminden ayrıldığına konusuna vurgu yapılabilir. Soru biçiminde /teklif/, alıcıdan /görüş, onay alma/ ulamlarını işaretlediği ayrı bir iletişim bağlamında gösterilmelidir.

Son olarak üçüncü kişilerle kullanımı yeni bir bölümde öğretilmelidir. -sIn/-sInAr biçimbirimlerinin konuşucunun /isteklerini/ alıcıya “aktarıcı” ya da “sağlayıcı” rolleri yükümleyerek ilettiği farklı bağlamlarla gösterilmelidir. Özellikle insan dışı varlıklara

ilişkin /isteklerin/ iletildiği ifadelerde alıcının “sağlayıcı” olduğu belirtilmelidir. Fakat /dua/, /beddua/ gibi ulamlarda da benzer bir kullanımın olduğu da ayrıca gösterilmelidir.

Sonuç olarak istek ve emir kipi işaretleyicilerinin tek bir üniteye üç ana bölümde kişi çekimlerine göre ayrılarak öğretilmesini öneriyoruz. Her ana bölümde okuma, dinleme, yazma ve konuşma becerileri ile ilgili etkinlikleri de yer almalıdır. Böylece farklı ulamlara ilişkin bağlamlar da yaratılarak kullanım boyutu gösterilebilir.

4.3.9. Biçimbirimlerin İşaretlediği Ulamların Düzeylere Göre Öğretimi

Çalışmamızda incelenen biçimbirimlerin ve işaretlediği ulamların farklı düzeylerde sarmal yapı ile öğretilmesini öneriyoruz. Özellikle hem biçimin hem anlamın öğretiminin zor olduğu $-(V)r/-mAz$, $-(y)Abil/-mAyabil/-A/-AmAyAbil$ gibi biçimbirimlerin öğretiminin farklı düzeylerde farklı ulamlarla öğretilmesinin öğretim sürecini kolaylaştıracağına inanmaktayız. Bu bağlamda öğretim izlencesinin aşağıdaki tablodaki gibi tasarlanmasını öneriyoruz:

Tablo 15. YDTÖ’de biçimbirimler ve ulamlarının düzeylere göre öğretimi

Düzy	Biçimbirim	Ulam	D-AOBM Hedef Yeterlik	Örnekler 232.
A1	-Dİr	/kesinlik/	Önermesel Netlik: A1: Kişisel ayrıntılar ve somut türden ihtiyaçlar hakkında temel bilgileri basit bir şekilde iletebilir. (D-AOBM, 2021, s.146)	(a) Türkiye’nin en kalabalık şehri İstanbul’dur. (Yeni Hitit-Temel Düzey, 2011, s. 101)
A1/A2	-(y)Abil (Soru biçimi)	/izin/, /rica/	Karşılıklı Konuşma: Dil işlevleri: Selamlama ile başlayan, teklif, davet ve izin alma ile devam eden, duygu derecelerini ifade etme ve kinayeli, şaka amaçlı kullanıma doğru bir ilerleme. (D-AOBM, 2021, s.78)	(b) Sandalyeyi alabilir miyim? (İzmir YT, 2014, s.82) (c) Yardımcı olabilir misiniz? (İzmir YT, 2014, s.82)

			<p>A1 Öncesi: İnsanları selamlayabilir, isimlerini söyleyebilir ve basit bir şekilde izin alabilir. (D-AOBM, 2021, s.79)</p> <p>Toplumdilbilimsel Uygunluk:</p> <p>A2: Temel dil işlevlerini (ör. bilgi alışverişi ve ricalar) yerine getirebilir ve bunlara yanıt verebilir. Düşünce ve tutumları basit bir şekilde ifade edebilir. (D-AOBM, 2021, s.141)</p>	
A1/A2	<p>Emir ve İstek Kipi Ekleri</p> <p>a. -(y)AyIm / -(y)AlIm</p> <p>b. - Ø / - (y)In / - (y)InIz</p> <p>c. -sIn / - sInIAr</p>	<p>/istek/, /emir/, /teklif/, /dua/, /beddua/</p>	<p>Karşılıklı Konuşma:</p> <p>A1: Anlayışlı bir muhatap tarafından açık, yavaş ve tekrarlanan bir dille doğrudan doğruya kendisine iletilen, somut türde basit ihtiyaçların karşılanmasına yönelik günlük ifadeleri anlayabilir. (D-AOBM, 2021, s.79)</p> <p>A2: Davet edebilir, öneriler verebilir ve özür dileyebilir ve davete, önerilere ve özörlere yanıt verebilir.</p> <p>Nasıl hissettiğini çok basit hazır ifadelerle açıklayabilir.</p> <p>Neleri sevip sevmediğini söyleyebilir. (D-AOBM, 2021, s.79)</p>	<p>(d) Ben artık gideyim. (Yeni Hitit-Temel Düzey, 2011, s. 186)</p> <p>(e) Hava ısındı, ceketimi çıkarayım. Gazi TÖMER, 2014, s. 220)</p> <p>(f) Haydi, sen de gel, otur. (Yedi İklim A1, 2015, s.46)</p> <p>(g) (Siz) sınıfta sigara içmeyin(iz). (Yeni Hitit-Temel Düzey, 2011, s. 186)</p> <p>(h) Aman faturaları unutmasınlar! (Gazi TÖMER, 2014, s. 215)</p>

			<p>Resmi Olmayan Tartışma (Arkadaşlarla):</p> <p>A2: Önerilerde bulunabilir, önerilere yanıt verebilir. (D-AOBM, 2021, s.80)</p> <p>Mal ve Hizmet Alımı:</p> <p>A2: Yemek siparişi verebilir. (D-AOBM, 2021, s.84)</p> <p>Bilgi Alışverişi:</p> <p>A1: Dikkatli ve yavaş bir şekilde yöneltilen soruları ve yönergeleri anlayabilir ve kısa, basit yönlendirmeleri takip edebilir. (D-AOBM, 2021, s.84)</p> <p>Genel Dil Varlığı:</p> <p>A2: Somut türden basit ihtiyaçları (ör. kişisel ayrıntılar, günlük rutinler, istekler ve ihtiyaçlar, bilgi talepleri) karşılamak için kısa, günlük ifadeler üretebilir. (D-AOBM, 2021, s.134)</p>	<p>(i) Lütfen kemerlerinizi bağlayınız. (Gazi TÖMER, 2014, s. 216)</p> <p>(j) Haydi! Allah yolunuzu açık etsin. Gazi TÖMER, 2014, s. 214)</p>
A2	-mİş/- (I)yormuş/- (y)AcAkmİş	/yeni keşfedilen bilgi/, /bilgiyi başka bir kaynaktan edinme/, /aktarımsal tanıtımsallık/, /hazırlıksız	<p>Çevrimiçi Karşılıklı Konuşma ve Tartışma:</p> <p>A2: Basit bir dilde yazılmış/işaretlenmiş olmaları koşuluyla gömülü medyaya yönelik şaşkınlık, ilgi ve kayıtsızlık duygularını basit bir şekilde ifade</p>	<p>(k) Murat: İstanbul'a ne zaman ve niçin gelmiş?</p> <p>(l) Yaren: İki yıl önce. Üniversitede okumak için gelmiş. (Yedi İklim A2, 2015, s.13)</p>

		zihin/ /şaşıрма/	<p>ederek diğer kişilerin çevrim içi gönderilerine yorum yapabilir. D-AOBM, 2021, s.90)</p> <p>Genel Aracılık:</p> <p>A2: Bir kişiden bir şeyi açıklamasını istemek için basit sözcükler/işaretler kullanabilir. Güçlükler baş gösterdiğinde bunu fark edebilir ve sorunun görünürdeki nedenini basit bir dille ifade edebilir. Basit bir dilde ve açık bir şekilde ifade edilmiş olmaları koşuluyla yakın ilgisi olan gündelik konulardaki kısa ve basit karşılıklı konuşmaların veya metinlerin ana noktalarını aktarabilir. D-AOBM, 2021, s.97)</p>	<p>(m) Ben borcumu ödememiş miyim? (Yeni Hitit-Temel Düzey, 2011, s. 93)</p> <p>(n) (Evinin önünde babasının arabasını görünce)</p> <p>(o) Aaa babam gelmiş. (Yeni Hitit-Temel Düzey, 2011, s. 93)</p>
A2	-(y)AcAk / Olacak	/tasarı/ /niyet/, /söz verme/ /emir/	<p>Bilgi Alışverişi:</p> <p>A2: Planlar ve niyetler hakkında sorular sorabilir ve cevaplayabilir. (D-AOBM, 2021, s.84)</p> <p>Resmi Olmayan Tartışma (Arkadaşlarla):</p> <p>A2: Akşam veya haftasonu ne yapacağını anlatabilir. (D-AOBM, 2021, s.80)</p> <p>Kesintisiz Monolog (deneyimi betimleme):</p> <p>A2: Hafta sonu veya tatillerde ne yapmayı</p>	<p>(p) Ali yarın İstanbul'a gidecek. (Yeni Hitit-Temel Düzey, 2011, s. 188)</p> <p>(q) Bundan sonra sigara içmeyeceğim. (Gazi TÖMER, 2014, s. 156)</p> <p>(r) Mutlaka bu ilacı kullanacaksın. (Gazi TÖMER, 2014, s. 156)</p>

			planladığını kısaca anlatabilir. (D-AOBM, 2021, s.67)	(s) Her binada yangın merdiveni olacak. (Gazi TÖMER, 2014, s. 157)
A2	-(V)r /-mAz	/rica/, /söz verme/, /niyet/	<p>Bilgi Alışverişi:</p> <p>A2: Planlar ve niyetler hakkında sorular sorabilir ve cevaplayabilir. (D-AOBM, 2021, s.84)</p> <p>Toplumdilbilimsel Uygunluk:</p> <p>A2: Temel dil işlevlerini (ör. bilgi alışverişi ve ricalar) yerine getirebilir ve bunlara yanıt verebilir. Düşünce ve tutumları basit bir şekilde ifade edebilir. (D-AOBM, 2021, s.141)</p>	<p>(t) Bir çay verir misiniz? (Yeni Hitit-Temel Düzey, 2011, s. 191)</p> <p>(u) Size borç veririm, biraz param var. (Gazi TÖMER, 2014, s. 172)</p>
A2	-(V)r /-mAz	/alışkanlık kipliği/, /genelleme kipliği/	<p>Bilgi Alışverişi:</p> <p>A2: Alışkanlıklar ve rutinler hakkında sorular sorabilir ve cevaplayabilir.</p> <p>İş yerinde ve serbest zamanlarında yaptıkları ile ilgili sorular sorabilir ve cevaplayabilir. (D-AOBM, 2021, s.84)</p> <p>Genel Sözlü Üretim:</p> <p>A2: İnsanların yaşam veya çalışma koşullarının, günlük rutinlerin, beğenilen/beğenilmeyen şeylerin vb. kısa bir dizi basit öbekler ve cümleler olarak bağlı bir liste hâlinde basit bir tanımını</p>	(v) Türkler çayı çok sever. (Yeni Hitit-Temel Düzey, 2011, s. 191)

			verebilir veya sunumunu yapabilir. (D-AOBM, 2021, s.66)	
A2	-(V)rdI / -mAzdI	Geçmiş gönderimli /sürerlik/alı şkanlık görünüşü/	<p>Ortak Başvuru Seviyeleri(özet):</p> <p>A2: Kendisi için en yakın alakalı (ör. çok temel kişisel ve aile bilgileri, alışveriş, yerel coğrafya, istihdam) cümleleri ve sık kullanılan ifadeleri anlayabilir. Aşına olduğu ve rutin konularda basit ve doğrudan doğruya bilgi alışverişini gerektiren basit ve rutin görevlerde iletişim kurabilir. Geçmiş, yakın çevresi ve öncelikli ihtiyaç alanlarındaki meselelerinin boyutlarını basitçe betimleyebilir. (D-AOBM, 2021, s.179)</p> <p>Yazılı Değerlendirme (Betimleme):</p> <p>A2: Olayların, geçmiş etkinliklerin ve kişisel deneyimlerin çok kısa, temel betimlemesini yazabilir. (D-AOBM, 2021, s.193)</p>	(w) Çocukken karanlıktan korkardım. (Yeni Hitit-Temel Düzey, 2011, s. 191)
A2	-(y)Abil /-A	/olanaklılık /	<p>İşitsel (veya işaret dilinde) medya içeriğini ve kayıtları anlama:</p> <p>A2: İlgi duyduğu ürün ve hizmetlerle ilgili (ör. CD'ler, video oyunları, seyahat) çok kısa reklamlardaki en önemli bilgileri anlayabilir.</p>	(x) Çalışma iznim var, artık burada çalışabilirim. (Gazi TÖMER, 2014, s. 180)

			Bir röportajda insanların serbest zamanlarında ne yaptıklarını, özellikle ne yapmaktan hoşlandıklarını ve ne yapmayı sevmediklerini yavaş ve anlaşılır konuşmaları koşuluyla anlayabilir. (D-AOBM, 2021, s.56)	
A2/B1	-Dİr, - (I)yordur, - (y)AcAktİr, - -mİştİr	Bilgisel Kiplikte /tahmin/ /varsayım/ /olasılık/	İpuçlarını Belirleme ve Çıkarım Yapma (sözlü, işaret dilinde ve yazılı): B1: Başlıklardan, isimlerden veya manşetlerden metnin içeriğiyle ilgili temel çıkarımlar veya tahminler yapabilir. Kısa bir anlatıyı izleyebilir veya dinleyebilir ve daha sonra ne olacağını tahmin edebilir. (D-AOBM, 2021, s.64)	(y) -Telefonu açmıyor. (z) - Uyuyordur. (Yeni Hitit-Temel Düzey, 2011, s. 101)
B1	-(y)Abil /- mAyAbil	/olasılık/ /tahmin/ /öneri/	Resmi Olmayan Tartışma (Arkadaşlarla): A2: Önerilerde bulunabilir, önerilere yanıt verebilir. (D-AOBM, 2021, s.80) Kesintisiz Monolog (deneyimi betimleme): A2: Nelerde iyi olduğunu ve nelerde o kadar iyi olmadığını ifade edebilir (ör. spor, oyunlar, beceriler, konular). (D-AOBM, 2021, s.67)	(aa)Hava kapalı kar yağabilir. (Gazi TÖMER, 2014, s. 182) (bb) Bu ülkeyi sevdik, buraya yerleşebiliriz. (Gazi TÖMER, 2014, s. 182)

B1	-mAlI	/gereklilik/	<p>Resmi Olmayan Tartışma (Arkadaşlarla):</p> <p>B1: İlgi duyduğu konularda konuşurken kişisel görüş ve fikir isteyebilir, kendininkileri paylaşabilir. (D-AOBM, 2021, s.80)</p> <p>Bilgi Alışverişi:</p> <p>B1: Kendi deneyim alanlarındaki basit konular hakkında tavsiyelerde bulunabilir. (D-AOBM, 2021, s.84)</p>	(cc)Başkalarının bilgisayarlarını izinsiz kullanmamasını z. (Gazi TÖMER, 2014, s. 200)
B1	-mAlIydI	/karşı olgusallık/, /pişmanlık/	<p>Kesintisiz Monolog (deneyimi betimleme):</p> <p>B1: Hayalleri, umutları ve hırsları tanımlayabilir.</p> <p>Gerçek veya hayali olayları anlatabilir. (D-AOBM, 2021, s.66)</p>	(dd) (Biz) oraya hiç gitmemeliydik. (Yeni Hitit-Orta Düzey, 2011, s. 180)
B1	-sA (Gönüllülük Kipi)	/dilek/, /istek/, /kararsızlık (soru biçimiyle)/	<p>Kesintisiz Monolog (deneyimi betimleme):</p> <p>B1: Hayalleri, umutları ve hırsları tanımlayabilir.</p> <p>Gerçek veya hayali olayları anlatabilir. (D-AOBM, 2021, s.66)</p>	(ee)Şimdi evde olsak. (Yeni Hitit-Orta Düzey, 2011, s. 232)
B1	-sAydI /-sAymIş	/karşı olgusallık/, /pişmanlık/, /gerçekleşmiş	<p>Kesintisiz Monolog (deneyimi betimleme):</p> <p>B1: Hayalleri, umutları ve hırsları tanımlayabilir.</p>	(ff) Sinemaya gitsem mi? Gazi TÖMER, 2014, s. 232)
B1	-sAydI /-sAymIş	/karşı olgusallık/, /pişmanlık/, /gerçekleşmiş	<p>Kesintisiz Monolog (deneyimi betimleme):</p> <p>B1: Hayalleri, umutları ve hırsları tanımlayabilir.</p>	(gg) Keşke bu kursa hiç başlamasaydım. (Yeni Hitit-Orta Düzey, 2011, s. 184)

		dilek ve istekler/	Gerçek veya hayali olayları anlatabilir. (D-AOBM, 2021, s.66)	
B1	Olacak	/tahmin/	<p>İpuçlarını Belirleme ve Çıkarım Yapma (sözlü, işaret dilinde ve yazılı):</p> <p>B1: Başlıklardan, isimlerden veya manşetlerden metnin içeriğiyle ilgili temel çıkarımlar veya tahminler yapabilir.</p> <p>Kısa bir anlatıyı izleyebilir veya dinleyebilir ve daha sonra ne olacağını tahmin edebilir. (D-AOBM, 2021, s.64)</p>	(hh) Anahtarım yok... İş yerinde kalmış olacak. (Gazi TÖMER, 2014, s. 157)
B1	Olmalı	/tahmin/	<p>İpuçlarını Belirleme ve Çıkarım Yapma (sözlü, işaret dilinde ve yazılı):</p> <p>B1: Başlıklardan, isimlerden veya manşetlerden metnin içeriğiyle ilgili temel çıkarımlar veya tahminler yapabilir.</p> <p>Kısa bir anlatıyı izleyebilir veya dinleyebilir ve daha sonra ne olacağını tahmin edebilir. (D-AOBM, 2021, s.64)</p>	(ii) Kapıda biri var, babam olmalı. (Gazi TÖMER, 2014, s. 198)
B1/B2	-(V)r /-mAz	Gelecek gönderimli /varsayım/	<p>Resmi tartışma (toplantılar):</p> <p>B2: Katkıda bulunabilir, görüşlerini açıklayabilir ve onları destekleyebilir, alternatif önerileri değerlendirebilir ve varsayımlarda bulunabilir</p>	<p>(jj) Bir saat sonra eve varırız. Gazi TÖMER, 2014, s. 168)</p> <p>(kk) Bence yarın yağmur yağmaz. (Yeni Hitit-Temel</p>

			veya varsayımlar hakkında yorum yapabilir. (D-AOBM, 2021, s.81)	Düzyey, 2011, s. 191)
B2	-sA (Koşul)	/koşul/	Resmi tartışma (toplantılar): B2: Katkıda bulunabilir, görüşlerini açıklayabilir ve onları destekleyebilir, alternatif önerileri değerlendirebilir ve varsayımlarda bulunabilir veya varsayımlar hakkında yorum yapabilir. (D-AOBM, 2021, s.81)	(II) Babamdan izin alabilirsem gelirim. (Yedi İklim, 2015, s.58)
B2	-sAydI	/karşı olgusallık/	Kesintisiz monolog (bir sav ortaya koyma, ör. tartışmada): B1: Birinin yaptıklarını onaylayıp onaylamadıklarını açıklayabilir ve bu görüşü haklı çıkarmak için gerekçeler sunabilir. (D-AOBM, 2021, s.68) Yazışma: B2: Duyguların derecelerini ifade eden, olayların ve deneyimlerin kişisel önemini vurgulayan ve mektuplaştığı kişinin haberleri ve görüşleri hakkında yorum yapan mektuplar oluşturabilir. (D-AOBM, 2021, s.86)	(mm) Doktor olmasaydım öğretmen olurdu. (Yeni Hitit-Orta Düzyey, 2011, s. 184)
B2	-(V)rdI / -mAzdI	/karşı olgusallık/, /gerçeklik dışı kipliği/	Kesintisiz monolog (bir sav ortaya koyma, ör. tartışmada): B1: Birinin yaptıklarını onaylayıp	(nn) Eğer insanlar da kuşlar gibi uçabilseydi "havacılık" diye bir sektör oluşmazdı. (Yeni

			onaylamadıklarını açıklayabilir ve bu görüşü haklı çıkarmak için gerekçeler sunabilir. (D-AOBM, 2021, s.68)	Hitit-Orta Düzey, 2011, s. 184)
--	--	--	---	---------------------------------

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmamızda Öznellik kuramı ile ilgili genel değerlendirmeler incelenmiş ve yeni bir öznellik yaklaşımı belirlenmiştir. Öznelğin derecelendirilebileceği saptanarak şimdiye kadar bazı araştırmacılar tarafından iki katmanlı değerlendirilen öznelliğin (Ö1 ve Ö2) üç katmanlı değerlendirilmesi önerilmiştir. (Ö1, Ö2 ve Ö3) Bu katmanlardan ilki (Ö1) dillere özgü öznel ifadeleri gösterir. İkinci katman (Ö2) konuşucunun sözcesinin sorumluluğunu alarak sözeleme sürecindeki öznelliği ile ilgilidir. Üçüncü katman (Ö3) ise çalışma alanımız olan sözcesinin sorumluluğunu alan konuşucuların tutumlarını, yargılarını, değerlendirmelerini, önermeye ulaşma yollarını ve yöntemlerini işaretlediği; önermedeki kanıtla ilişkin güven derecelerini aktardığı boyuttur. Ö3 boyutu konuşucunun zihinsel sürecine, duygu durumuna, önermeye ilişkin değerlendirmesine, bir konu ile ilgili yaklaşımlarına söylemi aracılığı ile ulaşabildiğimiz ifadelerle ilgilidir.

Belirlenen yeni öznellik yaklaşımının dilbilim çalışmalarında Kiplikler ve Öznellik kuramlarına yeni bir yaklaşım kazandırılabilceği görüşündeyiz. Katmanların belirlenmesi ve birbirinden ayrılması diller arası ödünçlemeler, (Ö1 düzeyinde geçişler), akademik metinlerdeki bilimsel bilgi paylaşımında metin üreticilerinin, yazarların görünürlüğü ve bu görünürlüğün etkisi (Ö2 ve Ö3 düzeyinde), konuşucuların tutumlarının yer aldığı söylemlerin alıcıları yönlendirip yönlendiremediği (Ö3 düzeyinde) gibi konularda yeni araştırmalara yön verebilir. Sözelimi Ö1 düzeyinde bir ödünçleme Türkçedeki “gözlerinden öperim” kalıp sözünün Almancada böyle bir kullanım olmamasına rağmen son yıllarda yaygın olarak kullanılmaya başlaması ile örneklendirilebilir.⁸⁷ Türkçeye özgü bu kullanım kültürün dile yansıdığı dile özgü öznellik ile ilgilidir. Toplumsal kuralların bir yansımasıdır. Örneğin Sabahattin Ali, Aliye’ye ilk mektuplarını “gözlerinden öperim” ile bir süre sonraki mektuplarını ise “gözlerinden, dudaklarında öperim” ile bitirmektedir. Kızları Filiz’in doğumunda sonraki mektuplarında her ikisine hitap ederek yazdığı mektuplarda tekrar “gözlerinizden öperim” ifadesi ile mektubunu bitirmektedir. Başkalarının da okuyabileceği mektuplarda yine bu ifadeyi kullanır. Sevgiliye hitaben yazılan mektuplarda bile daha “masum” ve “kabul edilebilir” varsayılan bu ifade toplumsal kurallara göre kadın ve erkeğin fiziksel yaklaşımının hoş karşılanmaması ile ilgili olabilir. Bu ifadenin Türkçe şarkılar ile

⁸⁷ Konuyla ilgili gazete haberi için bkz.: <https://renk-magazin.de/kiezdeutsch-sahbi/>

Almancaya geçmesi bu nedenle ilginçtir. Bu ödünçleme sözcük ödünçlemesindeki gibi dildeki bir ihtiyaca yönelik değildir. Bir dile özgü o dilin konuşulduğu toplumun düşünce yapısının yansıdığı öznellik göstericisi bir ifadenin ödünçlenmesi sözcük ödünçlemesinden farklı değerlendirilmelidir. Bu bakımdan Ö1 alanının belirlenmesi bu tür diller arası ödünçlemeler üzerine çalışmalara da yeni bir bakış açısı getirebilir.

Karşılıklı iletişimde bireylerin birbirleri hakkında geliştirdikleri fikirlerin temelini dil oluşturur. Bu bakımdan öznellik söylemin üreticisi hakkında bilgiler verir. Alıcı bilinçli ya da bilinçsiz olarak söylemde işaretlenen öznellik göstericilerinden yola çıkarak konuşucu hakkındaki bilgileri fark eder, yorumlar ve kendi tutumunu da belirler.

Konuşucunun tutumunu yansıttığı öznel ifadelerin alıcıları etkileyip etkilemediği Ö3 alanında politik söylem çözümlemeleri ve siyaset bilimi araştırmaları ile belirlenebilir. Politik söylemde konuşucuların daha öznel ifadeleri tercih etmesi ya da etmemesinin alıcıları/seçmenleri etkileyip etkilemediği ölçülebilir. Bu tür çalışmaların yapılabilmesi için çalışmamızda Türkçedeki öznellik göstericilerinin bir kısmı olan biçimbirimler ve öznellik ile ilişkileri incelenmiştir.

Çalışmamızda kiplik ve kiplik türleri üzerine yapılan çalışmalar öznellik ile ilişkileri bağlamında incelenmiş ve yeni bir yaklaşım belirlenmiştir. Çalışmamızın 2.1.1.7. bölümünde Nuyts'ın belirlediği Tutumsallık üst ulamı ve bu ulamdan yola çıkılarak oluşturulan genel kiplik türleri ve ulamları belirlenmiştir. Tablo 6'da belirlenen bu ulamlar kiplik türleri yerine Tutumsallık işaretleyicileri olarak adlandırılmıştır. Kipliği de içine alan bu üst ulam alanyazınında yeni incelemelere ve saptamalara yol gösterebilir. Örneğin çalışmamızda koşul tümcelerinin de tutumsallık gösterdiği saptanmıştır. Koşul işaretleyicileri alanyazınında kiplik türlerinde değerlendirilmese de Tutumsallık ulamında yer alır. Öyleyse bu alanda yapılacak yeni çalışmalarda belki de tutumsallık işaretleyen yeni ulamlar, dil yapıları belirlenebilir. Kiplik türleri yerine Tutumsallık üst ulamının oluşturulması bu açıdan önemlidir.

Çalışmanın temelini oluşturan biçimbirimlerin incelenmesi de yeni saptamaların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Öncelikle bu biçimbirimlerin de öznellik içerebilecekleri ve de öznellik derecelendirmelerinin yapılabileceği ortaya çıkmıştır. Bazı biçimbirimler bilgisel kipliklerde kesinlik derecelendirmelerine göre daha yüksek ya da daha düşük öznellik derecelerine sahiptir. Örneğin -(y)Abil biçimbirimi daha düşük kesinlik derecesi

işaretlediği için daha yüksek kesinlik derecesi işaretleyen -(y)AcAk biçimbirimine göre daha öznel dir. Fakat çalışmanın temel amacı biçimbirimler arasındaki öznellik farkını incelemek değil her bir biçimbirim kendi içindeki öznellik derecelerini incelemek olarak belirlenmiştir. Bu derecelendirme Nuyts'ın (2001) “kanıta güvenilirliğin derecelendirilebileceği” ve bilgisel kipliklerde “kesinliğin derecelendirilebileceği” yorumundan yola çıkılarak yeni bir yaklaşım olarak alanyazınına sunulmuştur. Ayrıca Nuyts'ın (2006) belirlediği Tutumsallık üst ulamında Tanıtsallığın tüm kiplik ulamlarını kapsadığı ve diğerlerinin üstünde bir ulam olduğu saptamasından yola çıkılarak kiplikler arasında da bir derecelendirmenin mümkün olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkçede tanıtsallığın temel işaretleyicilerinden olan -mİş biçimbiriminin tanıtsallık ulamı işaretlediği söylemlerde zaman, görünüş ekleri ile birleşimlerde (-AcAk mİş, İyormuş, -sAymİş, -mAllymış, vb.) en sondaki ek olarak yer alması da bu değerlendirmenin ışığında dikkat çekicidir. Bu çalışmada incelenmemiş olsa da tanıtsallığın kapsayıcı bir ulam olması sondan eklemeli dillerde ek sıralamasını etkileyen bir öge olabilir. Çalışmamızın odak noktası biçimbirimlerin kendi içindeki değerlendirilmesi olduğu için bu bağlamda sadece tutumsallık işaretleyen göstericiler arasındaki öznellik derecelerinin farkı dikkate alınmıştır. Örneğin konuşucu temelli bilgisel kiplik, gönüllük kipliği ve duygu kipliği, alıcı temelli yükümlülük kipliklerine göre daha öznel kabul edilmiştir. Bu derecelendirme farkı sadece bir biçimbirimin işaretlediği ulamlarda karşılaştırılarak öznellik derecelendirme şeması oluşturulması için kullanılmıştır.

Her bir biçimbirim için yapılan öznellik derecelendirmesi bu biçimbirimlerin işaretlediği ulamlar temel alınarak yapılmış ve böylece her bir biçimbirimin anlam alanı, kullanım boyutundaki işlevleri de belirlenmiştir. Belirlenen ulamların, işlevlerin anadil olarak ve yabancı dil olarak Türkçe öğretimine katkı sağlayacağını düşünmekteyiz. Öğretilmesi hedeflenen bir dilin öncelikle ayrıntılı olarak betimlenmesi gerekmektedir. Çalışmamız genel bir betimlemenin yapılabilmesi için atılan küçük adımlardan biri olsa da başka çalışmalara katkı sağlamasını umuyoruz.

Bu bağlamda incelenen biçimbirimler ile ilgili yapılan çalışmalar aktarılarak bazı saptamalar da yapılmıştır. İlk olarak -mİş biçimbiriminin geçmiş zaman işaretleyicisi olmadığı bu biçimbirimin temel ulamlarının tanıtsallık ve bitmişlik görünüşü olduğu saptanmıştır. Dolaylı geçmiş zaman işaretleyicisi gibi görüldüğü söylemlerde bile

bitmişlik görünüşündeki /tamamlanmışlık/ gönderimi aracılığıyla geçmiş sezdiriminin bulunduğu görülmüştür. Özellikle ad temelli tümcelerde ek eylemle kullanımında [- (y)mIş] hiçbir söylemde geçmiş zaman işaretleyicisi olarak yer almamaktadır. Bu kullanımında konuşucunun tutumunu bildiren /hazırlıksız zihin/, /şaşıрма/, /yeni keşfedilen bilgi/, /söylenti/ gibi ulamları işaretlemektedir. Ayrıca -AcAkmlş, -(I)yormuş birleşimlerinde de temel ulamı olan tanıtısallığı işaretlemektedir. -mİştI, -mİş ol-birleşimlerinde ise diğer temel ulamı olan bitmişlik görünüşü işaretlemektedir. Öyleyse bu biçimbirimin dil öğretiminde “Belirsiz Geçmiş Zaman” tanımlaması ile öğretimi doğru değildir ve öğrencinin bu yapıyı öğrenimini güçleştirmektedir. Bir dil evrenseli olan Tanıtısallık açıklaması ile bu biçimbirimin /söylenti/, /yeni keşfedilen bilgi/ gibi ulamları ile öğretilmesi YDTÖ’de dilbilgisi öğretiminde bir kolaylaştırıcı olabilir.

Çalışma kapsamında -DIr biçimbiriminin de bilgi kipliği ve /kesinlik/ işaretleyicisi olduğu saptanmıştır. Bu iki ulamda öznellik değerleri değişmektedir. Bilgisel kipliklerde /varsayım/, /tahmin/ gibi ulamları ilettiği için daha özneldir. /Kesinlik/ işaretlemesinde ise genelleme kipliğine yaklaşan ifadelerde öznellik dışı, önermeye olan güveni işaretlediği ifadelerde ise özneldir. -DIr biçimbirimi birbirinden farklı iki temel ulam işaretlediği için bu biçimbirimin farklı kullanım boyutları bulunmaktadır. Kullanımdaki farklar ve -DIr biçimbiriminin işaretlediği farklı ulamlar dil öğretim sürecinde birbirinden ayrılarak öğretilir.

Geleneksel dilbilgisi çalışmalarında ve YDTÖ kaynaklarında geniş zaman işaretleyicisi olarak tanımlanan -(V)r /-mAZ biçimbirimi ise belki de incelenen en tartışmalı ulamdır. Öncelikle bu biçimbirimin işaretlediği varsayılan geniş zaman terimi tartışmalıdır. Bu biçimbirim zaman işaretleyicisi değil görünüş ve/veya kiplik işaretleyicisidir. Geniş zaman işaretlediği tanımlanan ifadelerde genelleme kipliği ya da alışkanlık kipliği/görünüşü işaretlemektedir. Bu ulamlar özneliğin alanında değildir. Fakat -(V)r/-mAZ biçimbirimi konuşucunun tutumunu yansıtan pek çok ulam işaretleyerek Türkçede en özne biçimbirimlerden biri olma özelliğini taşır. -(V)r /-mAZ biçimbirimi yükümlülük kipliği, gönüllülük kipliği, bilgisel kiplik ve duygu kipliğinde pek çok ulamı işaretler. Özellikle /varsayım/, /gerçeklik dışı/, /söz verme/, /istek/ ulamları Türkçede sıklıkla kullanılır. Bu durumda bu biçimbirimin YDTÖ’de yeniden tanımlanmaya ihtiyacı vardır. İşaretlediği farklı ulamlar için de kullanımdaki dil üzerinden örneklerle öğretilmesi

gerekmektedir. Özellikle /rica/, /teklif/ ulamları ile temel düzeylerde (A1, A2) öğretilbilir ve ilerleyen düzeylerde (B1, B2) farklı ulamları ile tekrar öğretilbilir. Özetle bu biçimbirim biçimsel olarak değil anlamsal olarak öğretilmelidir. Tek bir başlık altında tüm ulamların verilmesi mümkün olmayacağı için farklı düzeylerde farklı ulamları ile aşamalı ve gerçek söylemlerden örnekler verilerek öğretilbilir.

-(I)rdI / -mAzdI birleşik biçimbiriminin sürerlik/alışkanlık görünüşü işaretlediği ve bu tür ifadelerde konuşucunun tutumunu bildirmediği görülerek öznellik dışı kabul edilmiştir. Konuşucunun tutumunu bildiren, öznel kullanım alanları ise /varsayım/ ulamını işaretlediği ya da “ne olurdu” gibi duygu kipliği işaretlediği ifadeler olarak belirlenmiştir. YDTÖ alanında ise bu biçimbirimin genellikle koşul tümcelerinde sonuç tümcesindeki kullanım boyutu ya da sürerlik görünüşü işaretlediği kullanım boyutları öğretilmektedir. Bu biçimbirimin koşul tümceleri dışında da /varsayım/ ulamını işaretlediği kullanım boyutu da öğretim sürecine eklenmelidir.

-(y)Abil /-mAyAbil/ -A /-AmAyAbil biçimbirimleri de çokanlamlı kipliklerden olması nedeniyle pek çok farklı ulamı işaretleyebilen bir biçimbirimdir. Betimsel Devingen Kiplik ve Genelleme Kipliği dışındaki ulamlarında da öznellik göstericisi olduğu belirlenmiştir. Bu biçimbirim /olanaklılık/ ulamında çeşitli biçimbirimlerle birleşerek gerçekleşmemiş ve gerçekleşmiş /olanaklılıkları/ işaretler. Ayrıca yükümlülük kipliğinde /izin/, /yasak/, /rica ulamlarını, gönüllülük kipliğinde /rica/ ulamını ve “nasıl” sözcüğü ile birleşerek /öfke/ gibi duygu kipliği işaretlemeleri yapar. Pek çok kiplik türünde bağlama ve birleştiği biçimbirimlere göre değişen işaretlemeler yaptığı için öğretiminde de güçlük ortaya çıkabilir. Farklı kiplik türlerinde işaretlemeler yapan diğer biçimbirimlerde olduğu gibi bu biçimbirimin de farklı düzeylerde farklı kullanımlarının bağlam içinde öğretilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Bazı YDTÖ kaynaklarında da /izin/ ve /rica/ ulamlarının temel düzeylerde (A1,A2) öğretildiği görülmektedir. Bunun doğru bir yaklaşım olduğunu fakat çeşitli ulamların yeterince gösterilmediğini düşünmekteyiz.

-(y)AcAk biçimbiriminin de farklı kiplik türlerinde çeşitli ulamları işaretleyen bir biçimbirim olduğu saptanmıştır. Geleneksel dilbilgisi ve YDTÖ kaynaklarında “Gelecek Zaman Eki” olarak tanımlanan bu biçimbirimin zaman işaretlemesi de tartışmalıdır. Çünkü kullanım boyutunda zaman işaretlemesinden daha çok kiplik işaretlemesi olduğu gözlenmiştir. Bu biçimbirim yükümlülük kipliğinde /izin/, /emir/, /yasaklama/ ulamlarını;

gönüllülük kipliğinde /niyet/, /söz verme/ ulamlarını; bilgisel kipliklerde /varsayım/ ulamını işaretler. Ayrıca /gerçeklik dışı/ ve kurmaca /varsayımları/ işaretleyebilir. “Olacak” kullanımında /dünya bilgisinden yola çıkılarak gerekçelendirilen tahminler/ işaretlediği bu çalışmada saptanmış ve tanımlanmıştır. Bunun yanı sıra /çıkarmı/ da işaretleyen -(y)AcAk biçim birimi, -miş olacak birleşiminde de sonuca dayalı /tahminleri/ iletebilir. Çalışmamızda görüldüğü üzere -(y)AcAk biçim birimi öznellik alanında pek çok farklı ulamı gösterebilen ve dilin kullanım boyutunda oldukça sık kullanılan bir biçim birimidir. YDTÖ alanında bu biçim biriminin sadece “Gelecek Zaman” işlevinde öğretilmesi öğrencilerin bu yapıyı kullanım boyutundaki işlevleri ile anlamasını zorlaştırmaktadır. -(y)AcAk biçim birimi temel düzeylerde öncelikle /niyet/ ve /söz verme/ ulamları ile A2 düzeyinde öğretilmeli ve ilerleyen düzeylerde(B1) /çıkarmı/, /tahmin/ gibi ulamları da öğretilmelidir.

-(y)AcAktI birleşik yapısı da tanıtısalık, gönüllük kipliği, duygu kipliği ve bilgisel kiplik gibi farklı kiplik türlerini işaretleyebilir. Bunun yanı sıra zaman göstericisidir ve bu kullanım alanında öznellik dışıdır. YDTÖ alanında bu biçim birim -(y)AcAk biçim biriminin /niyet/ ulamından sonra /gerçekleşmemiş niyet/ ulamı ile öğretilir. Diğer ulamları da -(y)AcAk biçim biriminin yeni ulamlarının öğretildiği öğretim sırasını takip ederek öğretilir.

-mAllI biçim birimi ve “olmalı” yapısı da yükümlülük kipliğinde zayıf/güçlü /gereklilik/, /zorunluluk/ ulamlarının yanı sıra /istek/, duygu kipliğinde /şüphe/ gibi ulamları, bilgi kipliğinde /varsayım/ ve /gerçek dışılık/ işaretleyebilir. “Olmalı” yapısı, /çıkarmı/ ve /tahmin/ ulamlarını işaretlemesinin yanı sıra -miş biçim birimine benzer biçimde /sonradan fark etme/ ulamı ile konuşucunun zihinsel sürecini de gösterebilir. Tüm bu ulamlarda öznelir. -mAllydI birleşimde ise yükümlülük kipliğinde gerçekleşmemiş yükümlülüklerin yanı sıra tanıtısalık ve duygu kipliğinde /pişmanlık/, /üzüntü/, /hayal kırıklığı/ gibi ulamları işaretleyebilir ve öznelir. Ayrıca karşı olgusalık işaretlemesi de bu biçim birim ile yapılabilmektedir. -mAllI, mAllydI biçim birimlerinin YDTÖ alanında birlikte öğretilmesinin uygun olduğunu düşünmekteyiz. Yükümlülük kipliğinde gelecek gönderimi ve gerçekleşmemiş ayrımı ile bu biçim birimlerin benzer işaretlemeler yaptığı kullanımları aktarılabilir. “Olmalı” kullanımının ise bilgisel kipliklerde kullanımını ayrıca öğretilmeli ve farklı bir işaretleyici olduğunun altı çizilmelidir. -mAllydI

biçimbiriminin /pişmanlık/ ulamı ise -sAydI biçimbiriminin aynı ulamı işaretlediği ifadelerle birlikte öğretilir.

-sA biçimbirimi bu çalışmada iki farklı kullanım boyutuyla incelenmiştir. Gönüllük kipliği işaretleyicisi olarak bu biçimbirim temel olarak olanaklı ve olanaksız /istek/ ve /dilekleri/ işaretler. Bunun yanı sıra farklı kişi ekleri ile kullanımlarına göre değişen /alıcının onayını alma/, /beklenti/, /öneri/ gibi çeşitli ulamları da gösterebilir. Ayrıca duygu kipliğinde de /çaresizlik/, /kararsızlık/ ve /hayal/ kipi olarak tanımlanan ulamda da /gerçeklik dışı varsayımları/ işaretler. Bu biçimbirim tüm ulamlarında öznellik değerine sahiptir ve konuşucunun tutumunu, duygu durumunu açıkça gösterir. -sA biçimbirimi YDTÖ kaynaklarında sıklıkla “Keşke” ünlemi ile birlikte /istek/, /dilek/ ulamları ile öğretilmektedir. Bu yöntemin doğru olduğunu düşünsek de işaretlenen farklı ulamların da Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi izlencelerinde ve kaynaklarda yer alması gerekmektedir.

Çalışmamızda -sAnIzA/-sAnA biçimbirimleri de değerlendirilmiş ve konuşucunun alıcıyı harekete geçirme isteği ile birlikte /istek/, /teşvik/, /öneri/ ulamları işaretlediği belirlenmiştir. -sAnA/-sAnIzA teklifsiz dilde kullanılan bir biçimbirim olarak dilin kullanım boyutunda sıklıkla karşımıza çıkar. Bu nedenle bu yapının da YDTÖ’de öğretilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Bu çalışmada incelenen YDTÖ setleri arasında İzmir Yabancılar İçin Türkçe bu biçimbirimi ve kullanım alanlarını gösteren tek kaynaktır.

Çalışmanın en önemli saptamalarından biri /koşul/ ulamının da tutumsallık ve öznellik gösterdiğinin belirlenmesidir. -sA biçimbirimi /koşul/ tümcelerinde konuşucunun /istekliliğine/ ilişkin örtük işaretlemeler yapmaktadır. Bu noktada bu biçimbirimin aynı zamanda /istek/ göstericisi olması /koşul/ ulamına etki edip etmediği sorusu akla gelebilir. Bu çalışmada incelenirse de bu biçimbirimin kökeni de incelenerek bu soruya cevap aranan çalışmalar yapılabilir. /Koşul/ işaretleyicisi işleviyle de -sA biçimbirimi öznellik göstericisidir. -sA biçimbirimi /koşul/ işlevinde görünüş ve zaman ekleri ile de birleşerek birbirinden farklı pek çok ulamı işaretleyebilir. -(V)r/-mAz, -(y)AcAk biçimbirimlerine benzer biçimde Türkçede en çok ulam işaretleyen işaretleyicilerden biridir. Çalışma kapsamında bu biçimbirimin sadece öznellik ile ilişkisi ve öznellik derecelendirmeleri belirlenmiştir. Fakat bu çok işlevli ve pek çok ulam işaretleyen biçimbirim üzerinde daha

fazla çalışılma yapılması yeni saptamaların da ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Temel olarak /varsayım/ ulamını işaretlese de “bana kalırsa”, “bana sorarsanız” gibi ifadelerde zihinsel içerik işaretleyicisi olarak söylemde yer alır.

Bu çalışmadaki bir diğer önemli saptamanın -dİysA birleşiminin -sAydI birleşimi gibi karşı olgusallık bildirebildiğinin belirlenmesi olduğunu düşünüyoruz. “Öyle söylediysem Allah beni kahretsin.” gibi ifadelerde karşı olgusallığın ortaya çıkması Türkçedeki biçimbirimlerin bağlam ile birleşerek ulamlar arası geçişgenliklerinin de ilginç bir kanıtıdır. Çalışmamızda görüldüğü üzere Türkçedeki biçimbirimler oldukça çeşitli ulamları işaretlemektedir. Böylece Türkçede “Tek biçim, çok işlev.” ilkesinin temel bir saptama olduğunu söyleyebiliriz.

-sAydI ve -sAymIş biçimbirimleri karşı olgusallık gösteren biçimbirimler olduğu belirlenmiştir. Bu biçimbirimler geçmiş ve gelecek gönderimli karşı olgusallık işaretlerler. -sAydI biçimbirimi gerçekleşmemiş /öneri/, /istek/, /beklenti/ ulamlarının yanı sıra duygu kipliğinde /hoşnutsuzluk/ ve /pişmanlık/ da iletebilir. -sAymIş biçimbirimi ise -sAydI’den farklı olarak -mIş biçimbiriminin etkisi ile tanıtıcılık işaretlemesi yapmaktadır. Tanıtıcılığın etkisi -sAymIş biçimbiriminin /yeni keşfedilen bilgi/ ulamını da işaretlemesini sağlar. Bu biçimbirimler YDTÖ alanında eş zamanlı öğretilir. Biçimsel değil anlama yönelik bir izlenim tasarısında karşı olgusallık öğretimi ile bu yapıların öğretimi kolaylaştırılabilir. YDTÖ kaynaklarında sıklıkla -sA biçimbiriminden sonra öğretilen bu yapılar aslında -sA biçimbiriminin işaretlediği ulamlardan farklı bir kullanım alanına sahiptir. Bu öğretim yöntemi ise /istek/ ve /koşul/ gibi ulamların öğretildiği -sA biçimbiriminin ardından karşı olgusallık ile yeni bir anlam boyutu ile karşılaşan öğrenciler için güçlük oluşturabilir. Bu nedenle biçimsel bir sıralama yerine bu biçimbirim temel düzeyde (A1, A2) /istek/, /dilek/ ulamları ile öğretildikten sonra ilerleyen düzeylerde (B1) /koşul/ ulamı ile öğretilir. Karşı olgusallık göstericileri -sAydI ve -sAymIş ise -mAlIydI biçimbiriminin karşı olgusallık ulamı ile birlikte B1 ya da B2 düzeyinde öğretilmesini öneriyoruz.

Çalışmamızın İstek ve Emir Kipi göstericileri olarak incelenen biçimbirimlerin [- (y)AyIm,-(y)AlIm, Ø, -(y)In/-(y)InIz, -sIn/-sInlar] her birinin kendi içinde birden fazla ulam işaretleyebildiği belirlenmiştir. Bu bölümde yapılan en önemli bulgunun -(y)AyIm ve -(y)AlIm biçimbiriminin /niyet/ ulamında sözcemele anında karar verilen, tasarlanan

/istekleri/, /niyetleri/ iletmiştir. -(y)AcAk biçimbirimden de bu noktada ayrılır. Bu bakımdan /hazırlıksız zihin/ ulamı işaretleyicilerinden kabul edilmiştir. /Hazırlıksız zihin/ ulamı -mİş biçimbirimi için belirlenen bir ulam olsa da Türkçede konuşucunun zihin sürecini gösteren bu ulamın farklı işaretleyicileri de bulunduğu inanılmaktadır.

-(y)AyIm ve -(y)Allm biçimbirimleri /hazırlıksız zihin/ ulamının yanı sıra duygu kipliğinde de çeşitli ulamları işaretleyebilmektedir. Ayrıca sözeleme anında verilen kararları göstermesinin etkisiyle söz edimlere yaklaşan işaretlemeler yapabilmeleri de çalışmamızdaki önemli bulgulardan bir diğeridir. Bu biçimbirimlerin gelecek zamanlı /niyet/ ve /istekleri/ bildirmesi temel gönderimleri olup YDTÖ alanında da sıklıkla bu ulamları ile öğretilmektedir. -(y)Allm biçimbiriminin işaretlediği /teklif/ ulamı da kaynaklarda aktarılmıştır. Bu biçimbirimlerin öğretiminde /hazırlıksız zihin/ ulamının saptanması yeni bir yaklaşım geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Bu biçimbirimler sözeleme anında karar verilen, tasarlanan /niyetleri/ bu ulam sayesinde iletmektedir. Sözeleme anında karar verme vurgusu ile öğretiminin gerçekleştirilmesinin bu yapının öğretimini kolaylaştıracağına inanılmaktadır.

İkinci kişilere yönelik yükümlülük kipliğinde /emir/, /istek/, /rica/, /öneri/, /izin/, /onay/ gibi ulamları işaretleyen Ø, -(y)In/-(y)InIz biçimbirimlerinin nezaket ve yükümlülük derecelendirmesi de yapabilmeleri dikkat çekicidir. Türkçede bu biçimbirimler arasındaki seçim konuşucu ile alıcı arasındaki güç-dayanışma/eşitlik ilişkilerini de gösterebilir. Üç biçimbirim arasındaki seçim ile nezaket derecelendirmesi yapılabilmesi dil tipoloji çalışmaları açısından ilgi çekici olabilir. Konuşucunun tutumu, konuşucunun nezaketi ve buna bağlı olarak belki de kişisel ve söylemsel özelliklerine ilişkin bilgiler aynı ulamda seçtiği kişi işaretleyicisine göre belirlenebilir. Bu fark öznellik derecelendirmesini etkilemesinin yanı sıra dil stratejisi oluşturmak için de etkilidir. YDTÖ alanında bu farkın öğretilmesi ve nezaket stratejilerinin gösterilmesi hedef dilin etkin kullanılabilmesi için önemlidir. Çalışmamızda belirlediğimiz nezaket-yükümlülük derecelendirmesi yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilere sezdirilerek öğretilmelidir. Örneğin /emir/ ulamını nezaket derecesini yükselterek iletebilecekleri ve kullanım boyutunda da bu işaretlemelerin hangi bağlamlarda uygun ve gerekli olduğu gösterilmelidir.

-sIn/-sInlar biçimbirimlerinin işaretlediği ulamlar üzerine yaptığımız incelemelerde bu biçimbirimlerin alıcıya yönelik “aktarıcı” ya da “sağlayıcı” olmak üzere iki farklı

yükümlenme ilettiği saptanmıştır. Konuşucu -sIn/-sInlar biçimbirimlerini kullandığı ifadelerde /emir/, /istek/, /izin/, /onay/ gibi ulamlarda alıcıları söz konusu olgu durumunu gerçekleştirmesi konusunda teşvik edebilir ya da eylemi gerçekleştirmesini bekleyebilir. Özellikle insan dışı varlıkların dilbilgisel özne olduğu sözcelerde bu ulam daha çok ortaya çıkmaktadır. Alıcının “aktarıcı” rolünde olduğu söylemlerde ise alıcı /emir/, /istek/, /izin/, /onay/ gibi ulamları başka bir kişiye aktarmakla yükümlüdür. Ayrıca bu biçimbirimler de /hazırlıksız zihin/ ve bu ulama bağlı olarak /şaşıрма/ ulamını işaretleyebilir. Daha önce de belirttiğimiz gibi /hazırlıksız zihin/ gösterimi Türkçede farklı biçimbirimler ile işaretlenebilen, yaygın olarak kullanılan bir ulamdır. YDTÖ alanında bu biçimbirim de sıklıkla temel ulamı olan /emir/, /istek/ ile açıklanmaktadır. Özellikle alıcının “aktarıcı” ya da “sağlayıcı” rolünde olmasına ilişkin farkın belirlenmesi ve açıklanmasının dil öğretiminde bu yapının öğretimini kolaylaştıracağını düşünmekteyiz.

Sonuç olarak çalışmamızda incelenen biçimbirimlerin pek çok farklı ulam işaretleyebildiği ve genellikle çokanlamlı kiplik işaretleyicileri oldukları belirlenmiştir. Ayrıca konuşucunun zihinsel sürecinin, tutumunun, duygu durumunun biçimbirimler aracılığı ile işaretlenebildiği görülmüştür. Türkçe tutumsallık ve kiplik çalışmalarında incelenmesi gereken oldukça ilginç işaretlemeler yapabilen bir dildir. Nitekim bu çalışmada da tek bir biçimbirimin söylemde eş zamanlı pek çok ulam işaretleyebildiği görülmüştür. Özellikle Türkçede duygu kipliği işaretleyicilerinin çeşitliliği dikkat çekicidir. /Şaşıрма/, /hazırlıksız zihin/, /yeni keşfedilen bilgiye/ yönelik farklı işaretleyiciler olması ayrıca incelenmeye değer bir durumdur. Bu bağlamda çalışmamızın Türkçede kiplikler ve kiplik türleri üzerine yeni fikirler vermesini diliyoruz. Öznellik alanında ise Türkçe üzerine yeterli çalışma bulunmamaktadır ve bu çalışma ile bu alanda yapılacak olan çalışmaların artmasına katkı sağlamayı umut etmekteyiz.

YDTÖ’de dilbilgisi öğretimi alanında Türkçedeki yapıların anlam ve kullanım boyutunda ayrıntılı inceleyen çalışmaların sayısının artması ve bu çalışmaların dil öğretim ders malzemelerine ışık tutması gerektiğine inanıyoruz. Bu amaçla çalışmamızda ulamlarını betimlemeye çalıştığımız biçimbirimlerin YDTÖ ders malzemeleri üretiminde dilbilgisi açıklamalarına katkıda bulunmasını temenni etmekteyiz. YDTÖ ders malzemelerinin izlencelerinin biçimsel sıralama yerine dil yapılarının anlamlarına odaklanarak anlamsal bir grupta ve sıralama ile öğretilmesi alanda yeni bir yöntemi ortaya çıkarabilir.

Çalışmamızda biçimbirimlerin işaretlediği ulamlara göre öğretimi için hazırlanan öğretim sırası tablosunun da izlencelere ve ders malzemelerine katkıda bulunmasını ümit etmekteyiz Böylece bu çalışmanın genelde dil öğretimine özelde ise Türkçe öğretimine katkı sağlayabileceğine inanıyoruz.

KAYNAKÇA

- Aikhenvald, A., Dixon, R. M. (2003). *Studies in Evidentiality*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- Akatsuka, N. (1985). Conditionals and the epistemic scala. *Language*, 61(3), 625-639.
- Akatsuka, N. (1997). Negative conditionality, subjectification, and conditional reasoning. *On conditionals Again*, (A. Athanasiadou, R. A. Dirven, Ed.) içinde (ss. 323-354). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Aksan, M., Demirhan, Umut U., Aksan, Y. (2020). Corpus evidence and discourse functions of the -miş-Dİr pattern. *Discourse Meaning - The View From Turkish*. (ed. D. Zeyrek, U. Özge) içinde (ss. 189-221). Berlin/Boston: De Gruyter Mouton.
- Aksu-Koç, A. & D. Slobin (1986). A psychological account of the development and use evidentials in Turkish. , *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*, . (W. Chafe, J. Nichols, Ed.) içinde (ss. 159-167). New Jersey: Alex Publishing Cooperation.
- Aksu-Koç, A. (1988). *The Acquisition of Aspect and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aksu-Koç, A. (2000). Some aspect of the acquisition of evidentials in Turkish, *Evidentials - Turkish, Iranian and Neighbouring Languages* (Lars Johanson & Bo Utas, Ed), içinde (ss. 15-28). Berlin and New York: Mouton De Gruyter.
- Aslan Demir, S. (2007). Türkiye Türkçesi İstek Kategorisine Semantik-pragmatik Bir Yaklaşım. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Eylül 2007, Ankara, 10-15.
- Aslan Demir, S. (2007). İstek Kipliği, Gerçeklik, Gerçekleştirilebilirlik. *VIII. Uluslararası Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu Bildiri Kitabı I*, Konya, 581-590.
- Aslan Demir, S. (2008). *Türkçede İsteme Kipliği - Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*. Ankara: Grafiker Yayınları.

- Athanasiadou, A & Dirven, R. (1997) *On conditionals Again*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Austin, J. L. (1961). *Philosophical Papers*. Londra: Oxford University Press.
- Bayraktar, N. (2006). *Dil Bilimi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Bayraktar Erten, N. (2014). Türkiye Türkçesinde Emir ve Rica Bildiren Kullanımlar Üzerine, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 11(3) Eylül, 93-205.
- Baker, M. (1985). The Mirror Principle and Morphosyntactic Explanation, *Linguistic Inquiry*, 16(3), 373-415.
- Benveniste, E. (1958). Subjectivity in Language. *Problems in General Linguistic*, 223-230.
- Benveniste, E. (1995). *Genel Dilbilim Sorunları*. (E. Öztokat, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Benzer, A. (2012). *Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik*. İstanbul: Kabalcı.
- Benzer, A. (2010). İşleve Dayalı Dil Bilgisi: Türkçede Tahmin ve İhtimal Anlatımları. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7 (3), 144-153.
- Brown, R. & Gilman, A. (1960). The Pronouns of Power and Solidarity. *Style in Language* (T.A. Sebeo, Ed.) içinde (ss. 253-276). MIT Press.
- Bybee, J., Perkins, R., Pagliuca, W. (1994). *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*. Chicago-Londra: The University of the Chicago Press.
- Chomsky, N. (2006). *Language and Mind*. New York: Cambridge University Press.
- Chomsky, N. (1976). *Reflections on Language*. Londra: Temple Smith.
- Cinque, G. (1999). *Adverbs and Functional Heads: A Cross-linguistic Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Coates, J. (1987). Epistemic Modality and Spoken Discourse. *Transactions of The Philological Society*, 85, 110-131.
- Coates, J. (1980). The Meanings of the Modals in British and American English. *York Papers in Linguistics*, 8, September, 23-34.

- Coates, J. (2003). The Role of Epistemic Modality in Women's Talk. *Modality in Contemporary English*, (Faccinetti, R. & Krug, M. & Palmer, F., Ed.) içinde Mouton De Gruyter, Berlin, (ss. 331-348).
- Comrie, B. (1976). *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press,
- Comrie, B. (1985). *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, B. (2009). Conditionals: A Typology. *On Conditionals*, (C. A. Ferguson, J. S. Reilly A. Ter, Meulen, E. , Traugott, Ed.) içinde (ss. 77-102). New York: Cambridge University Press.
- Corcu, D. (2003). *A Linguistic Analysis of Necessity as a Part of the Modal System in Turkish*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Corcu, D. (2005). Zorunluluk Kipliği Belirtisi –mAll'nın Anlamsal İç Yapısı. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 16, 33-44.
- Corcu Gül, D. (2008). Gereklilik/Zorunluluk Kipliği Kodlayıcılarının Anlam Yapısı Üzerine. *XX. Dilbilim Kurultayı Bildirileri 12-13 Mayıs 2006*, (ss. 101-114). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları.
- Csato, E. A. (2000). Turkish MIŞ- and İMIŞ- items Dimention of a functional analysis. *Evidentials - Turkish, Iranian and Neighbouring Languages*, (L. Johanson & B. Utas, Ed.), içinde (ss. 29-44). Berlin ve New York: Mouton De Gruyter.
- Çakır, H. (2017). Türkçe Derslerinde Söylem Belirleyicisi Olarak Yani'nin İşlevleri, *Türkçe Eğitimi Güncel Araştırmaları*, (ss. 19-30). İstanbul: Pegem Akademi.
- Çalık, M., ve Sözbilir, M. (2014). İçerik analizinin parametreleri. *Education ve Science/Eğitim ve Bilim*, 39 (174). 33-38.
- Çetin, O. A. (2011). *Türkiye Türkçesinde Gereklilik Kipliği*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bozok Üniversitesi, Yozgat.
- Demir, N., Yılmaz, E. (2006). *Türk Dili El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- Demirci, K. & J. Muhlbauer & C. Cook (2010). Delile Dayalılık Bakımından Türkiye Türkçesi ile Kızılderili Dillerinde Basit Çekimli Geçmiş Zamanlar. *Turkish Studies*, 5 (1), 281-293.

- Demirci, K. (2017). *Türkoloji İçin Dilbilim – Konular Kavramlar Teoriler*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Demirel, M. V. (2017). -(y)AcAk Biçimbiriminin Kiplik Görünümü. *Turkish Studies*, 12 (15), 261-276.
- Demirel, M. V. (2021). *Dilde Zaman, Görünüş ve Kip/Kiplik*. Ankara: Pegem Akademi.
- Dilber, E. (2015). Dilbilgisi Öğretimi. *Dil Öğretimi* (Nilüfer Bekleyen, Ed.) içinde, (ss. 129-158) Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Durmuş, M. (2013). *Yabancılara Türkçe Öğretimi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- D-AOBM (2021) Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni: Öğrenme, Öğretme ve Değerlendirme. Tamamlayıcı Cilt. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Eker, S. (2017). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Emeksiz, Z. E. (2009). Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller. *MITWP*, 58, 79-85.
- Emeksiz, Z. E. (2008). Deontic Modality in Turkish: Pragmatic and Semantic Constraints. *Dil Dergisi*, Sayı 141, 55-66.
- Emren, T. (2017). Japon Balığının Acil Durum Çözümü. *Popular Science Türkiye*, Eylül, 65, 10.
- Erguvanlı Taylan, E. (2018). Türkçede Dilbilgisel Kiplikte Olasılık ve Gereklilik. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*, 15(2), 1-22.
- Faccinetti, R. & M. Krug, F. Palmer (2003). *Modality in Contemporary English*, Berlin: Mouton De Gruyter.
- Ferguson, C. A. & J. S. Reilly & A. T. Meulen, , E. Traugott (2009). Overview. *On Conditionals*, içinde (ss. 3-20.) New York: Cambridge University Press,
- Frawley, W. (2006). *The Expressions of Modality*. Berlin-New York: Mouton De Gruyter.
- Gazi Üniversitesi TÖMER Yabancılar İçin Türkçe Dil Bilgisi (A1-A2-B1) (2018). Ankara.
- Gazi Üniversitesi TÖMER Yabancılar İçin Türkçe Dil Bilgisi (B2-C1) (2018). Ankara.

- Genette, Gerard. (1980). *Narrative Discourse: An Essay in Method*. Ithaca, N.Y. : Cornell University Press.
- Georges, E. S. (1997). *Éléments D'analyse Du Discours*, Paris: Éditions Nathan.
- Göksel, A. & C. Kerslake, (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. Londra ve New York: Routledge.
- Grice, H. P. (1975). Logic and Conversation. *Speech Acts*. (Cole P. & J.L. Morgan, Ed.) içinde (ss. 41-58). New York: Academic Press.
- Gül, D. (2009). Semantics of Turkish Evidential -(I)mış. *Proceedings of the 14th International Conference on Turkish* (S. Ay, Ed.), içinde (ss. 177-186). Germany: Otto Harrassowitz.
- Gül, D. (2012). Semantic Operators and the Modal Meanings of the Suffix –Ar Anlamsal İşleçler ve –Ar Biçimbiriminin Kiplik Alt-anlamları. *Dilbilim Araştırmaları*, 2012 (1),(ss. 21-38). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Günay, N. (2014). Türkçe'de -(A/I)r Biçimbiriminin Kiplik Anlam Alanları. *International Journal of Language Academy*, 2 (4) Winter, 529-545.
- Güven, M. (2001). Türkçede -Abil eki ve Kiplik Belirteçleri Üzerine. *Proceedings of the XVth Conference on Turkish Linguistics* (Ö. Demircan ve A. Erözden, Ed.) içinde (ss. 79-87) İstanbul: Yıldız Teknik University Press.
- Haan, F. D. (1999). Evidentiality and Epistemic Modality: Setting Boundries. *Southwest Journal of Linguistic*, 18, 83-101.
- Haan, F. D. (2005). Typological approaches to modality. *The Expressions of Modality*.(W. Frawley, Ed.) içinde (ss. 27-70) Berlin ve New York: Mouton De Gruyter.
- Herslund, M. (2006). Subjective and Objective Modality. *Modality: Studies in Forms and Action*, (Klinge, A. & Müller, H.H. , Ed.) içinde (ss. 39-48). London: Equinox Publishing.
- Hirik, E. (2018). *Türkiye Türkçesinde Mental Fiiller*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Hirik, S. (2013). Olasılık Bildiren Kipliklerin Eski Uygur Türkçesi Metinlerindeki Görünümü. *Dil Araştırmaları*, 12 (Bahar), 139-161.

- Hirik, S. (2014). Kesinlik ve Olumsuzluk İlişkinine Kipsel Yaklaşım. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9 (12), 349-367.
- Hirik, S. (2015). Zarfların Kipsel Alandaki Görünümleri. *Turkish Studies*, 10 (8), Bahar, 1365-1382.
- Hirik, S. (2017). Türkiye Türkçesinde Söylem ve Bilgi Kipliği İlişkisi. *İdil*, 6 (35), 1955-1966.
- Hyland, K. (2004). *Genre and Second Language Writing*. (A. Arbor, Ed.) MI: The University of Michigan Press.
- Huber, E. (2008). *Dilbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Israelli, A. (1997). *Semantics and Pragmatics of the "Reflexive" Verbs in Russian*. Münih: Verlag Otto Sagner.
- İmer, K. (1990). *Dil ve Toplum*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- İzmir Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı A1* (2014). İstanbul: Papatya Yayıncılık
- İzmir Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı A2* (2014). İstanbul: Papatya Yayıncılık
- İzmir Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı B1* (2015). İstanbul: Papatya Yayıncılık
- İzmir Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı B2* (2015). İstanbul: Papatya Yayıncılık
- İzmir Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı C1* (2015). İstanbul: Papatya Yayıncılık
- Johanson, L. (2003). Evidentiality in Turkic. *Studies in Evidentiality*. (A. Aikhenvald & R. M. Dixon, Ed.) Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- Johanson, L. (2009). Modals in Turkic. *Modals in the Languages*, (B. Hansen & F. de Haan, Ed.) içinde (ss. 487-510). Berlin-New York: Mouton de Guyter.
- Johanson, L. (2014). A Synopsis of Turkic Volitional Moods. *Turkic Languages*, 18, 19-53.
- Johanson, L. (2016). *Türkçede Görünüş* (N. Demir, Çev.). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kanık, M. (2015). The Turkish aorist and progressive: Present tense, future tense, or what?. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 11(1), 103-115.

- Kaygısız, Ç. (2016). *Öğretici Metinlerde Tanıtsallığın Sunumu: Türkçe Öğretimine Yönelik Gözlemler*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kerimoğlu, C. (2008). Türkiye Türkçesi Gramerciliğinde Çokluk ve İstek Kategorileri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5 (3), Eylül, 140-155.
- Kerimoğlu, C. (2010). On The Epistemic Modality Markers In Turkey Turkish: Uncertainty. *Turkish Studies*, 5 (4), 435-478.
- Kerimoğlu, C. (2020) *Kip ve Kiplik*. Ankara: Pegem Akademi.
- Kıran, A. (2015). Sözcemele Kuramı ve Dil Öğretimi. *Dil Bilimleri ve Dil Öğretimi*, (ss. 97-128) Ankara: Seçkin Yayınları.
- Kıran, A. (2019). Sözcemele Kuramları ve Öznellik: Ben'in Halleri. *Türkçe Eğitimi Çocuk Edebiyatı Kurultayı*, (Prof. Dr. Sedat Sever'e Armağan) içinde (ss. 87-97)Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kıran, A. Eziler & Z. Kıran (2021). *Yazınsal Okuma Süreçleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kıran, Z. & A. Kıran. (2010). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1959). Türkçede -acak / -ecek Gelecek Zaman (futurum) Ekinin Yapısı Üzerine. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVII (1-2), 159-168.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları
- Kornflit, J. (1997). *Turkish*. Londra: Routledge.
- Lewis, G. L. (2001). *Turkish Grammar*. New York: Oxford University Press
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press
- Lyons, J. (1981). *Language and Linguistics: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press
- Nuyts, J. (2001). Subjectivity as an evidential dimension in epistemic modal expressions. *Journal of Pragmatics*, 33, 383-400.

- Nuyts, J. (2006). The Modal Confusion: on terminology and the concepts behind it. *Modality: Studies in Forms and Action*. (A. Klinge & A. HH. Müller, Ed.) içinde (ss. 5-38). London: Equinox Publishing.
- Nuyts, J. (2005). Modality: Overview and linguistic issues. *The Expressions of Modality* (ed. W. Frawley, Ed.) içinde (ss. 1-26). Berlin ve New York: Mouton De Gruyter.
- Mayes, P. (1994). Conditionals and the Logic of Desirability: An Interview with Noriko Akatsuka. *Issues in Applied Linguistics*, 5(2), 449-461.
- Özbek, N. (1998). Türkçede Söylem Belirleyicileri. *Dil Bilim Araştırmaları*, 37-47.
- Öztürk, K. E. (2012). *Türkçedeki Tanıtsallık Belirten Sıfatların ve Belirteçlerin Yabancı Dil Olarak Türkçe Derslerinde Öğretimi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Özyıldırım, I. İ. (2010). *Tür Çözümlemesi: Türkçe Metin İncelemeleri ve Karşılaştırmalar*. Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Palmer, F. R. (1981). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, F.R. (2001) *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, F. R. (2003). Modality in English: Theoretical, descriptive and typological issues. *Modality in Contemporary English* (R. Facchinetti, K. Roberta, M. Krug, ve F. Palmer, Ed.) Berlin: Mouton-De Gruyter.
- Palmer, F. (2013). *Modality and the English Modals*. New York: Routledge,
- Peçenek, D. (2011). Yabancı Dil Öğretiminde Dilbilgisi. *A.Ü Dil Dergisi*, 141, 67-84.
- Polat, S. ve Ay, O. (2016). Meta-sentez: Kavramsal bir çözümleme. Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi-Journal of Qualitative Research in Education, 4(1), 52-64.
- Rentsch, J. (2013). Türk Dillerinde Kipsellik ve Kipselliğin Anlambilimsel Haritası. *bilig*, 67, 129-168.
- Rentsch, J. (2015) *Modality in Turkic Languages: Form and Meaning from a Historical and Comparative Perspective*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Renzhi, Li (2004). Modality, Subjectivity and Logic. *South Asian Language Review*, XIV, January, 82-92.

- Rivara, R. (2000). *La langue du re'cit, Introduction a' la narratologie e'nonciative*. Paris: L'Harmattan.
- Ruhi, Ş & D. Zeyrek & O. Necdet .(1997). Türkçede Kiplik Belirteçleri ve Çekim Ekleri İlişkisi Üzerine Bazı Gözlemler. *Dilbilim Araştırmaları*, 8 (13), 105-111.
- Ruhi, Ş & D. Zeyrek & Ü. D. Turan. (2000). Koşul tümcelerinde varsayımsallık ve gerçek karşılığı. *XII. Dilbilim Kurultay Bildirileri*, (ss. 19-29) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Sargın, M. (2010). *Türkçede Tanıtlama Belirticilerinin İşlevleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi , İzmir.
- Sargın, M. (2014). Türkçede Verilen Bilginin Kaynağına İlişkin Tutumu Belirten Dilsel Düzenekler, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (16),
- Savaşır, İ. (1986). Habits and Abilities in Turkish. *Studies in Turkish Linguistics* (D. I.Slobin ve K.Zimmer, Ed.) içinde (ss. 137-146) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Simon-Vandenberg, A. M, Aijmer, K. (2007). *The Semantic Field of Modal Certainty*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Sinclair, J. (1991). *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.
- Smith, C. S. (2003). *Modes of Discourse The Local Structure of Texts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Slobin, D. I. & K. Zimmer. (1986). *Studies in Turkish Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Slobin, D. I. & Aksu, A. A. (1982). Tense, Aspect and Modality in the Use of the Turkish Evindential. *Tense-Aspect: Between Semantics and Pragmatics*, (P. J. Hopper, Ed.) içinde (ss. 185- 200) John Hopkins.
- Taylan, E. E. (2018). Türkçede Dilbilgisel Kiplikte Olasılık ve Gereklik. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*,15(2), 1-22.
- Torun, Y. (2013). *Türkçede Gelecek Zaman ve Kiplik Özellikleri*. Adana: Karahan Kitabevi.

- Traugott, E. (2001). *Regularity in Semantic Change*. New York:Cambridge University Press,
- Traugott, E. (2010). Revisiting Subjectification and Intersubjectification. Pre-final draft of paper published *Subjectification, Intersubjectification and Grammaticalization* (K. Davidse, L. Vandelanotte, and H. Cuyckens Ed.), içinde (ss. 29-70), Berlin: De Gruyter Mouton.
- Tura, S. (1986). Dİr in modern Turkish. In Ayhan Aksu-Koç & Eser Erguvanlı-Taylan (eds.), *Proceedings of the Turkish Linguistics Conference*, 145–158. İstanbul: Boğaziçi University Publications.
- Underhill, R. (1976). *Turkish Grammar*. Cambridge, Massachusetts, Londra: MIT Press.
- Underhill, R. (1986). Bibliography of Modern Linguistic Work on Turkish. *Studies in Turkish Linguistics* (D. I. Slobin & K. Zimmer, Ed.) içinde (ss. 23-52) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Usta, Ç. (2014). -sAn(Iz)A Ekinin ve Olumsuzluğun Emir Kipliğine Katkısı. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 51, 35-46.
- Uzun, L. (2010). Öznelğin Dilsel Kodlanması: Öğrenci Anlatılarında Bir Öznellik Sunumu Çözümlemesi, *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7 (2), 91-107.
- Uzun, L. (2018). Neden Bağlayıcılarının Öznellik ile İlişkisi: Türkçe Yazılı Derlem Tabanlı Bir Araştırma. *Türkçede Yapı ve İşlev Şükriye Ruhi Armağanı*. (ss. 145-170) Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Uzun, L. & Emeksiz, Z. E. (2002). Türkçede -Ar Biçimbirimin Anlamsal ve Sözdizimsel Yapısı Üzerine. *XVI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri 23-24 Mayıs 2002*, (König, G. , Büyükkantarcıoğlu, N.; Karahan F., Haz.), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Uzun, L, Emeksiz, Z. E. (2006). Irrealis Modality and Discourse Structure. *Advances in Turkish Linguistics*, S. Yağcıoğlu ve A. Cem-Değer (Haz.) İzmir: Dokuz Eylül Üniv. Yay.
- Vandenberg, A.S. & Aijmer, K. (2007). *The Semantic Field Of Modal Certainty: A Corpus Based Study of English Adverbs*. Berlin: Moton De Gruyter.

- Walter, O. (2003). *The Concept Of Subjectivity in Language*. Postdam University: Proseminar
- Wierzbicka, A. (1979). Ethno-syntax and the philosophy of grammar. *Studies in Language* , 3 (3), 313-383.
- Wierzbicka, A. (1996). *Semantics: Primes and Universals*. Oxford: Oxford University Press
- Wierzbicka, A. (1997). *Understanding Cultures Through Their Key Words*. New York: Oxford University Press.
- Wierzbicka, A. (1997b). Conditionals and countefactuals: conceptual primitives and linguistic universals. *On conditionals Again*, (A. Athanasiadou, A & Dirven, R. Ed.) içinde (ss. 15-60), Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company
- Yavaş, F. (1980). The Turkish Future Marker. *Kansas Working Papers in Linguistics*, 5 (1), 139-150.
- Yavaş, F. (1982). The Turkish Aorist. *Glossa*. 16(1), 41-49.
- Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti A1 Ders Kitabı* (2015), Ankara: Yunus Emre Enstitüsü
- Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti A2 Ders Kitabı* (2015), Ankara: Yunus Emre Enstitüsü
- Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti B1 Ders Kitabı* (2015), Ankara: Yunus Emre Enstitüsü
- Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti B2 Ders Kitabı* (2015), Ankara: Yunus Emre Enstitüsü
- Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti C1 Ders Kitabı* (2015), Ankara: Yunus Emre Enstitüsü
- Yeni Hitit 1 Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı* (2011) Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Yeni Hitit 2 Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı* (2011) Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Yeni Hitit 3 Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı* (2011) Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Yıldırım, F.Ç. (2015). Subjectivity in Complex Sentences: The Effects of Converbs to Casual Relations. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 1(1), Nisan, 1-13.

Yıldırım, F. Ç. (2016) Çünkü bağlacını içeren sözcelerde öznellik sunumu: süreli yayınlardaki görünüm. *20. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, 77-86.

Yılmaz, E. (2004). *A Pragmatic Analysis of Turkish Discourse Particles: Yani, İşte and Şey*, Basılmamış Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

İnternet Kaynakları

https://www.informationphilosopher.com/freedom/moral_necessity.html (Son erişim tarihi: 20.05.2022)

Örneklerin Alındığı Kaynaklar

ALİ, Sabahattin (2017). *Canım Aliye, Ruhum Filiz*. (Haz. S. Sönmez), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Arif Ahmed (2020) *Leylim Leylim- Ahmed Arif'ten Leylâ Erbil'e Mektuplar 1954-1959 – ve 1977'de son bir mektup*. (R. Kızıler, Ed.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Birsel, Salah (2019) *Boğaziçi Şingür Mungır*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Birsel, Salah (2019) *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Bıçakçı, Barış, Çelik Behçet, Geçgin, Ayhan (2020) *Kurbağalara İnanmıyorum*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Erbil, Leyla (Hazırlayan) (2020) *Tezer Özlü'den Leylâ Erbil'e Mektuplar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Erbil, LEYLA (2019). *Her Şeyin Sonundayım - Tezer Özlü Ferit Edgü Mektupları (1966-1985)*, İstanbul: Alfa.

Hızlan, Doğan (202). *Hatırlamak- Günlük Yaşamdan Dipnotlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hikmet, Nâzım (1991) *Nâzım ile Piraye-Mektuplar 1*. (der. Mehmet Fuat), Adam Yayınları, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hikmet, Nâzım (1998). *Cezaevinden Mehmet Fuat'a Mektuplar – Mektuplar 2*. İstanbul: Adam Yayınları.

Mungan, Murathan (2010). *227 Sayfa*, İstanbul: Metis Yayıncılık.

Pamuk, Orhan (2021). *İstanbul-Hatıralar ve Şehir*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Rasim, Ahmet (2016). *Şehir Mektupları*. Osman Sevim (Haz.) İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Urgan, Mina (2021). *Bir Dinazorun Gezileri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Urgan, Mina (2021). *Bir Dinazorun Anıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Veli, Orhan (2014). *Yalnız Seni Arıyorum – Nahit Hanım'a Mektuplar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Yücel, Tahsin (1998). *Söylemlerin İçinden*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ek 1. Etik Kurul İzin Muafiyeti Formu

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 15/01/2017

Tez Başlığı: Türkçede Öznelğin Biçimbirimsel Kodlanması ve Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Öznelğin Yeri
Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Seçil Alaca
Öğrenci No: N14146922
Anabilim Dalı: Türkiyat Araştırmaları
Programı: Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi
Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

_____
(Unvan, Ad Soyad, İmza)

Telefon: 0-312-2976771

Faks: 0-3122977171

E-posta: turkiyat@hacettepe.edu.tr

Ek 2. Orjinallik Raporu

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 04/07/2022

Tez Başlığı: Türkçede Öznelliğin Biçimbirimsel Kodlanması ve Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Öznelliğin Yeri

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 460 sayfalık kısmına ilişkin, 04/07/2022 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %2 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Seçil Alaca
Öğrenci No: N14146922
Anabilim Dalı: Türkiyat Araştırmaları
Programı: Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi
Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

Ek 3. Turnitin Benzerlik İndeksi

TÜRKÇEDE ÖZNELİĞİN BİÇİMBİRİMSEL KODLANIŞI VE YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE ÖZNELİĞİN YERİ

ORJİNALLİK RAPORU

% 2	% 1	% 0	% 0
BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	ttkb.meb.gov.tr İnternet Kaynağı	% 1
2	dergipark.ulakbim.gov.tr İnternet Kaynağı	<% 1
3	www.scribd.com İnternet Kaynağı	<% 1
4	acikbilim.yok.gov.tr İnternet Kaynağı	<% 1
5	fr.scribd.com İnternet Kaynağı	<% 1
6	hdl.handle.net İnternet Kaynağı	<% 1
7	docplayer.biz.tr İnternet Kaynağı	<% 1
8	www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	<% 1

www.researchgate.net